

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

СНІЩЕНКО РОМАН ГРИГОРОВИЧ

УДК 338.14 (054.23:22.021.2)

Дисертація

**Економічна безпека діяльності суб'єктів господарювання: методологія
оцінки та механізми забезпечення**

Спеціальність 08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

08 – Економічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Сніщенко Р.Г.

Науковий консультант –
Гринчуцький Валерій Іванович,
доктор економічних наук, професор

*Зі зміркування дисертанта
Гринчуцького Валерія Івановича
всіх секретар*

Тернопіль - 2020

Гринчуцький В.І.

АНОТАЦІЯ

Сніщенко Р. Г. Економічна безпека діяльності суб'єктів господарювання: методологія оцінки та механізми забезпечення. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2020.

У дисертації обґрунтовано та запропоновано нові підходи до вирішення науково-прикладної проблеми, що передбачають розробку теоретико-методологічних, методичних та практичних положень і рекомендацій щодо оцінки та механізмів забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання в умовах нестабільності економіки. Проведене наукове дослідження дозволило виокремити ряд висновків концептуально-теоретичного, методологічного та науково-практичного характеру, спрямованих на реалізацію мети дисертаційного дослідження.

Методологія захисту економічної безпеки підприємництва кожної окремої країни є результатом історично сформованих (під впливом не тільки економічних і виробничо-технологічних чинників, але й загальних духовних і соціальних установок) макро- і мікроекономічних пріоритетів у формах і способах управлінсько-регулятивного впливу на діяльність суб'єктів підприємництва. Це пояснює розбіжності у окремих підходах до забезпечення економічної безпеки бізнесової діяльності в різних країнах, забезпечує їх аналітичну порівнянність і уможлиблює узагальнення світового досвіду ефективного управління процесом забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва відповідно до загальнонаціональних пріоритетів розвитку.

Отримані в ході виконання дослідження результати дали підставу стверджувати, що основним недоліком усіх підходів до дефініції економічної безпеки суб'єкта господарювання є розмитість специфічної відмінності

економічної безпеки підприємства від інших складових його загальної безпеки. Тому для дефініції економічної безпеки підприємства необхідне уточнення факторів, які становлять загрозу саме економічному стану суб'єкта господарської діяльності, визначення основних (знову ж таки – економічних) аспектів його бізнесу. У дисертації економічна безпека визначена як стабільно прогнозована в часі ситуація, яка склалася в результаті виробничого відтворення суб'єкта господарювання, характеристика його спроможності як учасника ринку виконувати необхідні і суспільно-корисні функції, використовувати шляхи і можливості реалізації власних бізнесових інтересів, місії і завдань наявними обсягами своїх економічних ресурсів в конкурентному середовищі під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Наведена дефініція економічної безпеки суб'єкта господарювання як наукової категорії відкриває можливість для більш чіткого розуміння її специфічних відмінностей від інших складових загальної безпеки, дозволяє виокремити з загальної множини її компоненти, конкретизувати завдання, цілі, сформулювати принципи і напрями забезпечення. Таке визначення, на відміну від існуючих, враховує можливість планування і регулювання рівня економічної безпеки і превалювання суспільної корисності над максимальним прибутком у меті господарської діяльності.

При виконанні дисертаційного дослідження обґрунтована необхідність розмежування понятійних категорій «економічна безпека» і «система економічної безпеки» стосовно їх використання для опису та дослідження господарської діяльності суб'єктів підприємництва. Результати дослідження дали можливість надати визначення терміну «система економічної безпеки як сукупності інструментів та відповідного забезпечення економічної безпеки яка виконує функції контролю, аналізу, регулювання, прогнозу фінансового стану суб'єкта підприємництва з метою досягнення цілей господарської діяльності та ефективної протидії зовнішнім і внутрішнім негативним впливам (загрозам). Це дозволяє окреслити призначення системи економічної безпеки як інструментарію суб'єкта господарювання. Представлений алгоритм роботи системи економічної безпеки по оцінці рівня економічної безпеки суб'єкта

господарювання дає можливість подальшої розробки прикладного програмного забезпечення для автоматизації відповідних процедур. Результатом його виконання є визначення інтегрального показника рівня економічної безпеки і прийняття управлінських рішень щодо застосування засобів захисту.

Основу авторського концепту тлумачення ризику склало положення, що він є результатом окремого, свідомого, але не завжди об'єктивного управлінського рішення, яке приймається людиною. Це дозволило сформулювати авторське бачення наукової категорії «ризик» як ситуації, що є наслідком або варіантом свідомо прийнятого управлінського рішення, яка може привести до матеріальних або інших втрат певного розміру. Тлумачення сутності економічних категорій «ризик» і «економічна безпека» дозволили визначити, що в основі взаємного зв'язку економічної безпеки і ризику лежать діалектичні закони «єдності і боротьби протилежностей», «заперечення заперечення» і «взаємного переходу кількісних змін у якісні». Ризик вступає в протиріччя з економічною безпекою: більший рівень ризику передбачає менший рівень економічної безпеки, і навпаки. Саме баланс на межі між ризиком і безпекою дає максимальний результат діяльності суб'єкта підприємництва. Розвиток суб'єкта підприємництва відбувається шляхом діалектичного заперечення старого економічного стану об'єкта новим, нового – новітнім, в результаті чого розвиток поєднує спадкоємність і циклічність. Ескалація протидії ризику і економічної безпеки призводить до все більш гострої суперечності і закінчується зміною економічного стану суб'єкта підприємництва.

Економіко-математичні методи дослідження системи економічної безпеки дозволяють встановити її внутрішню структуру, характеристики (параметри), дослідити можливі реакції системи на зміни вхідних даних і розробити механізм забезпечення економічної безпеки. Основні правила застосування системного підходу в менеджменті економічної безпеки, визначені в дисертаційному дослідженні, можуть використовуватися при оцінці рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання, при аналізі і оцінці

перспектив розвитку підприємства, виборі партнерів і споживачів, оптимізації виробничих процесів тощо. Представлена в роботі класифікація методів досягнення економічної безпеки суб'єктів господарювання ґрунтується на тісному взаємозв'язку між загрозами та витратами на досягнення безпеки і робить можливим уточнення переліку загроз економічній безпеці суб'єкта підприємництва з огляду на специфіку його діяльності та наявний ресурсний потенціал досягнення економічної безпеки.

Запропоновані в роботі до використання принципи економіко-математичного моделювання дають можливість будувати довільну окрему модель процесу забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва і гарантують можливість її повної сумісності з іншими економіко-математичними моделями. Запропоноване до використання і застосоване у даній роботі інфологічне моделювання на основі семантичної мережі з використанням ER-діаграм для визначення трактування терміну «економічна безпека», доповнення алгоритму проведення кореляційно-регресійного аналізу, визначення цільових критеріїв та показників інтегральної оцінки ефективності управління інноваціями суб'єктів підприємництва, визначення оптимального складу показників оцінки ефективності стратегічного менеджменту дозволяє представити проблемну сферу на понятійному рівні, позбавитись надлишкових даних при описі, виділити зв'язки між структурними елементами.

Оцінка умов і результатів діяльності підприємств, врахування зовнішніх і внутрішніх загроз та сприятливих чинників у їх діяльності є необхідною умовою безпечного ведення бізнесу і важливим етапом забезпечення їх економічної безпеки. Виявлені основні загрози зовнішнього та внутрішнього характеру, які на сьогодні наносять найбільшу шкоду бізнесовій діяльності; їх врахування дозволить підвищити ефективність процесу забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання.

Принципово важливим і необхідним є надання визначення сутнісним поняттям «індикатор економічної безпеки» та «показник економічної безпеки», бо між ними існує причинно-наслідковий зв'язок. У дисертації термін

«показник економічної безпеки» визначений як число, вираз або ознака, значення або зміна якого дозволяє зробити припущення про економічну безпеку суб'єкта підприємництва чи її складову, або про весь процес чи окремий етап її забезпечення. Термін «індикатор економічної безпеки» окреслений як вагомий показник, значення або зміна якого дозволяє зробити конкретні висновки про економічну безпеку суб'єкта підприємництва чи її складову, або про весь процес чи окремий етап її забезпечення. Наголошено, що множина показників економічної безпеки включає в себе упорядковану множину її індикаторів: Такий підхід дозволив виокремити підмножину індикаторів з множини показників і уточнити їх призначення, мету та область використання

Механізм забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання можна трактувати як систему цілей, принципів, методів і важелів, що дають змогу у випадку очікування або настання негативного збурювального процесу перетворити рух економічних ресурсів на рух засобів захисту, спрямований на мінімізацію ризиків і загроз господарській діяльності. Таке трактування механізму забезпечення економічної безпеки реалізує його головну функцію трансформації економічних ресурсів суб'єкта господарювання в інструменти захисту. Це дає можливість конкретизувати вимоги до складу і якості економічних ресурсів, мобілізованих на забезпечення економічної безпеки. Мотиваційний, організаційний, забезпечуючий, контрольний і антикризовий процеси у підприємницькій діяльності, що ініціюються механізмом забезпечення економічної безпеки підприємства відносяться до типу управлінських процесів і є невід'ємними складовими процесу господарювання. Окреслення даних процесів дозволяє визначити місце економічної безпеки в загальному процесі господарювання.

В швидкозмінних умовах економічної дійсності розвиток науково-технічного прогресу і впровадження його досягнень не тільки стимулює підвищення продуктивності виробництва, але й вносить зміни в ринкові механізми, підвищуючи їх ефективність. Впровадження іновацій прискорює

обмін інформацією та процедури купівлі-продажу, викликає появу нових фінансових інструментів. Практичне застосування запропонованого методичного підходу до визначення інтегрального індексу ефективності управління інноваційними ресурсами економічної безпеки дає можливість надавати учасникам ринку комплексну оцінку ефективності управлінських дій щодо інноваційних ресурсів економічної безпеки на усіх ієрархічних рівнях організаційної структури управління.

Спільна робота національних органів державного регулювання повинна цілеспрямовано сприяти підвищенню економічної активності підприємництва, зменшенню витрат на загальнодержавне управління, максимально стимулюювати розвиток національної економіки на засадах постіндустріальної держави. Це зумовлює необхідність створення і постійного вдосконалення механізму державного регулювання підприємницької діяльності. За результатами дослідження сучасної економічної ситуації в Україні до складу основних показників економічної безпеки держави як регулятора національного ринку, запропоновано додати показники інвестиційної та інноваційної безпеки, індекс геоекономічної безпеки як основні індикатори зовнішніх загроз і складові загальної моделі економічної безпеки. Розглянутий в дисертаційному дослідженні досвід зарубіжних держав дозволяє стверджувати про можливість його імплементації в Україні з умови активної довгострокової державної підтримки підприємницького сектору.

Найкращим показником високого рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання є його успішна бізнесова діяльність яка, в свою чергу, неможлива без підтримки соціуму, з яким у підприємства існує зворотній зв'язок. Досягнення економічної безпеки, будучи забезпечуючим процесом, сприяє виконанню підприємством його розширеної задачі, а тому має спільні ознаки з процесом забезпечення соціальної спрямованості бізнесової діяльності. Економічна безпека підприємницького сектору є індикатором реакції ринку на його господарську діяльність. Обґрунтована соціальна спрямованість процесу забезпечення економічної безпеки підприємництва у

постіндустріальній парадигмі, де суспільство є головним джерелом соціально-економічного прогресу, а його розвиток – пріоритетом національних і міжнародних політик. Це дозволяє отримати наукове уявлення про зворотній зв'язок між соціальною значимістю суб'єкта підприємництва і його економічною безпекою.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в отриманні низки положень, висновків і рекомендацій, які сприяють розвитку та обґрунтуванню теоретичних, методологічних та науково-прикладних засад щодо оцінки та механізмів забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

Практичне значення одержаних результатів полягає у доповненні, систематизації й узагальненні теоретико-методологічних основ щодо оцінки та механізмів забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання, а також у виявленні можливостей та обґрунтуванні напрямів підвищення її рівня.

Наукові результати, викладені в дисертації та винесені на захист, отримані автором особисто (у тому числі: з наукових праць, опублікованих у співавторстві, на захист винесено лише особисті результати здобувача), пов'язані з відповідними науковими програмами, планами, темами, оприлюднені у монографіях, фахових та міжнародних виданнях та апробовані на міжнародних науково-практичних конференціях.

Ключові слова: безпека економічна, система економічної безпеки, загроза, суб'єкт підприємництва, ризик, захист, методи дослідження, методологія, механізм оцінки, показник.

ANNOTATION

Snishchenko R.G. The economic security of entrepreneurship entities: assessment methodology and tools support. – Qualifying scientific work on the manuscript.

Thesis for a Doctor of Economics degree in specialty 08.00.04 - economics and Management of Enterprises (by type of economic activity) – Ternopil National Economic University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Ternopil, 2020.

The dissertation substantiates and proposes new approaches to solving scientific and applied problems, which involve the development of theoretical and methodological, methodological and practical provisions and recommendations for assessing and mechanisms for ensuring economic security of economic entities in conditions of economic instability. The conducted research allowed to single out a number of conclusions of conceptual-theoretical, methodological and scientific-practical nature, aimed at realizing the purpose of the dissertation research.

The methodology of protection of economic security of business of each separate country is result of historically formed (under the influence not only economic and industrial-technological factors, but also the general spiritual and social installations) macro-and microeconomic priorities in forms and ways of administrative and regulatory influence on activity of subjects. entrepreneurship. This explains the differences in certain approaches to ensuring the economic security of business in different countries, ensures their analytical comparability and allows the generalization of global experience of effective management of economic security of business entities in accordance with national development priorities.

The results obtained during the study gave grounds to argue that the main disadvantage of all approaches to the definition of economic security of the entity is the blurring of the specific differences between the economic security of the enterprise from other components of its overall security. Therefore, to define the economic security of the enterprise it is necessary to clarify the factors that threaten the economic condition of the business entity, to determine the main (again -

economic) aspects of its business. In the dissertation economic security is defined as a situation stably predicted in time, which has developed as a result of production reproduction of an economic entity, characterization of its ability as a market participant to perform necessary and socially useful functions, use ways and opportunities to realize own business interests. missions and tasks of the available amounts of their economic resources in a competitive environment under the influence of external and internal factors. The given definition of economic security of an economic entity as a scientific category opens the possibility for a clearer understanding of its specific differences from other components of general security, allows to distinguish its components from the general set, specify tasks, goals, formulate principles and directions of support. This definition, in contrast to the existing ones, takes into account the possibility of planning and regulating the level of economic security and the prevalence of public utility over the maximum profit for the purpose of economic activity. The given definition of economic security of an economic entity as a scientific category opens the possibility for a clearer understanding of its specific differences from other components of general security, allows to distinguish its components from the general set, specify tasks, goals, formulate principles and directions of support. This definition, in contrast to the existing ones, takes into account the possibility of planning and regulating the level of economic security and the prevalence of public utility over the maximum profit for the purpose of economic activity. The given definition of economic security of an economic entity as a scientific category opens the possibility for a clearer understanding of its specific differences from other components of general security, allows to distinguish its components from the general set, specify tasks, goals, formulate principles and directions of support. This definition, in contrast to the existing ones, takes into account the possibility of planning and regulating the level of economic security and the prevalence of public utility over the maximum profit for the purpose of economic activity.

In performing the dissertation research, the need to distinguish between the conceptual categories "economic security" and "economic security system" in

relation to their use to describe and study the economic activities of business entities is justified. The results of the study made it possible to define the term "economic security system as a set of tools and appropriate economic security that performs the functions of control, analysis, regulation, forecasting the financial condition of the business entity to achieve business goals and effectively counteract external and internal negative influences (threats). This allows you to define the purpose economic security systems as tools business entity. The presented algorithm of the economic security system to assess the level of economic security of the business entity allows further development of application software to automate the relevant procedures. The result of its implementation is the definition of an integrated indicator of the level of economic security and management decisions on the use of protection.

The author's concept of risk interpretation was based on the position that it is the result of a separate, conscious, but not always objective management decision made by a person. This allowed us to formulate the author's vision of the scientific category of "risk" as a situation that is a consequence or variant of a conscious management decision, which can lead to material or other losses of a certain size. Interpretation of the essence of economic categories "risk" and "economic security" allowed us to determine that the relationship between economic security and risk is based on the dialectical laws of "unity and struggle of opposites", "denial of negation" and "mutual transition of quantitative to qualitative changes". Risk contradicts economic security: a higher level of risk implies a lower level of economic security, and vice versa. It is the balance on the border between risk and safety gives the maximum result of the business entity. The development of the subject of entrepreneurship occurs through the dialectical denial of the old economic state of the object new, the new - the newest, as a result of which development combines continuity and cyclicity. The escalation of risk management and economic security leads to an increasingly acute contradiction and ends with a change in the economic condition of the business entity.

Economic and mathematical methods of studying the system of economic security allow to establish its internal structure, characteristics (parameters), to

investigate the possible reactions of the system to changes in input data and to develop a mechanism for ensuring economic security. The basic rules of application of a systematic approach in economic security management, defined in the dissertation research, can be used in assessing the level of economic security of economic entities, in analyzing and assessing the prospects of enterprise development, choosing partners and consumers, optimizing production processes and more. The classification of methods of achieving economic security of economic entities presented in the paper is based on the close relationship between threats and costs of achieving security and makes it possible to clarify the list of threats to economic security of the business entity given the specifics of its activities and available resource potential for economic security. .

The principles of economic and mathematical modeling proposed in the work make it possible to build an arbitrary separate model of the process of ensuring the economic security of the business entity and guarantee the possibility of its full compatibility with other economic and mathematical models. The infographic modeling on the basis of a semantic network with use of ER-diagrams for definition of interpretation of the term "economic safety", addition of algorithm of carrying out the correlation-regression analysis, definition of target criteria and indicators of an integrated estimation of efficiency of management of innovations of business subjects , determining the optimal composition of indicators for assessing the effectiveness of strategic management allows to present the problem area at the conceptual level,

Assessment of the conditions and results of enterprises, taking into account external and internal threats and favorable factors in their activities is a necessary condition for safe business and an important step in ensuring their economic security. The main external and internal threats, which currently cause the greatest damage to business activities, will increase the efficiency of the process of ensuring economic security in the process of functioning of economic entities.

It is fundamentally important and necessary to provide a definition of the essential concepts of "economic security indicator" and "economic security indicator" because there is a causal link between them. In the dissertation, the term "economic

security indicator" is defined as a number, expression or feature, the value or change of which allows to make assumptions about the economic security of the business entity or its component, or about the whole process or a separate stage of its provision. The term "economic security indicator" is defined as a significant indicator, the value or change of which allows to draw specific conclusions about the economic security of the business entity or its component, or about the whole process or a separate stage of its provision. It is emphasized that the set of indicators of economic security includes an ordered set of its indicators:

The mechanism of economic security of the entity can be interpreted as a system of goals, principles, methods and levers that allow in case of anticipation or occurrence of a negative disruptive process to turn the movement of economic resources into a movement of protection aimed at minimizing risks and threats to economic activity. This interpretation of the mechanism of economic security realizes its main function of transformation of economic resources of the business entity into protection tools. This makes it possible to specify the requirements for the composition and quality of economic resources mobilized to ensure economic security. Motivational, organizational, providing, control and anti-crisis processes in business, initiated by the mechanism of economic security of the enterprise belong to the type of management processes and are integral components of the management process. The delineation of these processes allows us to determine the place of economic security in the overall management process.

In the rapidly changing conditions of economic reality, the development of scientific and technological progress and the implementation of its achievements not only stimulates increased productivity, but also makes changes in market mechanisms, increasing their efficiency. The introduction of innovations accelerates the exchange of information and sales procedures, causes the emergence of new financial instruments. The practical application of the proposed methodological approach to determining the integrated index of management of innovative resources of economic security allows market participants to provide a comprehensive

assessment of the effectiveness of management actions on innovative resources of economic security at all hierarchical levels of organizational management.

The joint work of national state regulatory bodies should purposefully help increase the economic activity of entrepreneurship, reduce the cost of public administration, maximally stimulate the development of the national economy on the basis of a post-industrial state. This causes the need to create and continuously improve the mechanism of state regulation of entrepreneurial activity. According to the study of the current economic situation in Ukraine, the main indicators of economic security of the state as a regulator of the national market, it is proposed to add investment and innovation security, geoeconomic security index as the main indicators of external threats and components of the overall economic security model. The experience of foreign countries considered in the dissertation research allows to assert the possibility of its implementation in Ukraine on the condition of active long-term state support of the business sector.

The best indicator of a high level of economic security of the business entity is its successful business activity, which, in turn, is impossible without the support of society, with which the company has feedback. Achieving economic security, as a supporting process, contributes to the company's performance of its extended task, and therefore has common features with the process of ensuring the social orientation of business activities. Economic security of the business sector is an indicator of market reaction to its economic activity. The social orientation of the process of ensuring the economic security of entrepreneurship in the post-industrial paradigm, where society is the main source of socio-economic progress, and its development - a priority of national and international policies.

The scientific novelty of the obtained results is to obtain a number of provisions, conclusions and recommendations that contribute to the development and justification of theoretical, methodological and scientific-applied principles for the assessment and mechanisms of economic security of business entities.

The practical significance of the obtained results is to supplement, systematize and generalize the theoretical and methodological foundations for assessing and

mechanisms for ensuring economic security of economic entities, as well as to identify opportunities and justify ways to improve its level.

Scientific results presented in the dissertation and submitted for defense, obtained by the author personally (including: from scientific works published in co-authorship, only personal results of the applicant are defended), related to relevant scientific programs, plans, topics, published in monographs, professional and international publications and tested at international scientific and practical conferences.

Keywords: economic security, economic security system, threat, business entity, risk, protection, research methods, methodology, evaluation mechanism, indicator.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Сніщенко Р. Г. Проблеми економічної безпеки господарюючих суб'єктів в умовах нестабільності : монографія. Тернопіль: Крок, 2019. 276 с. (16,00 друк. арк.).
2. Сніщенко Р. Г. Фінансова безпека учасників фінансового ринку : монографія. Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2015. 372 с. (21,50 друк. арк.).
3. Сніщенко Р. Г., Гринчуцький В. І. Інформаційна безпека як складова економічної безпеки суб'єктів господарювання. *Економічний аналіз*. 2020. Том 30. № 1. С. 241–248. (0,58/0,36 друк. арк.; внесок автора: визначено чинники посилення впливу інформаційної складової на забезпечення економічної безпеки.).
4. Сніщенко Р. Г. Правила застосування системного підходу в менеджменті економічної безпеки. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія Економічні науки*. 2019. № 4 Том 2. С. 165–170. (0,63 друк. арк.).
5. Сніщенко Р. Г. Дефініція економічної безпеки суб'єкта господарювання. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2019. Вип. 4. С. 70–78. (0,54 друк. арк.).
6. Сніщенко Р. Г. Визначення інтегрального індексу ефективності управління інноваціями у фінансовій безпеці учасників фінансового ринку. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018. № 1(24). С. 258–266. (0,76 друк. арк.) (представлено в міжнародній наукометричній базі Web of Science).
7. Сніщенко Р. Г. Індикатори фінансової безпеки як компоненти моніторингу учасників фінансового ринку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 3. С. 9–13. (0,47 друк. арк.).
8. Сніщенко Р. Г. Основні аспекти забезпечення фінансової безпеки держави як регулятора фінансового ринку. *Економіка та держава*. 2017. № 11. С. 34–38. (0,53 друк. арк.).
9. Сніщенко Р. Г. Методологічні проблеми та особливості аналізу і оцінки

фінансової безпеки домогосподарств. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент»*. 2017. Вип. 27. Ч. 2. С. 105–109. (0,61 друк. арк.).

10. Сніщенко Р. Г. Основні аспекти політики фінансової безпеки учасників фінансового ринку. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка*. 2017. Випуск 14. С. 14–20. (0,47 друк. арк.).

11. Сніщенко Р. Г. Інституційні аспекти організації та регулювання фінансової безпеки учасників фінансового ринку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2017. Випуск 26. Частина 2. С. 106–109 (0,43 друк. арк.).

12. Сніщенко Р. Г. Методологічні проблеми та особливості аналізу і оцінки стану фінансової безпеки учасників фінансового ринку. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2017. № 5 (61). С. 210–215. (0,48 друк. арк.).

13. Сніщенко Р. Г. Визначення індикаторів фінансової безпеки Полтавського регіону. *Економічний аналіз*. 2017. Том 27. № 3. С. 213–220. (0,70 друк. арк.).

14. Сніщенко Р. Г. Використання семантичної мережі при проведенні кореляційно-регресійного аналізу стану фінансової безпеки учасника фінансового ринку. *Економічний простір*. 2016. № 108. С. 156–163. (0,40 друк. арк.).

15. Сніщенко Р. Г. Definition semantic load the links between economic category «financial security» and «risk». *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка*. 2016. № 11. С. 7–15. (0,51 друк. арк.).

16. Сніщенко Р. Г. Фінансова безпека домогосподарств у період нестабільності економіки. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського. Серія «Економічні науки»*. 2014. Вип. 1 (3). С. 149–159. (0,74 друк. арк.).

17. Сніщенко Р. Г. Оцінка ефективності стратегічного менеджменту. *Інноваційна економіка*. 2014. № 2 (51). С. 25–30. (0,5 друк. арк.).

18. Сніщенко Р. Г. Математичні методи дослідження ризиків. *Економіка і*

регіон. 2014. № 1 (44). С. 89–93. (0,4 друк. арк.).

19. Сніщенко Р. Г. Вплив ризиків на фінансову безпеку банку. *Ефективна економіка*. 2013. № 2. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua>. (0,38 друк. арк.).

20. Сніщенко Р. Г. Щодо визначення складу автоматизованих банківських систем. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Економіка*. 2013. Том 21. № 4. С. 59–65. (0,42 друк. арк.).

21. Сніщенко Р. Г. Механізм формування системи фінансової безпеки банку. *Економіка і регіон*. 2012. № 6 (37). С. 136–140. (0,42 друк. арк.).

22. Сніщенко Р. Г. Основні аспекти впровадження інформаційних банківських технологій. *Економіка і регіон*. 2012. № 2 (33). С. 146–149. (0,32 друк. арк.).

Опубліковані праці апробаційного характеру

23. Сніщенко Р. Г. Основні аспекти моніторингу фінансової безпеки учасників фінансового ринку. *Актуальні питання функціонування фінансового ринку в умовах кризових явищ світової економіки*: збірник матеріалів III Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., (м. Одеса, 26–27 квіт. 2018 р.). Одеса, 2018. С. 107–110. (0,17 друк. арк.).

24. Сніщенко Р. Г. Політика фінансової безпеки як реалізатор захисту фінансових ресурсів учасників фінансового ринку. *Фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання* : зб. тез доп. VI Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Кременчук, 5–6 берез. 2018 р.). Кременчук, 2018. С. 25–27. (0,13 друк. арк.).

25. Сніщенко Р. Г. Моделювання управління інноваціями у фінансовій безпеці учасників фінансового ринку. *Формування ефективної моделі розвитку підприємства в умовах ринкової економіки* : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 2–3 листоп. 2017 р.). Житомир, 2017. С. 612–616. (0,17 друк. арк.)

26. Сніщенко Р. Г. Аспекти державної підтримки фінансової безпеки учасників фінансового ринку. *Сучасні детермінанти розвитку бізнес-процесів*

в Україні : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., (м. Київ, 24 трав. 2017 р.). Київ, 2017. С. 345–347. (0,1 друк. арк.).

27. Сніщенко Р. Г. Фінансова привабливість учасників фінансового ринку як індикатор фінансової безпеки. *Ідеї академіка В. І. Вернадського та проблеми сталого розвитку освіти і науки* : тези наук. доп. XVII міжнар. наук.-практ. конф., (м. Кременчук, 1–3 черв. 2017 р.). Кременчук : КрНУ, 2017 р. С. 155. (0,1 друк. арк.).

28. Сніщенко Р. Г. Управління інноваціями у фінансовій безпеці учасників фінансового ринку. *Фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання* : зб. тез доп. V Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Кременчук, 2–3 берез. 2017 р.). Кременчук, 2017. С. 80–84. (0,17 друк. арк.).

29. Сніщенко Р. Г. Система фінансової безпеки як інструментарій учасника фінансового ринку. *Облік і фінанси*. 2016. № 3 (73). С. 95–102. (0,63 друк. арк.).

30. Сніщенко Р. Г. Уточнення характеру зв'язку між ризиком і фінансовою безпекою учасників фінансового ринку. *Інформаційна та економічна безпека (INFECO-2016)* : зб. тез доп. III Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Харків, 28–30 квіт. 2016 р.). Київ : УБС НБУ, 2016. С. 231–235. (0,17 друк. арк.).

31. Сніщенко Р. Г. Фінансова безпека як економічна категорія. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Економічні науки*. 2014. № 4(24). С. 182–189. (0,73 друк. арк.).

32. Сніщенко Р. Г. Рекомендації щодо діяльності ТОВ «ДЖУН АРТ», м. Кременчук в умовах нестабільності функціонування регіональної ланки видавничо-поліграфічного комплексу. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку економіки в умовах глобальної нестабільності* : зб. тез доп. II міжнар. наук.-практ. конф., (м. Кременчук, 10–12 груд. 2014 р.). Кременчук : КрНУ, 2014. С. 181–184. (0,17 друк. арк.).

33. Сніщенко Р. Г., Шаховцева А. В. Економетричні методи дослідження фінансової безпеки. *Актуальні питання забезпечення стійкого розвитку*

національного господарства : зб. тез доповідей Всеукр. наук. конф. за міжн. участю, (м. Кременчук, 24–25 жовт. 2014 р.). Кременчук: Пресс-лайн, 2014. С. 117–119. (0,13 друк. арк.). (0,13/0,08 друк. арк.; внесок автора: визначено економетричні методи дослідження фінансової безпеки).

34. Сніщенко Р. Г. Використання математичних методів дослідження ризиків. *Фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання* : зб. матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Кременчук, 12–14 лют. 2014 р.). Кременчук, 2014. С. 136–138. (0,13 друк. арк.).

35. Сніщенко Р. Г. Банківські ризики, їх вплив на фінансову безпеку. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку економіки в умовах глобальної нестабільності* : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф., м. Кременчук, 21–23 листоп. 2013 р. Кременчук, 2013. С. 280–281. (0,13 друк. арк.).

36. Сніщенко Р. Г. Синтез системи безпеки підприємства (банку). *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського*. 2012. Вип. 6 (77). С. 154–157. (0,38 друк. арк.).

Зміст

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1	
НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	17
1.1 Поняття, сутність та формування економічної безпеки суб'єктів господарювання.....	17
1.2 Теоретичні засади формування системи економічної безпеки суб'єкта господарювання, її структури та складових	42
1.3 Ризики та загрози у стратегічному вимірі економічної безпеки.....	56
Висновки до розділу 1.....	73
РОЗДІЛ 2	
МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	78
2.1 Методологічні основи оцінювання економічної безпеки суб'єктів господарювання.....	78
2.2 Методологія та методи дослідження процесів забезпечення економічної безпеки.....	96
2.3 Моделювання як спосіб перевірки дієздатності і ефективності системи економічної безпеки суб'єкта підприємництва	117
2.4 Концептуальне інфологічне моделювання як елемент процесу дослідження економічної безпеки суб'єкта господарювання	151
Висновки до розділу 2.....	166
РОЗДІЛ 3	
КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	169
3.1 Аналіз розвитку економіки суб'єктів господарювання в промисловості.....	169

3.2 Аналіз розвитку економіки суб'єктів господарювання в агропромисловому комплексі.....	204
3.3 Аналіз розвитку ринкових інститутів як фактора зміцнення економічної безпеки суб'єктів господарювання	220
Висновки до розділу 3.....	257
РОЗДІЛ 4	
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОЛІПШЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	259
4.1 Організаційно-правові напрями формування механізму забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання.....	259
4.2 Розвиток ринкових інститутів – складових механізму забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання.....	285
4.3 Поліпшення діяльності служби економічної безпеки – гаранту захисту бізнесової діяльності суб'єктів господарювання	306
Висновки до розділу 4.....	323
РОЗДІЛ 5	
КОНЦЕПЦІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В ПЕРІОД НЕСТАБІЛЬНОСТІ ЕКОНОМІКИ.....	325
5.1 Вплив механізму державного регулювання на забезпечення економічної безпеки підприємницької діяльності	325
5.2 Концептуальні засади забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання в умовах економічної інтеграції України.....	362
5.3 Зарубіжний досвід забезпечення економічної безпеки підприємницького сектору в умовах ринкового середовища та його імплементація в Україні	378
Висновки до розділу 5.....	404
ВИСНОВКИ.....	406
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	415
ДОДАТКИ.....	470

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Здійснюючи господарську діяльність, підприємства прагнуть збільшити свою присутність на відповідних ринках і змушені поступатися своєю економічною безпекою заради отримання додаткового прибутку. Нестабільність економіки України прискорює процеси негативного впливу конкурентного середовища на суб'єкти господарювання, робить їх бізнес вразливим і нестабільним. За інформацією Державної служби статистики України загальна кількість підприємств на початок 2019 року зменшилася на 7% порівняно з 2010 роком, при цьому кількість великих підприємств зменшилася з 586 до 446, середніх – з 20983 до 16057, малих – з 357241 до 339374. За даними інтернет видання Mind Club Ejournal тривалість діяльності малого підприємства складає 3-5 років, середнього – 5-7 років. Недосконалість нормативно-правової бази в окремих аспектах започаткування та ведення бізнесу, необґрунтоване посилення фіскального тиску держави на суб'єкти господарювання, непродуктивна законотворча діяльність уповільнює розвиток підприємництва. За даними інтернет видання «Цензор Реформ» з 2015 по 2019 рік Верховною Радою було прийнято лише 699 законів з цих питань: з них 172 стосуються економічної політики, 175 – галузевого розвитку.

Крім зовнішніх на економічну безпеку посилюється вплив внутрішніх факторів. Результати досліджень міжнародної агенції Global Risks виявили основні внутрішні ризики українських підприємств: брак обігових коштів (до 50%), моральна та фізична застарілість обладнання (до 70%), низька кваліфікація персоналу (до 80%). Прогресивний розвиток суспільства разом з позитивними явищами в економічному житті супроводжується появою нових способів протиправних посягань на власність. Загострення ділової конкуренції, удосконалення методів і знарядь отримання економічної вигоди робить особливо актуальною проблему забезпечення економічної безпеки підприємницької діяльності.

Засади забезпечення економічної безпеки привертають увагу все більшого кола науковців через появу нових принципів, форм, правил, інструментів ведення бізнесу. Економічна безпека стає однією з найважливіших вимог ведення підприємницької діяльності.

Фундамент наукової думки про економічну безпеку підприємництва в Україні складають праці О. І. Барановського, К. Б. Волощук, К. С. Горячевої, С. Б. Довбні, М. М. Єрмошенка, Н. Е. Ковшун, Л. Г. Ліпич, І. Р. Михасюка, Б. І. Пшика, О. Й. Шевцової, та ін. Зарубіжний досвід із забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання сконцентровано у працях В. Алена, Ж. Вуда, Л. Бальцеровича, К. Ерроу, Л. Ерхарда, Н. Лумана, Е. де Сото та ін. Вагомий внесок у дослідження загальних проблем розвитку і становлення підприємництва, впровадження інновацій, підвищення конкурентоспроможності бізнесу зробили відомі українські вчені, зокрема: М. К. Бондарчук, В. Я. Брич, В. І. Гринчуцький, О. І. Гончар, А. І. Гулей, М. О. Данилюк, Т. Г. Дудар, П. П. Микитюк, Г. Г. Савіна. Теоретичні та практичні основи вітчизняної методології економіко-математичних досліджень економічної безпеки відображені у працях О. Т. Івашука, В. С. Пономаренка, Ю. М. Харазішвілі та ін.

Незважаючи на широке розкриття проблем економічної безпеки суб'єктів господарювання усіх видів господарської діяльності і форм власності, потребують глибшого вивчення питання методології її оцінки та механізмів забезпечення. Це відноситься зокрема до: обґрунтування науково-теоретичних і методологічних підходів до організаційно-економічного забезпечення діяльності підприємств в конкурентному середовищі, розробки механізмів виробничого відтворення суб'єктів господарювання під впливом негативних зовнішніх і внутрішніх факторів, пошуку шляхів підвищення їх спроможності виконувати необхідні і суспільно-корисні функції, використання шляхів та можливостей реалізації власних бізнесових інтересів, місії і завдань наявними обсягами своїх економічних ресурсів.

Вищезазначене обумовлює актуальність теми дисертаційної роботи, окреслило її мету та завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. В основу дисертації покладено теоретичні положення та практичні розробки, які є складовою науково-дослідних робіт Тернопільського національного економічного університету за темами: «Управління потенціалом як умова соціально-економічного розвитку сучасних підприємств України» (державний реєстраційний номер 0118U003174), де здобувачем визначено концептуальні засади забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання в умовах нестабільності економіки України, обґрунтовано соціальну спрямованість процесу забезпечення економічної безпеки підприємництва у постіндустріальній парадигмі; «Економічна безпека: детермінанти розвитку та механізми забезпечення» (державний реєстраційний номер 0119U100877), де автором досліджено вплив механізму державного регулювання на забезпечення економічної безпеки підприємницької діяльності, розглянуто зарубіжний досвід забезпечення економічної безпеки підприємницького сектору в умовах ринкового середовища та можливості його імплементації в Україні.

Дисертаційна робота також виконана відповідно до планів науково-дослідних робіт Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського за темою «Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності в умовах нестабільності фінансового ринку» (державний реєстраційний номер 0115U001126), де враховані результати досліджень і пропозиції автора щодо вдосконалення механізмів забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання та методичного підходу щодо фінансово-економічного аналізу стану підприємств в сучасних умовах.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є розробка теоретико-методологічних положень, науково-методичних підходів і надання науково-практичних рекомендацій щодо оцінки та механізмів забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання. Відповідно до мети в дисертаційній роботі поставлено і вирішено такі завдання:

– дослідити основні аспекти формування і розвитку методології та підходи до дефініції економічної безпеки суб'єкта господарювання, визначити її роль у господарській діяльності;

– науково обґрунтувати призначення системи економічної безпеки як інструментарію суб'єкта господарювання для визначення переліку і змісту її основних функцій в управлінському процесі;

– запропонувати алгоритм оцінки рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання, який дозволить приймати ефективні управлінські рішення щодо застосування засобів захисту;

– окреслити підходи до дефініції ризику, визначити його роль у господарській діяльності, виявити залежності взаємного зв'язку ризику і економічної безпеки господарської діяльності;

– обґрунтувати доцільність використання економіко-математичних методів для дослідження внутрішньої структури, характеристик, можливих реакцій системи економічної безпеки;

– розробити класифікацію методів досягнення економічної безпеки суб'єктів господарювання;

– сформулювати принципи економіко-математичного моделювання, які забезпечать сумісність моделі процесу забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва з іншими економіко-математичними моделями;

– запропонувати алгоритм побудови математичної моделі економічної безпеки суб'єкта господарювання на основі інфологічного методичного підходу з використанням семантичної мережі на етапі вибору значимих показників, що дозволяє спростити та логічно обґрунтувати процедуру визначення їх оптимального складу;

– внести пропозиції щодо змін в алгоритмі кореляційно-регресійного аналізу рівня економічної безпеки суб'єкта підприємництва з метою його спрощення;

– виявити основні загрози зовнішнього та внутрішнього характеру, які наносять найбільшу шкоду бізнесовій діяльності;

– дослідити механізм забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання, виявити управлінські процеси, що ним ініціюються;

– запропонувати методичний підхід до визначення інтегрального індексу ефективності управління інноваційними ресурсами економічної безпеки;

– розглянути зарубіжний досвід ефективного управління процесом забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва в умовах ринкового середовища та визначити можливість його імплементації в Україні;

– обґрунтувати соціальну спрямованість процесу забезпечення економічної безпеки підприємництва у постіндустріальній парадигмі.

Об'єктом дослідження є господарські, управлінські та регуляторні процеси суб'єктів господарювання при їх функціонуванні в умовах впливу дестабілізуючих факторів.

Предметом дослідження виступають теоретичні, методологічні та практичні аспекти управління економічною безпекою діяльності суб'єктів господарювання.

Методи дослідження. Методологія дослідження базується на системному осмисленні умов і особливостей забезпечення економічної безпеки діяльності суб'єктів господарювання, основних дослідженнях зарубіжної і вітчизняної економічної думки з питань безпеки бізнесу в трансформаційних умовах конкурентного середовища.

З метою забезпечення достовірності та обґрунтованості одержаних результатів дисертаційної роботи було застосовано загальнонаукові та спеціальні методи: *теоретичне узагальнення і порівняння* – при розкритті змісту і сутності понятійного, методологічного та методичного апарату ризику і економічної безпеки; *статистичний і графічний аналіз* – при вивченні, групуванні, порівнянні та наочному відображенні емпіричних даних з метою дослідження тенденцій господарської діяльності в змінних умовах економіки, аналізі джерел ресурсів суб'єктів господарювання, виявленні факторів, що впливають на дієвість і результативність політики економічної безпеки; *декомпозиційний підхід* – при формуванні системи економічної безпеки

суб'єкта підприємництва; *агрегація і інтеграція* – при вивченні і вдосконаленні механізму забезпечення економічної безпеки; *системний підхід* – при дослідженні принципів і напрямків забезпечення економічної безпеки; *формалізація і економіко-математичне моделювання* – при вдосконаленні методичних підходів щодо вибору стратегії економічної безпеки, оцінці стану економічної безпеки, залученні ресурсів щодо здійснення господарської діяльності.

Інформаційною базою для дослідження слугували результати наукового пошуку процесів вирішення необхідної проблеми, законодавчо-нормативні акти України, які регулюють сферу економічної безпеки суб'єктів господарювання, матеріали державних статистичних органів і публікації у періодичних виданнях, офіційна інформація органів влади, internet – ресурси, інформаційно-аналітичні матеріали та науково-методичні розробки, наукові статті й тези доповідей на науково-практичних конференціях, власні напрацювання автора, опубліковані раніше. Все це дає змогу під різним кутом зору розглянути проблеми досліджуваної теми та надати теоретико-методологічні та практичні рекомендації щодо їх вирішення.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у узагальненні, систематизації й розвитку теоретико-методологічних засад щодо оцінки та механізмів забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання, а також у виявленні можливостей та обґрунтуванні напрямів підвищення її рівня.

До найважливіших результатів, що характеризують наукову новизну дисертаційної роботи, слід віднести такі положення і розробки, які становлять особистий здобуток дисертанта:

вперше:

– запропоновано алгоритм побудови математичної моделі економічної безпеки суб'єкта господарювання на основі інфологічного методичного підходу з використанням семантичної мережі на етапі вибору значимих показників, що дозволяє спростити та логічно обґрунтувати процедуру визначення їх оптимального складу;

– визначено, що в основі взаємного зв'язку економічної безпеки та ризику лежать діалектичні закони «єдності і боротьби протилежностей», «заперечення заперечення» і «взаємного переходу кількісних змін у якісні». Протидія ризику та економічної безпеки призводить до все більш гострої суперечності і закінчується зміною фінансового стану об'єкта. Це дозволяє отримати наукове уявлення про умови та механізми взаємодії суб'єктів і об'єктів ринку в ході їх функціонування та розвитку;

– обґрунтовано соціальну спрямованість процесу забезпечення економічної безпеки підприємництва у постіндустріальній парадигмі, де суспільство є головним джерелом соціально-економічного прогресу, а його розвиток – пріоритетом національної і міжнародної політики. Це дозволило отримати наукове обґрунтування зворотного зв'язку між соціальною значимістю суб'єкта підприємництва і його економічною безпекою;

удосконалено:

– визначення терміну «економічна безпека» як стабільно прогнозованої в часі ситуації, яка склалася в результаті виробничого відтворення суб'єкта господарювання, характеристики його спроможності як учасника ринку виконувати необхідні і суспільно-корисні функції, використовувати шляхи та можливості реалізації власних бізнесових інтересів, місії і завдань наявними обсягами своїх економічних ресурсів в конкурентному середовищі під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, що вказує на специфічну відмінність економічної безпеки підприємства від інших складових його загальної безпеки та, на відміну від існуючих, враховує можливість планування та регулювання рівня економічної безпеки і превалювання суспільної корисності над максимальним прибутком у меті господарської діяльності;

– теоретичні засади управління економічною безпекою суб'єктів господарювання, зокрема визначено систему економічної безпеки як інструментарій суб'єкта господарювання, що, на відміну від існуючих, дає можливість чіткого визначення переліку і змісту її основних функцій в управлінському процесі (аналітичної, регулюючої, індикаторної та прогнозної);

– класифікацію економіко-математичних методів дослідження економічної безпеки суб'єкта господарювання (за об'єктом дослідження, за видом дослідження, за ступенем формалізації, за кількістю учасників дослідження, за метою дослідження), яка, на відміну від існуючих, дозволяє обґрунтувати доцільність їх використання для дослідження внутрішньої структури, характеристик, можливих реакцій системи економічної безпеки;

– класифікацію методів досягнення економічної безпеки суб'єктів господарювання (методи виявлення, методи контролю, методи прогнозування, методи оцінки, методи мінімізації, методи ліквідації) яка, на відміну від існуючої, робить можливим уточнення переліку загроз економічній безпеці суб'єкта підприємництва з огляду на специфіку його діяльності та наявний ресурсний потенціал досягнення економічної безпеки;

– підготовчий етап алгоритму кореляційно-регресійного аналізу рівня економічної безпеки суб'єкта підприємництва, який, на відміну від існуючих, дозволяє спростити процедуру вибору значимих показників і тим самим скоротити час проведення аналізу;

– дефініцію механізму забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання як систему цілей, принципів, методів і важелів, що дають змогу у випадку очікування або настання негативного збурювального процесу перетворити рух економічних ресурсів на рух засобів захисту, спрямований на мінімізацію ризиків і загроз господарській діяльності. На відміну від існуючих, таке трактування висвітлює головну функцію механізму – трансформацію економічних ресурсів суб'єкта господарювання в інструменти захисту, що дає можливість конкретизувати вимоги до складу і якості економічних ресурсів, мобілізованих на забезпечення економічної безпеки;

отримали подальшого розвитку:

– алгоритм оцінки рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання, який дає змогу визначити інтегральний показник рівня економічної безпеки і приймати управлінські рішення щодо застосування засобів захисту та

подальшої розробки прикладного програмного забезпечення для автоматизації відповідних процедур;

– принципи економіко-математичного моделювання (системності, інформаційної об'єктивності та достовірності, конкретності і достатності, інваріантності, наступності та ефективності), які забезпечують сумісність моделі процесу досягнення економічної безпеки суб'єкта підприємництва з іншими економіко-математичними моделями;

– дослідження з виявлення основних загроз бізнесовій діяльності, серед яких виділено активну міграцію кваліфікованих працівників, діяльність несумлінних інсайдерів, халатність співробітників компаній, хакерські та вірусні атаки, що дозволило підвищити ефективність процесу забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання;

– уточнення сутності мотиваційного, організаційного, забезпечуючого, контрольного і антикризового управлінських процесів, які ініціюються механізмом забезпечення економічної безпеки підприємства, що дозволяє визначити місце економічної безпеки в загальному процесі господарювання.

– методичний підхід до визначення інтегрального індексу ефективності управління інноваційними ресурсами економічної безпеки, який дозволив надавати учасникам ринку комплексну оцінку ефективності управлінських дій щодо інноваційних ресурсів економічної безпеки на усіх ієрархічних рівнях організаційної структури управління;

– дослідження зарубіжного досвіду ефективного управління процесом забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва в умовах ринкового середовища, що дозволило визначити можливість його імплементації відповідно до загальнонаціональних пріоритетів розвитку та запропонувати першочергові заходи з підвищення ефективності і економічної стійкості вітчизняного бізнесу.

Практичне значення одержаних результатів. Результати досліджень у вигляді готових до практичного використання форм були рекомендовані суб'єктам підприємництва, використані повністю і частково, про що свідчать

довідки про впровадження результатів дисертаційного дослідження. Наукові результати, які мають прикладний характер, знайшли практичне застосування при:

– впровадженні основних правил системного підходу в менеджменті економічної безпеки для оцінки її рівня, аналізу й оцінки перспектив розвитку, вибору партнерів і споживачів, оптимізації виробничих процесів; використанні алгоритму роботи системи економічної безпеки з оцінки її рівня для визначення інтегрального показника рівня економічної безпеки і прийняття управлінських рішень щодо застосування методів мінімізації економічних ризиків у господарській діяльності; оптимізації структури служби економічної безпеки у ПрАТ «Тернопільміськгаз» (довідка № 17/1 від 27.01.2020 р.);

– використанні типових індикаторів для попереднього експрес-аналізу економічного стану з метою визначення рівня економічної безпеки у діяльності ФГ «Лунки» (довідка № 22 від 23.01.2020 р.);

– застосуванні інфологічного методичного підходу до проведення кореляційно-регресійного аналізу економічного стану з використанням семантичної мережі для відбору значимих показників економічного стану; використанні класифікації методів досягнення економічної безпеки для уточнення переліку загроз економічній безпеці з огляду на специфіку діяльності та наявний ресурсний потенціал у АТ «ПОЛТАВАОБЛЕНЕРГО» (довідка № 47 від 17.01.2020 р.);

– розробці стратегії розвитку з урахуванням рекомендацій щодо імплементації зарубіжного досвіду підвищення рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання: як стратегічний пріоритет прийнято курс на підвищення якості персоналу і прискорення діджиталізації процесу документообігу у ТОВ «Запорізька агропродовольча компанія» (довідка № 11 від 15.01.2020 р.);

– застосуванні алгоритму побудови математичної моделі економічної безпеки на основі інфологічного методичного підходу та використанні

класифікації методів досягнення економічної безпеки діяльності ТОВ «МІТ МАГНАТ» (довідка № 54/1 від 15.12.2019 р.);

– впровадженні рекомендацій щодо розширення спектру надаваних послуг і організації процесу забезпечення економічної безпеки ТОВ «Торгівельний будинок «Єкатеринівський м'ясокомбінат» (довідка № 83 від 12.12.2019 р.);

– визначенні загроз економічній безпеці з огляду на специфіку діяльності та наявний ресурсний потенціал з використанням запропонованої автором класифікації методів досягнення економічної безпеки суб'єктів господарювання; відборі значимих показників економічного стану із застосуванням інфологічного методичного підходу до проведення кореляційно-регресійного аналізу економічного стану; впровадженні пропозицій щодо оптимізації структури служби економічної безпеки у ТОВ «ОСП Корпорація ВАТРА» (довідка № 14/3 від 20.11.2019 р.);

– застосуванні алгоритму побудови математичної моделі економічної безпеки на основі інфологічного методичного підходу приватним підприємством «SCM-Трейд» (довідка № 51 від 28.10.2019 р.);

– використанні основних правил системного підходу в менеджменті економічної безпеки для оцінки рівня економічної безпеки, аналізу і оцінки перспектив розвитку, виборі партнерів і споживачів, оптимізації виробничих процесів; застосуванні запропонованого інфологічного методичного підходу до проведення кореляційно-регресійного аналізу економічного стану з використанням семантичної мережі ТОВ «АВМ АМПЕР» (довідка № 45/2 від 25.10.2019 р.);

– застосуванні рекомендацій щодо підвищення рівня технічного забезпечення фермерського господарства, використанні запропонованих автором типових індикаторів для попереднього експрес-аналізу економічного стану з метою визначення рівня економічної безпеки ФГ «Трудовик-12» (довідка № 15 від 04.10.2019 р.);

– застосуванні методики та інструментарію визначення індикаторів економічної безпеки для оцінки рівня захищеності економічних ресурсів; використанні наукового підходу до класифікації методів досягнення економічної безпеки для уточнення переліку загроз економічній безпеці з огляду на специфіку діяльності та наявний ресурсний потенціал приватним підприємством «ФАЙН-ТРЕЙД-2004» (довідка № 36/1 від 26.09.2019 р.);

– використанні методичних підходів до управління ризиками при коригуванні політики економічної безпеки депозитарною установою ТОВ «КРЕМІНЬ БРОК» (довідка № 23/1 від 15.09.2019 р.);

– використанні методики та інструментарію визначення статистично не значущих змінних і показників, що характеризуються наявністю мультиколеніарності при побудові багатофакторної регресійної моделі оцінювання стану економічної безпеки; використанні типових індикаторів для проведення попереднього експрес-аналізу фінансово-економічного стану страхувальника з метою визначення ступеню доцільності надання йому страхових послуг у ПрАТ «Українська пожежно-страхова компанія» (довідка № 19 від 12.08.2019 р.).

Науково-теоретичні та практичні розробки дисертації використані у навчальному процесі Тернопільського національного економічного університету при викладанні дисциплін «Економіка підприємства», «Обґрунтування господарських рішень та управління ризиками», «Економіка і організація інноваційної діяльності», «Інвестиційна діяльність» (довідка № 54-30/3054 від 21.02.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним, завершеним дослідженням. Наукові результати, які виносяться на захист, отримані автором особисто та знайшли відображення в опублікованих працях. Особистий внесок здобувача в роботах, виконаних у співавторстві, зазначено у списку публікацій.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи доповідались, обговорювались та одержали позитивну оцінку на

7 міжнародних науково-практичних конференціях, серед яких: «Актуальні питання функціонування фінансового ринку в умовах кризових явищ світової економіки» (26–27 квітня 2018 року, м. Одеса); «Формування ефективної моделі розвитку підприємства в умовах ринкової економіки» (2–3 листопада 2017 року, м. Житомир); «Сучасні детермінанти розвитку бізнес-процесів в Україні» (24 травня 2017 року, м. Київ); «Ідеї академіка В. І. Вернадського та проблеми сталого розвитку освіти і науки» (1–3 червня 2017 року, м. Кременчук); «Інформаційна та економічна безпека (INFECO-2016)» (28–30 квітня 2016 року, м. Харків); «Актуальні проблеми та перспективи розвитку економіки в умовах глобальної нестабільності» (21–23 листопада 2013 року, 10–12 грудня 2014 року, м. Кременчук), 3 всеукраїнських науково-практичних конференціях «Фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання» (12–14 лютого 2014 року, 2–3 березня 2017 року, 5–6 березня 2018 року, м. Кременчук) та всеукраїнській науковій конференції за міжнародною участю «Актуальні питання забезпечення стійкого розвитку національного господарства» (24–25 жовтня 2014 року, м. Кременчук).

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (582 найменування на 55 сторінках) та 26 додатків (на 61 сторінці) і містить 93 таблиці та 84 рисунки (4 таблиці і 3 рисунки займають повну сторінку). Основний текст розміщений на 410 сторінках.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

1.1 Поняття, сутність та формування економічної безпеки суб'єктів господарювання

Людство завжди піклувалося про захист своїх прав, свобод і інтересів. Тому неможливо виділити початок самого процесу забезпечення безпеки. Але стосовно виникнення терміну «безпека» дослідження вчених мають дають змогу встановити його приблизний генезис. А. М. Єрмошенко у [156] зазначає, що вперше згадується про безпеку в 28 главі Старого Завіту Біблії.

У своїй монографії «Формування економічної безпеки України» [111, с.12] І. О. Губарева зазначає: «Згідно зі словником Робера, термін «безпека» почав вживатися з 1190 р. і означав спокійний стан духу людини, яка вважала себе захищеною від будь-якої небезпеки. Однак в цьому значенні він не прижився у лексиці народів Західної Європи і вживався до XVII століття дуже рідко».

М. О. Джаман у своєму дослідженні [127, с.8] стверджує, що вперше офіційно термін «безпека» було використано урядом Російської імперії в «Положенні про заходи до охорони державного порядку і суспільного спокою» від 14 серпня 1881 року, а сучасний термін ввів у політичний лексикон президент США Теодор Рузвельт у 1904 році.

У перекладі з грецької поняття безпека означає «володіти ситуацією», і вчені досліджують його використання на макро- та мікрорівнях. Цікавим є те, що навіть саме існування держави пов'язують з необхідністю безпеки. Так, у енциклопедичному словнику Ф. А. Брокгауза и І. А. Єфрона [540] зазначається: «Необхідність в особистій і майновій безпеці викликає до життя державу, в цій необхідності держава знаходить найголовніше роз'яснення свого існування, вона ж указує державі основну його мету і призначення. Для досягнення цієї

мети держава наділяється примусовою владою, на підставі якої вона проводить межу між дозволеним і недозволеним, вимагає від приватних осіб стриманості від певних дій і дотримання певних правил; свої вимоги вона виражає у формі законів, а за непослух цим вимогам накладає покарання. Але не одними покараннями забезпечується безпека в державі...[540].

Держава виступає не тільки першоджерелом, а й гарантом безпеки. Наприклад, загальні положення гарантій безпеки викладені в американському «Біллі про права» (англ. Bill of Rights) [547]. За твердженням Н. О. Крашеніннікової, умовно текст Білля про права можна розділити на 2 частини: у першій з них закріплені класичні демократичні права і свободи громадян, а в другій – гарантії їх реалізації [183].

У відкритому керівництві з методології безпеки (OSSTMM) Інституту безпеки і відкритих методологій (ISECOM, Spain) зазначено: «Безпека – ступінь опору або захисту від шкоди. Це відноситься до будь-якого з вразливих і цінних активів, таких як особи, житла, спільноти, нації чи організації» [548].

Безпека – це стан захищеності від негативного впливу якихось чинників [157, с. 95]. Відсутність безпеки або процес її зниження трактується як загроза, явище та загрозовий процес для існування життя і його перспектив. Загроза – конкретна і безпосередня форма небезпеки або сукупність негативних чинників чи умов; наявне або потенційно можливе негативне явище (чинник), яке створює небезпеку для реалізації національних інтересів у фінансово-кредитній сфері країни, фінансових інтересів регіонів, суб'єктів господарської діяльності і населення [157, с. 95].

У науковій літературі дано досить багато визначень безпеки. Зокрема М. І. Зубок формулює її так: «*Безпека...* – стан стійкої життєдіяльності, за якого забезпечується реалізація основних інтересів і пріоритетних цілей..., захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих факторів незалежно від умов функціонування» [179, с. 48].

О. Грунін у [110] трактує безпеку як такий стан об'єкта, при якому йому не загрожує небезпека, зберігається його незалежність, надійність, цілісність, є захищеність від небезпеки або існуючих загроз.

В. В. Домарєв визначає безпеку як «*Безпека* [Safety (security)] – здатність... протистояти зовнішнім чи внутрішнім дестабілізуючим факторам, наслідком впливу яких можуть бути небажані... стани чи поведження [131, с. 135].

Бандурка О. М. дає визначення терміну «безпека» більше з юридичної точки зору: «Безпека – це стан і здатність ... системи протистояти руйнації її організаційної структури і статусу, а також перешкодам досягнення цілей розвитку» [493, с.15].

Слід зауважити, що таке формулювання не зовсім точно відображає суть терміну. Захищеність об'єкта – поняття не одномоментне, адже умови функціонування можуть змінюватись. Отже, у дефініції «безпека» слід враховувати стабільно прогнозовану в часі ситуацію, коли об'єкт спроможний виконувати свої функції навіть під впливом зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих факторів

Поняття безпеки досить широке і може відноситись до всіх сфер життя суспільства. Його розкриття має основоположне значення для подальшого визначення усього понятійного апарату безпеки. Більшість вчених при розкритті змісту терміну використовують системний підхід до структури безпеки. Декомпозиція поняття «безпека» у трактуванні [55, 489] представлена на рис. 1.1.

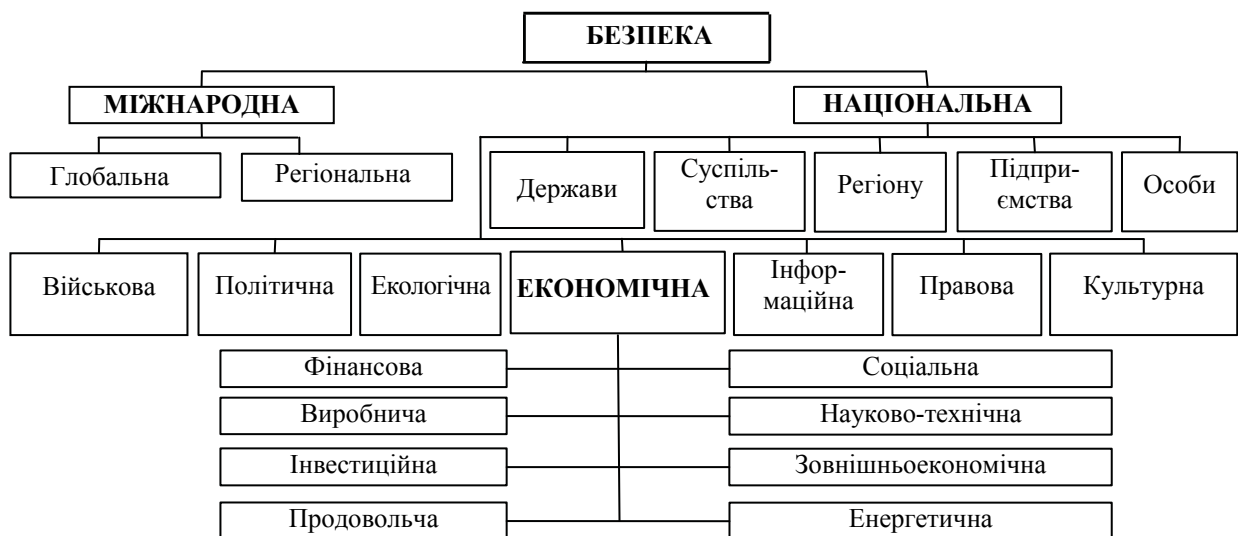

Рис. 1.1 Декомпозиція поняття «Безпека»

Джерело: [55, 489]

Л. Коженювскі у [212] визначає безпеку як «певний об'єктивний стан, заснований на відсутності загрози, відчутний суб'єктивно через одиниці чи угруповання». З нашої точки зору, неможливо досягти моменту повної відсутності загроз у реальній дійсності. Для об'єкта вони можуть бути несуттєвими, але у будь-якому випадку підлягають моніторингу і оцінці.

Заслуговує на увагу дослідження цього терміну Губаревою І. О. у [111]. Авторське [111, с. 16] визначення має такий вигляд: «безпека – це стан захищеності об'єкта від зовнішніх та внутрішніх загроз, при якому зберігається його незалежність, цілісність, спокій і розвиток».

Кунєв Ю. Д. у [245] пояснює безпеку як відсутність небезпеки (неприпустимого ризику), пов'язаної з можливістю завдання будь-якої шкоди для системи. Автор не вбачає категорійної різниці між поняттями «небезпека» і «ризик», вдаючись до звичайного заперечення типу «чорне – це відсутність білого», і тому його визначення, на нашу думку, не представляє наукового інтересу.

Ю. М. Уманців, О. І. Міняйло, В. І. Косик у [481, с. 392] надають наступну дефініцію терміну «безпека»: «Безпека є результатом певної свідомої, соціальної діяльності із забезпечення безпеки особи, сім'ї, суспільства, держави. Діяльність із забезпечення безпеки має горизонтальний і вертикальний вимір. До горизонтального виміру належить забезпечення безпеки особи, підприємства, регіону, держави, суспільства, міжнародної спільноти. До вертикального виміру – політична, військова, економічна, інформаційна, науково-технологічна тощо».

Слід зауважити, що трактування терміну «безпека» як результату діяльності не передає основної умови безпеки – її безперервності в часі. Окрім того, наповненість вимірів потрібно було б поміняти місцями за внутрішньою структурою: до горизонтального виміру віднести політичну, військову, економічну, інформаційну, науково-технологічну безпеку як відносно незалежні компоненти, а до вертикального – безпеки особи, підприємства

регіону, держави, суспільства, міжнародної спільноти як елементів ієрархічної структури соціуму.

Є. О. Олейніков у [324, с. 156] трактує безпеку як стан та тенденцію розвитку захищеності життєво важливих інтересів соціуму та його структур від зовнішніх та внутрішніх загроз. На наш погляд, це визначення не враховує особисті інтереси захисту індивіда в соціумі і може використовуватися лише для характеристики окремих випадків колективної безпеки.

Для характеристики стану справ в країні загалом більшістю вчених використовується термін «національна безпека», хоча Чуйко З.Д. у [516, с. 13] на підставі власних досліджень стверджує, що: «національну безпеку і державну безпеку неприпустимо ототожнювати, а тим більше підмінити національну безпеку державною безпекою, оскільки вони співвідносяться як ціле і частина. Поняття «національна безпека» охоплює значно ширше коло об'єктів, має міждисциплінарний, міжгалузевий характер та дозволяє об'єднати всі відомі види безпеки, які забезпечуються державою».

З. Д. Чуйко розглядає національну безпеку як «динамічний політико-правовий режим, метою якого є стан убезпеченості національних інтересів від різного роду загроз, що досягається завдяки цілеспрямованій діяльності органів державної влади та інститутів громадянського суспільства з метою гарантування прав людини і основоположних свобод, їх прогресивного розвитку та стабільності конституційного ладу».

Ю. М. Уманців, О. І. Міняйло, В. І. Косик у [481, с. 386] надають таке визначення: «Національна безпека – це стан, за якого в державі захищені національні інтереси країни у широкому їх розумінні, що включають політичні, соціальні, економічні, військові, екологічні аспекти, ризики, що пов'язані з зовнішньоекономічною діяльністю, розповсюдженням зброї масового ураження, а також попередження загрози духовним та інтелектуальним цінностям народу. Національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів громадян, суспільства та держави, а також національних цінностей і способу життя від широкого спектра зовнішніх та внутрішніх загроз, різних за

свою природою (політичних, військових, економічних, інформаційних, екологічних та інших».

Науковий інтерес представляє дефініція національної безпеки Ліпкана В. А. у [261] з позиції суб'єкта управління: «свідомий, цілеспрямований, організуючий вплив суб'єкта управління на загрози і небезпеки, за якого державними і недержавними інституціями створюються сприятливі умови для прогресуючого розвитку українських національних інтересів, джерел добробуту конкретної особи, суспільства і держави, а також забезпечується ефективне функціонування системи національної безпеки України».

У Законі України «Про національну безпеку України» національна безпека визначається як [381] «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам» [381].

Цей Закон відповідно до пункту 17 частини першої статті 92 Конституції України визначає основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності [381]. В ньому визначені об'єкти та суб'єкти національної безпеки, прописані основні принципи та пріоритети її забезпечення. Одним з головних пріоритетів національних інтересів є «створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення» [381]. Законом визначається необхідність забезпечення економічної безпеки держави, виходячи з наявних загроз національним інтересам в економічній сфері, основними з яких є [381]:

- істотне скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку;

- ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки;

- нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі фінансової (фіскальної) політики держави;

- відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам;

- зростання кредитних ризиків;

- критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромислового комплексу, системах життєзабезпечення; загострення проблеми підтримання в належному технічному стані ядерних об'єктів на території України;

- недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці;

- критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку;

- нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості;
- велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів;
- небезпечне для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки;
- неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці держави;
- «тінізація» національної економіки;
- переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними.

Загрози економічній безпеці є підставою для формулювання основних завдань державної політики з питань національної безпеки України в економічній сфері [381]:

- забезпечення умов для сталого економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності національної економіки;
- прискорення прогресивних структурних та інституціональних змін в економіці, поліпшення інвестиційного клімату, підвищення ефективності інвестиційних процесів;
- стимулювання випереджувального розвитку наукоємних високотехнологічних виробництв;
- вдосконалення антимонопольної політики; створення ефективного механізму державного регулювання природних монополій;
- подолання «тінізації» економіки через реформування податкової системи, оздоровлення фінансово-кредитної сфери та припинення відпливу капіталів за кордон, зменшення позабанківського обігу грошової маси;
- забезпечення збалансованого розвитку бюджетної сфери, внутрішньої і зовнішньої захищеності національної валюти, її стабільності, захисту інтересів вкладників, фінансового ринку;

- здійснення виваженої політики внутрішніх та зовнішніх запозичень;
- забезпечення енергетичної безпеки на основі сталого функціонування і розвитку паливно-енергетичного комплексу, в тому числі послідовного і активного проведення політики енергозбереження та диверсифікації джерел енергозабезпечення;
- забезпечення продовольчої безпеки;
- захист внутрішнього ринку від недоброякісного імпорту – поставок продукції, яка може завдавати шкоди національним виробникам, здоров'ю людей та навколишньому природному середовищу;
- посилення участі України у міжнародному поділі праці, розвиток експортного потенціалу високотехнологічної продукції, поглиблення інтеграції у європейську і світову економічну систему та активізація участі в міжнародних економічних і фінансових організаціях.

За твердженням українських вчених Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макухи та ін. [144, с. 25] питання економічної безпеки при комплексному підході до розв'язання проблеми національної безпеки набувають першочергового значення. Виходячи із взаємозв'язку напрямків забезпечення надійної обороноздатності країни, її національної конкурентоспроможності, захисту інформації, ефективної соціальної політики, захисту від екологічних стихій, економічна безпека є запорукою їх підтримки.

На їх погляд, економічну безпеку взагалі треба розглядати як найважливішу якісну характеристику економічної системи, що визначає здатність підтримувати послідовну реалізацію національно-державних інтересів, стійку дієздатність господарських суб'єктів, нормальні умови життєдіяльності населення [144, с. 25].

Засади забезпечення економічної безпеки привертають увагу все більшого кола науковців через появу нових принципів, форм, правил, інструментів ведення бізнесу. Економічна безпека стає однією з найважливіших вимог ведення підприємницької діяльності. Фундамент наукової думки про економічну безпеку в Україні складають праці А. І. Сухорукова,

С. З. Мошенського, О. М. Петрука [474], С. Д. Гелея [84], О. І. Барановського [23, 24] та ін. – на макрорівні, Б. М. Андрушківа [11], О. В. Ареф'євої [13, 14], В. В. Вітлінського [72], та ін. – на мікрорівні, М. М. Єрмошенка [158], К. С. Горячевої [105] та ін. – при розгляді її компонентів.

Нестабільність сьогодення, ведення військових дій на території України, анексія Криму змушують вчених усіх наукових напрямів досліджувати економічні аспекти національної безпеки. Особливо резонансною і актуальною в цьому сенсі є праця українського історика П. П. Гай-Нижника [82].

При аналізі робіт науковців з дефініції економічної безпеки, виявлені розбіжності в її трактуванні на макрорівні і на рівні окремого суб'єкта господарювання. Це, на наш погляд, зумовлено низкою різнопланових специфічних чинників, притаманних кожному ієрархічному рівню. З іншого боку, сучасна нестабільна політична і економічна ситуація в державі прискорюють процеси реагування нижчих ієрархічних ланок народного господарства на зміни у ланках вищої ієрархії.

У Методичних рекомендаціях щодо оцінки рівня економічної безпеки України [286], розроблених Національним інститутом проблем міжнародної безпеки Ради національної безпеки і оборони України економічна безпека визначається як стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання.

Вільям А. Ален та Жоффрей Вуд у праці «Визначення та досягнення фінансової стабільності» [556] на макроекономічному рівні визначають фінансову стабільність синонімом економічної безпеки. Автори стверджують, що підтримка фінансової стабільності є головним завданням державної політики. Вони пов'язують фінансову стабільність з загальносуспільним добробутом. Саме через показники економічної безпеки – економічну стійкість і економічну стабільність, функції економічної безпеки – контроль і

регулювання В. А. Ален та Ж. Вуд вбачають зв'язок між макро- та мікрорівнями суспільного господарювання.

Науковий інтерес, на нашу думку, представляє комплексна дефініція економічної безпеки за внутрішнім змістом, яку надає академік В. Н. Амітан у [5]. Він розглядає її як «модель, що спрямована на створення умов для безперервного пристосування господарської діяльності або економічного функціонування до мінливих умов досягнення поставленої мети як у рамках держави, так і в рамках її регіонів та господарюючих суб'єктів».

В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько у [533] визначають економічну безпеку як «такий стан національної економіки, який дозволяє зберегти стійкість до внутрішніх та зовнішніх погроз та спроможне задовольняти потреби особистості, суспільства, держави»

В. Сенчагов у [412] також визначає економічну безпеку як стан економіки та інститутів влади, «при якому забезпечені гарантований захист національних інтересів, соціальна направленість політики, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів».

Г. Ю. Дарнопих у [117] визначає економічну безпеку держави як захищеність усіх рівнів економіки країни від небезпечних дій, що можуть бути як наслідком свідомого впливу будь-якого чинника, так і стихійним напливом ринкових сил.

Б. В. Губський стверджує, що економічна безпека визначає здатність держави забезпечувати захист національних економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз, проводити поступальний розвиток економіки з метою підтримки стабільності суспільства і достатнього оборонного потенціалу за будь-яких умов і варіантів розвитку подій [112].

З точки зору В. І. Сергеева економічна безпека – стан економіки, при якому забезпечується вирішення трьох взаємопов'язаних завдань: високий і стійкий розвиток, ефективне задоволення суспільних потреб, захист економічних інтересів держави на національному і міжнародному рівнях [412].

Є. А. Олейніков вважає, що національна економічна безпека – це такий стан економіки та інститутів влади, при якому забезпечується гарантований захист національних інтересів, гармонійний, соціально спрямований розвиток держави в цілому, достатній економічний і оборонний потенціал при найбільш несприятливих варіантах розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів [324, с. 49].

З точки зору А. О. Єпіфанова у широкому сенсі під економічною безпекою мають на увазі якісну характеристику економічної системи, яка визначає її здатність підтримувати нормальні умови працездатності системи, розвиток у рамках цілей, поставлених перед нею, а у випадках виникнення різних загроз (зовнішніх і внутрішніх) система має бути спроможна протистояти їм і відновлювати власну працездатність [155].

Необхідно зауважити, що більшість українських вчених трактують економічну безпеку, спираючись тільки на національний досвід її забезпечення, тоді як проблемна сфера економічної безпеки охоплює всі рівні економічних і суспільних відносин.

Погоджуючись з авторитетними думками вчених, слід наголосити, що методологія захисту економічної безпеки підприємництва кожної окремої країни є результатом історично сформованих (під впливом не тільки економічних і виробничо-технологічних чинників, але й загальних духовних і соціальних устновок) макро- і мікроекономічних пріоритетів у формах і способах управлінсько-регулятивного впливу на діяльність суб'єктів підприємництва. Такий підхід пояснює розбіжності у окремих аспектах забезпечення економічної безпеки бізнесової діяльності в різних країнах, забезпечує їх аналітичну порівнянність і уможлиблює узагальнення світового досвіду ефективного управління процесом забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва відповідно до загальнонаціональних пріоритетів розвитку.

Господарська діяльність є досить ризикованою, кожної миті її чекає значна кількість загроз, реалізація яких може завдати суттєвих втрат суб'єкту господарювання. За таких умов суб'єкти підприємництва повинні постійно

відстежувати наявність загроз, можливість та шляхи їх реалізації і вживати всіх заходів протидії їм, локалізації їх та нейтралізації наслідків.

Прийняття управлінських рішень з формування системи захисту суб'єкта підприємництва, направлених на забезпечення безперебійного виконання ним своїх функцій у межах діючого нормативно-правового поля та існуючого досвіду є *впровадженням* політики безпеки суб'єкта господарської діяльності.

Економічна безпека суб'єкта підприємництва є метою впровадження його політики безпеки. Економічна безпека суб'єкта підприємництва – це головна складова його загальної безпеки. Її неможливо виокремити від інших складових, бо характер кожної з них має економічну сторону. Отже складовими економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності є інформаційна, організаційно-методологічна, соціально-психологічна, правова (юридична) безпека, безпека персоналу і клієнтів, фінансова безпека, тощо.

Можна стверджувати, що питання про безпеку суб'єкту господарювання повинно розглядатися тільки в контексті з його економічною безпекою, тому що:

- більшість загроз діяльності суб'єкту господарювання мають економічний характер і позначаються перш за все на його економічному стані;
- діяльність суб'єкта господарської діяльності на ринку товарів і послуг передбачає перш за все економічні інтереси його власників і клієнтів;

Стрімкі зміни політичної ситуації в країні, нові композиції взаємин основних бізнесових гравців, розпад старих і формування нових фінансових альянсів, загострення економічної конкуренції додають особливої актуальності питанням економічної безпеки суб'єктів господарювання в умовах нестабільності економіки України. Це викликає потребу вдосконалення існуючих методів забезпечення економічної безпеки бізнесу з урахуванням сучасних вимог, перегляду і уточненню понятійного і методологічного апарату економічної безпеки.

Перші дефініції економічної безпеки підприємства в економічній теорії незалежної України вже стали класичними і неодноразово досліджувалися і

цитувалися. Тому, на нашу думку, доцільно дослідити нові дефініції з урахуванням набутого досвіду і сучасного стану економіки нашої держави.

Білошкурська Н. В., Білошкурський М. В. у [34] провели групування і систематизацію основних підходів відомих українських вчених до визначення «економічна безпека підприємства». На підставі свого дослідження вони трактують економічну безпеку підприємства як «стан його захищеності від негативного впливу чинників зовнішнього і внутрішнього походження, що досягається шляхом ефективного використання виробничих ресурсів, адаптації до змін, розробки та реалізації стратегічних напрямів розвитку для забезпечення стійкого функціонування та гармонізації власних інтересів з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища» [34].

Суліма Н.М., Степасюк Л.М., Величко О.В. у [472] визначають, що «економічна безпека підприємства – це запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам (загрозам) з метою гарантування його ефективного і стабільного функціонування та динамічного соціального розвитку».

Грибіненко О. М., Шагоян С. М. у [108] на основі власних досліджень роблять висновок, що економічна безпека підприємства – це комплексна характеристика, «тобто ступінь захисту від негативного впливу внутрішніх і зовнішніх факторів усіх потенціалів підприємства, що дозволяють забезпечити стійку та ефективну діяльність».

Скриньковський Р. М. у [419] визначає економічну безпеку підприємства як «спеціально побудовану систему захисних заходів, головна мета котрої полягає у цілеспрямованому та повсякденному забезпеченні безперебійної та водночас економічно ефективною і результативною діяльністю підприємства за рахунок боротьби із різного роду чинниками та факторами, що чинять негативний вплив на цю діяльність».

Копитко М. І. у [227] на підставі власного дисертаційного дослідження доводить, що «під економічною безпекою підприємств треба розуміти комплексне поняття, що характеризує стан і здатність підприємства так організувати свою діяльність (виробничу, інноваційну, фінансово-інвестиційну,

зовнішньоекономічну тощо), щоб надійно захиститися від негативних факторів впливу дестабілізуючих чинників внутрішнього і зовнішнього середовищ, а також якісно адаптуватися до існуючих умов з найменшими втратами».

Професор Бондарчук Н. В. у [40] розглянувши дефініції фінансової безпеки, вводить поняття фінансово-економічної безпеки і трактує її як «фінансово-економічний стан підприємства, який сприяє забезпеченню захищеності його фінансово-економічних інтересів від негативних факторів зовнішнього та внутрішнього середовища і створенню необхідних фінансово-економічних умов для безперервної успішної діяльності та сталого розвитку підприємства».

Особливий науковий інтерес, з нашої точки зору, становить визначення економічної безпеки підприємства, надане Ю. О. Бровкіною у [43]: «економічна безпека підприємства багатогранне поняття, яке поєднує в собі наступні аспекти:

- заходи щодо збереження комерційної таємниці підприємства;
- залежність підприємства від загроз внутрішнього та зовнішнього середовища, необхідність використання можливостей останнього;
- наявність характеристики безперервності у проведенні та організації заходів;
- необхідність використання принципів системності в розробці заходів безпеки;
- можливість протидіяти непередбаченим ризиковим ситуаціям;
- проведення політики скорочення втрат від настання ризикових ситуацій;
- орієнтація на стратегічну мету та можливість її досягнення;
- ефективне використання ресурсів підприємства задля забезпечення його стабільного функціонування, динамічного або стійкого розвитку;
- конкурентні переваги підприємства;
- підтримка балансу інтересів підприємства з інтересами зовнішнього середовища»

– досягнення стану «безпеки» в процесі виконання певних дій».

Можна стверджувати, що автор даної дефініції економічної безпеки підприємства вибрала найбільш вдалий спосіб визначення складної економічної категорії. Перелік аспектів може бути уточненим в процесі подальших теоретичних досліджень. Але очевидно, що наведений у [43] перелік аспектів, які характеризують економічну безпеку підприємства нівелюють її з поняттям безпеки підприємства.

Аналіз цих та інших трактувань вченими терміну «економічна безпека підприємства» дозволяють визначити наступні основні підходи до його дефініції.

1. Філософський підхід (захисний). Суть підходу полягає в твердженні, що безпека – відсутність небезпеки, захищеність від зовнішніх і внутрішніх дестабілізаційних впливів. Прихильники цього підходу розглядають економічну безпеку суб'єкта господарської діяльності з двох ракурсів:

- а) це стан його нормального функціонування;
- б) це його здатність протидії загрозам.

Можна зазначити, що реалізація підходу полягає у пошуку відповіді на питання: «Що загрожує?», тобто підхід побудований на виявленні чинників здатності до опору або протидії дестабілізуючим факторам.

1. Організаційний підхід (стратегічний). Суть підходу полягає у визначенні безпеки як сукупності умов мінімізації загроз для досягнення мети діяльності суб'єкта господарювання. Охоплює умови використання ресурсів підприємства, його стратегічний потенціал, мету діяльності.

Можна стверджувати, що реалізація підходу полягає у пошуку відповіді на питання: «Звідки загрожує?», тобто підхід побудований на виявленні напрямів дестабілізаційного впливу на суб'єкт господарювання і групування наявних ресурсів для його подальшого нівелювання.

3. Системний (комплексний) підхід. При цьому підході економічна безпека розглядається як система (комплекс) взаємопов'язаних елементів для

досягнення певного рівня захищеності підприємства від дії дестабілізуючих факторів (загроз).

Можна стверджувати, що реалізація підходу полягає у пошуку відповіді на питання: «Чим захищати?», тобто підхід побудований на виявленні можливостей протидії збурювальним впливам.

Поєднання вищезазначених підходів до дефініції економічної безпеки приводить до представлення економічної безпеки як триєдиного поняття, яке розкриває суть зв'язку між суб'єктом господарювання і його оточенням за визначеними напрямками взаємного впливу (рис. 1.2).

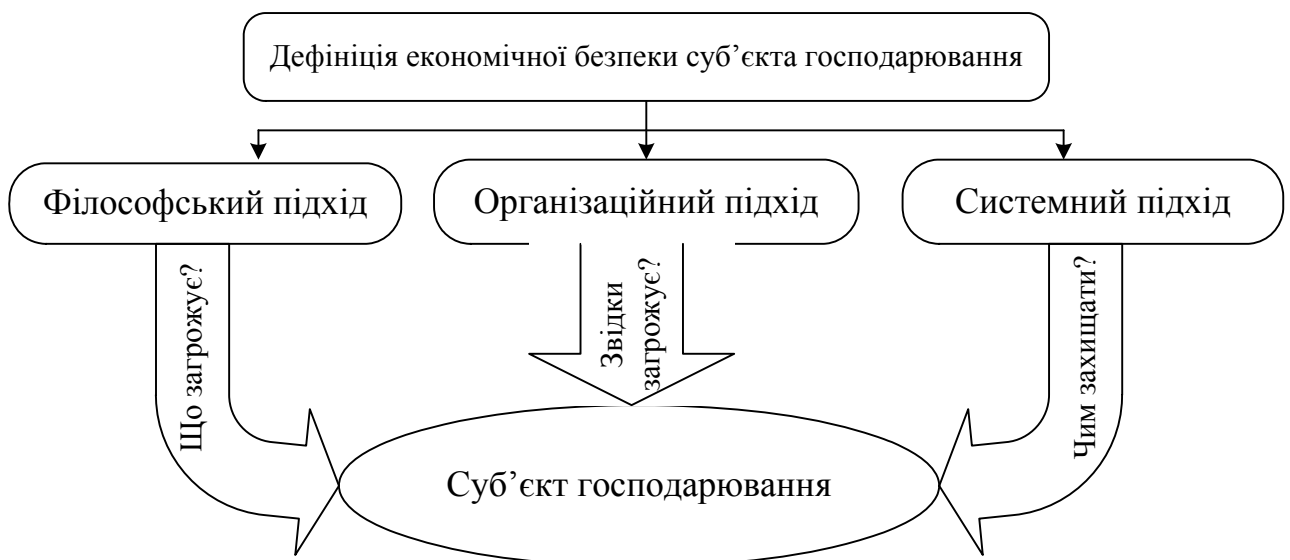

Рис. 1.2 Основні підходи до дефініції економічної безпеки суб'єкта господарювання

Джерело: складено на основі [40, 43, 227 та ін.]

Слід відзначити, що основним недоліком усіх підходів є розмитість специфічної відмінності економічної безпеки підприємства від інших складових його загальної безпеки: інформаційної, екологічної, правової тощо. При їх використанні для дефініції економічної безпеки підприємства необхідне уточнення факторів, які становлять загрозу саме економічному стану суб'єкта господарської діяльності, визначення основних (знову ж таки – економічних) аспектів його бізнесу.

Різні вчені [40, 43, 227 та ін.] по-різному систематизують підходи до визначення цієї складної економічної категорії «економічна безпека підприємства». Можна констатувати, що поняття економічної безпеки підприємства настільки багатогранне, що жоден підхід не можна назвати досконалим. Підходи не мають чітких меж, і у більшості випадків мають дуже великі сектори перетину. Тому подрібнення класифікацій і збільшення кількості підходів в цьому випадку є не зовсім доречним.

Автором проведений змістовний аналіз визначення науковцями терміну «економічна безпека підприємства». За основу взяті визначення авторів, розглянуті вище.

Результати аналізу наведені в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Результати змістовного аналізу визначень економічної безпеки підприємства

Автори	Ключове слово
Н.М. Суліма, Л.М. Степасюк, О.В. Величко, Соснін О. С., Пригунов П. Я., Ареф'єва О. В., Кузенко Т. Б., Камлик М. І., Андрушків Б. М., Білошкурська Н. В., Білошкурський М. В., Бондарчук Н. В.	стан
О. С. Іванілов	система, стан системи
В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко та ін.	стан і здатність системи
Л.О. Болтянська, Л.О. Андреева, О.І. Лисак Зубік В. Б., Зубік Д. В., Покропивний С. Ф., Федоренко Р. М., Судоплатов А. П., Лекарев С. В., Грунін О. А., Копитко М. І.	стан і здатність
Козаченко Г. В., Суліма Н.М., Степасюк Л.М., Величко О.В., Грибіненко О. М., Шагоян С. М.	характеристика
Реверчук Н. Й. Іванюта Т. М., Заїчковський А. О., Скриньковський Р. М.	система

Джерело: складено автором з урахуванням [34]

Аналіз робіт науковців показав, що для визначення терміну «економічна безпека підприємства» (суб'єкта господарської діяльності) найчастіше використовуються декілька основних понять: стан, здатність, характеристика,

Слід відзначити що, поняття «економічна безпека» відноситься до всіх без винятків економічних станів. Очевидно, що чіткого розмежування між безпекою і небезпекою провести просто неможливо. Адже господарська діяльність, як і всі інші види життєдіяльності суспільства є безперервним в часі

процесом, і негативний вплив на неї зовнішніх та внутрішніх факторів (загроз) починається не миттєво і спонтанно – йому передують певні умови.

Окрім того, визначення, яке робить економічну безпеку синонімом економічного стану є неповним. Адже від ідентифікації загроз суб'єкту господарювання залежить можливість, а не спроможність їх відбиття та ліквідації; не ідентифіковані загрози також можуть нанести суттєвих економічних втрат.

Можна стверджувати, що термін «економічна безпека» (по аналогії з [26]) *характеризує* стан суб'єкту господарювання, а не є його станом, тому у визначенні доцільніше використовувати терміни «характеристика» або «ситуація». Термін «складова» при визначенні поняття економічної безпеки можна, на нашу думку, використовувати лише для зазначення місця економічної безпеки суб'єкта господарювання по відношенню до його загальної безпеки: економічна безпека суб'єкта підприємництва є головною складовою його загальної безпеки.

Отже, що економічна безпека – це *характеристика* суб'єкта, *показник (ознака)* його здатності виконувати свої функції господарювання.

З урахуванням вищезазначеного, можна навести авторське трактування економічної категорії, яке становить одне з завдань даного дослідження: економічна безпека суб'єкта господарювання – це стабільно прогнозована в часі ситуація, яка склалася в результаті виробничого відтворення суб'єкта господарювання, характеристика його спроможності як учасника ринку виконувати необхідні і суспільно-корисні функції, використовувати шляхи і можливості реалізації власних бізнесових інтересів, місії і завдань наявними обсягами своїх економічних ресурсів в конкурентному середовищі під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів.

Трактування цього терміну як ситуації дозволяє обґрунтувати твердження про багатоваріантність і множину станів суб'єкта господарювання, які можна вважати економічно безпечними. Трактування цього терміну як характеристики

учасника ринку вказує на специфічну відмінність економічної безпеки підприємства від інших складових його загальної безпеки.

Наведена дефініція економічної безпеки суб'єкта господарювання як наукової категорії, відкриває можливість для більш чіткого розуміння її специфічних відмінностей від інших складових загальної безпеки, дозволяє виокремити з загальної множини її компоненти, конкретизувати завдання, цілі, сформулювати принципи і напрями забезпечення.

Таке визначення, на відміну від існуючих, враховує можливість планування і регулювання рівня економічної безпеки і превалювання суспільної корисності над максимальним прибутком у меті господарської діяльності.

Вчені використовують різні підходи до визначення складових економічної безпеки суб'єкта господарювання. Найбільш вживані з них – системний, ресурсний і функціональний підходи (рис. 1.3).

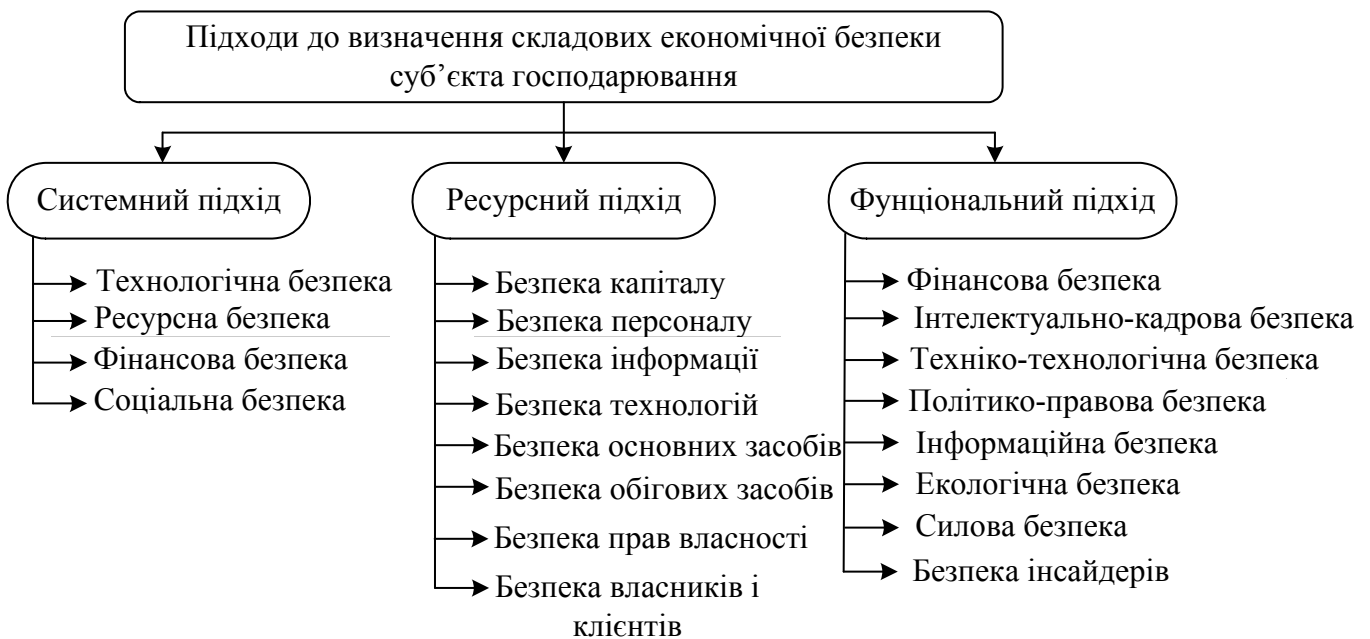

Рис. 1.3 Структура економічної безпеки суб'єкта господарювання

Джерело: власна розробка

Системний підхід при дослідженні структури економічної безпеки суб'єкта господарювання здебільшого використовується авторами [14, 21, 139 та ін.] для представлення її як підсистеми нижчого порядку на макрорівні, або для виділення з її складу окремого напрямку захисту. Вчені виокремлюють такі складові економічної безпеки:

– технологічна безпека – напрям дослідження стану захищеності технології виробничих та інших процесів, робіт і операцій, технічного контролю, що дозволяють досягти заданих показників якості продукції;

– ресурсна безпека – напрям дослідження стану захищеності матеріальних і нематеріальних ресурсів суб'єкта господарювання і його інфраструктури;

– фінансова безпека – напрям дослідження стану захищеності фінансів суб'єкта господарювання при його функціонуванні в сучасних умовах жорсткої конкуренції;

– соціальна безпека – напрям дослідження стану особистої і колективної захищеності власників, працівників і клієнтів суб'єкта господарювання, визначення соціального ефекту його впливу на суспільне життя.

Можна стверджувати, що основною перевагою цього підходу є його універсальність. Адже окреслені складові є у будь-якого суб'єкта господарювання, незалежно від його розміру і спеціалізації. Але після опису місця і значимості кожної структурної одиниці в економічній безпеці як у єдиній системі, подальше дослідження можливе лише після декомпозиції, яка також може бути проведена за найбільш відповідним до ситуації підходом. З одного боку, це спрощує процес дослідження, бо надає досліднику певну свободу вибору, з іншого – збільшується ймовірність вибору комплексного, а не системного підходу для подальшої деталізації проблемної сфери економічної безпеки.

Ресурсний підхід при дослідженні структури економічної безпеки у своїх наукових розробках використовують вчені [193, 391, 490 та ін.] Суть підходу полягає у виокремленні напрямів і методів (способів) захисту по кожному виду (групі) ресурсів суб'єкта господарювання. Особливої уваги заслуговує те, що одному напрямку захисту може підпадати декілька ресурсів, і навпаки, один ресурс може бути захищений кількома способами.

За умови використання ресурсного підходу вчені виокремлюють такі складові економічної безпеки:

– безпека капіталу – структурна одиниця економічної безпеки, що характеризує стан захищеності власного, залученого і позиченого капіталу суб'єкта господарювання;

– безпека персоналу – структурна одиниця економічної безпеки, що характеризує стан захищеності керівництва, робітників і службовців суб'єкта господарювання, наявність суттєвих загроз ефективності їх праці;

– інформаційна безпека – структурна одиниця економічної безпеки, що характеризує стан захищеності конфіденційної і таємної інформації, що є в розпорядженні суб'єкта господарювання;

– безпека технологій – структурна одиниця економічної безпеки, що характеризує ступінь захищеності визначених і опрацьованих на підприємстві методів (способів) виготовлення, видобутку, обробки або переробки сировини, матеріалів, напівфабрикатів чи виробів у процесі отримання продукції із заданими показниками якості;

– безпека основних фондів – структурна одиниця економічної безпеки, що характеризує захищеність основних виробничих і невиробничих фондів суб'єкта господарювання;

– безпека прав власності – структурна одиниця економічної безпеки, що характеризує захищеність прав суб'єкта господарювання на використання ресурсів з обмеженим доступом.

Слід відзначити, що даний підхід потребує доповнення як мінімум двома структурними одиницями: «безпека власників і клієнтів» та «безпека обігових фондів». Перша характеризує захищеність від небезпек власників і клієнтів суб'єкта господарювання, інша – стан захищеності його обігових фондів.

Звісно, хоча ресурсний підхід до дослідження структури економічної безпеки має щільніше наповнення, однак він містить елементи, які притаманні не всім суб'єктам господарювання.

Функціональний підхід до визначення структури економічної безпеки на думку авторів [145, 291, 490, 496] є найбільш досконалим. При його застосуванні в структурі економічної безпеки виділяють такі складові:

- фінансова безпека – характеризує спроможність суб'єкта забезпечити процес господарювання наявними обсягами фінансових ресурсів;
- інтелектуально-кадрова (соціальна) безпека – характеризує якісну і кількісну складові кадрового забезпечення суб'єкта господарювання;
- техніко-технологічна безпека – характеризує спроможність суб'єкта господарювання випускати конкурентну продукцію і наявність потенціалу для швидкого реагування на зміни кон'юнктури;
- політико-правова безпека – характеризує здатність адекватного реагування та адаптації суб'єкта господарювання на зміни в правовому полі;
- інформаційна безпека – характеризує захищеність інформаційного забезпечення суб'єкта господарювання, та придатність наявної інформації для прийняття управлінських рішень;
- екологічна безпека – характеризує захищеність суб'єкта підприємництва від руйнівного впливу природних і техногенних чинників, захищеність навколишнього середовища від негативних наслідків процесу господарювання;
- силова безпека – характеризує можливість фізичного захисту персоналу, власників, клієнтів і всіх видів майна суб'єкта господарювання.

Цілком очевидним є факт, що з розвитком економіки і збільшенням бази наукових знань про процеси господарювання з'являються нові доповнення і удосконалення методів і підходів дослідження економічної безпеки суб'єктів підприємництва. Пропонується доповнити функціональний підхід до дослідження структури економічної безпеки суб'єкта господарювання складовою «безпека інсайдерів». Це рішення викликане значним збільшенням впливу інформатизації бізнес-процесів на їх результативність, посиленням ролі інсайдерів в залученні, розподілі та контролі коштів на потреби господарської діяльності.

Вищезазначені способи дослідження економічної безпеки не дають повної її характеристики як економічної категорії. Тому пропонується з метою вдосконалення методичного апарату економічної безпеки суб'єкта

господарювання як економічної категорії доповнити дослідження її описом за основними класифікаційними ознаками.

На рисунку 1.4 представлено авторське бачення економічної безпеки як економічної категорії.

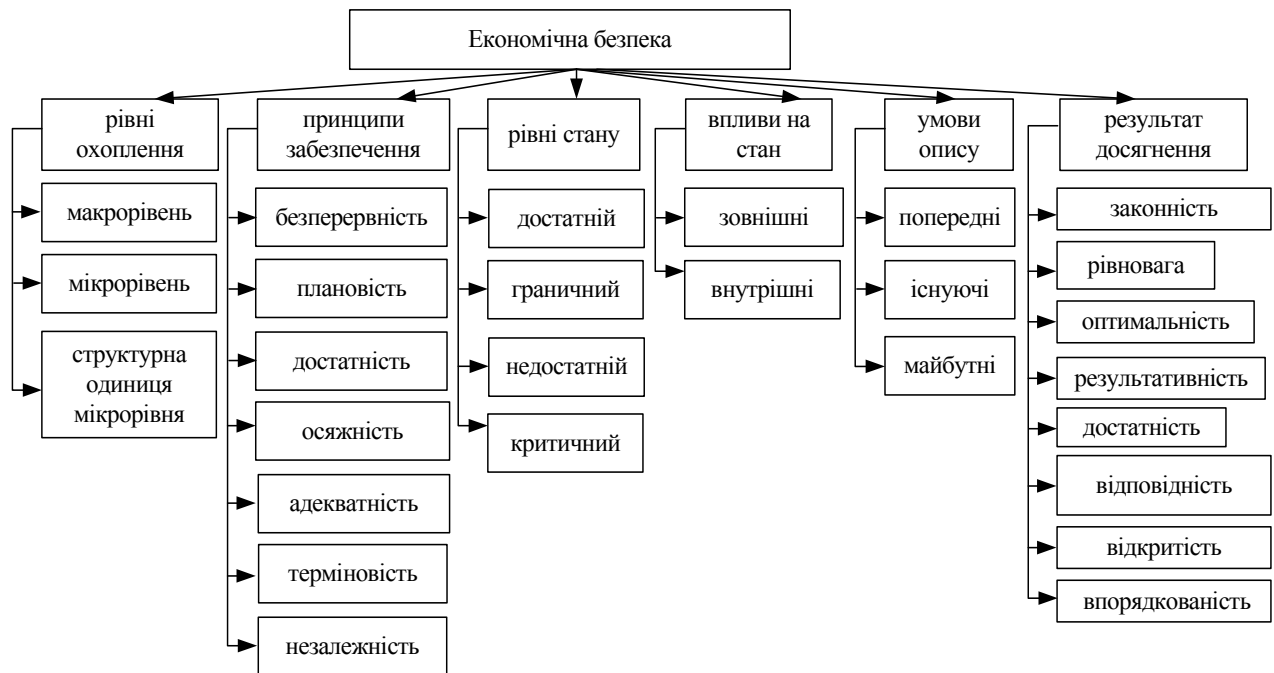

Рис. 1.4 Класифікаційні ознаки економічної безпеки

Джерело: власна розробка

Поняття «економічна безпека» може застосовуватися для характеристики економічної захищеності об'єкта дослідження як на макрорівні, так і на мікрорівні – аж до його окремої структурної одиниці. Вибір рівня охоплення використання терміну залежить від деталізації завдання дослідження.

Принципи забезпечення економічної безпеки є основою методології захисту суб'єкта господарювання від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих впливів. Основними принципами забезпечення економічної безпеки є:

– безперервність – господарська діяльність суб'єктів підприємництва є динамічною, їй притаманна швидка зміна ситуацій і впливів; виходячи з цього процес забезпечення економічної безпеки також не може бути перервним і статичним;

– плановість – забезпечення економічної безпеки потребує використання різних видів ресурсів; процес їх накопичення і розподілу не може бути спонтанним і хаотичним;

– достатність – з огляду на постійну обмеженість в ресурсах на ведення господарської діяльності, їх виділення на потреби економічної безпеки повинно бути мінімальним, але достатнім для забезпечення захисту суб'єкта господарювання від впливу негативних чинників та попередження загроз;

– осяжність – цілі, методи, заходи і ресурси економічної безпеки повинні бути чітко визначені як на короткостроковий, так і на довгостроковий періоди діяльності суб'єкта підприємництва;

– адекватність – методологічна, методична і ресурсна база економічної безпеки повинні відповідати меті, виду, задачам, обсягам господарської діяльності;

– терміновість – забезпечення економічної безпеки охоплює всі цикли життєдіяльності суб'єкта господарювання, починаючи з його створення;

– незалежність – вимоги економічної безпеки та процес її забезпечення не можуть бути підпорядкованими і другорядними, залежними від суб'єктивних факторів; вони випливають з об'єктивних потреб і умов господарювання.

Збурювальні впливи на економічну безпеку можуть бути викликані зовнішнім оточенням, або зародитися всередині самого суб'єкта господарювання внаслідок зміни умов його функціонування.

Слід зазначити, що економічна безпека, як будь-яка інша характеристика суб'єкта господарювання динамічно змінюється в часі, і тому для її прогнозування необхідно створення інформаційної бази знань, яка буде поповнюватися безперервно, збільшуючи вірогідність правильності прийняття управлінських рішень.

Позитивний результат досягнення економічної безпеки суб'єкта господарювання можливий за умови комплексного виконання наступних вимог:

- законність господарської діяльності суб'єкта підприємництва, заходів і методів забезпечення його економічної безпеки;
- рівновага – опір захисту повинен відповідати напору загрози; перевищення опору веде до необґрунтованого збільшення витрат на економічну безпеку;
- оптимальність – захист суб'єкта підприємництва не повинен бути завадою для ведення ним господарської діяльності, при цьому суб'єкт повинен бути в безпеці;
- результативність – методи і засоби забезпечення економічної безпеки при їх використанні повинні бути максимально ефективними;
- достатність – суб'єкт господарювання повинен бути в безпеці від всіх без винятку суттєвих загроз;
- відповідність – результативність захисту суб'єкта підприємництва повинна задовольняти встановленим вимогам;
- відкритість – процес забезпечення економічної безпеки не повинен приводити до повної або часткової ізоляції суб'єкта господарювання, процедури захисту повинні бути прозорими і зрозумілими;
- впорядкованість – забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання повинно проводитися не хаотично, а з дотриманням визначених правил і процедур.

1.2 Теоретичні засади формування системи економічної безпеки суб'єкта господарювання, її структури та складових

Характер і цілі економічної безпеки визначає політика економічної безпеки. Прийняття управлінських рішень з формування системи захисту суб'єкта підприємництва, направлених на забезпечення безперервного виконання ним своїх функцій суб'єкта господарювання та безпеки персоналу і клієнтів у межах діючого нормативно-правового поля та існуючого досвіду є *впровадженням політики безпеки.*

Політика економічної безпеки – набір законів, правил, методичних і практичних рекомендацій, розроблених на основі практичного досвіду, що визначають управлінські рішення в області економічної безпеки суб'єкта підприємництва.

Політика економічної безпеки суб'єкта підприємництва ведеться за певними принципами, що відображають її завдання. Вона має бути сформована таким чином, щоб з одного боку, забезпечувати виконання базової функції безпеки – захисту суб'єкта підприємництва, а з іншого – сприяти реалізації базової функції суб'єкта господарювання – отримання максимального прибутку.

Політика економічної безпеки є фундаментом, на якому будується управління, захист і розподіл економічної інформації між учасниками, або всередині кожного суб'єкта підприємництва. Вона повинна охоплювати всі особливості процесу обробки і аналізу економічної інформації, визначаючи поведінку суб'єкта підприємництва і його системи економічної безпеки у різних ситуаціях.

При розгляді проблематики вдосконалення формування інформаційно-аналітичного середовища економічної безпеки автором пропонується підхід, за яким політика економічної безпеки суб'єктів підприємництва реалізується відповідною структурою органів на основі нормативно-методичної бази з використанням спеціальних методів і засобів, що визначають архітектуру системи економічної безпеки.

Для конкретного суб'єкта підприємництва політика економічної безпеки повинна бути індивідуальною. Вона залежить від технології збору, обробки, аналізу та оцінки інформації і запровадженої процедури прийняття управлінських рішень, використовуваних засобів і інструментів, структури системи економічної безпеки тощо.

Основні складові політики економічної безпеки суб'єкта підприємництва представлені на рис. 1.5.

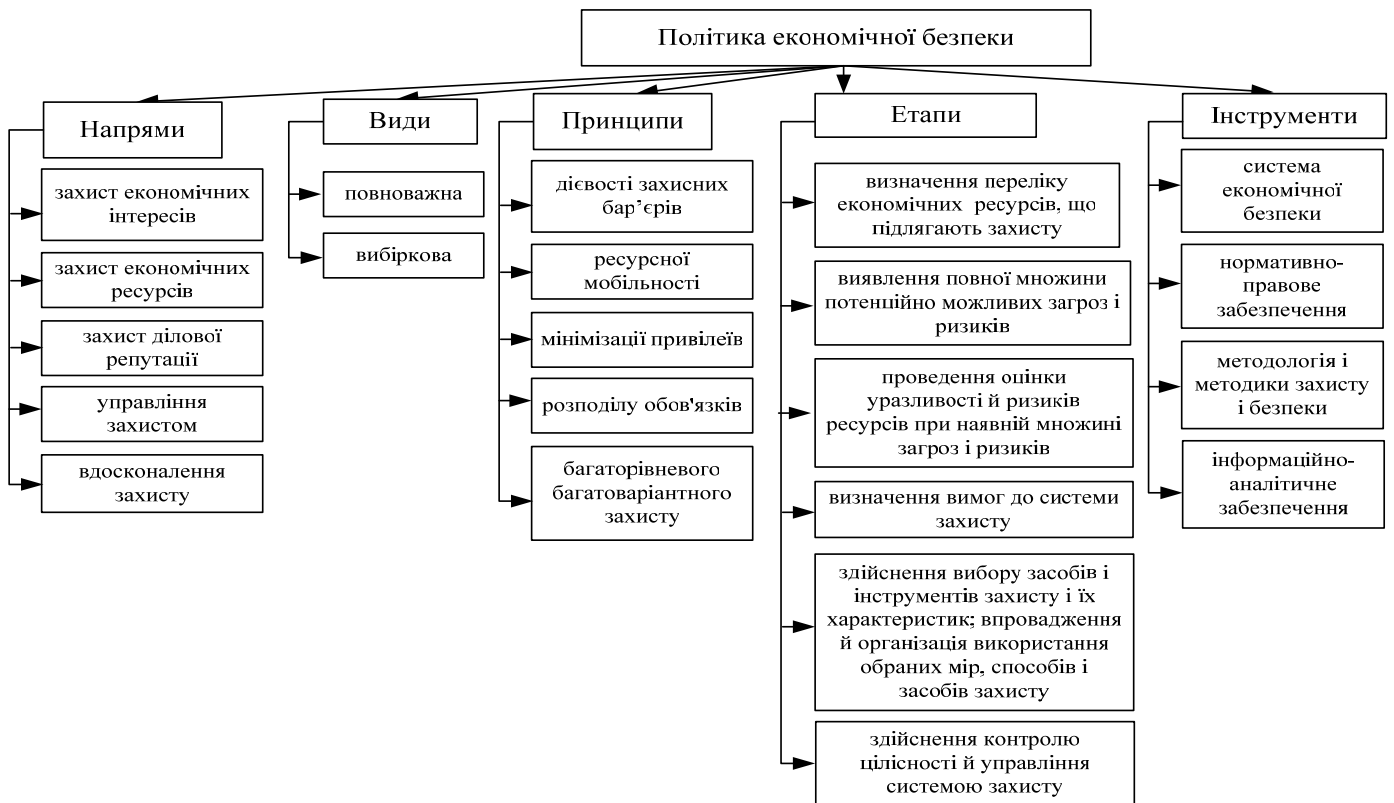

Рис. 1.5 Основні складові політики економічної безпеки суб'єкта підприємництва

Джерело: власна розробка

В результаті аналізу наукових джерел [106, 193, 213, 214 та ін.] можна виділити спільні для всіх суб'єктів підприємництва напрями реалізації політики їх економічної безпеки: захист економічних інтересів; захист фінансових ресурсів; захист ділової репутації; управління захистом; вдосконалення захисту.

Захист економічних інтересів суб'єктів підприємництва здійснюється як на макрорівні, мезорівні, так і на рівні окремого учасника і являє собою діяльність по реалізації його стратегічних і тактичних завдань. На макро- і мезорівнях на суб'єкт господарювання діють зовнішні несприятливі впливи з боку конкурентного середовища та макрорегуляторів ринку.

На макрорівні загрозу становлять внутрішні збурення і ризики, зумовлені недосконалістю або незбалансованістю організаційної системи суб'єкта підприємництва. Захист економічних ресурсів також здійснюється на всіх рівнях і має на меті забезпечення максимально ефективного використання

наявних власних, залучених та запозичених економічних ресурсів, які є в розпорядженні суб'єкта підприємництва.

Напрямок політики економічної безпеки із захисту ділової репутації суб'єкта підприємництва концентрує діяльність щодо недопущення його компрометації з боку конкурентного середовища.

Управління захистом здійснюється системою економічної безпеки суб'єкта підприємництва згідно вимог і обмежень, встановлених прийнятою політикою його економічної безпеки. Вдосконалення захисту у вимогах політики безпеки зумовлене постійним удосконаленням загроз, збільшенням дії негативних чинників, викликаних посиленням конкурентної боротьби на ринку.

Крім цього політика економічної безпеки повинна описувати наступні етапи роботи системи економічної безпеки як інструментарію суб'єкта підприємництва:

- визначення переліку економічних ресурсів, що підлягають захисту;
 - виявлення повної множини потенційно можливих загроз і ризиків;
 - проведення оцінки уразливості й ризиків ресурсів при наявній множині загроз і ризиків;
 - визначення вимог до системи захисту;
 - здійснення вибору засобів і інструментів захисту і їх характеристик;
- впровадження й організація використання обраних мір, способів і засобів захисту;
- здійснення контролю цілісності й управління системою захисту.

Політика економічної безпеки визначається як сукупність документованих управлінських рішень, спрямованих на захист суб'єкта підприємництва і асоційованих з ним ресурсів. При її розробці й впровадженні доцільно керуватися принципами дієвості захисних бар'єрів, ресурсної мобільності, мінімізації привілеїв, розподілу обов'язків та принципу багаторівневого багатоваріантного захисту.

Принцип дієвості захисних бар'єрів означає, що при будь-яких обставинах (у тому числі – позаштатних), система економічної безпеки або повністю

ліквідує загрозу, або зменшує її дію до допустимого рівня. При цьому надійність (вразливість) системи економічної безпеки визначається порівняно з найуразливішою її ланкою.

Принцип ресурсної мобільності реалізує функцію ефективності захисту і вказує на необхідність наявності в суб'єкта підприємництва високоліквідних ресурсів для забезпечення достатньої маневреності і динамічності ресурсної бази.

Принципи мінімізації привілеїв означає, що користувачі (розпорядники) ресурсів суб'єкта господарювання при їх використанні, розподілі, або перерозподілі мають тільки ті повноваження, які дають їм можливість виконувати свої функції.

Принцип розподілу обов'язків передбачає такий розподіл ролей і обов'язків, при якому жодна особа самотійно не може нанести критичну шкоду суб'єкту підприємництва. Це особливо важливо для попередження навмисних дій повноважних осіб з метою особистого збагачення.

Принцип багаторівневого багатоваріантного захисту реалізує функцію стійкості суб'єкта підприємництва і вказує на необхідність наявності в нього декількох різнопланових ешелонів захисту. Особлива увага повинна приділятися фінансовому моніторингу і аудиту.

Комплексна та максимальна реалізація зазначених принципів робить політику економічної безпеки суб'єкта підприємництва найбільш ефективною.

Основу політики економічної безпеки становить спосіб управління економічними ресурсами, що визначає порядок доступу до них розпорядників (користувачів). Назва цього способу, як правило, визначає назву виду політики економічної безпеки.

На сьогодні в комп'ютерних науках найбільш уживані вибіркова і повноважна політики інформаційної безпеки засновані, відповідно на вибірному й повноважному способах управління інформаційними ресурсами. Пропонується використати досвід управління доступом до інформаційних

ресурсів [14, 314, 439 та ін.] для вирішення завдань політики економічної безпеки з управління економічними ресурсами.

Отже, вибіркова політика економічної безпеки означає такий спосіб управління економічними ресурсами, при якому кожний окремих користувач має право розпоряджатися чітко визначеною множиною економічних ресурсів за обов'язковою умовою їх цільового використання. При застосуванні повноважної політики економічної безпеки користувачі мають право розпоряджатися визначеною множиною економічних ресурсів в залежності від наданих їм повноважень.

Основним інструментом, за допомогою якого суб'єкт підприємництва здійснює впровадження і реалізацію політики економічної безпеки є його система економічної безпеки.

Принципи роботи системи економічної безпеки суб'єкта підприємництва спираються на основні положення теорії безпеки і визначаються з урахуванням специфіки і завдань господарської діяльності [37]. Система економічної безпеки суб'єкта підприємництва є його стабілізаційним і адаптивним інструментарієм, складною функціональною одиницею, що виконує функції контролю, аналізу, регулювання, прогнозу фінансового стану суб'єкта підприємництва з метою досягнення цілей господарської діяльності та ефективної протидії зовнішнім та внутрішнім негативним впливам (загрозам) [37].

Нормативно-правове забезпечення, інформаційно-аналітичне забезпечення, методологія і методики захисту і безпеки – відповідні наукові і практичні напрямки організації процесу забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва. Вони використовуються як самим суб'єктом підприємництва, так і його системою економічної безпеки.

У зв'язку з багатоаспектністю змісту економічної безпеки, її комплексним характером і неоднозначною природою, кожній сфері господарських відносин повинна відповідати своя система принципів.

Процес господарювання є динамічним, йому притаманна множина різних ситуацій, у яких був, є або може опинитися суб'єкт підприємництва. Ці ситуації

зумовлюють певний стан економічної безпеки суб'єкта з відповідними характеристиками. Йдеться про попередні, існуючі або майбутні умови опису його стану.

Результатом процесу забезпечення економічної безпеки є господарювання суб'єкта на ринку в межах чинного нормативно-правового поля, оптимальний розподіл його ресурсів. Економічна безпека суб'єкта підприємництва має на меті досягнення рівноваги, яка з одного боку, забезпечує результативність захисту, його достатність та відповідність всім вимогам політики безпеки, а з іншого – його впорядкованість, відкритість і необтяжливість для процесу господарювання.

Рівень економічної безпеки дає можливість порівняння захисту різних суб'єктів господарювання з визначеним еталоном. Це дозволяє скласти думку про достатність захищеності суб'єкта підприємництва. Особливої уваги потребують граничний і критичний рівні економічної безпеки. Граничний рівень виникає при переході від достатнього до недостатнього рівня економічної безпеки, критичний – у ситуації, коли недостатність захисту становить реальну загрозу існуванню суб'єкта господарювання. Слід особливо відзначити, що граничний рівень економічної безпеки може бути найбільш прийнятним для суб'єкта господарювання за умови мінімізації витрат на безпеку.

Забезпечення економічної безпеки – це цілеспрямована діяльність зацікавлених сторін по створенню умов стійкого і максимально ефективного функціонування суб'єкта підприємництва на даний час і з урахуванням перспектив розвитку.

В умовах світової інтеграції та глобальної конкуренції гостро стоїть проблема забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання, збільшення їх стійкості до швидкозмінних умов ведення бізнесу, підвищення ефективності та відповідності досягнутих фінансових результатів багатоплановій стратегії розвитку. Складність і багатогранність процесу забезпечення економічної безпеки вимагає використання узгодженого

комплексу сучасних методів і прийомів, підкріплених відповідним фінансовим інструментарієм. Виникає потреба у наявності «внутрішнього регулятора», що виконує функції визначення фінансового стану суб'єкта підприємництва, своєчасного виявлення причин відхилення його показників від нормативних або запланованих значень та повернення до стабільного фінансового стану.

Сучасні наукові дослідження процесу забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва ґрунтуються на двох основних підходах. Перший підхід передбачає виокремлення проблематики економічної безпеки із загальної проблематики господарської діяльності та вивчення і вирішення питань безпеки, які притаманні всім суб'єктам підприємництва – учасникам ринку.

Другий підхід передбачає дослідження економічної безпеки як невід'ємної частини процесу господарювання, вивчення та вирішення питань безпеки з огляду на сферу і специфіку діяльності суб'єктів підприємництва. У зв'язку з цим, різняться погляди науковців щодо смислового і змістовного навантаження терміну «система економічної безпеки». Частина науковців розглядає систему економічної безпеки як структурну, ієрархічно підпорядковану одиницю суб'єкта підприємництва, інші – як організовану сукупність методів і ресурсів управління його станом.

На макрорівні більшість вчених визначає систему економічної безпеки як підсистему загальної безпеки, акцентуючи увагу на місці економічної безпеки у загальному процесі.

Різні підходи вчених до проблематики економічної безпеки суб'єктів підприємництва дають підстави для уточнення термінологічного, структурного і функціонального апарату їх економічної безпеки.

В наукових джерелах з проблематики економічної безпеки прослідковується часте використання термінів «економічна безпека» і «система економічної безпеки». При цьому не існує чіткого їх функціонального і змістового розмежування.

Виходячи з цього, слід обґрунтувати розмежування понятійних категорій «економічна безпека» і «система економічної безпеки» стосовно їх

використання для опису та дослідження господарської діяльності суб'єктів підприємництва.

Результати термінологічного дослідження підтверджують авторську дефініцію, надану в п. 1.1, с.41 про те, що, економічна безпека – це стабільно прогнозована в часі ситуація, яка склалася в результаті виробничого відтворення суб'єкта господарювання, характеристика його спроможності як учасника ринку виконувати необхідні і суспільно-корисні функції, використовувати шляхи і можливості реалізації власних бізнесових інтересів, місії і завдань наявними обсягами своїх економічних ресурсів в конкурентному середовищі під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів.

Таке трактування вказує на стан зовнішнього і внутрішнього середовища об'єкта дослідження. З одного боку – воно характеризує агресивність зовнішнього оточення, з іншого – внутрішню здатність об'єкта протистояти впливам на нього негативних чинників. Система економічної безпеки суб'єкта підприємництва є його внутрішнім компонентом, складовою, яка відповідає за цю здатність протистояння.

Постійна необхідність визначення економічного стану суб'єкта господарювання, своєчасного виявлення причин відхилення його показників від нормативних або запланованих значень робить систему економічної безпеки одним з головних регуляторів економічного стану. З урахуванням досвіду, набутого в [34, 39, 146 та ін.], доцільно надати визначення терміну «система економічної безпеки».

Система економічної безпеки – сукупність інструментів та відповідного забезпечення економічної безпеки яка виконує функції контролю, аналізу, регулювання, прогнозу фінансового стану суб'єкта підприємництва з метою досягнення цілей господарської діяльності та ефективної протидії зовнішнім і внутрішнім негативним впливам (загрозам).

Система економічної безпеки має пріоритетне значення для суб'єкта підприємництва тому що:

а) містить ширшу інформаційну базу адже, на відміну від інших функціональних структур суб'єкта підприємництва, може використовувати їх дані для самостійної обробки і подальшої інтерпретації;

б) на відміну від інших функціональних структур суб'єкта підприємництва, включає більше можливостей регуляторного впливу на його діяльність, адже від неї залежить саме існування суб'єкта господарювання;

с) вона незалежна від інших функціональних структур суб'єкта підприємництва в тому розумінні, що виконує функції аналізу, контролю і регулювання їх діяльності;

д) дає можливість залучення ресурсів інших функціональних структур для виконання своєї місії і завдань щодо ефективної протидії зовнішнім та внутрішнім негативним впливам на діяльність суб'єкта підприємництва.

Декомпозиція поняття «система економічної безпеки» представлена на рис. 1.6.

Завданнями системи економічної безпеки суб'єкта підприємництва є:

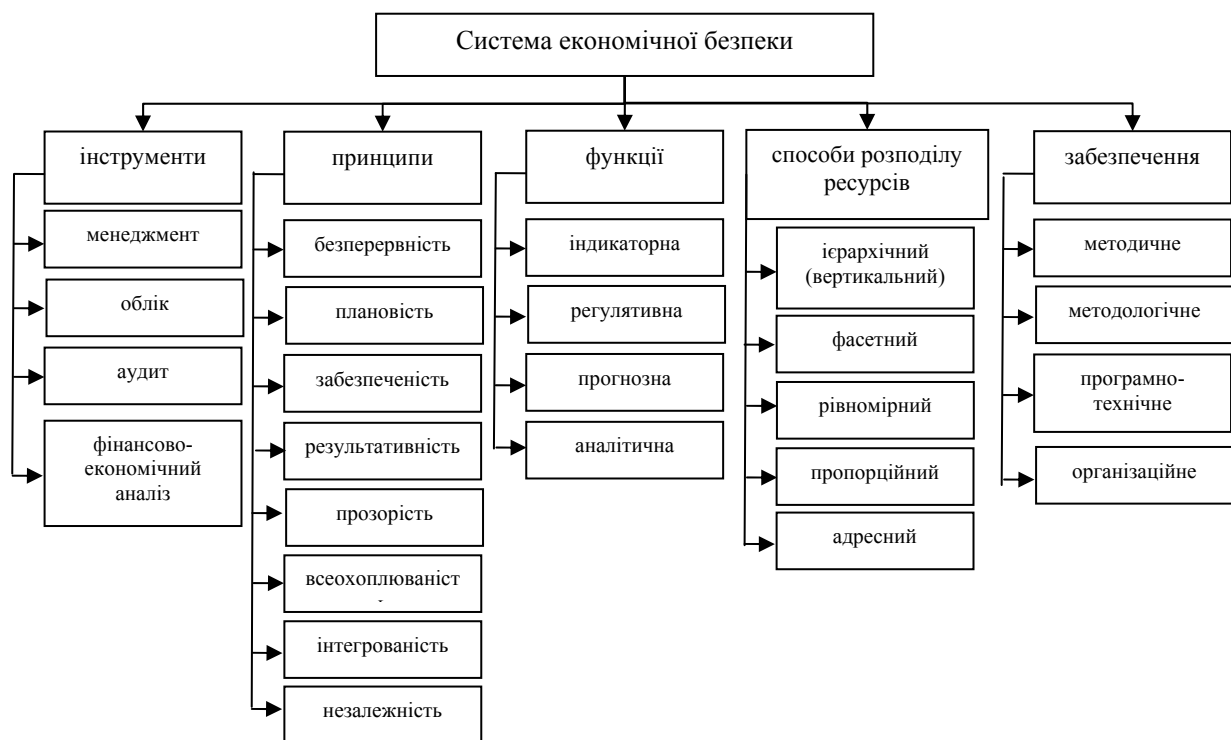

Рис. 1.6 Декомпозиція поняття «система економічної безпеки»

Джерело: розробка автора.

а) постійний збір та обробка інформації про зовнішнє оточення та внутрішнє середовище суб'єкта підприємництва;

б) ретельний аналіз його фінансового стану та господарської діяльності;

в) виявлення і мінімізація ризиків та негативних впливів у діяльності суб'єкта підприємництва;

г) видача рекомендацій для прийняття управлінських рішень щодо оптимізації фінансового стану в умовах виконання стратегічних і тактичних завдань господарської діяльності на фінансовому ринку;

д) вдале прогнозування фінансових станів суб'єкта підприємництва та своєчасне виявлення передумов виникнення критичних ситуацій.

Принципи роботи системи економічної безпеки суб'єкта підприємництва спираються на основні положення теорії безпеки і визначаються з урахуванням специфіки і завдань господарської діяльності. Основними з них є:

– безперервність – процес забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності повинен бути безперервним і постійним; недопустимий часовий проміжок між заходами безпеки;

– плановість – система економічної безпеки повинна працювати по заданому алгоритму; зміна її структури повинна виконуватись передбачувано; система повинна досягати заздалегідь визначених результатів у своїй роботі;

– забезпеченість – система економічної безпеки може користуватися будь-якими ресурсами суб'єкта господарської діяльності у разі необхідності в достатній кількості;

– всеохоплюваність – система економічної безпеки контролює всі аспекти господарської діяльності і користується всією доступною для суб'єкта інформацією;

– результативність – система економічної безпеки не повинна бути «фінансовим тягарем» для суб'єкта підприємництва, вона має приносити користь у вигляді непрямого збільшення доходу (збільшення продуктивності праці, ефект від нереалізованих ризиків, збільшення доходу внаслідок оптимізації ресурсів або технологічного процесу, тощо);

- прозорість – система економічної безпеки не повинна мати прихованих механізмів і бути зручною в управлінні;
- інтегрованість – система економічної безпеки може мати у своєму складі елементи інших систем або надавати їм у розпорядження свої ресурси; дані, отримані системою в процесі роботи можуть бути використані іншими системами для вирішення питань господарської діяльності;
- незалежність – на роботу системи не повинні діяти суб'єктивні фактори або впливи інших систем.

Для виконання своїх функцій система економічної безпеки суб'єкта підприємництва діяльності використовує певний набір інструментів. До них належать: менеджмент, облік, аудит, фінансово-економічний аналіз.

Вимоги до неї залежать від багатьох факторів: умов функціонування суб'єкта підприємництва, його спеціалізації, структурованості, фінансових можливостей, стратегічних і тактичних цілей, тощо.

Загалом, на нашу думку, основні вимоги до системи економічної безпеки суб'єкта підприємництва можна класифікувати за її основними функціями.

Система економічної безпеки суб'єкта підприємництва виконує індикаторну, аналітичну, регуляторну і прогностичну функції (рис. 1.7).

Рис. 1.7 Функції системи економічної безпеки суб'єкта підприємництва

Джерело: розробка автора.

Індикаторна функція:

- отримання початкових даних з достовірних джерел для подальшої обробки;
- своєчасне надання інформації про результати своєї роботи для прийняття управлінських рішень у вигляді, який допускає тільки однозначне їх трактування;
- можливість безперервного і безперешкодного обміну інформацією з іншими функціональними структурами суб'єкта підприємництва;
- можливість видачі результатів обробки з урахуванням часової похибки між необробленими даними та обробленою інформацією;
- можливість збору даних про свій стан з метою внутрішньої перевірки своєї працездатності і ефективності.

Регуляторна функція:

- своєчасне та адекватне реагування на зміни фінансового стану суб'єкта господарської діяльності, викликані негативними впливами і загрозами його фінансовій безпеці;
- можливість впливати на фінансовий стан суб'єкта господарювання та змінювати його в достатньо широких межах за допомогою спеціальних важелів і механізмів;
- можливість внутрішньої перебудови своєї структури за умови збереження всіх якісних показників протягом всього терміну перебудови; у непередбачених випадках та при виході з ладу, – можливість у найкоротший термін відновити свої функції;
- система економічної безпеки не виконує роботу інших функціональних структур суб'єкта підприємництва, а тільки координує і контролює їх діяльність;
- регуляторний вплив системи економічної безпеки не перешкоджає іншим функціональним структурам суб'єкта підприємництва, виконувати свою роботу.

Аналітична функція:

— можливість швидкого аналізу та оцінки фінансового стану суб'єкта підприємства за обраними найбільш інформативними показниками;

— накопичення і статистична обробка інформації про стан економічної безпеки і системи економічної безпеки суб'єкта підприємства з метою коригування результатів аналізу та можливості прогнозування;

— можливість швидкої адаптації до зовнішніх і внутрішніх впливів без зменшення своєї результативності;

Прогнозна функція:

— можливість видачі обґрунтованої прогнозової інформації за конкретними запитами на основі статистичної і аналітичної обробки даних про діяльність суб'єкта підприємства;

— можливість на основі прогнозової інформації надавати оптимальні дані для тактичного і стратегічного планування діяльності суб'єкта підприємства.

Регуляторна функція системи економічної безпеки передбачає розподіл ресурсів суб'єкта господарської діяльності з урахуванням інтересів його безпеки. Способи розподілу ресурсів поділяються на ієрархічний (вертикальний розподіл), фасетний, рівномірний, пропорційний і адресний. В ієрархічному методі розподілу втілено ієрархічні відносини підрозділів суб'єкта господарювання, наприклад: головний офіс – філії – відділення. Внаслідок такого багатоступеневого розподілу формується ієрархічна структура системи економічної безпеки суб'єкта підприємства.

При фасетному способі передбачається розподіл початкової множини ресурсів на підмножини для структурних одиниць суб'єкта господарської діяльності не послідовно, а незалежно. Цей спосіб розподілу передбачає горизонтальну структуру побудови суб'єкта підприємства, рівноцінність і незалежність його підрозділів.

Рівномірний розподіл ресурсів передбачає їх розміщення в рівноцінних структурних одиницях одного рівня. Пропорційний розподіл відбувається з урахуванням вагових коефіцієнтів значимості структурних одиниць. Адресний

розподіл ресурсів передбачає виділення їх з певною метою по конкретному напрямку.

Відмінністю роботи системи економічної безпеки від роботи інших функціональних структур суб'єкта підприємництва є те, що вона оперує скінченою множиною імовірнісних показників, зумовлених великою невизначеністю умов господарювання як наразі, так і через певний проміжок часу.

Причини невизначеності – неповнота, невірогідність інформації для прийняття управлінських рішень. Нечіткість прийняття рішень при реалізації політики безпеки зумовлена суб'єктивністю керівництва суб'єкта господарювання (людський фактор), неточністю висновків та інтерпретації даних, складністю та різноманітністю експертних оцінок [131, 142, 191 та ін.].

1.3 Ризики та загрози у стратегічному вимірі економічної безпеки

У працях вчених-економістів прослідковуються два основних підходи до тематики ризиків. Перший – теорія ризику формується як окрема наука, що розглядає ризик як загальносистемне явище. Другий підхід пов'язаний з урахуванням фактора ризику в конкретних економічних науках.

Вчені по-різному трактують поняття ризику. Наприклад, Л. І. Донець у [132] визначає ризик як діяльність, що пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, в процесі якого є можливість кількісно і якісно оцінити ймовірність досягнення передбаченого результату, невдачі і відхилення від мети. І. Г. Брітченко у [42] розглядає ризик як можливість настання несприятливої події, як економічну категорію, що виникає в умовах невизначеності і призводить до ймовірності понесення підприємством збитків або недоодержання прибутку. Л. А. Останкова, Н. Ю. Шевченко у [325] стверджують, що ризик – імовірність події чи групи споріднених випадкових подій, які спричиняють збитки об'єкту, який володіє даним ризиком. Дж. Лазовський у [567] обґрунтовує підхід, за яким ризик – це можливість появи збитку. В. В. Ковальов у [207] визначає ризик як рівень економічної

втрати, що виражається: а) у можливості не досягти поставленої мети; б) у невизначеності прогнозованого результату; в) у суб'єктивності оцінки прогнозованого результату.

Т. В. Головач ризик тлумачить як дисперсію дійсних і очікуваних результатів [98].

Слід також звернути увагу на підхід, за яким ризик трактується як двовимірна функція [33].

Результати аналізу наукових досліджень засвідчили відсутність єдиного підходу щодо розкриття сутності поняття ризику.

Вищезазначене дає підстави стверджувати, що існуючі визначення не повністю враховують ситуаційність, багатоваріантність та суб'єктивність самої природи ризику. Він є результатом окремого, свідомого, але не завжди об'єктивного управлінського рішення, яке приймається людиною.

Узагальнюючи існуючий понятійний апарат, автор вважає за можливе уточнити визначення ризику. Отже, *ризик* – це ситуація, що є наслідком або варіантом свідомо прийнятого управлінського рішення, яка може привести до матеріальних або інших втрат певного розміру. З визначення видно, що ризик вступає в протиріччя з економічною безпекою: більший рівень ризику передбачає менший рівень економічної безпеки, і навпаки. Але сама природа господарської діяльності потребує ризику, адже більш ризиковані операції можуть принести більший прибуток.

В зв'язку з вищезазначеним, різняться і підходи до класифікації ризиків. Л. А. Останкова, Н. Ю. Шевченко класифікують ризики на загальні, дії яких піддані усі без винятку організації, і специфічні види ризику, пов'язані з господарською діяльністю; ризик, пов'язаний з особистістю підприємця, ризик, пов'язаний з недостатністю інформації про стан зовнішнього середовища [325]. І. Г. Брітченко у [42] також не користується поняттям економічного ризику, але розширює поняття і приділяє найбільшу увагу фінансовому ризику. Взнявши як базову класифікацію [160], він виділяє наступні види фінансових ризиків

підприємств [42]: 1) ціновий ризик; 2) кредитний ризик; 3) відсотковий ризик; 4) валютний ризик; 5) ризик ліквідності; 6) операційний ризик.

Слід звернути увагу на класифікацію ризиків, яку надає Л. Примостка у [357] при їх розподілі з погляду джерел виникнення та можливостей управління.

Ризик можна розуміти як стан і як дію [44]. Як стан – це нестабільність, невизначеність, невпевненість у майбутньому. Ризик як дія – це поведінка суб'єкта в умовах нестабільності.

Застосування спеціальних прийомів і методів менеджменту зменшують ризик, але повністю позбавитись економічного ризику при діяльності в умовах ринку неможливо. Основним завданням ризик-менеджменту є мінімізація всіх видів ризику суб'єктів підприємництва. Для його виконання потрібне ретельне і багатостороннє вивчення самої природи ризику, розробка методик та методології аналізу, оцінки, регулювання та прогнозування ризику.

Вчені [4, 132 та ін.] розглядають ризик як доволі складну систему, і в якості складових виділяють об'єкт ризику, суб'єкт ризику, джерело ризику. Об'єктом ризику вони називають економічну систему, оцінити ефективність та умови функціонування котрої на перспективу у вичерпній повноті та з необхідною точністю неможливо.

Суб'єктом ризику виступає особа або колектив, які зацікавлені в результатах управління об'єктом ризику і мають відповідну компетенцію щодо такого управління та прийняття відповідних рішень стосовно об'єкта ризику. Джерела ризику – це процеси і явища, які спричиняють невизначеність, конфліктність.

Л. І. Донець у [132] стверджує, що ризикова ситуація пов'язана зі статичними процесами; її супроводжують три одночасних умови:

- наявність невизначеності;
- необхідність вибору альтернативи (при цьому варто мати на увазі, що відмовлення від вибору також є різновидом вибору);
- можливість оцінити ймовірність здійснення вибраних альтернатив.

З повагою зазначимо, що діяльність суб'єктів на ринку характеризується швидкою зміною ринкової ситуації, тобто на її ризикованість впливають саме динамічні процеси і явища, розвиток яких важко передбачити.

Українські та закордонні вчені у своїх роботах [4, 132, 68, 132 та ін] виділяють наступні основні причини виникнення економічного ризику у діяльності суб'єктів підприємництва:

- важкопрогнозовані та непередбачувані зміни умов діяльності;
- невизначеність умов прийняття управлінських рішень, наслідком якої є їх багатоваріантність;
- наявність доволі значної ймовірності отримання збільшеного прибутку;
- можливість матеріальних, моральних та інших втрат, пов'язаних зі здійсненням обраної в умовах невизначеності хибної альтернативи.

Ризик зумовлений як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами, адже прийняття рішення здійснюється суб'єктом, який має в розпорядженні об'єктивні ймовірності одержання передбачуваного результату і робить вибір з декількох альтернатив одержаних на підставі суб'єктивних оцінок. Тобто суб'єкт у процесі вибору і реалізації альтернативи володіє як об'єктивними, так і суб'єктивними ймовірностями ризику.

Для розкриття поняття ризику застосовують теорії невизначеності та корисності.

Невизначеність – це фундаментальна характеристика недостатнього забезпечення знаннями процесу прийняття економічного рішення щодо певної проблемної ситуації, тобто це невірогідність (наявність фіктивних даних), неоднозначність (нечіткість, неточність), невідомість (часткова або повна відсутність інформації про певну проблемну ситуацію) [250, 254, 308].

Розрізняють повну і часткову невизначеність і повну визначеність. [250, 254 та ін.]. Повна невизначеність – такий вид невизначеності, що характеризується прогностичністю подій $P(t)$, близькою до нуля: $P(t) \rightarrow 0$. В умовах повної невизначеності учасники ринку не можуть прогнозувати розвиток подій на макро- та мікрорівні, тобто не мають можливості визначити

перспективи свого існування та розвитку протягом певного часу у конкурентному середовищі під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів.

Повна визначеність – протилежність повної невизначеності, характеризується прогностичністю події $P(t)$ близькою до 1: $P(t) \rightarrow 1$. В умовах повної визначеності учасники ринку можуть не тільки визначати перспективи свого існування та розвитку протягом певного часу у конкурентному середовищі під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, а й прогнозувати загальні тенденції розвитку самого ринку.

Ймовірність $P(t)$ настання події в умовах часткової невизначеності знаходиться в межах від 0 до 1: $0 < P(t) < 1$. Одним з перших Ф. Найт у 1921 р. співвідніс ризики не з небезпеками, а з невизначеністю [308].

В подальшому Р. Ланглоа запропонував розділити невизначеність за Ф. Найтом на два типи: параметричну і структурну, що має значення в дослідженні інституційних трансформацій [308]. Запропоноване розмежування Ф. Найтом, згідно до якого ризик – це оцінена будь-яким способом вірогідність, а невизначеність – те, що не піддається імовірнісній оцінці, в даний час розділяють далеко не всі.

Наприклад, Н. Луман і К. Ерроу, висувають інші критерії розмежування невизначеності і ризику – інформаційні і цільові [265, 541].

Качалов Р. М. також пропонує декілька інше розмежування, засноване на цільовому критерії: невизначеність – це характеристика стану об'єктивної реальності, а ризик – характеристика тієї ж об'єктивної реальності, але в контексті цілеспрямованої діяльності суб'єктів, оцінка ситуації ухвалення або реалізації рішень (у вузькому сенсі якості схвалюваних рішень) [198].

Невизначеність виступає джерелом виникнення економічного ризику. За твердженням Л. Донець [132] ризик є одним із засобів зняття невизначеності, що виникає через невірогідність інформації і відсутність однозначності. Автор у [132] акцентує увагу на цій властивості ризику у зв'язку з тим, що оптимізувати на практиці процеси управління і регулювання, ігноруючи об'єктивні та суб'єктивні джерела невизначеності, безперспективно.

Визначення завдань діяльності суб'єктів підприємництва в умовах часткової невизначеності має велике практичне значення, на відміну від першого та другого видів невизначеності, які являють собою чисто теоретичне припущення. Цілком позбутися впливу факторів невизначеності неможливо, тому мова може йти про необхідність урахування ризику з метою вибору раціональних альтернативних рішень.

Останкова Л. А., Шевченко Н. Ю. у [325] виокремлюють три основні причини виникнення невизначеності:

1) недетермінованість процесів і, як наслідок, відсутність можливості повного пророкування й прогнозування даних.

2) відсутність повної інформації або її суб'єктивного аналізу при плануванні поведінки (об'єкта) суб'єкта.

3) вплив суб'єктивних факторів на результати проведених досліджень (рівень кваліфікації працівників, які проводять аналіз, величина тимчасового простору аналізованого періоду).

При прийнятті рішень в умовах невизначеності, коли результати залежать від випадкових величин, для порівняння їх ефективності необхідно вміти порівнювати функції розподілу ефективності. У цьому випадку важливе значення для прийняття рішень мають результати про властивості функцій корисності. Корисність визначає ступінь задоволення, яке одержує суб'єкт від споживання товару або послуги [325].

Концепція функції корисності є одним з важливих елементів будь-якої сучасної економічної теорії. Вона дозволяє здійснити співвимірність споживчих елементів різних товарів, а також включає важливу психологічну компоненту, тому що люди досягають корисності, отримуючи речі, які приносять їм задоволення.

Найбільш відомою функцією корисності є функція Неймана-Моргенштерна. Вона показує корисність, яку приписує особа, що приймає рішення, кожному можливому результату залежно від свого ставлення до ризику. У теорії управління економічними ризиками значення функції

корисності виражає переваги, корисність альтернатив. Вона може бути оцінена на безлічі альтернатив і на безлічі критеріїв, при цьому критерії можуть бути взаємно незалежними і залежними.

Зміст ризику як економічної категорії зумовлює його основні функції, що виконуються в процесі підприємницької діяльності. Ці функції достатньо повно розглянуті в працях вітчизняних вчених-економістів [325, 265, 541 та ін.] Основними з них є: інноваційна (стимулююча), регуляторна, захисна, аналітична (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Функції економічного ризику

Інноваційна (стимулююча) функція ризику	Стимулює пошук нетрадиційних рішень проблем, що стоять перед підприємцем; ризикові рішення, ризиковий тип господарювання приводять до більш ефективного виробництва, від якого виграють і підприємці, і споживачі, і суспільство в цілому.
Регуляторна функція	Має суперечливий характер і виступає в двох формах: конструктивній і деструктивній. У першому випадку – коли властивість ризикувати – один зі шляхів успішної діяльності. Однак ризик може стати проявом авантюризму, суб'єктивізму, якщо рішення приймається в умовах неповної інформації, без належного урахування закономірностей розвитку явища. У цьому випадку ризик виступає як дестабілізуючий фактор
Захисна функція	Полягає в наступному. Якщо для підприємця ризик – природний стан, то нормальним повинне бути і терпиме відношення до невдач. Ініціативним, заповзятливим підприємцям потрібний спеціальний захист, правові, політичні й економічні гарантії, що виключають покарання і стимулюють виправданий ризик.
Аналітична функція ризику	Зв'язана з тим, що наявність ризику передбачає необхідність вибору одного з можливих варіантів рішення, у зв'язку з чим підприємець у процесі прийняття рішення аналізує всі можливі альтернативи, вибираючи або найбільш рентабельні (прибуткові), або найменш ризиковані.

Джерело: на основі [132, 325]

Важливою рисою економічного ризику є наявність імовірності відхилення від очікуваного результату як негативного, так і позитивного характеру. Окрім зазначеного, економічному ризику притаманний ряд рис, які сприяють розумінню його змісту. Вчені [132, 198, 325, 265, 541 та ін.] виділяють як основні риси економічного ризику суперечливість і альтернативність.

Суперечливість як риса економічного ризику виявляється в тому, що в різних ситуаціях одне й теж рішення може вважатися цілком нормальним, а може вважатися і ризикованим, в залежності від суб'єктивної думки індивіда, що його приймає. Суперечливість економічного ризику виражається в постійному протистоянні об'єктивних причин і суб'єктивних рішень, прогресивних ідей і консервативних устоїв.

Альтернативність економічного ризику полягає у безумовній наявності альтернативних рішень і необхідності вибору одного з них. Тільки можливість вибору визначає саме існування ризику. Саме невизначеність вибору та результату виступає джерелом виникнення економічного ризику.

Слід зазначити, що такі функції притаманні ризику лише при його розгляді в якості окремої, незалежної економічної категорії і при виділення ризикології як окремої науки. При розгляді економічного ризику в контексті відносин на ринку окремі його визначені функції можна більш конкретизувати. Інноваційна та регуляторна функції притаманні ринку, вони визначені самою природою економічних відносин.

Захисну та аналітичну функції в умовах ринку виконує його регулятор. В Україні регулятором ринку є держава. Тільки держава в особі її контролюючих і регуляторних органів може стимулювати або уповільнювати господарські процеси.

Слід зауважити, що ризик не є регулятором ринку, а виступає одним з інструментів його регулювання. З нашої точки зору, призначення ризику (від лат. *functio* – звершення, виконання) визначається самою метою господарської діяльності – отриманням прибутку. Отже, єдине і визначальне призначення економічного ризику на ринку – це пошук максимального прибутку. Це надає змогу теоретично обґрунтувати стимулюючу (інноваційну), регуляторну, захисну, аналітичну функції ризику.

Вчені неоднозначно трактують природу економічного ризику. Зазвичай виділяють три сторони ризику: суб'єктивну, об'єктивну і суб'єктивно-об'єктивну [59].

Суб'єктивність проявляється в неоднаковому сприйнятті і оцінці економічного ризику особою, або групою осіб, які приймають рішення, внаслідок розходження психологічних, моральних, ідеологічних принципів орієнтації, установок. Об'єктивність ризику полягає у тому, що він супроводжує реально існуючі явища і процеси, причому економічний ризик існує незалежно від того, усвідомлює підприємець його наявність чи ні, враховує чи ігнорує його[59, 130].

Суб'єктивно-об'єктивна сторона визначається тим, що економічний ризик породжується як суб'єктивними процесами, так і тими, які не залежать від волі чи свідомості підприємця[59, 130].

Аналізуючи праці вчених-економістів [59, 130, 158 та ін.], можна зробити висновок, що джерела економічного ризику визначаються його суб'єктивно-об'єктивною природою і мають різний характер і походження. Джерелами виникнення ризику виступають непередбачувані явища і процеси, а також чинники і впливи, які важко піддаються прогнозуванню і регулюванню, основними рисами яких є: спонтанність, випадковість, множинність, альтернативність, суперечливість, неоднозначність, обмеженість і недостатність інформації та ресурсів.

Головною умовою існування будь-якого суб'єкта господарювання на конкурентному ринку є його здатність вчасно надавати споживачам конкурентоспроможний продукт. Економічний ринок характеризується динамічністю та неконтрольованою конкуренцією. Глобалізація, інтеграція, які передбачають відкриття торгових кордонів, стрімкий розвиток інформаційних технологій, зокрема Інтернет, не тільки надають його учасникам можливості розширення ринків сировини, виробництва і збуту, збільшення дохідності господарської діяльності, але й посилюють всі види ризиків, пов'язаних з її проведенням. Забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання застарілими способами і методами вже не приносить бажаних результатів. Не зважаючи на досить великий фундамент знань в цій області, все більш актуальним стає пошук нових сучасних шляхів виявлення і ідентифікації

загроз, прогнозування і мінімізації ризиків в діяльності суб'єктів господарювання. Теоретичне обґрунтування зв'язків між ризиком та безпекою поглиблює наукове пізнання умов та механізмів взаємодії суб'єктів і об'єктів ринку в ході їх функціонування та розвитку.

При вивченні наукових джерел з проблематики економічної безпеки прослідковується часте використання термінів «економічна безпека» і «ризик». Для визначення терміну «економічна безпека суб'єкта господарської діяльності» найчастіше використовуються декілька основних понять: стан, система (підсистема, складова), ситуація (сукупність умов).

Для визначення ризику користуються поняттями «невизначеність», «ймовірність», «можливість втрат».

Зв'язок між цими термінами очевидний, але природа і форма цього зв'язку ще недостатньо вивчені.

На думку автора, для обґрунтування і визначення типу зв'язку між термінами «економічна безпека» і «ризик» доцільно скористатися інфологічним методичним підходом на основі семантичної мережі з використанням ER-діаграм. У результаті аналізу наукових джерел [72, 434, 451, 453, 463 та ін.] з урахуванням методик, описаних В.С. Пономаренком у [191] та І. Є. Семенчою у [411] визначено, що «економічна безпека» і «ризик» є окремими типами сутностей – наборами об'єктів проблемної сфери.

Після визначення, групування та відбору атрибутів типів сутності «економічна безпека» і «ризик» виявлено, що ці типи сутності мають зв'язок типу М:М з даними перетину і залежать один від одного. Опис атрибутів перетину типів сутностей «економічна безпека» і «ризик» представлені в таблиці 1.3.

Для визначення, яка з сутностей є породжувальною, а яка породженою проведений їх латентно-семантичний аналіз. Основою методу латентно-семантичного аналізу є принципи факторного аналізу, зокрема виявлення латентних зв'язків досліджуваних явищ або об'єктів [191, 411].

Опис та призначення атрибутів

Атрибут (ознака)	Опис
Передбачуваність	Є свідомо прийнятим рішенням
Спрямованість	Впливає на конкретний об'єкт проблемної сфери
Дохід (прибуток)	Є результатом поєднання і реалізації сутностей
Термін	Має обмежений кінцевий термін дії
Наслідки	Вносить зміни в стан об'єкта
Періодичність	Залежить від періодичності збігу умов виклику
Обліковість	Піддається обліку, має одиницю виміру
Комплексність (системність)	Має складну внутрішню організацію
Вартість	Потребує витрат ресурсів
Регульованість	Піддається впливу на результат реалізації

Джерело: власна розробка

ER-діаграма задачі обґрунтування термінів і визначення типу зв'язку між термінами «економічна безпека» і «ризик» представлена на рис.1.7.

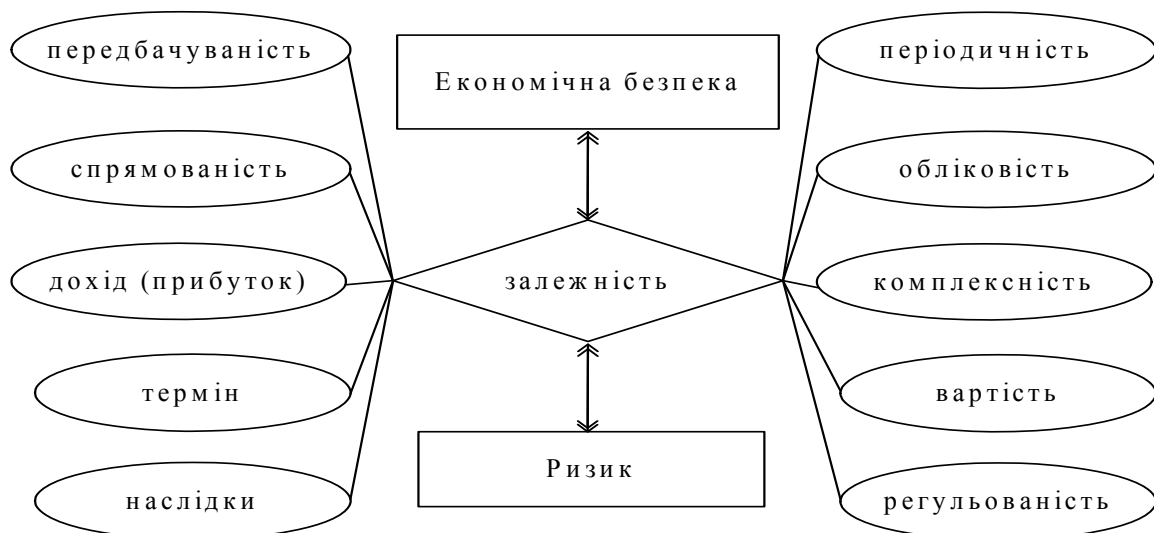

Рис. 1.7 ER-діаграма задачі обґрунтування термінів і визначення типу зв'язку

Джерело: власна розробка

Графічно типи сутності за методикою, викладеною у [191, 337] зображуються у вигляді поіменованих прямокутників, а атрибути типів сутностей – овалами, які зв'язуються з прямокутниками неспрямованими зв'язками. Для зручності обробки та сприйняття інформації інші атрибути, крім атрибутів перетину на ній не показані.

Латентно-семантичний аналіз показав, що сутності «економічна безпека» і «ризик» хоча й мають багато атрибутів перетину, але є незалежними

(автономними). Зв'язок між ними встановлюється лише тоді, коли приймається відповідне управлінське рішення.

Незалежність цих сутностей підтверджується також різним змістовим навантаженням визначень «економічна безпека» і «ризик»:

– економічна безпека характеризує економічний стан суб'єкта підприємництва;

– ризик можна розуміти як дію або як результат дії;

– для опису економічної безпеки і ризику використовуються дані, різні за сенсом і змістом.

Разом з цим при появі зв'язку між економічною безпекою і ризиком прослідковується явна залежність між ними:

– результат ризикованого управлінського рішення змінює економічний стан суб'єкта підприємництва і, тим самим, змінює стан його економічної безпеки;

– результат управлінського рішення з посилення економічної безпеки змінює результативність ризику;

– необхідність забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва зумовлена наявністю ризику в його діяльності.

Це пояснює два основних підходи до тематик безпеки і ризиків. Перший – теорія безпеки, як і теорія ризику формується як окремі науки, що розглядають їх як загальносистемне явище. Другий підхід пов'язаний з урахуванням фактору ризику і його впливу на безпеку в конкретних науках.

Результати дослідження дають підстави стверджувати, що в основі понятійного апарату економічної безпеки і ризику лежить діалектичний закон єдності і боротьби протилежностей. У ризику і економічної безпеки є протилежні сторони (властивості), що знаходяться в стані єдності і боротьби; боротьба протилежностей веде до все більш гострої суперечності і закінчується зникненням одного і виникненням іншого економічного стану об'єкту.

При наявності зв'язку між ризиком і економічною безпекою виконуються найважливіші поняття даного закону: «тотожність» - «подібність», «збіг»,

«рівність»; «відмінність» - «неоднаковість», «неспівпадіння», «нерівність»; «протилежність» - «крайній ступінь відмінності».

Згідно названому закону джерело зміни економічного стану будь-якого суб'єкта підприємництва знаходиться в ньому самому, бо для його опису і прийняття управлінських рішень використовуються елементи, безпосередньо один з одним не сумісні.

Єдність протилежностей ризику і економічної безпеки суб'єкта підприємництва полягає в наступному:

– вони нерозривно пов'язані між собою. Діяльність суб'єктів підприємництва на ринку неможлива без ризику; разом з цим кожен суб'єкт підприємництва намагається зробити її найбільш безпечною. Заходи з виявлення, мінімізації (ліквідації) та прогнозування ризиків є також заходами з посилення економічної безпеки;

– вони взаємно обумовлюють одне одного. Тільки в процесі забезпечення економічної безпеки можна виявити ті чи інші ризики, і навпаки – наявність ризиків діяльності обумовлює проведення заходів безпеки;

– вони взаємно переходять, взаємно перетворюються одне на одного. Поодинокі несуттєві ризики не можуть нанести значної шкоди економічному стану суб'єкта підприємництва, але їх велика кількість і системність вже становить загрозу економічній безпеці. Аналогічно – несистемність і вибірковість заходів безпеки у поодиноких випадках може дати одномоментний бажаний результат, але не гарантує захист від появи непередбачених ризиків у майбутньому.

Боротьба протилежностей полягає в тому, що вони протидіють один одному, прагнуть один одного виключити (знищити) – найвищий рівень безпеки передбачає повну відсутність ризику, і навпаки – велика кількість ризиків призводить до небезпечної ситуації.

Суперечність – межа боротьби протилежностей. Перехід межі означає кінець боротьби і настання необоротних змін. Це і є розвиток. Накопичення ризиків у діяльності суб'єкта підприємництва у кінцевому рахунку призводить

до кризової ситуації, наслідком якої є втрата сегменту ринку і припинення або перепрофілювання діяльності; надмірне посилення заходів безпеки викличе втрату конкурентоздатності і приведе до аналогічних наслідків.

Саме баланс на межі між ризиком і безпекою дає максимальний результат діяльності суб'єкта підприємництва. Практика діяльності суб'єктів підприємництва свідчить, що досягнути оптимального балансу між ризиком і безпекою надзвичайно важко, а в деяких випадках – неможливо. Це може бути викликано недостатністю ресурсів, неефективним менеджментом економічної безпеки та іншими причинами. Крім того, оптимальний баланс відповідатиме лише одному з множини рівнів економічної безпеки і лише частково характеризуватиме її стан.

Вищезазначене свідчить, що предметом детального вивчення повинні стати саме граничні рівні економічної безпеки, наближені до рівня оптимального балансу між ризиком і безпекою адже вони є зонами максимального ризику.

Економічна безпека суб'єкта підприємництва має на меті досягнення рівноваги, яка з одного боку, забезпечує результативність захисту, його достатність та відповідність всім вимогам політики безпеки, а з іншого – його впорядкованість, відкритість і необтяжливості для процесу господарювання.

Хоча процес забезпечення економічної безпеки є безперервним у часі, саме твердження про економічну безпеку суб'єкта господарювання є одномоментним, пов'язаним з конкретною ситуацією і характеризується конкретними атрибутами опису.

Накопичення несуттєвих ризиків становить суттєву загрозу економічній безпеці суб'єкта підприємництва, і навпаки – постійне ретельне виконання правил політики економічної безпеки не тільки унеможливорює появу а, з часом, і ліквідує суттєві ризики. Наприклад, врахування негативного конкурентного впливу і поступове захоплення сегменту ринку в кінцевому рахунку приводить до знищення конкурентів і ліквідації конкурентного ризику. Це свідчить про виконання діалектичного закону переходу кількісних змін у якісні.

Безпосередній зв'язок між ризиком і економічною безпекою суб'єкта підприємництва підкоряється також і діалектичному закону заперечення заперечення.

Розвиток суб'єкта підприємництва відбувається шляхом діалектичного заперечення старого економічного стану об'єкта новим, нового - новітнім, в результаті чого розвиток поєднує спадкоємність і циклічність. На кожному етапі розвитку використовуються існуючі і додаються нові способи і методи забезпечення економічної безпеки; разом з існуючими з'являються нові ризики у веденні господарської діяльності. Набута база знань з процесу забезпечення економічної безпеки збагачується новим досвідом, і цей досвід, відкидає застарілі засоби, методи і прийоми економічної безпеки, з старих залишаючи лише ті, які ефективні і дієві на даний час.

Діалектична категорія «заперечення» висловлює певний тип зміни стану економічної безпеки. Розвиваючись, економічна безпека стає якісно іншою і неминуче досягає стадії заперечення. Повністю позбувшись ризику господарської діяльності, економічна безпека починає сама становити загрозу для суб'єкта підприємництва, адже позбавляє його прибутку, а отже – мета діяльності нівелюється. Позитивний зміст економічної безпеки перетворюється на негативний.

Подвійне повне заперечення (заперечення заперечення) являє собою ситуацію «нібито повернення» до старого: будь-яке явище перетворюється в своє заперечення (перша фаза); потім знову відбувається заперечення (друга фаза); в результаті третя фаза має формальну схожість з першою. Якщо немає розвитку ризику, використовується існуючий захисний апарат економічної безпеки, тобто зміна йде по колу. При наявності розвитку ризику починає розвиватися інструментарій економічної безпеки, і учасник ринку повертається до вихідного економічного стану, але економічна безпека досягається вже на іншому, більш високому рівні. Тому діалектичний розвиток економічної безпеки і ризику – це рух по спіралі, що розкручується.

Вищезазначене дає підстави стверджувати, що в умовах розвитку ринку попередній економічний стан його учасників досягається використанням оновленого інструментарію економічної безпеки. Це зумовлено розвитком і модифікацією ризиків господарської діяльності.

Як відомо, основною метою діяльності суб'єктів підприємництва на ринку є отримання прибутку. На нашу думку, задача опису природи і суті зв'язку між ризиком і економічною безпекою суб'єктів господарювання не може бути розв'язана без розгляду зв'язку цих категорій з економічним результатом. Саме економічний результат є головною породженою сутністю як результат їх взаємодії.

Виокремивши атрибут «економічний результат» на ER-діаграмі (рис. 1.8) в окремий тип сутності, отримуємо інфологічну модель, що пояснює вид і характер зв'язку між економічним результатом, ризиком і економічною безпекою суб'єктів господарювання.

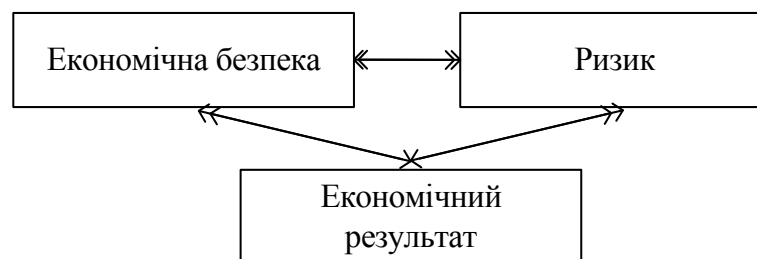

Рис.1.8 ER-діаграма визначення виду і характеру зв'язку

Джерело: власна розробка

За даними ER-діаграми зв'язок між типами сутності «економічна безпека» і «ризик» по типу M:M. Це означає, що кожній множині станів економічної безпеки суб'єкта підприємництва (A_{FSec}) відповідає певна множина ризиків (B_{Risk}). Зв'язок між типом сутності «економічний результат» (P_{rofit}) та типом сутності «ризик» по типу 1:M. Це означає, що кожен ризик характеризується кінцевою величиною втрат з доходу (прибутку), а на економічний результат може впливати не один, а множина ризиків. Зв'язок між типом сутності «економічний результат» (P_{rofit}) та типом сутності «економічна

безпека» також по типу 1:М. Це означає, що кожному стану економічної безпеки суб'єкта підприємництва F_{Sec} відповідає конкретний економічний результат (Profit). При цьому такий же економічний результат може бути досягнутий при різних рівнях економічної безпеки.

Для визначення природи зв'язку і суті взаємодії між типами сутностей «економічна безпека», ризик і «економічний результат» створена ER-діаграма, представлена на рис. 1.9.

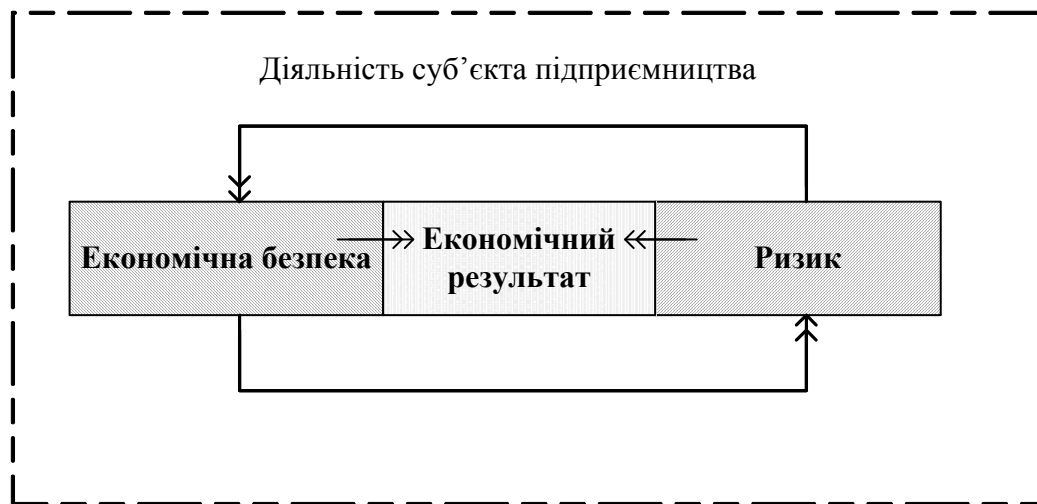

Рис. 1.9 ER-діаграма взаємодії між типами сутностей «економічна безпека», ризик і «економічний результат»

Джерело: власна розробка

Як видно з рис. 1.9, тип сутності «економічний результат» являє собою область перетину множин «економічна безпека» та «ризик».

$$\text{Тобто: } C_{\text{Profit}} = A_{\text{EkSec}} \cap B_{\text{Risk}}, \quad (1.1)$$

де A_{EkSec} – множина станів економічної безпеки суб'єкта підприємництва;
 B_{Risk} – множина ризиків, яким піддається учасник ринку у своїй діяльності;

C_{Profit} – множина економічних результатів діяльності суб'єкта підприємництва.

Якщо $(A_{\text{EkSec}} + B_{\text{Risk}}) \cup C_{\text{Profit}} = \text{const}$, то $B_{\text{Risk}} \text{ card } A_{\text{EkSec}} \equiv A_{\text{EkSec}} \text{ card } B_{\text{Risk}}$. Це вказує на зворотній зв'язок між ризиком і економічною безпекою.

За виконання умови $C_{\text{Profit}} = A_{\text{EkSec}} \cap B_{\text{Risk}}$:

$$\begin{cases} C_{\text{Profit}} = \text{const}, A_{\text{EkSec}} \uparrow, B_{\text{Risk}} \downarrow; \\ C_{\text{Profit}} = \text{const}, A_{\text{EkSec}} \downarrow, B_{\text{Risk}} \uparrow; \end{cases} \quad (1.2)$$

Звідси випливає, що

$$\begin{aligned} C_{\text{Profit}} &\rightarrow \max, A_{\text{EkSec}} \rightarrow \min, B_{\text{Risk}} \rightarrow \max; \\ C_{\text{Profit}} &\rightarrow \min, A_{\text{EkSec}} \rightarrow \max, B_{\text{Risk}} \rightarrow \min; \end{aligned} \quad (1.3)$$

Якщо $B_{\text{Risk}} \text{ card } A_{\text{EkSec}} \equiv A_{\text{EkSec}} \text{ card } B_{\text{Risk}}$, то, у загальному випадку

$$C_{\text{Profit}} \subseteq (A_{\text{EkSec}} \cap B_{\text{Risk}}) \quad (1.4)$$

Це вказує на пряму залежність економічного результату діяльності суб'єкта підприємництва від ефективності процесу забезпечення його економічної безпеки.

Слід зазначити, що уточнення змістового навантаження економічних категорій «економічна безпека» і «ризик» та сутнісного зв'язку між ними, визначення законів їх еволюції, дозволяє отримати наукове уявлення про умови та механізми взаємодії суб'єктів і об'єктів ринку в ході їх функціонування та розвитку.

Проведені дослідження дають підстави стверджувати, що уточнення визначення економічної безпеки як економічної категорії відкриває можливість для більш чіткого формулювання завдань та вимог політики економічної безпеки, дозволяє упорядкувати та вдосконалити базу знань про суб'єкт господарської діяльності, надає підстави для вдосконалення науково-теоретичних положень формування та функціонування його системи економічної безпеки.

Висновки до розділу 1

На основі аналізу трактувань вченими терміну «безпека» можна зауважити, що захищеність об'єкта – поняття не одномоментне, адже умови його функціонування можуть змінюватись. Отже, у дефініції «безпека» слід враховувати стабільно прогнозовану в часі ситуацію, коли об'єкт спроможний

виконувати свої функції навіть під впливом зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих факторів.

Методологія захисту економічної безпеки підприємництва кожної окремої країни є результатом історично сформованих (під впливом не тільки економічних і виробничо-технологічних чинників, але й загальних духовних і соціальних устновок) макро- і мікроекономічних пріоритетів у формах і способах управлінсько-регулятивного впливу на діяльність суб'єктів підприємництва. Такий підхід пояснює розбіжності у окремих аспектах забезпечення економічної безпеки бізнесової діяльності в різних країнах, забезпечує їх аналітичну порівнянність і уможливлює узагальнення світового досвіду ефективного управління процесом забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва відповідно до загальнонаціональних пріоритетів розвитку.

На основі проведеного дослідження зроблено наголос, що питання про безпеку суб'єкту господарювання повинно розглядатися тільки в контексті з його економічною безпекою. Її неможливо виокремити від інших складових загальної безпеки, бо характер кожної з них має економічну сторону.

Аналіз основних підходів до дефініції економічної безпеки суб'єкта господарювання виявив, що основним недоліком усіх підходів є розмитість специфічної відмінності економічної безпеки підприємства від інших складових його загальної безпеки: інформаційної, екологічної, правової, тощо. Тому слід зазначити, що при їх використанні для дефініції економічної безпеки підприємства необхідне уточнення факторів, які становлять загрозу саме економічному стану суб'єкта господарської діяльності, визначення основних (знову ж таки – економічних) аспектів його бізнесу.

Можна констатувати, що поняття економічної безпеки підприємства настільки багатогранне, що жоден підхід не можна назвати досконалим. Підходи не мають чітких меж, і у більшості випадків мають дуже великі сектори перетину. Тому подрібнення класифікацій і збільшення кількості підходів в цьому випадку є не зовсім доречним.

Результати проведеного змістовного аналізу терміну «економічна безпека підприємства» дають підстави стверджувати, що поняття «економічна безпека» відноситься до всіх без винятків фінансових станів.

Результати проведеної наукової роботи дають підстави для авторського трактування економічної категорії, яке становить одне з завдань даного дослідження, і обґрунтування його відмінності від існуючих підходів: економічна безпека – це стабільно прогнозована в часі ситуація, яка склалася в результаті виробничого відтворення суб'єкта господарювання, характеристика його спроможності як учасника ринку виконувати необхідні і суспільно-корисні функції, використовувати шляхи і можливості реалізації власних бізнесових інтересів, місії і завдань наявними обсягами своїх економічних ресурсів в конкурентному середовищі під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів.

Результати дослідження системного, ресурсного і функціонального підходів до структури економічної безпеки суб'єктів господарювання виявили окремі суттєві недоліки кожного з підходів і дали підстави для їх вдосконалення шляхом доповнення додатковими структурними елементами. Системний підхід, з одного боку, спрощує процес дослідження, бо надає досліднику певну свободу вибору, з іншого – збільшується ймовірність вибору комплексного, а не системного підходу для подальшої деталізації проблемної сфери економічної безпеки. Пропонується доповнити ресурсний підхід як мінімум двома структурними одиницями: «безпека власників і клієнтів» та «безпека обігових фондів». Перша характеризує захищеність від небезпек власників і клієнтів суб'єкта господарювання, інша – стан захищеності його обігових фондів. Пропонується доповнити функціональний підхід до дослідження структури економічної безпеки суб'єкта господарювання складовою «безпека інсайдерів». Це рішення викликане значним збільшенням впливу інформатизації бізнес-процесів на їх результативність, посиленням ролі інсайдерів в залученні, розподілі та контролі коштів на потреби господарської діяльності.

Визначення терміну «політика економічної безпеки» як сукупності документованих управлінських рішень, спрямованих на захист суб'єкта підприємництва і асоційованих з ним ресурсів дає змогу віднести процес забезпечення економічної безпеки до групи процесів менеджменту і запропонувати підхід, за яким політика економічної безпеки суб'єктів господарювання реалізується відповідною структурою органів на основі нормативно-методичної бази з використанням спеціальних методів і засобів, що визначають архітектуру системи економічної безпеки.

При виконанні дисертаційного дослідження обґрунтована необхідність розмежування понятійних категорій «економічна безпека» і «система економічної безпеки» стосовно їх використання для опису та дослідження господарської діяльності суб'єктів підприємництва. Результати термінологічного дослідження дали можливість надати визначення терміну «система економічної безпеки» як сукупності інструментів та відповідного забезпечення економічної безпеки, яка виконує функції контролю, аналізу, регулювання, прогнозу фінансового стану суб'єкта підприємництва з метою досягнення цілей господарської діяльності та ефективної протидії зовнішнім і внутрішнім негативним впливам (загрозам).

Проведені дослідження дефініції ризику показали, що існуючі визначення не повністю враховують ситуаційність, багатоваріантність та суб'єктивність самої природи ризику. Зазначено, що він є результатом окремого, свідомого, але не завжди об'єктивного управлінського рішення, яке приймається людиною. Аналіз і узагальнення підходів вчених до дефініції ризику дали змогу сформулювати авторське бачення цього терміну як ситуації, що є наслідком або варіантом свідомо прийнятого управлінського рішення, яка може привести до матеріальних або інших втрат певного розміру.

На підставі дослідження стверджується, що предметом детального вивчення повинні стати граничні рівні економічної безпеки, наближені до рівня оптимального балансу між ризиком і безпекою адже вони є зонами максимального ризику.

Результати дослідження дають підстави стверджувати, що в основі взаємного зв'язку економічної безпеки і ризику лежать діалектичні закони «єдності і боротьби протилежностей», «заперечення заперечення» і «взаємного переходу кількісних змін у якісні». Визначено, що ризик вступає в протиріччя з економічною безпекою: більший рівень ризику передбачає менший рівень економічної безпеки, і навпаки. Саме баланс на межі між ризиком і безпекою дає максимальний результат діяльності суб'єкта підприємництва. Зазначено, що розвиток суб'єкта підприємництва відбувається шляхом діалектичного заперечення старого економічного стану об'єкта новим, нового – новітнім, в результаті чого розвиток поєднує спадкоємність і циклічність. Наголошено, що ескалація протидії ризику і економічної безпеки призводить до все більш гострої суперечності і закінчується зміною економічного стану суб'єкта підприємництва.

Основні наукові результати, викладені в першому розділі дисертації, були апробовані на науково-практичних конференціях та опубліковані в авторській монографії і в наукових фахових виданнях: [424, 429, 430, 432, 433, 437, 441, 443, 445, 446, 450, 453, 454, 455, 458].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

2.1 Методологічні основи оцінювання економічної безпеки суб'єктів господарювання

В сучасних умовах нестабільної економіки України особливої актуальності набувають проблеми аналізу і оцінки стану економічної безпеки суб'єктів господарювання. Виникає потреба у науково-обґрунтованих методиках виокремлення, групування і опису показників економічної безпеки для створення бази даних проблемної сфери з метою їх подальшої обробки і аналізу.

Методологія оцінювання економічної безпеки суб'єктів господарювання має міцний фундамент, який складається з відомих і перевірених практикою наукових підходів, основними з яких є: індикаторний, критеріальний, сценарний, комплексний (системний) підходи. Для правильного вибору наукового підходу до аналізу і оцінки економічної безпеки кожного конкретного суб'єкта господарювання необхідно розглянути їх основні переваги і недоліки.

Індикаторний підхід передбачає надання оцінки стану економічної безпеки на основі аналізу значень або динаміки групи показників, які описують визначені характеристики суб'єкта господарювання.

Більшість науковців у своїх роботах [22, 25, 30, 39 та ін.] не виділяють різниці між показниками та індикаторами, або ж користуються поняттям «показник-індикатор» [197].

Слід наголосити, що принципово важливим і необхідним є надання визначення сутнісним поняттям «індикатор економічної безпеки» та «показник економічної безпеки» бо між ними існує причинно-наслідковий зв'язок. Отже,

показник економічної безпеки – це число, вираз або ознака, значення або зміна якого дозволяє зробити *припущення* про економічну безпеку суб'єкта підприємництва чи її складову, або про весь процес чи окремий етап її забезпечення.

Індикатор економічної безпеки – вагомий показник, значення або зміна якого дозволяє зробити *конкретні висновки* про економічну безпеку суб'єкта підприємництва чи її складову, або про весь процес чи окремий етап її забезпечення.

Множина показників економічної безпеки включає в себе упорядковану множину її індикаторів:

$$P_{fb} \{p_1, p_2, p_3 \dots p_n\} \subset I_{fb} \{i_1, i_2, i_3 \dots i_n\}, \quad (2.1)$$

де $P_{fb} \{p_1, p_2, p_3 \dots p_n\}$ – множина показників економічної безпеки;

$I_{fb} \{i_1, i_2, i_3 \dots i_n\}$ – упорядкована множина індикаторів.

Множина індикаторів економічної безпеки дозволяє провести експрес-аналіз і зробити попередню оцінку економічної суб'єкта господарювання, зробити висновки про необхідність більш детального аналізу із застосуванням додаткових часткових показників. Множина показників економічної безпеки дозволяє деталізувати напрями пошуку, виявити та ідентифікувати поточні і потенційні загрози, прийняти управлінські рішення щодо реалізації сукупності необхідних заходів по ліквідації або мінімізації дії загрозливих чинників.

За даними попередніх досліджень автора [425, 432 та ін.] індикатори економічної безпеки можуть бути виокремлені з показників економічного стану суб'єкта підприємництва і показників стану його системи економічної безпеки.

Пропонується наступний перелік індикаторів економічного стану суб'єкта підприємництва за напрямами та об'єктами індикації (табл. 2.1).

Слід відзначити, що кількість індикаторів економічного стану суб'єкта підприємництва може бути довільною, виходячи з вимог політики економічної безпеки, але не може бути надто великою, щоб не переобтяжувати процес обробки інформації і подальшої інтерпретації результатів.

Таблиця 2.1

Індикатори економічного стану суб'єкта підприємства

Функціональне призначення	Індикатори	Об'єкт індикації
Фінансово-економічні	заборгованості	– дебіторська заборгованість; – кредиторська заборгованість;
	прибутковості	– виробництва; – інфраструктури;
	залучення коштів	– інвестиційна привабливість; – кредитна привабливість;
	ділової активності	– можливості розширення; – активність конкурентів (можливості поглинання);
Інтелектуально-кадрові	якості кадрів соціальної інфраструктури	– кваліфікація персоналу; – настрої інсайдерів; – умови праці і відпочинку;
Техніко-технологічні	технологій	– старіння технологій – можливості заміни технологій
	виробничих засобів	– оновлення виробничих засобів – вибуття виробничих засобів
Інформаційно-правової захищеності	інформаційного забезпечення	– несанкціонований доступ до інформації; – цілісність інформації; – виток інформації;
	правового забезпечення	– зміни нормативно-правового поля; – лобіювання інтересів; – претензійна та позовна робота;
Охорони	колективної і індивідуальної безпеки	– охорона праці; – фізична охорона інсайдерів
	збереження майна	– викрадення майна; – пошкодження майна;
	екологічні	– екологічний баласт; – екологічне забруднення.

Джерело: [складено автором]

За функціональним призначенням індикатори загроз економічній безпеці суб'єкта господарювання можуть поділятися на наступні групи.

1. Фінансово-економічні – дані, отримані в результаті проведення фінансово-економічного аналізу діяльності суб'єкта господарювання. В групу можуть бути включені індикатори, які характеризують ситуацію з погашенням заборгованості (дебіторська, кредиторська), містять інформацію про прибутковість виробництва і інфраструктури суб'єкта господарювання, його здатність до залучення коштів (інвестиційна привабливість; кредитна

привабливість) і ділову активність.

Слід звернути особливу увагу на індикатори, що сигналізують про підвищення ділової активності конкурентів. Вони становлять інформацію, що надходить до суб'єкта господарювання ззовні, тобто має дуже низьку вірогідність. Проте ці дані є дуже суттєвими, і їх неврахування або ігнорування може привести до поглинання підприємства або його ліквідації.

2. Інтелектуально-кадрові – дані отримані в процесі кадрового менеджменту суб'єкта господарювання. В групу можуть бути включені індикатори, що сигналізують про погіршення якості кадрового забезпечення і недоліки соціальної інфраструктури. Головними показниками якості персоналу є його кваліфікація, стаж та набутий досвід роботи. Залучення висококваліфікованих спеціалістів є нагальною проблемою сьогодення.

3. Техніко-технологічні індикатори економічної безпеки підприємства опосередковано вказують на перспективи підприємства зайняти вигідну позицію на ринку. Індикатори цього типу можуть розраховуватися за методикою, описаною у [460], однак можна стверджувати, що для вирішення питань про ступінь сучасності використовуваних на підприємстві технологій краще застосувати метод експертних оцінок на підставі даних промислової розвідки.

Моніторинг і оцінка індикаторів інформаційно-правової захищеності підприємства проводиться підрозділами служби його економічної безпеки (див. п.п. 4.3) на підставі даних відповідних підрозділів про випадки несанкціонованого доступу до інформації, про стан претензійної та позовної роботи, про зміни умов нормативно-правового поля, тощо.

Оцінка дієвості охорони підприємства проводиться на підставі даних про стан індивідуальної і колективної безпеки на підприємстві, скості умов охорони майна та екологічного впливу діяльності підприємства на навколишнє середовище.

Індикатори економічної безпеки є обов'язковими і невід'ємними показниками, які повинні виокремлюватись, враховуватись і використовуватись у діяльності суб'єкта підприємництва для безпечного ведення його

господарської діяльності.

Індикатори стану системи економічної безпеки суб'єкта підприємництва можуть бути розраховані за даними не тільки фінансової, а й інших форм звітності, даних технічної документації на обладнання системи, тощо. Єдиного і загальноприйнятого переліку індикаторів економічної безпеки суб'єктів підприємництва досі не існує.

Пропонується базовий перелік індикаторів системи економічної безпеки суб'єкта підприємництва (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Індикатори стану системи економічної безпеки

Індикатор	Формула розрахунку	Опис складових
<i>Індикатори ефективності</i>		
Ефективність системи безпеки	$K_{ef} = \frac{3B_{лз}}{3B_3} \rightarrow 1$	$3B_{лз}$ – можлива максимальна вартість втрат від попереджених та ліквідованих суттєвих загроз за період; $3B_3$ – загальна вартість втрат від суттєвих загроз за період;
Окупність	$K_{ок} = \frac{3B_{лз}}{3B_{системи}} \rightarrow \max$	$3B_{системи}$ – загальна вартість системи економічної безпеки суб'єкта підприємництва
Швидкодія	$t_{шв} = t_{зн} + t_{лікв} \rightarrow \min$	$t_{зн}$ – час виявлення загрози системою в результаті моніторингу; $t_{лікв}$ – час на видачу і реалізацію управлінських рішень з ліквідації загрози;
<i>Індикатори продуктивності</i>		
Частота моніторингу	$\nu_{мон.} \rightarrow \min$	Час між замірами i -го індикатора
Можливість модернізації та розширення	Експертна оцінка	–
Сумісність з іншими системами	Експертна оцінка	–
<i>Індикатори стійкості</i>		
Надійність	$t_{бр} \rightarrow \max$	$t_{бр}$ – час безвідмовної роботи технічних засобів системи за даними виробника
Захищеність	$K_{зах} = \frac{K_{ам}}{K_{сбс}} \rightarrow \max$	$K_{ам}$ – загальна кількість шкідливих атак на систему; $K_{сбс}$ – кількість збоїв системи;
Відновлюваність	$t_{повпр} \rightarrow \min$	$t_{повпр}$ – час повернення системи в працездатний стан у випадку збою

Джерело: розробка автора

Індикатори економічної безпеки суб'єктів підприємництва можуть застосовуватись як компоненти моніторингу в механізмах ризик-менеджменту, операційного, фінансового менеджменту, менеджменту персоналу та маркетингу (див. розділ 4.1).

Слід звернути увагу на те, що індикаторний підхід до оцінки економічної безпеки суб'єктів господарювання хоча і набув широкого використання, проте має один суттєвий недолік – він потребує наявності еталонних (нормованих) індикаторів. Ці індикатори використовуються для порівняння з отриманими в процесі моніторингу, і оцінка економічної безпеки проводиться шляхом аналізу відхилень отриманих показників від еталонних. Тобто при використанні індикаторного підходу неможливо повністю позбутися його суб'єктивної складової – ні при визначенні (нормуванні) еталонних індикаторів, ні при подальшій інтерпретації результатів їх порівняння з отриманими.

Крім того, даний підхід має важку практичну реалізацію через велику кількість відносно незалежних цілей, одночасне досягнення яких доволі проблематичне. «Розпорошеність» показників, на думку окремих вчених [96, с. 49 та ін.], значно утруднює процес прийняття рішення щодо оцінки стану економічної безпеки.

Частини вищезазначених недоліків позбавлений критеріальний підхід до оцінки економічної безпеки суб'єкта господарювання. Він полягає у визначенні одного з індикаторів економічної безпеки як головного критерія. Усі інші показники (індикатори) відносять до обмежень. Для цього показника нормуються граничні і критичні значення, з якими порівнюється фактично досягнутий результат. Це спрощує постановку завдання суб'єкту на досягнення певного господарського результату. Однак при цьому головний індикатор визначається суб'єктивно, як і в попередньому підході. Тобто існує ймовірність помилкового визначення головного індикатора через низький професіоналізм управлінської ланки бізнесового суб'єкта.

Слід зауважити, що спільним недоліком обох вказаних підходів є оцінка економічної безпеки за індикаторами, які характеризують вже встановлений

рівень економічної безпеки, тобто описують події, що вже відбулися. Враховуючи потребу в часі на обробку отриманих системою економічної безпеки даних і подальшої інтерпретації результатів, прийняте управлінське рішення може бути вже неактуальним через швидку зміну стану суб'єкта господарювання. Виходячи з вищезазначеного, необхідні підходи до оцінки економічної безпеки суб'єкта господарювання, які враховували б динамічні зміни його стану і зводили до мінімуму час аналізу даних, інтерпретації результатів і прийняття управлінських рішень стосовно економічної безпеки.

Часткове вирішення цієї проблеми реалізоване в сценарному підході до оцінки економічної безпеки суб'єктів господарювання. Суть його полягає в завчасній інтерпретації результатів обробки визначених значень індикаторів і знаходженні оптимальних управлінських рішень по реакції системи економічної безпеки. Сценарний підхід суттєво скорочує час реакції системи економічної безпеки суб'єкта господарювання на зміну стану його захищеності, адже зникає необхідність аналізу ситуації і подальшого узгодження прийнятого рішення. Фатхутдинов Р. А. у [486, с. 243] зазначає: «сценарій – це логічна і правдоподібна сукупність подій, що відбуваються одночасно або слідує один за одним».

Слід звернути увагу на те, що суттєвою перевагою сценарного підходу є практична необмеженість у часі для прийняття управлінських рішень, можливість їх зміни до настання моменту затребуваності, можливість довготривалих експертних консультацій з ситуаційних питань проблемної сфери. Головним недоліком сценарного підходу є теоретично необмежена кількість сценаріїв розвитку подій, однак на практиці ця проблема вирішується шляхом застосування спеціальних математичних методів теорії множин за допомогою комп'ютерних засобів.

Системний підхід в оцінці економічної безпеки суб'єкта господарювання передбачає представлення економічної безпеки як взаємопов'язаної сукупності складових, що характеризує його захищеність від негативних збурювальних впливів.

Системний підхід до вивчення проблемної сфери є загальнонауковим підходом, і тому має чи не найбільший арсенал методів і інструментів дослідження. У [343, с. 138] системний підхід визначається як «загальнонауковий підхід, спрямований на пізнання механізму інтеграції систем як цілісних утворень – єдностей, що складаються з взаємозалежних і взаємодіючих, нерідко різнорідних елементів. При цьому враховується, що кожна система виступає як елемент вищої системи. Впровадження системних ідей сприяло інтенсивному розвитку класифікації природних об'єктів, моделювання та застосування математичних методів в природоохоронних дослідженнях». У [399, с.130] зазначається, що «виникнення й поширення системного підходу було зумовлене кризою механіцизму в зв'язку з ускладненням завдань науки і практики».

Спираючись на досвід використання системного підходу в менеджменті соціально-економічних систем [486, с. 120-133] визначимо перелік основних правил його застосування в менеджменті економічної безпеки, зокрема при оцінці економічної безпеки суб'єктів господарювання.

1. Правило неаддитивності системи економічної безпеки: властивості (можливості, характеристики) системи економічної безпеки не дорівнюють сумі властивостей її компонентів. Інтегруючись у єдину систему, складові економічної безпеки сприяють появі нових властивостей (можливостей, характеристик), яких неможливо досягнути у відокремленому стані. Наприклад, при оцінці економічної безпеки поєднання інтелектуально-кадрових і техніко-технологічних характеристик суб'єкта господарювання характеризує його здатність до впровадження інновацій, проте високий рівень колективної і індивідуальної безпеки на підприємстві має слабкий вплив на безпеку його ресурсної бази. На практиці реалізація цього правила може привести до того, що:

– збереження компонентами своїх властивостей руйнує систему, в ній послаблюються інші її властивості: цілісність структури, ієрархія компонентів і тощо;

– більшість властивостей переважної кількості складових не знаходять застосування, «губляться в системі», проте система в цілому набуває більшу впорядкованість за рахунок найбільш повного «розкриття» властивостей обмеженої кількості компонент;

– властивості кожного елемента системи не використовуються повною мірою, відбувається часткове складання властивостей, ціле виявляється менше суми складових компонентів, однак при правильному підборі властивостей загальна ефективність системи може істотно зрости.

2. Правило цілісності системи: система економічної безпеки суб'єкта господарювання повинна розглядатися як єдина цілісність. Разом з тим, декомпозиція системи на компоненти спонує процеси менеджменту. Суть правила цілісності полягає в неможливості окремого використання елементів системи. При втраті цілісності система руйнується. Прикладом може слугувати принцип цілісності кордонів при організації фізичної охорони об'єктів: на всій довжині кордону не може бути незахищених або менш захищених ділянок. При наявності таких ділянок весь кордон вважається скомпроментованим.

При оцінці економічної безпеки: система індикаторів дає можливість отримати однозначне враження про її рівень, однак «спрацювання» окремого індикатора на практиці вимагає неодноразового підтвердження.

3. Правило мінімальної достатності: кількість елементів системи економічної безпеки повинна бути мінімально достатньою для захисту суб'єкта господарювання. При оцінці економічної безпеки суб'єкта господарювання – кількість даних про економічну безпеку повинна бути мінімальною для скорочення часу прийняття управлінських рішень, але достатньою для інтерпретації результатів аналізу економічної безпеки з заданим ступенем достовірності. Сюди ж можна віднести і правило достатнього мінімуму жорстких зв'язків: між елементами системи повинна існувати мінімальна кількість одноваріантних відносин. Прикладом може слугувати невідворотність покарання працівника за порушення режиму безпеки. Проте надмірна жорсткість зв'язків між елементами системи економічної безпеки суб'єкта

господарювання не сприяє його швидкій адаптації до змінних умов конкурентної економіки, що може привести до катастрофічних наслідків.

Слід також звернути увагу на твердження [413]: «Гнучкі зв'язки, на відміну від жорстких, припускають неоднозначність, варіативність взаємодії, більшу різноманітність відносин всередині системи. Так, гнучкість зв'язків може проявлятися в тому, що керівник ставить вимогу, попередньо порадившись з підлеглими і врахувавши їх побажання та ініціативи, а привнесення гнучкості в посадові інструкції передбачає наявність можливості вибору самим виконавцем оптимальних способів виконання своїх обов'язків».

Обгрунтоване скорочення жорстких зв'язків і їх заміна на гнучкі підвищує загальну мобільність системи економічної безпеки суб'єкта господарювання і його здатність адаптуватися до швидкозмінних умов агресивного зовнішнього середовища.

4. Правило спрощення структури системи економічної безпеки суб'єкта господарювання: ускладнення структури системи затруднює її менеджмент. Структура системи економічної безпеки суб'єкта господарювання повинна бути максимально обгрунтована. Кожний додатковий елемент не тільки збільшує витрати на утримання системи, а й здійснює вплив на інші елементи, що може привести до небажаної реакції (див. правило 1). Наприклад, надмірне посилення заходів контролю персоналу вищої ланки (відеоспостереження робочих місць, перевірка особистих речей, вимога в наданні додаткових особистих даних конфіденційного характеру, вимога повідомлень про місцеперебування у позаробочий час і т. ін.) може привести до витoku інсайдерської інформації або до відтоку висококваліфікованих кадрів. Звісно, це послабить конкурентні можливості підприємства і зміцнить ринкові позиції його конкурентів. При оцінці економічної безпеки: необхідність спрощення процедур отримання і розрахунку показників (індикаторів) для скорочення часу прийняття управлінських рішень без втрати їх достовірності.

5. Правило стійкості системи: суттєва зміна складу системи економічної безпеки як по вертикалі, так і по горизонталі не повинна суттєво впливати на її

загальну стійкість. При оцінці економічної безпеки: неврахування або вилучення одного або декількох індикаторів економічної безпеки суб'єкта господарювання не повинно суттєво впливати на достовірність оцінки.

6. Правило відбору: необхідних характеристик (показників, властивостей і т. ін.) системи економічної безпеки повинно бути достатньо для її вивчення, визначення критеріїв оцінювання, прогнозування і проектування її розвитку. Система економічної безпеки суб'єкта господарювання має безліч властивостей і параметрів, критеріїв для оцінювання ефективності її роботи. Проте, надлишковість інформації про економічну безпеку лише ускладнює і затримує її обробку. Необхідно виокремити мінімально достатню множину максимально інформативних показників економічної безпеки суб'єкта господарювання, щоб мати можливість її оцінки і прогнозування.

7. Правило відкритості і сумісності системи: господарські процеси і дані, які циркулюють всередині суб'єкта господарювання, отримуються і видаються ним зовні повинні мати максимальний ступінь відкритості. Це зумовлено необхідністю контактування з іншими суб'єктами: постачальниками, споживачами, конкурентами, інвесторами, кредиторами і т. ін. Дані повинні мати мінімальну надмірність і представлятися у вигляді, придатному для подальшої обробки або інтерпретації.

8. Правило взаємодії системи економічної безпеки з зовнішнім середовищем: по суті своєї специфіки, система економічної безпеки суб'єкта господарювання повинна мати можливість автономної роботи. Реакція на негативні зовнішні збурювальні впливи не повинна залежати від фінансового стану суб'єкта господарювання. Система економічної безпеки повинна опиратися на власні ресурси, виділені їй у довгостроковому періоді на основі прогнозів даних. При оцінці економічної безпеки необхідне врахування не тільки негативних, а й позитивних ефектів дії зовнішнього середовища. Іноді позитивний ефект нівелює негативний, і ресурси на ліквідацію (мінімізацію) втрат від негативної дії зовнішнього середовища можуть бути перенаправлені для вирішення інших завдань бізнесової діяльності.

9. Правило додаткового ефекту. Відповідно до правила неаддитивності, сума властивостей компонентів системи не дорівнює її сукупним властивостям. Інакше кажучи, при взаємодії компонентів системи економічної безпеки суб'єкта господарювання з'являється додатковий ефект, який збільшує або зменшує середню ефективність кожного компонента. Додатковий ефект може бути або позитивним, або негативним. Прикладом додаткового позитивного ефекту може бути підвищення продуктивності праці при використанні комп'ютеризованих систем безпеки.

При неповному використанні можливостей складових системи економічної безпеки спостерігається негативний додатковий ефект.

При оцінці економічної безпеки суб'єкта господарювання отримані дані показників та індикаторів можуть використовуватися для аналізу і оцінки перспектив розвитку підприємства, виборі партнерів і споживачів, оптимізації виробничих процесів, тощо.

10. Правило «чорного ящика»: при аналізі і оцінці впливів на економічну безпеку слід з'ясувати «вихідні» можливості суб'єкта господарювання, розглянути вплив факторів макро- і мікросередовища, сформулювати вимоги до «входу», визначити канали зворотного зв'язку, встановити внутрішні впливи на економічну безпеку.

З огляду на те, що система економічної безпеки відноситься до складу систем зі зворотнім зв'язком (див. п.п. 2.3), вихідні дані (показники) про функціонування суб'єкта господарювання знов поступають на вхід системи для аналізу і оцінки. За результатами оцінки будуть прийняті управлінські рішення про коригування внутрішньогосподарських процесів з метою зміни внутрішніх і зовнішніх показників суб'єкта господарювання.

Таким чином, оцінка економічної безпеки проводиться по вихідним показникам суб'єкта господарювання. В цьому випадку зовнішні впливи на нього чинять зовнішнє середовище і власна система економічної безпеки, а сам суб'єкт виступає у ролі «чорного ящика».

11. Правило стандартизації полягає у виробленні єдиних науково-

обґрунтованих підходів до аналізу і оцінки економічної безпеки суб'єктів господарювання, які врахують їх специфіку. Існує нагальна необхідність у розробці вимог, критеріїв, процедур, які дозволять стандартизувати управління економічною безпекою.

12. Правило автоматизації управління економічною безпекою суб'єкта господарювання можна сформулювати наступним чином: деякі дії і операції, які є елементами керованого процесу, можуть і повинні здійснюватися автоматично, без спеціального управлінського впливу на систему. Обробка показників і індикаторів, оцінка економічної безпеки і здійснення системних регуляторних впливів повинні проводитись за встановленими графіками і процедурами. Зміна порядку збору даних, процесу оцінки, потужності або змісту регуляторних впливів повинні відбуватися лише в порядку вдосконалення або при надзвичайній ситуації.

13. Правило специфічності складових економічної безпеки. Не тільки система економічної безпеки в цілому має властивості, свої особливі властивості має кожен її компонент. Ці особливості знаходять відображення в цілях, напрямки роботи, змісті та організації діяльності, у взаємодії з іншими складовими. В управлінні економічною безпекою необхідно враховувати специфіку кожної її складової. При оцінці економічної безпеки суб'єкта господарювання показники і індикатори, отримані від кожного складового елемента повинні піддаватися уніфікації.

14. Правило невизначеності: при оцінці економічної безпеки суб'єкта господарювання неможливо досягти єдиного значення інтегрального показника для кожного рівня безпеки. Значення інтегрального показника економічної безпеки, як і значення показників (індикаторів) елементів системи завжди будуть належати до певного інтервалу, навіть для однотипних за класифікацією суб'єктів господарювання.

15. Правило оптимальності і достовірності полягає в тому, що в управлінні економічною безпекою обирається оптимальний баланс між ризиком і безпекою: чим вищий рівень безпеки, тим важче організувати і

підтримувати виробничий процес. При цьому дані про існування загроз і дієвість заходів безпеки повинні бути максимально достовірні. Інакше збільшаться витрати на ліквідацію фантомних загроз і мінімізацію фантомних ризиків. При оцінці економічної безпеки суб'єкта господарювання необхідно обрати оптимальну кількість показників (індикаторів) з максимальним ступенем інформативності для спрощення процедури і скорочення часу на обробку даних і інтерпретацію результатів. Достовірність вхідних даних гарантує якість результатів оцінки.

16. Правило необхідності моніторингу економічної безпеки. Економічна безпека суб'єкта господарювання є його динамічною характеристикою і тому підлягає постійному моніторингу з метою визначення достатності її рівня. Дані для оцінювання поступають в систему економічної безпеки практично безперервно, і вона повинна мати доволі високу швидкодію щоб їх опрацювати.

На рис. 2.1 представлений алгоритм роботи системи економічної безпеки по оцінці рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання, який дає можливість подальшої розробки прикладного програмного забезпечення для автоматизації відповідних процедур.

На початковому етапі здійснюється постановка завдання на забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання. Цьому передують наступні організаційні заходи:

- розробка і затвердження функціональних обов'язків посадових осіб служби економічної безпеки суб'єкта господарювання;
- внесення необхідних змін і доповнень у всі організаційно-розпорядчі документи (положення про підрозділи, обов'язки посадових осіб, інструкції автоматизованих користувачів робочих місць, тощо) з питань забезпечення безпеки економічних ресурсів і дій у випадку виникнення кризових ситуацій;
- оформлення юридичних документів (угод, наказів, розпоряджень) з питань регламентації відносин з партнерами і споживачами (клієнтами), які мають бізнесові відносини з суб'єктом господарювання про правила вирішення спірних питань;

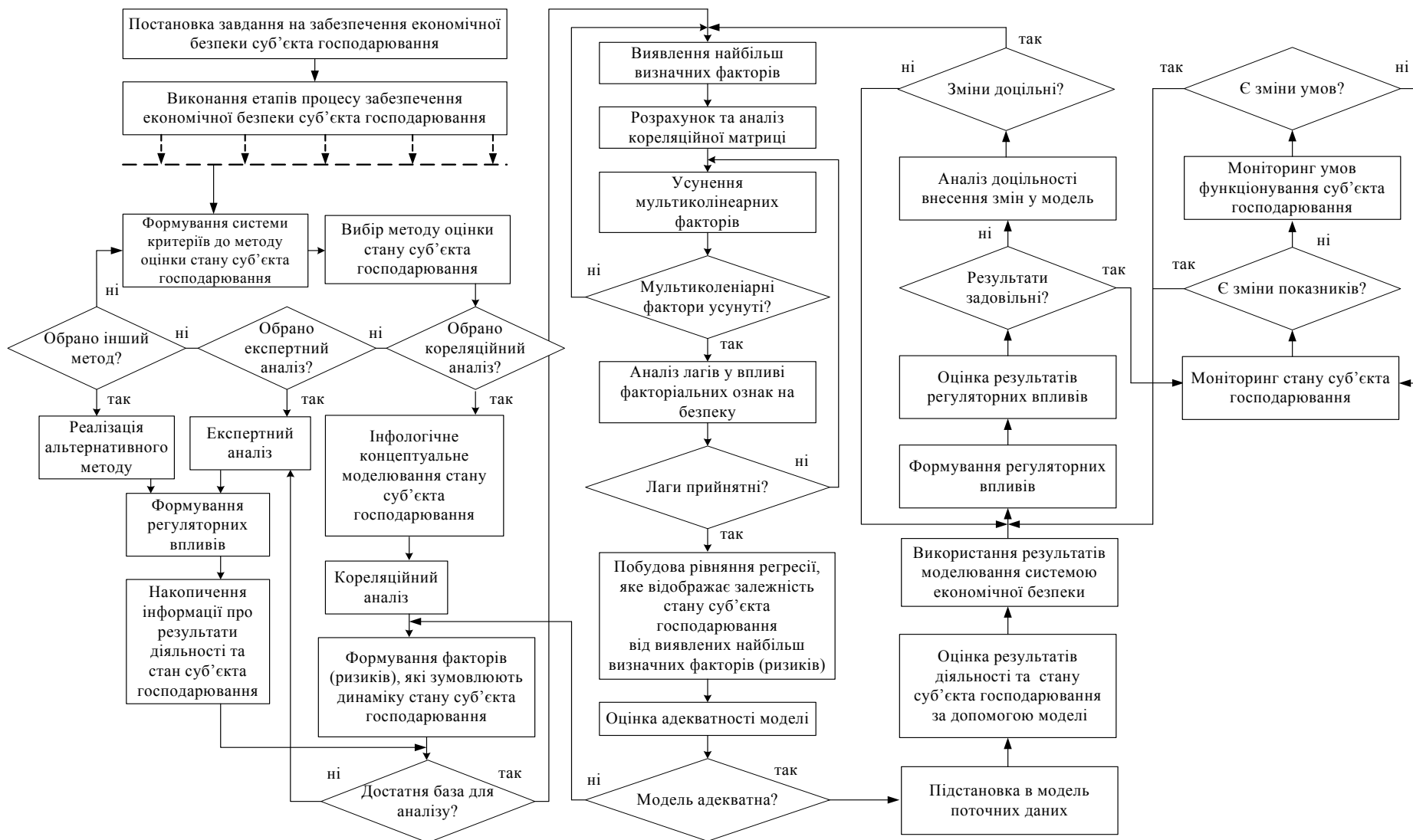

Рис. 2.1 Алгоритм оцінки рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання

Джерело: власна розробка

- створення науково-технічного і методологічного фундаменту знань з економічної безпеки суб'єкта господарювання;
- виключення можливості несанкціонованого проникнення на територію об'єкта, попередження можливостей розкрадання і псування майна і інформації з обмеженим доступом;
- перевірка на відповідність технологічним вимогам і заявленим характеристикам обладнання і інструменту, що використовується для в процесі забезпечення економічної безпеки;
- визначення порядку призначення, зміни, затвердження і надання конкретним посадовим особам права на розпорядження економічними ресурсами суб'єкта господарювання;
- розробка правил управління доступом до ресурсів суб'єкта господарювання визначення переліку завдань, що вирішуються структурними підрозділами суб'єкта господарювання;
- визначення переліку документів в електронній формі і на паперових носіях, які містять інформацію з обмеженим доступом, кола і повноважень осіб, яким ця інформація може бути надана;
- виявлення найбільш ймовірних загроз для суб'єкта господарювання, виявлення найбільш уразливих місць в системі його захисту;
- оцінка можливих збитків викликаних порушенням вимог безпеки, розробка адекватних вимог по основним напрямкам захисту;
- організація надійного пропускового режиму;
- визначення порядку обліку, видачі, використання і зберігання носіїв інформації з обмеженим доступом і інших ресурсів, втрата або розголошення яких можуть привести до значної економічної шкоди суб'єкту господарювання;
- періодична перевірка працездатності і ефективності наявних засобів захисту суб'єкта господарювання, заміна непрацездатних і морально застарілих засобів;
- явне і приховане спостереження за роботою персоналу для своєчасного попередження його протиправних або непрофесійних дій;

- спеціальна перевірка працівників, які проходять конкурс на посади топ-менеджерів або в службу економічної безпеки;
- проведення з персоналом планових та позапланових інструктажів та спеціального навчання з економічної безпеки;
- детальне документування процесу забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання, тощо.

Постановка завдання на забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання повинна містити:

- стратегічні і тактичні цілі забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання;
- об'єкти майнового, особистого і колективного захисту;
- матеріально-технічні, організаційні, правові, морально-етичні засоби забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання;
- визначені форми забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання;
- визначені напрями забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання;
- повноваження суб'єктів забезпечення економічної безпеки підприємства;
- план заходів у разі виникнення надзвичайних ситуацій які міститимуть загрози економічній безпеці суб'єкта господарювання.

Для побудови математичних моделей рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва по експериментальним даним може бути обраний кореляційно-регресійний аналіз, який є основним статистичним методом. Процес кореляційно-регресійного аналізу і пропозиції автора щодо його вдосконалення наведено в п.п. 2.4.

Результатом виконання наведеного на рис. 2.2 алгоритму є визначення інтегрального показника рівня економічної безпеки і прийняття управлінських рішень щодо застосування засобів захисту.

Для визначення рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання вчені застосовують методичні підходи опису, аналізу і оцінки проблемних сфер в економіці.

Слід звернути увагу на фундаментальну роботу Ю. М. Харазішвілі [499, с. 47-56, с. 95-104] про сучасну концепцію сталого розвитку з позицій безпеки, де вичерпно описані методи оцінювання економічних явищ.

Сисоліна Н. П. у [146] стверджує, що рівень економічної безпеки підприємства не можна оцінити певним статичним показником, оскільки він містить, як мінімум, три компоненти:

- 1) існуючий рівень економічної безпеки підприємств (щодо ресурсного забезпечення виробничо-господарської та фінансової діяльності);
- 2) ефективність функціонування;
- 3) здатність до подальшого розвитку підприємства.

Рівень економічної безпеки, на думку Іляшенко С. Н. [181], розраховується як інтегральний показник, який повинен враховувати вагові коефіцієнти, що розраховуються за допомогою евристичних методів.

Заслуговує на увагу науковий підхід Шлемко В. Т. [533]. Відповідно до фактичних значень показників і величини їх відхилення від граничних значень стан підприємства відносно економічної безпеки він характеризує як:

- нормальний, коли індикатори економічної безпеки підприємства знаходяться у межах граничних значень;
- передкризовий, коли перевищуються граничні значення хоча б одного з індикаторів;
- кризовий, коли граничні значення більшості основних індикаторів перевищуються;
- критичний, коли перевищуються граничні значення всіх показників – як основних, так і другорядних.

Окремі науковці надають розділяють процес оцінки рівня економічної безпеки підприємства на два етапи: на першому проводиться експрес-оцінювання, на другому – підтверджуються його попередні результати за

допомогою розрахунків додаткових показників. На їх погляд, це дає змогу перевірити отримані результати за допомогою деталізованих методик.

Слід звернути увагу на експрес-методику оцінки рівня економічної безпеки підприємства Ткаченко А. М., викладеній у [476]. Її суть полягає у розрахунку значень індикаторів, які характеризують результативність напрямів діяльності підприємства: виробництва, збуту, фінансів, трудових відносин та порівняння їх з нормативними значеннями.

Незадовільними вважаються результати, які нижче нормативних. Спірними питаннями даної методики є вибір напрямів оцінки і встановлення нормативних значень показників. Адже крім задовільного і незадовільного рівнів існують перехідні (граничні) рівні економічної безпеки, де показники близькі до незадовільних значень. Саме вони і потребують більш детального дослідження.

2.2 Методологія та методи дослідження процесів забезпечення економічної безпеки

У формуванні бази знань про економічну безпеку суб'єктів господарювання особливе місце займають економіко-математичні методи – комплекс наукових напрямів математичного дослідження економічних процесів.

Економіко-математичні методи дослідження економічної безпеки суб'єкта підприємництва представляють доволі велику групу методів. Їх дослідженням займаються багато українських і закордонних вчених. Серед них: Ю. М. Харазішвілі, В. С. Пономаренко, О. Ф. Хрустальов, О. І. Черняк, В. В. Федосєєва, Є. В. Бережная та ін.

Методи дослідження процесу забезпечення економічної безпеки не являють собою єдиного універсального апарату, придатного для вироблення рішень на всі випадки життя. Дослідження процесу забезпечення економічної

безпеки – це набір різних математичних методів, об'єднаних спільним завданням обґрунтування найкращих рішень .

За результатами аналізу, порівняння та поєднання даних наукових джерел [29, 191, 499, 506, 512 та ін.] можна надати класифікацію економіко-математичних методів дослідження економічної безпеки суб'єкта підприємництва (рис 2.2).

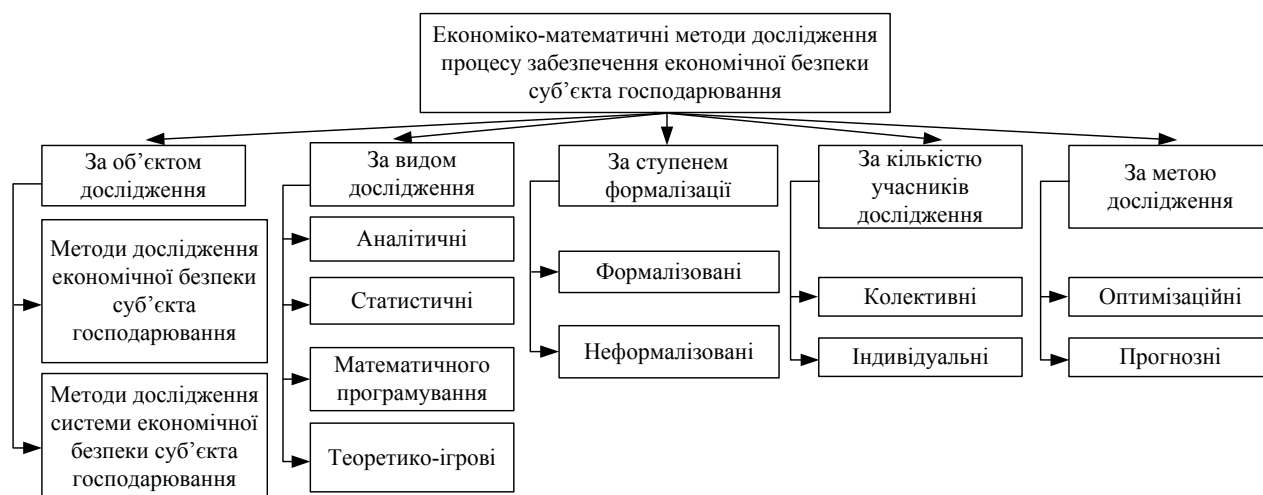

Рис. 2.2 Класифікація економіко-математичних методів дослідження економічної безпеки суб'єкта господарювання

Джерело: згруповано автором

Згідно з наведеною класифікацією економіко-математичні методи за об'єктом дослідження поділяють на методи дослідження економічної безпеки суб'єкта підприємництва та методи дослідження його системи економічної безпеки.

Економіко-математичні методи дослідження економічної безпеки суб'єкта підприємництва – сукупність методів встановлення параметрів, структури, інших характеристик досліджуваного об'єкту.

Результати дослідження є вхідними даними зворотного зв'язку для системи економічної безпеки, яка є породженою сутністю суб'єкта господарювання. Слід підкреслити, що економіко-математичні методи

дослідження системи економічної безпеки дозволяють встановити її внутрішню структуру, характеристики (параметри), дослідити можливі реакції системи на зміни вхідних даних і розробити механізм забезпечення економічної безпеки.

За видами дослідження процесу забезпечення економічної безпеки економіко-математичні методи можуть бути віднесені до чотирьох основних груп: аналітичні, статистичні, математичного програмування, теоретико-ігрові (рис. 2.3).

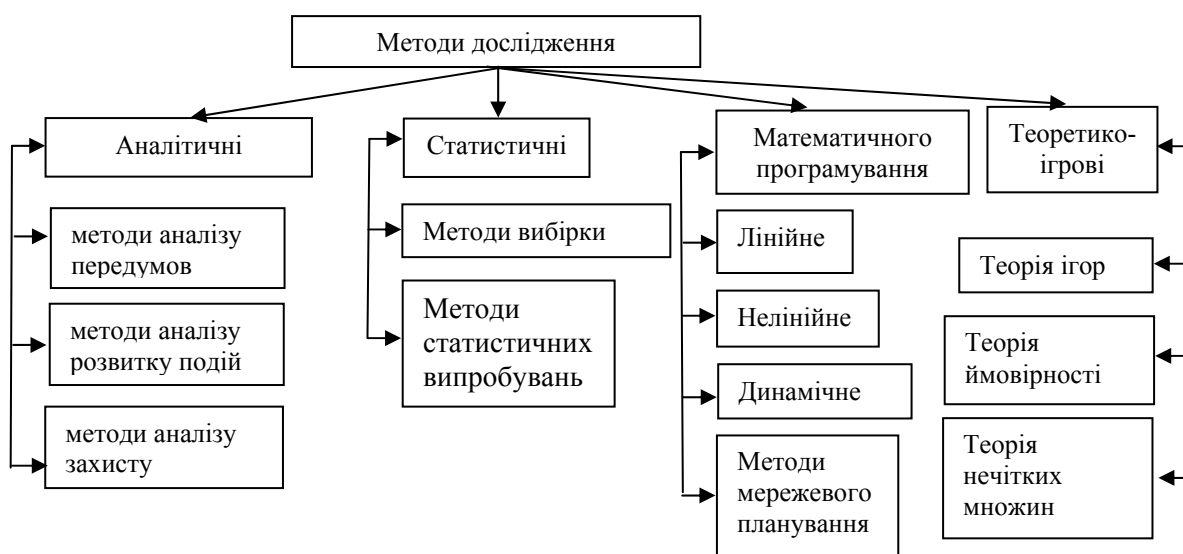

Рис. 2.3 Розподіл методів за видами дослідження процесу забезпечення економічної безпеки

Джерело: згруповано автором

Аналітичні методи характерні тим, що встановлюються аналітичні, формульні залежності між умовами розв'язуваної задачі та її результатами. Пропонується аналітичні методи дослідження процесу забезпечення економічної безпеки умовно поділити на три основні групи:

- методи аналізу передумов;
- методи аналізу розвитку подій;
- методи аналізу захисту.

Слід звернути увагу на [193, 209, 214], де найбільш повно висвітлені аналітичні методи безпеки.

Використовуючи наведений у [193, 209, 214] підхід до дослідження процесу забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва та згрупувавши їх, як показано на рис. 2.4, розглянемо ці групи методів більш детально.

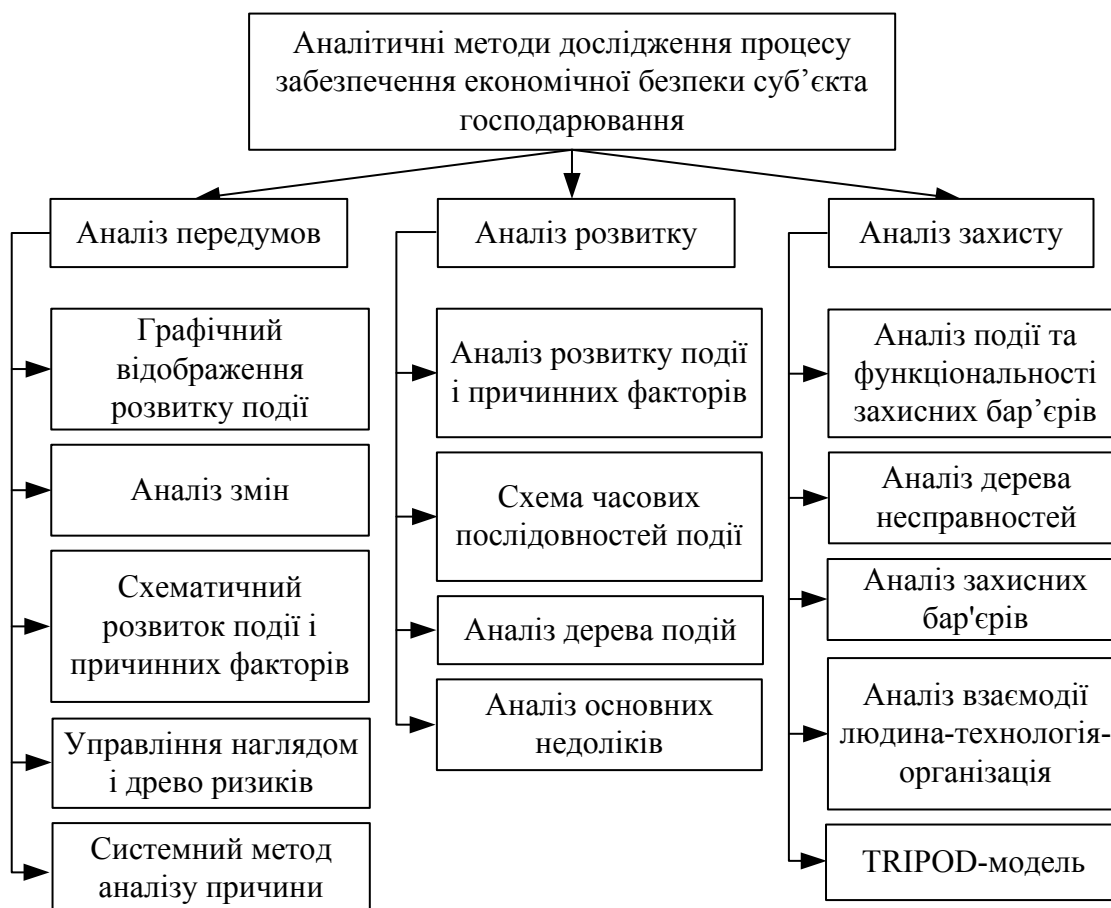

Рисунок 2.4 Класифікація аналітичних методів дослідження процесу забезпечення економічної безпеки

Джерело: згруповано автором

1) Графічне відображення розвитку несприятливої події (Ассі-Мар) – аналітичний метод, направлений на запровадження проактивного підходу до управління ризиками в динамічному суспільстві. Методологія не є чистим інструментом дослідження несприятливої події, але дозволяє розробляти та аналізувати різні сценарії її виникнення.

2) Аналіз змін (Change Analysis) – аналітичний метод, що визначає зміни у суб'єкті господарювання (його системі економічної безпеки), що є джерелом дисбаланса і відхилень у роботі.

3) Схематичний розвиток несприятливої події і причинних факторів (Events and Causal Factors Charting) – аналітичний метод, що представляє собою графічне відображення хронології несприятливої події і використовується в основному для впорядкування даних і причинно-наслідкових факторів для відображення хронології розвитку ситуації.

4) Управління наглядом і древо ризиків (Management Oversight and Risk Tree (MORT)) - аналітичний метод, що забезпечує систематичний підхід для планування, організації та проведення повномасштабного аналізу та розслідування несприятливої події. Цей метод дозволяє виявити причинно-наслідкові зв'язки, що призвели до несприятливої події.

5) Системний метод аналізу причини / Systematic Cause Analysis Technique (SCAT) - аналітичний метод, що дозволяє ефективно проводити аналіз та розслідування інцидентів.

6) Аналіз розвитку несприятливої події і причинних факторів (Events and causal factors analysis) - аналітичний метод визначення небезпек та зовнішніх факторів, що призвели до несприятливої події.

7) Схема часових послідовностей несприятливої події/ Sequential Timed Events Plotting (STEP) - аналітичний метод систематизації процесу дослідження несприятливих подій на основі мульти-лінійної послідовності.

8) Аналіз древа подій (Event tree analysis (ETA)) - аналітичний метод, що використовується для аналізу послідовностей подій, наступних за несприятливою. Послідовність подій залежить від ефективності захисних бар'єрів або функціональності системи управління безпекою.

9) Аналіз основних недоліків (Root Cause Analysis) - аналітичний метод, який застосовується для виявлення основних недоліків в системі управління безпекою. Аналіз основних недоліків використовується для встановлення найбільш важливих причин несприятливої події.

10) Аналіз подій та функціональності захисних бар'єрів (Accidents Analysis and Barrier Function (АЕВ)) – аналітичний метод направлений на аналіз подій, з огляду на те, що несприятливої події базуються на елементах взаємодії між людиною і економічними системами. Взаємодія містить помилки, які можуть призвести або призвели до несприятливої події. Метод аналізує інтегровані зв'язки людських і економічних систем одночасно, і аналіз події починається з найпростіших (елементарних) зв'язків.

11) Аналіз дерева несправностей (Fault Tree Analysis (FTA)) - аналітичний метод визначення причини несприятливої події. Деревом несправностей є графічна модель, яка відображає різні комбінації небезпечних факторів, людських помилок і зовнішніх факторів, які могли призвести до несприятливої події.

12) Аналіз захисних бар'єрів (Barrier analysis) - аналітичний метод, що використовується для ідентифікації небезпек, пов'язаних з несприятливою подією і захисних бар'єрів, які повинні були запобігти цій події. Захисний бар'єр – будь-які засоби, що використовуються для контролю, запобіганню або перешкоджанню виникненню несприятливої події (небезпеки).

13) Аналіз взаємодії людина-технологія-організація (Man, Technology and Organization Analysis (МТО-analysis)) – аналітичний метод, що базується на тому факті, що більшість несприятливих подій відбувається через поєднання людських, технічних та організаційних факторів. Мета цього методу полягає у визначенні слабких місць і збоїв в системі економічної безпеки або у поєднанні людських, технічних і організаційних факторів та знаходженні ефективних управлінських заходів та захисних бар'єрів.

14) TRIPOD-модель – аналітичний метод, направлений на запобігання людських помилок через контроль виробничого середовища та виявлення латентних факторів (прихованих небезпек).

Статистичні методи засновані на зборі, обробці та аналізі статистичних матеріалів, отриманих як в результаті фактично дій, так і вироблених штучно

шляхом статистичного моделювання на ЕОМ. До цих методів належать методи вибірки і метод статистичних випробувань [29, с. 91].

Слід звернути увагу на [29], де найбільш повно розглянуті методи вибірки. Згідно з [29, с. 95] вибіркоче спостереження – такий вид несущільного спостереження, при якому обстежуються не всі елементи сукупності, що вивчається, а лише певним чином дібрана їх частина. Сукупність, з якої вибирають елементи для обстеження, називається генеральною, а сукупність, яку безпосередньо обстежують, – вибірковою. Статистичні характеристики вибіркової сукупності розглядаються як оцінки відповідних характеристик генеральної сукупності [29, с. 95].

Вибірковий метод може бути поєднаний із суцільним методом дослідження процесу забезпечення економічної безпеки для отримання детальнішої інформації про стан суб'єкта господарської діяльності або про стан його системи економічної безпеки. Він може бути використаний також для прискореної обробки матеріалів суцільного спостереження та перевірки правильності даних і періодичних обстежень.

Автори у [29, с.103] наголошують, що об'єктивною гарантією того, що вибірка репрезентує всю сукупність, є додержання наукових принципів організації та проведення спостереження, насамперед неупередженого, об'єктивного підходу до вибору елементів для обстеження. Принцип випадковості вибору забезпечує всім елементам генеральної сукупності рівні можливості потрапити у вибірку.

Кінцева мета вибіркового спостереження – поширення його характеристик на весь процес забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

Формування вибірки – це чітко формалізований процес. Передусім визначається основа вибірки. У сукупностях, які складаються з «фізичних» елементів, одиниця основи може репрезентувати або окремий елемент сукупності, або певне їх угруповання. Наприклад, вивчається використання економічних ресурсів. Загальна їх кількість N розподілена за M підрозділами,

кожна з них має N_j економічних ресурсів. Одиницею основи вибірки може бути економічний ресурс або підрозділ. Відповідно формується вибіркова сукупність: у першому випадку вибирається n економічних ресурсів із загального їх числа N , у другому – m підрозділів із загального їх числа M .

Найпростішою основою вибірки є перелік елементів генеральної сукупності, пронумерований від 1 до N . Простими вважаються також набори звітів, анкет, карток тощо.

На практиці досліджувані сукупності мають, як правило, не одну, а низку альтернативних основ для вибірки. Наукове обґрунтування та правильний вибір основи – перша передумова забезпечення репрезентативності результатів вибіркового спостереження. Від основи вибірки залежить спосіб добору елементів сукупності для обстеження. Найчастіше використовують способи добору: простий випадковий, механічний, розшарований (районований), серійний [29, 506, 512, 513].

Простий випадковий добір провадиться жеребкуванням або за допомогою таблиць випадкових чисел. Це класичний спосіб формування вибіркової сукупності. Завдяки досить складній попередній підготовці до формування вибірки спосіб простого випадкового добору може бути застосований для дослідження процесу забезпечення економічної безпеки на мікрорівні лише для порівняно малих суб'єктів господарювання [29, с. 115].

Механічна вибірка порівняно з простою випадковою ефективніша, її простіше здійснити. Проте за наявності циклічних коливань значень ознаки, цикл коливань яких збігається з інтервалом, можливий зсув вибірових оцінок. Похибку механічної вибірки обчислюють за формулою похибки неповторної вибірки [29].

Серійна вибірка відрізняється від попередніх тим, що одиниця основи вибірки – серія елементів. Серії складаються з одиниць, які пов'язані або територіально (райони, селища), або організаційно (фірми, акціонерні товариства). Вибіркова сукупність серій формується за схемами механічної або

простої випадкової вибірки. Дібрана серія розглядається як одне ціле, обстеженню підлягають усі без винятку елементи серії [29].

Використання того чи іншого способу формування вибіркової сукупності залежить від мети вибіркового обстеження, можливостей його організації та проведення. Іноді поєднуються різні способи добору: механічний і серійний, розшарований і механічний, випадковий і серійний [29].

При рішенні задач дослідження процесу забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва використовуються моделі, що містять випадкові величини, або в яких вхідні дані будуть представлені відповідно до деякого статистичного розподілу. Такі моделі називають стохастичними. Застосування імітації дозволяє зробити висновки про можливі результати, засновані на імовірнісних розподілах випадкових чинників (величин). Стохастичну імітацію часто називають методом статистичних випробувань або методом Монте-Карло.

Метод статистичних випробувань (Монте-Карло) полягає в тому, що хід операцій програється, як би копіюється на ЕОМ, з усіма притаманними операції випадковостями. Прийнято вважати, що метод статистичних випробувань виник в 1944 році, коли у зв'язку з роботами по створенню атомних реакторів американські вчені Дж. фон Нейман і С. Улам почали широко застосовувати апарат теорії ймовірностей для вирішення прикладних задач за допомогою ЕОМ [559]. Спочатку метод використовувався головним чином для вирішення складних завдань теорії переносу випромінювання та нейтронної фізики, де традиційні чисельні методи виявилися мало придатними. Потім його вплив поширився на більший клас задач статистичної фізики, дуже різних за своїм змістом. Метод застосовується для розв'язання задач теорії ігор, теорії масового обслуговування та математичної економіки, завдань теорії передачі повідомлень при наявності перешкод і т.д..

Метод імітаційного моделювання Монте-Карло (Monte-Carlo Simulation) являє собою синтез методів аналізу чутливості та аналізу сценаріїв на базі

теорії ймовірності. Це складна методика, що має тільки комп'ютерну реалізацію [559].

При застосуванні методу Монте-Карло необхідно:

- визначити основні змінні процесу забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва;
- визначити всі можливі значення відібраних основних змінних;
- визначити ймовірність виникнення кожного значення;
- побудувати модель, яка характеризує взаємозв'язок між основними змінними параметрами процесу забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва, похибками в їх оцінках та показником ефективності. При проведенні моделювання слід остерігатись взаємозалежних змінних (в модель не рекомендується включати фактори, коефіцієнт парної кореляції яких досить високий).

Комп'ютер довільно вибирає значення для кожної із всіх основних змінних, базуючись на теорії ймовірності їх виникнення, і здійснює обчислення множини можливих значень інтегральних показників економічної безпеки. Після великої кількості таких ітерацій (циклів розрахунків) визначається найбільш ймовірне значення інтегрального показника економічної безпеки та розподіл всіх його можливих значень зі вказівкою їх ймовірності. Це дозволяє оцінити ризик, зумовлений реалізацією обраної політики економічної безпеки за допомогою статистичного апарату оцінки варіації.

Аналіз процесу забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва Монте-Карло передбачає вивчення графіків профілю безпеки, який демонструє ймовірність кожного з можливих варіантів розвитку подій.

З метою оцінки привабливості альтернативних політик економічної безпеки з врахуванням інтегрального показника економічної безпеки, як правило, використовується кумулятивний профіль безпеки, на якому інтегральний показник економічної безпеки описується розміщенням та нахилом відповідної кривої. При цьому аналітик з економічної безпеки має орієнтуватися на такі правила прийняття рішень:

– якщо кумулятивні профілі безпеки двох альтернативних політик безпеки не перетинаються в жодній точці, то необхідно обирати проект, чий профіль безпеки розташований праворуч;

– якщо кумулятивні профілі безпеки альтернативних політик безпеки перетинаються, то рішення залежить від схильності управлінського персоналу до ризику.

Забезпечення економічної безпеки – процес, що не піддається чіткій формалізації, знання про нього рідко бувають повними й абсолютно достовірними. Тому на сьогодні є актуальними інтелектуальні системи знань предметної області економічної безпеки суб'єктів господарювання.

Поряд із кількісними характеристиками в базах знань інтелектуальних систем повинні зберігатися якісні показники, евристичні правила тощо. При обробці знань із застосуванням механізмів формальної логіки виникає протиріччя між нечіткими знаннями і чіткими методами логічного виведення. Розв'язати це протиріччя можна шляхом подолання нечіткості знань (коли це можливо) або використання спеціальних методів подання й обробки нечітких знань. Для правильного застосування теорії нечіткої математики необхідним є розуміння того, що нечіткість не є невизначеністю чи випадковістю. Нечітка множина спостережень – це множина, в якій відсутні чітко визначені межі для опису, тобто інтервали визначення фізичних величин є розмитими або погано визначеними. Теорія нечітких множин дуже близька людині, оскільки «людина думає не числами, а нечіткими поняттями» [83].

Це в свою чергу обумовлює необхідність використання в моделях неформалізованих (або слабоформалізованих) аспектів, а саме: введення нечітких описів, ґрунтуючись на теорії нечітких множин, введення лінгвістичних змінних для критеріїв оптимізації та обмежень, використання експертних методів.

Теорія нечітких множин (fuzzy sets theory) бере свій початок з 1965 року, коли професор Лотфі Заде з університету Берклі в США опублікував наукову роботу «Fuzzy Sets» (Нечіткі множини) у журналі «Information and Control».

Одночасно з ним, німецький вчений Дітер Кляуа у своїй роботі «Über einen Ansatz zur mehrwertigen Mengenlehre» (Підходи до багатозначної теорії множин) визначив нечіткі множини як розширення класичного поняття множини. Прикметник «fuzzy» (нечіткий, розмитий), введено в назву нової теорії з метою відокремлення її від традиційної чіткої математики й аристотелевої логіки, що оперують з чіткими поняттями: «належить – не належить», «істина – хибність». Отримані завдяки методам нечіткої логіки рішення є більш адекватними реальним умовам господарювання.

На сьогодні математичне програмування – один з основних методів ухвалення виробничо-економічних рішень. Воно разом з іншими методами – теорією ігор, теорією статистичних рішень, методом Монте-Карло (статистичних випробувань), теорією масового обслуговування та ін. об'єднуються під назвою «дослідження операцій». Опис будь-якого завдання дослідження операцій включає завдання компонентів (чинників) рішення, обмежень, що накладаються на них, і системи цілей. Кожній з цілей відповідає цільова функція, задана на безлічі допустимих рішень, значення якої виражають міру досягнення мети.

Завдання дослідження операцій класифікують по їх теоретико-інформаційним властивостям. Якщо суб'єкт в ході ухвалення рішення зберігає свій інформаційний стан, тобто ніякої інформації не набуває і не втрачає, то ухвалення рішення можна розглядати як миттєвий акт. Відповідні завдання називають статичними. Навпаки, якщо суб'єкт в ході ухвалення рішення змінює свій інформаційний стан, одержуючи або втрачаючи інформацію, то при такому динамічному завданні звичайно доцільно ухвалювати рішення поетапно (багатокрокові рішення). Значна частина динамічних завдань дослідження операцій входить в динамічне програмування.

С кінця 1940-х років сфера використання методу дослідження операцій стала охоплювати різноманітні сторони людської діяльності – як чисто технічні (особливо технологічні); так і техніко-економічні, а також управлінські різного рівня. Лише окремі завдання дослідження операцій піддаються аналітичному

рішенню і порівняно небагато – чисельному рішенню вручну. Тому зростання можливостей дослідження операцій тісно пов'язане з прогресом обчислювальної техніки і появою методів математичного програмування.

Математичне програмування являє собою ряд методів, призначених для найкращого розподілу наявних обмежених ресурсів, а також для складання раціонального плану операції. Достий цікавою є історія його розвитку.

В 1938 р. перед двадцятип'ятирічним професором Ленінградського університету Л. В. Канторовічем було поставлене завдання найкращим чином розподілити роботу восьми верстатів фанерного тресту за умови, що відома продуктивність кожного верстата по кожному з п'яти видів оброблюваних матеріалів. Учений знайшов метод рішення цієї задачі, який став загальним. Він одержав назву «Лінійне програмування». За розробку цього методу в 1965 р. Л. В. Канторовічу і двом ученим – академіку В.С. Немчинову і професору В.В. Новожілову була присуджена Ленінська премія. У 1975 р. спільно з американським ученим Т. Купмансом Л. В. Канторовіч одержав Нобелівську премію за внесок в теорію оптимізації розподілу ресурсів.

Загальне завдання математичного програмування розбивають на завдання, назви яких визначаються видом функції, що оптимізується, функцій, що входять в умови-обмеження, типом змінних і алгоритмом рішення:

- лінійного програмування: функції $f(x)$, $g_i(x)$, $h_j(x)$ лінійні;
- нелінійного програмування: хоча б одна з функцій $f(x)$, $g_i(x)$, $h_j(x)$ нелінійна;
- квадратичного програмування: $f(x)$ є квадратичною функцією, обмеження лінійні ($f(x)$ повинна бути квазівизначеною квадратичною формою);
- сепарабельного програмування: $f(x)$ є сумою функцій, різних для кожної змінної, умови-обмеження можуть бути як лійними, так і нелійними (але всі недиагональні елементи матриці, що складається з інших часткових похідних будь-якої функції завдання, рівні нулю);
- цілочисленого (лінійного і нелінійного) програмування – координати шуканого вектора \bar{x} є тільки цілими числами;

– випукле програмування: функція $f(x)$ – опукла, $g_i(x)$ – увігнуті, тобто розглядають опуклі функції на опуклих множинах і т.п.

Сюди ж зазвичай відносять і методи мережевого планування Мережеве планування призначене для складання та реалізації раціонального плану ведення операції, що передбачає рішення задачі в найкоротший термін і з найкращими результатами.

За метою дослідження процесу забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання економіко-математичні методи поділяють на оптимізаційні і прогнозні.

Оптимізація, як розділ математики існує досить давно. Оптимізація – це вибір найбільш прийнятної в даних умовах і на даний час варіанта управлінського рішення. Терміном «оптимізація» в науковій літературі визначають також процес або послідовність операцій, які дозволяють одержати ідеальне і досконале рішення. На жаль, у більшості випадків мова може йти лише про уточнення рішення або поліпшення певного процесу або явища, тому під оптимізацією розуміють швидше прагнення до досконалості, яке, можливо, так і не буде досягнуто.

Найскладнішими випадками вважаються такі, коли йдеться про процеси або явища, досвід дослідження яких замалий, або його ще зовсім не існує. При цьому доводиться спиратися на велику кількість даних, що відносяться не стільки до минулого досвіду, скільки до майбутнього. Вибране рішення повинно по можливості гарантувати від помилок, пов'язаних з неточним прогнозуванням і бути достатньо ефективним для широкого кола умов. Для обґрунтування такого рішення приводиться в дію складна система математичних розрахунків.

Забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання – складний, затратний і тривалий в часі процес з широким спектром можливих наслідків. Тут не допустимі так звані «вольові» рішення, що не спираються на науковий розрахунок. Тому наукові методи, що дозволяють наперед оцінити наслідки кожного рішення набирають першочергової актуальності.

Розвиток суспільства постійно породжує нові завдання оптимізації, причому їх складність росте. Необхідні нові математичні методи підходи до моделювання, які врахують наявність багатьох критеріїв, проведуть глобальний пошук оптимуму. Саме життя примушує розвивати математичний апарат оптимізації. Реальні прикладні завдання оптимізації дуже складні. Сучасні методи оптимізації далеко не завжди надають необхідні рішення реальних задач без втручання людського досвіду і інтелекту. Доки немає теорії, яка врахувала б будь-які особливості функцій, що описують постановку завдання. Слід віддавати перевагу таким методам, якими простіше користуватись в процесі вирішення задачі.

У достатньо загальному вигляді математичне завдання оптимізації можна сформулювати наступним чином: мінімізувати (максимізувати) цільову функцію з урахуванням обмежень у області допустимих значень.

Під мінімізацією (максимізацією) функції n змінних $f(x)=f(x_1, \dots, x_n)$ на заданій множині U n -мірного векторного простору E_n розуміється визначення хоч би однієї з точок мінімуму (максимуму) цієї функції на безлічі U .

При записі математичних завдань оптимізації в загальному вигляді звичайно використовується наступна символіка: $f(x) \rightarrow \min (\max)$, x належить U де $f(x)$ – цільова функція, а U – допустима множина, задана обмеженнями.

Для вирішення математичного завдання оптимізації процесу забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання використовують різні методи, серед яких можна виділити:

1. *Метод головного показника* заснований на трансформації всіх показників діяльності суб'єкта господарювання, крім якого-небудь однорідного, називаного головним, у розряд обмежень типу рівнянь і порівнянь. Методу головного показника властиві наступні недоліки:

1) у більшості випадків немає достатніх підстав для того, щоб вважати якийсь один і притому цілком певний показник діяльності головним, а всі інші – другорядними;

2) для показників якості $q_2(S), \dots, q_m(S)$, переведених у розряд обмежень, досить важко встановити їх допустимі значення.

2. *Метод результуючого показника* оснований на формуванні узагальненого показника шляхом інтуїтивних оцінок впливу окремих показників діяльності q_1, \dots, q_m на результуючу якість виконання системою її функцій. Оцінки такого впливу даються групою фахівців - експертів, що мають досвід розробки подібних систем.

Найбільше застосування серед результуючих показників економічної безпеки одержали адитивний, мультиплікативний і мінімаксий показники.

Головним недоліком адитивного показника є те, що при його застосуванні може відбуватися взаємна компенсація часткових показників. Це означає, що зменшення одного з показників навіть до нульового значення може бути компенсовано зростанням іншого показника. Для ослаблення цього недоліку вводяться спеціальні обмеження на мінімальні значення часткових показників діяльності.

Мультиплікативний показник економічної безпеки утворюється шляхом перемножування часткових показників з обліком їхніх вагових коефіцієнтів.

Найбільш істотна відмінність мультиплікативного показника від адитивного полягає в тому, що адитивний показник базується на принципі справедливої абсолютної поступки за окремими показниками, а мультиплікативний – на принципі справедливої відносної поступки. Суть останнього в тому що справедливим вважається такий компроміс, коли сумарний рівень відносного зниження одного або декількох показників не перевищує сумарного рівня відносного збільшення інших показників.

Максимальний показник. У ряді випадків вид результуючої цільової функції досить важко обґрунтувати або застосувати. У подібних випадках можливим простим шляхом рішення завдання є застосування максимального показника. Максимальний показник забезпечує найкраще (найбільше) значення найгіршого (найменшого) із часткових показників економічної безпеки.

3. *Лексикографічний метод*. Суть методу полягає у виділенні безлічі альтернатив з найкращою оцінкою по найбільш важливому показнику. Якщо

така альтернатива єдина, то вона вважається найкращою; якщо їх декілька, то з їхньої підмножини виділяються ті, що мають кращу оцінку по другому показнику й т.ін. Для розширення безлічі розглянутих альтернатив і поліпшення якості рішення по сукупності показників може призначатися поступка, у межах якої альтернативи вважаються еквівалентними.

4. *Експертний аналіз економічної безпеки.* Складність процесу ухвалення рішень, відсутність математичного апарату призводять до того, що при оцінці і виборі альтернатив можливо, (а часто просто необхідно) використовувати і обробляти якісну експертну інформацію. Перспективним напрямом розробки методів ухвалення рішень при експертній початковій інформації є лінгвістичний підхід на базі теорії нечітких множин і лінгвістичної змінної. Теорія нечітких множин підтвердила, що вживаний формальний апарат по своїх потенційних можливостях і точності повинен бути адекватний смислового змісту і точності початкових даних. Теорія нечітких множин спирається на людський досвід і висновки, які прийнято називати експертною інформацією.

На даний час існує багате різноманіття методів аналізу процесу забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання, що дозволяє робити досить якісні, точні висновки.

Головним недоліком перерахованих методів є те, що більшість з них базується на аналізі суто формалізованої інформації, як правило господарської звітності. При цьому без уваги залишаються ті «неформальні» аспекти господарювання, які найчастіше в дійсності визначають його долю. Прикладом можуть служити кадрова політика, якість менеджменту, або зв'язок суб'єкта господарювання із кримінальними структурами. Такого роду фактори важко формалізувати й регламентувати ступінь їхнього впливу на загальний стан економічної безпеки в рамках стандартних методик [324, с. 115]. Однозначність у висновках, з одного боку, найбільш бажана для прийняття управлінських рішень відповідно до формальних інструкцій, а з другого – не дає можливості виявлення, знешкодження та прогнозування всього кола порушень економічної безпеки.

5. *Метод аналізу ієрархій*. Відповідно до методу аналізу ієрархій розв'язувана проблема розбивається на більш дрібні складові, а ті, у свою чергу, на ще більш дрібні, тим самим утворюючи ієрархію. Цей метод заснований на припущенні про те, що людське мислення має ієрархічну структуру. На верхніх рівнях ієрархії важать більше загальні знання й правила, аніж на нижніх. За аналогією із цією моделлю мислення потрібно представити інформаційну задачу аналізу господарської діяльності у вигляді ієрархії.

Можна стверджувати, що, найбільш вірогідну інформацію щодо стану суб'єкта господарювання в цілому і його економічної безпеки зокрема, можна отримати шляхом комплексного використання формальних математичних методів з неформальними методами експертних оцінок. Експерт, у ролі якого може виступати спеціаліст з економічної безпеки, що здійснює перевірку суб'єкта, здатен виявити й оцінити всі істотні аспекти його діяльності. Підсумковий висновок формується шляхом систематизації експертних оцінок.

Розрізняють такі групи методів [87, 90, 92 та ін.]:

1) методи, засновані на дослідженні, знаннях та інтуїції спеціалістів: метод «мозкового штурму», метод «сценаріїв», метод експертних оцінок, метод «Дельфі», морфологічний метод, метод ділових ігор;

2) методи формалізованого представлення систем: аналітичні, статистичні, теоретико-множинні, логічні, лінгвістичні, семіотичні, графічні, структурно-лінгвістичні, моделювання, імітаційно-динамічні моделювання;

3) комплексні методи: комбінаторика, ситуаційне моделювання, типологія, графо-семіотичне моделювання, методи дослідження інформаційних потоків

1. Таким чином, застосування експертного підходу в аналізі процесу забезпечення економічної безпеки господарської діяльності дозволяє вирішити три важливі проблеми:

1) врахувати всі істотні індивідуальні особливості суб'єкта господарювання й адекватно відобразити їх у загальних висновках;

2) врахувати не тільки кількісну, але і якісну інформацію про стан економічної безпеки, що описується невербальними образами;

3) використати багатий досвід і цінні знання в предметній області, які зазвичай не вдається використати в рамках стандартних методик, принаймні, у формалізованому вигляді.

Експертні процедури не покликані замінити інші методи і не можуть часто застосовуватися через високу вартість і обмежене коло експертів, які беруть участь у роботі.

Методи дослідження процесу забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання не являють собою єдиного універсального апарату, придатного для генерації рішень на всі випадки життя.

В результаті проведених досліджень можна навести класифікацію методів досягнення економічної безпеки суб'єктів господарювання, яка ґрунтується на тісному взаємозв'язку між загрозами та витратами на досягнення безпеки і робить можливим уточнення переліку загроз економічній безпеці суб'єкта підприємництва з огляду на специфіку його діяльності та наявний ресурсний потенціал досягнення економічної безпеки.

Як видно з рис. 2.5., суттєві загрози економічній безпеці суб'єктів господарювання потребують реалізації всіх без винятку методів досягнення економічної безпеки (прогнозування, контролю, виявлення, оцінки, мінімізації, ліквідації).

Несуттєві загрози підлягають періодичній оцінці для визначення їх статусу і постійному контролю їх впливу на економічний стан суб'єкта підприємництва.

Прогнозування проводиться на основі статистичних даних, отриманих в процесі функціонування системи економічної безпеки суб'єкта підприємництва шляхом використання моделей (об'єктивне прогнозування) та/або досвіду персоналу (суб'єктивне прогнозування).

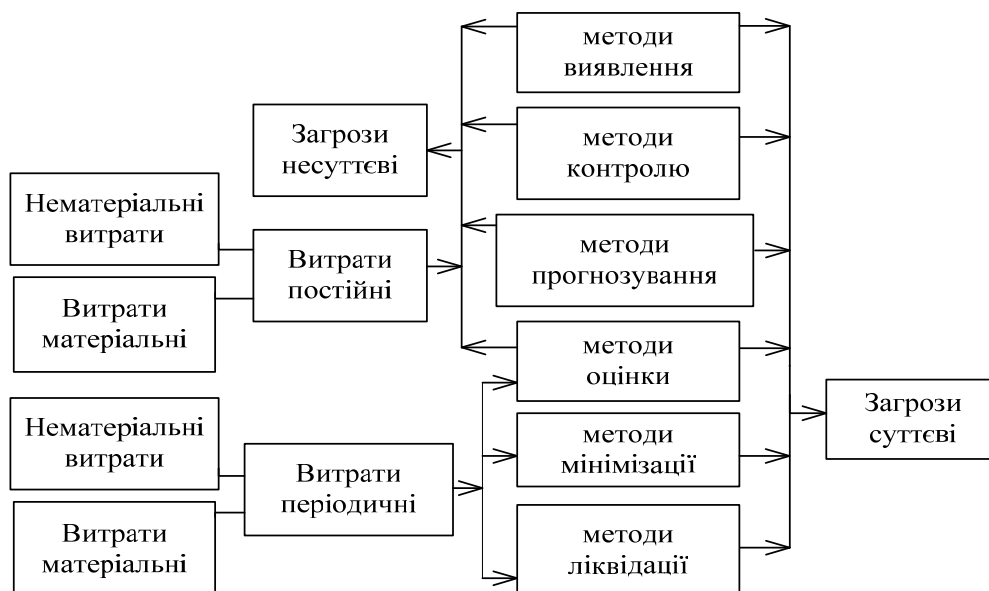

Рис. 2.5 Класифікація методів досягнення економічної безпеки суб'єктів господарювання

Джерело: власна розробка

Методи виявлення, контролю і оцінки спираються на дані, отримані в результаті економічно-економічного аналізу стану суб'єкта підприємництва, які акумулюються системою його економічної безпеки (див. п.п. 3.2).

Процес контролю загроз економічній безпеці суб'єкта підприємництва виконується в три етапи:

- 1) встановлення нормативних (граничних) значень загроз;
- 2) зіставлення фактичних результатів оцінки впливу загроз на економічну безпеку суб'єктів господарювання з нормативними(граничними);
- 3) коригування відхилень від нормативних (граничних).

Вчені пропонують різні підходи до оцінювання загроз учасникам ринку зокрема, і економічної безпеки ринку загалом. Т. Васильців у [59] виділяє як найбільш дієві експертну оцінку, моніторинг соціально-економічних показників, аналіз і обробка сценаріїв, оптимізацію, багатовимірний статистичний аналіз, теоретико-ігрові методи, теорію штучних нейронних мереж. Метод аналізу і обробки сценаріїв призначений для прогнозування різних варіантів розвитку ситуації, метод оптимізації – для вибору варіанту, за

якого досягається найбільш бажаний результат, теоретико-ігрові методи – для визначення варіантів розвитку підприємства у непередбачуваному зовнішньому середовищі. Теорія штучних нейронних мереж базується на моделюванні нелінійних залежностей при вирішенні задачі.

С. Міщенко у [291] надає перевагу екстраполяції (екстраполяції параметричних залежностей, екстраполяції тимчасових тенденцій); експертним методам (опитування, експертним комісіям, складанню аналітичних доповідних записок, «мозковій атаці», «Делфі»). Він також звертає увагу на структурно-аналітичні методи (моделювання, ієрархічна декомпозиція, морфологічний аналіз, матричний метод, мережевий аналіз, SWOT-аналіз, побудова семантичного диференціала, побудова профілю середовища, складання сценаріїв), що, на його думку, дозволяють надати досить точну оцінку.

С. Довбня та Н. Гічова у [130] пропонують застосування методів комплексної оцінки загроз (інтегральна оцінка ризику, оцінка ефективності захисних заходів); методів комплексної оцінки економічного потенціалу підприємства (оцінка конкурентного статусу фірми, інтегральна оцінка додержання інтересів компанії, SWOT-аналіз, багатовекторна ресурсно-функціональна модель економічної безпеки, багатофакторна лінійна модель); методів прогнозування банкрутства (багатофакторні дискримінантні моделі та інші методи інтегральної оцінки економічно-економічного стану підприємства).

З. Якубович у [545] стверджує, що основними недоліками методу експертних оцінок може бути недостатня кваліфікація спеціалістів та суб'єктивізм при прийнятті рішень. Крім того, можливий вплив одного спеціаліста на решту членів групи, якщо застосовується метод колективних експертних оцінок. З. В. Якубович вважає, що основною умовою використання методу екстраполяції є відносно стабільний розвиток підприємства, адже висновки про значення прогнозних показників у майбутніх періодах робляться на основі вивчення їх динаміки у попередніх періодах. На його думку, метод є

неактуальним для застосування, оскільки теперішня ситуація характеризується нестабільністю та суттєвим коливанням економічних показників [545].

Методи мінімізації та ліквідації загроз можна класифікувати по аналогії з [131] на управлінські (організаційні) і технологічні (процедурні).

2.3 Моделювання як спосіб перевірки дієздатності і ефективності системи економічної безпеки суб'єкта підприємництва

Актуальність дослідження процесів забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання в умовах нестабільності ринку потребує принципово нових підходів до економіко-математичного моделювання, які дозволять удосконалити механізми ведення господарської діяльності через опосередковане пізнання об'єкту дослідження.

При цьому особливого значення в економічній практиці набувають моделі, що дозволяють одночасно обґрунтовувати управлінські рішення і прогнозувати основні параметри економічної системи [325, с. 151].

Серед економіко-математичних методів та моделей, які використовують для аналізу рівня економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності, найчастіше використовують економетричні методи.

Орлова В. В. у [319, с. 81] стверджує, що забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання полягає в розробці заходів, спрямованих на запобігання збитку від негативних впливів на їхню економічну діяльність. Вона підкреслює, що ступінь захищеності пріоритетних економічних інтересів, можливості забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва багато в чому залежать від своєчасної ідентифікації небезпек і загроз економічній безпеці із застосуванням комплексного підходу при їх аналізі.

Сучасна економічна наука як на мікро-, так і на макрорівнях у своїх практичних дослідженнях стану економічної безпеки широко використовує наявний методичний інструментарій для формалізованого і неформалізованого

опису існуючих кількісних і якісних характеристик та закономірностей розвитку суб'єктів господарської діяльності [93, с. 74].

Економіко-математичне моделювання – це процес створення, конкретизації і аналізу моделей економічних об'єктів та систем, універсальний і ефективний інструмент пізнання закономірностей економічного розвитку, вивчення взаємозв'язків, взаємозалежностей між суб'єктами господарювання або їх структурними компонентами з метою вдосконалення їх подальшого функціонування [537, с. 49].

Формуванням методологічних аспектів і теоретичного базису використання математичних методів в економічних процесах починається з У. Петі. У передмові до «Політичної арифметики» він вказує на те, що «замість того, щоб використовувати слова» необхідно перейти до «мови чисел, важелів і мір» [281]. Одночасно з ним Ф. Кене здійснив моделювання процесів у суспільному виробництві, склавши економічну таблицю [281]. Згодом російський економіст М. Г. Чернишевський у замітках до трактату Д. Міля вказує на використання в політичній економії математичних методів [281]. Представники «математичної школи», засновником якої був О. Курно – Г. Госсен, В. Джевонс, Л. Вальрас Г. Кассель, Ф. Еджворт, В. Парето, В. Дмитрієв – розробили методологію і сформували систему проведення економічних досліджень математичними методами.

В наш час методи економіко-математичного моделювання широко використовуються при розробці економічних моделей і прийнятті управлінських рішень на макро-, мезо- і мікро рівнях. Такі відомі економісти як Ч. Кобб і П. Дуглас, В. Рамсей, Джон фон Нейман, А. Вальд, Р. Фріш, Д. Кейнс, Е. Домар, Р. Харрод, Дж. Робинсон, Д. Мід, Э. Фелпс, В. Канторович, В. В. Новожилов, В. С. Немчинов, В. Леонт'єв вирішували складні економічні проблеми і досліджували процеси з використанням математичних методів.

Ретроспективний аналіз розвитку економіко-математичного моделювання свідчить про його важливість і необхідність використання в економічних

процесах, потребу в адаптації його до сучасних трансформаційних умов та врахування особливостей розвитку суб'єктів господарювання.

Теоретичним базисом економіко-математичного моделювання є економічна теорія, системний аналіз, математичні закони, статистичні методи та ін. Наслідком економіко-математичного моделювання є скінченна множина результатів, отриманих за допомогою моделі, що являє собою аналогію, подібність явищ, процесів, об'єктів.

Економіко-математичне моделювання проводиться майже на всіх етапах життєдіяльності суб'єкта господарювання: організаційно-підготовчому, зародження та становлення; розвитку та поглиблення діяльності; стагнації (відсутності зростання); занепаді. При цьому, залежно від етапу, змінюється його мета (табл. 2.3).

У [562] надане загальне визначення моделі. Згідно з ним, модель (рос. модель, англ. model, нім. Modellen, фр. modèle, від лат. modulus – «міра, аналог, зразок») – відтворення чи відображення об'єкту, задуму (конструкцій), опису чи розрахунків, що відображає, імітує, відтворює принципи внутрішньої організації або функціонування, певні властивості, ознаки чи (та) характеристики об'єкта дослідження чи відтворення (оригіналу).

Таблиця 2.3

Економіко-математичне моделювання на етапах життєдіяльності суб'єкта господарювання

Цикл	Назва етапу	Призначення моделювання	Мета моделювання
1	2	3	4
1	Організаційно-підготовчий	Отримання прогнозних економічних результатів господарської діяльності	Визначення доцільності ведення господарської діяльності за обраним напрямком на ринку
2	Зародження та становлення	Визначення тактичних і стратегічних цілей діяльності, ранжування завдань, отримання прогнозних та поточних економічних результатів	Оптимізація рішень по управлінню економічними ресурсами з урахуванням впливу зовнішнього і внутрішнього конкурентного середовища.
3	Розвиток та поглиблення діяльності	Отримання поточних та прогнозних економічних результатів, оцінка реальних та потенційних можливостей.	Оптимізація рішень по управлінню економічними ресурсами з урахуванням тактичних і стратегічних цілей, аналіз перспектив розвитку.

Продовження таблиці 2.3

1	2	3	4
4	Стагнація (відсутність зростання)	Отримання поточних та прогнозних економічних результатів, оцінка реальних та потенційних можливостей.	Виявлення прихованих резервів та можливостей, пошук і аналіз шляхів розвитку та поглиблення діяльності.
5	Занепад підприємства	Отримання поточних та прогнозних економічних результатів, оцінка реальних та потенційних можливостей, оцінка масштабності й глибини кризи; виявлення причин її утворення; ранжування завдань, оцінка альтернативних напрямків діяльності.	Визначення перспектив діяльності, прийняття кардинальних і основоположних рішень економічної санації.

Джерело: власна розробка

К. А. Мамонов у [275] визначає модель як зображення об'єкта або системи в оригінальній або аналоговій формі, які розроблені на основі відповідного інструментарію, створюють передумови для здійснення управління і використовуються для прийняття рішень.

За О. Т. Іващук [142] економіко-математична модель є концентрованим виразом існуючих взаємозв'язків і закономірностей процесу функціонування економічної системи в математичній формі і складається із сукупності пов'язаних між собою математичних залежностей у вигляді формул, рівнянь, нерівностей, логічних умов та факторних величин, всі або частина яких має економічний зміст.

Швайка Л. А. визначає економіко-математичну модель як систему формалізованих співвідношень, які описують основні взаємозв'язки елементів, що утворюють економічну систему [522]

Спираючись на вищезазначене, можна стверджувати, що економіко-математична модель системи економічної безпеки – це опис процесу забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності, складений з метою вивчення та аналізу його особливостей.

У своїй роботі «Економіко-математичне моделювання: Навчальний посібник» [142] О. Т. Іващук надає розгорнуту класифікацію економіко-

математичних моделей за певними ознаками:

- 1) за цільовим призначенням – теоретико-аналітичні та прикладні моделі;
- 2) за ступенем агрегування об'єктів – макроекономічні та мікроекономічні моделі;
- 3) за конкретним призначенням – балансові, трендові, оптимізаційні, імітаційні моделі;
- 4) за типом інформації, використаної в моделі – аналітичні та ідентифіковані моделі;
- 5) за врахуванням фактора невизначеності – детерміновані та стохастичні моделі;
- 6) за характером математичного апарату – матричні моделі, моделі лінійного та нелінійного програмування, кореляційно-регресійні моделі, моделі теорії масового обслуговування, моделі сіткового планування та керування, моделі теорії ігор тощо;
- 7) за типом підходу до систем, які досліджуються – дескриптивні (описові) моделі (наприклад, балансові та трендові моделі) та нормативні моделі (оптимізаційні та моделі рівня життя);
- 8) за структурою моделей та характером їх складових – одно- та багатофакторні моделі, статичні та динамічні моделі, моделі простої та складної структури;
- 9) за часовими характеристиками – довготермінові, середньотермінові та короткотермінові моделі.

Процес економіко-математичного моделювання забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва ведеться за двома основними напрямками.

У першому випадку у вигляді економіко-математичної моделі відтворюється суб'єкт господарської діяльності з метою отримання його дійсних та прогнозних, кількісних та якісних параметрів і характеристик, визначення факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, що впливають на економічну безпеку, вибору оптимальної стратегії розвитку та ін.

У другому випадку у вигляді економіко-математичної моделі відтворюється сама система контролю, індикації, реагування на дію негативних чинників та впливів на економічну безпеку з метою її формування або вдосконалення, або контролю ефективності.

Слід підкреслити, що обидва напрями економіко-математичного моделювання процесу забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва пов'язані між собою і не можуть існувати окремо, бо мають спільні елементи алгоритму і користуються, в окремих випадках, спільними масивами даних. Крім того, учасник ринку і його система економічної безпеки є взаємозалежними породжувальною та породжуючою сутностями, бо система економічної безпеки є структурним елементом суб'єкта господарювання.

Розгалуження процесу економіко-математичного моделювання забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва дає змогу сформулювати його основні принципи.

Принципи економіко-математичного моделювання процесу забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва впливають із загальних основ системного аналізу, тобто вони повинні висвітлювати об'єкт, предмет, методи, інструменти і терміни моделювання, виконавця, базову та результатну інформацію.

З зазначеного випливає, що основними принципами економіко-математичного моделювання процесу забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва є такі принципи: системності, інформаційної об'єктивності та достовірності, конкретності і достатності, інваріантності, наступності та ефективності. Розглянемо кожний із цих принципів більш детально.

Принцип системності є одним із головних принципів моделювання економічних процесів і включає в себе методологію дослідження об'єкта та побудову його математичної моделі, за умови, що об'єкт розглядають як цілісний комплекс складників, які мають особливий зв'язок із зовнішнім середовищем і представляють собою підсистему системи вищого порядку [176].

Система, як поняття, володіє двома протилежними властивостями: відмежованістю й цілісністю. «Відмежованість» – зовнішня властивість системи, «цілісність» – її внутрішня властивість, що набувається в процесі розвитку. Система може бути відмежованою але не цілісною, але чим більш система виділена, відмежована від середовища, тим більше вона внутрішньо цілісна, індивідуальна, оригінальна [176].

Системне пізнання процесу забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва допускає:

- розгляд об'єкта моделювання як системи, тобто як обмеженої множини взаємодіючих елементів;
- визначення складу, структури й організації елементів і частин об'єкта моделювання як цілісної системи, виявлення головних зв'язків між ними;
- виявлення зовнішніх зв'язків об'єкта моделювання, виділення з них головних;
- визначення функції об'єкта моделювання як системи і її ролі серед інших систем;
- аналіз діалектики структури й функцій об'єкта моделювання як системи;
- виявлення на цій основі закономірностей і тенденцій розвитку об'єкта моделювання як цілісної системи.

Принцип системності процесу забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва реалізується за допомогою системного аналізу.

О. Т. Іващук у [142] визначає системний аналіз як методологію вирішення проблем, яка ґрунтується на структуризації системи та кількісному порівнянні альтернатив.

У [562] надане визначення системного аналізу як наукового методу пізнання, що являє собою послідовність дій з установами структурних зв'язків між змінними або елементами досліджуваної системи.

Системний аналіз спирається на комплекс загальнонаукових, експериментальних, природничих, статистичних, математичних методів. Задачі

системного аналізу зумовлюють два основних підходи до економіко-математичного моделювання процесу забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва:

1) моделювання «знизу-вгору» (композиційний підхід) – синтез загальних економіко-математичних моделей процесу забезпечення економічної безпеки шляхом поєднання часткових моделей структурних елементів в одне ціле, встановлення зв'язків та залежностей між ними, отримання дійсних та прогнозних, кількісних та якісних параметрів і характеристик, визначення факторів впливу зовнішнього і внутрішнього середовища на систему в цілому;

2) моделювання «згори-вниз» (декомпозиційний підхід) – подрібнення загальних системних економіко-математичних моделей процесу забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва на кремні часткові моделі, що відображають семантику проблемної області, уточнення та вдосконалення їх внутрішньої структури, позбавлення інформаційної надмірності та ін.

Принцип інформаційної об'єктивності та достовірності передбачає використання достовірної, перевіреної інформації, що реально відображає об'єктивну дійсність, відсутність арифметичних помилок у розрахунках, однозначність методики розрахунку певних показників економічної безпеки суб'єктів господарювання, оцінки впливу факторів на отримані результати тощо. Необ'єктивне інформаційне відображення реального стану економічної безпеки об'єкта моделювання може призвести до неправильних аналітичних висновків і пропозицій, що не забезпечить належного управління.

Принцип конкретності і достатності передбачає наявність такої кількості початкової і результатної інформації про процес забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва, якої було б достатньо для побудови адекватної економіко-математичної моделі і прийняття управлінських рішень. При цьому повинно виконуватись правило мінімальної інформаційної надмірності для уникнення помилок в інтерпретації даних.

Принцип інваріантності передбачає незалежність циркулюючої інформації від параметрів самої економіко-математичної моделі, незалежність

методів економіко-математичного моделювання і прийняття управлінських рішень від суб'єктивних впливів та виняткових особливостей процесу забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

Використання принципів достатності та інваріантності приводить до формування ієрархії економіко-математичних моделей для складного об'єкта, дозволяє визначити їх вхідні параметри, встановити логічні і фізичні зв'язки між ними, сформулювати цільові функції, формалізувати критерії оптимальності й обмеження для кожної моделі.

Зміст принципу наступності зводиться до того, що кожна наступна модель не повинна порушувати властивостей об'єкта, встановлених або відображених у попередніх моделях [92, с. 102].

Отже, вибір критеріїв та моделі повинен в першу чергу ґрунтуватися на принципі наступності за умови, що забезпечується виконання принципів достатності та інваріантності використаної інформації. Якщо ж наступна модель не є складовою попередніх, то раніше побудовані моделі повинні бути скориговані для забезпечення принципу наступності.

Принцип ефективності вказує на необхідність максимально точного відтворення економіко-математичною моделлю властивостей і особливостей об'єкта моделювання.

Ефективність уможливорює виконання задачі економіко-математичного моделювання процесу забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва; характеризується певним співвідношенням між отримуваним сумарним ефектом та сумарними витратами на створення і використання засобів, що беруть участь у процесі моделювання, його організацію та здійснення.

Наведені принципи дають можливість будувати довільну окрему модель процесу забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва і гарантують можливість її повної сумісності з іншими економіко-математичними моделями.

Процес формування завдання економіко-математичного моделювання і алгоритму його рішення достатньо складний. Його можна представити у вигляді наступних етапів.

1. Вивчення об'єкту. На цьому етапі окреслюються всі особливості функціонування об'єкту на понятійному рівні, чітко визначаються чинники, що впливають на його функціонування, їх число і ступінь впливу, вибирається головний критерій оптимізації, що відображає мету економіко-математичного моделювання.

2. Описове моделювання. Встановлюються і словесно фіксуються основні зв'язки і залежності між характеристиками процесу або явища з погляду процесу забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва.

3. Математичне моделювання. Описова модель процесу забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва перекладається формальною математичною мовою. Всі умови записуються у вигляді відповідної системи рівності і нерівностей, а критерій оптимізації - у вигляді функції. Після того, як завдання економіко-математичного моделювання процесу забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва записане в математичній формі, її конкретний зміст не має першорядного значення до моменту проведення змістовного аналізу одержаного рішення. Це відбувається тому, що різні за своїм змістом завдання часто можна привести до одного і того ж формального математичного запису.

4. Вибір або створення методу рішення. Головна увага звертається на одержану математичну структуру завдання економіко-математичного моделювання процесу забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва (постановку завдання). Виходячи з неї, обирається або відомий метод рішення, або якась модифікація відомого методу, або розробляється новий.

5. Вибір або написання програми для вирішення завдання економіко-математичного моделювання процесу забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва на ЕОМ. Завдання, що містять цільову функцію і

умови-обмеження і що описують поведінку реальних об'єктів, як правило, мають велике число змінних і залежностей (рівнянь зв'язку) між ними. Тому вони можуть бути вирішені в розумні терміни тільки за допомогою ЕОМ. Програма для ЕОМ реалізує вибраний метод рішення задачі економіко-математичного моделювання процесу забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва.

6. Рішення задачі на ЕОМ. Необхідна інформація для вирішення завдання вводитьися в пам'ять ЕОМ разом з програмою. Відповідно до програми ЕОМ проводить необхідну обробку введеної числової інформації, одержує потрібні результати (рішення) і видає його користувачу в заданій формі.

7. Аналіз одержаного рішення буває формальним (математичним) і змістовним.

При формальному аналізі перевіряється відповідність одержаного рішення побудованій економіко-математичній моделі, тобто проводиться перевірка правильності введення початкових даних, функціонування програми, ЕОМ і т.ін. При змістовному аналізі перевіряється відповідність одержаного рішення тому реальному об'єкту, який моделювався. В результаті змістовного аналізу в модель (словесну і математичну) можуть бути внесені зміни, після чого розглянутий процес повторюється. Тільки після повного завершення аналізу (і формального, і змістовного) економіко-математична модель може бути використана для розрахунку. Слід мати на увазі, що в процесі економіко-математичного моделювання виділяють два види рішень: допустиме рішення і власне рішення задачі.

Під допустимим рішенням розуміють такий набір значень результатних величин (змінних), який задовольняє умовам-обмеженням завдання. Рішенням задачі з безлічі допустимих рішень буде те, при якому цільова функція досягне свого найбільшого (найменшого) значення.

На різних етапах абстракції опису проблемної сфери економічної безпеки її структура зображується по-різному (рис. 2.6).

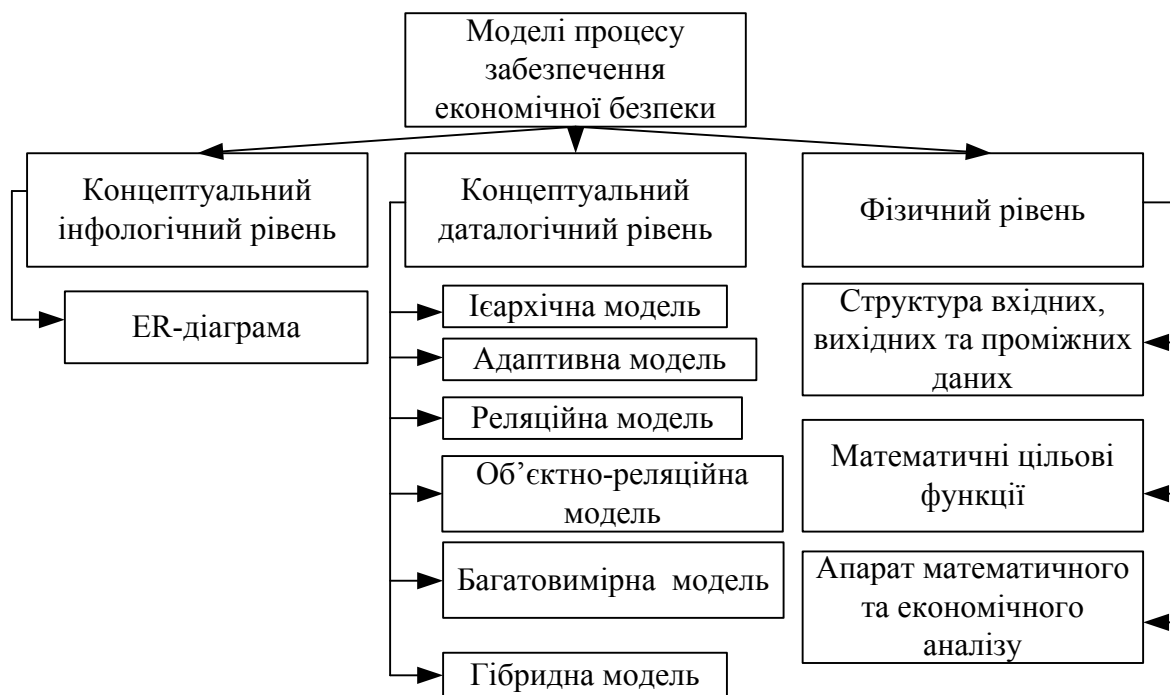

Рис. 2.6 Розподіл економіко-математичних моделей за рівнями абстракції опису проблемної сфери економічної безпеки

Джерело: [191]

Перший етап відповідає концептуальному інфологічному рівню. На цьому етапі економіко-математичного моделювання процесу забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва проводиться виявлення проблемних аспектів і особливостей процесу забезпечення економічної безпеки, його аналіз, ідентифікація і визначення достатньої структури для моделювання, формування мети і завдань моделювання.

Інфологічний рівень являє собою інформаційно-логічну модель предметної області економічної безпеки, в якій виключена надмірність даних і відображені інформаційні особливості процесу забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва без урахування особливостей і специфіки конкретного суб'єкта господарювання. Структура об'єкту дослідження ефективно відображається у вигляді ER-діаграми – діаграми «Entity–Relationship» («Сутність – зв'язок»), запропонованої у 1976 р. П. Ченом [337].

Мета інфологічного проектування – створити структуровану інформаційну модель процесу забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва.

Сутність інфологічного моделювання полягає у виокремленні інформаційних складових процесу забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва, а також визначенні їх характеристик і зв'язків між ними.

Даталогічний (логічний, концептуальний) рівень відповідає другому етапу моделювання, формується з урахуванням специфіки і особливостей конкретного суб'єкта господарювання. На цьому рівні будується концептуальна модель даних, тобто спеціальним способом структурована модель, яка відповідає особливостям і обмеженням, зумовленим специфікою функціонування суб'єкта підприємництва. Розглянемо види економіко-математичних моделей на цьому рівні більш детально.

1. Ієрархічна (механістична) модель. Найбільшого поширення набули моделі з ієрархічною, або багаторівневою структурою. Ієрархія – це розташування частин та елементів у порядку від вищого до нижчого. Ієрархічна структура передбачає: ієрархічність управління, при якій нижчий рівень підпорядковується і контролюється вищим; наявність формальних правил та норм при виконанні завдань моделювання. У структурованих моделях існує розділ завдань та функцій між складовими різного рівня або рангу, причому при побудові моделей вищого рівня використовуються узагальнені та оброблені дані і результати моделювання на нижчих рівнях (рис 2.7).

Слід відзначити, що однією з найважливіших цінних властивостей ієрархічних економіко-математичних моделей є можливість розподілу функцій, завдань і прийняття рішень стосовно результатів кожного рівня.

Це дає змогу зосередити розв'язання стратегічних завдань моделювання на вищих рівнях, де їх розв'язання найбільш ефективно. Тактичні завдання залежно від їхньої складності та необхідних ресурсів можуть розв'язуватися на нижчих рівнях, що забезпечує оперативність прийняття рішень, і здебільшого – вищу точність [319, с. 115].

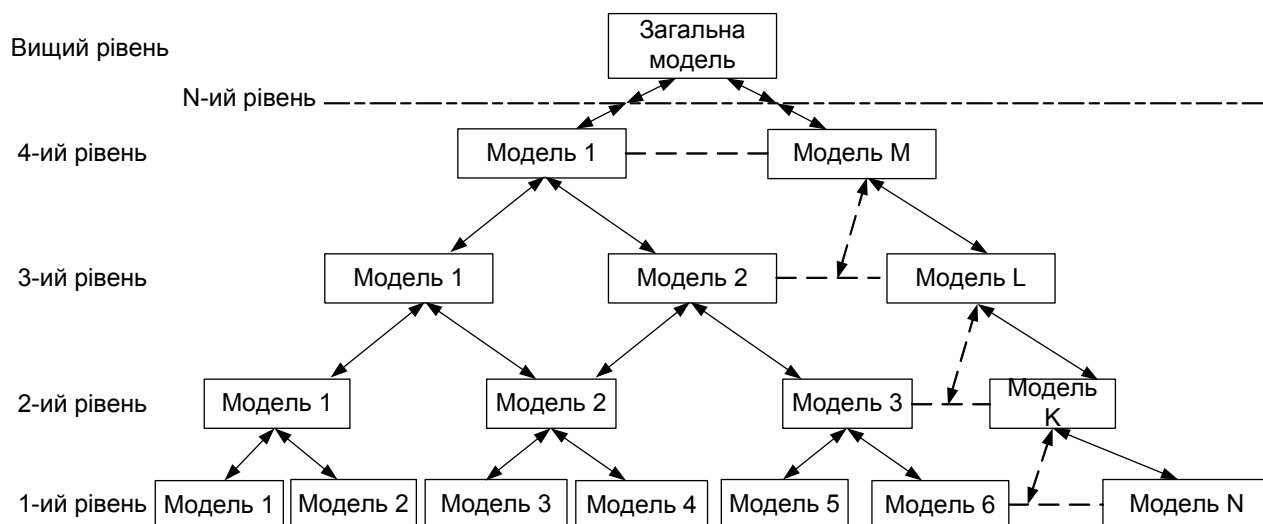

Рис. 2.7 Загальна структура ієрархічної моделі

Джерело: на основі узагальнення [142, 191, 411 та ін.]

Отже, для ієрархічної системи моделей з розподілом їх призначення за рівнями характерна відома автономність окремих моделей проміжних і нижчих рівнів.

Як випливає з визначення ієрархічного моделювання, стосовно кожної моделі деякого рівня можна виокремити підлеглі їй часткові моделі – безпосередньо або (для моделей, розташованих нижче за рівнями ієрархії) через проміжні моделі.

Аналогічно можна виокремити моделі вищої ланки (загальні моделі), яким підпорядковується дана. Сукупність всіх моделей як вищої ланки, так і підлеглих щодо даної називають її вертикаллю. Усі моделі, належні одній вертикалі, називають підпорядкованими. Зв'язки між моделями різних рівнів називають вертикальними, а між моделями одного рівня – горизонтальними.

Для кожної загальної моделі зв'язки з усіма підлеглими їй моделями називають внутрішніми, а решту – зовнішніми.

До найважливіших властивостей ієрархічних економіко-математичних моделей можна віднести такі:

- вертикальне підпорядкування;
- пріоритет моделей вищого рівня;
- взаємозалежність дій вищих та нижчих рівнів структури;

– періоди прийняття рішень за результатами моделювання для елементів верхнього рівня більші, ніж для елементів нижчих рівнів;

– опис проблеми на верхньому рівні менш структурований та формалізований, містить більше невизначеностей.

До переваг ієрархічних економіко-математичних моделей можна віднести такі:

– усі види моделей поділено на спеціалізовані. У результаті спеціалізації часткові моделі максимально спрощені і більш результативні;

– кожне завдання моделювання виконується відповідно до системи абстрактних правил, які забезпечують однорідність і координацію завдань. Така практика дає можливість уникнути невизначеності при виконанні завдання, відмінного від попередніх;

– задача моделювання є осяжною на кожному рівні і не містить необґрунтованих або синонімічних попередніх результатів;

– на розробку кожної моделі не впливають умови та обмеження інших моделей одного з нею рівня.

2. Адаптивна модель. Моделі цього типу відносяться до так названих «інтелектуальних» моделей, бо мають можливість зміни своєї структури і внутрішніх параметрів залежно від ситуаційних чинників.

Порівняння ієрархічного й адаптивного типів економіко-математичні моделей по ряду критеріїв представлено в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Порівняння ієрархічного й адаптивного типів економіко-математичної моделей

Критерій порівняння	Ієрархічна (механістична) модель	Адаптивна модель
1	2	3
Характеристика ієрархії підпорядкування	Тверда ієрархія. Рівні підпорядкування чітко визначені	Відсутність ієрархії чи її розмитість. Рівні підпорядкування чітко не визначені
Характеристика розвитку вертикальних і горизонтальних зв'язків	Сильно розвинуті вертикальні субординаційні зв'язки	Високий рівень горизонтальної інтеграції між моделями. Добре розвинуті зв'язки кооперації і координації
Тип підпорядкування	Моноцентричний, постійний	Поліцентричний, зміна підпорядкування за ситуаціями

Продовження таблиці 2.4

Формалізація правил і процедур, які застосовуються при здійсненні моделювання	Тверда формалізація правил і процедур	Слабка чи помірна формалізація правил і процедур
Поділ задач моделювання	Вузька спеціалізація моделювання. Тверде і постійне закріплення задач	Широка спеціалізація моделювання. Тимчасове закріплення задач за групами моделей
Характеристика отриманих результатів моделювання	Всі результати моделювання отримуються на вищому рівні моделей	Можливе доповнення результатів, отриманих на вищому рівні моделювання, результатами моделювання на інших рівнях.

Джерело: на основі узагальнення [142, 191, 411 та ін.]

Адаптивні економіко-математичні моделі характеризуються розмитістю ієрархії підпорядкування, невеликою кількістю рівнів підпорядкування в загальних та глобальній моделях, гнучкістю структури, слабким чи помірним використанням формальних правил і процедур, децентралізацією прийняття рішень, широким спектром вимог та поставлених завдань моделювання.

3. Реляційна модель – логічна модель даних. Вперше була запропонована британським ученим співробітником компанії IBM Едгаром Франком Коддом (E. F. Codd) в 1970 році в статті «A Relational Model of Data for Large Shared Data Banks». В даний час ця модель є фактичним стандартом, на який орієнтуються практично всі сучасні комерційні системи керування базами даних [142, 191]. Така модель використовується при автоматизації процесу забезпечення економічної безпеки, в ній досягається більш високий рівень абстракції даних, ніж в ієрархічній або мережевій. У згаданій статті Е. Ф. Кодда стверджується, що «реляційна модель надає засоби опису даних на основі тільки їх природної структури, тобто без потреби введення якоїсь додаткової структури для цілей машинного представлення» [142, 191]. Іншими словами, подання даних не залежить від способу їх фізичної організації. Це забезпечується за рахунок використання математичного поняття відношення (сама назва «реляційна» походить від англійського relation – «відношення») [191, 337].

Реляційна модель має певні переваги перед вищерозглянутими:

- простота і доступність для розуміння користувачами результатної інформації;

- суворі правила моделювання, які базуються на математичному апараті;

- повна незалежність даних.

Разом з цим присутні і недоліки реляційної моделі:

- складнощі у формалізованому представленні предметної області;

- труднощі у розумінні структури даних після логічного моделювання, викликані доволі великою множиною результатної інформації

- відносно низька швидкість доступу до даних при їх машинній обробці.

4. В умовах машинної обробки даних при автоматизації процесу забезпечення економічної безпеки також використовують об'єктно-реляційні моделі, що є модифікацією вищенаведених [131, 142].

5. Багатовимірна модель. Моделі цього типу призначені для інтерактивного аналітичного опрацювання агрегованих статистичних і прогнозованих даних. Багатовимірну модель можна подати за допомогою геометричної фігури (множини точок), одержаної всіма можливими рішеннями цільової функції. Найчастіше в якості геометричної фігури для логічного подання результатів моделювання використовують куб, тетраедр, сферу [131].

Залежності між агрегатами, залежності між елементами ієрархії у багатовимірній моделі встановлюються за асоціативними правилами. Математичний апарат багатовимірних моделей, окрім традиційних реляційних, містить операції зрізу, згортки, деталізації, обертання.

6. Гібридна модель. Моделі цього типу поєднують особливості частини або всіх вищеназваних моделей. Суть процесу створення гібридної моделі полягає у паралельному поєднанні двох або більше методів моделювання. Перевагою таких моделей є більша порівняно з іншими вірогідність і точність результатної інформації, недоліком – висока трудомісткість процесу моделювання.

Фізичний рівень у представленому розподілі економіко-математичних моделей за рівнями абстракції опису проблемної сфери економічної безпеки відповідає усім іншим вищезазначеним етапам економіко-математичного моделювання. На ньому моделі представлені у вигляді математичних цільових функцій, апарату математичного та економічного аналізу, структури вхідних, вихідних та проміжних даних.

Оцінки щодо складових процесу забезпечення економічної безпеки в умовах високого ступеню невизначеності функціонування суб'єкта господарювання повинні проводитись з використанням не однієї математичної моделі, а узгодженого сімейства моделей, що адаптивно конструюються одна з другої і, таким чином, безперервно вдосконалюються на підставі оптимального вибору вихідних даних.

Ефективність функціонування суб'єкта господарювання в умовах нестабільного ринку зумовлюється якістю та гнучкістю його політики економічної безпеки. Зі збільшенням складності та динамічності ринкового середовища, економічна стратегія повинна дозволяти пристосовуватися до швидкозмінних умов господарювання. Для моделювання гнучкої, адаптивної економічної стратегії суб'єкта господарювання необхідний комплексний аналіз динаміки економічного стану та впливу на нього різноманітних факторів та випадкових чинників. Ці вимоги вирішуються шляхом застосування механізму економічної безпеки, який засновується на всебічному аналізі ринкової ситуації, що враховує специфіку вітчизняного та міжнародного ринків.

Прогнозування стану економічної безпеки суб'єкта підприємництва на основі багатofакторної моделі виконується шляхом виділення синхронно та асинхронно діючих факторів і прогнозування факторіальних ознак на основі комплексу моделей: експоненціального згладжування, змінної середньої, трендових моделей. Вибір прогнозного значення факторіальної ознаки здійснюється шляхом вибору найкращого прогнозу за критерієм мінімальності середньоквадратичної помилки. Кінцевим етапом механізму аналізу та прогнозування стану економічної безпеки є моделювання політики економічної

безпеки. Реальна політика економічної безпеки в роботі розглядається як така, що складається з двох частин: запланованої стратегії поведінки учасника на ринку та адаптивної реакції системи його економічної безпеки на зміну ситуації. Адаптивна реакція системи економічної безпеки на зміну ситуації повинна передбачатися управлінським персоналом для швидкого та якісного прийняття рішень при коливаннях деяких показників безпеки. Для оцінки можливих змін та структурних зрушень у економічному стані суб'єкта підприємництва пропонується використовувати на підставі побудованої багатофакторної моделі економічної безпеки емпіричні коефіцієнти еластичності, що характеризують інтенсивність зміни рівня економічної безпеки при зміні фактору (ризик), що його визначає.

Отже, з метою виявлення тенденцій зміни економічного стану суб'єкта господарювання та факторів, що найбільше впливають на нього, потрібен статистичний аналіз економічних показників, що характеризують процес забезпечення економічної безпеки.

Виконуваний аналіз направлений на розв'язання таких задач:

- виявлення економічних факторів, що чинять найбільший вплив на стан економічної безпеки суб'єкта підприємництва, а також сили та характеру цього впливу;
- побудову моделі множинної регресії цієї залежності;
- виконання кількісного аналізу внеску кожного з факторів, що впливає на стан економічної безпеки суб'єкта підприємництва.

Як основна складова процесу забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва його системою безпеки використовується механізм аналізу та оцінки загроз економічній безпеці, який включає три основні етапи: аналіз та оцінка результатів виробничо-економічної діяльності; аналіз та оцінка економічного стану суб'єкта підприємництва; формування його політики безпеки.

На першому етапі проводиться аналіз оцінка економіко-виробничої та економічної діяльності суб'єкта на ринку, що дозволяє виділити коло задач, які

стоять перед ним, та напрями удосконалення економічної діяльності з метою досягнення оптимального розподілу економічних ресурсів. На другому етапі здійснюється аналіз впливу зовнішніх факторів на економічний стан суб'єкта підприємництва. На третьому етапі проводиться групування ризиків, оцінка їх впливу на економічну безпеку та формування політики економічної безпеки в розрізі кожної групи ризиків та забезпечення економічної безпеки в цілому.

Цей механізм дозволяє підвищити ефективність функціонування суб'єкта господарювання шляхом підвищення якості прийняття управлінських рішень відносно управління наявними економічними ресурсами, оцінки та вибору привабливого сегменту ринку, економічної стратегії.

На всіх етапах механізму аналізу та оцінки загроз економічній безпеці суб'єкта підприємництва доцільно використовувати множину інфологічних концептуальних моделей. Такий підхід передбачає декомпонованість системи економічної безпеки суб'єкта підприємництва по рівнях формування та управління, дозволяє сформувати її структуру, підвищити ефективність використання ресурсного потенціалу та адаптувати систему економічної безпеки до поточних завдань.

Кожен учасник ринку формує власну систему економічної безпеки з огляду на набутий досвід, політику безпеки та економічні можливості. Моделювання є основним способом перевірки її дієздатності і ефективності.

Призначення моделей системи економічної безпеки полягає в створенні передумов для об'єктивної оцінки і подальшого контролю економічного стану суб'єкта підприємництва з точки зору економічної безпеки. Необхідність у таких оцінках звичайно виникає при аналізі загальної економічної ситуації з метою виробітки стратегічних рішень при організації господарської діяльності на ринку.

Загальна модель системи економічної безпеки складається з певної множини взаємопов'язаних часткових моделей.

Загальна модель системи економічної безпеки дозволяє проводити оцінку економічного стану суб'єкта підприємництва на основі узагальнення і аналізу

показників, отриманих за допомогою часткових моделей, а також визначити (спрогнозувати) реакцію системи (управлінське рішення) на зміну рівня його економічної безпеки (рис.2.8).

Рис. 2.8 Призначення загальної моделі системи економічної безпеки

Джерело: власна розробка

Представлення загальних моделей систем і процесів у різних авторів не однакове [29, 131, 142, 191, 537 та ін.].

На наш погляд, економічну безпеку суб'єкта господарювання можна представити у вигляді тривимірної просторової моделі з центром на початку координат в точці $O(0;0;0)$ і базису, утвореного трьома взаємно перпендикулярними векторами (рис. 2.9).

Ці вектори задають три координатних осі: «напрями забезпечення», «методи досягнення», «витрати на досягнення» (абсцис, ординат, аплікат).

Точка $O(0;0;0)$ відповідатиме стану абсолютної економічної безпеки, коли повністю відсутні загрози за всіма напрямками, і не використовуються ресурси та спеціальні методи для їх ліквідації або мінімізації.

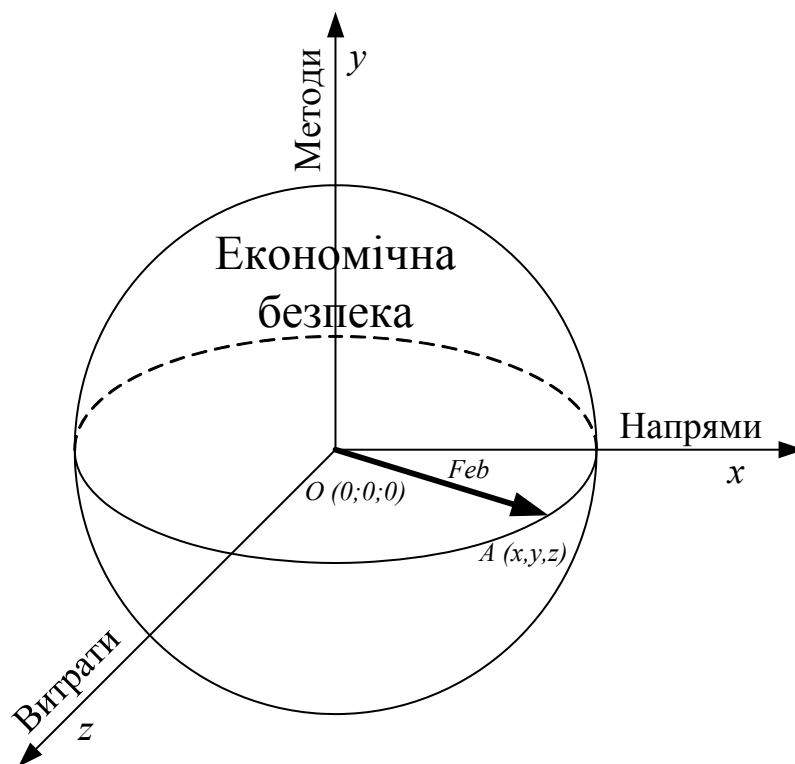

Рис. 2.9 Загальна модель економічної безпеки суб'єкта підприємництва

Джерело: власна розробка

Координати точки $A(x,y,z)$ – кінця вектору Feb вказують рівень економічної безпеки, який можна досягти, витрачаючи фіксований обсяг ресурсів системи безпеки для ліквідації визначеної кінцевої кількості загроз визначеними методами їх нейтралізації. По кожній осі можна виділити кілька векторів базису – взаємопов'язаних часткових моделей. Вектор Feb представляє собою лінійну комбінацію векторів базису.

На сьогодні не існує обмежень щодо кількості і наповнення часткових моделей. Аналізуючи широковідомі роботи вчених [29, 131, 142, 191, 537 та ін.], можна зробити висновок, що загальна модель економічної безпеки суб'єкта підприємництва повинна включати таку кількість, представлення і наповнення часткових моделей (базисних векторів), які дозволять мати найбільш повне уявлення про стан економічної безпеки і динаміку економічних процесів. Розглянемо кожен вектор окремо.

Вектор «Напрями забезпечення» визначає напрямки забезпечення безпеки суб'єкта підприємництва. По ньому можна виділити такі основні часткові моделі:

- загрози;
- умови;
- об'єкти ризику.

Такий склад часткових моделей, на нашу думку, достатній для характеристики негативних факторів (чинників) впливу на економічну безпеку і дозволить визначити рівень небезпеки для кожного об'єкту ризику в конкретних умовах функціонування, вкаже основні напрями ліквідації (мінімізації) загроз економічній безпеці.

Визначення напрямів забезпечення економічної безпеки (кількості загроз, їх значущості, рівня небезпеки для кожного об'єкту ризику) зумовлює необхідність визначення засобів і методів (способів), якими буде досягнуто необхідний рівень економічної безпеки суб'єкта підприємництва. При цьому реалізація функції захисту об'єктів і ліквідації (мінімізації) загроз економічній безпеці визначеними методами і засобами покладена на персонал суб'єкта господарювання.

Отже, по вектору «Методи досягнення» можна визначити такі основні часткові моделі:

- засоби;
- методи;
- персонал.

Вектор «Витрати на досягнення» визначає обсяг витрат сукупного економічного ресурсу на досягнення певного рівня економічної безпеки, який відповідає тому чи іншому варіанту політики безпеки. По ньому визначимо такі основні часткові моделі:

- джерело;
- ліміт.

Такий склад часткових моделей по вектору «Витрати на досягнення», на нашу думку, достатньо характеризує економічну спроможність суб'єкта підприємництва щодо забезпечення певного рівня економічної безпеки і його готовність витратити кошти на економічну безпеку.

Таким чином, рівень економічної безпеки суб'єкта господарювання визначатиметься результуючим вектором безпеки. Координати вектору відповідають ступеню залучення визначеної множини його ресурсів за певними напрямками для протидії визначеній множині загроз.

Оскільки властивості економічних явищ характеризуються, як правило, множиною ознак ($m \geq 2$), то при упорядкуванні одиниць сукупності виникає необхідність агрегування усіх ознак множини в одну інтегральну оцінку.

Агрегування ознак ґрунтується на так званій теорії «аддитивної цінності», згідно з якою цінність цілого дорівнює сумі цінностей його складових. Якщо ознаки множини мають різні одиниці виміру, то адитивне агрегування потребує приведення їх до однієї основи, тобто попередньої нормалізації [29].

Слід зазначити, при створенні (проектуванні) системи економічної безпеки доцільно використовувати декомпозиційний підхід.

Вчені у [29, 131, 142, 191, 537 та ін.] використовують різні підходи до описового моделювання. На нашу думку, при описовому моделюванні системи економічної безпеки суб'єкта підприємництва з точки зору простоти і наочності, доцільно використовувати підхід Пономаренка В. С., викладений у [191].

Призначення інфологічних моделей системи економічної безпеки полягає в створенні передумов для об'єктивної оцінки негативних факторів (ризиків) і подальшого контролю стану суб'єкта підприємництва з точки зору забезпечення його економічної безпеки.

Для створення концептуальної інфологічної моделі, що відображає систему ризиків, які зумовлюють динаміку стану суб'єкта підприємництва необхідно провести детальніше вивчення його завдань (цілей), структури та умов функціонування. В результаті вивчення складається словник об'єктів

проблемної сфери, визначається характер зв'язків між ними і формується перелік загроз, що можуть вплинути на економічний стан суб'єкта підприємництва (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Словник об'єктів проблемної сфери

№ п/п	Назва об'єкта проблемної сфери	Призначення (функції) об'єкта проблемної сфери
-------	--------------------------------	--

Джерело: [191]

Після складання словника об'єктів проблемної сфери необхідно позбутися його елементів, що дублюються або обчислюються з вже існуючих (проміжні елементи), синонімів, омонімів.

З множини об'єктів, що є в словнику і належать до проблемної сфери відокремлюють типи сутностей та їх атрибути.

Тип сутності – це набір об'єктів проблемної сфери, однотипних у тому розумінні, що вони описуються однаковими атрибутами. У постановці задачі такі об'єкти проблемної сфери фігурують у множині. Множина таких об'єктів – скінченна, її потужність є величиною, що підлягає оцінюванню, а самі елементи множини не відзначаються надмірною мінливістю. В локальній задачі не рекомендується виділяти більше семи типів сутностей [337].

Представимо концептуальну інфологічну модель, що відображає систему ризиків, які зумовлюють динаміку стану суб'єкта підприємництва у вигляді ER-діаграми (рис. 2.10).

ER-діаграма – діаграма «Entity – Relationship» («Сутність – зв'язок»), запропонована у 1976р. П.Ченом; на концептуальному рівні вона є або ієрархічною, або мережною, або реляційною, або об'єктно-орієнтованою, або об'єктно-реляційною, або багатовимірною, або гібридною моделлю [337]. В даному випадку, на нашу думку, задля спрощення процесу моделювання і досягнення багатоваріантності точок зору доцільно використовувати гібридну модель.

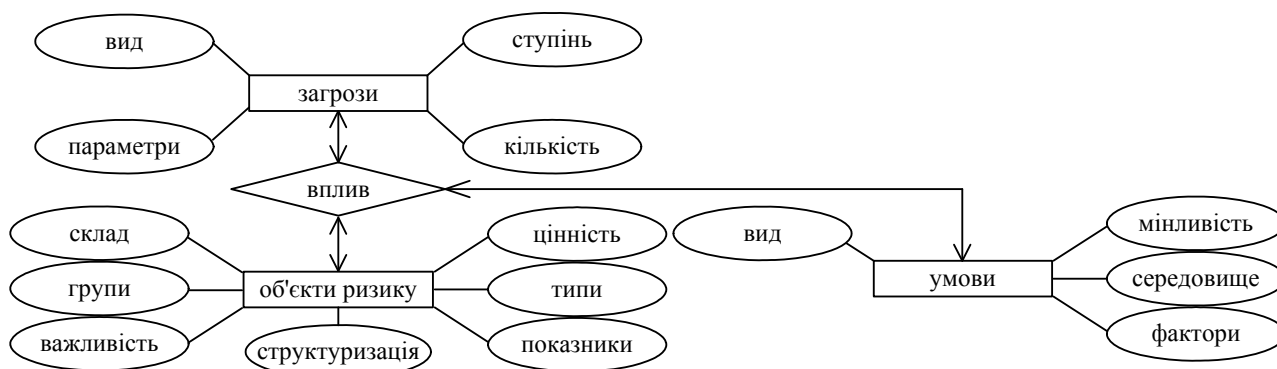

Рис. 2.10 ER-діаграма концептуальної інфологічної моделі, що

відображає систему ризиків

Джерело: власна розробка

Основними типами сутностей при створенні інфологічної моделі для формування системи факторів (ризиків), які зумовлюють динаміку економічного стану суб'єкта підприємництва, з точки зору автора, можуть бути: «Загрози», «Умови», «Об'єкти ризику».

Кожен тип сутностей має свої атрибути опису. Атрибути і типи сутностей з'єднуються неспрямованими зв'язками. Зв'язок між типами сутностей відбиває фактичну або можливу взаємодію між ними, а також динаміку взаємодії між екземплярами сутностей. Атрибут, що дозволяє однозначно ідентифікувати певний тип сутностей, називають ключем [337].

Атрибут «Вид» типу сутностей «Загрози» характеризує види загроз і напрямків захисту. Фахівці з економічної безпеки у [1, 538, 539, 545 та ін.] по-різному класифікують загрози суб'єкту підприємництва. Узагальнюючи їх погляди, загрози можна класифікувати по часу дії на потенційні і постійні.

Як відомо, для кожного гравця на ринку існує велика кількість потенційних факторів, вірогідності появи яких різняться між собою і які викликають відповідну реакцію його системи економічної безпеки (рис. 2.11).

В зв'язку з обмеженістю економічних ресурсів попередження і протидія абсолютно всім видам загроз неможлива. Не всі існуючі загрози учаснику ринку рівноцінні між собою, тому важливо вибрати ті з них, які приводять до малої чутливості інтегрального показника при варіаціях вхідних і вихідних

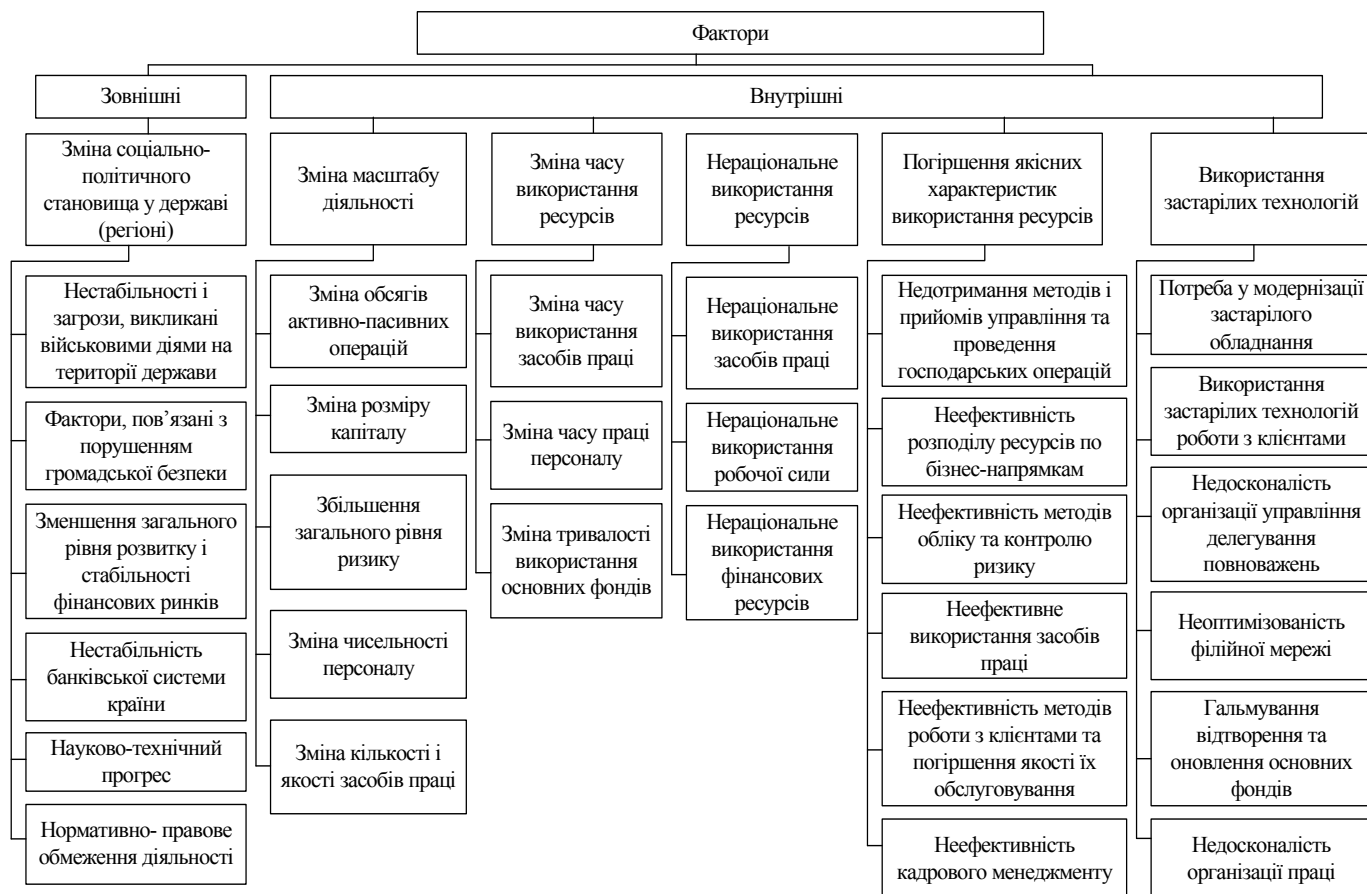

Рис. 2.11 Фактори, що викликають реакцію системи економічної безпеки суб'єкта господарювання

Джерело: власна розробка

даних. Такі загрози, називані I_3 -несуттєвими [143], можуть бути видалені з структури I_3 або замінені більш простими з метою глобального спрощення всього типу сутності I_3 .

При цьому потрібно розрізнити як I_3 - несуттєвий параметр (блок) Z_n розташований у структурі даного типу сутності. Якщо Z_n здійснює зовнішній вплив на досліджувану частку типу сутності (групу параметрів), то в загальному випадку його можна замінити сукупністю незалежних від досліджуваної групи спрощених параметрів (блоків загроз) $\{C_1 \dots C_j\}$.

Кожен C_j формує один з можливих впливів (в межах заданих обмежень). Після цього при моделюванні здійснюється перебір всіх можливих варіантів включення різних впливів з використанням статистичного підходу – включення

C_j випадковим чином. Статистичні характеристики встановлюються за результатами часткового моделювання Z_n . Для вивчення критичних режимів з метою формування сталої системи безпеки потрібно включати «найгірші» варіанти впливів. Допустиме також безпосереднє спрощення замкнутого контуру « $Z_n \leftrightarrow$ тип сутності» без розриву зворотного зв'язку. Отже, кількість каналів загроз економічному стану суб'єкта підприємництва дорівнює:

$$K_z = \{S_1, S_2 \dots S_m; C_1, C_2 \dots C_n\} = \sum_{i=1}^m S_i + \sum_{j=1}^n C_j, \quad (2.1)$$

де S_i – суттєві загрози, $i \in \{1; m\}$; C_j – несуттєві загрози, $j \in \{1; n\}$.

З урахуванням вищезазначеного, ймовірність настання загрози економічному стану суб'єкта підприємництва вираховується за формулою:

$$P(S_i, C_j) = P(S_1, S_2 \dots S_i, C_1, C_2 \dots C_j) \quad (2.2)$$

При подальшому визначенні системи факторів (ризиків), які зумовлюють динаміку економічного стану суб'єкта підприємництва враховуються всі види загроз, але атрибути «Вид» і «Кількість» типа сутностей «Загрози» є кінцевими величинами. Атрибут «Ступінь» характеризує ступінь впливу того чи іншого виду загроз на діяльність суб'єкта підприємництва, рівень втрат при настанні загрози. Атрибут «Параметри» дає уявлення про характер загрози, її кількісні і якісні показники.

Таким чином, тип сутності «Загрози» можна представити у вигляді інтегрального показника загроз:

$$I_z = \sum_{i=1}^m P(S_i) \times S_i + \sum_{j=1}^n P(C_j) \times C_j, \quad (2.3)$$

де – S_i, C_j – нормалізовані значення показників загроз; $P(S_i), P(C_j)$ – за вагові коефіцієнти (значимість), що визначають ступінь внеску показника загрози в інтегральний індекс загроз прийнята ймовірність настання тієї чи іншої загрози.

На певний ресурс може впливати більше однієї загрози, причому ймовірність настання цих загроз різниться. З огляду на це, формула (2.3) прийме вигляд:

$$I_3 = \frac{\sum_{i=1}^m \left(S_i \times \prod_{i=1}^m P(S_i) \right)}{m} + \frac{\sum_{j=1}^n \left(C_j \times \prod_{j=1}^n P(C_j) \right)}{n} \quad (2.4)$$

Тип сутностей «Умови» характеризує діяльність суб'єкта підприємництва в змінних (незмінних) умовах у певному середовищі під впливом негативних (позитивних) факторів. По видам умови цієї діяльності можуть бути сприятливими, несприятливими і нейтральними. Об'єктивне середовище буває зовнішнє і внутрішнє.

Тип сутності «Умови» практично доповнює тип сутності «Загрози» і тому його недоцільно представляти у вигляді окремої цільової функції. Але розгляд умов діяльності суб'єкта підприємництва необхідний для виявлення додаткових джерел загроз і доповнення цільової функції I_3 новими показниками, що не були враховані при розгляді загроз.

Аналогічно іншим, тип сутності «Об'єкти ризику» можна представити у вигляді інтегрального показника:

$$I_{об} = \frac{\sum_{i=1}^m a_i Z_i}{m} + \frac{\sum_{j=1}^n a_j Z_j}{n}, \quad (2.5)$$

де a_i, a_j – коефіцієнти, що враховують ступінь ризику суб'єкта підприємництва,

$$j \in \{1; n\}, j \in \{1; n\}$$

Z_i, Z_j – нормалізовані значення показників основних об'єктів ризику, представлена у вигляді, відносному до загальної вартості ресурсів;

Порогові значення показників економічної безпеки суб'єкта підприємництва визначаються в залежності від кожного показника. Вони, звичайно, не можуть бути визначені безпосередніми розрахунками, оскільки є наслідком тривалого накопичення досвіду діяльності, а тому визначаються експертно, і для них характерна певна невизначеність.

Загальний інтегральний показник часткової моделі по вектору «Напрямки забезпечення»:

$$I_{нз} = I_з + I_{об} \quad (2.6)$$

Аналогічно з вищенаведеним, ER- діаграма часткової моделі по вектору «Методи досягнення» має вигляд, зображений на рис. 2.12.

Саме моделі цього вектору, на наш погляд, найбільш складні по своїй суті. Розглянемо призначення кожного типу сутностей, його атрибутів і зв'язків більш детально.

Тип сутностей «Засоби» характеризує множину використовуваних учасником ринку засобів забезпечення економічної безпеки.

Склад засобів забезпечення безпеки можна умовно поділити на чотири категорії:

Рис. 2.12 ER- діаграма часткової моделі по вектору «Методи досягнення»

Джерело: власна розробка

- інженерно-технічні;
- апаратні;
- програмні;
- організаційно-методичні.

Засоби забезпечення безпеки суб'єкта господарювання відносяться до складу його основних засобів і можуть бути обліковані як в кількісній, так і в вартісній формі.

Інтегральний показник типу сутностей «Засоби» має вигляд:

$$I_{зас} = \frac{\sum_{i=1}^m (b_i(S_i) \times q_i)}{m} + \frac{\sum_{j=1}^n (b_j(C_j) \times q_j)}{n}, \quad (2.7)$$

де $b_i(S_i), b_j(C_j)$ – вагові коефіцієнти (значимість), що враховують важливість засобу з точки зору перекриття загрози;

q_i, q_j – нормалізовані значення показників засобів забезпечення економічної безпеки; $i \in \{1; m\}, j \in \{1; n\}$

Тип сутностей «Персонал» окреслює властивості робітників, вплив «людського фактору» на діяльність окремих підрозділів суб'єкта підприємництва і його діяльність в цілому:

$$I_{пер} = \frac{\sum_{i=1}^m d_i p_i}{m} + \frac{\sum_{j=1}^n d_j p_j}{n}, \quad (2.8)$$

де d_i, d_j – коефіцієнти, що враховують якісний склад об'єкта ризику,

p_i, p_j – нормалізовані значення показників «корисності» працівників об'єкту ризику по відношенню до частки вартості об'єкта ризику у загальній вартості економічних ресурсів; $i \in \{1; m\}, j \in \{1; n\}$

Тип сутностей «Методи» характеризує методи і способи досягнення поставлених завдань політики безпеки при заданому рівні діяльності на ринку.

Інтегральний показник типу сутностей «Методи» має вигляд:

$$I_{мет} = \frac{\sum_{i=1}^m (g_i(S_i) \times h_i)}{m} + \frac{\sum_{j=1}^n (g_j(C_j) \times h_j)}{n}, \quad (2.9)$$

де g_i, g_j – коефіцієнти, що враховують дієвість методу або способу захисту по нейтралізації суттєвих S_i і несуттєвих C_j загроз; $i \in \{1; m\}, j \in \{1; n\}$;

h_i, h_j – нормалізовані значення показників що враховують складність виконання методу (проведення заходу) і визначаються апіорно, виходячи з досвіду спеціаліста (експерта) по економічній безпеці.

Загальний інтегральний показник часткової моделі по вектору «Методи досягнення»:

$$I_{\text{мд}} = I_{\text{зас}} + I_{\text{мет}} + I_{\text{пер}} \quad (2.10)$$

Суб'єкти господарювання змушені витратити кошти на свою економічну безпеку. Ці витрати можна умовно розподілити на основні види (рис. 2.13).

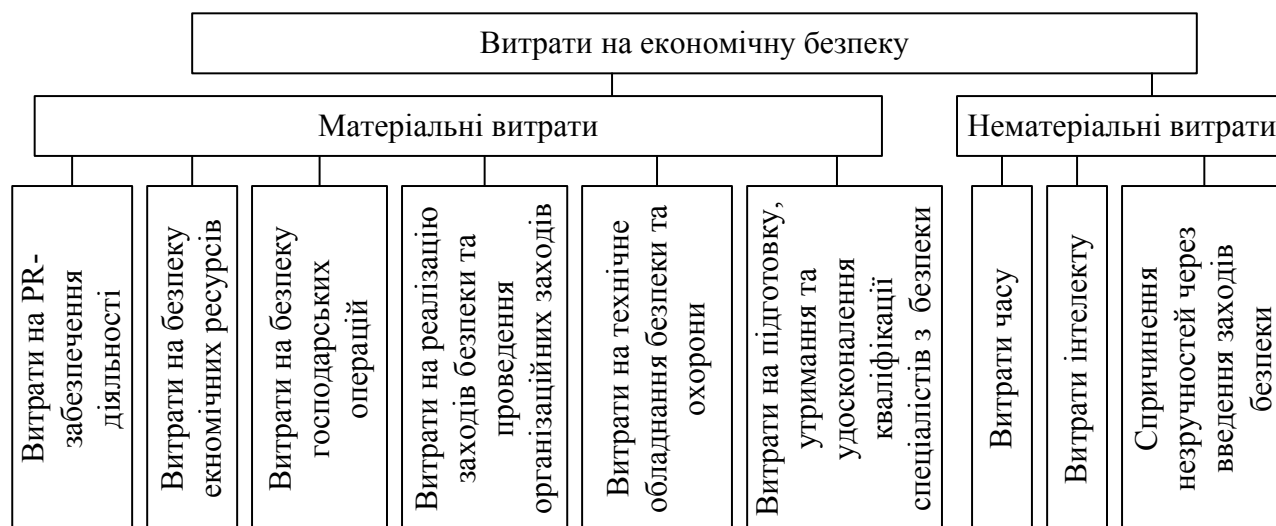

Рис. 2.13 Витрати на забезпечення економічної безпеки

Джерело: власна розробка

Витрати на забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва, як правило, не існують в «чистому» вигляді, а входять до складу тих чи інших видів витрат на забезпечення господарської діяльності. Розглянемо більш детально призначення та склад цих витрат.

Витрати на безпеку економічних ресурсів призначені для підтримки визначених, об'єктивно необхідних співвідношень між трьома складовими – власним капіталом, залученими і розміщеними засобами – шляхом постійного контролю та оперативного управління їхніми структурними елементами.

Витрати на безпеку економічних ресурсів є найбільш важливою і найбільш вагомою частиною витрат на безпеку загалом. Їх можна класифікувати наступним порядком:

1. Витрати на безпеку залучення ресурсів:

– витрати на пошук та придбання достовірної інформації про автентичність ресурсів, їх фактичний та прогнозований стан;

– витрати на безпеку процесу передачі ресурсів у встановлених термінах та обсягах.

2. Витрати на безпеку обслуговування ресурсів:

– витрати на страхування ризиків;

– витрати на резервування коштів;

– витрати на реструктуризацію ресурсів згідно вимог безпеки;

– витрати на отримання інформації про наявний стан ресурсів;

– витрати на безпеку транспортування (доставки) та зберігання ресурсів;

– витрати на безпеку позабалансового фінансування.

Складові часткової моделі по вектору «Витрати на досягнення» (джерело, ліміт) складно представити у вигляді ER-діаграми, тому що їх атрибути охоплюють всю множину ресурсів суб'єкта підприємництва та інструментів управління ними, тобто є також і атрибутами типів сутностей інших векторів. Їх вплив на економічну безпеку суб'єкта підприємництва показано на ER-діаграмі загальної моделі системи економічної безпеки (рис. 2.14).

Часткова модель по вектору «Витрати на досягнення» залежить від двох попередніх, бо спирається на дані, отримані в результаті розрахунку часткових моделей по векторах «Напрямки забезпечення» та «Методи досягнення». Особливістю є її залежність від часу.

Обмеження, що накладаються на часткові моделі (вимоги до складу векторів, ліміти параметрів, тощо) формують вимоги до загальної моделі системи економічної безпеки.

Загальний інтегральний показник економічної безпеки суб'єкта підприємництва з урахуванням часткової моделі по вектору «Витрати на досягнення» буде мати вигляд:

$$I_{еб} = \frac{1}{e^T} - (I_{мд} - I_{нз}), \quad (2.11)$$

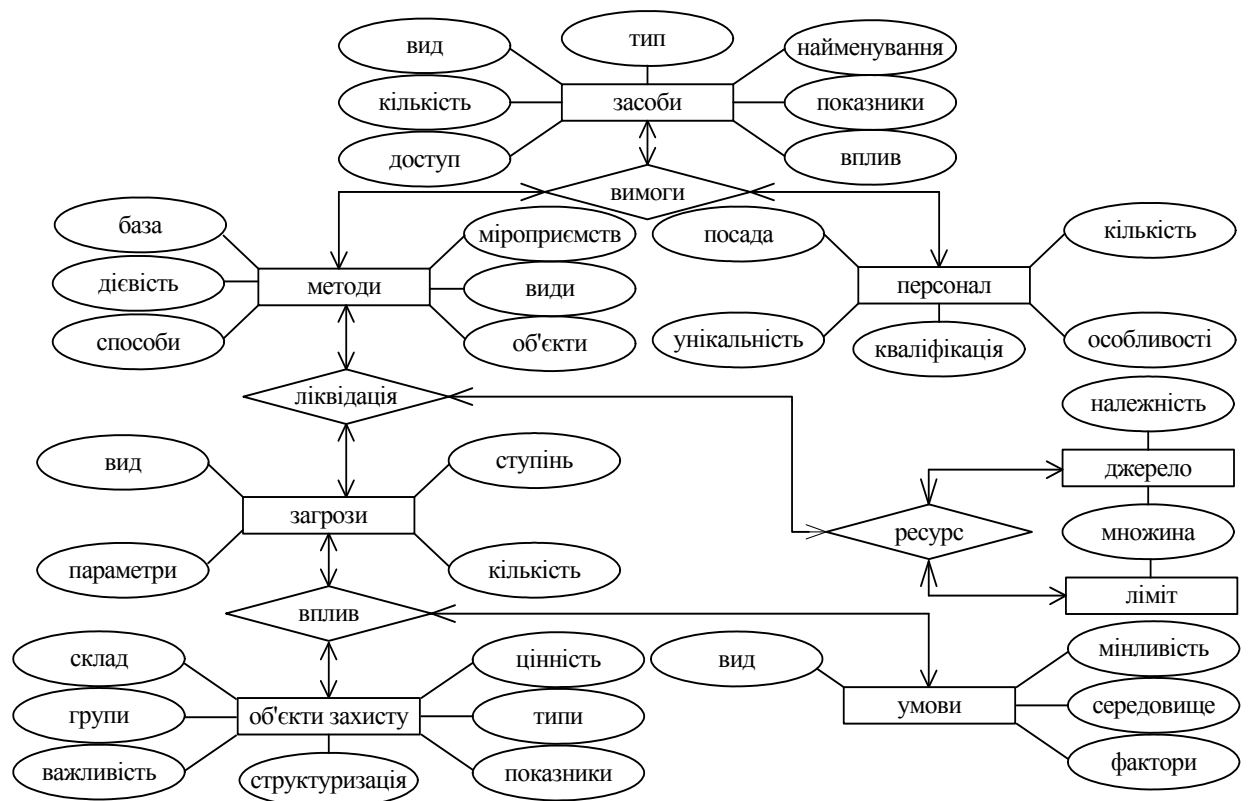

Рис. 2.14 ER-діаграма загальної моделі системи економічної безпеки

Джерело: авторська розробка

тут $\frac{1}{e^T}$ – коефіцієнт, який враховує час $T = T_{пр.р} - T_{вид.рез}$, що пройшов між видачею результатів про стан безпеки $T_{вид.рез}$ та прийняттям рішення про протидію загрозам $T_{пр.р}$, $T \geq 0$.

Ідеальне значення коефіцієнта $\frac{1}{e^T}$ дорівнює 1, коли прийняття рішення відбувається в одному й тому ж проміжку часу, що і видача результатів про стан безпеки суб'єкта підприємництва, тобто $T_{пр.р} - T_{вид.рез} = 0$

За своєю фізичною суттю наведена загальна модель системи економічної безпеки показує якісний склад об'єктів захисту суб'єкта підприємництва в конкретних умовах під впливом певної кількості визначених загроз, а за економічною суттю – вартість безпечного ведення господарської діяльності.

2.4 Концептуальне інфологічне моделювання як елемент процесу дослідження економічної безпеки суб'єкта господарювання

Характерною рисою сучасного економічного менеджменту є широке застосування економіко-математичних моделей при вирішенні завдань управління економічними ресурсами. Стрімкий розвиток інформаційних технологій, поява новітніх методів обробки економічної інформації зумовлює необхідність створення моделей, які дозволяють розуміти та імітувати предметну область на основі інформаційних і логічних взаємозв'язків між її складовими. Розвиток економічної науки, інтеграція її з іншими областями суспільної діяльності призводить до видозміни інформації і потребує подальшого розвитку понятійно-категорійного апарату, для розуміння якого вже не достатньо тільки економічних знань. На погляд автора, інфологічне моделювання на сьогодні є перспективним інструментом для вирішення вищезазначених завдань.

Інфологічне моделювання – це формалізований опис предметної області, що виконується без орієнтації на програмні і технічні засоби, які в подальшому будуть використовуватись. Інфологічна модель відображає реальний світ у деякій зрозумілій людині концепції, цілком незалежна від параметрів середовища збереження даних [316].

Найбільш інформативним і відповідним для застосування при представленні проблемної сфери економічної безпеки суб'єктів підприємництва, на наш погляд, є побудова інфологічних моделей на основі семантичної мережі з використанням ER-діаграм.

Використання ER-діаграм запропоновано Петером Пін-Шен Ченом [337] у 1976 році і є на сьогодні найбільш популярною графічною нотацією концептуальної інфологічної моделі. Згідно з даною нотацією множина сутностей відображається у вигляді пойменованих прямокутників, множина відносин – у вигляді пойменованих ромбів. Якщо сутність бере участь у відносинах, вони пов'язані з лінією. Якщо відносини не є обов'язковими, то

лінія пунктирна. Атрибути відображаються у вигляді овалів і зв'язуються лінією з одним ставленням або однією сутністю.

У даній роботі застосоване інфологічне моделювання на основі семантичної мережі з використанням ER-діаграм для визначення трактування терміну «економічна безпека», доповнення алгоритму проведення кореляційно-регресійного аналізу, визначення цільових критеріїв та показників інтегральної оцінки ефективності управління інноваціями суб'єктів підприємництва, визначення оптимального складу показників оцінки ефективності стратегічного менеджменту.

Для визначення трактування терміну «економічна безпека» розроблена ER-діаграма, що дозволяє представити його на понятійному рівні, позбавитись надлишкових даних при описі, виділити зв'язки між структурними елементами (рис. 2.15).

Рис. 2.15 ER-діаграма для дефініції терміну «економічна безпека»

В результаті аналізу наукових джерел [167, 272, 316, 317, 475 та ін.] з урахуванням методик, описаних В. С. Пономаренком у [191] та І. Є. Семенчою у [411], для надання визначення економічній безпеці як економічній категорії виділені основні типи сутності – «характеристика» і «ситуація». Тип сутності – це набір об'єктів проблемної сфери, однотипних у тому розумінні, що вони описуються однаковими атрибутами [337]. Типи сутностей «характеристика» і

«ситуація» є залежними (породженими), характеризують поняття «безпека» і мають свої атрибути опису.

Відокремлюючи типи сутностей з множини даних, що належать до задачі визначення економічної безпеки як економічної категорії, після складання словника даних та видалення синонімів визначено, що тип сутності «характеристика» має вісім атрибутів (організація, спроможність, збалансованість, об'єкт, показники, стани, система, структура), а тип сутності «ситуація» – сім (передумови, впливи, фактори, терміни, вірогідність, періодичність, наслідки). Типи сутностей «характеристика» і «ситуація» є залежними (породженими), характеризують один тип сутності «безпека», і тому об'єднані зв'язком «опис». Зв'язок між типами сутностей відбиває фактичну або можливу взаємодію між ними, а також динаміку взаємодії між екземплярами сутностей. За [337] на ER-діаграмі зв'язок графічно зображено у вигляді поймаєного ромба з позначенням типу асоціативності (1:M, M:M).

Опис та призначення атрибутів представлені в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Опис та призначення атрибутів типів сутності економічної безпеки

Атрибут	Призначення
1	2
Характеристика	
Організація	Описує цільове об'єднання ресурсів для досягнення мети господарської діяльності
Спроможність	Описує здатність суб'єкта господарювання до здійснення своїх функцій
Збалансованість	Описує достатність рівня безпеки в існуючих умовах
Об'єкт	Описує предмет дослідження
Показники	Описує результати діяльності об'єкта, впливу середовища, досягнутий та прогнозний рівні економічної безпеки
Стани	Описує досягнутий або прогнозний рівні економічної безпеки суб'єкта господарювання
Система	Описує множину взаємопов'язаних елементів об'єкта, призначених для забезпечення його економічної безпеки
Структура	Описує взаємне розміщення та взаємозв'язок складових частин економічної безпеки
Ситуація	
Передумови	Описує попередні умови діяльності суб'єкта господарювання, обставини, що викликали зміну його стану
Впливи	Описує дію, яку середовище виявляє стосовно об'єкта господарської діяльності.
Терміни	Описує певний момент економічної безпеки у часі

Продовження таблиці 2.6

1	2
Вірогідність	Описує можливість досягнення певного рівня економічної безпеки в умовах, які можуть бути відтворені необмежену кількість разів
Періодичність	Описує часову залежність економічної безпеки
Наслідки	Описує результати впливу середовища діяльності суб'єкта господарювання
Фактори	Описує вплив середовища діяльності суб'єкта господарювання

Джерело: власна розробка

При проведенні дослідження визначено, що зв'язок між типами сутностей «характеристика» і «ситуація» типу М:М, а між ними і типом сутності «безпека» – типу 1:М. Зв'язок типу М:М свідчить про динаміку процесу господарювання, множину ситуацій, у яких може опинитися учасник ринку, множину характеристик його економічного стану, що відповідають цим ситуаціям. Зв'язок типу 1:М вказує на те, що хоча процес забезпечення економічної безпеки є безперервним у часі, саме твердження про економічну безпеку суб'єкта господарювання є одномоментним, пов'язаним з конкретною ситуацією і характеризується конкретними атрибутами.

Результати дослідження додатково підтверджують дефініцію, надану у п.1.1 про те, що *економічна безпека* – це ситуація, яка склалася в результаті функціонування суб'єкта господарювання, характеристика його спроможності як суб'єкта підприємництва використовувати шляхи і можливості реалізації власних економічних інтересів, місії і завдань наявними обсягами своїх ресурсів в конкурентному середовищі під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів.

Згідно з даним визначенням не обов'язкове досягнення *оптимального* балансу інтересів користувачів результатами господарської діяльності. Оптимальний баланс відповідатиме певному з *рівнів* економічної безпеки і лише частково характеризуватиме її стан.

Економічна безпека, поступово перетворюючись на окрему галузь знань, вже має свій напрацьований методичний інструментарій та економіко-

математичний апарат для формалізованого і неформалізованого опису існуючих кількісних і якісних характеристик та закономірностей розвитку.

Незважаючи на це, актуальність дослідження процесів забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання в умовах нестабільності ринку потребує принципово нових підходів до економіко-математичного моделювання, які дозволять удосконалити механізми ведення господарської діяльності через опосередковане пізнання об'єкту дослідження.

При цьому особливого значення в економічній практиці набувають моделі, що дозволяють одночасно обґрунтовувати управлінські рішення і прогнозувати основні параметри економічної системи [319, с. 95].

Серед економіко-математичних методів і моделей, які використовують для аналізу рівня економічної безпеки суб'єктів підприємництва на сьогодні найчастіше використовують економетричні методи кореляційно-регресійного аналізу.

Запропонований Ф. Гальтоном наприкінці 70-х років XIX ст. метод кореляційного аналізу, до нашого часу постійно вдосконалювався і розвивався. Відомі роботи Карла Пірсона з теоретичного обґрунтування поняття множинної регресії, коефіцієнта лінійної кореляції, метода побудови головних компонент [142]. Гарольд Хотеллінг запропонував метод головних компонент (не знаючи роботи К. Пірсона) і канонічний кореляційний аналіз [29]. Ч. Спірмен запропонував теорію G-фактора та ранговий коефіцієнт кореляції, що носить тепер його ім'я. Широко відомі роботи Германа та Сванта Волдів з PLS-аналізу [275].

Водночас, незважаючи на значну кількість робіт з даної проблематики, наукові дослідження потребують подальшого розвитку. Навіть при застосуванні машинної обробки інформації, у деяких випадках, є складності з практичною реалізацією методу кореляційно-регресійного аналізу при економіко-математичному моделюванні показників економічної безпеки суб'єктів підприємництва. Зокрема це стосується процедури відбору значимих

показників економічної безпеки, вибору форми зв'язку і їх подальшого формального аналізу для визначення результативної ознаки-функції.

Регресійний аналіз є основним статистичним методом побудови математичних моделей стану економічної безпеки суб'єктів підприємництва по експериментальним даним. Ці моделі зв'язують кількісні змінні – результуючу і пояснюючі.

При рішенні регресійних задач з проблематики економічної безпеки у багатьох випадках прослідковується наявність сильного лінійного зв'язку між всіма або деякими пояснюючими змінними (мультикореляційність).

Мультикореляційність може проявлятися як у функціональній (явній), так і вірогіднісній (прихованій) формі. Функціональна форма виникає, коли хоча б один із факторів зв'язаний з іншим лінійними функціональними співвідношеннями. Вірогіднісна форма мультикореляційності має місце, коли хоча б між двома випадковими пояснюючими змінними існує порівняно сильна кореляція [142, 275].

У всіх випадках, коли виявляється мультикореляційність необхідний ретельний предметно-змістовний аналіз причин її виникнення.

З математичної точки зору мультикореляційність приводить до різкого зниження точності оцінок параметрів і функцій регресії, які часто перестають задовольняти пред'явленим вимогам. Оцінки стають вкрай чутливими до вибіркового спостережень. Застосування критеріїв значущості стає ненадійним. Для встановлення наявності і ступеня мультикореляційності застосовуються різні способи і показники: коефіцієнт множинної детермінації, елементи кореляційної матриці стандартизованих регресорів і т.ін.

Процес кореляційно-регресійного аналізу вже достатньо вивчений і описаний в науковій літературі. Однак необхідно доповнити його алгоритм, зважаючи на складність і неформалізованість опису, наступними двома етапами, які виконуються на початку аналізу.

Етап 1. Визначення пріоритетних напрямів діяльності суб'єкта підприємництва. Аналіз зводиться до вивчення умов функціонування учасника

в конкурентному середовищі, визначенні внутрішніх і зовнішніх впливів на його діяльність, під час якого складають функціональну схему бізнесу і визначають місце і роль процесу забезпечення економічної безпеки у загальному процесі господарювання. Аналіз зовнішніх і внутрішніх впливів дає можливість встановити джерела формування ресурсів безпеки і основні функції системи економічної безпеки суб'єкта підприємництва. Відповідно визначають перелік ресурсів економічної безпеки, джерела їх надходження, способи та шляхи відновлення і поповнення.

На першому етапі складається інформаційний перелік ресурсів, які фігурують в процесі реалізації політики економічної безпеки за пріоритетними напрямками господарської діяльності, розробляється схема ресурсообігу між структурними підрозділами суб'єкта підприємництва і підрозділами його системи економічної безпеки у вигляді схеми технологічного процесу або схеми обробки інформації чи у вигляді схеми бізнес-процесів.

Якщо логіка економічної безпеки або предметна технологія процесу її забезпечення не змінюється, тобто не передбачається докорінна зміна бізнес-процесів суб'єкта підприємництва, яка супроводжується реінжинірингом, то схема ресурсообігу відображає наявну предметну технологію.

Загальний перелік ресурсів, які фігурують в процесі реалізації політики економічної безпеки включає всі господарські засоби суб'єкта підприємництва. В залежності від мети діяльності і обраної політики економічної безпеки з нього обираються конкретні ресурси і складається їх окремий перелік.

За докорінної реконструкції бізнес-процесів або розробки оригінального бізнес-проекту уточнюють перелік ресурсів, їх склад, а також склад кінцевих користувачів, документообіг, організаційні та правові моменти передачі ресурсів. У цьому разі схема ресурсообігу відповідає новій предметній технології або новому бізнес-процесу. Дані списку ресурсів, які фігурують в процесі діяльності суб'єкта підприємництва аналізуються на наявність показників, що перетинаються.

Етап 2. На цьому етапі відбувається аналіз показників економічного стану і показників працездатності системи економічної безпеки, тобто проводиться визначення і відбір факторів, які впливають на інтегральний показник економічної безпеки.

До основних загальноприйнятих економічних показників відносять такі групи [11, 13]:

- оцінки майнового стану;
- економічної стійкості;
- рентабельності;
- ліквідності та платоспроможності;
- ділової активності.

В якості показників можуть використовуватись інші дані, які характеризують економічний стан суб'єкта підприємництва.

До основних показників системи економічної безпеки суб'єкта підприємництва відносяться [14, 23] :

- показники надійності;
- показники працездатності;
- показники ефективності.

Складність традиційної методики вибору значимих показників полягає в тому, що процес відбору не піддається формальному аналізу.

Найбільш значимі показники з кожної групи вибирають в залежності від прийнятої політики економічної безпеки (пріоритетних напрямів діяльності суб'єкта підприємництва). При виборі для позбавлення надлишкової кореляційності та надмірності опису створюються локальні ER-діаграми обґрунтування вибору показників. Аналіз ER-діаграм дає можливість установити основні функції і джерела формування економічних показників. Відповідно визначають перелік показників, джерела надходження, способи та шляхи одержання пояснюючих змінних. Далі кореляційно-регресійний аналіз і побудова математичної моделі економічної безпеки суб'єкта підприємництва може відбуватися за усталеною традиційною процедурою.

Для апробації вдосконаленого алгоритму проведений кореляційно-регресійний аналіз діяльності ТОВ «Джун-Арт». Сфера діяльності – виробництво і реалізація поліграфічної продукції. Ціль аналізу: на основі статистичних даних побудувати математичну модель економічної безпеки.

На першому етапі аналізу визначена стратегічна мета діяльності – збільшення частки ринку збуту продукції, складена схема бізнес-процесу (рис. 2.16).

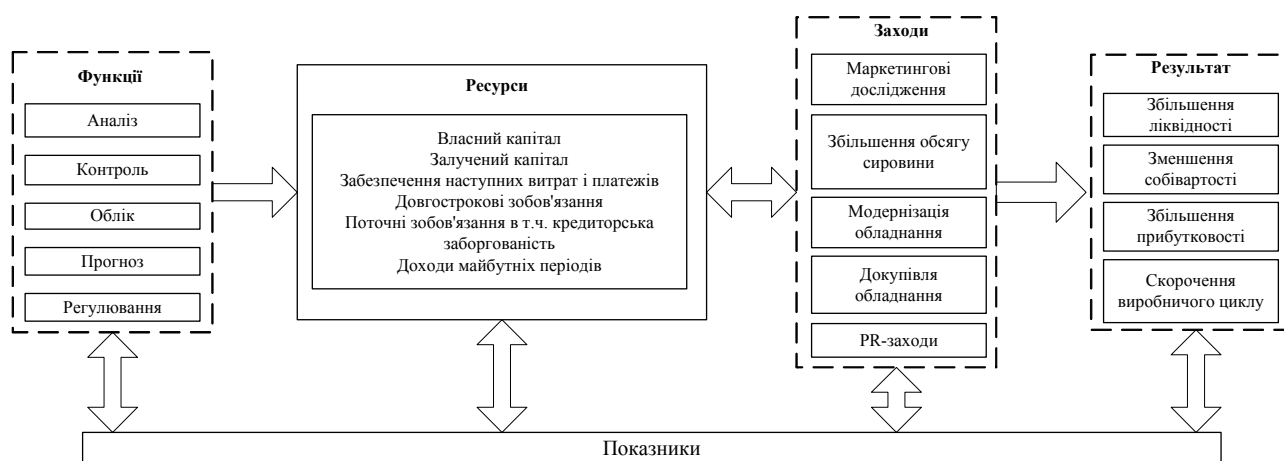

Рис.2.16 Схема бізнес-процесу

Джерело: власна розробка

На підставі схеми виявлено, що основними типами сутностей проблемної сфери, які характеризують процес виробництва є «продукція», «сировина», «обладнання».

Атрибути типів сутностей обрані з активів. Визначення та змістовний аналіз атрибутів допоміг виявити атрибути перетину. Система економічної безпеки суб'єкта підприємництва, здійснюючи регуляторну функцію, впливає на показники економічного стану. Тому між показниками системи економічної безпеки і показниками економічного стану існує кореляційний зв'язок.

З розробленої ER-діаграми (рис. 2.17) визначені основні пояснюючі змінні для побудови багатофакторної регресійної моделі стану економічної безпеки.

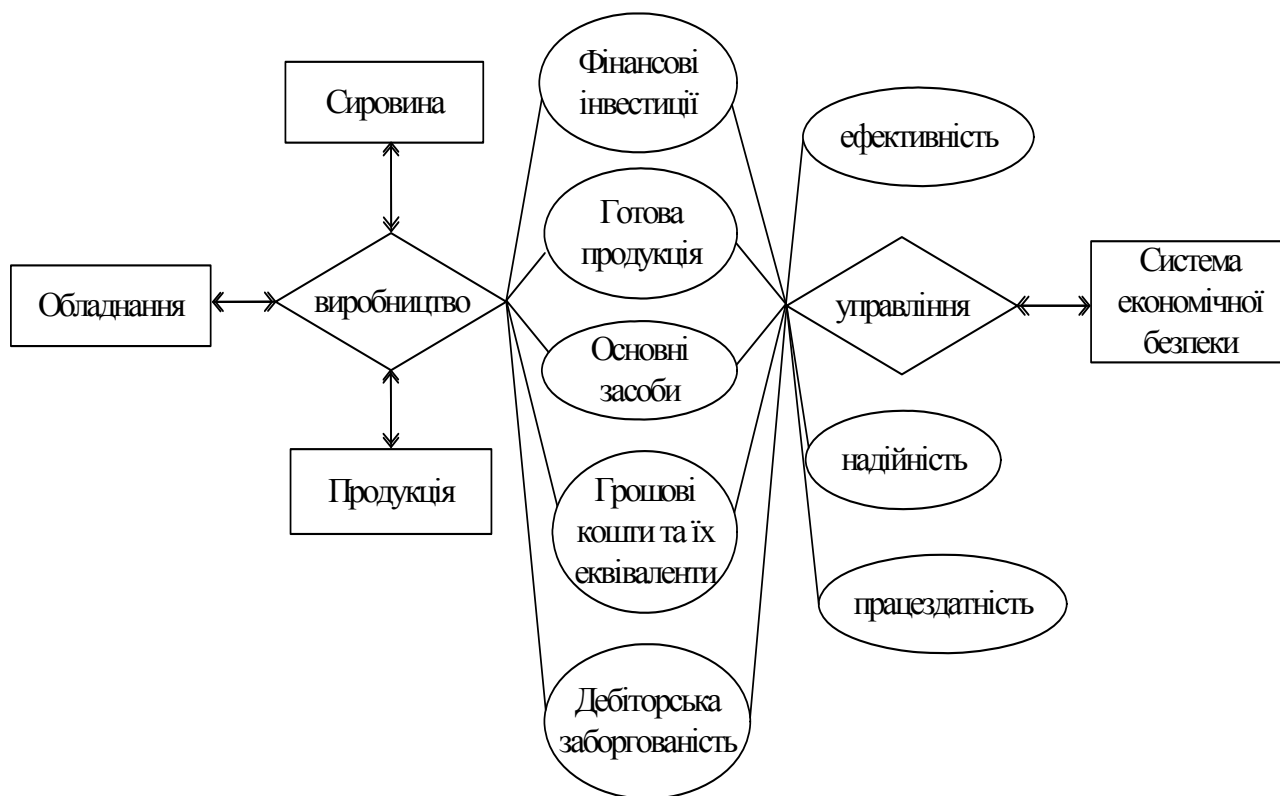

Рис.2.17 ER-діаграма обґрунтування вибору показників

Джерело: власна розробка

Це вартісні показники наступних ресурсів: «економічні інвестиції» (ФІ), «готова продукція» (ГП), «основні засоби» (ОЗ), «грошові кошти та їх еквіваленти» (ГКЕ), «дебіторська заборгованість» (ДЗ), а також коефіцієнти, що характеризують надійність (K_n), ефективність (K_e) і працездатність ($K_{пр}$) системи економічної безпеки.

Статистичні дані по результуючій і пояснюючих змінних представлені в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Статистичні дані по результуючій і пояснюючих змінних

Роки	$I_{фб}$	ФІ/ЗВ	ГП/ЗВ	ОЗ/ЗВ	ГКЕ/ЗВ	ДЗ/ЗВ	K_n	K_e	$K_{пр}$
	У	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_6	X_7	X_8
2011	0,45	0,07559	0,69407	0,16963	0,02833	0,00722	0,51	0,61	0,81
2012	0,48	0,04330	0,58335	0,31384	0,03933	0,00484	0,48	0,45	0,82
2013	0,52	0,08809	0,33106	0,52815	0,02671	0,00443	0,51	0,52	0,71
2014	0,41	0,05297	0,39836	0,50575	0,02282	0,00310	0,62	0,75	0,87
2015	0,73	0,06465	0,55277	0,34481	0,01955	0,00252	0,63	0,78	0,87

Джерело: власна розробка

Для вирівнювання розрядності подання даних економічні показники представлені у вигляді співвідношення їх вартості до загальної вартості ресурсів (ЗВ). У якості результуючої змінної обрано інтегральний показник економічної безпеки (Іфб). На підставі вхідних даних за традиційною методикою побудована кореляційно-регресійна модель економічної безпеки ТОВ «Джун-Арт» засобами Microsoft Excel:

$$Y = -2,026 * X_3 + 13,97 * X_6 - 4,86 * X_7 - 3,59 * X_8 - 0,46$$

Наведені дослідження алгоритму процесу кореляційно-регресійного аналізу і побудови математичної моделі економічної безпеки суб'єкта підприємництва дозволяють зробити наступні висновки.

1. Виокремлення типів сутностей з множини даних дозволяє визначити основні показники фінансової безпеки. Визначення спільних атрибутів типів сутностей дозволяє віднайти показники з сильною кореляційною залежністю.

2. Визначення типу зв'язку (1:М, 1:1, М:М) між сутностями при інфологічному моделюванні дозволяє визначити тип моделі (двофакторна, багатфакторна).

3. Визначення породжувальних і породжених типів сутностей дозволяє визначити силу кореляційного зв'язку.

4. Запропонована методика використання семантичної мережі на етапі вибору значимих показників економічної безпеки дозволяє спростити та логічно обґрунтувати процедуру відбору значимих показників і створює умови для вилучення з неї формального аналізу.

На сьогодні впровадження новітніх методів ведення бізнесу у діяльність суб'єктів господарювання набуло масового характеру. Виникла потреба у розробці єдиного механізму та критеріїв оцінки ефективності стратегічного менеджменту.

Аналіз наукових джерел [348, 359, 403 та ін.] показав, що економічна оцінка ефективності процесу планування і управління господарською діяльністю відноситься до типу складних багатокритерійних завдань, які неможливо вирішити за допомогою єдиного показника. Це комплексна оцінка,

що враховує ефективність результатів впровадження забезпечення та ефективність економічного менеджменту.

У таблиці 2.8 наведені основні критерії оцінки ефективності стратегічного менеджменту.

Таблиця 2.8

Критерії оцінки ефективності стратегічного фінансового менеджменту

	Складова	Критерій оцінки
Забезпечення	Методологічне	Повнота, універсальність
	Методичне	Універсальність, кодифікованість, об'єктивність, спрямованість
	Організаційне	Повнота, універсальність, об'єктивність, спрямованість
	Програмно-технічне	Універсальність, кодифікованість, захищеність, надійність, технологічність
Стратегічний менеджмент	Убезпечення	Своєчасність, спрямованість, результативність
	Управління	Своєчасність
	Планування	Повнота
	Організація	Спрямованість
	Контроль	Спрямованість, повнота, своєчасність
	Прогноз	Повнота, результативність

Джерело: розробка автора

Кожному критерію оцінки відповідають значення одного або декількох показників. Визначення числових значень показників може здійснюватись методами вимірювання, моделювання, шляхом проведення розрахунків або експертних висновків [131, 142, 348 та ін.]. Рішення про ефективність процесу стратегічного менеджменту господарської діяльності приймається на підставі аналізу й обробки значень відповідних показників.

Для визначення оптимального складу показників оцінки ефективності стратегічного менеджменту пропонується використання методу моделювання з використанням ER-діаграм за методикою, викладеною в [191, 411] за кілька етапів.

На першому етапі задача оцінки ефективності стратегічного менеджменту представляється у вигляді інфологічної моделі (рис.2.18).

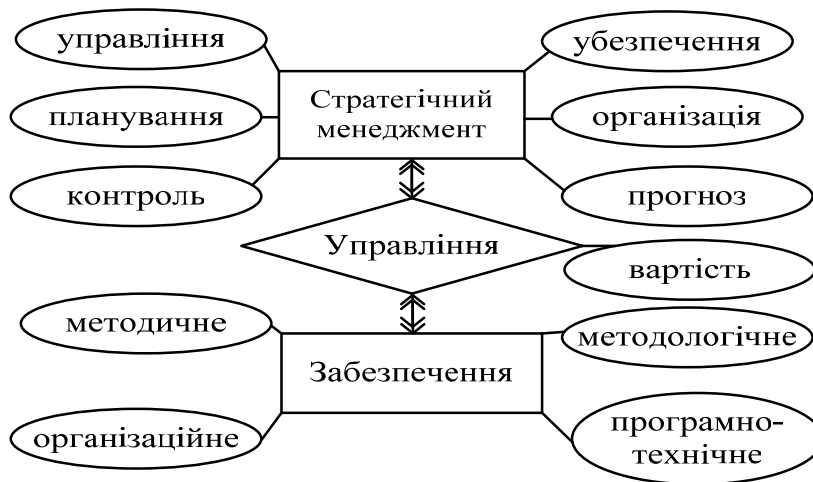

Рис. 2.18 ER- діаграма задачі стратегічного менеджменту

Джерело: розробка автора

На другому етапі загальна інфологічна модель задачі стратегічного менеджменту декомпонується на локальні моделі, де кожен атрибут загальної моделі представляється у вигляді окремого типу сутності з атрибутами-показниками.

Проводиться вилучення несуттєвих атрибутів та об'єднання атрибутів-синонімів (рис. 2.19).

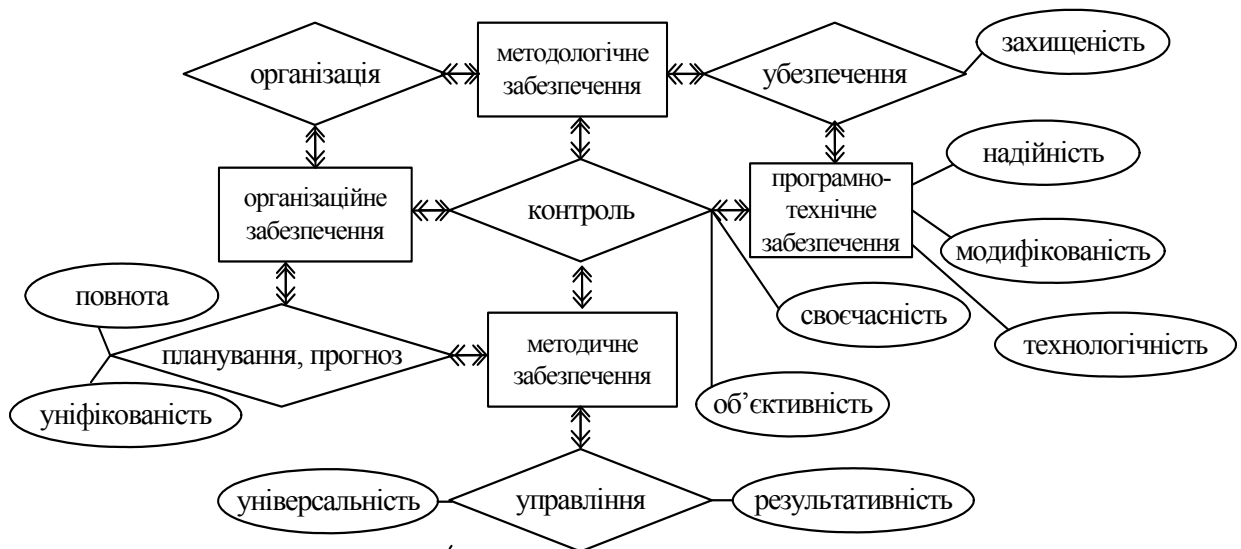

Рис. 2.19 Декомпозиція загальної інфологічної моделі задачі стратегічного менеджменту

Джерело: розробка автора

На третьому етапі проводиться даталогічне об'єктно-реляційне моделювання задачі стратегічного менеджменту: остаточно визначають групу критеріїв оцінки ефективності стратегічного менеджменту у діяльності суб'єкта господарської діяльності (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Остаточний перелік критеріїв

Критерій оцінки		
повнота F_p	надійність F_n	універсальність F_u
об'єктивність F_o	технологічність F_t	модифікованість F_m
своєчасність F_c	результативність F_r	захищеність F_z
вартість F_v		спрямованість F_s

Джерело: розробка автора

Кожному критерію може відповідати один або декілька показників ефективності. Пропонується застосування методу нечіткої логіки для подальшого визначення ефективності стратегічного менеджменту.

У таблиці 2.10 визначено вагові коефіцієнти «критерії оцінки».

Нечітка множина «забезпечення» є сумою сингтонів та матиме вигляд:

$$Z = 0.2/2 + 0.4/4 + 0.7/3 + 0.5/5$$

Аналогічно нечітка множина «менеджмент» матиме вигляд:

$$M = 0.7/3 + 0.9/1 + 0.1/1 + 0.6/1 + 0.5/3 + 0.5/2$$

Таблиця 2.10

Вагові коефіцієнти «критерії оцінки»

Повнота	0,1	Технологічність	0,5
Універсальність	0,3	Своєчасність	0,9
Модифікованість	0,2	Спрямованість	0,6
Захищеність	0,7	Об'єктивність	0,7
Надійність	0,9	Результативність	0,8

Джерело: розраховано автором

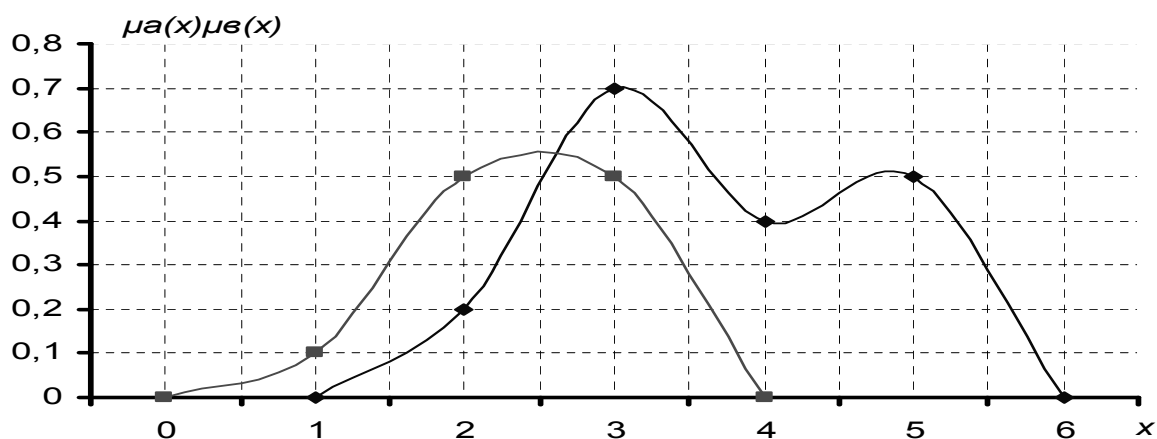

Рис. 2.20 Перетин нечітких множин «забезпечення» та «менеджмент»

Джерело: розробка автора

Нечітка множина «складові», до якої належить показник якості стратегічного менеджменту, і яка є перетином нечітких множин «забезпечення» та «менеджмент» визначена на рис. 2.20:

$$C = Z \cap M = \mu_a(x) \wedge \mu_b(x) =$$

Маємо:

$$= \min(\mu_a(x), \mu_b(x)) = 0,2/2 + 0,5/3$$

Підсумовуючи результати моделювання задачі стратегічного менеджменту, можна зробити наступні висновки.

1. Оцінка стратегічного менеджменту належить до складу багатокрітерійних завдань, які потребують розробки шляхів і методів вирішення. Особливість запропонованого підходу полягає у можливості вирішення завдання оцінки ефективності стратегічного менеджменту на основі його якісних і кількісних показників.

2. Стратегічний менеджмент суб'єкта господарювання з задовільним показником якості досягається з межі досягнення мінімальної збалансованості його забезпечення та управління. Забезпечення є однією з найважливіших складових економічних систем, від якої залежить успішна реалізація їх цілей і функцій.

3. Єдиний інтегрований показник ефективності стратегічного менеджменту може бути використаний для оцінки загальної економічної

ефективності діяльності суб'єкта господарювання при проведенні комплексного економічно-економічного аналізу як додатковий коефіцієнт; або для прийняття управлінських рішень по розвитку і поповненню економічних ресурсів підприємства.

Висновки до розділу 2

Проведені дослідження методологічних підходів до оцінки економічної безпеки підприємницької діяльності суб'єктів господарювання дозволяють зробити наступні висновки.

Надані в процесі дисертаційного дослідження дефініції «показник економічної безпеки» та «індикатор економічної безпеки» дають можливість виокремити підмножину індикаторів з множини показників економічної безпеки і уточнити їх призначення, мету та область використання.

Представлений алгоритм роботи системи економічної безпеки по оцінці рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання дає можливість подальшої розробки прикладного програмного забезпечення для автоматизації відповідних процедур. Результатом виконання запропонованого алгоритму є визначення інтегрального показника рівня економічної безпеки і прийняття управлінських рішень щодо застосування засобів захисту.

Доведено, що економіко-математичні методи дослідження системи економічної безпеки дозволяють встановити її внутрішню структуру, характеристики (параметри), дослідити можливі реакції системи на зміни вхідних даних і розробити механізм забезпечення економічної безпеки. У дисертації визначено, що економіко-математична модель системи економічної безпеки – це опис процесу забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності, складений з метою вивчення та аналізу його особливостей.

Основні правила застосування системного підходу в менеджменті економічної безпеки, визначені в дисертаційному дослідженні, можуть використовуватися при оцінці рівня економічної безпеки суб'єктів

господарювання, при аналізі і оцінці перспектив розвитку підприємства, виборі партнерів і споживачів, оптимізації виробничих процесів тощо.

Представлена в роботі класифікація методів досягнення економічної безпеки суб'єктів господарювання ґрунтується на тісному взаємозв'язку між загрозами та витратами на досягнення безпеки і робить можливим уточнення переліку загроз економічній безпеці суб'єкта підприємництва з огляду на специфіку його діяльності та наявний ресурсний потенціал досягнення економічної безпеки.

За результатами аналізу, порівняння та поєднання даних наукових джерел надана класифікація економіко-математичних методів дослідження економічної безпеки суб'єкта підприємництва де здійснено їх розподіл за об'єктом дослідження – на методи дослідження економічної безпеки суб'єкта підприємництва та методи дослідження його системи економічної безпеки. Розподіл мотивований тим, що результати дослідження економічної безпеки слугують вхідними даними зворотного зв'язку для системи економічної безпеки, яка є породженою сутністю суб'єкта господарювання.

Відзначено, що напрями економіко-математичного моделювання процесу забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва пов'язані між собою і не можуть існувати окремо, бо мають спільні елементи алгоритму і користуються, в окремих випадках, спільними масивами даних. Крім того, суб'єкт господарювання і його система економічної безпеки є взаємозалежними породжувальною та породжуючою сутностями, бо система економічної безпеки є структурним елементом суб'єкта господарювання.

Запропоновані в роботі до використання принципи економіко-математичного моделювання дають можливість будувати довільну окрему модель процесу забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва і гарантують можливість її повної сумісності з іншими економіко-математичними моделями.

Запропоноване до використання і застосоване у даній роботі інфологічне моделювання на основі семантичної мережі з використанням ER-діаграм для

визначення трактування терміну «економічна безпека», доповнення алгоритму проведення кореляційно-регресійного аналізу, визначення цільових критеріїв та показників інтегральної оцінки ефективності управління інноваціями суб'єктів підприємництва, визначення оптимального складу показників оцінки ефективності стратегічного менеджменту дозволяє представити проблемну сферу на понятійному рівні, позбавитись надлишкових даних при описі, виділити зв'язки між структурними елементами.

В процесі виконання дисертаційної роботи, зважаючи на складність і неформалізованість опису доповнений алгоритм кореляційно-регресійного аналізу рівня економічної безпеки суб'єкта підприємництва. Апробація доповненого алгоритму шляхом кореляційно-регресійного аналізу діяльності ТОВ «Джун-Арт» підтвердила його дієвість.

Основні наукові результати, викладені в другому розділі дисертації, були апробовані на науково-практичних конференціях та опубліковані в авторській монографії і в наукових фахових виданнях: [424, 425, 426, 427, 428, 432, 434, 435, 436, 438, 442, 444, 450, 455].

РОЗДІЛ 3

КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

3.1 Аналіз розвитку економіки суб'єктів господарювання в промисловості

Врахування зовнішніх і внутрішніх загроз та сприятливих чинників у діяльності суб'єктів господарювання є необхідною умовою безпечного ведення бізнесу. Аналіз умов і результатів діяльності підприємств є важливим етапом забезпечення їх економічної безпеки.

Слід відзначити, що в умовах сучасної нестабільної економіки України політичні і правові загрози посідають чи не найперше місце в рейтингу загроз економічній безпеці суб'єктів господарювання. Це непередбачувані події, що є наслідком реалізації рішень законодавчої і виконавчої влади, які приводять до суттєвого погіршення умов ведення бізнесу і становлять загрозу економічній безпеці підприємств.

Додатковим дестабілізуючим чинником виступає вкрай низька результативність роботи законодавчої влади: за три роки діяльності Верховної Ради було прийнято 699 законів [166] (рис. 3.1).

За 2015 рік було ухвалено 340 законопроектів. У 2016 році парламент успішно проголосував 212 проектів законів, натомість у 2017 році – 174. Станом на кінець травня, у 2018 році, у парламенті було ухвалено 64 закони.

Слід звернути увагу на думку В. М. Чорного, висловлену у [514, с.91] про те, що «політичні загрози можуть виникати на трьох рівнях зовнішнього середовища стосовно підприємства: безпосередньо в країні базування; у країні партнера, до якої здійснюється поставка, на наддержавному (або глобальному) рівні».

В Україні внаслідок військового конфлікту в Донецькій і Луганській областях і втрату Криму значно посилилися зовнішні економічні ризики, що

Рис. 3.1 Результативність законотворчої діяльності Верховної Ради України [166]

впливають на партнерські відносини підприємств: ризик поширення зони військового конфлікту, ризик втрати постійних партнерів, ризик надмірного державного регуляторного впливу на бізнесову діяльність, тощо.

Ситуація погіршується постійною зміною напрямків державної політики з розвитку підприємництва, корупцією органів державної влади і місцевого самоврядування.

Досі 115 зі 150 вугільних шахт та 10 державних підприємств перебувають на тимчасово окупованих територіях ОРДЛО. Через анексію Криму Україна втратила 80% нафтогазових покладів у Чорному морі, значну частину портової інфраструктури, 13 державних підприємств оборонно-промислового комплексу [479]. Переглянути напрями роботи змушені не тільки нафтодобувні та нафтопереробні компанії, а й підприємства туристичного бізнесу, транспорту, харчової промисловості, будівництва тощо.

Вищезазначене пояснює переорієнтацію вектору міжнародної торгівлі України в бік США, країн ЄС, та країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону (рис. 3.2).

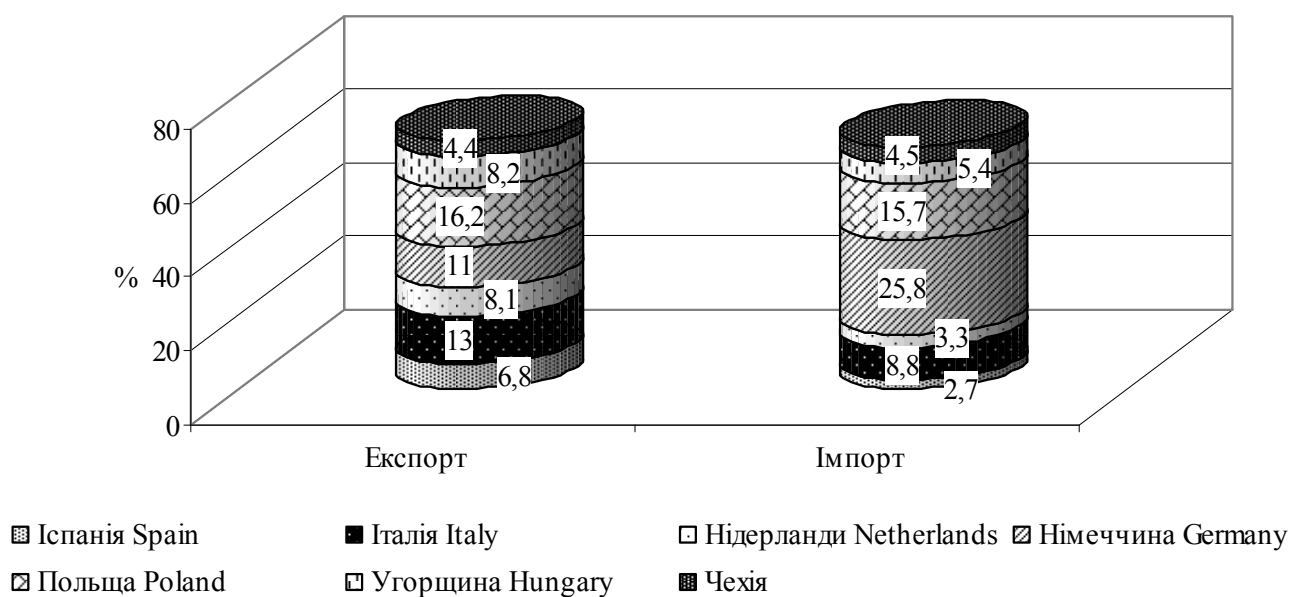

Рис. 3.2 Зовнішня торгівля товарами з країнами ЄС у 2018 році

Джерело: складено автором по даним [123]

Росія, з свого боку, не може існувати в замкнутому просторі. Її сировинно-орієнтована економіка також залежить від можливості мати взаємовигідні зв'язки з максимально можливою кількістю країн-партнерів. Найближчим і найбільш вигідним з них є Україна. Саме тому Росія намагається взяти під контроль не тільки українську економіку, а й українську територію.

Політичні і правові загрози є спільними для підприємств, які мають зарубіжних партнерів, і для підприємств, які закупають сировину і матеріали або реалізують свою продукцію (послуги) всередині країни.

Ще однією спільною загрозою для підприємств є наявність значних транспортних ризиків.

Якщо для малих підприємств, які маніпулюють незначними обсягами сировини, матеріалів і готової продукції транспортно-складські витрати не мають великого значення, то для середніх і великих підприємств вони становлять доволі серйозну проблему.

Загальний обсяг перевезень в Україні тільки за 2018 рік склав 1642980,2 тис. тонн, і його динаміка, незважаючи на нестабільну економічну і політичну ситуацію, має тенденцію до збільшення (табл. 3.1, рис. 3.3).

Обсяг перевезених вантажів за видами транспорту, тис.т. [123]

рік	Залізничний ¹		Морський	Річковий	Автомобільний ²	Авіаційний ³	Трубопровідний
	відправл.	перевезен.					
2010	357969,1	432897,0	4067,8	6989,5	1168218,8	87,9	153436,6
2011	388715,6	469308,1	4145,6	5720,9	1252390,3	92,1	154971,2
2012	378102,3	457454,5	3457,5	4294,7	1259697,7	122,6	128439,8
2013	377318,3	443601,5	3428,1	2840,5	1260767,5	99,2	125941,1
2014 ⁴	325171,0	386276,5	2805,3	3144,8	1131312,7	78,6	99679,5
2015 ⁴	294301,2	349994,8	3291,6	3155,5	1020604,0	69,1	97231,5
2016 ⁴	292104,7	343433,5	3032,5	3641,8	1085663,4	74,3	106729,2
2017 ⁴	277288,9	339550,5	2253,1	3640,2	1121673,6	82,8	114810,4
2018 ⁴	267639,1	322342,1	1892,0	3698,0	1205530,8	99,1	109418,2

¹ За даними АТ «Укрзалізниця».

² З урахуванням обсягів перевезень вантажів для обслуговування потреб власного виробництва, з 2002р. – з урахуванням перевезень вантажів, виконаних фізичними особами-підприємцями.

³ З 2003р. – за даними Державної авіаційної служби України.

⁴ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Як видно з наведеного матеріалу, основними видами транспорту для переміщення сировини, матеріалів, напівфабрикатів і готової продукції є автомобільний, залізничний і трубопровідний транспорт.

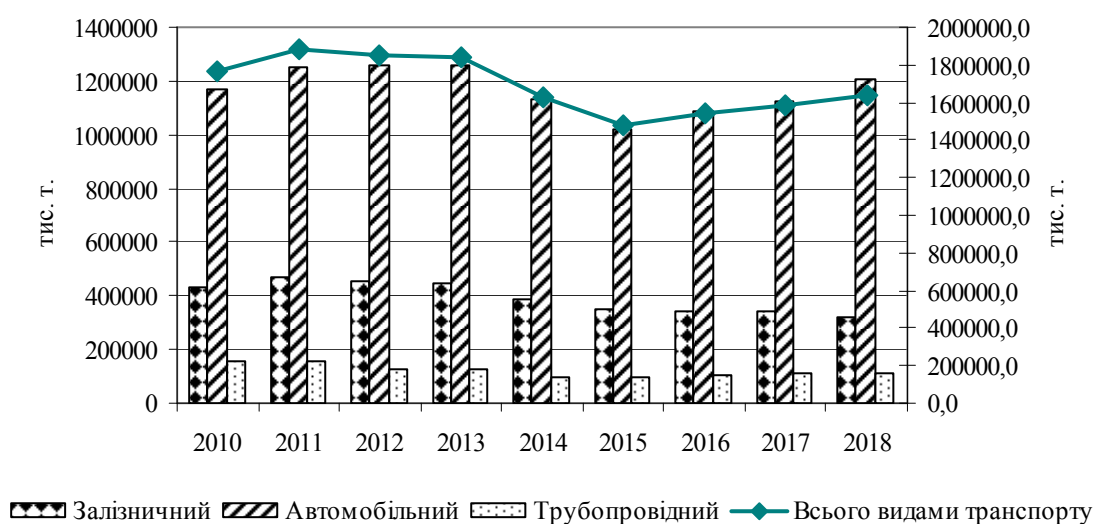

Рис. 3.3 Обсяг перевезених вантажів за основними видами транспорту, тис.т. у 2010-2018 р.р.

Джерело: [123]

Морський, річковий і авіаційний транспорт поки що не набули широкого використання через високу собівартість перевезень. У 2018 році питома вага морського транспорту в перевезенні вантажів склала 0,12%, річкового – 0,22%, авіаційного – 0,006%. Проте, подальший розвиток цих видів транспорту є перспективним, зважаючи на досвід розвинутих країн. Слід звернути увагу на дані Міністерства аграрної політики та продовольства України про структуру транспортування зерна по окремих країнах за різними видами транспорту (рис. 3.4).

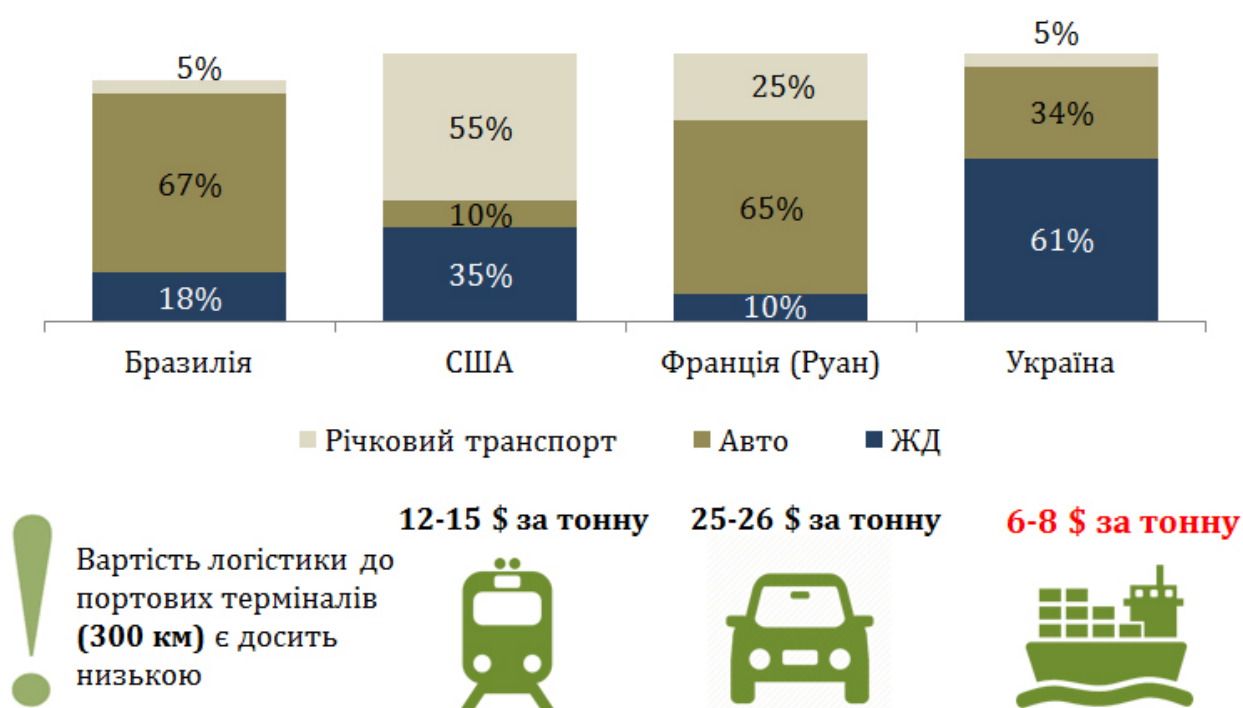

Рис. 3.4 Структура транспортування зерна по окремих країнах за різними видами транспорту

Джерело:[292]

Залізнична галузь є найрозвиненішою в Україні, загальна довжина залізничних шляхів складає 22,05 тисяч кілометрів. Залізничні перевезення є найбільш рентабельним видом транспорту для перевезення продукції підприємств на великі відстані.

Структура перевезення вантажів залізничним транспортом загального користування свідчить про те, що основними об'єктами вантажних перевезень

на залізничному транспорті є нафта і нафтопродукти, руда, вугілля, чорні метали (включаючи брухт), зернові. Тобто основними користувачами послуг підприємств залізничного транспорту є підприємства видобувної промисловості і АПК (рис. 3.5).

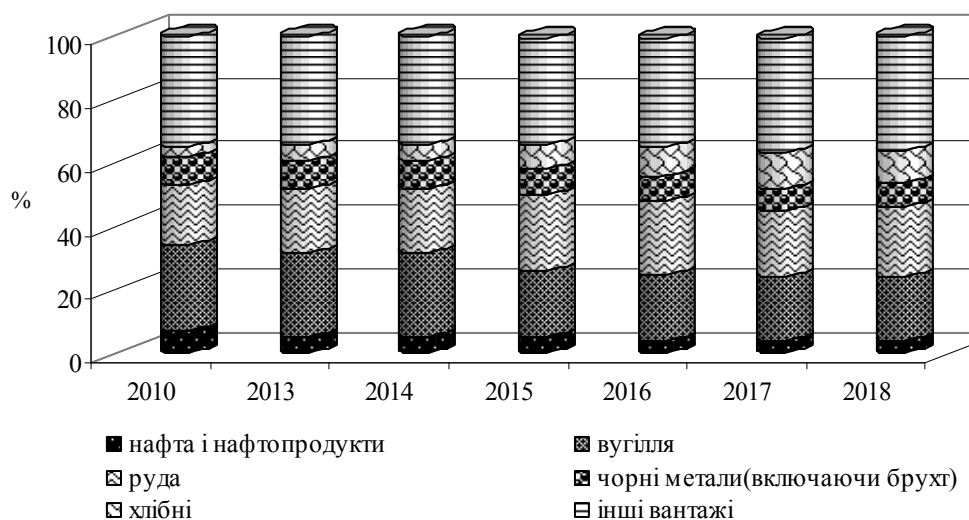

Рис. 3.5 Структура перевезення вантажів залізничним транспортом загального користування

Джерело: [123]

Серед інших вантажів найбільшу частку становлять хімічні і мінеральні добрива (близько 4%), кокс (близько 3%), цемент (близько 2%), продукція лісового господарства (близько 1%). Порівняно з 2010 роком у 2018 році загальний обсяг вантажних залізничних перевезень зменшився майже на 10%.

Основними причинами зменшення обсягів перевезень цим видом транспорту є: зменшення обсягів видобутку вугілля, руди, зниження видобутку нафти та газового конденсату компаніями групи «Нафтогаз», знос та вибуття матеріально-технічної бази залізничного транспорту.

Лідером з видобутку вугілля є Дніпропетровська область, де «ДТЕК Павлоградвугілля» за 12 місяців 2019 року видобув 17 731 тис. тонн енергетичного та 476 тис. тонн коксівного вугілля (разом - 18 207 тис. тонн або 89,8% від плану Мінекоенерго). Цей рівень на 10,3% нижчий, ніж був у 2018 році. У Донецькій області видобуто 5 412 тис. тонн енергетичного вугілля або

на 2,2% менше, ніж роком раніше, а у Львівській – 1 360 тис. тонн, на 13,6% менше, ніж в 2018 році. У Луганській області падіння обсягів видобутку вугілля було найбільш значним і склало 33,1%, до 329 тис. тонн.

Найнижчими показниками з видобутку характеризується Волинська область, обсяг виробництва в якій склав в 2019 році 70 тис. тонн, що на 29,3% менше, ніж було в попередньому році (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Видобуток енергетичного вугілля в Україні, тис. тонн

Область	2018 р.	2019 р.	Абс. відх	Відн. відх..
Львівська	1574	1360	-214	-13,6
Волинська	99	70	-29	-29,3
Дніпропетровська	19778	19731	-47	-0,2
Донецька	5535	5412	-123	-2,2
Луганська	492	329	-163	-33,1
Всього	27478	26902	-576	-2,1

Джерело: [178]

Станом на 19 серпня 2019 року, обсяги загального видобутку вугілля зменшилися на 18% (або приблизно на 400 тис. тонн) від рівня аналогічного показника 2018 року до 1,4 млн. тонн (станом на 31 липня – 2,5 млн. т, -5% від показника 2018 року). Показники імпорту вугілля (за товарною групою УКТЗЕД 2701) в Україну за січень-липень 2019 року знизилась у порівнянні з аналогічним періодом минулого року.

За даними Державної служби статистики України, з 01.01.2019 р. по 31.07.2019 р. в країну було імпортовано 11,7 млн. тонн вугілля (-9% від показника січня-липня 2018 року) на загальну суму 1,6 млрд. дол. США (у січні-липні 2018 року – 1,8 млрд. дол. США) [353].

Основною країною-партнером України з переробки залізо-рудної сировини (ЗРС) є Китай. Найвища вартість експортованої Україною руди була зафіксована у 2011 році – \$172 за тону, потім вона стрімко пішла вниз (табл. 3.3). Це зумовлено інтенсифікацією експлуатації Китаєм власних родовищ і зниженням загальних світових цін на неї.

Проте, падіння видобутку ЗРС в Україні було не таким стрімким і, за твердженням Mind Club Ejournal [170] на нього набагато більше вплинула блокада окупованих частин Донбасу у 2016 році, коли металургійні олігархи остаточно втратили там контроль над своїми заводами – Алчевським, Донецьким, Макіївським та Єнакіївським

Таблиця 3.3

Обсяги видобутку руди в Україні

Показник	Рік						
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ціна руди в Китаї (вміст заліза 62%), \$/т	137	37	56	58	72	70	92
Обсяги видобутку в Україні (концентрат т аглоруда). млн.тонн	82,7	81,2	79,8	74,6	72,6	72,2	

Джерело: [170]

Потужності існуючих в Україні металургійних заводів дозволяють прийняти для подальшої обробки лише близько 50 % руди, інша ж половина йде на експорт. Можливість зміни цього співвідношення лише в бік експорту пояснює продовження видобування руди залізорудними підприємствами і отримання ними високих прибутків.

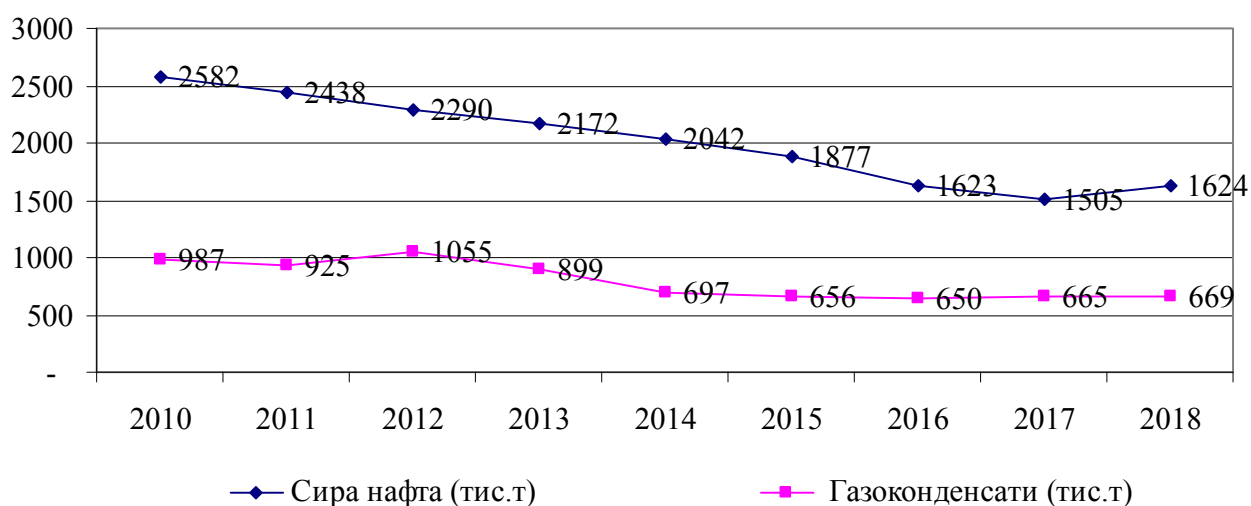

Рис. 3.6 Видобування нафти і газоконденсатів в Україні у 2010-2018 р.р.

Джерело: [123]

На рис. 3.6 наведені дані про видобування нафти і газоконденсатів в Україні у 2010-2018 р.р. Основними причинами зниження видобутку є зниження світових цін па нафту (починаючи з вересня 2014р.), та втрата Україною 80% нафтогазових покладів на шельфі Чорного моря.

Ще однією причиною зменшення обсягів залізничних перевезень є застарілість та вкрай низька поповнюваність матеріально-технічної бази залізничного транспорту (табл. 3.4). При максимальному терміні експлуатації вантажних залізничних вагонів у 30 років більше 70% з наявних вагонів відпрацювали свій ресурс, або близькі до цього.

Таблиця 3.4

Розподіл рухомого складу залізничного транспорту за роками випуску на кінець 2018 року, %

Вид транспорту	Усього	У тому числі за роками випуску				
		до 8 років	9-15 років	16-25 років	26-40 років	більше 40 років
Тепловози	100,0	0,8	0,1	0,2	70,4	28,5
Електровози	100,0	5,4	2,9	4,5	36,6	50,6
Паровози	100,0	–	–	–	–	100,0
Вантажні вагони	100,0	8,9	4,5	8,9	74,5	3,2
з них						
криті	100,0	–	0,3	0,1	99,4	0,2
платформи	100,0	–	–	11,3	87,6	1,1
напіввагони	100,0	18,2	8,8	10,2	62,4	0,4
цистерни	100,0	–	0,1	19,0	62,5	18,4
рефрижератори	100,0	–	–	–	98,9	1,1

Джерело [123]

Автомобільний транспорт загалом і досі є пріоритетним видом транспорту для здійснення перевезень вантажів (рис. 3.7). За період з 2010 по 2018 р.р. його питома вага в переліку основних видів транспорту для перевезення вантажів постійно збільшується.

Головними перешкодами для збільшення обсягів перевезень автомобільним транспортом є вкрай низька якість і мала пропускна здатність вітчизняних доріг, обмежена кількість великих транспортних компаній і порівняно велика собівартість транспортних послуг через високу вартість пального.

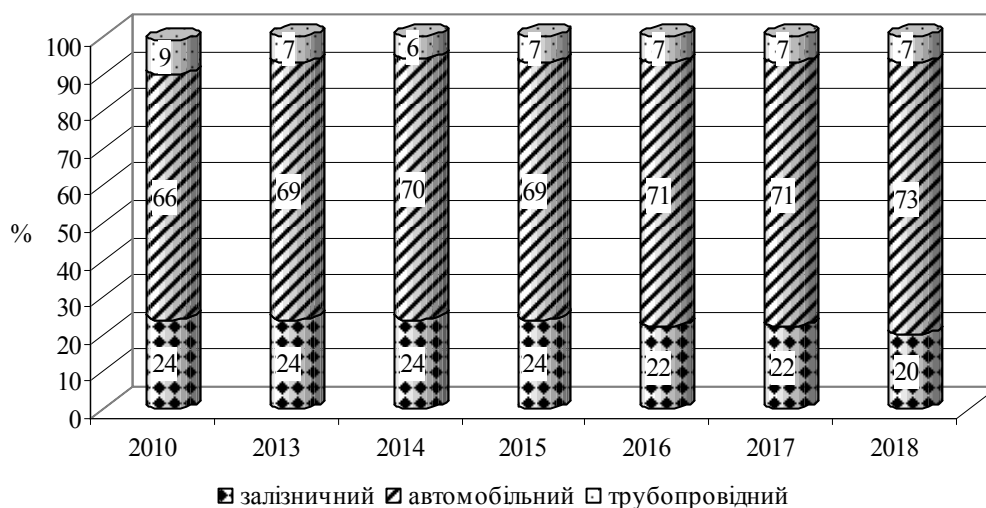

Рис. 3.7 Питома вага основних видів транспорту в перевезенні вантажів

Джерело: [123]

Україна має розвинуту мережу автодоріг загального користування протяжністю 169,5 тис. км, в т.ч. 165,8 тис. км з твердим покриттям.

Крім того, 250 тис. км вулиць міст, за стан яких відповідають місцеві органи влади. За оцінками Мінінфраструктури, з числа міжнародних автотрас (близько 8200 км) в хорошому стані знаходиться 24%, в задовільному –65%. Для доріг національного значення (4800 км) ці цифри складають 21% і 68% відповідно, а для регіональних (9800 км) – лише 10% і 50%.

Провідні перевізники крім автопарку мають власні сервісні центри, митні та матеріальні склади. З метою зменшення транспортних витрат і ризиків ринку великі виробники і торговці також створюють власну транспортну інфраструктуру. Прикладом є ритейлерські мережі «Сільпо» і «Ашан», кондитерська корпорація «Roshen», ТОВ СП «НІБУЛОН» та інші.

На ринку міжнародних автомобільних перевезень налічується 24 тис. автомобілів, що входять в Асоціацію міжнародних автомобільних перевізників України, і ще 7 тис. автомобілів перевізників, які не є членами цієї асоціації. Загальна ж кількість авто на ринку транспортних послуг перевищує 130 тисяч [515].

Великими автомобільними перевізниками вважаються компанії, які

володіють більш ніж 100 транспортними засобами. Найбільші мають в розпорядженні до 300 автомобілів. Їх частка в загальній кількості підприємств, які займаються міжнародними автоперевезеннями, не перевищує 7-10%. Найбільшими міжнародними автоперевізниками сировини, матеріалів, напівфабрикатів та готової продукції підприємств є «Транс Сервіс 1», «Європа Транс ЛТД», «Транс Логістика», «КВК Рапід», «Орлан Транс Груп».

Тарифи на внутрішні перевезення залежать від обсягу, ваги вантажу і його типу. Вони змінюються від 3-4 грн / км для малих вантажівок в межах одного населеного пункту до 25-30 грн / км для великотоннажних.

При організації міжнародної доставки вантажів враховуються віддаленість каїни призначення, її специфіка, кількість транзитних країн, тощо.

На сьогодні більшість тарифів коливається в межах 20-30 грн / км, проте, наприклад, транспортування в Білорусь і Литву зараз коштує дорожче, а в Росію або Казахстан часом перевищує 40 грн / км внаслідок політичних ризиків, відстаней і бюрократичних процедур [515].

Через Україну йде значна частина транзиту вантажів з країн СНД та ЄС (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Динаміка транзиту вантажів за ділянками кордону України
у 2000-2018 рр.

	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018
Вантажний транспорт	456887,7	1110251,4	1077071,5	883331,6	712768,9	793130,4	763828,2
у т.ч. за ділянками кордону							
польська	52265,664	191810,664	76214,6	58729,866	46563,469	60824,772	65508,48
словацька	9697,028	36463,389	-	-	-	-	-
угорська	32675,676	84452,278	30,87	-	-	-	-
румунська	30819,14	99251,02	58385,46	99424,125	46396,125	50401,795	51385,152
молдовська	54655,392	165842,066	293834,38	188401,24	171522,568	188732,133	142786,944
російська	202250,004	407235,431	485715,44	400968,256	305757,92	375529,482	403574,016
білоруська	61451,984	101078,635	145630,94	135808,155	142528,82	117642,257	100573,632
морська	13072,84	24117,932	17259,76	-	-	-	-

Джерело: складено автором по даним[123]

Найбільшим транзитником до 2014 р. була Російська Федерація, частка якої у загальному обсязі транзиту через територію України за 2013р. склала 85,0%. Через гострий політичний конфлікт з Російською Федерацією, проведення військових дій на Донеччині і Луганщині, частка Росії у загальному обсязі транзиту через територію України різко зменшилася (до 42% у 2015 р.). Проте останні два роки простежується стійка тенденція до її збільшення (рис. 3.8, 3.9).

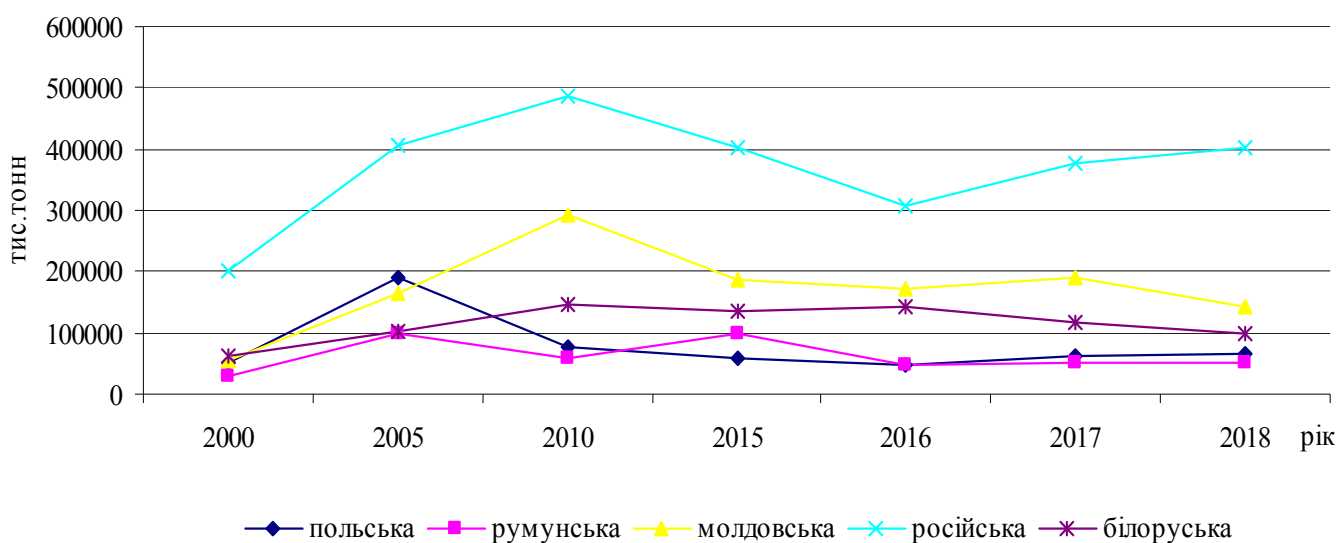

Рис. 3.8 Динаміка транзиту вантажів за ділянками кордону України у 2000-2018 рр.

Джерело: складено автором по даним [123]

Найбільшими країнами-транзитниками серед країн СНД: є Російська Федерація, Казахстан, Білорусь та Молдова, які відправили 81,2 % всього транзиту вантажів територією України [123].

Наша країна знаходиться на перетині історично визначених торгових шляхів. За 2018р. обсяг перевезень вантажів у міжнародному сполученні склав 763,83 млн.т, у т.ч. експортних – 360,527 млн.т (47,2% загального обсягу перевезень), імпортних – 156,585 млн.т (20,5%), транзитних – 248,245 млн.т (32,3%).

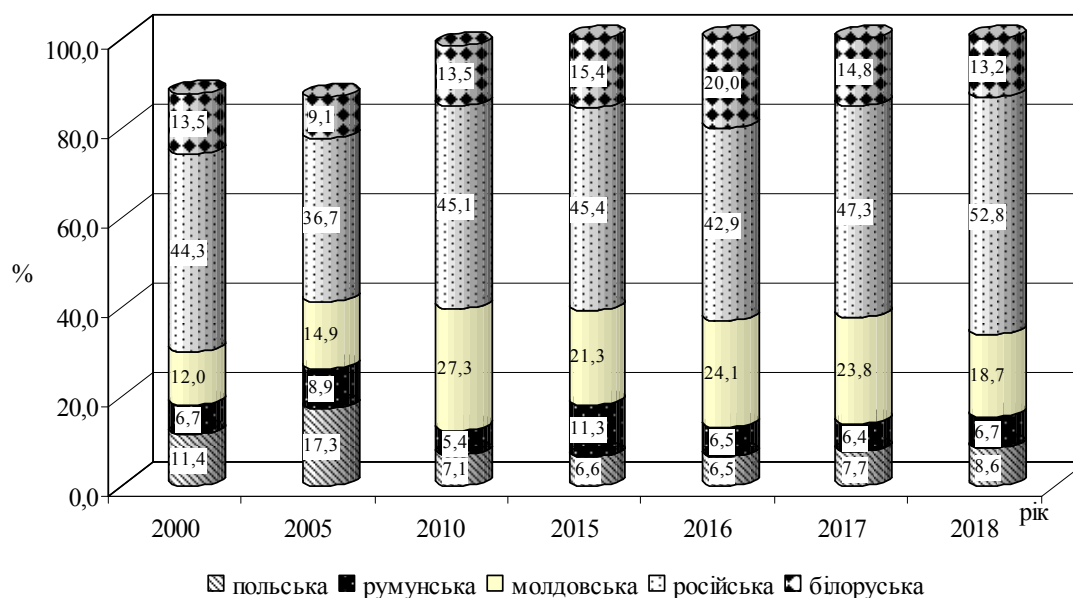

Рис. 3.9 Структура транзиту вантажів за ділянками кордону України у 2000-2018 рр.

Джерело: складено автором по даним[123]

В імпорті та транзиті домінують відповідно трубопровідний (26,8% та 66,0%) і залізничний (44,4% та 27,5%) транспорт, в експорті – залізничний транспорт (50,8%) [123].

Найбільшими групами вантажів були: руди, шлаки та зола – 80,40 млн.т (22,3% загального обсягу експорту), сіль, сірка, штукатурні матеріали, цемент – 71,02 млн.т (19,7%), зернові культури – 55,52 млн.т (15,4%), чорні метали – 54,44 млн.т (15,1%), енергетичні матеріали, нафта та продукти її перегонки – 26,32 млн.т (7,3%), деревина і вироби з деревини – 12,62 млн.т (3,5%), добрива – 7,57 млн.т (2,1%).

В умовах підвищення вартості енергоносіїв енергоспоживання підприємства може істотно впливати на собівартість готової продукції. Перебої з електро- і теплопостачанням можуть вносити суттєві ризики до виробничого і технологічного процесів, ставлячи під загрозу фінансову стійкість і конкурентоздатність підприємства. Вищезазначене робить актуальною і першочерговою проблему енергетичної безпеки суб'єктів господарювання.

Україна на сьогодні є однією з найбільш енергоємних країн Європи (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Енергоємність основних галузей промисловості України

Галузь промисловості	Енергоємність продукції, кг у.п./т
Металургія	960
Машинобудування	710
Обробна промисловість	635
Коксохімічне і нафтопереробне виробництво	335
Легка промисловість	260
Харчова промисловість	215
Виробництво деревини	207
Хімічне і нафтохімічне виробництво	195
Виробництво неметалевих мінеральних виробів	129
Виробництво і розподілення електроенергії	110

Джерело: [274]

Основними причинами цього є:

- неефективне використання паливно-енергетичних ресурсів через недосконалість наявних технологій і методів організації виробничого процесу;
- значний знос і моральна застарілість основних фондів та незадовільні темпи їх оновлення;
- значні втрати енергоресурсів (природного газу, теплової та електроенергії) через фізичний знос комунікаційних шляхопроводів;
- незадовільна дієвість заходів енергетичного менеджменту по впровадженню енергозберігаючих технологій і встановленню ресурсоефективного обладнання;
- неможливість швидкої заміни застарілого обладнання через надвисоку для підприємства вартість і складність впровадження інноваційних технологій;
- грубі суб'єктивні помилки в концепції розвитку підприємства, визвані маніпульованими або впровадженими інсайдерами, направлені на заавдання матеріальних збитків з метою подальшого захоплення частини ринку суб'єкта господарювання.

Велика енергоємність зумовлює необхідність планування потужностей підприємств для забезпечення можливості регулювання навантаження

енергомереж в нормальному режимі з метою мінімізації витрат на енергоспоживання.

Це може бути досягнуто за рахунок наступних заходів:

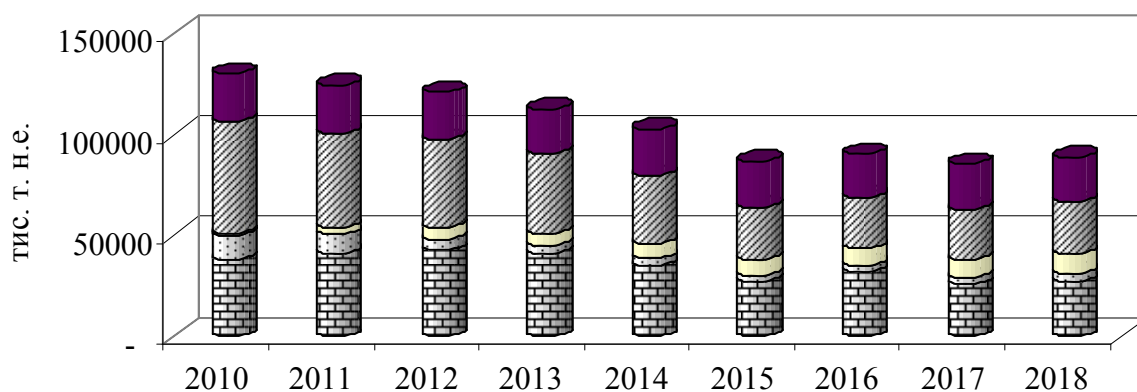
– встановлення обмежень на параметри енергоспоживання підприємств. Ліміти на споживання енергії обґрунтовуються з урахуванням потужності виробництва і інфраструктури, допустимих відхилень у споживанні окремими підрозділами, а також параметрів технічного стану обладнання та якості продукції, що виготовляється на ньому;

– забезпечення оптимального балансу активної і реактивної електроенергії на кожному підприємстві, якісне планування споживання електроенергії та активної потужності виробничими підрозділами;

– забезпечення надійного енергопостачання підприємств за рахунок вибору топології енергомереж,

– управління споживанням енергії з урахуванням даних постійного моніторингу технічного стану енергомереж на сучасному технологічному обладнанні;

–підвищення ефективності управління енергоспоживанням підприємств

■ Вугілля й торф ■ Сира нафта ■ Нафтопродукти ■ Природний газ ■ Атомна енергія

Рис. 3.10 Виробництво традиційних видів первинної енергії в Україні у 2010-2018 рр.

Джерело: складено автором по даним[123]

шляхом стимулювання впровадження альтернативних джерел енергії, тощо.

В Україні прослідковується стійка тенденція до зниження виробництва традиційних видів первинної енергії (рис. 3.10). Разом з цим спостерігається падіння кінцевого споживання енергії її основними замовниками (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Кінцеве енергоспоживання за 2010 - 2018 роки

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Загальне кінцеве енергоспоживання, тис. т н.е.	74004	75852	73107	69557	61460	50831	51649	49911	51171
Промисловість, тис. т н.е.	25327	26253	24845	21864	20570	16409	14955	15098	16501
у % до підсумку, %	34,2%	34,6%	34,0%	31,4%	33,5%	32,3%	29,0%	30,2%	32,2%
Транспорт, тис. т н.е.	12627	12611	11448	11280	10327	8750	9165	9624	9633
у % до підсумку, %	17,1%	16,6%	15,7%	16,2%	16,8%	17,2%	17,7%	19,3%	18,8%
Сектор послуг, тис. т н.е.	4643	4802	5037	5745	4663	3838	4856	4337	4277
у % до підсумку, %	6,3%	6,3%	6,9%	8,3%	7,6%	7,6%	9,4%	8,7%	8,4%
Сільське, лісове та рибне господарство, тис. т н.е.	2036	2246	2195	2242	2016	1961	2143	1850	1910
у % до підсумку, %	2,8%	3,0%	3,0%	3,2%	3,3%	3,9%	4,1%	3,7%	3,7%

Джерело: [123]

Це зумовлено, в першу чергу, зниженням кількості суб'єктів підприємництва – основних споживачів енергії (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Кількість суб'єктів підприємництва в Україні у 2010-2018 р.р.

Показник	2010	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Кількість підприємств, одиниць	378810	393327	341001	343440	306369	338256	355877
великі підприємства, одиниць	586	659	497	423	383	399	446
відсотків до загальної кількості підприємств	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
середні підприємства, одиниць	20983	18859	15906	15203	14832	14937	16057
відсотків до загальної кількості підприємств	5,5	4,8	4,7	4,4	4,9	4,4	4,5
малі підприємства, одиниць	357241	373809	324598	327814	291154	322920	339374
відсотків до загальної кількості підприємств	94,3	95,0	95,2	95,5	95,0	95,5	95,4
з них мікропідприємства, одиниць	300445	318477	278922	284241	247695	278102	292772
відсотків до загальної кількості підприємств	79,3	81,0	81,8	82,8	80,8	82,2	82,3

Джерело: [123]

Основними причинами зменшення кількості суб'єктів підприємництва є:

- відсутність чітко сформульованої і законодавчо підтвердженої державної політики у сфері підтримки підприємництва, недостатність та недосконалість регуляторів національного ринку;
- підвищення тиску на бізнес за допомогою збільшення адміністративних бар'єрів (ускладнення реєстрації, ліцензування, сертифікації, ускладнення системи контролю і дозвільної практики, недосконале регулювання орендних відносин тощо);
- відсутність реальних та дієвих механізмів правової, фінансової та соціальної підтримки бізнесу;
- неадекватний податковий тиск і складна система звітності;
- часті зміни правового поля, нестабільність політичної ситуації;
- надмірний тиск органів державної влади на діяльність суб'єктів господарювання;
- збільшення загальної кількості загроз підприємствам у зв'язку з воєнними діями на території України;
- зменшення рівня інвестиційної привабливості українського бізнесу, тощо.

З іншого боку, в Україні збільшилося виробництво енергії з відновлюваних джерел (рис. 3.11).

Однак темпи виробництва альтернативної енергії не уповільнюють зниження загального показника.

Енергетична безпека підприємства залежить не тільки від його енергоємності. Виробничий цикл певних суб'єктів господарювання не може бути зупинений навіть на мінімальний проміжок часу.

Вимоги до надійності електропостачання підприємств викладені у [211]. Підприємства як споживачі електропостачання поділяються на три основні категорії.

До першої категорії належать споживачі, порушення електропостачання яких може спричинити: небезпеку для життя людей; значний збиток для

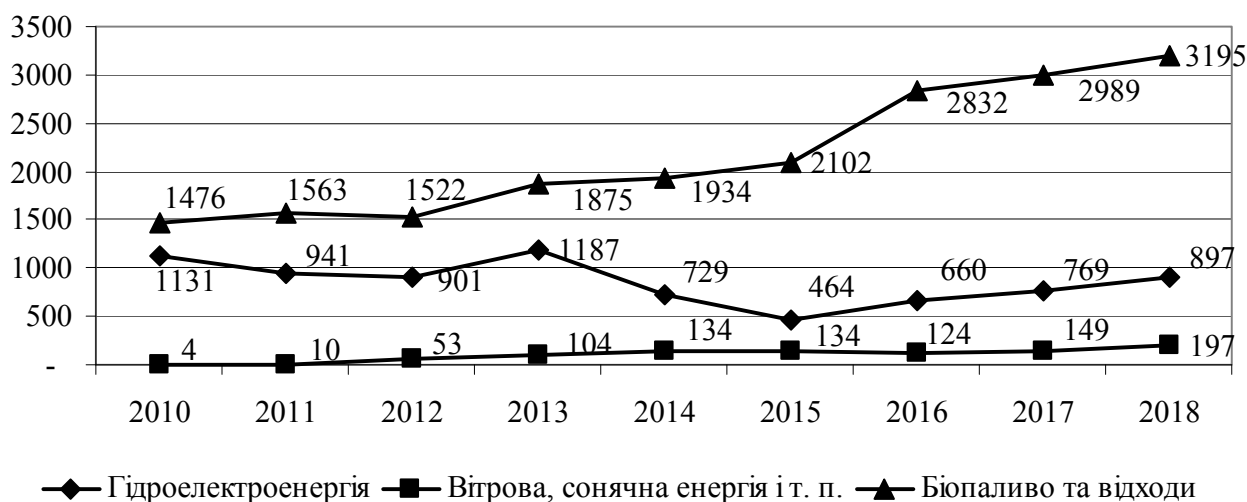

Рис. 3.11 Виробництво традиційних видів первинної енергії з відновлюваних джерел в Україні у 2010-2018 рр., тис. т н.е.

Джерело: складено автором по даним [123]

економіки держави; масовий брак продукції підприємств; розлад складних технологічних процесів.

До другої категорії належать споживачі, перерва в електропостачанні яких пов'язана з масовим недовипуском продукції, простоями робочої сили на виробничих підприємствах, простоями механізмів і транспорту, порушенням нормальної життєдіяльності мешканців міст і сіл.

Решта споживачів належать до третьої категорії. Споживачі першої категорії мають забезпечуватися електроенергією від двох незалежних джерел живлення і перерва їх електропостачання може бути допущена лише на час автоматичного введення резервного живлення [211].

Крім безперебійного забезпечення електроенергією не менш важливе для забезпечення виробничого процесу підприємств газо-, тепlopостачання. Ці процеси регулюються відповідними законодавчими актами, галузевими, відомчими та внутрішніми нормативними документами.

Інформаційна безпека підприємства як складова його економічної безпеки охоплює не тільки проблемну сферу втрат суб'єкта господарювання в результаті реалізації інформаційних загроз, а й проблемну сферу підвищення ефективності його діяльності в результаті впровадження сучасних

інформаційних технологій. Це зумовлено також і отриманням додаткового економічного ефекту від реалізації заходів безпеки за допомогою комп'ютеризованих систем.

Додатковий економічний ефект може забезпечуватись за рахунок [439, с. 129]:

- підвищення службової дисципліни, в першу чергу через використання автоматизованої підсистеми контролю доступу та засобів контролю;
- підвищення ефективності кадрового менеджменту за рахунок використання операцій наскрізного контролю бізнес-процесів;
- підвищення продуктивності праці персоналу за рахунок виключення непродуктивних витрат часу і ресурсів на основі аналізу відео-архівів;
- оптимізація і узгодження проведення банківських і бухгалтерських операцій, документування особливо важливих подій, аналіз ефективності використання ресурсів і т. ін.

В сучасних умовах нестабільної економіки впровадження інформаційних технологій у виробничий процес і в інфраструктуру підприємств дає чималу фору у їх конкурентній боротьбі на ринках сировини і збуту продукції. Саме тому кількість підприємств, які використовують комп'ютерні засоби щорічно

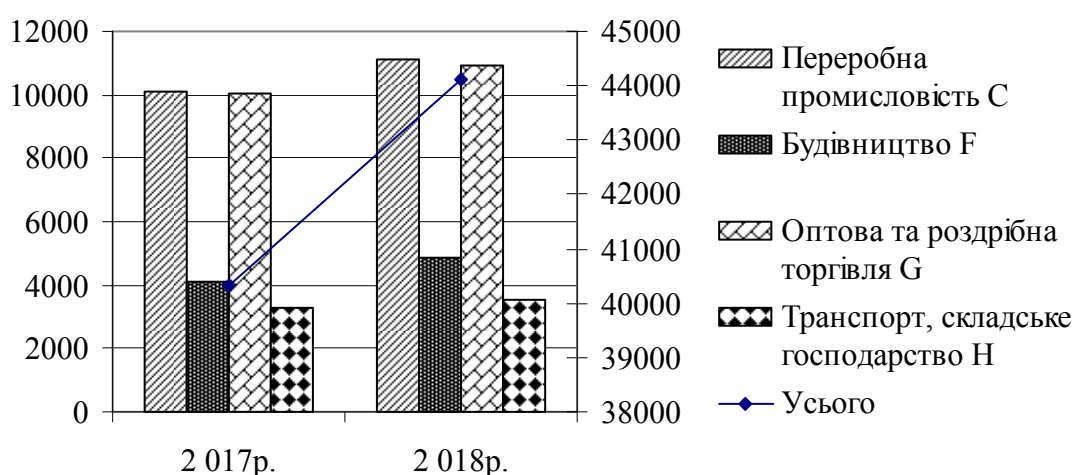

Рис. 3.12 Кількість підприємств в Україні, які використовують комп'ютерні засоби у 2017-2018 рр.

Джерело: складено автором по даним[123]

збільшується (рис. 3.12).

Слід звернути увагу на те, що дані офіційної статистики [123] не враховують використання піратського програмного забезпечення, і тому цифри про використання комп'ютерних засобів повинні бути на порядок вище.

Заслуговує на увагу на публікація [314], де зазначається, що «обсяг неліцензійного програмного забезпечення, яке нелегально використовується в Україні, становить близько 82%, що є основною причиною хакерських атак на комп'ютери користувачів». З 2013 по 2015 рік Україна знаходилася в статусі Priority Foreign Country, що позначає країни з найвищим рівнем порушень у сфері інтелектуальної власності (які, у першу чергу, призводять до негативних наслідків для американських компаній), а також країни, що не бажають вести переговори щодо цих проблемних питань. З 2015 року наша країна хоча й знаходиться в «списку 301» (Priority Watch List), але через позитивну динаміку у сфері використання ліцензованого програмного забезпечення і у зв'язку з військовими діями в зоні ООС міжнародні санкції до неї не застосовуються.

Разом з використанням комп'ютерів (як загального призначення, так і спеціалізованих) підприємства активно використовують комп'ютерні мережі. За даними Державної служби статистики України [123] у 2018 році 26307 підприємств використовували локальну комп'ютерну мережу (LAN), 29129 – мали мережу Інтранет, 4094 підприємства мали мережу Екстранет.

Використання фіксованого широкосмугового з'єднання з мережею Інтернет у 2018 році спостерігалось у 30539 суб'єктів господарювання, більшість яких відносяться до підприємств торгівлі та ремонту автотранспортних засобів (26%), переробної промисловості (25%), будівництва (10%) [123]. Слід звернути увагу на те, що показники використання комп'ютерних засобів підприємствами України за даними [123] кожного року зростають приблизно на 10%, і з розвитком новітніх технологій спостерігається стійка тенденція до їх збільшення.

У 2017 році – 39582, а у 2018 році – 43303 підприємств мали доступ до мережі Інтернет [123] У більшості випадків мережу Інтернет використовували для:

- надсилання чи отримання повідомлень електронною поштою;
- здійснення телефонних дзвінків за допомогою Інтернет/VoIP-зв'язку або відео-конференцій;
- отримання інформації про товари та послуги;
- користування миттєвим обміном повідомленнями та електронною дошкою оголошень;
- отримання інформації від органів державної влади;
- здійснення різноманітних операцій з органами державної влади (за винятком отримання інформації);
- здійснення банківських операцій;
- доступу до інших фінансових послуг.

Інноваційна безпека наразі набуває все більшої актуальності. Використання нових технологій не тільки підвищує продуктивність праці, а й розширює можливості постачання і сбуту, покращує умови праці, підвищує її безпечність. Загрози інноваційній безпеці є одними з найсуттєвіших через можливість їх дистанційної реалізації і максимальну заподіяну шкоду.

За даними звіту Threat Intelligence Index 2019 корпорації IBM X-Force [579], протягом останніх трьох років відбувся несанкціонований доступ до більше за 11,7 млрд конфіденційних записів і до понад 11 терабайт даних. На думку фахівців, кількість реальних кіберзлочинів перевищує кількість оприлюднених випадків кібератак більше, ніж втричі. В системі У середньому на одну досліджувану компанію у 2018 році припадало 1440 потенційно вразливих місць для кібератак.

У щорічному звіті, виконаному Ponemon Institute [579] на замовлення IBM Security, повідомляється, що середня величина втрат від однієї інформаційної крадіжки складає 3,92 млн доларів. На виявлення крадіжки такого роду може знадобитися декілька місяців, а більшість з них взагалі не

відстежуються. Значна частина компаній не приділяє достатньої уваги створенню повноцінних систем захисту.

З розвитком нових технологій кількість інцидентів, пов'язаних з витоками інформації й кібератаками в різних галузях: у фінансових і медіакомпаніях, у галузі ядерної енергетики та інших збільшується з геометричною залежністю. Найвідоміший випадок з комп'ютерним «хробаком» StuxNet. Це перший відомий комп'ютерний хробак, що перехоплює і що модифікує інформаційний потік між програмованими логічними контролерами марки Simatic S7 і робочими станціями SCADA-системи Simatic WinCC фірми Siemens [574]. Таким чином, черв'як може бути використаний як засіб несанкціонованого збору даних (шпигунства) і диверсій в АСУ ТП промислових підприємств, електростанцій, аеропортів і т. ін. [570]

Унікальність програми полягала в тому, що вперше в історії кібератак вірус фізично руйнував інфраструктуру. [573] У 2010 році він став реальною загрозою для основної галузі в економіці Ірану.

Кібератака вірусом Petya у 2017 році, заблокувала діяльність десятків організацій і компаній. За оцінкою експертів Reuters [573], економічні втрати від епідемії вірусу Petya.A і його попередника WannaCry по всьому світу можуть скласти \$ 8 млрд. За даними McAfee, в США було зафіксовано більше інфікованих комп'ютерів, ніж на Україні, однак, статистика антивіруса ESET твердить, що більше 80% зафіксованих заражень відбулися саме на Україні.

Хакерські атаки на Україну – цілеспрямовані масштабні хакерські напади на мережі українських державних підприємств, установ, банків, медіа тощо, які відбулися 27 червня 2017 року. В результаті цих атак була заблокована діяльність таких підприємств, як аеропорт «Бориспіль», ЧАЕС, Укртелеком, Укрпошта, Ощадбанк, Укрзалізниця та ряду великих комерційних підприємств. [558, 574]

Згідно з дослідженням IBM X-Force Threat Intelligence Index 2019 [579], у світі сфера фінансів і страхування утримує першість за кількістю кібератак

щонайменше протягом трьох років, про це свідчить результат дослідження – 19% від усіх кібератак (рис. 3.13).

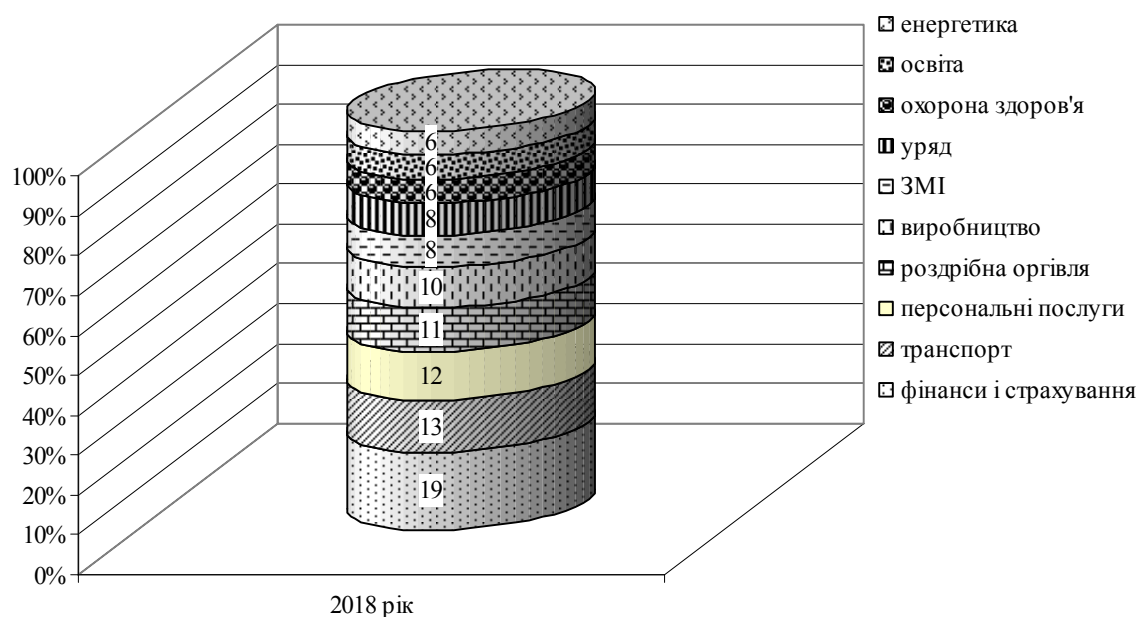

Рис. 3.13 Найбільш вразливі для кібератак галузі економіки

Джерело: [574]

Сфера перевезень, яка ще у 2017-му була на 10 місці, піднялася на друге місце у 2018 році. Відсоток кібератак у цій галузі становить 13%. На третьому місці сфера професійних послуг (наприклад, консалтинг), на четвертому – роздрібна торгівля і на п'ятому – виробництво.

Соціальний менеджмент відіграє значиму роль у процесі забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання. Він дозволяє ефективно впливати на створення сприятливого для людини соціального середовища з метою забезпечення раціонального і позитивного для безпеки бізнесу використання людського фактору.

У ракурсі забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва можна виділити як основні імідж-менеджмент і напрям соціального менеджменту з безпеки інфраструктури.

В. О. Сизоненко у [414] зазначає, що імідж – це позитивний образ будь-якої фірми, що формує стабільну конкурентну перевагу через створення

загального образу, репутації, думки громадськості, споживачів і партнерів про престиж підприємства, його товари та послуги, післяпродажний сервіс.

Формування позитивного іміджу PR-фахівцями з використанням методів і прийомів психологічного впливу на цільову аудиторію (маркетинг, дизайн, реклама, тощо) викликає значний соціальний та економічний ефект. Це дає можливість розширення зайнятого підприємством сектору на ринку збуту продукції. Позитивне ставлення споживачів і партнерів по бізнесовій діяльності дає можливість лобювати інтереси суб'єкта господарювання через громадські організації і об'єднання підприємців.

Діяльність по зміцненню позитивного іміджу суб'єкта підприємництва шляхом проведення благодійних акцій і спонсорства, меценатства участі у громадських рухах, підтримці екології та зайнятості населення викликає позитивний соціальний ефект і сприяє інтересам національного розвитку.

Вищезазначене доводить, що імідж-менеджмент є перспективним напрямом збільшення доходів підприємства і, як наслідок, зміцнення його економічної безпеки. Напрямок менеджменту з організації безпеки інфраструктури суб'єкта підприємництва має на меті створення таких умов, що забезпечують безперебійне і ефективне функціонування виробничого процесу, а також соціальне обслуговування персоналу.

Сучасне підприємство – це не лише техніко-технологічний комплекс з виробництва матеріальних благ та послуг. Більшість дослідників менеджменту інфраструктури розглядають підприємство перш за все як об'єднання індивідів для досягнення загальної мети. Персонал підприємства є одночасно і фактором виробництва, і джерелом його розвитку. Тому сучасна підприємницька діяльність має як економічну, так і соціальну спрямованість.

Соціальна інфраструктура суб'єктів господарювання зазвичай складається з підрозділів громадського харчування, охорони здоров'я, дитячих дошкільних закладів, закладів освіти, житлово-комунального господарства, організації відпочинку, заняття фізкультурою та спортом [100, с. 29].

Соціальне обслуговування персоналу – комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на персонал підприємства з метою поліпшення його життєдіяльності.

Організація та стан інфраструктури суттєво впливають на економічну безпеку підприємства. На сьогодні у сфері технічного обслуговування виробництва на промислових підприємствах працюють від 40 до 50 % всього промислово-виробничого персоналу (рис. 3.14).

Це зумовлено не тільки відносно великими обсягами робіт з обслуговування основного виробництва, а й характером допоміжних та обслуговуючих операцій, що важко піддаються механізації та автоматизації (табл. 3.9).

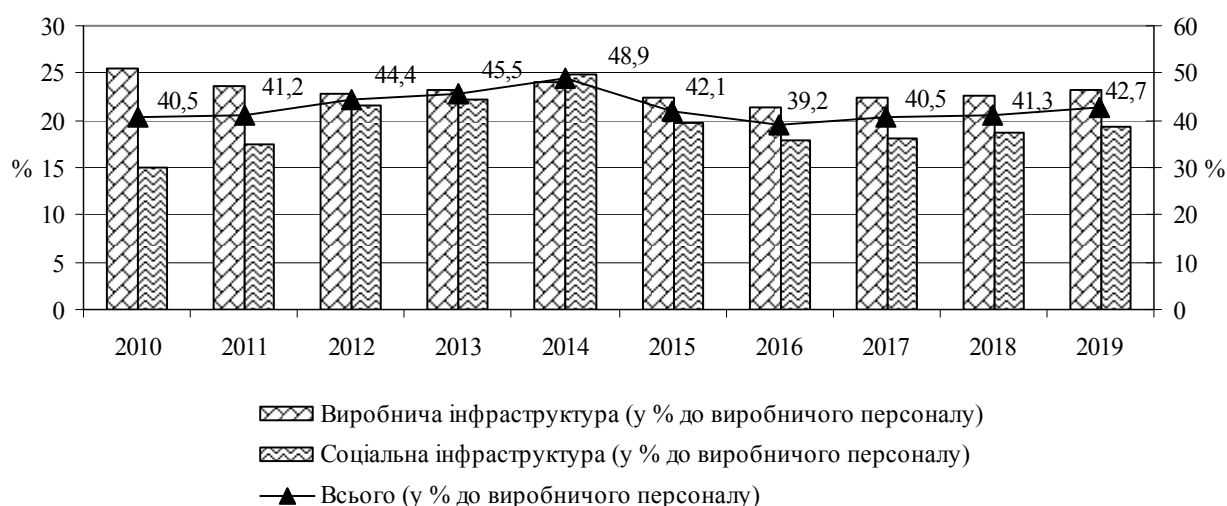

Рис. 3.14 Задіяність персоналу суб'єкта підприємництва в підрозділах інфраструктури

Джерело: [579]

Таблиця 3.9

Задіяність персоналу суб'єкта підприємництва в підрозділах інфраструктури

Рік	Виробнича інфраструктура (у % до виробничого персоналу)	Соціальна інфраструктура (у % до виробничого персоналу)	Всього (у % до виробничого персоналу)
1	2	3	4
2010	25,5	15	40,5
2011	23,7	17,5	41,2

Продовж. таблиці 3.9

1	2	3	4
2012	22,9	21,5	44,4
2013	23,3	22,2	45,5
2014	24,1	24,8	48,9
2015	22,4	19,7	42,1
2016	21,3	17,9	39,2
2017	22,4	18,1	40,5
2018	22,6	18,7	41,3
2019	23,3	19,4	42,7

Джерело: [151]

Можна стверджувати, що керівництвом підприємств не приділяється достатньої уваги кваліфікації персоналу інфраструктурних підрозділів.

Через низку вищезазначених факторів професійна якість персоналу тут доволі низька (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Якість професійної підготовки персоналу інфраструктури

Показник	Соціальна інфраструктура	Виробнича інфраструктура
Середня кількість працівників соціальної інфраструктури у розрахунку на одне підприємство, осіб	79	114
Працівники з повною вищою освітою, осіб	7	15
З них працюють за фахом, осіб	4	12
Працівники з базовою вищою освітою, осіб	9	25
З них працюють за фахом, осіб	6	16
Працівники з передфаховою вищою освітою, осіб	25	46
З них працюють за фахом, осіб	17	42
Працівники з середньою освітою, осіб	38	28

Джерело: згруповано автором за даними [293]

Слід зазначити, що найбільш схильна до впливу загроз соціальна інфраструктура. Тут спостерігається найнижча якість професійної підготовки персоналу (рис. 3.15)

Професійна підготовка персоналу виробничої інфраструктури є фундаментом забезпечення виробничого процесу. Посилення її ролі і значення у процесі забезпечення економічної безпеки викликане наступними факторами:

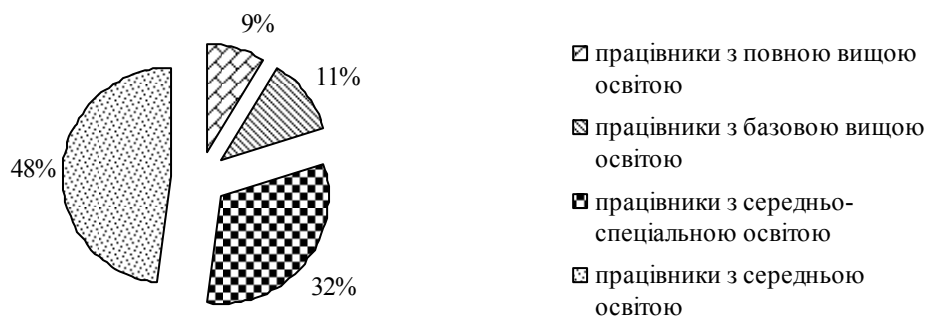

Рис. 3.15 Якість професійної підготовки персоналу підприємництва в підрозділах соціальної інфраструктури

Джерело: [293]

1) ускладнення виробничих процесів внаслідок їх часткової або повної механізації чи автоматизації збільшує інтелектуальне навантаження виконавців робіт з ремонту та налагодження устаткування, потребує перегляду і доповнення номенклатури інструментів, оснастки, пристроїв, приладів;

2) використання нових технологій виробництва зумовлює скорочення виробничих і технологічних циклів, пришвидшення темпів праці;

3) ускладнення виробничих процесів і поглиблення внутрішньовиробничих зв'язків розширюють межі професійних обов'язків;

4) постійно зростає комунікаційне навантаження персонал підприємства.

Тому виробнича інфраструктура по можливості забезпечується персоналом необхідної кваліфікації (рис. 3.16).

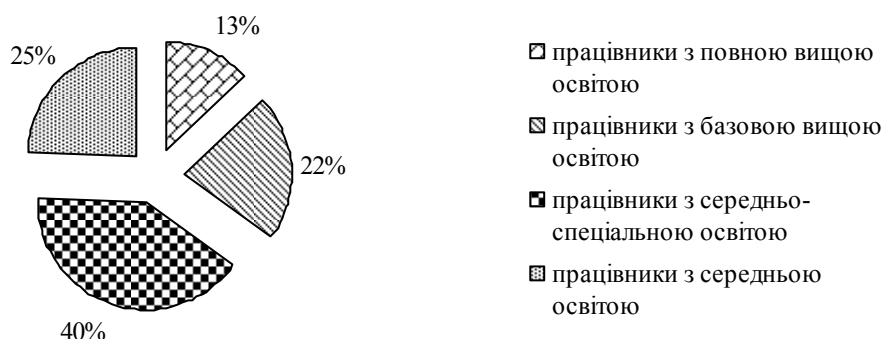

Рис. 3.16 Якість професійної підготовки персоналу підприємництва в підрозділах виробничої інфраструктури

Джерело: [293]

Велика кількість загроз економічній безпеці суб'єкта підприємництва супроводжує виробничий процес. В табл. 3.11 наведені дані про стан виробничого травматизму зі смертельними наслідками на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери управління Мінінфраструктури, а також в акціонерних товариствах, функції з управління корпоративними правами щодо яких здійснює Мінінфраструктури та в АТ «Укрзалізниця» у 2018 році, у порівнянні з попередніми роками.

Таблиця 3.11

Дані про стан виробничого травматизму зі смертельними наслідками на підприємствах, в установах та організаціях

Назва підприємств	Кількість потерпілих із смертельним наслідком (осіб) по роках					
	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Укрзалізниця	14	14	17	16	17	12
ПрАТ «Київ-Дніпровське МППЗТ»	0	0	0	0	0	3
Морський та річковий транспорт	6	0	2	0	0	2
Укравтодор	2	3	2	8	6	5
Укрпошта	4	3	5	0	0	0
Інші підприємства	0	0	0	0	1	0
Всього:	26	20	26	24	24	22

Джерело: [293]

На рис. 3.17 представлена динаміка виробничого травматизму зі смертельними наслідками у 2013-2018 роках по галузях транспортно-дорожнього комплексу та поштового зв'язку.

У 2018 році в порівнянні з попереднім роком смертельний травматизм знизився – внаслідок нещасних випадків пов'язаних з виробництвом загинуло 22 працівники транспортно-дорожнього комплексу та поштового зв'язку, що на 2 потерпілих більше, ніж у 2017 році. Такого рівня досягнуто завдяки зниженню на 5 осіб числа смертельно травмованих у 2018 році в АТ «Укрзалізниця», а саме: 12 проти 17 загиблих у 2017 році, а також на 1 особу на підприємствах дорожнього господарства – 5 потерпілих (у 2017 році на підприємствах Укравтодору загинуло 6 працівників). Разом з тим, у 2018 році сталися смертельні нещасні випадки пов'язані з виробництвом у ПАТ

Рис. 3.17 Динаміка виробничого травматизму зі смертельними наслідками у 2013-2018 роках по галузях транспортно-дорожнього комплексу та поштового зв'язку

Джерело: [293]

«Київ-Дніпровське міжгалузеве підприємство промислового залізничного транспорту» та ДП «Адміністрація морських портів України» [283].

Вищезазначене свідчить про необхідність розробки і реалізації організаційно-технічних заходів по безпечному проведенню виробничого процесу на підприємствах.

За результатами аналізу джерел [59, 60, 123 та ін.] можна виокремити основні загрози інфраструктурним підрозділам підприємства:

- припинення функціонування через неможливість самофінансування і бездотаційної роботи;
- втрата спеціальних дозволів на функціонування внаслідок невиконання умов ліцензування (сертифікації);
- розукомплектування окремих елементів інфраструктури з метою отримання кримінального доходу;

- навмисне заниження величини витрат для подальшого виводу із структури головного підприємства для продажу (передачі) як збиткової одиниці;

- втрати через недотримання вимог безпеки праці і експлуатації обладнання;

- невідповідність заявленим критеріям надання послуг через низьку кваліфікацію персоналу або недостатню технічну озброєність;

- неможливість нарощування потужностей пропорційно їх збільшенню на головному підприємстві;

- перепрофілювання за більш дохідними напрямками самофінансування за рахунок скорочення необхідних для головного підприємства напрямів діяльності;

- скорочення функцій (потужностей) з ініціативи головного підприємства;

- припинення діяльності з ініціативи головного підприємства;

- злиття або продаж з ініціативи головного підприємства;

- інші загрози.

При цьому найбільшу стурбованість дослідників викликають проблеми з персоналом інфраструктурних підрозділів, основними з яких є:

- вкрай низька заробітна плата (зазвичай – мінімальна) порівняно з персоналом основного виробництва;

- поблажливе ставлення керівників і виробничого персоналу працівників інфраструктури підприємства;

- надмірна вимогливість до результатів виконуваних інфраструктурними підрозділами функцій;

- необхідність відповідної кваліфікації, досвіду роботи, спеціальних навичок;

- низька професійна затребуваність на загальному фоні скорочення інфраструктурної складової підприємств.

До заходів, спрямованих на забезпечення економічної безпеки інфраструктурних підрозділів можна віднести:

- проведення статевої, вікової, професійної і кваліфікаційної оптимізації структури персоналу; підвищення рівня спеціальної освіти працівників шляхом їх стажування безпосередньо на робочих місцях;
- зменшення плинності кадрів шляхом матеріального, кар'єрного і морального заохочення до роботи на цьому підприємстві;
- удосконалення санітарно-гігієнічних умов праці шляхом впровадження передових методів її організації;
- проведення заходів, направлених на тривале збереження працездатності і запобігання втомлюваності, підвищення безпеки праці та усунення виробничого травматизму, тощо;
- залучення молодих спеціалістів і висококваліфікованих робітників з досвідом роботи шляхом надання в довгострокове користування службових житлових приміщень або компенсаційних виплат на їх оренду;
- поліпшення працівників соціально-культурного обслуговування підприємства, шляхом будівництва житла, дитячих дошкільних закладів, закладів культури, спорту, відпочинку і оздоровлення;
- організація умов харчування і відпочинку персоналу під час перерв у роботі;
- матеріальне і моральне заохочення розвитку трудової і творчої активності персоналу (раціоналізаторського руху, науково-технічної творчості тощо).

Завдання забезпечення економічної безпеки інфраструктурних підрозділів лежать в ракурсі кадрової безпеки підприємства в цілому. Не тільки інфраструктурні, а й основні виробничі підрозділи підприємств наразі відчують нестачу у кваліфікованому персоналі.

На думку автора, основними причинами цього є зміни в умовах руху трудових ресурсів. Євроінтеграція України протягом останніх п'яти років

зумовила прийняття ряду законодавчих актів, які значно спростили переміщення висококваліфікованих робітників країнами Євросоюзу.

Почався масовий відтік з країни досвідчених працівників робітничих професій і працівників вищої кваліфікації. За даними Державної служби статистики України, Державної міграційної служби України, Міністерства закордонних справ України державу покинули у пошуках кращого заробітку близько третини працездатного населення репродуктивного віку (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Міграція громадян України у 2014-2019рр.

№	Показник	Рік						Всього за досліджуванний період
		2014	2015	2016	2017	2018	2019	
1	Видано паспортів громадянина України для виїзду за кордон (у т.ч. МЗС): шт.	1760272	1855999	2282035	3059397	5559231	3653225	18170159
2	Оформлено проїзний документ дитини для виїзду за кордон	186605	90403	6127	немає даних	немає даних	немає даних	немає даних
3	Видано дозволів на виїзд громадян України за кордон на постійне проживання, осіб	8932	11345	13621	9191	8551	11311	62951
4	Повернулось в Україну, осіб	2366	1687	1958	1871	1634	1996	11512
5	Кількість виїзних туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, осіб	2085273	1647390	2060974	2289854	4024703	3123561	15231755
6	Знаходиться за кордоном як заробітчанин, осіб	-327367	206922	219103	767672	1532894	527668	3254259

Джерело:

Ряд. 1-4 за даними [123]

Ряд. 5 за даними [122]

Ряд. 6 розраховано автором (ряд.1- ряд.4-ряд.5)

Кращі умови з оплати праці за кордоном і відсутність роботи всередині країни змушують наших співвітчизників покращувати добробут інших країн.

Насичення закордонних ринків праці робочою силою з України і посилення вимог міграційного законодавства європейських країн дещо знизило потік заробітчанин протягом 2019 року (рис. 3.18).

Проте кількість заробітчанин, які повертаються на Україну у порівнянні з кількістю трудових емігрантів вкрай незначна.

Рис. 3.18 Зовнішня міграція громадян України у 2014-2019рр.

Джерело: [576]

Людський фактор в проблематиці забезпечення економічної безпеки підприємства є одним з головних факторів як зовнішнього, так і внутрішнього впливу. Останнім часом особливої актуальності набувають питання інформаційної і фінансової безпеки, пов'язані з діяльністю інсайдерів (рис.3.19).

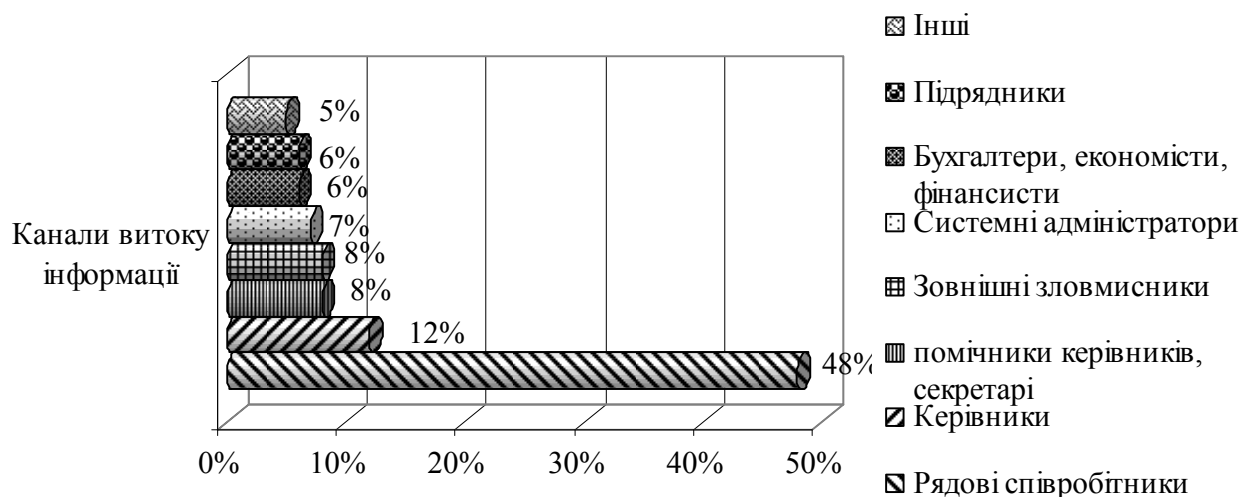

Рис. 3.19 Канали витоку конфіденційної інформації з вини інсайдерів

Джерело: [358]

За даними [358] близько 11% випадків витоку інформації з обмеженим доступом відбувається через халатність співробітників компаній, 14% – через хакерські і вірусні атаки, 31% – з метою навмисного заподіяння матеріальної шкоди власними співробітниками.

За інформацією [561] у 2018 році в світі 24 % витоку конфіденційної інформації відбувалося з метою шахрайства. При цьому Росія займає одне з провідних місць по розгулу кіберзлочинності в державному секторі (рис. 3.20).

Рис. 3.20 Розподіл шахрайських інцидентів «Світ – Росія»

Джерело: [561.]

За даними InfoWatch [561], в 2018 році в світі було зареєстровано 2263 публічних випадків витоку конфіденційної інформації. У 86% інцидентів були скомпрометовані персональні дані і платіжна інформація – всього близько 7,3 млрд записів призначених для користувача даних проти 13,3 млрд записів даних роком раніше. Таким чином, світовий обсяг витоків призначених для користувача даних скоротився майже в два рази. Дослідження InfoWatch [561] показують, що в 2018 році істотно скоротився обсяг даних, скомпрометованих в результаті витоків з організацій сфери високих технологій, фінансово-кредитного та страхового сектора, а також підприємств промисловості. При цьому найбільш привабливими для зловмисників продовжують залишатися дані з організацій фінансово-кредитної та страхової сфери, де близько 65% витоків були вчинені навмисно. Зафіксовано високий інтерес порушників до

інформації з промислових і транспортних систем, компаній сфер торгівлі і HoReCa, а також високотехнологічного бізнесу - більше половини витоків в цих галузях носили умисний характер.

За даними [549], найбільша частка витоків інформації в країнах ЄС та інших розвинутих країнах світу за останні роки здійснюється через мережі загального користування (рис. 3.21).

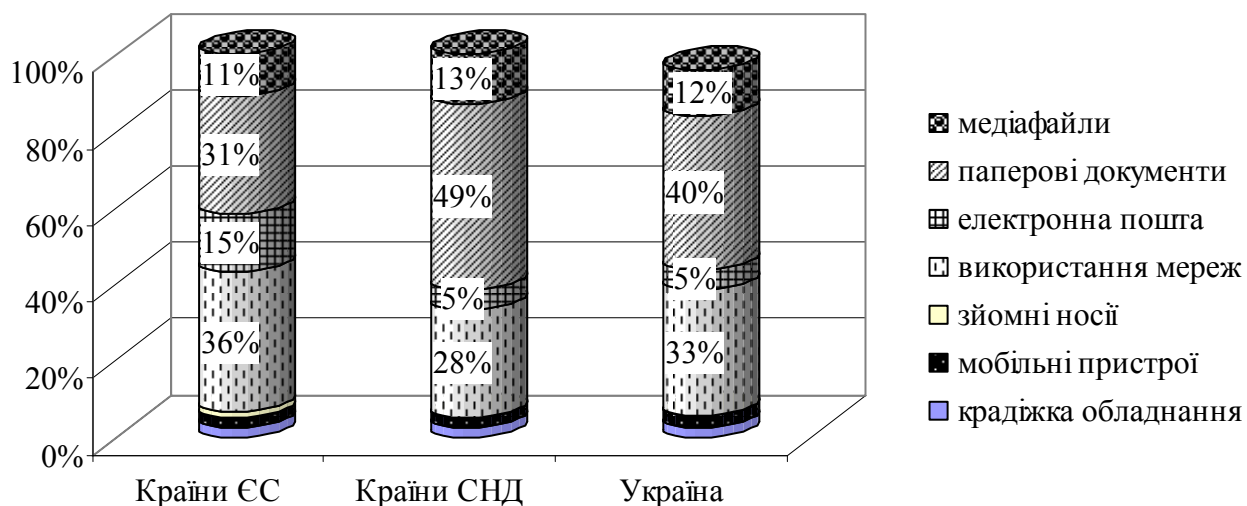

Рис. 3.21 Розподіл шахрайських інцидентів

Джерело: [549]

При цьому, якщо найбільша шкода від крадіжок і шахрайських дій припадає саме на цей сегмент інформаційних інцидентів, то в Україні і в країнах колишнього СРСР найбільшу шкоду завдає саме компрометація паперових носіїв інформації (рейдерські захвати, підміна прав інтелектуальної власності, заміна архівів, тощо). Останнім часом широко використовуються технології викрадення медіафайлів і файлів електронної пошти з метою компрометації керівників і власників конкуруючих підприємств, завдання свідомої шкоди їх позитивному іміджу і ослаблення їх позицій на конкурентному ринку.

За даними компанії SecurityLab [79] недобросовісні інсайдери намагаються викрасти або скомпрометувати:

- інформацію про клієнтів і бізнесові оборудки – 23%;
- технічну інформацію – 23%;

- бухгалтерські документи – 14%;
- фінансові документи (фінансово-економічний аналіз, фінансові моделі, тощо) – 9%;
- інформацію про закупівлі – 9%;
- договори – 9%;
- персональні дані – 1%;
- іншу інформацію – 14%.

Слід зазначити, що підприємства несуть не тільки фінансові втрати від діяльності несумлінних інсайдерів. Втрата інформації з обмеженим доступом може привести до втрати довіри клієнтів і партнерів, дискредитацією іміджу фірми перед контролюючими органами і владними структурами, небажаних настроїв серед персоналу.

3.2 Аналіз розвитку економіки суб'єктів господарювання в агропромисловому комплексі

Сільське господарство є головною галуззю вітчизняної економіки, яка історично впливає на формування культури, самосвідомості і етнічності українського народу.

Сприятливі кліматичні умови та значні площі родючого чорнозему роблять сільськогосподарські підприємства конкурентноздатними на світовому ринку (рис. 3.22).

Станом на 01.01.2019 р. площа земель сільськогосподарського призначення в Україні становила 23,454 млн. га, при цьому посівна площа сільськогосподарських культур – 23,229 млн. га, площа насаджень плодових та ягідних культур – 225 тис. га.

Загальний обсяг сільськогосподарської продукції постійно збільшується (табл. 3.13).

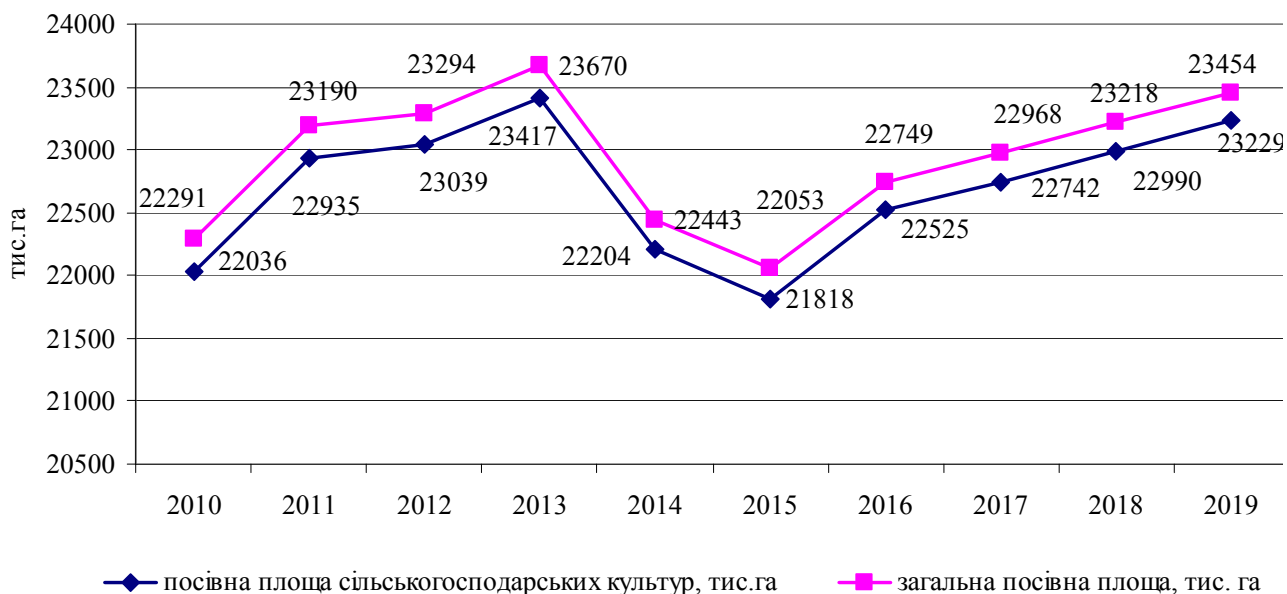

Рис. 3.22 Площа земель сільськогосподарського призначення в Україні у 2010-2019 р.р.

Джерело: [123]

Таблиця 3.13

Продукція сільського господарства України за 2010-2018 р.р. у фактичних цінах, млн.грн.

Роки	Господарства усіх категорій			У тому числі					
	Всього	з неї		Всього	з неї		Всього	з неї	
		рослинництва	тваринництва		рослинництва	тваринництва		рослинництва	тваринництва
2010	187526,1	120591,4	66934,7	90792,0	64860,6	25931,4	96734,1	55730,8	41003,3
2011	225381,8	157561,9	67819,9	117110,9	89572,9	27538,0	108270,9	67989,0	40281,9
2012	216589,8	145843,6	70746,2	110071,7	80462,6	29609,1	106518,1	65381,0	41137,1
2013	246109,4	172131,2	73978,2	133683,1	101297,0	32386,1	112426,3	70834,2	41592,1
2014	251427,2	177707,9	73719,3	139058,4	105529,5	33528,9	112368,8	72178,4	40190,4
2015	239467,3	168439,0	71028,3	131918,6	99584,7	32333,9	107548,7	68854,3	38694,4
2016	254640,5	185052,1	69588,4	145119,0	113392,6	31726,4	109521,5	71659,5	37862,0
2017	249157,0	179474,6	69682,4	140535,2	108601,1	31934,1	108621,8	70873,5	37748,3
2018	269408,1	198658,1	70750,0	158306,5	124719,0	33587,5	111101,6	73939,1	37162,5

Джерело [123]

Незважаючи на це, темпи приросту сільгосппродукції є недостатніми порівняно з приростом ВВП (табл. 3.14), тому частка сільгосппродукції у ВВП України постійно зменшується.

Динаміка ВВП і випуску сільгосппродукції в Україні у 2010-2018 р.р.

Рік	У фактичних цінах			
	валовий внутрішній продукт, млн.грн.	Відн. відх., %	продукція сільського господарства, млн. грн.	Відн. відх., %
2010	1079346	-	187526,1	-
2011	1299991	20,44	225381,8	20,19
2012	1404669	8,05	216589,8	-3,90
2013	1465198	4,31	246109,4	13,63
2014	1586915	8,31	251427,2	2,16
2015	1988544	25,31	239467,3	-4,76
2016	2385367	19,96	254640,5	6,34
2017	2983882	25,09	249157,0	-2,15
2018	3560596	19,33	269408,1	8,13

Джерело [123]

Так, у 2010 році частка сільгосппродукції у ВВП України становила 17,4%, у 2014 р. – 15,8%, а на початок 2019 р. – 7,6% (рис. 3.23).

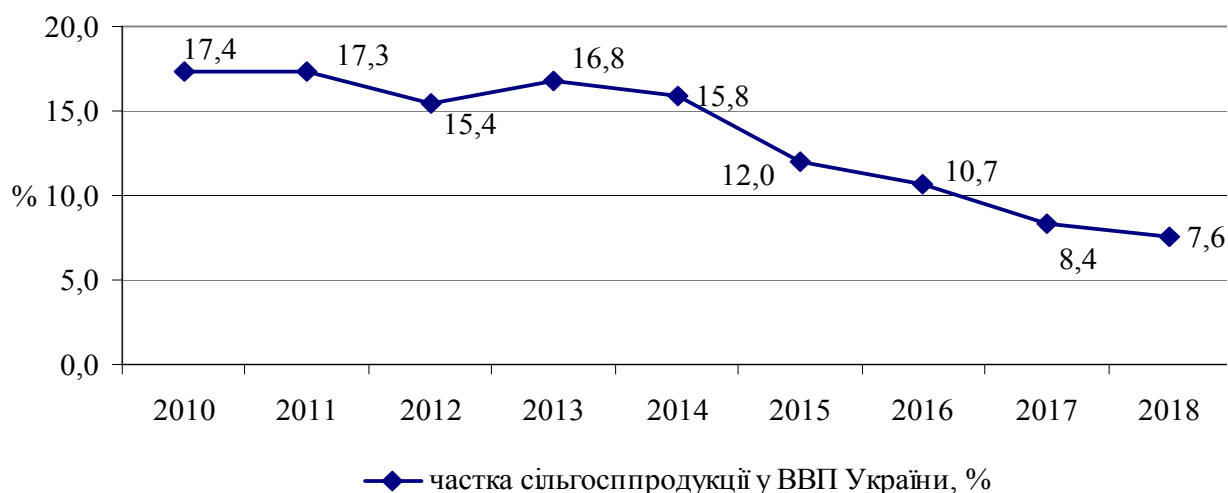

Рис. 3.23 Частка сільгосппродукції у ВВП України у 2010-2018 р.р., %

Джерело: [123]

При цьому обсяг продукції сільськогосподарських підприємств зріс з 90792 млн. грн. у 2010 році до 158306,5 млн. грн. у 2018 році (у 1,74 рази).

У 2018 році обсяг продукції сільськогосподарських підприємств перевищив обсяг продукції господарств населення у 1,42 рази. За даними [123] ця тенденція до перевищення прослідковується з 1997 року після прийняття Закону України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому

комплексі» [383], який можна вважати початком формування реального ринку сільськогосподарської продукції в Україні. З прийняттям закону було приватизовано більше як 400 підприємств хлібно-продуктової галузі. Це дозволило здійснювати перші великі незалежні експортні поставки зерна за кордон приватними компаніями.

Слід звернути увагу на дослідження Чорного В. М. [514], який основними гравцями ринку в 1990-х роках визначає великі транснаціональні корпорації, зокрема «Альфред С. Топфер Україна», «Cargill», «W.J. Україна», «Серна» та інші. Вітчизняні трейдери також були присутніми на ринку, але виконували здебільшого посередницькі 73 функції між виробниками та великими зернотрейдерами, які і були безпосередньо експортерами [514].

Станом на 2018 рік сільськогосподарські підприємства вирощують зернових та зернобобових культур у чотири рази більше, ніж господарства населення (табл. 3.15).

Таблиця 3.15

Продукція сільського господарства за видами у 2018 році

Вид продукції	Господарства усіх категорій		У тому числі			
			підприємства		господарства населення	
	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку
1	2	3	4	5	6	7
Продукція сільського господарства	269408,1	100,0	158306,5	100,0	111101,6	100,0
у тому числі:						
продукція рослинництва	198658,1	73,7	124719,0	78,8	73939,1	66,6
з неї:						
культури зернові та зернобобові	74076,8	27,5	59334,7	37,5	14742,1	13,3
культури технічні	64127,9	23,8	57319,7	36,2	6808,2	6,1
картопля, культури овочеві та баштанні	45416,7	16,9	3634,1	2,3	41782,6	37,6
продовольчі						
культури плодові, ягідні та виноград	9298,8	3,5	1883,9	1,2	7414,9	6,7
культури кормові	3579,4	1,3	916,2	0,6	2663,2	2,4
інша продукція рослинництва	2158,5	0,7	1630,4	1,0	528,1	0,5

Продовження табл. 3.15

1	2	3	4	5	6	7
продукція тваринництва	70750,0	26,3	33587,5	21,2	37162,5	33,4
з неї:						
сільськогосподарські тварини (вирощування)	35039,0	13,0	22179,9	14,0	12859,1	11,6
молоко	25520,2	9,5	6855,3	4,3	18664,9	16,8
яйця	7506,9	2,8	4141,6	2,6	3365,3	3,0
вовна	8,0	0,0	1,0	0,0	7,0	0,0
інша продукція тваринництва	2675,9	1,0	409,7	0,3	2266,2	2,0

Джерело [123]

Загалом, продукції рослинництва у 2018 році отримано на підприємствах у 1,6 разів більше, а ніж у господарствах населення.

В Україні для господарського використання залучено понад 92 відсотки території. Надзвичайно високим є рівень розораності території і становить понад 54 відсотки (у розвинутих країнах Європи – не перевищує 35 відсотків). Фактична лісистість території України становить лише 16 відсотків, що недостатньо для забезпечення екологічної рівноваги (середній показник європейських країн – 25-30 відсотків) [471]. За даними Держгеокадастру [557] в Україні станом на 2018 р. зареєстровано та засіяно 31,6 млн. га полів (таблиця 3.16).

Таблиця 3.16

Площі посівів сільськогосподарських культур в Україні у 2018 році

Зернові	12.2 млн. га
Соняшник	7.5 млн. га
Кукурудза	6.7 млн. га
Соеві боби	1.9 млн. га
Ріпак	1.5 млн. га
Інші	557.4 тис. га
Горох	396 тис. га
Виноград	358.5 тис. га
Цукровий буряк	214.7 тис. га
Люцерна	172.2 тис. га
Гречка	34.5 тис. га
Овес	34.2 тис. га

Джерело [557]

Зернові та зернобобові і технічні культури складають 51% від усієї продукції рослинництва і основу експорту сільськогосподарської продукції (таблиця 3.17).

Таблиця 3.17

Експорт зернових культур з України у 2014-2018 р.р.

Рік	тис. дол. США	у % до попереднього року	у % до загального обсягу товарів	Рік	тис. дол. США	у % до попереднього року	у % до загального обсягу товарів
2014 ¹	2447132	69,7	4,8	2015 ¹	6057490	92,6	15,9
2015 ¹	3604483	147,3	5,3	2016 ¹	6073915,3	100,3	16,7
2016 ¹	6970358	193,4	10,3	2017 ¹	6501134,3	107	15
2017 ¹	6351698	91,1	10,2	2018 ¹	7240558,1	111,4	15,3
2018 ¹	6544128	103	12,1	2019 ¹	9633593,1	133,1	19,2

¹Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Джерело: [123]

Частка зернових в загальному обсязі експорту товарів з України зростає з 4,8% у 2010 році до 16,7 % у 2016 році (рис. 3.24).

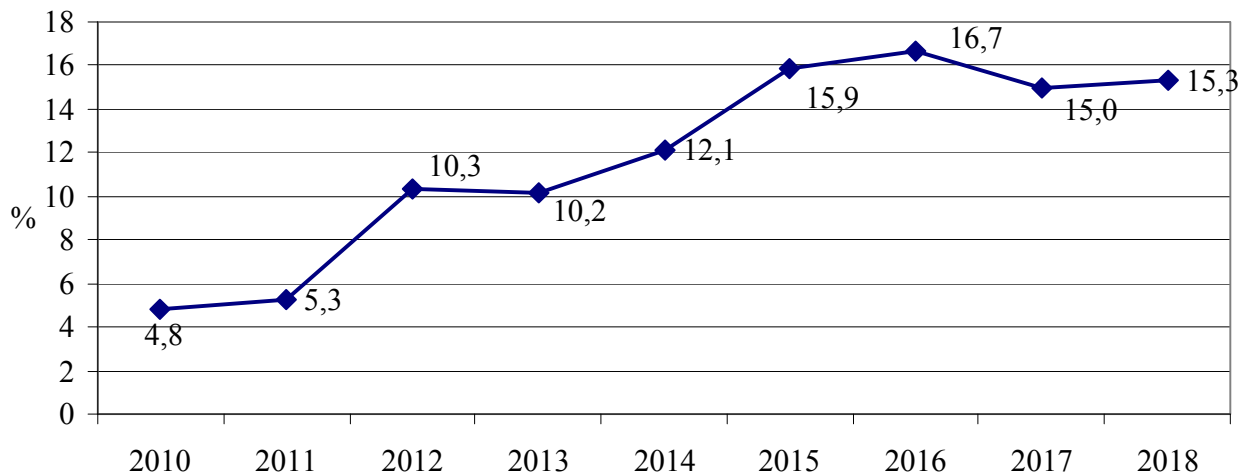

Рис. 3.24 Частка зернових в загальному обсязі експорту товарів з України у 2010-2018 р.р., %

Джерело: [123]

Деяке зниження частки зернових в експорті 2017 та 2018 років викликане зниженням їх врожайності через погодні умови, проте у 2019 році цей показник знову виріс до 19,2%.

Протягом останніх п'ятнадцяти років Україна відноситься до числа основних постачальників пшениці у світі. Згідно зі статистикою FAS USDA, починаючи з маркетингового сезону 1995/1996 Україна стабільно знаходиться в десятці найбільших країн – експортерів пшениці у світі [514].

Контроль світового ринку зерна здійснює обмежена кількість гравців: США (частка ринку 22,6% у 2018р.), країни ЄС (13,2%), Бразилія (10,2%), Аргентина (9,5%). В 2016 році Україна також ввійшла до п'ятірки країн – найбільших експортерів зерна, посівши 3-тє місце за обсягом експорту зернових (ринкова частка 10,9%). Сумарний експорт п'ятірки наразі складає близько 70 % усього обсягу світової зернової торгівлі.

Найбільшими сільськогосподарськими підприємствами, які займаються рослинництвом є агрохолдинги Кернелл і Астарта, компанія ТОВ СП «Нібулон», Миронівський хлібопродукт, компанія Сварог Вест Груп.

Агрохолдинг Кернелл є найбільшим підприємством у своїй галузі, з земельним банком понад ніж у 390 тис. га. За даними [580] у 2015 році дохід компанії склав 2329,5 млн. доларів. Основними вирощуваними культурами є пшениця, соняшник і кукурудза. з метою зниження витрат на переробку соняшника агрохолдинг Кернелл має у власності сім заводів, загальною продуктивністю 3 млн. тонн насіння соняшнику на рік. У 2016 році Кернелл почав виробництво масла рапсу та експорт кукурудзи до Китаю.

Компанія ТОВ СП «Нібулон» вважається [580] найефективнішим і технічним агропідприємством України, а також найбільшим експортером сільськогосподарської продукції. Агрохолдинг експортує щорічно близько 5 млн. тонн зерна в 64 держави світу. Крім виробничих потужностей Нібулон володіє власним флотом, що значно полегшує експорт зернових в різні країни світу [580]. У 2015 році дохід від діяльності ТОВ СП «Нібулон» склав 1946,4 млн. доларів.

ПРАТ «Миронівський хлібопродукт» спеціалізується на виробництві м'яса птиці, м'ясопереробці і рослинництві. У 2015 році дохід компанії склав 1183 млн. доларів, що на 14% менше доходу 2014 року [580]. Зменшення

доходу викликане коливаннями курсу долара, і закриттям ключового для експорту компанії російського ринку. Це змусило ПРАТ «Миронівський хлібопродукт» переорієнтувати експортні потоки в напрямку ЄС.

На сьогоднішній день основний напрямок діяльності ПРАТ «Миронівський хлібопродукт» – виробництво та переробка м'яса птиці. У ПРАТ «Миронівський хлібопродукт» організований замкнутий цикл виробництва – від інкубації яєць до випуску власних напівфабрикатів.

Слід зауважити, що хоча земельний банк компанії один з найбільших в Україні (370 тис. га), ПРАТ «Миронівський хлібопродукт» в найближчі роки планує збільшити кількість сільськогосподарських земель в управлінні ще на 50 тис. га.

Корпорація «Сварог Вест Груп» є високотехнологічною аграрною компанією, що динамічно розвивається. На сьогодні корпорація об'єднує підприємства, які розташовані в Хмельницькій, Чернівецькій та Житомирській областях і працюють у всіх сферах сільського господарства (рослинництво, тваринництво, садівництво). Корпорація обробляє близько 80 тис. га землі, основною зерновою культурою є соя. Корпорація «Сварог Вест Груп» також займається вирощуванням овочів, виробництвом соків і молочним тваринництвом.

Агропромхолдинг «Астарта-Київ» є одним з найбільш технологічних сільськогосподарських підприємств. Дохід холдингу в 2015 році склав 347,5 млн доларів [580]. Агропромхолдинг «Астарта-Київ» займається вирощуванням зернових і олійних культур, цукрових буряків, а також виробництвом молока і м'яса. Компанія також є найбільшим в країні переробником сої і виробником цукру. Основна частина продукції йде на експорт, в основному цукор і соя [580].

Слід наголосити, що сучасна нестабільна економічна і політична ситуація в Україні, значні коливання курсу долара і волатильність цін на основні види сільськогосподарської продукції на світових ринках є серйозними стимулами для підвищення ефективності сільгоспвиробництва і збільшення врожайності

рослин. Це, в свою чергу, має призвести до зниження собівартості продукції і більшої незалежності агрохолдингів від негативних факторів сучасного ринку.

Продукція тваринництва складає 26,3 % в продукції сільського господарства. При цьому 13% припадає на вирощування сільськогосподарських тварин, 9,5% – на виробництво молока.

Експорт живих тварин та продуктів тваринного походження з України зростає до початку 2014 року (табл. 3.18).

Таблиця 3.18

Експорт живих тварин та продуктів тваринного походження з України
у 2010-2019 р.р.

рік	тис. дол. США	у % до попереднього року	у % до загального обсягу товарів	рік	тис. дол. США	у % до попереднього року	у % до загального обсягу товарів
2010 ¹	770753	129,4	1,5	2015 ¹	823434,9	81,2	2,2
2011 ¹	934954,7	121,3	1,4	2016 ¹	775036,9	94,1	2,1
2012 ¹	959158,3	102,6	1,4	2017 ¹	1108757,0	143,1	2,6
2013 ¹	1083071	112,9	1,7	2018 ¹	1210638,3	109,2	2,6
2014 ¹	1014473,9	93,7	1,9	2019 ¹	1277231	105,5	2,6

¹Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Джерело: [123]

Хоча частка цього виду експорту в загальному обсязі експортованих товарів і невелика (у 2010 р. – 1,5%; у 2013 р. – 1,7%; у 2019 – 2,6%), проте вона має стійку тенденцію до збільшення (рис. 3.25).

Зменшення загального обсягу експорту живих тварин та продуктів тваринного походження з України у 2014-2016 р.р. відбулося по причині воєнного конфлікту в зоні АТО (ООС) та втрати Криму. Сільськогосподарські підприємства мають доволі тривалий виробничий цикл, і тому переорієнтація їх маркетингових напрямів зайняла більше часу, порівняно з промисловими підприємствами.

До проблем, які гальмують розвиток тваринництва останні п'ять років і суттєво впливають на експорт його продуктів можна віднести значне поширення захворюваності тварин, недовіра контролю на ринку, велику

Рис. 3.25 Обсяг експорту живих тварин та продуктів тваринного походження з України у 2010-2019 р.р., тис. дол. США

Джерело: [123]

капіталомісткість виробництва та активні міграційними процеси в сільській місцевості.

Слід звернути особливу увагу на технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств (табл. 3.19).

Таблиця 3.19

Сільськогосподарська техніка в сільськогосподарських підприємствах

Вид сільськогосподарської техніки	Рік							
	2000	2005	2010	2014	2015	2016	2017	
							Всього	у % до наявності на початок року
Трактори тис.шт	318,9	216,9	151,3	130,8	127,9	132,7	129,3	101,7
Зернозбиральні комбайни тис.шт	65,2	47,2	32,8	27,2	26,7	27,4	26,8	102,3
Кукурудзозбиральні комбайни тис.шт	7,9	4,8	2,5	1,8	1,6	1,5	1,5	96,4
Картоплезбиральні комбайни тис.шт	3,6	1,9	1,7	1,3	1,2	1,2	1,1	81,4
Бурякозбиральні машини тис.шт	13,0	8,5	4,2	2,7	2,4	2,3	2,0	88,9
Льонозбиральні комбайни тис.шт	1,7	1,0	0,5	0,2	0,2	0,2	0,1	84,2
Установки та агрегати для доїння корів, тис.шт	33,5	16,8	10,9	10,5	10,2	10,3	9,5	97,2

Джерело: [416, с. 70-77]

Суттєве скорочення кількості технічних засобів відбулося по всіх

категоріях. При цьому найбільше скорочення відбулося по льонозбиральним комбайнам – у 17 разів (з 1,7 тис. од. у 2000 р. до 0,1 тис. од. у 2017 р.); кукурудзозбиральним комбайнам – у 5,3 рази (з 7,9 тис. од. у 2000 р. до 1,5 тис. од. у 2017 р.). Враховуючи суттєве збільшення площ засіву певними культурами, зменшення одиниць техніки набуває ще більш загрозливого характеру: серед кукурудзозбиральних комбайнів – у 20,3 рази. (з 81 шт. у 2000 р до 4 шт. 2017 р. у розрахунку на 10000 га посівної площі кукурудзи), льонозбиральних комбайнів – у 17 разів (з 729 шт. у 2000 р. до 32 шт. у 2017 р. у розрахунку на 10000 га посівної площі льону).

Аналіз наявності сільськогосподарської техніки на сільськогосподарських підприємствах за організаційно-правовими формами господарювання у 2017 р. виявив, що найбільша кількість технічних засобів знаходиться у розпорядженні господарських товариств, приватних підприємств та фермерських господарств, а найменша кількість закріплено за кооперативами та державними підприємствами.

Значна кількість (ще майже третина тракторів та майже чверть зернозбиральних комбайнів) знаходиться у користуванні населення.

Очевидно, що технічний стан, потужність і сучасність техніки, що знаходиться у власності населення значно поступається технічним параметрам техніки потужних сільськогосподарських власників, які мають більші фінансові можливості і, отже і ширше коло її вибору(таблиця 3.20).

Таблиця 3.20

Наявність сільськогосподарської техніки в господарствах населення

Техніка	Рік							
	2000	2005	2010	2014	2015	2016	2017	2018
Трактори, тис. од.	101	135	172	188	182	207	218	249
Зернозбиральні комбайни, тис. од.	2	13	21	23	19	15	15	17

Джерело: [416, с. 70-77]

Найбільша кількість одиниць техніки сільськогосподарських підприємств знаходиться у Полтавській (10,0 %), Кіровоградській (9,7 %), Вінницькій (9,3 %), Дніпропетровській (9,1 %), Одеській (8,8 %) та Харківській (8,6 %)

областях. Найменша кількість – у Закарпатській області (0,5 %), Чернівецькій (1,1 %), Рівненській (1,5 %), Львівській та Волинській (по 2,3 % відповідно) [416, с. 73-76].

Слід звернути увагу на дослідження Шлапака М. А. [532., с. 80], де зазначається, що протягом 2012-2016 р.р. українські аграрії найчастіше купували трактори виробництва Республіки Білорусь (табл. 3.21).

Таблиця 3.21

Розподіл придбаної техніки (тракторів) за країнами-виробниками

Виробниче походження	Рік											2016 р. у % до 2012 р.
	2012		2013		2014		2015		2016			
	кількість, од.	%	кількість, од.	%	кількість, од.	%	кількість, од.	%	кількість, од.	%		
Україна	197	6,5	167	6,0	215	11,8	250	11,9	185	4,9	93,91	
Білорусь	1712	56,9	1483	53,2	875	48,0	974	46,5	366	50,1	21,38	
ЄС та США	748	24,9	834	29,9	501	27,5	649	31,0	1333	35,3	178,21	
Інші	353	11,7	304	10,9	231	12,7	222	10,6	1893	13,8	536,26	
Всього	3010	100	2788	100	1822	100	2095	100	3777	100	125,48	

Джерело: [532 с. 80].

Це пояснюється тим, що на фоні коливання валютних курсів і значної девіації цін на паливно-мастильні матеріали білоруська техніка у рази дешевше за продукцію інших закордонних виробників при однаково високих технічних показниках (табл. 3.22).

Таблиця 3.22

Виробниче походження придбаних тракторів сільськогосподарськими товаровиробниками

Виробниче походження	Рік										2016 р. у % до 2012 р.
	2012		2013		2014		2015		2016		
	вартість, млн грн	%	вартість, млн грн	%	вартість, млн грн	%	вартість, млн грн	%	вартість, млн грн	%	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Україна	64,51	2,6	58,1	3,5	101,4	7,0	196,3	7,5	164,5	2,9	255,04
Білорусь	322,4	13,2	285,6	17,4	209,7	14,4	453,1	17,4	586,6	10,4	181,95

Продовження таблиці 3.22

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
ЄС та США	884,5	36,2	997,8	60,9	820,4	56,5	1674,3	64,4	3972	70,2	449,07
Інші	1168,9	47,9	296,2	18,1	321,4	22,1	277,3	10,7	931,5	16,5	79,69
Всього	2440,4	100	1638	100	1453	100	2601	100	5655	100	231,71

Джерело: побудовано за даними [416, с. 71 -75].

Кількість вантажного та вантажно-пасажирського транспорту у власності сільськогосподарських підприємств за період 2000 до 2018 р.р. також зазнала скорочення, і в 2017 р. зменшилася на 17,4 тис. од. порівняно з 2012 р (21%).

Перевищення навантажень задля зменшення транспортних витрат, високий рівень зносу, несвоєчасність ремонтів зменшують ефективність використання сільськогосподарського транспорту. Швидке старіння та списання вантажного автопарку сільськогосподарських підприємств без належного заміщення викликає потребу у транспорті. Самостійно цю потребу сільськогосподарські підприємства у більшості випадків задовольнити не можуть через обмеженість фінансових і матеріально-технічних ресурсів. Це зумовлює появу нових гравців ринку, які займаються транспортуванням та зберіганням сільськогосподарської продукції.

Таблиця 3.23

Основні засоби в сільському, лісовому та рибному господарстві

Показник	Рік				
	2013	2014	2015	2016	2017
Надійшло основних засобів, млн. грн.	25061	26670	40217	62631	77740
з них введено в дію нових основних засобів, млн. грн.	15233	14774	20821	39576	44841
Вибуло основних засобів, млн. грн.	8371	10748	10460	12754	16700
з них ліквідовано основних засобів, млн. грн.	1327	1395	1242	1497	1909
Вартість основних засобів на кінець року, млн. грн.	156013	171392	210169	270467	341622
Амортизація (знос) основних засобів за рік, млн. грн.	11077	11727	14068	16840	19504

Джерело: [416, с. 68]

Слід зауважити, що великі розбіжності простежуються не тільки в розподілі сільськогосподарської техніки між суб'єктами господарювання за організаційно-правовими формами, регіонами України, а й за їх термінами

служби і ступенями зносу (табл. 3.23).

З вищезазначеного можна зробити висновок, що технічне забезпечення підприємств агропромислового комплексу знаходиться на низькому рівні, що є суттєвою загрозою для їх економічної безпеки.

Слід відмітити, що найбільшу кількість найманих працівників на початок 2018 р. мали сільськогосподарські підприємства Полтавської (42,3 тис. ос.), Вінницької (38,7 тис. ос.), Київської (38,5 тис. ос.), Черкаської (32,7 тис. ос.) та Дніпропетровської (31,7 тис. ос.) областей. Найменша кількість найманих працівників суб'єктів АПК у 2018 р. зафіксована у Закарпатській (1,7 тис. ос.), Чернівецькій (4,2 тис. ос.), Івано-Франківській (6,5 тис. ос.), Рівненській (7,3 тис. ос.), Львівській (8,3 тис. ос.) та Волинській (8,1 тис. ос.) областях.

Аналіз регіонального розподілу і кваліфікації робітників агропромислового комплексу у співставленні з технічним забезпеченням регіональних сільгоспсуб'єктів виявив практично пряму залежність між їх технічною озброєністю і кадровим забезпеченням. При цьому загальне кадрове забезпечення суб'єктів господарювання у сільському господарстві залишається вкрай низьким (табл. 3.24).

Таблиця 3.24

Зайнятість населення у агропромисловому комплексі

Показник	Рік						
	2010	2012	2014	2016	2017	2018	2019
Кількість зайнятого населення у віці 15-70 років, усього, тис. осіб	19180,2	19261,4	18073,3	16276,9	16156,4	16360,9	16578
Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства, тис. осіб	199,6	175,3	173,7	138,7	135,8	120,9	160,7
у % до загальної кількості	1,0	0,9	1,0	0,9	0,8	0,7	1,0

Джерело: [123]

Аналіз кадрового забезпечення суб'єктів господарювання в агропромисловому комплексі засвідчує негативну динаміку. Основними причинами зниження рівня забезпеченості сільськогосподарських підприємств

працівниками є порівняно тяжкі умови праці і незадовільна соціальна інфраструктура села. Крім того, відбувається загальне зменшення чисельності найманих працівників в країні через значний відтік робочої сили продуктивного віку за кордон (див. п.п. 3.1). Песимістичні прогнози викликає низька народжуваність, яка спричиняє загальне старіння нації.

Результативність виробничого процесу суб'єкта господарювання, рівень впровадження інновацій, здатність до розширеного відтворення характеризує його інвестиційну привабливість як компоненту забезпечення економічної безпеки (табл. 3.25).

Таблиця 3.25

Складові елементи інвестиційної привабливості сільськогосподарських підприємств

Показник	Рік				
	2010 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Капітальні інвестиції, млн. грн.	11568	18796	30155	50484	64243
у % до загальної суми капітальних інвестицій в економіку країни	6,1	8,6	11,0	14,1	14,3
Прямі інвестиції, млн. дол.	680,0	776,9	617,0	502,2	586,2
у % до загальної суми прямих інвестицій в економіку країни	1,7	1,4	1,5	1,4	1,6
Усього продукція сільського господарства за категоріями господарств, млн. грн.	194886,5	251427,2	239467,3	254640,5	249157,0
- сільськогосподарські підприємства	94089,0	139058,4	131918,6	145119,0	140535,2
- господарства населення	100797,5	112368,8	107548,7	109521,5	108621,8
Вироблено продукції сільського господарств на одну особу, грн.	4249	5847	5589	5967	5865
Продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах, грн.	132680,4	227753,4	223309,9	275317,8	271491,4

Джерело: [123]

Слід зазначити, що протягом 2010-2017 р.р. обсяг капітальних інвестицій у сільське господарство збільшився майже у 6 разів. При цьому прямі інвестиції зменшилися лише на 13,7% . Це вказує на загальний позитивний інвестиційний імідж вітчизняних сільськогосподарських підприємств.

Загальну нестабільність сучасного аграрного ринку України посилює і державна політика у сфері його регулювання. За твердженням експертів [514, с. 91, 177 та ін.] «упродовж 2007-2017 рр. зерновий ринок потерпав від заборони експорту, квотування експорту, експериментів з режимом оподаткування,

зловмисних дій митниці». За твердженням експертів, кожна зміна українського уряду супроводжувалася скасуванням, впровадженням або редагуванням норм нарахування та сплати ПДВ для підприємств агропромислового комплексу.

Тобто загрозами для зовнішньоекономічної і внутрішньоекономічної діяльності сільгоспідприємств з боку органів державної влади є:

- надмірне втручання державної влади у господарські відносини на ринку агропромислової продукції;
- недосконалість і недовіра чинних законодавчих і нормативних документів, що регулюють агробізнес;
- непослідовність і непередбачуваність державної політики щодо агропромислового комплексу України в довгостроковому періоді;
- відсутність ефективних напрацьованих методик стимулювання і інвестування агробізнесу;
- обмеженість кадрового потенціалу, неефективність кадрового менеджменту;
- низька престижність праці на підприємствах агропромислового комплексу, високий рівень міграції сільського населення.

Для визначення рівня економічної безпеки за методикою, описаною в розд. 2, проведений розрахунок інтегрального показника економічної безпеки (додаток М).

Для обробки масиву даних 50 сільськогосподарських підприємств України (додаток М) використана функція «ЛИНЕЙН» з набору статистичного аналізу Microsoft Excel. Функція «ЛИНЕЙН» розраховує статистику для ряду із застосуванням методу найменших квадратів, щоб обчислити пряму лінію, яка найкращим чином апроксимує наявні дані. Функція повертає масив, який описує отриману пряму.

За результатами розрахунків отримана функція без додаткової регресійної статистики має вигляд:

$$Y=X_1+1,13X_2+1,06X_3+0,94X_4+0,82X_5+0,96X_6+0,06 \quad (3.1)$$

При проведенні аналізу розраховані середні значення показників-складових інтегрального показника економічної безпеки та проведене групування сільгосп підприємств за рівнем економічної безпеки (табл. 3.26) для визначення кореляційних залежностей.

Таблиця 3.26

Групування сільгосп підприємств за рівнем економічної безпеки

Групи підприємств за рівнем економічної безпеки	Середнє значення показника							к-сть підприємств у групах	Значення інтегрального показника економічної безпеки	Рівень економічної безпеки
	фінансової безпеки X_1	фізичної безпеки і охорони X_2	інвестиційної привабливості X_3	правової захищеності X_4	технічного забезпечення X_5	кадрового забезпечення X_6	інтегрального показника економічної безпеки Y			
I	–	–	–	–	–	–	–	–	< 4	критичний
II	0,76	0,78	0,79	0,84	0,81	0,8	4,77	14	4-5	недостатній
III	1,31	0,82	0,83	0,8	0,82	0,84	5,41	26	5-6	граничний
IV	2,24	0,89	0,8	0,87	0,85	0,84	6,47	7	6-7	достатній
	2,77	0,9	0,93	0,99	0,81	0,94	7,33	3	7-8	
Всього	–	–	–	–	–	–		50	–	–

Джерело: власні розрахунки

Результати розрахунків дають підстави стверджувати, що достатній рівень економічної безпеки мають лише 20% обстежених сільгосп підприємств, 80% працюють з підвищеним ступенем ризику. Це становить суттєву загрозу сектору АПК.

3.3 Аналіз розвитку ринкових інститутів як фактора зміцнення економічної безпеки суб'єктів господарювання

Ринкова система на сьогодні є найбільш ефективною та гнучкою порівняно з централізованими тоталітарними системами управління економікою. Ринкове конкурентне середовище дозволяє найбільш повно і

раціонально розподілити в суспільстві обмежені фінансові ресурси і створює міцний фундамент товарного виробництва. При цьому воно генерує цілий спектр зовнішніх збурювальних впливів на суб'єкти підприємництва. Ринковий механізм виступає регулятором підприємницької діяльності суб'єктів господарювання. В свою чергу, інститути ринку є не тільки його елементами, а й елементами механізму забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання.

Постійний розвиток науково-технічного прогресу і економічної теорії як науки викликають необхідність уточнення і доповнення основних функцій ринку. Більшістю вчених [242, 269, 351, 398 та ін.] відзначають розвиток науково-технічного прогресу і впровадження на ринку його досягнень через дію стимулюючої функції.

Слід зауважити, що розвиток науково-технічного прогресу і впровадження його досягнень не тільки стимулює підвищення продуктивності виробництва, але й вносить зміни в ринкові механізми, підвищуючи їх ефективність. Впровадження інновацій прискорює обмін інформацією та процедури купівлі-продажу, викликає появу нових фінансових інструментів. Через вдосконалення або заміну старих товарів новими в результаті стимулювання НТП вдосконалюється ринковий механізм їх пропозиції. Вищенаведені докази дають підставу виділення як окремої і самостійної – інноваційної функції ринку. Крім наведених особливостей, інноваційна функція ринку також має великий вплив на економічну безпеку його учасників – суб'єктів господарювання. Саме розвиток нових технологій робить можливим появу нових і вдосконалення старих методів і інструментів, які становлять загрозу їх економічній безпеці. Необхідність появи засобів і методик захисту від цих загроз стимулює інноваційну функцію і вносить важливі і суттєві зміни в саму методологію економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

Для розкриття мети дисертаційної роботи автором розглянуті і проаналізовані особливості функцій ринку як складових механізму

забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання. За результатами аналізу зроблені наступні висновки.

1. Покращення якості товарів і послуг за рахунок регулювання попиту призводить до збільшення термінів використання придбаних товарів і відкриває можливість збільшення заощаджень або перерозподілу напрямів витрат.

2. Маючи безпосереднє відношення до економічних ресурсів, ринкова функція розподілу допускає викривлення справедливих принципів розподілу і відкриває широкий простір для злочинів і зловживань. Найяскравішими прикладами цього є наявність тіньового ринку і економічна корупція.

3. Стимулююча функція ринку породжує збільшення кількості ризиків для суб'єктів господарювання, викликаних впровадженням новітніх методів і технологій ведення бізнесу. Це, в свою чергу, викликає необхідність вдосконалення методології і засобів мінімізації ризиків, що збільшує витрати на безпечне ведення бізнесу.

4. Зниження виробничих витрат загалом не має пропорційної залежності від підвищення якості та споживчих властивостей товарів і викликається загалом суб'єктивним бажанням максимізації прибутку. Бажання максимізації прибутку викликає необхідність збільшення економічного ризику і цим самим знижує рівень економічної безпеки суб'єктів господарювання;

5. Ринок заперечує будь-яку направленість своїх процесів, крім економічної, і тому за рахунок зовнішнього тиску практично ніколи не буває в стадії рівноваги. Соціальне розшарування суспільства визвано не тільки диференціацією доходів, а й викривленням цінового механізму в результаті постійної трансформації ринкових процесів.

6. На сучасному етапі розвитку ринкових відносин ринок не спроможний самостійно забезпечити економічну безпеку ринкових процесів і їх суспільну спрямованість.

7. Стимулююча дія ринкового механізму за кількістю і якістю важелів впливу на суб'єктів ринкових відносин поступається примусовій функції держави.

8. Існування недобросовісної конкуренції заперечує твердження, висловлене у [149] про те, що: «механізм санації економічного довкілля деперсоніфікований і тому не може бути упередженим і несправедливим».

9. Сучасні ринкові відносини потребують не тільки розвинутої ринкової інфраструктури, а й досконалого забезпечення виконання зобов'язань суб'єктами ринку – нормативного, правового, соціального, страхового, методологічного та ін.

10. Наявність опрацьованих напрямів і напрацьованих методів ведення бізнесу чинить суттєвий опір впровадженню їх альтернатив.

11. Перерозподіл ринків споживачів в бік більш сучасних або альтернативних товарів і послуг небажаний більшості виробників з налагодженим циклом виробництва і збуту, а тому викликає реакцію, схожу на реакцію середньовічної інквізиції: все, що заперечує нашу позицію підлягає переслідуванню і знищенню. Прикладом є опір нафтових корпорацій розвитку альтернативної енергетики і автомобілебудування, заборона продуктів, що містять ГМО та ін.

Принципи функціонування ринку здебільшого розглядаються вченими у контексті загальної економічної теорії або у зв'язку зі спеціалізацією та функціями його складових.

З точки зору загальної економічної теорії науковці, в основному, надають схожі класифікації принципів функціонування ринку. Наприклад, Ажнюк М.О., Передрій О.С. у [2] визначають такі принципи функціонування ринку: «економічну самостійність суб'єктів ринку..., економічну рівність..., економічну відповідальність..., свободу вибору».

В.Д. Базилевич у [149] не надає класифікації принципів функціонування ринку, натомість розглядає принципи ринкової економіки, ключовим елементом якої є ринок. До них автор відносить [149]: принцип безмежності людських потреб, принцип обмеженості ресурсів, альтернативність вибору, принцип раціональності поведінки суб'єктів господарювання, принцип егоїстичного індивідуалізму.

Викликають науковий інтерес принципи ринку, «що слугували основою побудови авторської теорії» Р. В. Логоші, викладеній у [262]. Автор виділяє наступні принципи [262]: принцип закономірності змін ринку, принцип можливого переходу ринку до більш досконалого/ефективного стану, принцип пріоритетності, принцип інтегрованості ефективності ринку принцип обґрунтованої регулятивності ринку принцип трансформації . монопольної особливості ринку до стану безпосередніх економічних активів принцип узгодженості інтересів принцип кібернетичності розвитку ринків принцип екологічної ідентифікації ринку.

Еш С.М. у [154] відзначає, що «принципи фінансового ринку – це основні правила, за якими відбувається побудова реального й ефективного фінансового ринку». Він виділяє наступні: цілісність ринку у межах окремої країни, централізація ринку, прозорість, ведення системи електронного обігу цінних паперів, реальний захист і забезпечення інтересів та прав інвесторів, відповідність національної системи обігу цінних паперів загальноприйнятим стандартам безпеки інтересів і прав інвесторів.

У [380] визначені такі принципи створення і побудови фондового ринку: соціальна справедливість, надійність захисту інвесторів, урегульованість, контрольованість, ефективність, правова упорядкованість, прозорість, відкритість, конкурентність.

Клапків Ю. М. у [206] розглядає принципи функціонування ринку страхових послуг: конкурентність; вільний вибір страхувальником страховика; страховий ризик; страховий інтерес; максимальна сумлінність; відшкодування в межах реально завданих збитків; франшиза; суброгація; контрибуція; співстрахування і перестрахування; диверсифікація.

Слід відзначити, що складність узагальнення принципів побудови відносин учасників ринку свідчить про багатогранність і індивідуальність кожного з його сегментів, що існують в швидкозмінних умовах економічної дійсності.

Принципи відносин суб'єктів господарювання як учасників ринку з огляду на його керуючий вплив у забезпеченні економічної безпеки також мають свої особливості, проте з усієї множини можна виділити такі, що дійсні для всіх (табл. 3.27).

Таблиця 3.27

Принципи відносин суб'єктів господарювання – учасників ринку в ракурсі економічної безпеки

Принцип	Сутність
Законність і правомочність угод	Захищена законом та відповідно задекларована і оформлена можливість суб'єктів ринкових відносин здійснювати угоди купівлі, продажу, обміну ресурсами, товарами, послугами з використанням відповідних ринкових інструментів..
Баланс економічних інтересів продавців і покупців	Максимальне задоволення економічних інтересів обох сторін ринкової угоди
Доречність угод і адекватність цін	Наявність попиту на запропоновані ресурси, товари, послуги за справедливими цінами
Суто економічне вирішення проблемних питань	Досягнення компромісу між учасниками ринку самостійно або через посередників в правовому полі через використання економічних важелів
Заохочення і аргументація бізнесової діяльності учасників ринку	Інтеграція економічних інтересів кожного окремого учасника ринку в загальний економічний інтерес продавця або покупця

Джерело: складено автором

Спираючись на вищезазначене, можна стверджувати, що принципи відносин суб'єктів господарювання – учасників ринку в ракурсі економічної безпеки повинні відповідати вимогам захисту економічних інтересів учасників ринку.

Гнучкість, багатоваріантність і еволюція відносин між учасниками ринку вимагає постійного уточнення і вдосконалення понятійного апарату економічної теорії з метою його найефективнішого використання. Дефініція ринку змінювалася з розвитком суспільних відносин в сфері розподілу і перерозподілу суспільного продукту і набула ознак аморфності. Саме

аморфність поняття «ринок», неодноразово помічена вченими у [262, 333 та ін.] приводить до різних тлумачень цього терміну.

В Оксфордському словнику 1066 року термін «ринок» означає «права лорда та державних установ організовувати зустріч осіб для продажу й купівлі» [270]. За цим тлумаченням саме влада визначала місце та час проведення оборудок, залишаючи при цьому свободу вибору товарів і цін..

Хуан де Мат'єнсо де Перальта вважається першим дослідником теорії ринку, але у [455] він не дає чіткого визначення ринку, а описує його ознаки за допомогою варіативної морфології.

Не дають чіткого визначення ринку і представники класичної політекономії, засновники концепції економічного лібералізму і необмеженої свободи конкуренції підприємців А. Сміт і Д. Рікардо [333]. На думку Павленчик Н. Ф., висловленій у [314], це зумовлено тим, що поняття «ринок» вони відносили до поверхневих зовнішніх явищ ринкової економіки. Автори монографії [398] Точилін В.О., Осташко Т.О., Пустовойт О.В. та ін. вважають, що «вивчення ринку через моделювання поведінки покупців в умовах децентралізованого товарного обміну дало можливість А. Сміту виконати поставлені у дослідженні завдання, не вдаючись до визначення економічної суті поняття «ринок»».

На думку Р. В. Логоші численність підходів до визначення категорії «ринок» обумовлена, з одного боку, різними сферами їх застосування, а з іншого – використанням категорійного апарату різних економічних теорій [262].

Французький економіст, філософ і математик Антуан-Огюстен Курно (1801 - 1877) розуміє ринок як район вільних відносин покупців і продавців [300, 301].

Фернан Бродель – французький історик, який зробив революцію в історичній науці своєю пропозицією враховувати економічні та географічні фактори при аналізі історичного процесу – називав ринок «можливістю доступу

до іншого світу», «вузьким провітком, через який люди обмінюються надлишками своєї діяльності» [44].

Лідер неокласичного напрямку в економічній науці А. Маршалл у [279, 571] розглядав ринок як будь-яку групу людей, які вступають у тісні ділові відносини і укладають великі угоди щодо будь-якого товару. На думку С. В. Мочерного, висловлену у [300, 301] у його визначенні, як і у дефініції Курно, відсутня чітка класифікація самих відносин: Курно називає їх просто відносинами, Маршалл – цільовими. С. В. Мочерний зазначає, що «визначення Курно є досконалішим, оскільки в ньому акцентуються саме відносини, а у Маршалла – групи людей».

Представник неоавстрійської школи Ізраель Кірцнер, розглядаючи поняття конкуренції, описує ринок як місце обміну інформацією. Він стверджує, що ринок впродовж будь-якого часу складається з рішень учасників ринку, які включають в себе відповідні рішення інших учасників ринку [201].

С. В. Мочерний у [300, 301] стверджує, що «ринок є складовою товарно-грошових відносин, здебільшого їх організаційною формою». Він визначає ринок у політекономічному аспекті як «сукупність відносин економічної власності з приводу вторинного привласнення й відповідного відчуження у сфері обміну через механізм цін на товари і послуги (передусім на ціну робочої сили), механізм інфляції, а також державного та наддержавного регулювання цін, попиту і пропозиції» [300, 301].

Уразов А. У. у [484] надає таке визначення: «ринок – це спосіб взаємодії виробників і споживачів, заснований на децентралізованому механізмі цінових сигналів».

Макконнелл К. Р. і Брю С. Л. у [271] визначають ринок як інститут, механізм, що зводить разом продавців і покупців товарів і послуг. На наш погляд, автори «Економіксу», використовуючи поняття «інститут» і «механізм» намагаються поєднати фундаментальний і прикладний аспекти категорійного апарату для дефініції ринку.

Шерер Ф.Д. у [529] також підкреслює практичну (прикладну) мету дефініції ринку, стверджуючи, що «результати дослідження ринку з позиції його конкурентної структури мали безпосередній вплив на економічну політику держав щодо пріоритетів розвитку приватних або державних підприємств, регулювання галузей суспільної інфраструктури, підтримання конкуренції через політику вільної торгівлі, стимулювання технологічного процесу через патентні гранти та субсидії тощо».

Українські вчені Точилін В. О., Осташко Т. О., Пустовойт О. В. у [398] визначають ринок як систему «соціальних інститутів, що регламентують зміну прав власності в процесі децентралізованого товарного обміну учасників ринку та розподіл між ними обмежених виробничих ресурсів для товарного виробництва ресурсів». Як зазначає Попадинець Н. М. у [351] ідея інституційної основи дефініції ринку також присутня в роботах О. Уільямсона [478], Р. Коуза [236], Д. Ходжсона [504], К. Р. Макконелла, С. Л. Брю [271] та ін.

Заслуговує на увагу дефініція ринку польським економістом Л. Бальцеревичем [19], наведена в монографії Назарія Попадинця [351]: «це певний особливий механізм координації намірів і дії виробників і споживачів певного блага, завдяки якому відбувається узгодження між ними за відсутності спеціального керування згори, тобто саме тому, що такого керування немає. Таким чином, ринок існує лише тоді, коли люди мають у господарюванні широкий діапазон свободи». Таким чином автор, на нашу думку, вважає найбільш важливою умовою існування ринку досконалу конкуренцію і заперечує важелі впливу на нього держави. Завдяки таким поглядам Лешек Генрик Бальцеревич асоціюється як представник школи «шокової терапії» економіки.

Ю. В. Ніколенко у [322] дає визначення ринку як синтетичної категорії, за допомогою якої визначаються різноманітні за змістом і параметрами явища, як будь-якої впорядкованої структури, що забезпечує нормальну взаємодію продавців і покупців. Він стверджує, що «у широкому розумінні ринок означає

певний спосіб організації економічного життя, характерними ознаками якого є: самостійність учасників економічного процесу; комерційний характер їхньої взаємодії; суперництво (конкуренція) господарюючих суб'єктів; формування економічних пропорцій під впливом динаміки цін та конкурентної боротьби; ціни, що складаються на основі попиту та пропонування» [322]. На наш погляд, дане визначення дійсне тільки для ринку досконалої конкуренції, адже взаємодію продавців і покупців можна вважати нормальною лише за умови вільної пропозиції, а не нав'язування, що не можливо при будь-якому виді монополії. Окрім того, при монополії викривляється зміст суперництва (конкуренції) господарюючих суб'єктів.

І. О. Школьник вважає, що ринок – це система економічних відносин між суб'єктами з приводу купівлі-продажу товарів та послуг [531], а С. М. Еш у [154] вважає ринок найбільш ефективною формою організації економіки.

Ватаманюк З. І., Панчишин С. М. у [62] наголошують, що сучасний ринок – це складне полісистемне утворення, у якому ринкові закономірності тісно взаємодіють з регулювальними зусиллями держави. Автори у [62] доводять, що сучасний ринок країни цілісний, однак, він має надзвичайно багату структуру, бо на ньому працюють багато суб'єктів: індивідуальні товаровиробники, фірми, домогосподарства, держава, різні громадські та інші організації.

Оболенцева Л. В. у [313] дає визначення ринку як економічної категорії: «ринок являє собою сферу прояву економічних відносин між виробниками і споживачами товарів, тобто ту економічну категорію, яка відображає ступінь розвитку обміну, стан та співвідношення попиту і пропозиції на товари в світовому, національному чи регіональному розрізі».

Балацький Є. О., Бондаренко А. Ф. визначають ринок у прикладному аспекті з точки зору маркетингу як сукупність існуючих (реальних) і можливих (потенційних) покупців товарів і послуг [18]. В цьому, ж аспекті вони розглядають ринок як сукупність соціально-економічних відносин у сфері обміну, за допомогою яких здійснюється реалізація товарів і послуг [18].

У цьому з ними погоджуються А. З. Підгорний, О. В. Самотоєнкова [342], які розуміють ринок як систему відношень купівлі-продажу між економічно вільними продавцями і покупцями.

Л.Г. Шморгун у [473] зазначає: «ринок є формою (способом) організації та функціонування економічних зв'язків суб'єктів господарювання на принципах вільної купівлі-продажу, а також суспільною формою функціонування економіки, яка забезпечує взаємодію виробництва і споживання через обмін із прямими і зворотними зв'язками». Він також стверджує, що ринок – це складний механізм. Тому формою організації господарської діяльності, яка ґрунтується на ринкових відносинах, є ринкова економічна система, або ринкова система господарювання (ринкова економіка) [535].

Ажнюк М.О., Передрій О.С. у [2] зазначають: «Ринок – це складне й багатопланове поняття. У первинному розумінні слово ринок означає певне місце, де продаються й купуються товари... У широкому розумінні «ринок» – це певний спосіб організації суспільного життя». Автори характеризують сучасний ринок як ринок покупців, який має конкурентний характер і виконує роль механізму, що забезпечує рівновагу попиту і пропозиції.

Як складне, багатогранне поняття визначають ринок і науковці Башнянин Г. І., Лазур П. Ю., Медведєв В. С. у [26]: «Ринок, по-перше, розуміється як місце, де відбувається процес купівлі-продажу результатів людської діяльності, а отже, як сфера підприємницької діяльності -- бізнесу... По-друге, ринок – це сукупність економічних відносин між людьми у сфері обміну, посередництвом яких здійснюється реалізація результатів людської діяльності. По-третє, ринок – це місце, де відбувається остаточне визнання суспільством втіленої в результати діяльності праці».

Саух В. В. у [484] тлумачить ринок як спосіб взаємодії виробників і споживачів, заснований на децентралізованому механізмі цінових сигналів.

Кокарев І. В. у [217] дає наступне визначення: «ринок – це обмін товарів, організований за законами товарного виробництва і обігу... це сукупність

відносин між продавцями і споживачами з приводу обміну товарів».

В. М. Пилявець, В. В. Озима, В. П. Заруба у [341] називають ринок вирішальною умовою прямого і оберненого зв'язку між виробництвом і споживачем, виконуючи функції обміну і розподілу матеріальних і духовних благ. Вказуючи на складність формулювання цього поняття, вони вважають за доцільне «дотримуватися формулювання класичної економіки, згідно з яким «ринок – це відносини обміну між виробниками та споживачами, в процесі якого вироблені товари змінюють свого власника і стають сферою споживання».

Визначення ринку Ю. С. Шемшученком з [399] взяте для Вікіпедії: «Ринок або торгівця, базар (з половецької: бахар, «форум») – місце взаємодії продавців і покупців для визначення ціни та необхідної кількості товару. Ринок – це сукупність відносин (актів) купівлі-продажу товарів і послуг; спосіб взаємодії виробників і споживачів, заснований на децентралізованому, безособовому механізмі цінових сигналів. Він є механізмом розподілу товарів і послуг між членами суспільства шляхом добровільного обміну. Ринок – це місце, де відбуваються відносини купівлі-продажу товарів і послуг у грошовій формі».

Шведова Н. Ю. трактує ринок як сукупність процесів і процедур, які забезпечують обмін між покупцями (споживачами) і продавцями (постачальниками) окремих товарів і послуг [316].

В. Т. Бусел. у Великому тлумачному словнику сучасної української мови [65] визначає ринок як сферу товарного обміну; пропозицію і платоспроможний попит на товари у масштабі світового господарства, країни або окремих її районів.

Детально досліджує напрями дефініції ринку Деревянко Б. В. у [121] і дає таке визначення: «ринок – фізичне місце або певна сфера суспільного життя, що опосередковує економічні відносини, які виникають між продавцями і покупцями з приводу купівлі-продажу товару, надання йому характеристики та його оцінювання та/або надання послуг, виконання робіт у межах

законодавства України». На наш погляд, дане визначення заслуговує на існування не тільки для дефініції українського ринку, а й для його загальної трактовки. Автори тлумачного словника російської мови [316] С. І. Ожегов та Н. Ю. Шведова трактують поняття ринку з двох позицій: як сферу товарного обігу, товарообороту і як місце роздрібної торгівлі під відкритим небом або в торгових рядах, базар. При цьому, на наш погляд, в обох трактуваннях автори мають на увазі місця (райони) реалізації товарів, а про економічне трактування сутності ринку мова не йде. Дефініція ринку в словнику Ожегова С. І. і Шведової Н. Ю. надана з практично повним змістовим збігом з визначенням ринку в тлумачних словниках їх попередників В. І. Даля [115] і Д. М. Ушакова [477]. Логоша Р.В. у [262] характеризує ринок як економічний феномен товарного виробництва, який забезпечує ефективне його функціонування і вирішує проблеми попиту споживачів.

Федоренко В. Г., Діденко О. М., Руженський М. М., Іткін О. Ф. у [488] бажаючи надати найбільш повну характеристику сутності ринку дають одразу декілька визначень цій економічній категорії: «ринок – це сукупність економічних відносин, що виникають між суб'єктами господарської діяльності у процесі виробництва й розподілу економічних благ, обміну результатами виробництва, товарного обігу на основі об'єктивних законів товарного господарства», «ринок – це механізм координації різноманітної господарської діяльності самостійних економічних суб'єктів через систему цін і конкуренції».

У таблиці 3.28 автором систематизовані вищенаведені визначення ринку по ключовим словам та за сферою застосування

Таблиця 3.28

Визначення ринку по ключовим словам та за сферою застосування

Автор, джерело	Ключове слово визначення	Сфера застосування
1	2	3
Ю. В. Ніколенко, [322]	синтетична категорія, впорядкована структура, спосіб організації	економічна теорія
І. О. Школьник, [531]	система відносин	економічна теорія
С. М. Еш, [154]	форма організації	економічна теорія
Ватаманюк З. І., Панчишин С. М., [62]	полісистемне утворення	економічна теорія

Продовження таблиці 3.28

Оболенцева Л. В., [313]	сфера прояву	менеджмент (маркетинг)
Балацький Є. О., Бондаренко А. Ф., [18]	сукупність суб'єктів сукупність відносин	менеджмент (маркетинг)
Підгорний А. З., Самотоєнкова О. В., [342]	система відношень	менеджмент (маркетинг)
Уразов А. У., Маслак П. В., Саух В. В. [484]	спосіб взаємодії	економічна теорія
Пилявець В.М., Озима В.В., Заруба В.П., [341]	умова зв'язку	менеджмент (маркетинг)
В. Т. Бусел., [65]	сфера обміну пропозиція і попит	економічна теорія
Шемшученко Ю. С. [399]	місце взаємодії сукупність відносин механізм розподілу	менеджмент (маркетинг)

Джерело: складено автором

Аналізуючи вищезазначене, можна зробити висновок про те, що дефініція ринку проводиться вченими у теоретичному і практичному аспектах. Для опису терміну «ринок» як економічної категорії з метою розвитку економічної теорії вчені використовують наступні ключові слова-ознаки, які його однозначно характеризують: «синтетична категорія», «впорядкована структура», «спосіб організації», «система відносин», «форма організації», «полісистемне утворення», «спосіб взаємодії», «сфера обміну», «пропозиція і попит».

Для дефініції ринку в прикладному сенсі використовуються «сфера прояву», «сукупність суб'єктів», «сукупність відносин», «система відношень», «умова зв'язку», «місце взаємодії», «механізм розподілу».

Спираючись на чималий досвід вчених у трактуванні поняття «ринок», автору також хотілося б провести його коротку дефініцію, яка б включала і теоретичний, і практичний аспекти застосування та враховувала мету і завдання дисертаційного дослідження. Цьому передують наступні аспекти.

1. При розгляді ринку більшість авторів виділяють продавців і покупців як його учасників. Проте з розвитком конкуренції і глобалізації ринкових відносин все більшу роль відіграють ринкові посередники: ділери, дистриб'ютори, тощо. Тому, на наш погляд, доцільно ввести в визначення ринку ринкових посередників як його учасників.

2. Виходячи з ринкової кон'юнктури, інтереси учасників ринку не завжди можуть бути задоволені, а цілі їх виходу на ринок – реалізовані. Тому, ми згодні з Л. В. Оболенцевою, яка, на наш погляд, найбільш точно визначає ринок як сферу *прояву* економічних відносин.

3. З іншого боку, і ми згодні з цим, термін «ринок» може вказувати також і на «місце взаємодії продавців і покупців... де відбуваються відносини купівлі-продажу товарів і послуг» [399].

Таким чином, ринок – це сфера прояву економічних відносин продавців, покупців та їх посередників, що діють в правовому полі та економічно захищені, місце де відбувається купівля-продаж ресурсів, товарів і послуг.

Національний ринок є взаємопов'язаною сукупністю усіх конкретних ринків: товарів і послуг, праці, природних ресурсів, капіталів, грошей, цінних паперів, науково-технічних розробок тощо [62]. Зміни в будь-якому секторі національного ринку зумовлюють зміни в інших його секторах.

Головними економічними суб'єктами в ринкових відносинах виступають держава і господарюючі суб'єкти – підприємства (фірми) та домогосподарства. Держава як суб'єкт ринкового господарства здійснює координаційну і регуляторну функцію розвитку економіки, займається виробництвом суспільних благ і діє через систему державних установ та бюджетних організацій. Школьник І. О. у [531] відзначає, що специфікою кінцевих результатів діяльності держави є те, що на відміну від суб'єктів господарювання держава не ставить за мету максимізацію прибутку. Однією з головних функцій держави є створення пропозиції грошей, що необхідні для задоволення потреб економічних суб'єктів ринкових відносин.

Діяльність підприємств (фірм) в умовах ринку полягає у виробничому споживанні ресурсів, здійсненні розширеного відтворення з метою отримання прибутку. Отже підприємства виступають основною виробничою ланкою економіки.

Домогосподарства в системі ринкових відносин виконують подвійну роль. З боку попиту на ринку кінцевих товарів, домогосподарства виступають

як покупці [202]. З боку пропозиції, домогосподарства як власники ресурсів для виробничих потреб перетворюються на продавців.

Підприємницька діяльність як основний вид діяльності суб'єктів господарювання традиційно досліджується вченими на всіх етапах еволюції ринку. Як закордонні, так і вітчизняні науковці дотримуються, загалом, однакових поглядів на дефініцію підприємництва і підприємницької діяльності як економічних категорій.

Кириленко В. В. у [200] визначає підприємництво як «це самостійна, ініціативна, на власний ризик і під свою майнову відповідальність діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою одержання прибутку, а також інших вигод»

Г. М. Захарчин, О. В. Юринець у [149] стверджують, що «підприємництво, підприємницька діяльність самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність із метою досягнення економічних та соціальних результатів та одержання прибутку».

Ажнюк М.О., Передрій О.С. у [2] надають таке визначення: «Підприємництво – це вільна, ініціативна діяльність людей у різних сферах виробництва, що здійснюється на власний страх і ризик з метою одержання прибутку. Підприємництво є необхідною визначальною рисою ринку, його обов'язковим атрибутом. Якщо нема підприємців, то нема й ринку, і навпаки». Автори зазначають, що у часи існування командно-адміністративної системи підприємництво як система економічних відносин не розглядалося. Вони наголошують, що для підприємництва необхідна свобода господарювання.

З. С. Варналій у [55] визначає: «Підприємництво як економічна категорія – є особливий тип господарювання, де головним суб'єктом є підприємець, який раціонально поєднує (комбінує) фактори виробництва на інноваційній основі і власній відповідальності, організує і керує виробництвом з метою одержання підприємницького доходу».

Стаття 42 Господарського кодексу України свідчить: «Підприємництво - це самостійна, ініціативна, систематична на власний ризик господарська

діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку» [107].

На наш погляд, найбільш розширену дефініцію підприємництва як різноаспектного поняття економічної теорії надає В. Д. Базилевич у [149]. За [149] підприємництво це:

1) економічна категорія, що виражає відносини між суб'єктами господарської діяльності, спрямованої на досягнення такої комбінації економічних ресурсів, яка здатна забезпечити їм комерційний успіх – максимізувати дохід, підірвати монополію конкурентів та створити свою власну монополію;

2) тип господарської поведінки, що ґрунтується на самостійності та незалежності суб'єктів стосовно вибору: що, скільки, як, для кого (для чого) виробляти; на повній відповідальності за прийняті рішення та їх наслідки і спрямуванні діяльності на досягнення комерційного успіху;

3) господарське мистецтво – постійна економічна, організаторська та управлінська творчість з метою пошуку способів адаптації (якщо ситуацію не можна змінити) і прагнення до змін, які можуть у перспективі забезпечити комерційний успіх;

4) метод економічного мислення, властивий людям, здатним до підприємництва, який характеризується оригінальністю ідей та підходів до вирішення господарських проблем.

Хочеться зауважити, що в сучасних умовах господарювання українських і переважної більшості закордонних фірм саме ведення господарської діяльності вже і є підприємництвом. Адже в жорсткому капіталістичному середовищі економічному суб'єкту неможливо вижити без постійної адаптації до змінних конкурентних впливів, без творчого пошуку оптимальної комбінації ресурсів, яка приведе до комерційного успіху. Використання інновацій збільшує шанси на успіх, посилює його конкурентну позицію.

Отже, можна констатувати, що підприємництво – це господарська

діяльність суб'єктів господарювання на конкурентному ринку.

Вчені-економісти одностайні в твердженні, що множина суб'єктів господарської діяльності на ринку досить велика. Наприклад, В.Д. Базилевич у [149] виділяє: «виробники і споживачі, підприємці та наймані працівники, промислові капіталісти, банкіри і торговці, власники позичкового капіталу та власники цінних паперів тощо». Г. І. Башнянин, П. Ю. Лазур, В. С. Медведєв у [26] поділяють суб'єкти ринку на дві групи: держава (державні, колективні, корпоративні, приватні підприємства та їх об'єднання; іноземні фірми та громадяни) і суб'єкти (різні установи та організації; громадяни України). В. М. Пилявець, В. В. Озима, В. П. Заруба у [341] стверджують: «суб'єкти безпосереднього ринку – це продавці й покупці. Ними є, з одного боку, всі ті особи, які мають товар і бажають його продавати (незалежно від того, чи вони є його виробниками або купили раніше у когось), з іншого – ті, хто має бажання і можливість купити товар».

За необхідності групування для деталізації опису обраної проблемної сфери більшість сучасних вчених [105, 202-206, 212, 321, 340 та ін.] розподіляють учасників ринку за економічною, юридичною та функціональною ознаками.

З точки зору автора, групування учасників ринку у ракурсі їх взаємного впливу на економічну безпеку зручно провести з позиції їх функціонального призначення, як показано на рисунку 3.26.

Розглянемо головні види учасників ринку стосовно основних їх груп.

Згідно з [361] домогосподарство – це «сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати у родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких з цих стосунків, або бути і в тих, і в інших стосунках. Домогосподарство може складатися з однієї особи». У [388] зазначається, що в «сучасних умовах поняття «домогосподарство» та «сім'я» дуже близькі».

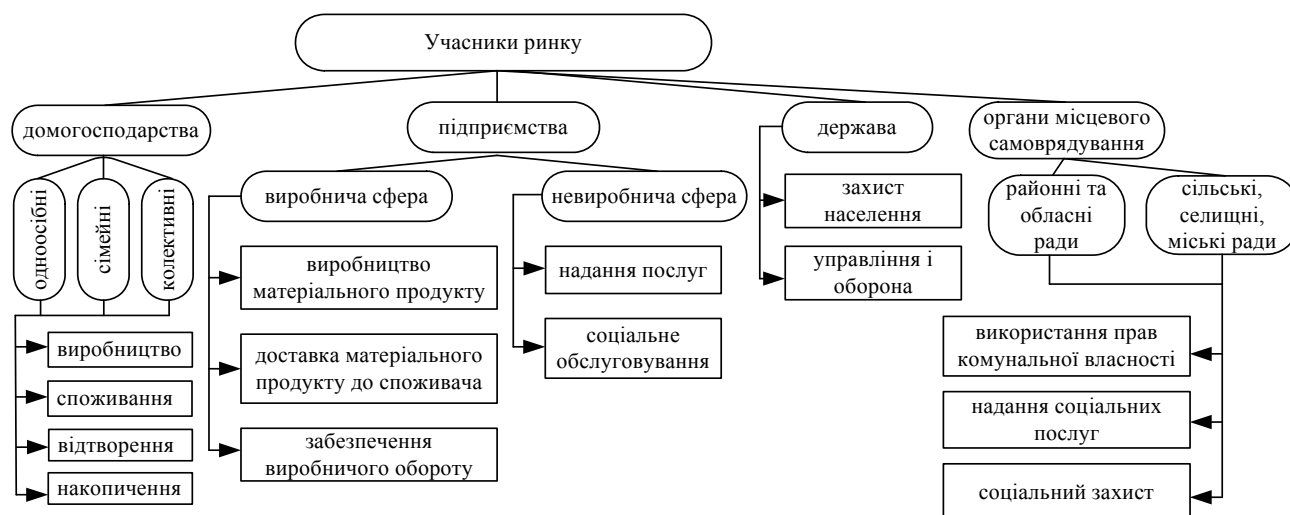

Рис. 3.26 Класифікація учасників ринку у ракурсі економічної безпеки

Джерело: розроблено автором на основі [124, 212, 255, 321 та ін.]

Визначення домогосподарств з різних наукових і нормативних джерел наведені у додатку Б.

Як учасники ринку домогосподарства відіграють значиму роль. Вони є джерелами ресурсів, власниками капіталу, і кінцевими споживачами ринкових продуктів. Інтереси домогосподарств охоплюють практично всі сегменти сучасного ринку. Так, сферою реалізації інтересів домогосподарств з приводу розміщення заощаджень для їх накопичення і подальшого перетворення в капітал є фінансовий ринок. Сферою реалізації інтересів домогосподарств з приводу споживання товарів і послуг для підтримання їх комфортного існування і відтворення є ринок товарів і послуг. Сферою реалізації інтересів домогосподарств з приводу реалізації потенційних можливостей робочої сили є ринок праці.

При цьому ми спостерігаємо нечіткість, розмитість меж сегментів ринку при розгляді проблемної сфери місця домогосподарств на ньому. З нашої точки зору це викликано динамічністю ринкових процесів виробництва, споживання, відтворення і накопичення (рис. 4.12), в яких активну участь приймають домогосподарства.

Особливий науковий інтерес викликає робота Кізими Т. О. [202], присвячена концептуальним засадам теорії і практики фінансів

домогосподарств. У [202] зазначається, що відсутність фундаментальних досліджень феномену домогосподарств викликана відсутністю ринкових відносин у СРСР і тому «домашнє господарство досліджувалося, в основному, з позицій індивідуальної трудової діяльності».

Наявність виробничого процесу в діяльності домогосподарств відзначають сучасні вчені-економісти. Зокрема Щетинін А. І. у [536] доводить, що виробничий процес домогосподарства «здійснюється всіма членами сім'ї і тими, хто належить до цієї одиниці не за ознакою родинних зв'язків. Цей процес спрямований виключно на потреби домашнього господарства».

В. Р. Крупка у [237] зауважує, що «з позицій теорії «сімейної економіки» у домогосподарствах має місце й виробничий процес, що охоплює приготування їжі, ремонт особистих речей, будівництво і ремонт житла, ведення присадибного господарства, надання різноманітних послуг приватного характеру тощо. Така побутова діяльність притаманна практично всім категоріям домогосподарств ... і є необхідною складовою задоволення потреб сім'ї».

Однак при визначенні основних функцій домогосподарств виробнича функція не виділяється як окрема і значуща. Так, Мацелюх Н. П., Максименко І. А. у [281] відмічають, що «в межах домашнього господарства здійснюється виробництво продуктів та послуг, але це виробництво не отримує зовнішньої економічної оцінки».

Хоча інтерес до функціонування домашніх господарств з'явився в українських вчених ще на початку ХІХ століття, дослідження відбувались досить повільно. Серед фундаментальних праць того періоду можна відмітити «Статистичний опис Київської губернії» (СПБ, 1852) та «Материалы для статистики частных имуществ и кредита и о кредитных сделках в Киевской губернии» (Київ, 1856), автором яких є видатний економіст Д. П. Журавський [77]. Відомі праці С.А. Подолинського «Про багатство та бідність» [77] та В. М. Навроцького «Реформи домового порядку» (1874 р.) [306]

У більшості опрацьованих джерел з проблематики функціонування домогосподарств на сучасному ринку [240, 281, 536 та ін.] вважається, що виробничий процес призначений для задоволення суто внутрішніх потреб. Однак, зважаючи на сучасні економічні реалії в Україні можна дійти до висновку, що частка виробленої для зовнішньої реалізації продукції домогосподарств на макроекономічному рівні неуклінно збільшується. З наведених нижче даних видно, що домогосподарства приймають участь у виробництві кінцевої продукції як для власного споживання, так і для подальшої реалізації. В табл. 3.29 та рис.3.27 представлена динаміка доходів домогосподарств за структурними елементами, які характеризують їх участь у процесі виробництва.

Таблиця 3.29

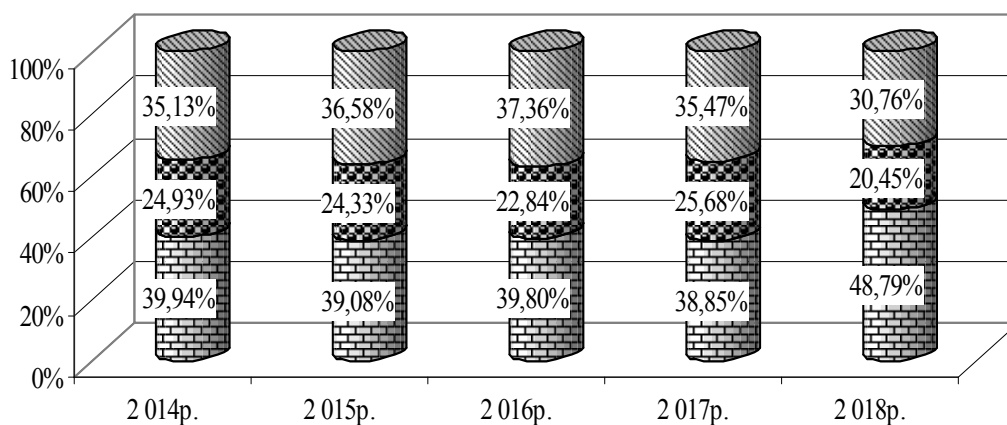
Динаміка доходів домогосподарств за структурними елементами, які характеризують їх участь у процесі виробництва

Види доходів	У середньому за місяць на домогосподарство (грн)				
	2014	2015	2016	2017	2018
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	238,50	286,19	325,14	365,32	592,77
Доходи від продажу сільськогосподарської продукції	148,84	178,18	186,59	241,50	248,40
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	209,78	267,89	305,27	333,52	373,76
Кількість домогосподарств (тисяч)	14455,5	15073,7	15033,4	14985,6	14934,9
Середній еквівалентний розмір домогосподарства (осіб)	2,10	2,11	2,11	2,11	2,11

Джерело: [123]

На даний час також прослідковується тенденція до збільшення кількості фізичних осіб-підприємців: за даними Державної фіскальної служби України у 2018 році припинили свою діяльність 196,0 тис. фізичних осіб-підприємців, але взято на облік новостворених 273,7 тис. фізичних осіб-підприємців [152].

Станом на 1 лютого 2019 року на обліку в Державній фіскальній службі України зареєстровано 1 778 тис. фізичних осіб-підприємців (ФОП), з них 1 252 тис. платників єдиного податку (таблиця 3.30).

- ▣ Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель
- ▣ Доходи від продажу сільськогосподарської продукції
- ▣ Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості

Рис. 3.27 Динаміка структури доходів домогосподарств які характеризують їх участь у процесі виробництва

Джерело: сформовано автором за даними [123]

Таблиця 3.30

Інформація про фізичних осіб-підприємців, які перебувають на обліку в органах ДФС

станом на	на обліку	в т.ч платників єдиного податку			
		всього	I група	II група	III група
01.02.2019	1778613	1252691	200865	572197	479529

Джерело: сформовано автором за даними [152]

Необхідно звернути увагу на тенденцію збільшення активності домогосподарств на ринку інтелектуальних продуктів і послуг. За даними YouControl – аналітичної онлайн-системи для бізнесової аналітики, конкурентної розвідки та перевірки контрагентів – кількість про фізичних осіб-підприємців у сфері комп'ютерних технологій станом на 01.01.2019р. збільшилась на 20,7 тис., порівняно з відповідною датою 2018р [152].

Особливе місце у науковому висвітленні процесу споживання в діяльності домогосподарств займають фундаментальні праці Е. Енгеля, А. Сміта, Дж.М.Кейнса, Ф. Кене, К. Ланкастера, Т. Мальтуса, Т. Ч. Купманса, Н. Г. Менкью К. Р. Макконнелла і С. Л. Брю, О. О. Беляєва та ін.

Особливої уваги заслуговують праці українця Є. Є. Слущкого, зокрема його стаття «До теорії збалансованого бюджету споживача»[575], у якій автор «довів майже повну відсутність обґрунтованої теорії насиченості благами, зокрема щодо найбідніших верств населення».

З огляду на завдання даного дисертаційного дослідження розглянемо споживання домогосподарств як стимул виробництва.

На рис. 3.28 представлені дані про динаміку грошових витрат домогосподарств протягом 2014-2018 р.р.

Рис. 3.28 Динаміка грошових витрат домогосподарств залежно від їх кількості протягом 2014-2018 р.р.

Джерело: сформовано автором за даними [123]

Не зважаючи на зменшення кількості домогосподарств, їх споживчі і неспоживчі витрати мають тенденцію до збільшення.

Таблиця 3.31

Динаміка структури грошових витрат домогосподарств України
(у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн)

Показник	Рік				
	2 014р.	2 015р.	2 016р.	2 017р.	2 018р.
1	2	3	4	5	6
Споживчі грошові витрати	3338,30	4086,20	4528,23	5682,05	6742,77
Розподіл споживчих грошових витрат:					
продовольчі товари	1902,43	2365,09	2532,06	3106,49	3639,67
непродовольчі товари	858,74	1057,49	1237,66	1610,69	1930,51
послуги	577,13	663,62	758,51	964,87	1172,59

Продовження таблиці 3.31

1	2	3	4	5	6
Довідково: витрати на продовольчі товари та харчування поза домом	1975,28	2439,65	2623,69	3227,43	3784,18
Витрати на особисте підсобне господарство	80,19	95,22	104,59	119,73	132,97
Допомога родичам, іншим особам	126,54	127,46	157,99	176,24	226,47
Купівля нерухомості	1,20	9,96	14,63	7,79	16,82
Капітальний ремонт, будівництво житла та інших будівель	19,66	13,55	9,71	22,34	23,89
Купівля акцій, сертифікатів, валюти, вклади до банків	110,85	102,03	117,39	194,85	272,54
Аліменти	4,50	3,79	4,67	4,87	7,23
Податки, збори, внески	0,68	1,03	0,80	1,29	1,07
Інші витрати	10,27	9,42	10,61	14,46	14,30
Неспоживчі грошові витрати	353,89	362,46	420,39	541,57	695,29
Всього грошових витрат	3692,19	4448,66	4948,62	6223,62	7438,06
Кількість домогосподарств (тисяч)	14455,5	15073,7	15033,4	14985,6	14934,9
Середній еквівалентний розмір домогосподарства (осіб)	2,10	2,11	2,11	2,11	2,11

Джерело: сформовано автором за даними [123]

Динаміка структури грошових витрат домогосподарств України, представлена в таблиці 3.31 та на рисунку 3.29 вказує на пропорційне (з практично однаковим коефіцієнтом пропорційності) збільшення споживчих грошових витрат на продовольчі і непродовольчі товари, а також на харчування

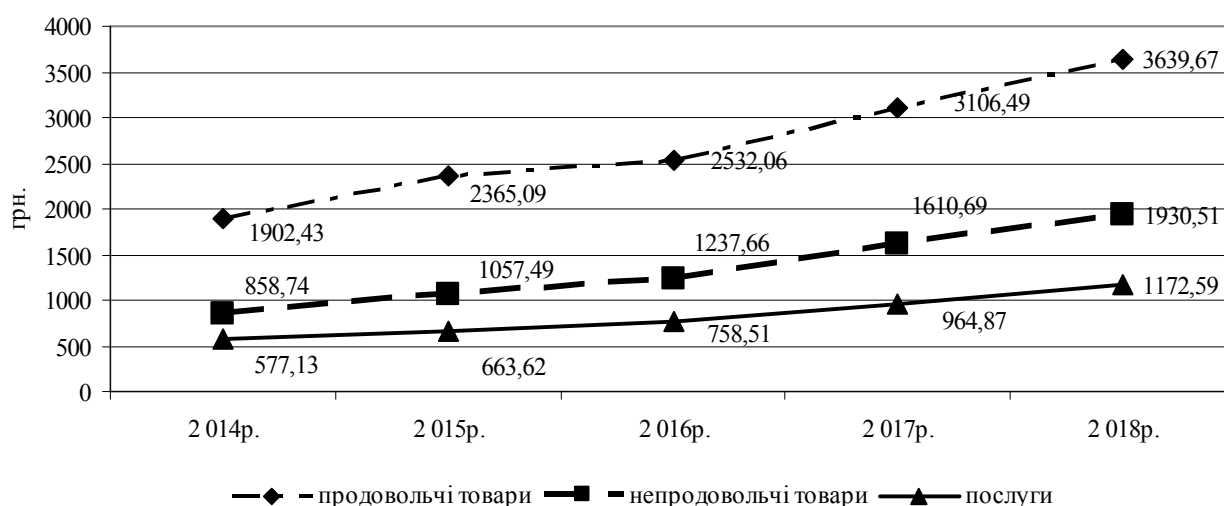

Рис. 3.29 Динаміка грошових споживчих витрат домогосподарств протягом 2014-2018 р.р.

Джерело: сформовано автором за даними [123]

поза домом.

Збільшення частки неспоживчих витрат домогосподарств відбулося в основному за рахунок збільшення долі витрат на особисте підсобне господарство, витрат на допомогу родичам, іншим особам та за рахунок витрат на купівлю акцій, сертифікатів, валюти, вклади до банків (рис. 3.30).

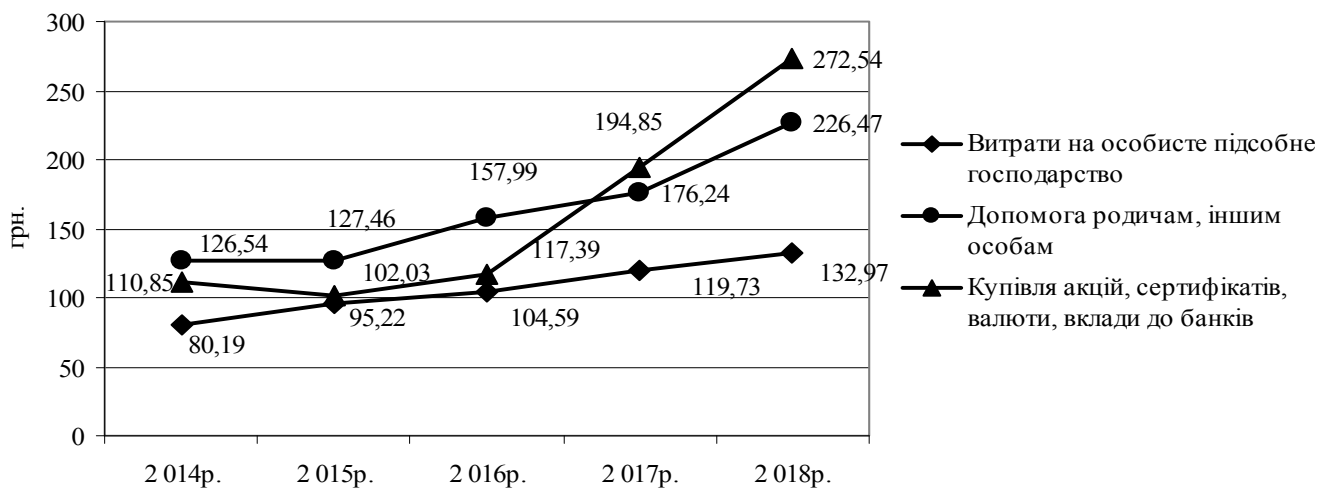

Рис. 3.30 Динаміка грошових неспоживчих витрат домогосподарств протягом 2014-2018 р.р.

Джерело: сформовано автором за даними [123]

Збільшення кінцевих витрат домогосподарств є достатньо високим і в той же час збалансованим із пропозицією національних товарів, яка також пропорційно зростає за аналізований період.(рис. 3.31).

Таким чином, процес споживання домогосподарств за умови стримування прискореного зростання імпорту є стимулюючим для національного виробництва товарів і послуг. Загалом саме процес споживання домогосподарств є рушійною силою процесу виробництва, стратегічною і основною метою є задоволення потреб суспільства.

Такий взаємозв'язок споживання і виробництва дозволяє правильно сформулювати пріоритетні цілі функціонування ринку, провести ранжирування його учасників і визначити шляхи мінімізації конфлікту їх інтересів.

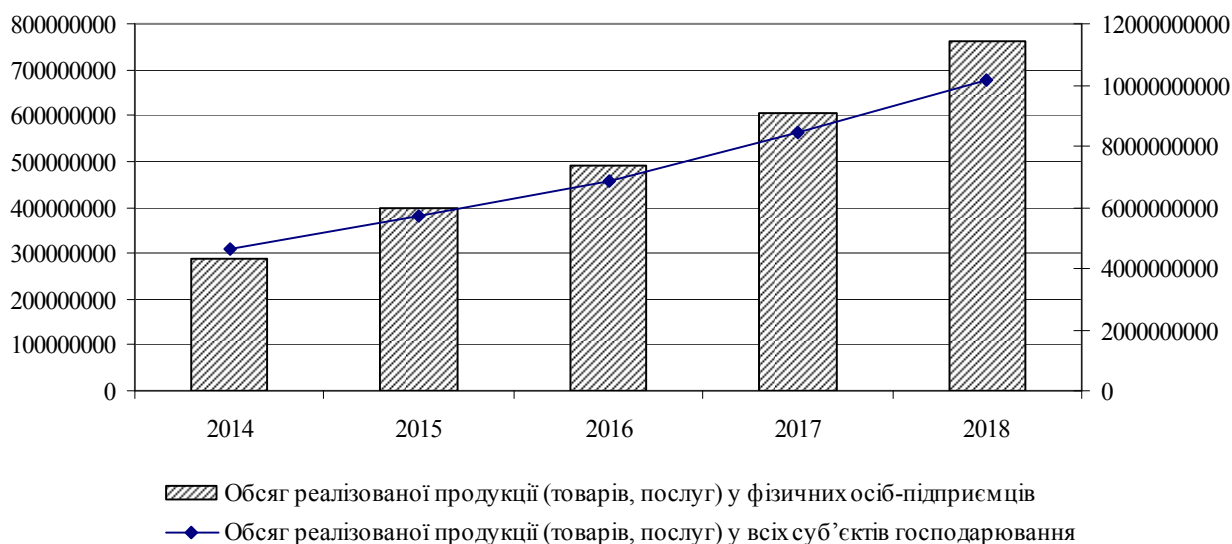

Рис. 3.31 Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання у 2010-2018 роках, тис. грн.

Джерело: сформовано автором за даними [123]

Кізіма Т.О. у [202] стверджує, що «домашнє господарство у триєдиній соціально-економічній системі «домогосподарство – підприємство – держава» виконує роль одночасно і первинної, і завершальної ланки цієї системи». Ми цілком погоджуємося з її думкою про те, що домогосподарства є первинним, а не вторинним сектором економіки, бо економічний цикл не може існувати без нього навіть у спрощеному вигляді взаємозв'язків вищого ієрархічного рівня.

За умови уповільнення інфляційних процесів зростання реальних наявних доходів населення стимулюватиме зростання заощаджень населення.

Формування заощаджень є одним із результатів функціонування домогосподарств як самостійних суб'єктів ринкової економіки. Саме заощадження є джерелом фінансових ресурсів для інших господарюючих суб'єктів.

Українські вчені (Литвак М. Л., Іванюк Т. І., Герасименко Г. В., Ворошило В. В., Ватаманюк М. М. та ін.) у своїх роботах доводять, що для ефективного використання заощаджень населення іншими економічними одиницями, необхідна їх належна організація, а потім – трансформація в інвестиції.

Забезпеченню економічної безпеки домогосподарств в умовах їх функціонування в сучасному швидкозмінному конкурентному середовищі притаманний ряд специфічних особливостей.

1. Між членами сімей в ситуаціях відсутності негативних впливів пріоритетні відносини неекономічного характеру. Цей пріоритет здебільшого зберігається при протидії зовнішнім впливам на домогосподарство (втрата роботи, хвороба члена родини, конфлікти з органами влади, сусідами, тощо). У випадку внутрішнього конфлікту відносини між членами домогосподарства здебільшого набувають економічного характеру.

2. В сучасних умовах стосунки між членами домогосподарств все більше набувають формального змісту. Сучасні акценти матеріального заохочення при вихованні дітей, практика оформлення шлюбних контрактів при створенні сім'ї, розподіл витрат сімейного бюджету і т.ін. вказують на тенденцію економічної спрямованості відносин у домогосподарствах.

3. Суб'єктивні індивідуальні і колективні уподобання неекономічного характеру (бажання створення комфортного неконфліктного оточення, наявність консервативних моральних принципів, хобі, тощо) може приводити до високоінерційних методів ведення бізнесу і повільного сприйняття домогосподарствами інституційних реформ.

4. Слід погодитись з думкою О. Цибіна, висловленій у [508], що «важливою ознакою діяльності домогосподарств в умовах ринку є орієнтація на максимальну диверсифікацію джерел доходів. За умов нерегулярного отримання доходів людина прагне одночасно охопити усі можливі сфери і варіанти (і продаж робочої сили на ринку праці, і споживання соціальних трансфертів, і самозабезпечення за допомогою особистого підсобного господарства тощо)».

5. Посилення ролі домогосподарств у забезпеченні процесу виробництва призводить до збільшення кількості негативних впливів на них. До ризиків і загроз, притаманних лише домогосподарствам, додається частина ризиків і загроз, притаманних мікро, малим і середнім підприємствам.

6. Витрати домогосподарств крім об'єктивно необхідних, можуть здійснюватись під впливом суб'єктивних бажань. Окремі аспекти здійснення витрат і розподілу доходів з усіх учасників ринку притаманні лише домогосподарствам.

7. На відміну від підприємств, де основними джерелами накопичення є фонд нерозподіленого прибутку, стимуляційний і амортизаційний фонди і мета їх створення визначена заздалегідь, накопичення заощаджень домогосподарств можуть відбуватися не тільки цілеспрямовано (наприклад, для здійснення дорогої покупки), а й спонтанно – при отриманні незапланованих доходів, збільшенні доходів, вивільненні коштів, тощо (наприклад, при суттєвому підвищенні заробітної плати, отриманні спадщини, лотерейному виграші).

8. Домогосподарства є головним учасником процесу відтворення робочої сили, і тому від їх діяльності, в першу чергу, залежить інтенсивність процесу виробництва і, як наслідок насиченість і економічна безпека ринку.

9. Між сутністю, явищем, формою і змістом фінансів домогосподарств існує тісний діалектичний взаємозв'язок та певні суперечності, зумовлені особливостями дії закону єдності й боротьби протилежностей, які дають можливість глибоко пізнати теоретичні і практичні засади фінансів домашніх господарств, досягнути єдності теорії і практики, забезпечити їх ефективне використання для забезпечення належного рівня соціально-економічного розвитку суспільства та задоволення економічних інтересів усіх його членів.

10. Саме високі ризики обумовлюють значні обсяги заощаджень населення в готівковій національній та іноземній валюті поза фінансово-кредитною системою як найбільш безпечні в умовах економічних та політичних потрясінь.

11. Домогосподарства є фундаментом суспільства, керманічем суспільного життя і тому можуть впливати на дії інших учасників ринку, опосередковано являючись їхньою складовою.

Вчені-економісти у [104, 202-205, 214, 344 та ін.] відмічають, що для української економіки характерна наявність значних заощаджень на руках у

населення, які фактично вилучені з економіки й не беруть участі в формуванні інвестиційних ресурсів. Головними причинами вилучення заощаджень домогосподарств з фінансового сектору економіки є політична нестабільність, ведення військових дій на території країни, зневіра населення у державних інститутах, різке падіння рівня життя, втрата основних суспільних орієнтирів. Саме вони «обумовлюють значні обсяги заощаджень населення в готівковій національній та іноземній валюті поза фінансово-кредитною системою як найбільш безпечні в умовах економічних та політичних потрясінь» [202].

Тому на даний момент часу надто актуальним є залучення вільних грошових коштів населення до фінансових установ країни та їх перетворення на інвестиції. На жаль, інвестиції домогосподарств складають наразі лише 3,6% від загальних витрат [218, 308, 309 та ін.].

Одним з основних учасників, який приймає активну участь в ринкових процесах і здатний вплинути на економічну безпеку ринкових відносин є підприємство.

Законодавчо підкріплене і, на наш погляд, найбільш універсальне визначення підприємства надане в Господарському кодексі України [1]: «Підприємство – самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому Господарським кодексом України та іншими законами. Підприємство не має у своєму складі інших юридичних осіб, але має право створювати філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи, які не мають статусу юридичної особи». Основні дефініції підприємства, як економічної категорії представлені в Додатку Б дисертаційної роботи.

Кількість підприємств – суб'єктів господарювання в Україні у 2013-2017 рр. за даними Державної служби статистики України наведена в таблиці 3.32

Таблиця 3.32

Динаміка кількості і структура по видам підприємств – суб'єктів господарювання в Україні у 2013-2017 рр., одиниць

Рік	Усього,	великі	у % до загальної кількості	середні	у % до загальної кількості	малі	у % до загальної кількості	з них мікро	у % до загальної кількості малих
2013	1369348	2923	0,21	339414	24,79	1047011	75,00	853446	83,10
2014*	1328015	5315	0,40	326689	24,60	996011	75,00	761152	76,42
2015*	1117054	8858	0,79	363494	32,54	744703	66,67	530891	71,29
2016*	1179553	11810	1,00	577966	49,00	589777	50,00	374290	63,46
2017*	1230155	14763	1,20	805340	65,47	410052	33,33	224462	54,74

* дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: [123]

Як видно з табл. 3.32 та рис. 3.32, загальна кількість підприємств – суб'єктів господарювання в Україні до 2015 року зменшувалась. Це зумовлено укрупненням великого і середнього бізнесу за рахунок поглинання (або об'єднання) не конкурентоздатних підприємств, або освоєння частини ринку, яка раніше належала збанкрутілим суб'єктам господарювання.

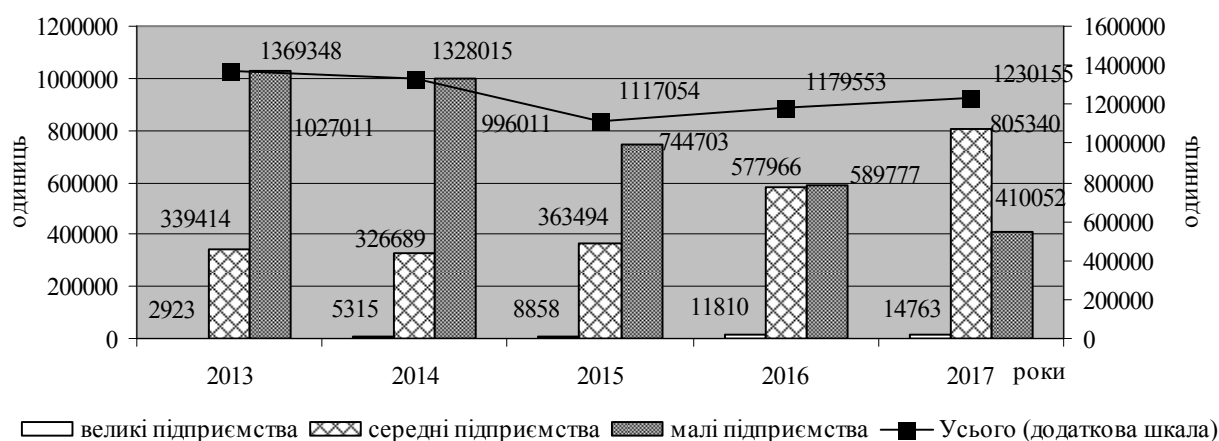

Рис. 3.32 Динаміка кількості підприємств – суб'єктів господарювання в Україні у 2013-2017 рр., одиниць

Джерело: складено автором на основі [123]

Основним джерелом інвестування для суб'єктів господарювання в аналізований період були власні кошти (59,2 %), а бюджетні та кредитні механізми підтримки підприємництва не давали видимого ефекту. Загальний

спад ділової активності на фоні ремісії світової економічної кризи посилювався нестабільною політичною ситуацією в країні не сприяли підвищенню ділової активності суб'єктів підприємництва.

Аналіз структури вітчизняного підприємництва показує, що протягом 2015-2017р.р. збільшилися частки великих та середніх підприємств, в основному за рахунок поглинання великими – середніх, середніми – малих підприємств. Посилення диспропорцій в національній економіці, порушення нормальних господарських зв'язків, визваних політичним і військовим конфліктами в Україні підбивають стимули до підвищення ефективності вітчизняного виробництва, посилюють ризик, пов'язаний з новими інвестиціями; послаблюють мотивацію до високопродуктивної праці. Саме тому з 2015 року спостерігається загальне зменшення малих і мікропідприємств, які до 2014 року складали лівову частку підприємницького бізнесу. Збільшення загальної кількості підприємств у 2015-2017 р.р. досягнуте проведенням низки заходів стимулювання бізнесу, викликаних нагальною потребою економічних реформ.

Досягнута тенденція активізації ділової активності суб'єктів господарювання 2015-2017 р.р. наразі є нестійкою і потребує закріплення шляхом здійснення виваженої державної політики в сфері подальшої дерегуляції бізнес середовища, розширення можливостей доступу підприємців до фінансових ресурсів, підвищення ролі місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування у підтримці розвитку бізнесу і т. ін.

Подолання факторів, стримуючих розвиток підприємництва можливе шляхом реалізації нової державної стратегії розвитку бізнесу в Україні, зокрема в рамках Загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014-2024 роки, яка направлена на створення сприятливих умов діяльності бізнес-структур, підтримки їх розвитку на основі впровадження інноваційних технологій, інструментів кооперування суб'єктів малого, середнього та великого бізнесу [6].

Підприємства є особливим учасниками ринку. Їм притаманні риси, що характерні для економічної системи у цілому (як економічної категорії), і специфічні особливості, властиві окремим сферам суспільного відтворення (наприклад, у сфері матеріального виробництва і нематеріальній сфері). Відмінності економічної діяльності усього різноманіття видів і організаційних форм підприємств зумовлює їх розподіл за галузями народного господарства.

Сучасна економічна і політична ситуація в Україні характеризується посиленням негативних впливів на діяльність підприємств як учасників ринку.

Забезпечення економічної безпеки підприємств в умовах їх функціонування в сучасному швидкозмінному конкурентному середовищі повинно здійснюватися з урахуванням ряду специфічних особливостей.

1. Відмінності в організації, методах і способах ведення господарської діяльності усього різноманіття видів і організаційних форм підприємств значно ускладнює вироблення єдиної методології забезпечення економічної безпеки для усіх галузей національної економіки.

2. Через постійну обмеженість фінансових ресурсів у переважній більшості великих і середніх підприємств України слабо розвинута соціальна інфраструктура. Малі підприємства зовсім не мають фінансової можливості утримувати заклади інфраструктури. Результатом є зменшення синергетичного ефекту в процесі виробництва і, як наслідок – відсутність загальних умов для високоефективного суспільного відтворення, стимулювання продуктивності праці, підвищення якості робіт та послуг.

3. У зв'язку з тим, що послуга існує тільки у поєднанні із споживанням, яке передуює її утворенню і завершує цей процес, забезпечення економічної безпеки підприємств сфери послуг відбувається за іншими алгоритмами, ніж на підприємствах товарного виробництва. З'являється необхідність економічного убезпечення (страхування) клієнта на час надання послуги.

4. Пріоритетність соціального ефекту над максимізацією прибутку у господарській діяльності підприємств комунального господарства і сфери послуг зумовлює особливі умови забезпечення їх економічної безпеки.

5. Підприємства матеріального виробництва мають сильну залежність від сировини та основних матеріалів. Сфера послуг у цьому напрямку менш залежна, крім підприємств, які мають значні виробничі фонди.

6. Впровадження інновацій у сфері послуг не завжди доцільне і призводить до позитивного ефекту зростання продуктивності праці. Окремі види послуг несприятливі до науково-технічного прогресу і залишаються незмінними. Товарне виробництво навпаки, є благодатним підґрунтям для впровадження високопродуктивних інновацій і технологій. «Інноваційна (творчо-пошукова) функція підприємництва в сфері послуг відрізняється підвищеною необхідністю нової управлінської та організаційної логіки підприємництва» [297].

7. Безпосередній контакт виробників і споживачів послуг зумовлює посилені вимоги до якісного складу трудових ресурсів. На відміну від працівників матеріального виробництва, робота яких обмежена рамками технологічного процесу, кваліфікація працівників сфери послуг залежить від творчого і ініціативного підходу до виконання своїх обов'язків.

8. Більша оборотність капіталу внаслідок більш короткого виробничого циклу ніж у сфері традиційного матеріального виробництва робить сферу послуг інвестиційно привабливішою і перспективнішою. Це може викликати значну диспропорцію між матеріальним і нематеріальним виробництвом.

Важливим учасником ринку є держава, яка може бути постачальником, користувачем економічних ресурсів, посередником, а також виступає регулятором відносин на ринку.

Основна мета державного регулювання – це здійснення державою комплексних заходів щодо [416, 422, 423 та ін.]:

- створення умов для ефективної мобілізації та розміщення на ринку вільних фінансових ресурсів;
- захисту прав учасників ринку;
- контролю за прозорістю та відкритістю ринку;
- дотримання учасниками ринку вимог актів законодавства;

– запобігання монополізації та сприяння розвитку на ринку добросовісної конкуренції.

У [237] держава визначається як формальний інститут, який є формою організації політичної спільноти під управлінням уряду; суб'єкт політики, ядро політичної системи. Форма держави є юридичною конструкцією, яка складається з таких взаємопов'язаних елементів як:

– форма державного правління – спосіб, або порядок організації та взаємодії вищих органів державної влади [237];

– форма державного устрою – порядок організації територіального устрою, тобто поділу держави на певні складові частини, та співвідношення держави, як цілого, з її складовими частинами [237];

– форма державного режиму – порядок здійснення державної влади певними способами і методами [237].

До державних представників на ринку належать центральні та місцеві органи влади і управління та Національний банк України. Свій вплив на діяльність ринку держава здійснює через керування, шляхом установаження облікового відсотка, грошовою масою, валютним курсом та ін. Держава регулярно розміщує на зовнішньому та внутрішньому ринках свої боргові зобов'язання: надаючи кредити, здійснює фінансову підтримку суб'єктів господарювання, регулює фінансовий ринок [416, 422, 423 та ін.].

Регулятивний вплив держави на діяльність учасників ринку з точки зору забезпечення економічної безпеки господарської діяльності і вимог добросовісної конкуренції зумовлений наступними нагальними викликами:

– необхідність захисту законних прав і інтересів інвесторів та підтримання їх подальшої зацікавленості результатах ринкових процесів;

– законне поширення інформації, яка необхідна учасникам ринку для прийняття справедливих рішень;

– забезпечення доступності і максимальної достовірності інформації для всіх учасників ринку;

– відображення реального попиту і реальної пропозиції товарів і послуг, сировини і матеріалів, інформаційних і фінансових ресурсів, інших продуктів і інструментів на ринку через справедливі ціни;

– стимулювання засад добросовісної конкуренції і правових взаємовідносин між учасниками ринку;

– необхідність цілеспрямованого, сталого, регламентованого, суспільно-орієнтованого регулювання ринкових відносин певними державними органами з чітко визначеними повноваженнями;

– сприяння появи, розвитку і впровадженню інновацій у ринкових відносинах серед покупців, продавців та посередників, тощо.

Найефективніший вплив державного регулювання проявляється на фінансовому ринку.

Вчені у [179, 416, 422, 423 та ін.] розрізняють чотири основні напрями регулювання фінансового ринку та його сегментів:

- 1) регулювання складу інструментів ринку та обсягу їхніх прав;
- 2) регулювання складу учасників ринку та окремих видів їх діяльності;
- 3) регулювання інформаційних потоків на ринку;
- 4) регулювання операцій та форм торгівлі фінансовими активами.

Серед міжнародних фінансових інституцій найбільший вплив на фінансовий ринок України мають Міжнародний валютний фонд (МВФ), Група світового банку (СБ), Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР) (рис. 3.33).

Україна стала членом МВФ відповідно до Закону України «Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій» від 3 червня 1992 р. Україна з 1994 р. активно співпрацює з МВФ, використовуючи його фінансові і технічні ресурси з метою досягнення макроекономічної стабілізації та створення необхідних передумов для проведення економічних реформ.

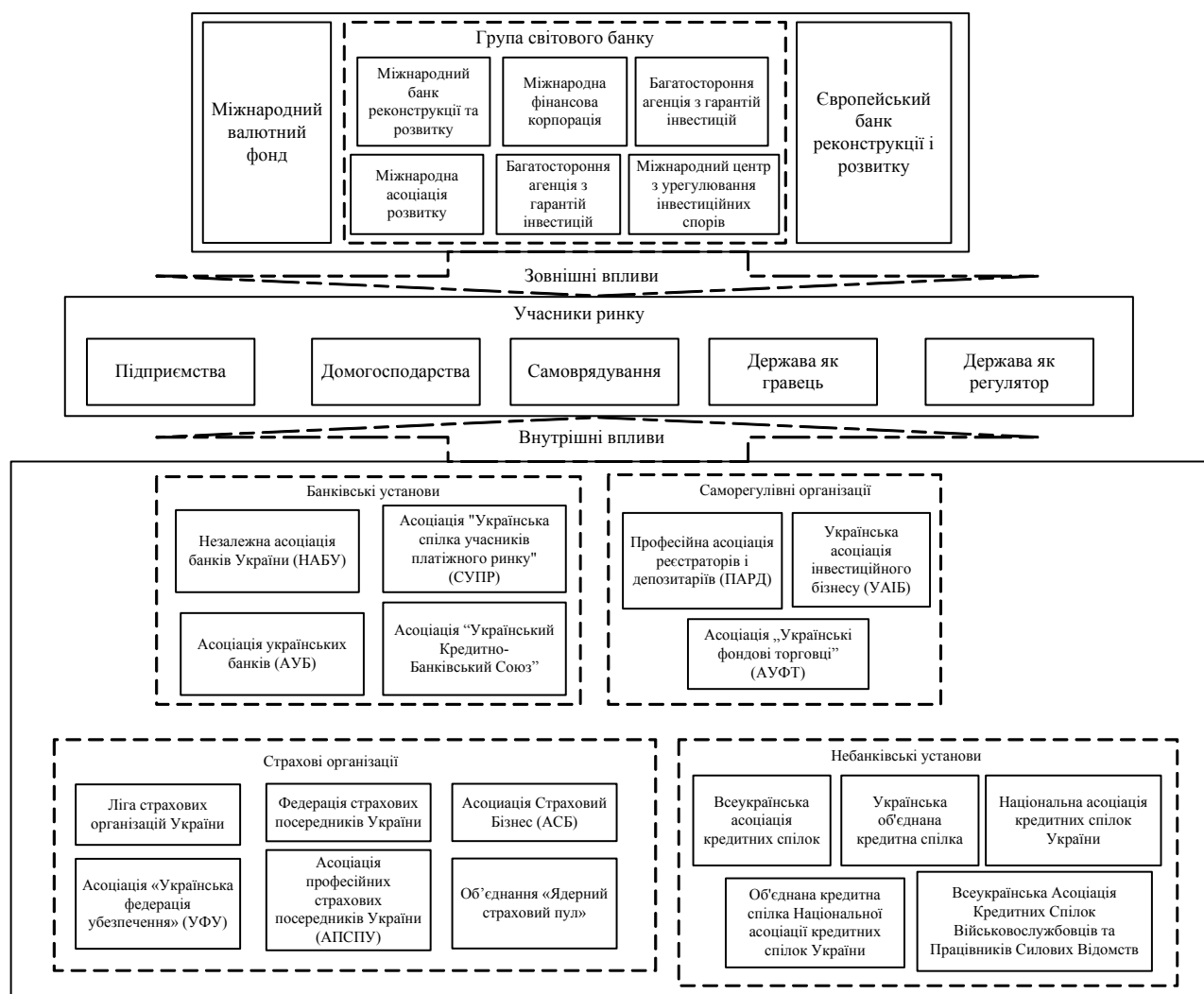

Рис. 3.33 Вплив фінансових інституцій на діяльність суб'єктів господарювання

Джерело: складено автором

Таке співробітництво здійснювалось переважно в рамках реалізації 8 спільних програм – STF (системна трансформаційна позика), «Stand-By» (стабілізаційна позика), Механізм розширеного фінансування (позика на підтримку розвитку), попереджувальний «Stand-By» [58].

Серед міжнародних кредитно-фінансових організацій Світовий банк є другим, після МВФ, кредитором України. Ресурси цієї організації використовуються для підтримки державного бюджету, здійснення інституційних та структурних реформ, підготовки та реалізації довгострокових інвестиційних проектів, які відповідають пріоритетним напрямам економічного розвитку України. [23]. За роки співробітництва Світовий банк затвердив для

України 50 позик загальним обсягом 10,1 млрд. дол. США, з яких отримано 7,4 млрд. дол. США. Значна доля цих коштів, була позиками на структурні перетворення та реформування фінансового сектора і подальший розвиток банківської системи.

ЄБРР – міжнародна фінансова організація, діяльність якої спрямована на фінансування економічних реформ у країнах Східної Європи з метою їх переходу до ринкової економіки. Україна є членом ЄБРР з серпня 1992 року. ЄБРР працює лише на комерційних засадах. Банк надає тільки цільові кредити під конкретні проекти приватним і державним структурам на потреби розвитку економіки (60% позичкових засобів спрямовуються у приватний і 40% – у державний сектор). [58].

ЄБРР є Адміністратором двох міжнародних фондів – Рахунку ядерної безпеки і Чорнобильського фонду «Укриття», з яких фінансуються проекти міжнародної технічної допомоги з підготовки Чорнобильської АЕС зі зняття з експлуатації і перетворення об'єкта «Укриття» в екологічно безпечну систему [92].

Крім активної діяльності по наданню порівняно дешевих позик, ці міжнародні фінансові інституції проводять кваліфікований аналіз і здійснюють постійний моніторинг українського фінансового ринку. Однак, за твердженням окремих експертів [2], їх рекомендації учасникам фінансового ринку не завжди відповідають національним інтересам і не всі фінансові проекти є ефективними.

На думку науковців [191, 253, 283, 333 та ін.] в співпраці України зі Світовим банком необхідно змінити стратегію роботи, а саме переорієнтувати залучення коштів з підтримки проектів поточного рівня споживання (система проектів) на проекти структурної та інноваційної перебудови виробничих потужностей національної економіки. Необхідно зосередити увагу на необхідність залучення коштів для фінансування проектів у високотехнологічних галузях української економіки, а саме інвестиції в створення в Україні сучасної галузі з високою доданою вартістю.

Співпраця повинна розглядатися як інструмент забезпечення потреби в ресурсах економічного зростання. Форми і механізми співпраці повинні бути спрямовані на досягнення конкретних результатів в подальшому соціально-економічному розвитку нашої країни [192, 253].

Результати дослідження дають підставу стверджувати, що, діяльність учасників ринку відбувається в умовах постійних зовнішніх і внутрішніх впливів державних та міжнародних фінансових інституцій. Роль фінансових інституцій зумовлена регулюючою, стимулюючою та розподільчою функціями держави. Діяльність фінансових інституцій впливає на економічну безпеку як окремого учасника ринку, так і на безпеку ринку в цілому.

Висновки до розділу 3

Комплексний аналіз економічної безпеки підприємницької діяльності суб'єктів господарювання дозволяє зробити наступні висновки.

З метою забезпечення належного рівня економічної безпеки у процесі функціонування суб'єктів господарювання виявлені основні загрози зовнішнього та внутрішнього характеру, які на сьогодні наносять найбільшу шкоду бізнесовій діяльності. На основі аналітичного оцінювання діяльності українських підприємств встановлено, що на сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки найбільш суттєвими загрозами підприємництву є політичні, правові і технологічні загрози.

За результатами досліджень виявлено, що зміни в умовах руху трудових ресурсів є основними причинами потреби у кваліфікованому персоналі не тільки інфраструктурних, а й основних виробничих підрозділів підприємств.

В ході дослідження виявлено, що підприємства несуть не тільки фінансові втрати від діяльності несумлінних інсайдерів. Втрата інформації з обмеженим доступом може привести до втрати довіри клієнтів і партнерів, дискредитацією іміджу фірми перед контролюючими органами і владними структурами, небажаних настроїв серед персоналу.

Аналіз наявності сільськогосподарської техніки на сільськогосподарських підприємствах за організаційно-правовими формами господарювання виявив, що найбільша кількість технічних засобів знаходиться у розпорядженні господарських товариств, приватних підприємств та фермерських господарств, а найменша кількість закріплено за кооперативами та державними підприємствами.

Слід зауважити, що розвиток науково-технічного прогресу і впровадження його досягнень не тільки стимулює підвищення продуктивності виробництва, але й вносить зміни в ринкові механізми, підвищуючи їх ефективність. Впровадження інновацій прискорює обмін інформацією та процедури купівлі-продажу, викликає появу нових фінансових інструментів.

Слід відзначити, що складність узагальнення принципів побудови відносин учасників ринку свідчить про багатогранність і індивідуальність кожного з його сегментів, що існують в швидкозмінних умовах економічної дійсності.

Принципи відносин суб'єктів господарювання як учасників ринку з огляду на його керуючий вплив у забезпеченні економічної безпеки також мають свої особливості, проте з усієї множини можна виділити такі, що дійсні для всіх.

Аналіз умов і результатів діяльності підприємств, врахування зовнішніх і внутрішніх загроз та сприятливих чинників у їх діяльності є необхідною умовою безпечного ведення бізнесу і важливим етапом забезпечення їх економічної безпеки.

Основні наукові результати, викладені в третьому розділі дисертації, були апробовані на науково-практичних конференціях та опубліковані в авторській монографії і в наукових фахових виданнях: [423, 425, 427, 431, 432, 439, 440, 442, 443, 449, 452, 455, 456].

РОЗДІЛ 4

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОЛПШЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

4.1 Організаційно-правові напрями формування механізму забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання

Потреба в організованості процесу забезпечення безпеки суб'єктів господарювання виникла з появою підприємництва. На самому початку розвитку ринкових відносин цей процес зводився лише до фізичної охорони товарів і продавців. Але згодом знадобилося охороняти не тільки фізичні та матеріальні об'єкти, а й майнові права. Подальший розвиток підприємництва виявив необхідність у прогнозуванні небезпечних ситуацій, які можуть виникнути при веденні господарської діяльності. Це змусило підприємців завчасно дбати про засоби захисту, а отже – планувати його.

Забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання в сучасних умовах вже давно трансформувалося в окремий напрям економічної науки, який акумулює досвід успішного ведення і захисту бізнесу.

У науковій літературі є багато публікацій про механізм забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання. Українськими і закордонними вченими створено чималу інформаційну базу цієї проблемної сфери, однак динамічна природа економіки вимагає постійного розвитку і вдосконалення знань про захист підприємництва від негативних впливів і загроз.

Тематику механізму забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання досліджують у своїх роботах О. І. Барановський, Н. Д. Белоус, П. Т. Колісніченко, А. С. Марина, Л. Л. Мельник тощо

Очевидно, що механізм забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання є різновидом економічного механізму. Заслужовує на увагу

робота П. Т. Колісниченко [218], у якій досліджені відмінні особливості економічного механізму. Вони полягають у тому, що він:

- не може існувати без процесу, оскільки є його складовою частиною і налаштований на виконання тільки процесних функцій;
- не має власного управління та знаходиться в стані очікування управління процесом;
- під час поєднання з управлінням представляє внутрішній зміст процесу, його «ноу-хау»;
- повинен враховувати системність та синергічність взаємодії всіх елементів.

Як українські, так і закордонні вчені публікують досить велику кількість результатів наукових досліджень стосовно механізму забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання. Вони надають доволі вичерпний перелік та детальний опис його складових, але пряма дефініція механізму забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання присутня в роботах дуже обмеженої кількості науковців. Це зумовлено труднощами поєднання визначених ступенів свободи елементів процесу при застосуванні технічного терміну «механізм» з вірогідністю вибору напряму розвитку процесу забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання

Найбільш змістовні з них, на погляд автора, представлені в таблиці 4.1.

Таблиця 4.1

Підходи науковців до дефініції механізму економічної безпеки

Автор, джерело	Визначення
1	2
Аверічев І. М. [1, с.185]	послідовність заходів з економічної безпеки, яка зумовлена сукупністю взаємозалежних елементів, що формують стан і зміст процесів, відповідно до визначених параметрів ефективності спрямованих на досягнення відповідного рівня.
Васильців Т.Г., Волошин В.І., Бойкевич О.Р., Каркавчук В.В. [60, с. 63]	невід'ємний елемент системи безпеки [підприємства], базується на завданнях і принципах безпеки, передбачає системну сукупність методів, інструментів та конкретних заходів реалізації політики гарантування безпеки.
Левковець Н.П. [253, с. 334]	сукупність нормативно-правових актів, методів, заходів, завдяки яким відбувається дія суб'єкта на об'єкт для створення безпеки та протидії загрозам

1	2
Шевченко І.Л. [524, с. 129]	сукупність основних елементів дії на процес створення та реалізації управлінських рішень по забезпеченню стабільності складових економічної безпеки підприємства та інтересів компанії
Білошкурська Н.В. [35, с. 25]	поєднання мети, цілей, завдань, принципів, методів, функцій, засобів, що дозволяє діагностувати, прогнозувати і контролювати стан економічної безпеки для прийняття адаптивних рішень щодо розвитку підприємства
Міщенко С.Г. [295, с.73]	взаємопов'язана сукупність структур, засобів, методів і заходів, які формують безпеку бізнесу
Горячева К.С., [105, с.57]	єдність процесу управління і системи управління, що відповідає існуванню діалектичної суперечності змісту (процес управління) і форми (структура управління)
Мойсеєнко І.П., Марченко О.М., [296, с.87]	управлінські дії, спрямовані на використання можливостей та ресурсів підприємства, які б забезпечували системно-синергетичні ефекти реалізації захисту його фінансово-економічних інтересів від ідентифікованих реальних та потенційних загроз зовнішнього та внутрішнього характеру
Орлова В.В. [319, с. 110]	комплекс взаємозалежних модулів, що визначають порядок розробки і реалізації управлінських рішень, пов'язаних з формуванням тактичних і стратегічних планів захисту пріоритетних фінансових інтересів підприємства від різних загроз
Гордієнко Т.В. [103, с.80]	засіб виявлення кризових ознак на кожній стадії існування економічної системи, це система управління економічними відносинами між власниками, інвесторами, кредиторами, податківцями тощо за допомогою важелів (системи показників), які є індикаторами, що характеризують стан фінансово-господарської діяльності, спрямована на впровадження відповідних стимулів, методів та заходів запобігання або усунення кризових явищ
Скибицький О.М. [417, с.74]	система дій на об'єкт з метою досягнення бажаного результату, що включає сукупність елементів, внутрішня взаємодія яких приводить механізм у рух.
Лебедко С.А. [252, с. 154]	взаємопов'язана сукупність структурних елементів зі зворотним зв'язком, сформована з урахуванням системи визначених принципів, основним з яких є відповідальність, враховує особливості діяльності ... підприємств та в процесі реалізації якого використовується обґрунтований комплекс організаційно-технологічних, фінансово-економічних й аналітичних інструментів.
Хлевицька Т.Б. [502, с. 314]	сукупність правил, процедур, методів, моделей, важелів і форм управління процесами запобігання, профілактики, подолання кризи, зниження рівня її негативних наслідків щодо діяльності підприємства, спрямованих на формування різнорівневих систем заходів запобігання виникненню та негативному впливу небезпек і загроз, а також збереження стабільності функціонування економічної системи

Джерело: сформовано автором

При дослідженні проблемної сфери даного розділу дисертаційної роботи необхідно враховувати цілі і принципи економічної безпеки суб'єктів господарювання.

Механізм забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання ініціює мотиваційний, організаційний, забезпечуючий, контрольний і антикризовий процеси у підприємницькій діяльності.

Мотиваційний процес стосується суб'єктивної сторони забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання. Він полягає у ініціюванні стимулів ефективної діяльності, спрямованої на виконання прийнятих рішень і запланованих завдань з метою досягнення цілей підприємства. В мотиваційному процесі задіяний обґрунтований комплекс економічних, соціальних та інституційних інструментів. Можна виділити дві складові мотиваційного процесу у забезпеченні економічної безпеки: примус і спонукання.

Примус – процес створення таких умов існування і взаємодії суб'єктивних складових процесу господарювання (персонал, постачальники, споживачі, інсайдери тощо), при яких вони змушені виконувати умови і правила економічної безпеки під загрозою матеріальної, адміністративної чи кримінальної відповідальності. Прикладами можуть слугувати жорстко регламентовані правила операційно-касового обслуговування клієнтів банків, матеріальна відповідальність сторін за порушення умов господарських угод, кримінальна відповідальність за крадіжку або пошкодження майна фірми і т. ін.

Спонукання – процес мотивації учасників процесу господарювання, при якому вони за матеріальними, моральними, етичними, психологічними мотивами заохочуються до виконання умов і правил забезпечення економічної безпеки підприємства. В якості заохочення можуть виступати цінні подарунки, премії, грамоти, збільшення посадового окладу, підвищення на посаді тощо.

Основними умовами результативності процесу мотивації є:

- наявність у об'єктів мотивації потенціалу для збільшення своєї корисності;

- наявність у розпорядженні суб'єкта господарської діяльності достатніх ресурсів для здійснення необхідного мотиваційного впливу;

- наявність комплексного забезпечення, яке гарантує відповідність і адекватність мотиваційного впливу.

Суть організаційного процесу, що ініціюється механізмом забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання полягає в формуванні ефективної організаційної структури, яка сприяє досягненню цілей підприємства. Організаційний процес стосується всіх об'єктів і суб'єктів проблемної сфери, узгоджує їх цілі, завдання, методи управління, внутрішні структури і технології і впливає на результативність господарювання.

Основними умовами результативності організаційного процесу є:

- здійснення певних видів діяльності (виробничої, фінансової, інвестиційної, торговельної, науково-дослідної тощо);

- наявність ресурсів для організації: матеріальних, людських, інформаційних, технологічних, інноваційних тощо;

- наявність зовнішнього впливу на господарські процеси (економічних умов, громадських організацій, міжнародних подій, законодавчих актів, конкурентів, менталітету суспільства тощо);

- горизонтальний структурний поділ за призначенням (виконання конкретних завдань);

- вертикальний структурний поділ за функціями, спрямований на координацію роботи, тобто здійснення процесу управління;

- необхідність координації і управління господарськими процесами.

Суть процесу забезпечення полягає в створенні умов для досягнення цілей господарської діяльності через встановлення цільового рівня економічної безпеки. Це комплекс заходів, спрямованих на задоволення матеріальних, транспортних, побутових та інших потреб структурних елементів підприємства для вирішення повсякденних завдань господарської діяльності.

Основними умовами результативності процесу забезпечення є:

- наявність тимчасово вільних високоліквідних ресурсів;
- можливість оперативного перерозподілу ресурсів між структурними елементами підприємства у випадку необхідності для підвищення ефективності господарської діяльності чи рівня економічної безпеки;
- своєчасність і достатність наданих ресурсів для виконання поставлених завдань.

Контрольний процес, що ініціюється механізмом забезпечення економічної безпеки підприємства – комплекс заходів супроводження процесу господарювання, направлений на захист його ресурсів і підтримання визначеного рівня економічної безпеки.

Основними умовами результативності процесу контролю є:

- наявність системи економічної безпеки як інструментарію суб'єкта господарювання;
- постійний моніторинг результативності процесу господарювання, рівня економічної безпеки, суттєвості зовнішніх і внутрішніх негативних впливів, ефективності засобів і методів захисту;
- наявність необхідних ресурсів і методик оперативного реагування на збурюючі впливи і виявлення їх на початковій стадії;
- достатній запас стійкості до негативних впливів, який дозволяє підтримувати належний рівень економічної безпеки суб'єкта господарювання протягом довготривалого часу ліквідації загрози.

Процес антикризового управління, що ініціюється механізмом забезпечення економічної безпеки підприємства – комплекс заходів щодо прогнозування кризових ситуацій в господарській діяльності підприємства і ліквідації їх наслідків. Основними умовами результативності процесу антикризового управління є:

- наявність сучасних засобів і методик для своєчасної діагностики кризового стану;

– готовність до впровадження жорстких правил і обмежень, не притаманних для організації господарського процесу в стабільних умовах відсутності суттєвих загроз існуванню підприємства;

– наявність кадрових і економічних ресурсів для ініціації і проведення процесу антикризового управління.

Вищезазначені процеси, що ініціюються механізмом забезпечення економічної безпеки підприємства відносяться до типу управлінських процесів і є невід’ємними складовими процесу господарювання. Окреслення даних процесів дозволяє, на відміну від існуючих підходів, визначити місце економічної безпеки в загальному процесі господарювання.

Отже, механізм забезпечення економічної безпеки суб’єкта господарювання можна трактувати як систему цілей, принципів, методів і важелів, що дають змогу у випадку очікування або настання негативного збурювального процесу перетворити рух економічних ресурсів на рух засобів захисту, спрямований на мінімізацію ризиків і загроз господарській діяльності (рис. 4.1).

Рис. 4.1 Механізм забезпечення економічної безпеки суб’єктів господарювання

Джерело: авторська розробка

На відміну від існуючих, таке трактування механізму забезпечення економічної безпеки реалізує його головну функцію трансформації економічних ресурсів суб'єкта господарювання в інструменти захисту. Це дає можливість конкретизувати вимоги до складу і якості економічних ресурсів, мобілізованих на забезпечення економічної безпеки.

Правовий фундамент механізму забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання становлять Конституція України, законодавчі акти, що визначають базу правового забезпечення господарської діяльності суб'єктів підприємництва, законодавчі акти, що регулюють відносини у сфері забезпечення економічної безпеки бізнесу, галузеві, відомчі та внутрішні нормативно-правові документи з економічної безпеки підприємств.

Слід зазначити, що в Україні досі не прийнято жодного законодавчого акту державного рівня, який би безпосередньо регулював діяльність суб'єктів господарювання з приводу організації і проведення процесу забезпечення їх економічної безпеки.

У законодавчих документах державного рівня діяльність суб'єктів господарювання із забезпечення їх економічної безпеки регулюється лише опосередковано.

Так, в Основному Законі України визначено, що «забезпечення економічної безпеки України є найважливішою функцією держави», а у ст. 42 закріплено право кожного на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, та обов'язок держави із забезпечення захисту конкуренції у підприємницькій діяльності та захисту прав споживачів.

Зведені нормативно-правові акти (кодифіковане законодавство) системно і вичерпно регулюють певні сфери суспільних відносин – на рівні галузі або підгалузі права. Практично всі вони зачіпають ті чи інші аспекти господарської діяльності. На сьогодні чинними є 22 кодекси України: Цивільний, Сімейний, Земельний, Житловий, законів про працю, Господарський, Кримінальний, про адміністративні правопорушення, Бюджетний, Податковий, Митний, Цивільний процесуальний, адміністративного судочинства, Господарський

процесуальний, Кримінальний процесуальний, Кримінально-виконавчий, Повітряний, Лісовий, про надра, Водний, торговельного мореплавства, цивільного захисту. На стадії опрацювання знаходяться проекти Трудового, Виборчого кодексів України, а також змін до чинних кодексів. Основним кодексом, що регулює відносини є Господарський.

Слід зазначити, що закони України з питань безпеки, а саме Закон України «Про основи національної безпеки України», Закон України «Про охоронну діяльність», зокрема Закони України «Про прокуратуру», «Про міліцію», «Про Службу безпеки України», «Про державну податкову службу в Україні» регулюють діяльність суб'єктів забезпечення економічної безпеки, а не сам процес її забезпечення. У цьому випадку суб'єктом реалізації механізму забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання є держава в особі уповноважених органів державної влади.

Відомчі та галузеві нормативно-правові документи (міністерств, відомств, об'єднань), які стосуються ведення господарської діяльності зачіпають також лише окремі питання економічної безпеки. Для прикладу можна навести Постанову Ради центральної спілки споживчих товариств України «Про Концепцію економічної безпеки споживчої кооперації України» [379], Постанову Кабінету Міністрів «Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері автомобільного транспорту та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю) Державною службою з безпеки на транспорті» тощо Перелік окремих нормативних документів, що регулюють визначені напрями забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання наведений в Додатку Л.

При веденні господарської діяльності у суб'єктів підприємництва формуються зовнішні та внутрішні взаємовідносини.

Зовнішні взаємовідносини:

– з державою з приводу податкових та інших платежів у бюджет та державні цільові фонди, бюджетне фінансування, одержання субсидій;

- між окремими підприємствами у зв'язку з спільними фінансовими інвестиціями у цінні папери та одержанням на них доходу, здійсненням пайових внесків, участю у розподілі прибутку від спільної діяльності, одержанням і сплатою штрафних санкцій;

- з банківськими установами у зв'язку з відкриттям банківських рахунків у національній та іноземній валютах, одержанням та погашенням кредитів, сплатою відсотків за кредитними ресурсами переказом коштів тощо;

- з страховими компаніями у зв'язку з оформленням страхових договорів, сплатою та отриманням страхових платежів;

- між окремими підприємствами з приводу взаємних розрахунків між постачальниками і покупцями;

- з міжнародними організаціями з приводу інвестування, кредитування, консультаційних та посередницьких послуг;

- з державними владними структурами з приводу захисту майнових прав;

- інші взаємовідносини.

Внутрішні:

- пов'язані з формуванням статутного капіталу та інших фондів суб'єкта підприємництва;

- пов'язані із організацією підготовки і проведення виробничого процесу;

- пов'язані з розподілом чистого прибутку та його використанням;

- пов'язані з формуванням та використанням фонду амортизаційних відрахувань;

- пов'язані з формуванням, розподілом і перерозподілом ресурсів в процесі господарювання;

- пов'язані з соціально-кадровими особливостями організації виробництва та його інфраструктури;

- пов'язані внутрішньо корпоративними настроями інсайдерів.

На суб'єкти господарювання здійснюється регуляторний і консультативний вплив з боку зовнішнього оточення (рис. 4.2).

Рис. 4.2 Зовнішні впливи на забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання

Джерело: авторська розробка

Регулятивний вплив, спрямований на забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання здійснюється системою повноважних органів, до яких належать:

- органи загальної компетенції (Кабінет Міністрів, місцеві державні адміністрації);
- органи спеціальної галузевої компетенції, (Міністерство фінансів України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство закордонних справ України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство юстиції України);
- органи спеціальної функціональної компетенції (Рада Національної безпеки і оборони України, Національний банк України, Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку України, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, органи прокуратури та судові органи України);

- органи територіального управління та місцевого самоврядування;
- органи громадського контролю (громадські організації, професійні і творчі спілки, організації роботодавців, благодійні релігійні організації, недержавні засоби масової інформації, інші непідприємницькі товариства і установи);
- інсайдери та їх повноважні представники.

Зовнішній консультативний вплив, спрямований на забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання здійснюється системою органів, до яких належать:

- органи страхування (державні і недержавні страхові компанії, товариства взаємного страхування, фонди гарантування вкладів тощо);
- органи нотаріату;
- органи юриспруденції;
- органи аудиту;

Рис. 4.3 Внутрішні впливи на забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання

Джерело: авторська розробка

– органи статистики.

На суб'єкти господарювання здійснюється внутрішній регуляторний і консультативний впливи (рис. 4.3).

Елементами внутрішнього регулятивного впливу на процес забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання є складові менеджменту (рис. 4.4), а саме:

- фінансово-економічний менеджмент;
- матеріально-технічний менеджмент;
- соціальний менеджмент;
- організаційно- регулятивний менеджмент.

Рис. 4.4 Складові менеджменту як елементи забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання

Джерело: згруповано автором на основі [37, 38, 70]

Складність сучасних умов організації і контролю процесу забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання вимагає максимальної узгодженості всіх елементів менеджменту підприємства.

Фінансово-економічний менеджмент є процесом управління формуванням, розподілом і використанням економічних ресурсів суб'єкта господарювання та оптимізації обігу його фінансових ресурсів.

Матеріальна основа фінансового менеджменту – реальний грошовий обіг, тобто економічний процес, який зумовлює рух вартості, що супроводжується певним потоком грошових платежів та розрахунків [208, 494 тощо].

Головна мета фінансово-економічного менеджменту в ракурсі забезпечення економічної безпеки полягає в забезпеченні максимальної захищеності фінансово-економічних ресурсів суб'єкта підприємництва в поточному та перспективному періодах, набутті здатності покриття всіх витрат, пов'язаних з їх використанням і досягненні прийняттого рівня доходів на умовах адекватного ризику.

Фінансово-економічний менеджмент реалізує головну мету й основні завдання шляхом реалізації накопичувальної, розподільчої і контрольної функцій управління ресурсами.

Накопичувальна функція виявляється в своєчасній та повній акумуляції та концентрації фінансово-економічних ресурсів на забезпечення економічної безпеки господарської діяльності суб'єкта підприємництва у фондах грошових коштів. Розподільна функція проявляється в масштабі підприємства через розподіл і перерозподіл усіх ресурсних надходжень і виокремлення з їх множини фінансово-економічних ресурсів на забезпечення економічної безпеки. Розподільна діяльність потребує перманентних інвестиційних надходжень; залучення тимчасово вільних ресурсів та їх спрямування на потреби захисту бізнесу.

Контрольна функція фінансово-економічного менеджменту тісно пов'язана з попередніми, вона полягає в контролі ефективності використання фінансово-економічних ресурсів на потреби забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання шляхом аналізу і оцінювання результативності його захисту від дестабілізуючих впливів.

До основних завдань менеджменту економічної безпеки відноситься не тільки акумулювання, розподіл і контроль фінансово- економічних ресурсів суб'єкта господарювання на потреби процесу забезпечення економічної безпеки, а й убезпечення всіх відносин, які виникають у процесі підготовки виробництва, виготовлення і реалізації продукції, отримання і розподілу доходів, формування і використання фондів грошових коштів тощо.

Організація процесу забезпечення безпеки капіталу суб'єкта господарювання містить заходи з безпечного формування, розподілу і перерозподілу власного, залученого і запозиченого капіталу.

Головною метою управлінням капіталом суб'єкта господарювання є залучення та постійна підтримка достатнього обсягу капіталу для забезпечення і можливого розширення бізнесової діяльності та забезпечення її дієвого захисту.

Одним з головних чинників стабільної роботи суб'єкта господарювання є наявність надійних джерел якісної сировини і здатного до розширення ринку збуту готової продукції. Безпека сировини і готової продукції є одним з напрямів матеріально-технічного менеджменту забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання.

В умовах обмеженості і скінченності сировинних ресурсів і збільшення пропозиції готових продуктів існує реальна загроза зростання кількості недобросовісних постачальників. Їх негативний вплив на економічну безпеку суб'єкта господарювання може проявлятися у:

- втрати коштів через цінові маніпуляції постачальників;
- втрати частини споживачів в результаті випуску продукції, виготовленої з неякісної сировини;
- втрати економічних вигод в результаті невдалого вибору постачальників через їх недобросовісну конкуренцію;
- втрати коштів в результаті придбання товару по завищеним цінам через змову постачальників;

– втрати коштів через кримінальні відкати інсайдерам всередині підприємства;

– втрати коштів через не поставку сировини (продукції) постачальником-фантомом.

Для визначення шляхів захисту від недобросовісних постачальників необхідно розглянути вищезазначені випадки більш детально.

Цінові маніпуляції – поширений вид шахрайства. Він полягає у введення в оману покупця вкрай низькою (і тому кращою порівняно з іншими) ціною на конкурентний товар до підписання угоди про постачання. Після підписання угоди постачальник виставляє рахунки на свій товар у рази вищі, ніж попередньо заявлені.

Прикладом цінових маніпуляцій з електроенергією є «вичікування ціни». Об'єми електроенергії, які не були продані на ринку «на добу наперед», можуть бути продані на внутрішньодобовому ринку. Але якщо і на цьому сегменті ринку їх не продали, тоді ці об'єми електроенергії підлягають реалізації на балансуєчому ринку. Тому, деякі учасники ринку електроенергії виставляють у нічний час на внутрішньодобовий ринок заявки на купівлю електричної енергії. Ціна може бути в два-три рази нижче ринкової. Це призводить до недоотримання грошей генеруючими підприємствами і отримання невинуватених прибутків окремими постачальниками.

Більшість підприємств практикує вибіркочу перевірку відповідності поставленої продукції заявленим характеристикам перед її подальшим запуском у виробництво. Це зумовлено великими обсягами поставок і тривалим терміном перевірки. Як правило, перевіряється кілька одиниць продукції з кожної партії. Таким чином внутрішньопартійний брак від постачальника напівфабрикатів (деталей, вузлів, агрегатів) може трансформуватися у прихований дефект готової продукції. Навіть якщо цей дефект виявиться при проведенні технічного контролю вихідної продукції, підприємство несе збитки через витрати часу на заміну дефектних деталей і у вигляді штрафних санкцій за порушення термінів поставки.

Недобросовісна конкуренція може привести до хибного вибору постачальника. Недобросовісні постачальники переманюють клієнтів, розповсюджуючи серед них неправдиву інформацію, яка порочить ділову репутацію конкурентів. В результаті підприємство втрачає вигідні контракти на постачання продукцією вищої якості або по нижчим цінам.

Змова постачальників у встановленні завищених цін на свою продукцію також наносить матеріальні збитки підприємству-покупцю, і тому є загрозою його економічній безпеці. Зазвичай, такі оборудки проводяться під час тендерних закупівель. Найпоширенішою схемою шахрайства є спільне завищення ціни з наступною відмовою від торгів на користь одного з постачальників.

Завищення цін на поставлені товари може бути ініційоване внутрішніми інсайдерами підприємства, відповідальними за проведення тендерів, з метою отримання корисної вигоди у вигляді «відкатів». Звісно, що збитки несе підприємство, яке проводить тендер, адже «відкати» «закладені» недобросовісним постачальником у ціну товару.

З розвитком електронних технологій в сфері торгівлі товарами і послугами постійно вдосконалюються кримінальні технології незаконного збагачення. Одним з багатьох видів шахрайських дій є постачальники-фантоми. Це реально неіснуючі фірми, які мають свої одноденні інтернет-сайти і необхідні для проведення кримінальної оборудки реквізити. Після повної або часткової передоплати товару вони просто зникають. Більшість випадків шахрайства цього типу відбувається з малими або мікропідприємствами, які не мають достатніх можливостей перевірки надійності постачальників.

Загрози економічній безпеці суб'єкта господарювання надходять не тільки з боку постачальників продукції. До проблемної сфери економічної безпеки відноситься також і безпека готової продукції. Проведені дослідження дають можливість визначити основні канали втрат через реалізацію готової продукції.

1. Втрати в результаті повернення готової продукції через недосконалість або відсутність вихідного контролю її якості і відповідності заявленим характеристикам. Такі втрати можливі через халатність або низький професіоналізм персоналу, що здійснює вихідний контроль готової продукції, через недосконалість технології перевірки, через застосування адміністративного ресурсу (відправка продукції без вихідного контролю у зв'язку з зривом термінів відвантаження).

2. Втрати в результаті несвоєчасної оплати покупцем вже отриманої ним готової продукції підприємства. Величина втрат залежить від обсягу поставки, умов угоди між підприємством і покупцем, наявності гарантій оплати або страхового відшкодування тощо.

3. Втрати частини покупців в результаті появи аналогічної продукції конкурентів за нижчими цінами. В ідеальному випадку підприємство повинно нарощувати темпи виробництва продукції пропорційно до зростання попиту. Проте це не убезпечує його від бажання інших виробників поставляти на ринок аналогічну продукцію.

4. Втрата позицій на ринку збуту через застарілість технологій виробництва або фізичний знос основних засобів. Застарілість технологій виробництва приводить до зниження порівняно з конкурентами продуктивності праці і збільшення собівартості продукції. Підприємство поступово втрачатиме позиції на ринку збуту через неможливість зменшення цін. Знос основних засобів впливає на якість продукції. Звісно, що продукція зі зниженням якості поступово втрачає попит.

5. Втрати готової продукції в результаті її відвантаження покупцям-фантомам. Зазвичай такими покупцями є фірми-одноденки, відкриті по підробленим або викраденим документам.

Слід зазначити, що вищенаведений перелік випадків не є вичерпним, проте підтверджує нагальну необхідність проведення ретельної перевірки партнерів по бізнесу. При цьому повинні враховуватись наступні аспекти.

1. Перевірка наявності документально підтвердженого досвіду виконання аналогічних договорів шляхом встановлення в тендерній документації відповідних кваліфікаційних критеріїв (наприклад надані постачальниками відгуки від попередніх замовників).

2. Введення обов'язкового забезпечення тендерної пропозиції у вигляді гарантії (банківської, страхової, іншої фінансової організації тощо).

3. Внесення забезпечення виконання договору про закупівлю відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі» [387] Замовник самостійно обирає вид забезпечення виконання договору відповідно до статті 546 глави 49 Цивільного кодексу [509] (застава, порука, завдаток, гарантія). Найбільш оптимальними вважаються банківська гарантія або грошова застава.

4. Застосування санкцій: відшкодування збитків, стягнення штрафних санкцій, оперативно-господарських санкцій.

5. Застосування методів оплати лише за фактом отримання та перевірки поставленого товару.

6. Застосування спеціальних методів підбору і перевірки інсайдерів, відповідальних за постачання і збут на підприємстві. Періодична зміна членів тендерних комітетів, постійний (не тільки за необхідності) моніторинг ринків сировини і збуту.

Питання впровадження інновацій в господарську діяльність частково розглянуті в п.п. 2.4, п.п.3.2, п.п.3.3. В сучасних умовах конкурентної економіки України і світу інновації стають не тільки зброєю для отримання прибутку, а й стилем життя для окремих верств населення.

Аналіз наукових джерел [208, 494 тощо] дозволяє визначити основні проблеми впровадження інноваційних продуктів і технологій, які суттєво впливають на забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання:

1) низька ефективність методів управління процесом впровадження інновацій;

2) несумісність існуючих технологій і обладнання з впроваджуваними інноваційними продуктами;

3) низька кваліфікація персоналу, несприйняття нововведень кадровими робітниками, їх небажання освоювати нові технології та обладнання, недостатність працівників з досвідом впровадження інновацій тощо;

4) низька окупність інноваційних нововведень порівняно з очікуваною, швидке відтворення інноваційних технологій конкурентами, надвисока вартість ефективного інноваційного обладнання і технологій тощо;

5) надвисока вартість ремонту і обслуговування інноваційного обладнання;

6) падіння якості готової продукції при використанні новітніх технологій.

Для визначення показників інтегральної оцінки ефективності управління інноваціями економічної безпеки суб'єктів підприємництва пропонується використання інфологічного підходу на основі семантичної мережі з використанням ER-діаграм. Розроблена ER-діаграма дозволяє представити проблемну сферу інтегральної оцінки ефективності управління інноваціями у економічній безпеці на понятійному рівні, позбавитись надлишкових даних при описі, виділити зв'язки між структурними елементами.

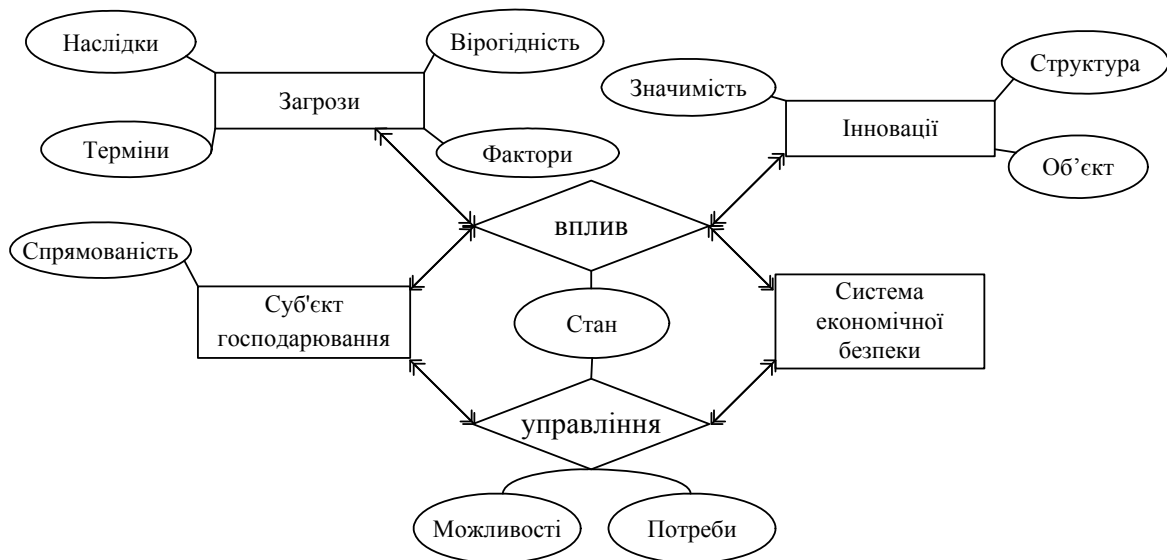

Рис. 4.5 ER-діаграма інтегральної оцінки ефективності управління інноваціями у економічній безпеці

Джерело: розроблено автором

Виходячи з завдання дослідження за основні типи сутності автором обрані «інновації», «загрози», «суб'єкт господарювання» і «система економічної безпеки» (рис.4.5).

Відокремлюючи типи сутностей з множини даних, що належать до задачі визначення цільових критеріїв та показників інтегральної оцінки ефективності управління інноваціями суб'єктів підприємництва, після складання словника даних та видалення синонімів визначено, що тип сутності «інновації» має чотири атрибути (об'єкт, значимість, стан, структура), тип сутності «загрози» – також чотири (фактори, терміни, вірогідність, наслідки). Тип сутності «суб'єкт господарювання» має чотири атрибути (спрямованість, стан, можливості, потреби), а тип сутності «система економічної безпеки» – три атрибути (стан, можливості, потреби). Спільні атрибути, які одночасно належать типам сутності визначені як атрибути відповідних зв'язків. Формалізація атрибутів типів сутностей дозволить здійснити перехід від логічного представлення задачі до чіткої математичної моделі (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Формалізація атрибутів типів сутності

Атрибути	Показники (коефіцієнти)
1	2
Інновації	
Об'єкт	Частка інновацій в необоротних активах
	Частка інновацій в основних засобах
Значимість	Коефіцієнт затребуваності інновацій
Стан	Частка задіяних інновацій
	Коефіцієнт власних інновацій
Структура	Коефіцієнт структури інновацій
Загрози	
Фактори	Коефіцієнт загального впливу конкурентного середовища
Терміни	Коефіцієнт інтенсивності конкуренції
Вірогідність	Коефіцієнт економічного ризику (економічного важеля)
Наслідки	Частка власних коштів у покритті втрат
Суб'єкт господарювання	
Спрямованість	Чистий дисконтований дохід
Стан	Модифікована ставка рентабельності
	Операційна рентабельність інновацій
	Внутрішня норма рентабельності

Продовження таблиці 4.2

Можливості	Коефіцієнт амортизації інновацій
Потреби	Коефіцієнт вартості інноваційних заходів
Система економічної безпеки (СФБ)	
Стан	Коефіцієнт автономії (незалежності) СФБ
	Коефіцієнт завантаженості СФБ
Можливості	Коефіцієнт швидкодії СФБ
Потреби	Питома вага економічних втрат через неефективність СФБ

Джерело: сформовано автором

Кожному атрибуту відповідатиме визначений показник (коефіцієнт), що входить до складу математичної формули. Опис та призначення атрибутів представлені в табл. 4.3.

Таблиця 4.3

Опис та призначення атрибутів

Атрибути	Призначення
1	2
Інновації	
Об'єкт	Описує об'єкт впровадження інновацій
Значимість	Описує ступінь необхідності впровадження інновацій
Стан	Описує зміни економічного стану суб'єкта господарювання після впровадження інновацій
Структура	Описує структуру та склад інновацій
Загрози	
Фактори	Описує попередні умови діяльності суб'єкта господарювання, обставини, що викликали зміну його стану
Терміни	Описує терміни дії загроз та їх періодичність
Вірогідність	Описує можливість досягнення певного рівня економічної безпеки в умовах, які можуть бути відтворені необмежену кількість разів
Наслідки	Описує результати впливу середовища діяльності суб'єкта господарювання
Суб'єкт господарювання	
Спрямованість	Описує цільове об'єднання ресурсів для досягнення мети господарської діяльності
Стан	Описує зміни економічного стану суб'єкта господарювання після впровадження інновацій
Можливості	Описує можливості суб'єкта господарювання після впровадження інновацій
Потреби	Описує потреби суб'єкта господарювання в інноваціях
Система економічної безпеки (СФБ)	
Стан	Описує зміни стану системи економічної безпеки після впровадження інновацій
Можливості	Описує можливості системи економічної безпеки після впровадження інновацій
Потреби	Описує потреби системи економічної безпеки в інноваціях

Джерело: сформовано автором

Спираючись на системний, відтворювальний та процесний підходи, враховуючи ієрархією організаційної структури в управлінні суб'єктом господарювання, автором розроблено матрицю показників для інтегральної оцінки ефективності інновацій на оперативному, тактичному, стратегічному рівнях управління (табл. 4.4).

Якщо до складу локального цільового показника включено більше одного коефіцієнта (наприклад $I_{ІН1}$, $I_{ЗАГ2}$ тощо), він розраховується як середнє арифметичне значення складових.

Для показників, позитивна тенденція яких проявляється в збільшенні абсолютного або відносного значення, застосовується нормалізуюча функція:

$$K_i = \frac{X_{ij}}{P_{opt}} \rightarrow \max \quad (4.1)$$

Якщо позитивна динаміка показника полягає в зменшенні його значення, застосовується нормалізуюча функція:

$$K_i = \frac{P_{opt}}{X_{ij}} \rightarrow \min \quad (4.2)$$

де K_i – локальний індекс цільового показника (коефіцієнта);

X_{ij} – цільовий показник (коефіцієнт);

P_{opt} – оптимальне (рекомендоване) значення показника.

Таблиця 4.4

Матриця показників для інтегральної оцінки ефективності інновацій на оперативному, тактичному, стратегічному рівнях управління

Ранжування рівнів оцінки ефективності інновацій	Інновації, ($I_{ІН}$)		Загрози, ($I_{ЗАГ}$)		Система економічної безпеки ($I_{СЕБ}$)		Суб'єкт господарювання ($I_{СГ}$)	
	2	3	4	5	6	7	8	9
І. Індекс оперативної ефективності, $I_{ОЕІ}$	$I_{ІН1}$	Частка задіяних інновацій	$I_{ЗАГ1}$	Коефіцієнт інтенсивності конкуренції	$I_{СЕБ1}$	Коефіцієнт швидкодії СЕБ	$I_{СГ1}$	Операційна рентабельність інновацій
		Коефіцієнт власних інновацій		Коефіцієнт економічного ризику (економічного важеля)		Коефіцієнт завантаженості СЕБ		Коефіцієнт амортизації інновацій

Продовження таблиці 4.4

1	2	3	4	5	6	7	8	9
II. Індекс тактичної ефективності, I_{TEI}	I_{IH2}	Частка інновацій в необоротних активах	$I_{ЗА}$ $I_{Г2}$	Частка власних коштів у покритті втрат	$I_{СЕБ2}$	Коефіцієнт автономії (незалежності) СЕБ	$I_{СТ2}$	Внутрішня норма рентабельності
		Частка інновацій в основних засобах						Модифікована ставка рентабельності
III. Індекс стратегічної ефективності, I_{CEI}	I_{IH3}	Коефіцієнт затребуваності інновацій	$I_{ЗА}$ $I_{Г3}$	Коефіцієнт загального впливу конкурентного середовища	$I_{СЕБ3}$	Питома вага економічних втрат через неефективність СЕБ	$I_{СТ3}$	Чистий дисконтований дохід
		Коефіцієнт структури інновацій						Коефіцієнт вартості інноваційних заходів
IV. Інтегральний індекс ефективності інновацій, I_{EI}	I_{IH}	$K_i = \frac{X_{ij}}{P_{opt}} \rightarrow \max$ $K_i = \frac{P_{opt}}{X_{ij}} \rightarrow \min$	$I_{ЗА}$ $I_{Г}$	$K_i = \frac{X_{ij}}{P_{opt}} \rightarrow \max$ $K_i = \frac{P_{opt}}{X_{ij}} \rightarrow \min$	$I_{СЕБ}$	$K_i = \frac{X_{ij}}{P_{opt}} \rightarrow \max$ $K_i = \frac{P_{opt}}{X_{ij}} \rightarrow \min$	$I_{СТ}$	$K_i = \frac{X_{ij}}{P_{opt}} \rightarrow \max$ $K_i = \frac{P_{opt}}{X_{ij}} \rightarrow \min$

Джерело: розроблено автором

Інтегральна оцінка ефективності управління інноваційними ресурсами здійснюється з урахуванням побудови ієрархії організаційної структури управління суб'єкта підприємництва: на оперативному (I_{OE}), тактичному (I_{TE}), стратегічному (I_{CE}) рівнях.

Таким чином, інтегральний індекс (I_{EI}) є узагальнюючим показником, що надає комплексну оцінку ефективності управління інноваційними ресурсами економічної безпеки суб'єкта підприємництва з урахуванням ієрархії організаційних рівнів управління.

Практичну апробацію розробленого методичного інструментарію інтегральної оцінки ефективності управління інноваційними ресурсами економічної безпеки суб'єктів підприємництва на основі системного підходу, здійснено на базі депозитарної установи ТОВ «Креміль Брок», м. Кременчук.

Дані інтегральної оцінки ефективності управління інноваційними ресурсами ТОВ «Креміль Брок» представлені в табл. 4.5.

Інтегральна оцінка ефективності управління інноваційними ресурсами

ТОВ «Креміль Брок»

Види ресурсів	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	Середнє значення за період
1. Індекс оперативної ефективності, I_{OEI}						
ІТ-технології	0,251	0,210	0,123	0,211	0,321	0,223
Технічні	0,110	0,345	0,312	0,350	0,264	0,276
Організаційно-управлінські	0,305	0,310	0,256	0,345	0,382	0,320
За групою	0,203	0,282	0,214	0,294	0,319	0,263
2. Індекс тактичної ефективності, I_{TEI}						
ІТ-технології	0,091	0,111	0,151	0,142	0,156	0,130
Технічні	0,123	0,225	0,218	0,219	0,189	0,195
Організаційно-управлінські	0,012	0,015	0,018	0,014	0,016	0,015
За групою	0,051	0,072	0,084	0,076	0,078	0,072
3. Індекс стратегічної ефективності, I_{SEI}						
ІТ-технології	0,451	0,482	0,536	0,516	0,511	0,499
Технічні	0,231	0,255	0,286	0,291	0,305	0,274
Організаційно-управлінські	0,325	0,410	0,406	0,421	0,386	0,390
За групою	0,324	0,369	0,396	0,398	0,392	0,376
4. Інтегральний індекс ефективності інновацій, I_{EI}						
ІТ-технології	0,218	0,224	0,215	0,249	0,295	0,240
Технічні	0,146	0,271	0,269	0,281	0,248	0,243
Організаційно-управлінські	0,106	0,124	0,123	0,127	0,133	0,123
За групою	0,150	0,196	0,192	0,207	0,213	0,192

Джерело: розроблено автором

Динаміка оперативної, тактичної, стратегічної та загальної ефективності управління інноваційними ресурсами економічної безпеки ТОВ «Креміль Брок» представлена на рис. 4.6.

Аналіз результатів розрахунку інтегральних індексів ефективності інновацій за запропонованою методикою засвідчив, що за досліджуваний період (2014-2018 рр.) найвищий рівень ефективності управління інноваційними ресурсами економічної безпеки ТОВ «Креміль Брок» спостерігався в 2017 році, порівняно з іншими періодами.

В розрізі складових інтегрального індексу ефективності інновацій найвищі значення має індекс стратегічної ефективності I_{SE} . Це вказує на наявність

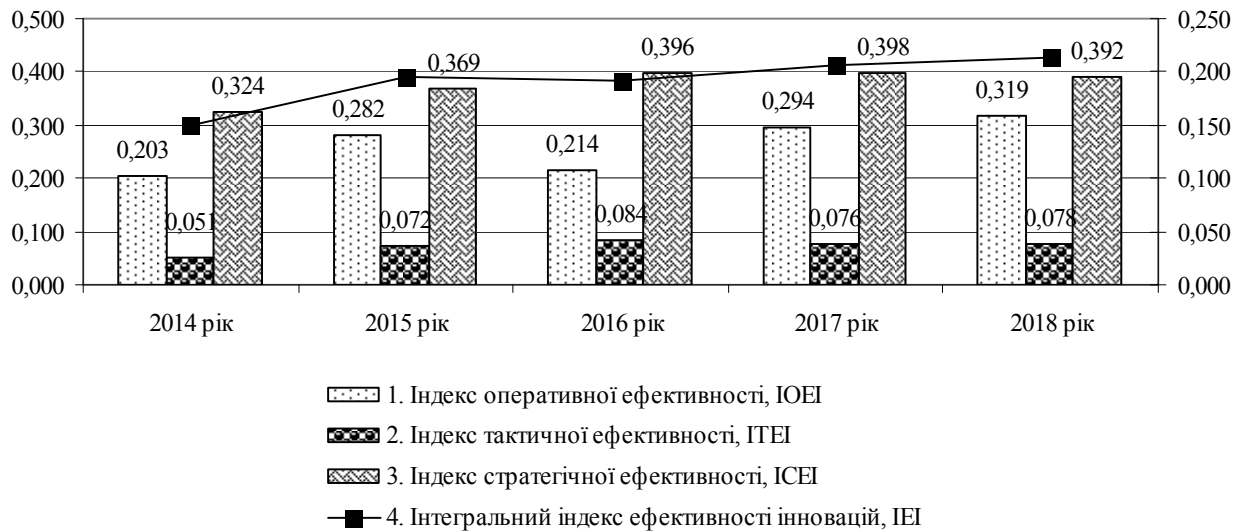

Рис. 4.6 Динаміка оперативної, тактичної, стратегічної та загальної ефективності управління інноваційними ресурсами економічної безпеки ТОВ «Креміль Брок»

Джерело: розроблено автором

накопичувального ефекту від впровадження інновацій. Разом з цим, досить високі показники індексу оперативної ефективності, I_{OEI} свідчать і про наявність миттєвого ефекту від впровадження інновацій.

В розрізі досліджуваних підгруп можна зробити висновок, що установа активно використовує сучасні ІТ-технології для забезпечення економічної безпеки.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що сучасна теорія і практика управління вимагає застосування інтегральної оцінки ефективності управління інноваційними ресурсами економічної безпеки суб'єктів підприємництва на основі локальних цільових показників з метою підвищення їх економічної стійкості та оперативного реагування на впливи зовнішніх та внутрішніх дестабілізуючих факторів.

Практичне застосування запропонованого методичного підходу до визначення інтегрального індексу ефективності управління інноваційними ресурсами економічної безпеки дає можливість надавати учасникам ринку комплексну оцінку ефективності управлінських дій щодо інноваційних ресурсів

економічної безпеки на усіх ієрархічних рівнях організаційної структури управління.

Імідж-менеджмент як соціально-комунікативний інструмент ефективного управління розвитком підприємства займає значиму позицію у процесі забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання. Цілеспрямоване формування позитивного образу підприємства, спрямоване на створення емоційно-психологічного впливу на споживачів і партнерів підвищує результативність його господарської діяльності, зміцнюючи тим самим економічну безпеку.

Велика кількість загроз економічній безпеці суб'єкта підприємництва супроводжує виробничий процес. Інструментом організаційно-регулятивного менеджменту економічної безпеки суб'єкта господарювання є його система економічної безпеки.

Робота системи економічної безпеки полягає в генеруванні керуючих впливів і видачі необхідної інформації для адаптації суб'єкта підприємництва до швидкозмінних умов господарювання.

4.2 Розвиток ринкових інститутів – складових механізму забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання

Ринкові інститути забезпечуючи потребу в підприємстві суб'єктів господарювання, формують структуру економіки України. Створення і функціонування економічних агентів, їх взаємовідносини між собою і вплив на загальну структуру економіки визначається базовими ринковими інститутами. До них відносяться: інститут власності, фінансово-кредитний інститут, інститут підприємства, інститут конкуренції, інститут ціноутворення. Саме ці інститути адаптують суб'єкти господарювання до змін кон'юнктури і технологій, розвиваючи і вдосконалюючи ринкові відносини.

Власність є невід'ємною атрибутивною властивістю людської природи. Саме з неї починаються виробничо-економічні відносини. Вона породжує

соціальні, економічні, політичні, філософські суперечності, акцентовані на визнанні права володіння. Розвиток відносин власності або згуртовує суспільство, або вносить в нього розбрат і ворожнечу. У всіх випадках розвиток інституту власності є синонімом прогресу суспільних відносин.

Викликає науковий інтерес робота А. Ю. Васиної у [61], де вона стверджує, що «встановлення власності як передумови економічної діяльності суб'єктів господарювання на основі закріплення їх прав на об'єкти власності та контроль за ними, налагодження через права власності прямих і зворотних зв'язків між суспільною системою та окремими економічними індивідами і виступає її ознаками як інституту».

В. Базилевич, [149] зазначає, що без відносин володіння і власності важко уявити суспільство цілісним і дієвим.

Проведений аналіз наукових досліджень з питань використання власності як відправної точки становлення економічних агентів показав велику різноманітність поглядів вчених на співвідношення її форм і складових структури. Більшість вчених традиційно поділяють власність на приватну і державну, визначаючи такий поділ ключовою умовою ефективності господарювання.

З початком побудови сучасної незалежної України виникла необхідність приватизації державного майна колишньої УРСР у зв'язку з постсоціалістичною трансформацією її економічної системи. Процес передачі державного майна у приватну власність стартував після прийняття Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» у 1992 році [386]. Подальше прийняття законодавчих і нормативних актів зумовило зміну структури власності в Україні протягом 1992-2008 рр. Очевидно, що саме приватизація дала поштовх до виокремлення і розвитку наукового напрямку про економічну безпеку суб'єктів господарювання.

Дослідження характеру і розвитку приватизаційних процесів в Україні і за її межами є предметом наукової цікавості багатьох вчених. Особливу увагу слід приділити дослідженням колективу авторів під загальним керівництвом

О. Й. Пасхавера [335, 336], в яких доводиться, що «приватизація перетворилась із способу ринкової трансформації економіки в інструмент вирішення фіскальних завдань урядів, а в останній час – в засіб політичної боротьби» [335, с 2.].

Розглянемо основні аспекти процесу приватизації з точки зору його впливу на економічну безпеку підприємств. Мета приватизації – забезпечення оптимального розподілу можливостей і відповідальності держави та приватного сектора в інтересах громадянського суспільства.

Як зазначається у [335] в період приватизації домінуючими способами зміни форми державної і комунальної власності стали викуп, оренда з викупом, викуп за альтернативним планом. Частка об'єктів, приватизованих різними способами викупу, становила в 1992 р. – 96,7%, 1993 р. – 78,3%, 1994 р. – 77,1%, 1995 р. – 74,7% [336].

Як зазначає О.Й. Пасхавер у [335, с. 16] «запровадження спеціальних приватизаційних грошей стимулювало інтерес населення до приватизації й забезпечило залучення до нього фінансових посередників. На стадії масової приватизації сертифікати стали головними засобами платежу за приватизовані підприємства» (табл. 4.6).

Відмінність менталітетів і особливостей історичного розвитку країн пострадянського простору привела до розбіжності форм і методів проведення в них приватизаційних процесів. Основними особливостями, що вплинули на проведення приватизації були:

- відсутність громадянської ініціативи і реальної зацікавленості населення в результатах приватизації;
- безініціативність та неспроможність колишньої радянської бюрократії відповідати нагальним цивілізаційним викликам;
- недостатність впливу реформаторської еліти на політичні і економічні процеси в пострадянській Україні;
- недостатність досвіду постсоціалістичних перетворень;

- обмежені можливості впровадження закордонного приватизаційного досвіду через значний бюрократичний опір;
- практично неконтрольована кримінальна обстановка в країні, яка робила небезпечним і непривабливим зайняття малим і середнім бізнесом;
- злиття колишньої партійної бюрократії з криміналом.

Таблиця 4.6

Номінальна вартість приватизованого майна і структура коштів оплати

Групи об'єктів	Номінальна вартість майна, млн. грн.	Структура коштів оплати, у відсотках			
		Приватизаційні сертифікати	Компенсаційні сертифікати	Безоплатна передача	Кошти
1992–1998 рр.					
Б, В, Г	10036,2	65,53	6,77	22,71	4,99
А	1211,71	42,2	0,62	1,52	55,66
1999–2002 рр.					
Б, В, Г	1741,071	6,65	1,01	7,50	74,84
А	1247,46	1,20	0,06	0,66	98,07

Джерело: [335, с.16]

Вищеперераховані особливості приватизаційного процесу ускладнювали підприємництво, робили його небезпечним і непрестижним, викривляючи саму ідею приватизації. Зовнішні загрози економічній безпеці суб'єктів господарювання стали пріоритетними бо, незважаючи на прийнятні показники фінансово-економічної діяльності, підприємство могло бути знищене або перепрофільоване.

Превалювання зовнішніх загроз економічній безпеці підприємств в період перерозподілу власності викликане наступними причинами.

1. Перехід від планової до конкурентної економіки зумовив необхідність випуску реально якісної і конкурентоспроможної продукції. Підприємства, орієнтовані на пріоритет кількості, а не якості продукції втрачали позиції на ринку і змушені були скорочувати виробництво.

2. Розпад СРСР викликав зміни геополітичних відносин, зробивши неактуальними силові методи вирішення конфліктів. Продукція підприємств

оборонного комплексу виявилася незатребуваною. Постала проблема скорочення оборонної галузі та перепрофілювання більшості її підприємств на випуск товарів широкого вжитку. Збільшення пропозиції товарів автоматично збільшило конкурентні ризики.

3. Відсутність вітчизняної законодавчої і нормативної бази, яка б врегульовувала економічні процеси, що відбуваються з підприємствами, переданими з державної у приватну власність, зумовила уповільнення господарських відносин між підприємствами, зробила неможливими деякі бізнесові оборудки, які вважаються в наш час абсолютно безпечними.

4. Кримінальний тиск на бізнес знищував зацікавленість підприємців у веденні господарської діяльності. Постійний вибір між величиною прибутку і втратами від фізичної розправи уповільнював розвиток підприємництва, особливо МСП.

5. Зміна власників зазвичай не спричиняла змін у структурі підприємства і його стратегічних і тактичних цілях. Незацікавленість нових власників і старих трудових колективів у підвищенні продуктивності праці і якості продукції приводила до втрати частки конкурентного ринку.

6. Зрощення корумпованої влади і великого національного капіталу перевело більшу частину економіки в тіньовий режим, змушуючи підприємства працювати за межами правового поля. Нелегальне підприємництво, ухиляння від сплати податків, фальсифікація продукції у рази збільшили ризики діяльності і майнові ризики.

7. Зрощення корумпованої влади і великого національного капіталу привели до остаточної втрати приватизацією свого історичного змісту. Поява способів «замовної» приватизації і неприватизаційного відчуження майна призвели до переходу у власність окремих бізнес-груп більшості стратегічних і найбільш прибуткових великих підприємств України, що зумовило катастрофічні втрати державного бюджету.

8. Реприватизаційна практика влади після «помаранчевої революції» виявилася малоефективною і лише збільшила інвестиційні ризики підприємств.

Великий капітал в Україні виник на базі дрібних українських компаній, що «спромоглися забезпечити собі на корупційній основі патронат влади і взяти під свій контроль джерела масштабної ренти. На стадії, коли зберігалася монополія державної власності й адміністративна система управління економікою, тільки за згодою влади нові приватні підприємці могли одержати допуск до використання державних активів і ресурсів, забезпечити для себе необхідні умови ведення бізнесу» [335, с. 8].

Отже приватизація в Україні сприяла більше розподілу власності, ніж оздоровленню і розвитку економіки. Зміна форм власності відбувалася без перебудови відносин користування капіталом, і тому не принесла належного ефекту прискореного капіталоутворення.

Слід звернути увагу на застереження співробітників Національного інституту стратегічних досліджень про трансформацію відносин власності на сучасному етапі розвитку національної економіки [480]. За їх твердженням «формування стратегії і тактики у сфері приватизації має виходити з усвідомлення суттєвих ризиків, які не лише не долаються у процесі роздержавлення, а й можуть посилюватися».

На початок 2019 р. в Україні було зареєстровано 1298435 суб'єктів господарювання, з яких 3822 (0,29%) – державні підприємства. Протягом 2014-2019 рр. кількість підприємств державної форми власності скоротилася з 4395 до 3822. Водночас скоротилася і кількість підприємств приватної форми власності за відповідний період (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

Кількість підприємств за основними організаційно-правовими формами господарювання, од.

Організаційно-правова форма	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Абс. 2019 до 2014 р.	Відн. до 2014 р., %
1	2	3	4	5	6	7	8	9
приватне підприємство	217209	201917	201788	202352	200295	199990	-17219	-7,93
державне підприємство	4395	4042	4019	3982	3893	3822	-573	-13,04

Продовження таблиці 4.7

1	2	3	4	5	6	7	8	9
казенне підприємство	33	32	33	32	32	32	-1	-3,03
комунальне підприємство	12512	11464	11438	11677	11640	12842	330	2,64
фермерське господарство	44778	43137	43743	44409	45035	45654	876	1,96
дочірнє підприємство	13552	12539	12336	12266	12068	11823	-1729	-12,76
іноземне підприємство	795	679	676	670	653	637	-158	-19,87
підприємство об'єднання громадян (релігійної організації, профспілки)	3616	3247	3288	3313	3276	3268	-348	-9,62
підприємство споживчої кооперації	1310	1285	1254	1234	1213	1193	-117	-8,93
кооперативи	28649	24868	25763	26460	26975	27524	-1125	-3,93
акціонерні товариства	17344	15893	15571	15206	14710	14310	-3034	-17,49

Джерело [466, с. 233]

Це зумовлено загальним погіршенням стану економіки України після «революції гідності» і негативними геополітичними впливами.

Держава формує модель економіки, змінюючи частку державних підприємств і регулюючи фіскальний інвестиційний і банківський вплив на приватний бізнес (рис. 4.7).

Слід звернути увагу, що держава приймає участь не тільки в первинному розподілі ВВП, а й у його подальшому перерозподілі. Через свій регуляторний вплив держава структурує економіку, підсилюючи або ослаблюючи її структурні елементи за допомогою інструментів зовнішньої і внутрішньої економічної політики.

В табл. 4.8 наведені дані по частці державного сектору, яка визначається за державними видатками у відсотках до ВВП. Вона коливається в межах 25%-29%. Це значення значно перевищує аналогічний показник в Данії (7%) і у два рази менше за аналогічний показник в Швеції (64%).

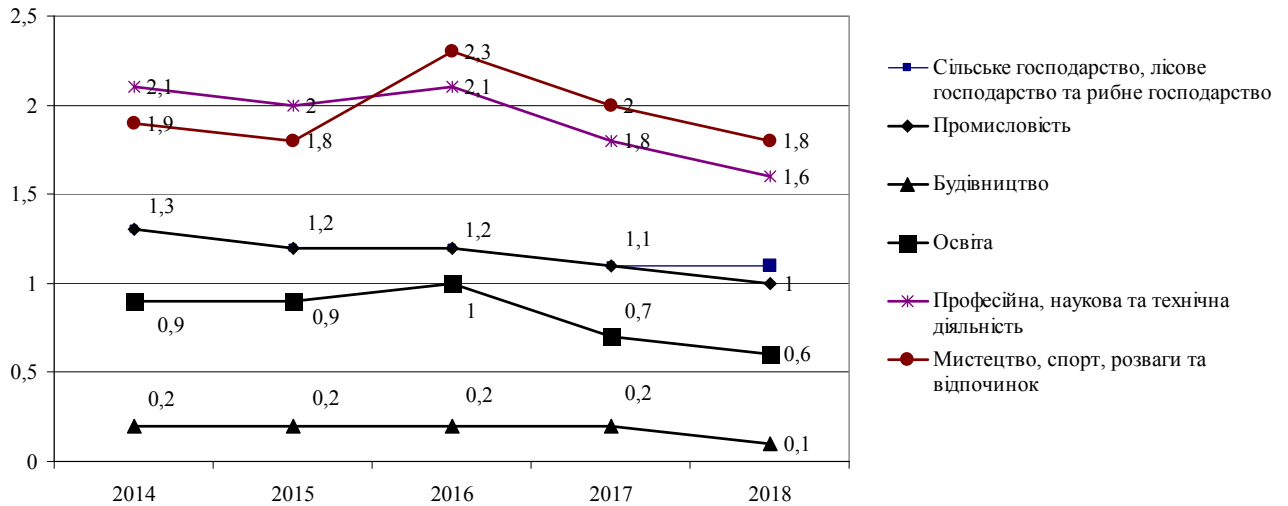

Рис. 4.7 Питома вага кількості суб'єктів господарювання державного сектору економіки, відсотків

Джерело: [123]

Таблиця 4.8

Видатки державного бюджету України з 2008 по 2020 рр.

Рік	млн.грн.	% ВВП	Рік	млн.грн.	% ВВП
2008	241454,5	25.47	2014	430218	27.46
2009	242437,2	26.54	2015	576911	29.14
2010	303588,7	28,04	2016	684743	28.73
2011	333459,5	25.33	2017	839244	28.13
2012	395681,5	28,08	2018	985842	27.70
2013	403403,2	27.73	2019	1072892	26.99

Джерело: [294]

Особливої уваги науковців заслуговують роботи І. В. Крючкової з дослідження структурних чинників розвитку економіки України [241 тощо]. Вона досліджувала відповідність структуризації економіки України закону «золотого перерізу».

У своїй роботі [241, с. 251] І. В. Крючкова зазначає: «за даними про обсяги виробництва підприємств України, отриманими з первинної звітності підприємств, було виявлено, що в 2002-2007 роках згрупований ієрархічний ряд (за обсягами виробництва) підприємств у 18-ти з 20 груп вишиковується в майже в повній відповідності до «золотого» ряду... Той факт, що після зняття в

Україні більшості адміністративних обмежень в секторі підприємництва, підприємства «вишикувалися» за своїми розмірами відповідно до «золотих» пропорцій дозволив припустити, що структурні процеси в економіці підпорядковуються дії закону золотого перерізу».

Науковці приділяють достатньо уваги структуруванню економіки за законом «золотого перерізу». Науковий інтерес викликає робота В. М. Беленцова [30], в якій він визначає залежності стійкого й ефективного економічного розвитку України від структури власності, сформованої за правилом першої «золотої пропорції»: індивідуальна приватна власність - 14,6%; часткова колективна - 23,6%; сумісна колективна - 38,2%; територіальна власність суспільства (державна і комунальна власність) - 23,6% [30, с.93].

Науковці доводять, що країни з розвиненою економікою досягли успіху саме через дотримання «золотих пропорцій» у її структурі. Вважається оптимальним розподіл частки власності між державою і приватним бізнесом в залежності від прийнятої моделі економічного розвитку: або 62% і 38%, або навпаки – 38% і 62%.

Наприклад, в Швеції, де реалізована специфічна модель капіталістичного соціалізму, частка державної власності близька до 60%, а приватної власності - до 40%. В Японії, Німеччині, Великобританії, Франції і США, де реалізована класична модель капіталізму, частка державної власності наближається до 40%, а приватної власності – до 60%. У більшості країн світу ресурси і доходи між приватним і державним секторами розподіляються також за правилом «золотої пропорції» – 62% і 38% [17, с. 36].

Васіна А. Ю. у [61, с.26] визначає причини незадовільного використання інституту власності в Україні. Серед основних причин вона називає відсутність повної й об'єктивної інформації про структуру власності за натурально-речовинним складом, про її розподіл між суб'єктами, територіальну належність; невідповідність ієрархії власності і управління, недостатність теоретико-методичної обґрунтованості підходів до визначення оптимальності

структури власності на макроекономічному, галузевому, територіальному рівнях, недосконалість механізмів захисту прав власності.

З розвитком суспільства все більшої ваги в інституті власності набирає інтелектуальна власність.

Упродовж 2018р. наукові дослідження і розробки в Україні виконували 950 організацій, 48,1% з яких належали до державного сектору економіки, 37,0% – підприємницького, 14,9% – вищої освіти.

На підприємствах та в організаціях, які здійснювали НДР, кількість виконавців таких робіт на кінець 2018р. становила 88,1 тис. осіб (з урахуванням сумісників та осіб, які працюють за договорами цивільно-правового характеру), з яких 65,4% – дослідники, 9,7% – техніки, 24,9% – допоміжний персонал.

Слід зазначити, що загальна кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок за період з 2010 р. по 2018 р. зменшилася майже втричі (табл. 4.9).

Таблиця 4.9

Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок за категоріями персоналу за даними [123]

	Кількість працівників - усього	У тому числі				
		з них мають науковий ступінь		дослідники	техніки	допоміжний персонал
		доктора наук	доктора філософії (кандидата наук)			
1	2	3	4	5	6	7
2010	182484	11974	46685	133744	20113	28627
2011	175330	11677	46321	130403	17260	27667
відх. абс.	-7154	-297	-364	-3341	-2853	-960
відх.віднозн., %	-3,92	-2,48	-0,78	-2,50	-14,18	-3,35
2012	164340	11172	42050	122106	15509	26725
відх. абс.	-10990	-505	-4271	-8297	-1751	-942
відх.віднозн., %	-6,27	-4,32	-9,22	-6,36	-10,14	-3,40
2013	155386	11155	41196	115806	14209	25371
відх. абс.	-8954	-17	-854	-6300	-1300	-1354
відх.віднозн., %	-5,45	-0,15	-2,03	-5,16	-8,38	-5,07
2014	136123	9983	37082	101440	12299	22384
відх. абс.	-19263	-1172	-4114	-14366	-1910	-2987
відх.віднозн., %	-12,40	-10,51	-9,99	-12,41	-13,44	-11,77
2015	122504	9571	32849	90249	11178	21077
відх. абс.	-13619	-412	-4233	-11191	-1121	-1307
відх.віднозн., %	-10,00	-4,13	-11,42	-11,03	-9,11	-5,84

Продовження таблиці 4.9

1	2	3	4	5	6	7
2016	97912	7091	20208	63694	10000	24218
відх. абс.	-24592	-2480	-12641	-26555	-1178	3141
відх.віднозн., %	-20,07	-25,91	-38,48	-29,42	-10,54	14,90
2017	94274	6942	19219	59392	9144	25738
відх. абс.	-3638	-149	-989	-4302	-856	1520
відх.віднозн., %	-3,72	-2,10	-4,89	-6,75	-8,56	6,28
2018	88128	7043	18 806	57630	8553	21945
відх. абс.	-6146	101	-413	-1762	-591	-3793
відх.віднозн., %	-6,52	1,45	-2,15	-2,97	-6,46	-14,74

¹ Дані за 2010-2015 роки включають постійних та тимчасових працівників (сумісників та осіб, які працюють за договорами цивільно-правового характеру, включаючи науково-педагогічних працівників).

² Починаючи з 2016 року дані наведено без урахування науково-педагогічних працівників, які не виконували наукові дослідження і розробки.

³ Дані наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

У 2018р. частка виконавців НДР (дослідників, техніків і допоміжного персоналу) у загальній кількості зайнятого населення становила 0,54%, у тому числі дослідників – 0,35%. За даними Євростату, у 2016р. найвищою ця частка була в Данії (3,18% і 2,2%), Фінляндії (3,04% і 2,26%), Великій Британії (2,29% і 1,68%) та Нідерландах (2,28% і 1,39%); найнижчою – у Румунії (0,54% і 0,34%), Кіпру (0,87% і 0,62%), Болгарії (1,09% і 0,71%) та Польщі (1,08% і 0,83%)[123].

Питома вага докторів наук та докторів філософії (кандидатів наук) серед виконавців НДР становила 29,3%, серед дослідників – 44,7% (рис. 4.8).

Більше половини загальної кількості докторів наук та докторів філософії (кандидатів наук), які здійснювали наукові дослідження і розробки, працювали в організаціях державного сектору економіки, 35% – вищої освіти, 5% – підприємницького сектору[123]. У 2018р. 44,7% дослідників становили жінки, з яких 7,3% мали науковий ступінь доктора наук і 34% – доктора філософії (кандидата наук). Вищою за середню була питома вага дослідників-жінок у галузі суспільних (65,8%), медичних (65,2%) та гуманітарних (60,3%) наук, нижчою – у галузі технічних наук (34,1%)[123]. У 2018 р. загальний обсяг витрат на виконання НДР власними силами організацій становив 16773,7 млн.грн, у тому числі витрати на оплату праці – 8553,0 млн.грн, інші поточні

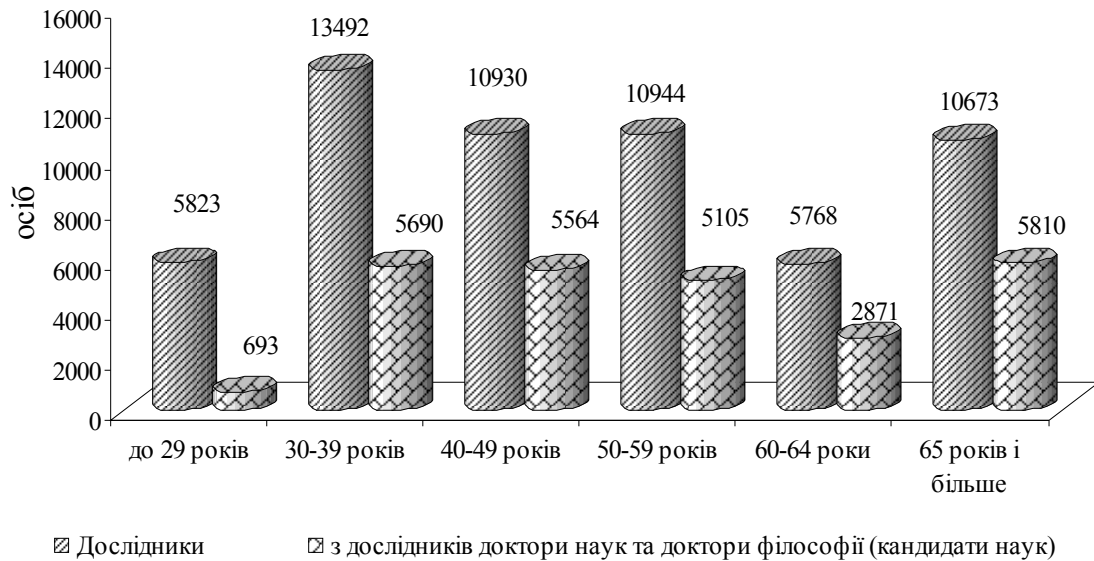

Рис. 4.8 Розподіл кількості дослідників за віком та вченим ступенем у 2018 р.

Джерело: [123]

витрати – 7456,3 млн.грн, капітальні витрати – 764,4 млн.грн, із них витрати на придбання устаткування – 588,0 млн.грн [123].

За даними [401, с.5] у 2018 році до Укрпатенту надійшло понад 3,9 тис. заявок на винаходи, 9,1 тис. – на корисні моделі, понад 3,0 тис. – на промислові зразки й понад 38,6 тис. – на знаки для товарів і послуг (у т.ч. майже 30,9 тис. заявок за національною процедурою) (табл. 4.10).

Таблиця 4.10

Надходження заявок на об'єкти промислової власності

Об'єкти промислової власності	2014	2015	2016	2017	2018
Винаходи	4 814	4 497	4 093	4 049	3 968
Корисні моделі	9 384	8 618	9 559	9 112	9 120
Промислові зразки	2 664	2 080	2 302	2 480	3 042
Знаки для товарів і послуг	27 280	32 621	35 605	37 817	38 651
за національною процедурою	18 796	24 652	29 600	30 183	30 899
за Мадридською системою	8 484	7 969	6 005	7 634	7 752
Топографії ІМС	1	-	-	-	-
Кваліфіковані зазначення походження товарів	3	3	-	4	3

Джерело: [401, с.5]

Збільшуються і витрати на функціонування та розвиток державної системи правової охорони інтелектуальної власності (табл. 4.11).

Витрати на функціонування та розвиток державної системи правової охорони інтелектуальної власності, тис. грн.

Статті витрат	Рік			
	2014	2015	2016к	2018
Витрати, пов'язані з організаційним забезпеченням охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності; проведенням експертизи та видачею охоронних документів на об'єкти промислової власності	119857,0	119 985,0	185 618,30	233 376,6
Витрати на інформаційну діяльність у сфері правової охорони інтелектуальної власності	1999,1	3198,8	3 620,5	4 614,7
Витрати на редакційно-видавничу діяльність	683,9	625,7	847,4	467,0
Витрати на розвиток і здійснення міжнародного співробітництва у сфері правової охорони інтелектуальної власності, організацію та участь у проведенні виставок, конкурсів, семінарів тощо	1932,5	1806,3	3 470,0	11 969,4
Витрати на організацію навчання та підвищення кваліфікації спеціалістів державної системи правової охорони інтелектуальної власності	600,1	86,4	179,2	360,8
Придбання ліцензійного програмного забезпечення та програмне супроводження автоматизованих систем	1085,3	4115,2	3 021,2	5 633,6
Всього витрат	128473,3	130 936,8	196 961,50	256 422,1

Джерело: складено автором за даними [401]

Можна констатувати, що розвиток фундаментальних і прикладних наукових напрямів, впровадження об'єктів промислової власності у виробництво є дієвими інструментами удосконалення структури національної економіки.

Умовою ефективної структуризації економіки є функціонування інституту конкуренції. Офіційна оцінка стану та тенденцій розвитку конкурентного середовища в Україні проводиться Центром комплексних досліджень з питань антимонопольної політики Антимонопольного комітету України за результатами опитування керівників підприємств. Це надає

можливість ефективно реагувати на зміни ринкової кон'юнктури на державному рівні.

У звіті Антимонопольного комітету України за 2019 рік [402, с. 15, 16] вказано, що «традиційно в Україні переважає внутрішня конкуренція між підприємствами-резидентами над конкуренцією з боку зарубіжних компаній». Така тенденція спостерігалася у 2018-2019 роках (рис. 4.9).

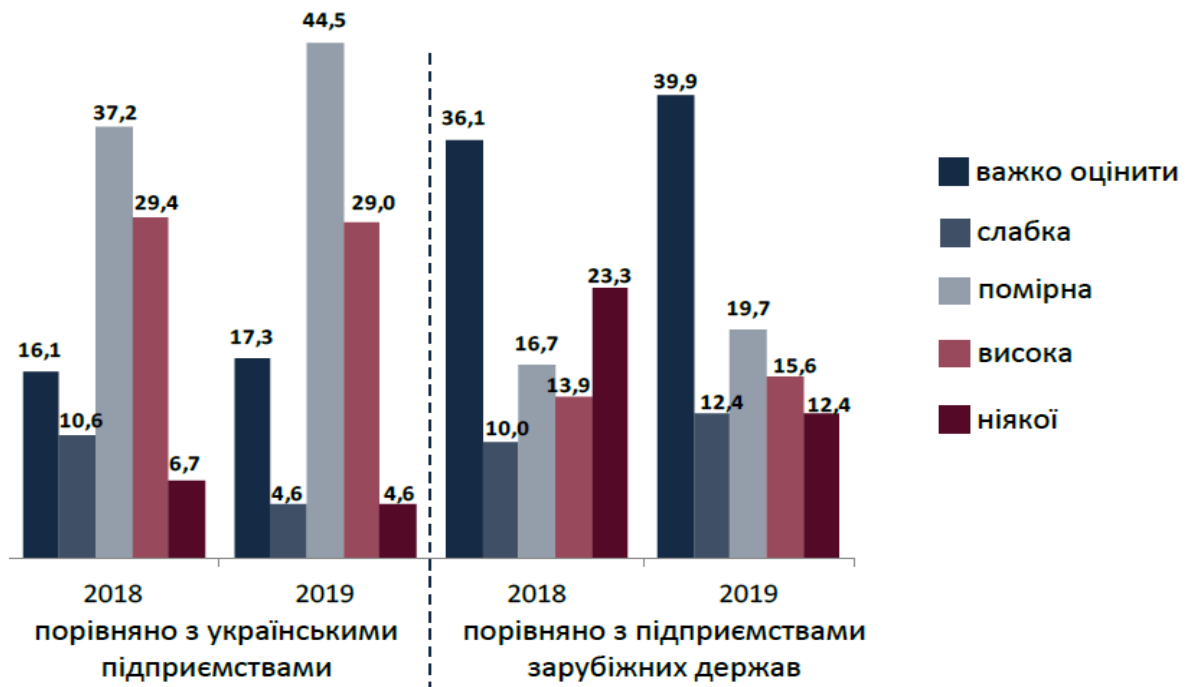

Рис. 4.9 Динаміка підприємницьких оцінок порівняльного впливу чинників зовнішньої і внутрішньої конкуренції на діяльність вітчизняних підприємств
Джерело: [402, с.16]

За даними Антимонопольного комітету України [402, с.16] частка тих респондентів, які відзначили високий рівень конкуренції на ринках збуту своєї продукції порівняно з українськими підприємствами, приблизно вдвічі перевищувала частку суб'єктів господарювання, що відзначили високий рівень конкуренції на ринках збуту своєї продукції порівняно з підприємствами зарубіжних держав. Значний рівень конкуренції на вітчизняних ринках збуту продукції відзначили у 2019 році керівники підприємств таких основних видів

економічної діяльності, як виробництво харчових продуктів, сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг тощо.

Слід звернути особливу увагу на твердження Васиної А. Ю. [61, с.24], що найбільш монополізованими в Україні залишаються сфери природних монополій, зокрема окремі галузі паливно-енергетичного комплексу, галузі транспорту та зв'язку, житлово-комунального господарства.

Останнім часом в Україні збільшилася кількість випадків картельних змов, що приводить до розвитку олігопольних ринків і зменшує ефективність інституту конкуренції. За даними Антимонопольного комітету України тільки у 2019 році «припинено 2 071 порушення конкурентного законодавства. Майже 40% з них становили антиконкурентні узгоджені дії – останніми роками Комітет виявляє значну кількість порушень у вигляді змов при проведенні публічних закупівель. Загальна вартість закупівель, на яких було виявлено змови становить більше 10 млрд грн» [402].

Конкуренція загалом позитивно впливає на діяльність суб'єктів господарювання (рис 4.10).

Зменшення адміністративного тиску з боку держави як регулятора ринку сприяє мінімізації адміністративних бар'єрів вступу суб'єктів господарювання на ринки і підвищенню ефективності їх регулювання.

Підвищення інтенсивності конкуренції змушує підприємців дбати про якість і конкурентоздатність продукції шляхом своєчасного оновлення її асортименту і технологій виробництва. Це, в свою чергу, збільшує їх шанси на утримання і розширення частки ринку, а тому – підвищує рівень економічної безпеки.

Інститут підприємництва є рушійною силою здійснення ринкових перетворень. Саме підприємницька ініціатива викликає трансформацію і удосконалення господарських відносин. Підприємницький сектор є основою економіки і джерелом добробуту населення країни.

В Україні прийнято основоположні закони, які відповідають європейським принципам регулювання підприємницької діяльності, а саме:

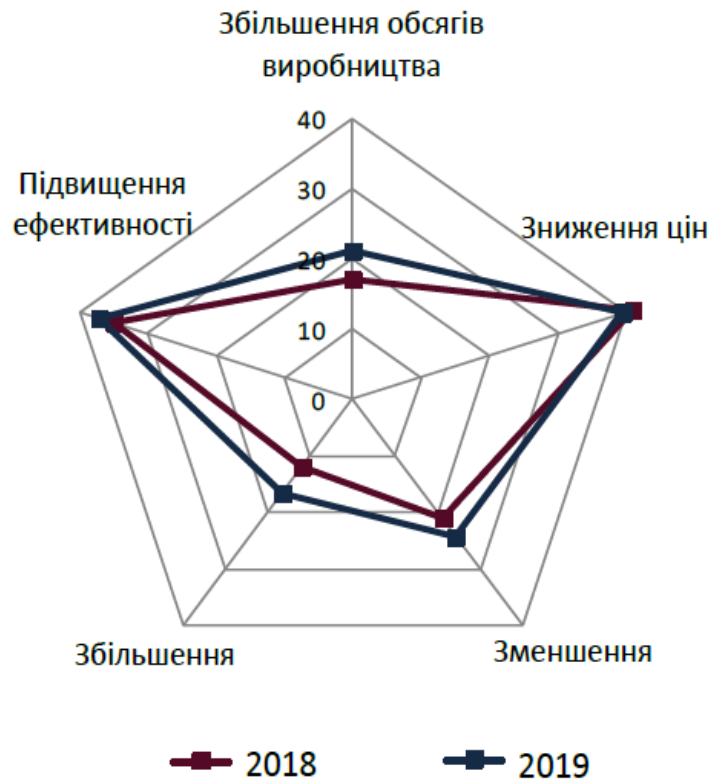

Рис. 4.10 Вплив інтенсивності конкуренції на вітчизняні підприємства у 2018 – 2019 рр.

Джерело: [402, с.16]

– Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» (від 15.05.2003 № 755), який регулює відносини, що виникають у сфері державної реєстрації юридичних осіб, а також фізичних осіб-підприємців;

– Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» (від 11.09.2003 № 1160-ІУ), який визначає правові та організаційні засади реалізації державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності;

– Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» (від 06.09.2005 № 2803-ІУ), який визначає правові та організаційні засади функціонування дозвільної системи у сфері господарської діяльності і встановлює порядок діяльності дозвільних органів, уповноважених видавати документи дозвільного характеру, та адміністраторів;

– Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» (від 01.06.2000 № 1775-Ш), який визначає види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, порядок їх ліцензування, встановлює державний контроль у сфері ліцензування, відповідальність суб'єктів господарювання та органів ліцензування за порушення законодавства у сфері ліцензування;

– Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» (від 05.04.2007 № 877-У), який визначає правові та організаційні засади, основні принципи і порядок здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, повноваження органів державного нагляду (контролю), їх посадових осіб і права, обов'язки та відповідальність суб'єктів господарювання під час здійснення державного нагляду (контролю).

Забезпечення економічної безпеки підприємств великого, середнього, малого і мікробізнесу повинно враховувати зміну специфіки їх господарювання в сучасних умовах.

По-перше, за останній час значно змінилася індивідуальна споживацька поведінка населення, що викликало суттєву диференціацію попиту. Використання новітніх технологій виробництва і маркетингу збільшило асортимент товарів, зробило їх доступнішими і дешевшими. Водночас, підвищення освітнього і культурного рівня населення, прискорення темпів життя і інформаційна обізнаність викликають потребу в індивідуалізації кожного окремого виробу, пристосування виробників до вподобань окремих соціальних і культурних груп споживачів.

По-друге, глобальна інформатизація разом з мінімізацією і високою ефективністю сучасних технологій практично розмили кордони, відкриваючи широкі можливості для торгівлі товарами не тільки великим транснаціональним корпораціям, а й середнім і малим підприємствам.

По-третє, зростання конкуренції в глобальному масштабі вимагають більш детального опрацювання специфічних смаків споживачів,

індивідуалізації товарного виробництва, мінімізації часу на розробку і просування товару на ринок.

По-четверте, розвиток підприємництва в Україні в умовах економічної і політичної кризи потребує значних капітальних інвестицій. Це зумовлює зрощення капіталів вітчизняних і закордонних підприємців.

По-п'яте, розширення сфери послуг (консультативні, юридичні, страхові, транспортні, туристичні, готельні, охоронні тощо) відбувається наразі швидшими темпами, ніж розвиток сфери товарного виробництва. Це вимагає негайних регулятивних заходів по збереженню частки внутрішнього і зовнішнього споживчого ринку товарів.

Функціонування фінансово-кредитного інституту сприяє активізації ринкових процесів за рахунок своєчасного інвестування.

Розподіл прямих інвестицій в економіку України відбувається зі значними диспропорціями. Наприклад, на початок 2019 року в акціонерний капітал сільськогосподарських підприємств в Україні інвестовано 560,9 млн. дол. США (1,74% від загальної суми інвестицій), а в акціонерний капітал промислових підприємств – 10655,1 млн. дол. США (33% від загальної суми прямих інвестицій). Порівняно з 2014 роком прямі інвестиції в Україну зменшилися з 53704,0 млн.дол.США до 32291,9 млн.дол.США у 2018 році. Разом з цим, прямі інвестиції в транспорт, складське господарство, поштову та кур'єрську діяльність склали 997 млн. дол. США (3,09% від загального обсягу прямих інвестицій); у будівництво – 925,5 млн. дол. США (2,87% від загального обсягу прямих інвестицій). Фінансова та страхова діяльність проінвестована у 2018 році на 3512,5 млн. дол. США (10,88% від загального обсягу прямих інвестицій). [466, с. 388].

Загальні капітальні інвестиції в економічний розвиток підприємництва в Україні збільшилися у 2018 році на 359306 млн.грн. (163,5%) порівняно з 2014 роком. Обсяг інвестицій в основний капітал за рахунок кредитів банків та інших позик у 2018 році збільшився порівняно з 2014 роком, але суттєво (майже у 2 рази) зменшився порівняно з попереднім 2017 роком. Аналогічна

ситуація спостерігається з інвестиціями коштів іноземних інвесторів. Порівняно з 2014 роком обсяг інвестицій коштів іноземних інвесторів в основний капітал підприємств України у 2018 році зменшився на 3845 млн грн., а порівняно з 2017 – на 4411 млн. грн (табл. 4.12).

Таблиця 4.12

Капітальні інвестиції за джерелами фінансування, млн. грн.

Джерела фінансування	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	Абс. 18/14	Відн. 18/14
Усього	219420	273116	359216	448462	578726	359306	163,75
у тому числі за рахунок коштів державного бюджету	2739	6920	9264	15295	22814	20075	732,93
коштів місцевих бюджетів	5918	14260	26817	41566	50356	44438	750,90
власних коштів підприємств та організацій	154630	184351	248769	310062	409585	254955	164,88
кредитів банків та інших позик	21739	20740	27106	29589	44825	23086	106,20
коштів іноземних інвесторів	5640	8185	9831	6206	1795	-3845	-68,17
коштів населення на будівництво житла	22064	31985	29933	32803	34646	12582	57,03
інших джерел фінансування	6690	6675	7496	12941	14705	8015	119,81

Джерело: [466, с. 344]

Зважаючи на це, протягом останніх двох років спостерігається ускладнення доступу українських підприємств до інвестиційних ресурсів за окремими джерелами фінансування. Проте фінансування істотно збільшилося за рахунок коштів державного бюджету (на 20075 млн. грн. порівняно з 2014 роком і на 7519 млн.грн. порівняно з 2017 роком.) і коштів місцевих бюджетів (на 44438 млн. грн. порівняно з 3014 роком і на 8790 млн. грн. порівняно з 2017 роком).

На рисунку 4.11 представлена структура капітальних інвестицій за джерелами фінансування у 2018 році.

Як видно з діаграми, основу капітальних інвестицій складають власні кошти підприємств та організацій. Не зважаючи на видимий приріст

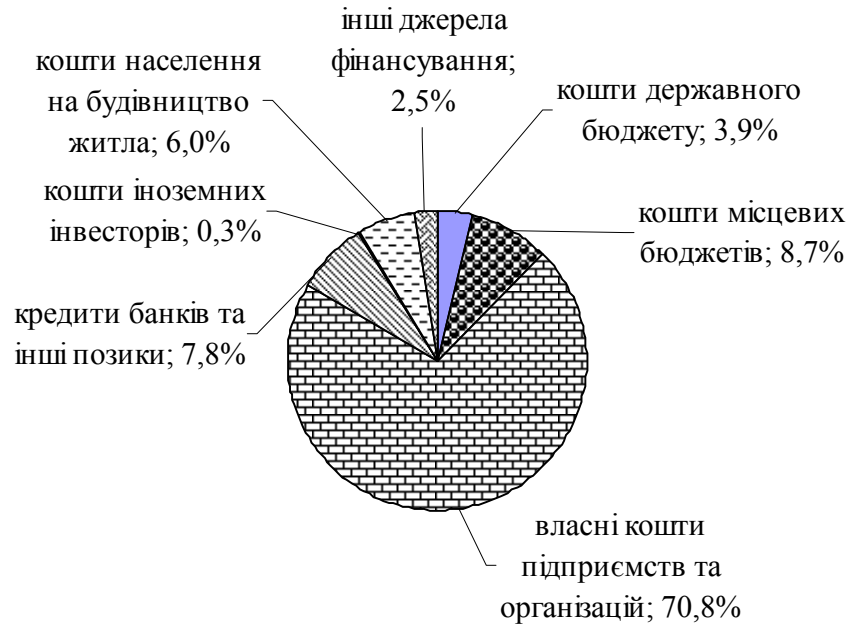

Рис. 4.11 Структура капітальних інвестицій за джерелами фінансування у 2018 році

Джерело: [466, с. 344]

капітальних інвестицій порівняно з 2014 роком, загальна картина капітального інвестування суб'єктів підприємництва потребує коригування.

В таблиці 4.13 представлена динаміка капітальних інвестицій за видами економічної діяльності.

Таблиця 4.13

Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності

Види економічної діяльності	2014	2015	2016	2017	2018	Абс. Відх. 18/14	Відн. відх. 18/14
Сільське, лісове та рибне господарство	18796	30155	50484	64243	66104	47308	251,69
Промисловість	86242	87656	117754	143300	199896	113654	131,78
Будівництво	36057	43464	44444	52176	55994	19937	55,29
Транспорт	15498	18704	25107	37944	50078	34580	223,13

Джерело: [466, с. 348]

Особливо це стосується розподілу капітальних інвестицій між підприємствами за регіональним і галузевим аспектами.

За даними [123], за 2018 рік освоєно 578726 млн. грн. капітальних інвестицій (що на 29% більше від обсягу капітальних інвестицій за 2017 рік).

У регіональному розрізі найбільше збільшення капітальних інвестицій у 2018 році зафіксовано: в Донецькій (в 2,3 рази), в Чернігівській (вдвічі), в Житомирській (на 64,6%) областях і у Києві (на 61,1%) порівняно з 2017 роком.

Разом з цим, капітальні інвестиції за 2018 рік зменшилися в Луганській області – на 23,9%, в Чернівецькій області – на 0,5%.

У галузевому розрізі найбільше зростання капітальних інвестицій у 2018 році відбулося на підприємствах інформації та телекомунікацій – вдвічі, фінансової і страхової діяльності – на 80,2%, транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності – на 69,3%.

Водночас у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування падіння капітальних інвестицій становило 3,1% і будівництві – на 3,4%. Вагому частку капітальних інвестицій освоєно в машини, обладнання та транспортні засоби – 49,3%, в будівлі та споруди – 38,2% всіх інвестицій.

За даними Національного банку України «поточний рівень закредитованості реального сектору української економіки адекватний як рівню її розвитку, так і показникам країн-сусідів. Зростання понад цей рівень у попередні роки було наслідком кредитного буму, який у подальшому спровокував банківську кризу» [175, с. 9].

Закредитованість підприємницького сектору в Україні почала накопичуватись у 2005 - 2007 роках, коли банки активно нарощували обсяг корпоративного кредитного портфеля, а бізнес залучав кошти і з інших джерел, зокрема на зовнішніх ринках капіталу. За даними НБУ [175, с. 9]. загальна заборгованість корпорацій зросла з 41% у 2004 до 64% ВВП у 2007 році. Масовому кредитуванню позичальників сприяли низький рівень оцінки ризиків банками, фіксований валютний курс і невисока вартість застави. В таких умовах рівень доларизації кредитів зріс із 40% у 2004 році до 45% у вересні 2008, а валовий зовнішній борг корпорацій (без торговельних кредитів) – до 19% ВВП.

Розвиток кризи 2008 року підвищив і без того надто високий рівень закредитованості реального сектору економіки і супроводжувався девальвацією та дефолтами позичальників. Події помаранчевої революції лише підсилили економічну кризу. За даними НБУ [175, с. 9] протягом 2014 - 2018 років непрацюючими визнано 72% кредитів, що обліковувалися на кінець 2013 року. На банки, що пішли з ринку за останні роки, припадало 35% кредитного портфеля на початок 2014 року.

За твердженням фахівців НБУ [175, с. 9] загальний рівень заборгованості корпоративного сектору на кінець вересня 2019 року становить 62% ВВП з урахуванням кредитів під управлінням ФГВФО та відповідає рівню докризового 2007 року.

Науковці відзначають, що фондовий ринок України як генератор інвестиційних ресурсів для оптимізації структури національної економіки ще не достатньо потужний і досконалий. Його характеризують порівняно невеликі обсяги купівлі-продажу цінних паперів, наявність підвищених ризиків, обмеженість доступу до інформації, недосконалість нормативно-правової бази тощо. Через це фондовий ринок не забезпечує належне виконання функцій із залучення і перерозподілу капіталу.

Зважаючи на вищезазначене, можна стверджувати, що кожен ринковий інститут має свій оригінальний вплив на економічну безпеку бізнесових суб'єктів. Розвиток ринкових інститутів – складових механізму забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання повинен відбуватися за всіма напрямками і з урахуванням сучасних потреб структуризації економіки.

4.3 Поліпшення діяльності служби економічної безпеки – гаранту захисту бізнесової діяльності суб'єктів господарювання

З усіх структурних підрозділів підприємства служба економічної безпеки має найкоротшу історію. Необхідність в повноцінних підрозділах, які б професійно займалися забезпеченням економічної безпеки господарської

діяльності суб'єктів підприємництва, виникла в країнах колишнього СРСР тільки після його розпаду. В умовах адміністративно-планової економіки і відсутності конкуренції підприємствам не було необхідності захищатися від негативних чинників економічного впливу зовнішнього середовища. Весь захист зводився до фізичної охорони майна, правильного планування витрат і раціонального використання ресурсів. В сучасному агресивному конкурентному середовищі в умовах обмеженої ресурсної бази кожен суб'єкт господарювання мусить дбати про свою економічну безпеку. Служба економічної безпеки виступає гарантом захисту його бізнесової діяльності.

Захист бізнесової діяльності суб'єкта господарювання полягає в організації надійної охорони його майна і майнових прав, здійсненні постійного моніторингу та класифікації зовнішніх і внутрішніх загроз і дестабілізуючих впливів з метою їх мінімізації або ліквідації.

Служба економічної безпеки (СЕБ) суб'єкта господарювання реалізує його політику економічної безпеки через застосування відповідного механізму. Механізм забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання наведений на рис. 4.12.

Служба економічної безпеки створюється наказом керівника суб'єкта підприємництва і підпорядковується безпосередньо йому. СЕБ реалізовує свою місію забезпечення економічної безпеки за наступними напрямками.

1. Майновий напрям забезпечення економічної безпеки – фізична охорона та забезпечення правового режиму майна суб'єкта господарювання. Фізична охорона застосовується до матеріальної частини майна, яку можна викрасти або пошкодити. Основу правового режиму майна суб'єктів господарювання, на якій базується їх господарська діяльність, становлять право власності та інші речові права – право господарського відання, право оперативного управління [107, ст. 14, п.1]. Особливе місце в даному напрямі займає претензійна та позовна робота. Вона проводиться згідно Рекомендації Міністерства юстиції України від 23.01.2007 «Про порядок ведення претензійної та позовної роботи на підприємстві, в установі, організації» [107].

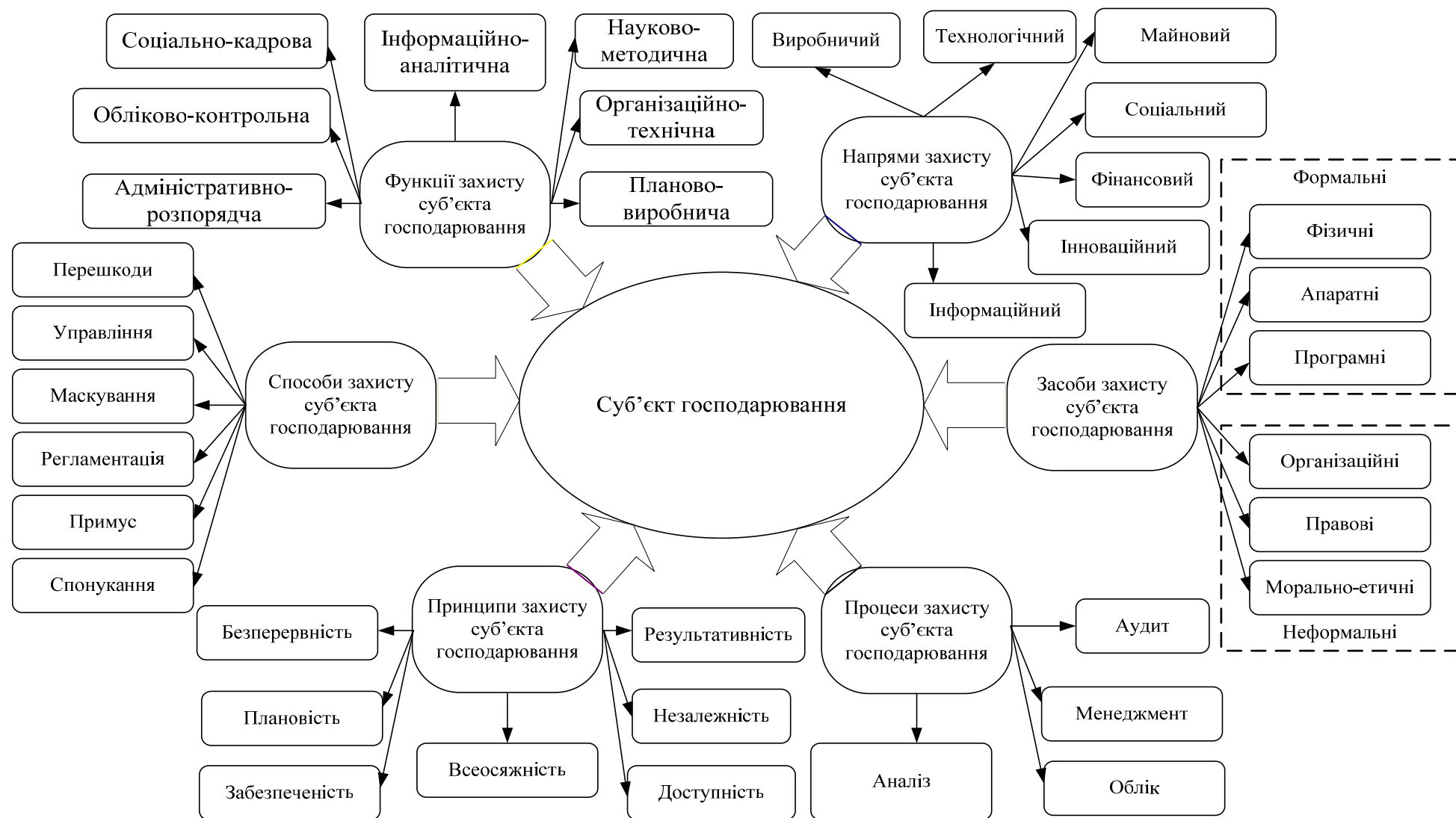

Рис. 4.12 Механізм забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання

Джерело: складено автором

Існують різні класифікації майна:

- 1) рухоме і нерухоме майно [509, ст. 181];
- 2) таке, що безпосередньо використовується (не використовується) у процесі виробництва;
- 3) майно, вилучене з обороту, обмежене в обороті та таке, що перебуває у вільному обороті [509, ст. 178]; 4) матеріальні і нематеріальні активи.

2. Виробничий напрям забезпечення економічної безпеки – сприяння безперешкодному виконанню підприємством своїх господарських функцій у встановлені терміни, своєчасна ліквідація загроз, які можуть спричинити порушення виробничого процесу або завдати іншої шкоди комерційній діяльності. Основу напрямку становлять заходи по забезпеченню організації і проведення виробничого процесу і подальшої реалізації продукції (перевірка надійності постачальників і покупців, правовий супровід обладнання тощо). Виробничий напрям включає також заходи з дотримання вимог техніки безпеки, пожежної безпеки, посадових інструкцій і правил користування обладнанням.

3. Технологічний напрям забезпечення економічної безпеки – заходи по дотриманню технології виробництва, виявлення і розслідування фактів порушення технологічних вимог з метою захисту позитивної ділової репутації суб'єкта господарювання.

4. Соціальний напрям забезпечення економічної безпеки включає заходи по підборі і мотивації персоналу суб'єкта підприємництва, створенню позитивного іміджу компанії серед населення і клієнтів.

5. Фінансовий напрям забезпечення економічної безпеки – заходи по контролю і перевірці законності і доцільності фінансових операцій, попередження, виявлення і розслідування фактів фінансових правопорушень.

6. Інноваційний напрям забезпечення економічної безпеки включає заходи по впровадженню в роботу системи економічної безпеки інноваційних засобів і технологій захисту, контроль і сприяння патентній діяльності підприємства, захист інтелектуальної власності.

7. Інформаційний напрям забезпечення економічної безпеки включає проведення заходів по захисту відомостей і даних, які містять державну і комерційну таємницю.

Служба економічної безпеки виконує функції контролю та управління всіма аспектами, що стосуються захисту суб'єкта господарювання від зовнішніх і внутрішніх негативних впливів.

Адміністративно-розпорядча функція полягає в підготовці рішень з формування і функціонування системи економічної безпеки; передбачає участь служби економічної безпеки у визначенні ресурсів, необхідних для підготовки і реалізації заходів щодо захисту майна, фінансів, інформації тощо.

Соціально-кадрова функція передбачає участь служби економічної безпеки в процесі комплектування персоналу підприємства, розслідуванні причин можливих конфліктів, попередженні і локалізації соціальної напруженості в колективі. Також служба економічної безпеки має проводити всі види інструктажів працівників з питань своєї компетенції, здійснювати контроль за дотриманням правил і режиму безпеки, розподіляти обов'язки та розмежовувати повноваження персоналу суб'єкта господарювання із забезпечення економічної безпеки.

Виробничо-планова функція реалізується через виробничий і плановий аспекти. Виробничий аспект полягає в участі служби економічної безпеки у виробничих процесах суб'єкта господарювання в якості координуючої і підтримуючої ланки. Плановий аспект реалізується шляхом розробки комплексної програми і окремих цільових планів забезпечення безпеки підприємства, підготовку і проведення заходів по їх здійсненню і підтримки режиму безпеки.

Організаційно-технічна функція здійснюється шляхом матеріально-технічного забезпечення системи економічної безпеки підприємства, освоєння спеціальної техніки і засобів захисту, які умовно поділяють на формальні і неформальні.

До формальних відносяться такі засоби, які реалізують свої функції

захисту формально, тобто переважно без втручання людини; основу неформальних засобів складає цілеспрямована людська діяльність.

Формальні засоби можна умовно поділити на технічні (фізичні і апаратні засоби) і програмні засоби забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання.

Фізичні засоби – механічні, електричні, електромеханічні, електронні, електронно-механічні пристрої і системи, які функціонують автономно, створюючи перешкоди загрозам діяльності або майну суб'єкта господарювання на шляху їх розповсюдження. До них зазвичай відносять:

– інженерно-технічні засоби (огороження периметрів безпеки, спеціальне планування будівель і споруд, оснащення їх спеціальними конструкціями – тамбурами, замками, бар'єрами, ґратами, ставнями і т.ін.);

– засоби відбиття та ліквідації загроз (засоби пожежогасіння, вогнетривкі і важкоруйнівні матеріали у складі споруд, зброя, засоби індивідуального захисту, газові пастки, спеціальний транспорт тощо);

Апаратні засоби – різні електронні та електронно-механічні пристрої, що функціонують у складі пристроїв систем аналізу обробки інформації і прийняття управлінських рішень, користуються їхніми даними з метою вирішення завдань політики економічної безпеки. До таких засобів належать:

– засоби виявлення (пожежно-охоронна сигналізація, тривожне оповіщення, охоронне телебачення, охоронне освітлення, засоби радіо- і телефонного зв'язку тощо);

– засоби криптографічного захисту інформації і стеганографії;

– засоби радіомоніторингу і пошуку несанкціонованої апаратури;

– засоби постановки завад і попередження витоку інформації;

– системи автоматизації господарської діяльності (автоматизовані робочі місця для збору, обробки і збереження інформації щодо бізнесових процесів в інтересах економічної безпеки).

Програмні засоби – спеціалізоване програмне забезпечення (пакети програм або окремі програми), яке використовується в процесі забезпечення

економічної безпеки суб'єкта господарювання.

Неформальні засоби забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання розглянуті в пп. 4.1

Слід звернути увагу, що за даними наукових досліджень [130, 161, 227 та ін.] в загальному обсязі заходів по забезпеченню економічної безпеки суб'єкта господарювання використання технічних засобів зазвичай складає 25% – 30% Інші заходи складають у середньому:

- адміністративні (розробка політики і процедур, навчання персоналу, проведення перевірок і страхування, розподіл відповідальності і т. ін.) – до 50% ;

- фізичні – фізична охорона з використанням інженерно-технічних засобів – 15%;

- правові (розробка нормативних і інструктивних документів з забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання, вимог-доручень тощо) – до 5%.

Слід зауважити, що використання сучасних систем контролю і управління доступом дозволяє не тільки забезпечити комплексне виконання функцій захисту, а й отримати додатковий економічний ефект (див. п.3.3.).

Множина і різноманітність можливих засобів захисту визначаються насамперед способами впливу на дестабілізуючі фактори або породжуючі їх причини, причому впливу в напрямку, сприятливого підвищенню значень показників захищеності або збереженню попередніх раніше досягнутих їх значень.

Ці способи входять до арсеналу служби економічної безпеки суб'єкта господарювання і можуть бути класифіковані як зображено на рис. 4.12.

Суть виокремлених способів може бути охарактеризована наступним чином.

1. Перешкода – полягає в створенні на шляху виникнення або розповсюдження дестабілізуючого фактору певного бар'єру, що не дозволяє відповідному фактору досягти небезпечних розмірів.

Типовими прикладами перешкод є блокування, що не дозволяють технічному пристрою або програмі вийти за небезпечні межі, створення фізичних перешкод на шляху проникнення зловмисника тощо.

2. Управління – це покрокове визначення в процесі функціонування суб'єкта господарювання таких керуючих впливів на його структурні підрозділи, наслідком яких буде рішення (чи сприяння рішенню) одного або декількох завдань політики економічної безпеки.

3. Маскування (зазвичай відноситься до інформаційних процесів і процедур) – передбачає такі заходи, в результаті яких необхідний ресурс стає недоступним для зловмисників.

4. Регламентация як спосіб забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання полягає в розробці і реалізації комплексу заходів, які створюють такі умови господарювання, при яких суттєво знижуються впливи і прояви дестабілізуючих факторів.

5. Примус – такий спосіб забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання, при якому персонал і відвідувачі (клієнти) змушені виконувати вимоги політики економічної безпеки під загрозою матеріальної, адміністративної або кримінальної відповідальності.

6. Спонування – спосіб забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання, при якому його працівники внутрішньо матеріальними, моральними, етичними, психологічними та іншими стимулами мотивовані на виконання вимог прийнятої політики економічної безпеки.

Науково-методична функція служби економічної безпеки полягає в створенні бази знань проблемної сфери на основі досвіду забезпечення безпеки; організації навчання співробітників підприємства, в науковому аналізі виникаючих проблем забезпечення безпеки і методичному супроводі діяльності підрозділів підприємства в цій сфері.

Інформаційно-аналітична функція полягає в цілеспрямованому зборі та обробці інформації, яка відноситься до сфери економічної безпеки, впровадження та використання необхідних технічних і методичних засобів

аналітичної обробки інформації, організації інформаційного забезпечення зацікавлених підрозділів і окремих співробітників достовірними відомостями.

Обліково-контрольна функція полягає у постійному моніторингу напрямків фінансово-комерційної діяльності та виявленню зовнішніх і внутрішніх загроз для економічної стабільності та стійкості суб'єкта господарювання, створенні бази знань про недобросовісних конкурентів, ненадійних партнерів, осіб і організації, які негативно впливають на бізнесові інтереси підприємства.

Заходи моніторингу економічної безпеки здійснюються на усіх рівнях діяльності структурних підрозділів суб'єкта підприємництва щодо їх функцій і завдань та включають відповідні правила і процедури, найбільш типовими серед яких є:

1) моніторинг розподілу повноважень та обов'язків, ретельний підбір персоналу, що зменшує кількість втрат через його непрофесіоналізм або корупцію;

2) моніторинг аутентифікації персоналу, котра здійснюється шляхом отримання дозволу на виконання певних операцій через процедуру ідентифікації, погодження та затвердження;

3) моніторинг доступу до фінансових ресурсів, а також закріплення відповідальності за їх збереження і використання;

4) моніторинг достовірності проведених операцій;

5) систематичний моніторинг роботи кожного працівника апарату та структурних підрозділів суб'єкта підприємництва;

6) моніторинг усіх правил та процедур роботи з фінансовими ресурсами, у тому числі визначених регламентом, внутрішніми документами;

7) моніторинг активності зовнішнього оточення суб'єкта підприємництва.

Процес фінансово-економічного моніторингу та його різновиди досить широко описані у вітчизняній та зарубіжній літературі. Вагомий внесок у розробку теоретичних та методичних засад фінансового моніторингу у своїх наукових працях зробили такі вчені як Л. К. Воронова, І. О. Кульній,

С. І. Пирожков, В. М. Барановський, А. О. Єпіфанов, М. М. Єрмошенко та ін. Проте, на наш погляд, місце і роль моніторингу у економічній безпеці суб'єктів підприємництва, питання внутрішнього та зовнішнього контролю з метою забезпечення їх сталої діяльності висвітлені не в повному обсязі.

Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» фінансово-економічний моніторинг визначається як сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансово-економічного моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, що включають проведення державного фінансово-економічного моніторингу та первинного фінансово-економічного моніторингу [364]. Виділено первинний, обов'язковий та внутрішній види фінансово-економічного моніторингу [364].

У [238] фінансово-економічний моніторинг розуміють як «діяльність організацій, що здійснюють операції з грошовими коштами або іншим майном, по виявленню операцій, що підлягають обов'язковому контролю, і інших операцій з грошовими коштами або іншим майном, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансування тероризму, розповсюдженню зброї масового знищення» Фінансово-економічний моніторинг тут поділяється на обов'язковий і внутрішній.

Кульчій І. О. у [227] виділяє динамічний, конкурентний, порівняльний, комплексний, базовий (фоновий) та проблемний моніторинг. На наш погляд, у науковій літературі не достатньо висвітлені питання організації процесу моніторингу з метою забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємства. Це зумовлює необхідність подальших досліджень у цьому напрямку.

Автори [227, 238 та ін.] загалом визначають моніторинг як комплекс наукових, технічних, технологічних, організаційних та інших засобів, які забезпечують систематичний контроль (стеження) за станом та тенденціями

розвитку природних, техногенних та суспільних процесів.

Спираючись на вищезазначене, слід уточнити цей термін з точки зору його використання у понятійному апараті економічної безпеки. Отже, моніторинг економічної безпеки суб'єктів підприємництва – комплекс заходів систематичного контролю їх зовнішнього та внутрішнього середовища з метою виявлення і оцінки впливів дестабілізуючих факторів та загроз їх нормальному

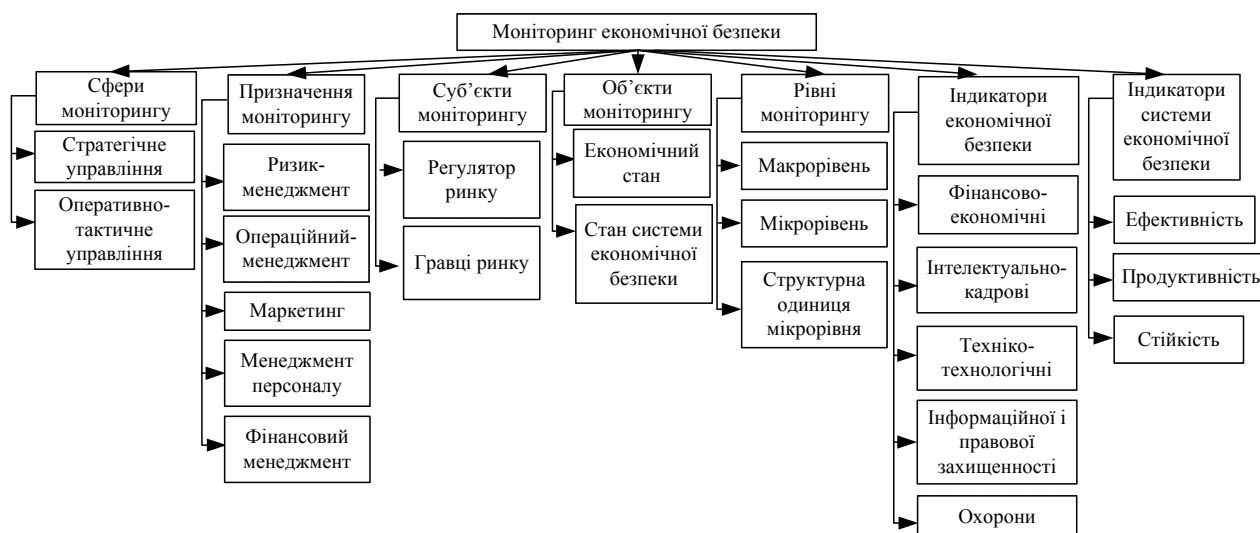

Рис. 4.13 Моніторинг як інструмент економічної безпеки суб'єкта підприємництва

Джерело: розробка автора.

функціонуванню.

Моніторинг економічної безпеки здійснюється на всіх циклах життєдіяльності суб'єктів підприємництва, на всіх етапах ризик менеджменту і на всіх стадіях антикризового управління (рис. 4.13).

Завданням моніторингу економічної безпеки у сфері стратегічного управління є прогнозування, визначення і оцінка негативних впливів і загроз зовнішнього і внутрішнього оточення суб'єкта підприємництва у довгостроковій перспективі з метою їх своєчасної мінімізації або ліквідації.

Завданням моніторингу економічної безпеки у сфері оперативно-тактичного управління діяльністю суб'єкта підприємництва є експрес-контроль, експрес-аналіз і експрес-оцінка зовнішнього і внутрішнього середовища з метою оперативного реагування на наявні загрози і прийняття управлінських

рішень по їх мінімізації і ліквідації. Сформувавши набір функцій, виконання яких забезпечить надійний захист підприємства, керівник визначає структуру і кількісний склад СЕБ.

При визначенні структури СЕБ виходять із співвідношення «витрати – ефективність», маючи на увазі можливість в тій чи іншій мірі використовувати послуги спеціалізованих підприємств.

Склад служби економічної безпеки підприємства є актуальною темою дослідження для багатьох українських науковців. Серед них: О. І. Барановський., В. Г. Андрійчук, І. П. Мігус, Л. М. Худолій, І. І. Лукінов та ін.

Важливим акцентом є те, що завдання, структура і кількість працівників служби економічної безпеки суб'єкта господарювання залежать від прийнятої на підприємстві політики економічної безпеки, його фінансових, технічних і кадрових можливостей. Слід зазначити, що основні структурні підрозділи служби економічної безпеки суб'єктів господарювання давно визначені, їх повноваження вивірені, а методи роботи відпрацьовані.

Але дослідження з вдосконалення складу, перегляду методів і напрямів роботи служби економічної безпеки, підвищенню якості досягнутих нею результатів актуальні постійно, бо загрози бізнесу, як внутрішні, так і зовнішні, постійно видозмінюються і вдосконалюються.

Типова структура служби економічної безпеки підприємства запропонована автором на рис. 4.14.

Слід зазначити, що запропонована структура може змінюватись залежно від спеціалізації, галузевої приналежності, розміру суб'єкта господарювання та його політики економічної безпеки, а також державних вимог до захисту певних напрямів бізнесу в інтересах національної безпеки.

За представленою пропозицією служба економічної безпеки підприємства включає департамент охорони, департамент захисту інформації, контрольно-аналітичний департамент і служби загального обслуговування.

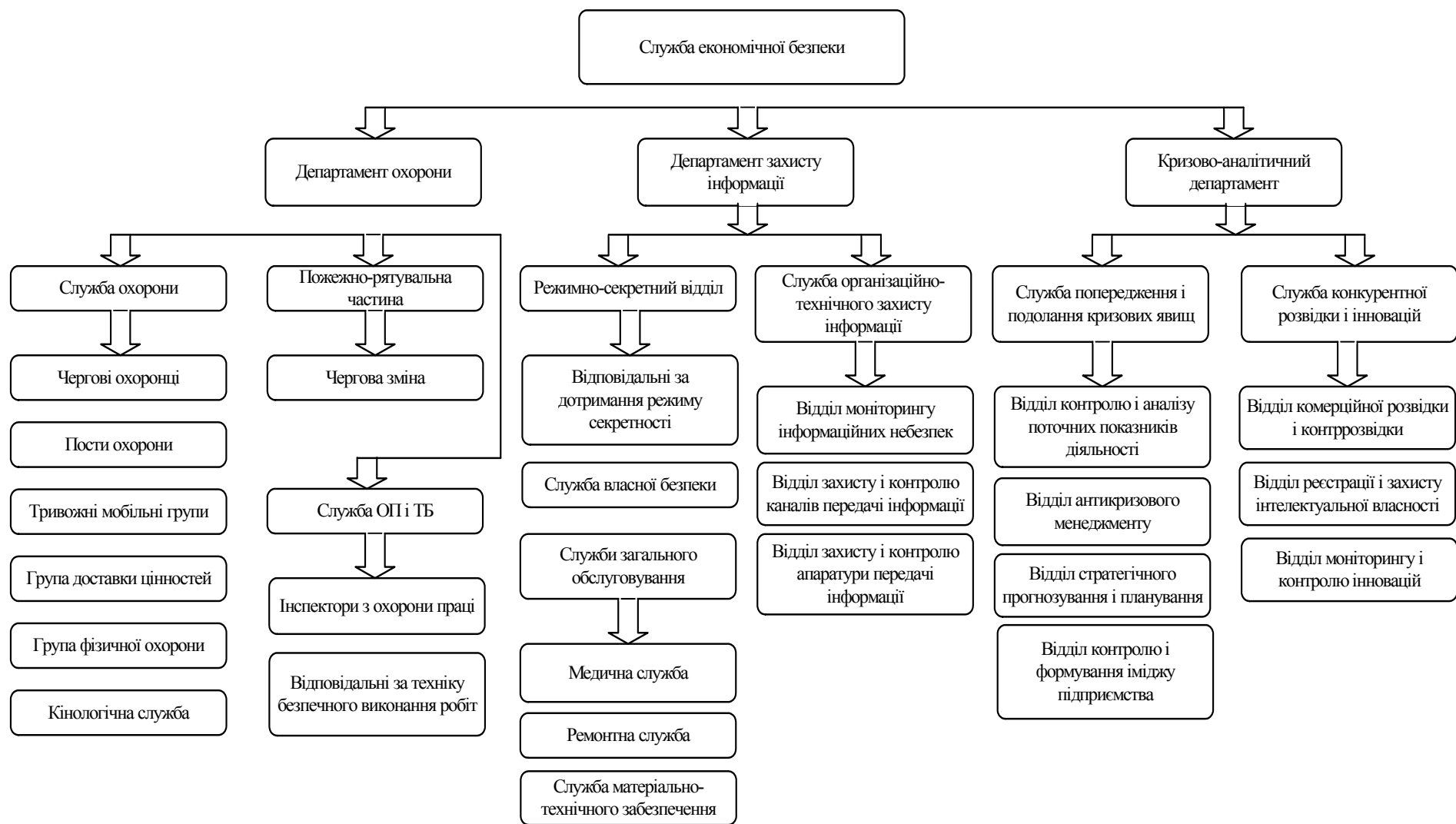

Рис. 4.14 Типова структура служби економічної безпеки підприємства

Джерело: розробка автора

Департамент охорони (на малих і середніх підприємствах – служба охорони) має обмеження мінімальної кількості числа співробітників через необхідність забезпечення цілодобової охорони об'єктів і законодавчо визначеної норми робочих годин на одного працівника [210].

Фізична охорона об'єкта може забезпечуватись шляхом несення постової, патрульної або патрульно-постової служби. Для фізичної охорони можуть використовуватись сторожові собаки. При необхідності топ-менеджери підприємства забезпечуються індивідуальною охороною. У разі виникнення надзвичайних ситуацій (пожежі, стихійні лиха тощо) ліквідацією наслідків займається пожежно-рятувальна частина.

Призначення підрозділів, які входять до складу департаменту охорони і функціональні обов'язки їх працівників визначені Національним класифікатором професій [309], відомчими, галузевими нормативними документами (наказами, розпорядженнями, інструкціями, рекомендаціями тощо).

Основними правочинами, що регламентують діяльність департаменту захисту інформації є закони України «Про інформацію» [378], «Про державну таємницю» [363], Господарський кодекс України [107], Постанова КМУ «Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці» [384].

Головним завданням департаменту захисту інформації є контроль вхідних і вихідних інформаційних потоків і недопущення несанкціонованого витоку інформації. Повноваження працівників департаменту визначаються, виходячи з вимог політики економічної безпеки підприємства, але не можуть порушувати встановлених законом прав і свобод громадян.

Головним завданням кризово-аналітичного департаменту є аналіз результатів поточної діяльності суб'єкта господарювання і недопущення кризових ситуацій.

Служби загального обслуговування відповідальні за матеріально-технічне забезпечення потреб департаментів і за поточний ремонт їх обладнання і транспорту.

Слід наголосити, що діяльність служби економічної безпеки підприємства незалежно від його спеціалізації, галузевої приналежності, форми власності не повинна порушувати межі правового поля, комплектуватися професіоналами відповідної кваліфікації, які ніколи не притягувалися до кримінальної відповідальності.

Основною умовою кадрового забезпечення служби економічної безпеки суб'єкта господарювання є надійність персоналу. Забезпечення надійності персоналу – сукупність заходів по професійному підборі працівників шляхом аналізу і оцінки ступеня відповідності персоналу СЕБ встановленим критеріям політики економічної безпеки з метою гарантування захисту комерційних і майнових інтересів підприємства.

Професійний відбір передбачає визначення рівня професійних знань і навичок претендента, а також вивчення особливостей його особистості. Прийому на роботу передуює спеціальна перевірка претендента, що дозволяє зібрати найбільш повну інформацію про нього. Спеціальна перевірка проводиться на предмет виявлення:

- 1) притягнення претендента на посаду до кримінальної відповідальності, наявності знятої або погашеної судимості;
- 2) причасності претендента до корупційних правопорушень;
- 3) невідповідності відомостей, зазначених претендентом на посаду щодо стану здоров'я, житлових умов, сімейного стану;
- 4) роботи претендента в конкуруючих суб'єктах господарювання і займаних там посадах;
- 5) відношення особи до виконання військового обов'язку;

Претендент на посаду в службі економічної безпеки підприємства повинен бути письмово попереджений про проведення спеціальної перевірки згідно ст. 32 Конституції України [222] і Закону України «Про захист персональних даних»[375] і дати письмову згоду на неї.

Типовими об'єктами, які входять в коло професійних інтересів працівників служби економічної безпеки підприємства, є:

- об'єкти виробництва і виробничої інфраструктури (будівлі і споруди, обладнання, пристрої, прилади і інструменти, сировина і матеріали, напівфабрикати, готова продукція, інше матеріальне майно підприємства);

- всі види виробничої і технологічної документації, яка циркулює в процесі внутрішнього і зовнішнього документообігу, або зберігається як в електронному вигляді, так і на будь-яких носіях;

- інтелектуальна власність суб'єкта господарювання, у тому числі інформація про результати незакінчених досліджень, про плани і прогнози наукових розробок, дослідні зразки тощо;

- інформація комерційного характеру відкрита і з обмеженим доступом;

- фінансові ресурси суб'єкта господарювання незалежно від форми і змісту;

- персонал і клієнти підприємства;

- власники, кредитори і інвестори;

- конкуренти.

На підприємстві повинні обов'язково проводитись наступні заходи із забезпечення економічної безпеки:

- оцінка достовірності інформації про потенційних партнерів, конкурентів;

- експертна оцінка підприємницького ризику;

- підбір та аналіз інформації для підготовки і ведення переговорів, укладення договорів;

- реалізація плану дій (інформаційна, правова підтримка та служба безпеки) з метою захисту економічних інтересів підприємства;

- розробка концепції безпеки підприємства та рекомендацій структурним підрозділам з питань безпеки підприємства;

- аналітичні і загальні дослідження, прогнози щодо безпеки, економіки, фінансів, політики і діяльності юридичних і фізичних осіб;

- складання політичного, ділового та соціально-психологічного портрета партнера або конкурента;

- аналіз фінансового стану і ділової репутації потенційного партнера, видача рекомендацій про доцільність співпраці;
- моніторинг суспільно-політичної ситуації в місті та області політичне прогнозування з метою створення позитивного іміджу підприємства;
- встановлення фактів недобросовісної конкуренції;
- тест на детекторі брехні (поліграф) – в ході процедури прийому на роботу, перевірки лояльності співробітників, виявлення залученості конкретної особи в корпоративний інцидент тощо.

Зазвичай малі та середні підприємства не можуть дозволити собі утримувати окрему службу (департамент, підрозділ), яка б вирішувала проблеми забезпечення їх економічної безпеки. Тому науковці, зокрема [483, с. 348 та ін.] пропонують зобов'язати відповідні підрозділи підприємства виконувати основні життєво необхідні функції служби економічної безпеки у частині, що їх стосується. (табл. 4.14).

Таблиця 4.14

Функції структурних підрозділів підприємства щодо забезпечення економічної безпеки

Підрозділ	Прогноз втрат	Оцінка партнерів та конкурентів	Захист матеріальних і фінансових коштів	Захист інформації	Підбір і перевірка кадрів
Виробничо-технічний відділ	X	X	X	X	
Юридичний відділ		X	X	X	X
Планово-фінансовий відділ	X	X		X	
Відділ постачання		X	X	X	
Відділ збуту		X	X	X	
Відділ охорони			X	X	
Відділ кадрів				X	X

Джерело: на основі [483, с. 348 та ін.]

Визначення і обґрунтування основних напрямів, функцій і способів роботи служби економічної безпеки суб'єкта підприємництва дозволили запропонувати типовий склад служби економічної безпеки, конкретизувати

призначення її структурних підрозділів.

Можна стверджувати, що суб'єкти підприємницької діяльності та органи державної влади мають спільно виробити дієвий механізм щодо залучення власних служб безпеки до захисту власності і бізнесових інтересів підприємств. Співпраця держави як регулятора економічних відносин з суб'єктами підприємництва у сфері забезпечення економічної безпеки бізнесу створює сприятливі умови для сталого розвитку підприємницького сектору, зменшує навантаження на державні силові структури. Подальші дослідження цієї проблемної сфери повинні бути спрямовані на підготовку матеріалів для законодавчого закріплення статусу служби економічної безпеки як гаранту захисту бізнесової діяльності суб'єкта господарювання.

Висновки до розділу 4

Дослідження концептуальних засад поліпшення механізмів забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання дозволяє зробити наступні висновки.

Мотиваційний, організаційний, забезпечуючий, контрольний і антикризовий процеси у підприємницькій діяльності, що ініціюються механізмом забезпечення економічної безпеки підприємства відносяться до типу управлінських процесів і є невід'ємними складовими процесу господарювання. Окреслення даних процесів дозволяє, на відміну від існуючих підходів, визначити місце економічної безпеки в загальному процесі господарювання.

Механізм забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання можна трактувати як систему цілей, принципів, методів і важелів, що дають змогу у випадку очікування або настання негативного збурювального процесу перетворити рух економічних ресурсів на рух засобів захисту, спрямований на мінімізацію ризиків і загроз господарській діяльності. На відміну від існуючих підходів, таке трактування механізму забезпечення економічної безпеки

реалізує його головну функцію трансформації економічних ресурсів суб'єкта господарювання в інструменти захисту. Це дає можливість конкретизувати вимоги до складу і якості економічних ресурсів, мобілізованих на забезпечення економічної безпеки.

Практичне застосування запропонованого методичного підходу до визначення інтегрального індексу ефективності управління інноваційними ресурсами економічної безпеки дає можливість надавати учасникам ринку комплексну оцінку ефективності управлінських дій щодо інноваційних ресурсів економічної безпеки на усіх ієрархічних рівнях організаційної структури управління.

Можна констатувати, що розвиток фундаментальних і прикладних наукових напрямів, впровадження об'єктів промислової власності у виробництво є дієвими інструментами удосконалення структури національної економіки.

Можна стверджувати, що кожен ринковий інститут має свій оригінальний вплив на економічну безпеку бізнесових суб'єктів. Розвиток ринкових інститутів – складових механізму забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання повинен відбуватися за всіма напрямками і з урахуванням сучасних потреб структуризації економіки.

Діяльність служби економічної безпеки підприємства незалежно від його спеціалізації, галузевої приналежності, форми власності не повинна порушувати межі правового поля, комплектуватися професіоналами відповідної кваліфікації, які ніколи не притягувалися до кримінальної відповідальності.

Основні наукові результати, викладені в четвертому розділі дисертації, були апробовані на науково-практичних конференціях та опубліковані в авторській монографії і наукових фахових виданнях: [422, 423, 424, 429, 433, 435, 436, 437, 440, 441, 442, 443, 446, 447, 449, 452, 454].

РОЗДІЛ 5

КОНЦЕПЦІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В ПЕРІОД НЕСТАБІЛЬНОСТІ ЕКОНОМІКИ

5.1 Вплив механізму державного регулювання на забезпечення економічної безпеки підприємницької діяльності

Сучасна економічна ситуація в Україні характеризується посиленням конкурентної боротьби за ринки сировини і збуту продукції, масовою міграцією продуктивного населення і значним спадом виробництва. Значне ускладнення і прискорення відтворювальних процесів в умовах глобалізації і інтеграції створює підґрунтя для монополізації виробництва, викликає постійний дисбаланс між сукупним попитом і сукупною пропозицією, створюючи нові загрози економічній безпеці суб'єктів господарювання. Спостерігається стійка тенденція зниження кількості підприємств в Україні за останні роки (див. табл. 3.8.). Так, кількість малих підприємств у 2018 році скоротилася на 5%, середніх – на 23%, великих – на 24% порівняно з 2010 роком. Це свідчить про низьку здатність підприємницьких структур самостійно адекватно реагувати на різкі зміни економічної ситуації на ринку і необхідність державного регулювання підприємницької діяльності.

Згідно з [230, с. 76] «державне регулювання підприємництва – це система правових, організаційних та регулятивно-контролюючих заходів держави, спрямованих на створення сприятливого підприємницького середовища й управління державним сектором для забезпечення ефективності та конкурентоздатності національної економіки».

Механізм державного регулювання підприємницької діяльності призначений для посилення економічної безпеки суб'єктів господарювання в умовах конкурентної економіки у зв'язку з високою макроекономічною та соціально-політичною значимістю підприємництва.

Необхідність створення і постійного вдосконалення механізму державного регулювання підприємницької діяльності зумовлена наступними причинами.

1. Формування в Україні ринкової економіки. З часів отримання Україною незалежності пройшов доволі значний проміжок часу – майже 30 років. Цей час цілком достатній для розвитку окремих політичних, економічних, соціальних процесів в країні, але замалий для становлення економічної системи нового типу. Для зміни економічної системи з соціалістичної на капіталістичну потрібні синхронні зміни політичної і соціальної систем. Формування окремих ринкових інститутів в Україні продовжується й досі. Прикладом може слугувати інститут власності – Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» прийнято Верховною Радою 31.03.2020 року.

2. Посилення ролі підприємництва в суспільно-економічному житті держави. Підприємництво – чи не найважливіший з точки зору суспільної корисності сектор національної економіки. Він забезпечує насиченість вітчизняного ринку якісними товарами і послугами, створює умови для розвитку суспільних інститутів, сприяє росту добробуту населення. Через неоднорідність форм і методів підприємництва виникає проблема недобросовісної конкуренції, яка може привести до монополізації ринку. З іншого боку, підприємництво виступає в ролі соціального рушія економічного поступу, який через посилення конкуренції вдосконалює ринкові механізми. Середні, малі та мікропідприємства допомагають вирішувати проблему зайнятості населення, генеруючи нові робочі місця. Великі підприємства допомагають місцевим органам самоврядування вирішувати проблеми інфраструктури населених пунктів шляхом залучення не тільки фінансових і матеріальних ресурсів, а й кваліфікованих спеціалістів з необхідною технікою. Розвиток підприємництва дозволяє збільшити фіскальні надходження і дати можливість вирішення більшої кількості соціальних проблем.

Підприємці малого і середнього бізнесу зацікавлені в економічному розвитку територіальних громад і тому приймають активну участь у місцевих програмах розвитку. Великі підприємства у своїй діяльності не обмежуються територією одного регіону, а зацікавлені у посиленні свого впливу у макроекономічному масштабі.

3. Недосконалість ринкових інститутів, практично повна відсутність макроекономічних умов для ведення бізнесу. В Україні створення і розвиток ринкової інфраструктури відбувається надто повільно, з великими перекосами. Відсутня взаємна узгодженість нормативно-правових актів, які дозволяють підприємцям не тільки мати право власності на товар і засоби виробництва, а й реалізовувати це право на практиці. Крім того, розвиток підприємництва гальмується інерційністю суспільної свідомості, яка змушена сприймати перехід від адміністративно-планової до ринкової системи господарювання.

4. Неможливість самостійного створення сектором підприємництва регуляторного забезпечення і інституціональних засад розвитку економіки. Підприємницький сектор не має можливості виконувати функції і створювати елементи соціально-економічного простору, які історично належать державі, як регулятору суспільного життя.

Держава здійснює свій вплив на розвиток підприємництва і його економічну безпеку шляхом впровадження регуляторної політики через суб'єкти державного регулювання підприємницької діяльності в Україні. До них відносяться:

- Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України;
- Міністерство фінансів України;
- Державна регуляторна служба України;
- Державна фіскальна служба України;
- Національний орган стандартизації – Державне підприємство «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості»;

– Антимонопольний комітет України.

Спільна робота національних органів державного регулювання повинна цілеспрямовано сприяти підвищенню економічної активності підприємництва, зменшенню витрат на загальнодержавне управління, максимально стимулювати розвиток національної економіки на засадах постіндустріальної держави.

Важливим чинником впливу на вітчизняну економіку у сучасних умовах є не тільки неочікувано тривалий конфлікт на сході України, але й негативні наслідки світової фінансової кризи 2007 – 2008 років, які досі повністю не ліквідовані. Економічна криза виникла внаслідок стрімкого зростання іпотеки на ринку нерухомості у США впродовж 2002-2006 років. Передумовою кризи стало створення нових фінансових інструментів – «пулів закладних», які широко використовувались для вкладень транснаціональними інституційними інвесторами: інвестиційними компаніями (Merrill Lynch, Goldman Sachs, Lehman Brothers, Bear Stearns), страховими компаніями (AIG), фінансовими компаніями (GMAC FS, Cerberus), пенсійними фондами. Зниження ринкової вартості іпотечних цінних паперів викликало спад ринку нерухомості США призвело до зниження капіталізації інституційних інвесторів. Банкрутство найбільших з них (Lehman Brothers, Bear Stearns) викликало ланцюгову реакцію. Фондовий сегмент європейського фінансового ринку інтегрований у глобальну фінансову систему, і тому тісно пов'язаний з американським фондовим ринком. Значна частина фондових інвестицій була здійснена європейськими банками, тому зниження вартості цінних паперів інвестиційних фондів США сприяло втраті вартості активів банківських установ ЄС. Завдяки цьому криза перекинулася на банківську систему європейських країн, що призвело до зниження рівня фінансового забезпечення суб'єктів господарювання, загальмувало економічне зростання.

На відміну від європейських країн, передумови фінансової кризи в Україні було створено на національному рівні. Про ендегенний характер кризи свідчить механіка розвитку кризових явищ банківського та небанківського сектору економіки. Поштовхом до початку фінансової кризи стали проблеми з

ліквідністю окремих банківських установ (Промінвестбанк, «Надра», «Родовід», Укргазбанк, «Київ»), зумовлені певними суб'єктивними обставинами. У перші роки розвитку банківської системи країни спостерігалася галопуюча інфляція. Вона нівелювала прорахунки значної частини банківських установ у сфері управління активами та пасивами. Багато українських банків у гонитві за надприбутками не приділяли достатньої уваги питанням управління ліквідністю. Такі фактори, як відсутність достатньої кількості платоспроможних позичальників, альтернативних кредитуванню напрямків інвестування коштів, недостатній рівень довіри населення до банківської системи, а також структурні суперечності, в першу чергу залежність інвестицій у реальному секторі та споживання від кредитів комерційних банків, призвели до швидкого скорочення доступності фінансових ресурсів та гальмування темпів економічного зростання.

Процедури ліквідації банків затягнулися на багато років. За даними Національного банку України [329] станом на 27.02.2018 р. кількість банків, які перебувають у стадії ліквідації перевищила півсотні установ.

В табл. 5.1 наведено перелік банків, строк ліквідації яких завершено та ліквідаторами яких вживаються заходи щодо виключення банків з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань відповідно до вимог статті 98 Закону України «Про банки і банківську діяльність» (у редакції, що діяла до 22.09.2012).

Таблиця 5.1

Перелік банків, строк ліквідації яких завершено

№ з/п	Назва банку	Стан завершення ліквідації
1	2	3
1	Відкрите акціонерне товариство Комерційний банк «Національний стандарт»	19.10.2012 Національним банком України прийнято рішення про затвердження ліквідаційних балансів банків.
2	Акціонерний комерційний банк «Європейський»	
3	Відкрите акціонерне товариство «Європейський банк розвитку та заощаджень»	24.02.2012 Національним банком України прийнято рішення про затвердження ліквідаційного балансу.

Продовження таблиці 5.1

1	2	3
4	Відкрите акціонерне товариство Комерційний Банк «Іпобанк»	02.08.2013 Національним банком України прийнято рішення про затвердження ліквідаційного балансу.
5	Відкрите акціонерне товариство «Акціонерний комерційний банк «Одеса-банк»	26.07.2013 Національним банком України прийнято рішення про затвердження ліквідаційного балансу.
6	Товариство з обмеженою відповідальністю Комерційний банк «АРМА»	29.11.2013 Національним банком України прийнято рішення про затвердження ліквідаційного балансу.
7	Акціонерний комерційний банк «Східно-Європейський банк»	24.01.2014 Національним банком України прийнято рішення про затвердження ліквідаційного балансу.
8	Акціонерний комерційний банк «Трансбанк»	28.02.2014 Національним банком України прийнято рішення про затвердження ліквідаційного балансу.
9	Акціонерний банк «Банк регіонального розвитку»	28.02.2014 Національним банком України прийнято рішення про затвердження ліквідаційного балансу.
10	Товариство з обмеженою відповідальністю «Український промисловий банк»	28.02.2014 Національним банком України прийнято рішення про затвердження ліквідаційного балансу.
11	Публічне акціонерне товариство «Земельний банк»	11.03.2014 Національним банком України прийнято рішення про затвердження ліквідаційного балансу.
12	Відкрите акціонерне товариство Банк «БІГ Енергія»	02.04.2015 Національним банком України прийнято рішення про затвердження ліквідаційного балансу.
13	Відкрите акціонерне товариство «Селянський комерційний банк «Дністер»	02.04.2015 Національним банком України прийнято рішення про затвердження ліквідаційного балансу.
14	Публічне акціонерне товариство Акціонерний Банк «Синтез»	02.04.2015 Національним банком України прийнято рішення про затвердження ліквідаційного балансу.
15	Публічне акціонерне товариство «Комерційний банк «Володимирський»	27.11.2015 Національним банком України прийнято рішення про затвердження ліквідаційного балансу.
16	Публічне акціонерне товариство «Комерційний банк «Соцком Банк»	07.12.2015 Національним банком України прийнято рішення про затвердження ліквідаційного балансу.
17	Публічне акціонерне товариство «Інноваційно-промисловий банк»	31.12.2015 Національним банком України прийнято рішення про затвердження ліквідаційного балансу.
18	Публічне акціонерне товариство «Банк Столиця»	30.01.2016 завершився строк ліквідаційної процедури

Джерело: [329]

Розгортання та перенесення кризи на небанківський сегмент засвідчило, що відсутність у механізмі управління економікою ефективних системних принципів регулювання всіх сегментів фінансового ринку призводить до виникнення структурних суперечностей і сприяє виникненню фінансових криз.

Ефективний розвиток економіки країни залежить від належного забезпечення безпеки ринку з системним та поетапним визначенням завдань вдосконалення кожного з його сегментів.

В економічній літературі для характеристики рівня забезпечення економічної безпеки вживаються різні економічні категорії, в першу чергу – це загрози. Загрози економічній безпеці України – це сукупність реальних чи потенційно можливих явищ і чинників, що створюють небезпеку для реалізації національних інтересів [286].

Загрози економічної безпеки – явища і процеси, що впливають негативно на господарство країни, що утискають економічні інтереси особи, суспільства і держави [240, 286].

Світова фінансово-економічна криза 2008 – 2010 років засвідчила вразливість вітчизняної фінансової системи, її залежність від зовнішнього впливу. За таких умов питання захисту національних інтересів держави у фінансовій сфері набуває особливої ваги.

У Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері [223], яка була схвалена Розпорядження Кабінету Міністрів України 15 серпня 2012 року, зазначається, що «стан національної безпеки у фінансовій сфері залежить від явищ і чинників як внутрішньої, так і зовнішньої фінансово-кредитної політики держави, політичної ситуації, що склалася у державі, досконалості законодавчого забезпечення функціонування фінансової системи, а також міжнародних зобов'язань держави».

Зокрема, у Концепції [223] визначено зовнішні загрози національній безпеці у фінансовій сфері, до яких належать:

– обмеженість доступу до міжнародних фінансових ринків; значна залежність від експортно-імпортової діяльності;

– погіршення стану зовнішньої торгівлі, зростання дефіциту платіжного балансу, зокрема рахунка поточних операцій; значна залежність від зовнішніх кредиторів; вплив світових фінансових криз на фінансову систему держави.

До явищ і чинників, що можуть призвести до створення внутрішніх загроз національній безпеці у фінансовій сфері, належать [223]:

– нестабільність та недосконалість правового регулювання у фінансовій сфері;

– нерівномірний розподіл податкового навантаження на суб'єктів господарювання, що зумовлює ухилення від сплати податків та відплив капіталу за кордон; відплив капіталу за кордон внаслідок погіршення інвестиційного клімату;

– низький рівень бюджетної дисципліни і незбалансованість бюджетної системи; збільшення обсягу державного боргу; тінізація економіки;

– недостатній рівень золотовалютних резервів; значний рівень доларизації економіки; істотні коливання обмінного курсу національної валюти, не обумовлені дією макроекономічних факторів;

– слабкий розвиток фондового ринку, зокрема в частині застосування механізмів обліку та переходу прав власності на цінні папери, а також забезпечення захисту прав інвесторів на фондовому ринку;

– недостатній рівень капіталізації фінансової системи.

Українські і закордонні вчені [240, 286 та ін.] одностайні у визначенні переліку ознак тіньової економіки:

– наявність значного обороту грошової маси поза межами банківської системи, що робить неефективними основні важелі грошово-кредитної політики НБУ;

– нерезультативна фіскальна політика, нецільове використання бюджетних коштів;

– неефективність соціальної політики, занедбаність соціальної сфери, зростання прихованого безробіття, зубожіння основної частини населення;

– прискорення зворотного процесу переходу накопичень в споживання, гальмування інвестиційних процесів, процесів суспільного відтворення;

Однією з суттєвих загроз економічній безпеці підприємств і держави в цілому є рейдерство – незаконний перерозподіл майнових прав. В Україні рейдерські захоплення зазвичай супроводжуються силовими акціями з використанням холодної і, навіть, вогнепальної зброї. Особливого розмаху рейдерство набуло за часів В. Януковича, коли протиправному захопленню піддавалися не тільки великі холдинги і корпорації, а і середні та малі підприємства. Рейдерство вже набуло системного характеру, до протиправних дій залучаються корумповані працівники влади і силових органів. На відміну від рейдерства – грінмейл в нашій країні не набув значного поширення. Рейдерство становить реальну загрозу для існування малого і середнього бізнесу через загрозу припинення інвестицій і скорочення бізнесової діяльності внаслідок максимізації реальної загрози рейдерського захоплення.

До значних викликів економічній безпеці української економіки належить проблема непродуктивного відтоку капіталів. Левову частку серед них займають тіньові операції по ухиленню від сплати податків, легалізації та відмивання коштів, добутих злочинним шляхом, нецільового використання та розкрадання бюджетних коштів.

З. С. Варналій у [55] стверджує, що «основними каналами та схемами непродуктивного виведення капіталів є: операції у сфері зовнішньоекономічної діяльності; інвестиційні операції; операції з цінними паперами; операції фіктивного страхування та перестраховання тощо».

Слід звернути увагу на результати ризик-орієнтованого підходу НБУ до контролю банківських операцій (рис. 5.1): в середньому за 2 роки – 95% штрафів банків були за «чорні операції» (переведення в готівку грошей, або виведення капіталу за допомогою компаній-транзитерів).

За даними НБУ, у 2017 році штрафи за РЕР (випадки, в яких банки не провели належного моніторингу операцій публічних діячів і пов'язаних з ними осіб) становлять 3,1 млн грн, штрафи за схеми становлять 64,2 млн грн, та

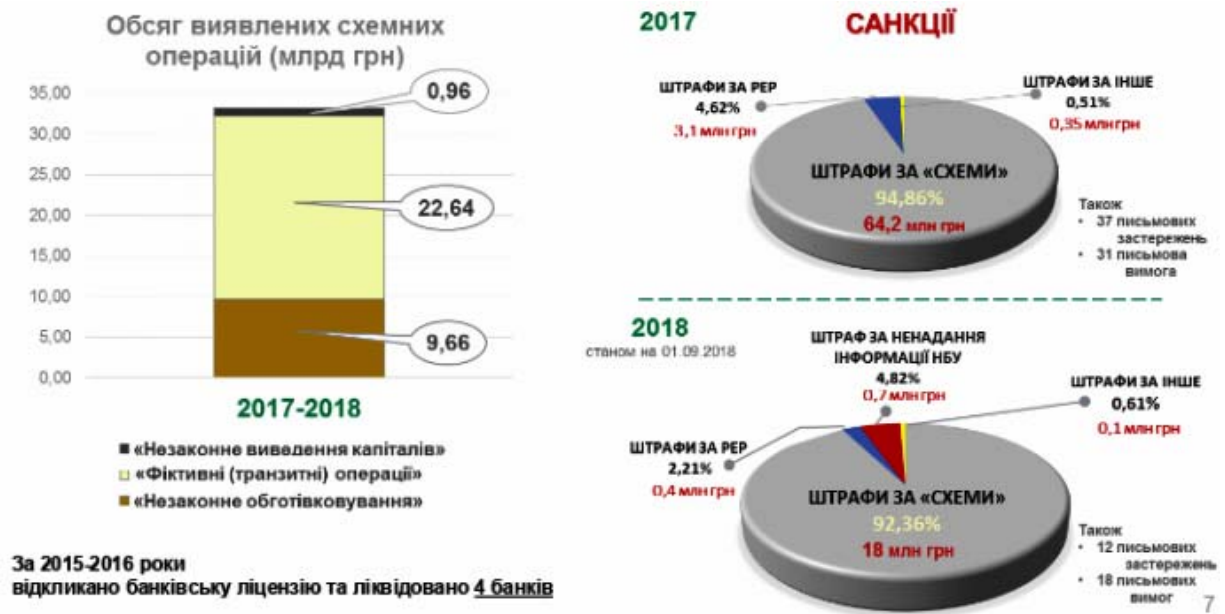

Рис. 5.1 Результати ризик-орієнтованого підходу НБУ до контролю банківських операцій

Джерело: [329]

штрафи за інше 0,35 млн грн. У 2018 році штраф за ненадання інформації – 0,7 млн грн, штрафи за РЕР 0,4 млн грн, штрафи за інше 0,1 млн грн.

НБУ оприлюднив основні ознаки виведення капіталу [329]. До них відносяться:

- керівником та контролером виступає одна і та сама фізична особа. А також окремі юрособи, що зареєстровані за однією адресою.
- зміна юрособи та контролерів, зокрема, на фізичних осіб – нерезидентів невизнаних територій;
- закриття рахунків клієнтів колишніми керівниками (за відсутності на час закриття відповідних повноважень).

Найяскравішим прикладом виведення коштів вкладників є ситуація з ПАТ КБ «Приватбанк». Результати незалежного розслідування компанії Kroll підтвердили, що ПАТ «Приватбанк» було об'єктом масштабних та скоординованих шахрайських дій як мінімум протягом десяти років до

націоналізації, що призвело до завдання банку збитків щонайменше в розмірі 5,5 млрд дол. США [329].

Національний банк України оприлюднив ключові висновки розслідування [329], до яких відносяться нижченаведені.

1. Виведення коштів. Існують чіткі ознаки того, що кредитні кошти були використані для придбання активів та фінансування бізнесу в Україні та за кордоном на користь экс-акціонерів та груп афілійованих з ними осіб.

2. Приховування джерел походження коштів. Механізми, які використовувалися для маскуванню джерел та реального призначення кредитів, мають характерні риси скоординованої схеми відмивання грошових коштів. Обсяг операцій та швидкість їх проведення (упродовж кількох хвилин між операціями), відсутність обґрунтованого економічного зв'язку між особою, що погашає кредит, та початковим позичальником, а також широке використання офшорних компаній спеціального призначення (SPV), свідчать про спроби приховати справжнє призначення коштів від регуляторів та інших стейкхолдерів.

3. Банк у банку. Центральним елементом організованої махінації з кредитним портфелем та виведенням коштів була тіньова банківська структура всередині ПАТ «Приватбанк». Ця секретна структура забезпечувала проведення платежів та сприяла руху коштів за сотнями кредитних договорів на мільярди доларів США в інтересах осіб, пов'язаних з колишніми акціонерами та групами афілійованих з ними осіб. До цієї тіньової банківської структури були залучені сотні працівників ПАТ «Приватбанк».

4. Структура та управління кредитами. Тіньова банківська структура управляла корпоративним кредитним портфелем пов'язаних осіб. Під її контролем надавалися нові кредити, які зазвичай використовувались для погашення основної суми та відсотків за існуючими кредитами пов'язаних осіб (циклічне перекредитування). Вона забезпечувала здійснення транзакцій з метою приховати джерело та справжнє призначення кредитних коштів, створюючи видимість звичайного клієнтоорієнтованого банку. Банк залучав

кошти українських та закордонних вкладників для підтримки схеми циклічного перекредитування. Для того, щоб якомога довше приховувати значний ризик, який виник при кредитуванні пов'язаних осіб, ПАТ «Приватбанк» неодноразово надавало неправдиву інформацію щодо свого фінансового стану, що могло бути досягнуто через систематичну фальсифікацію фінансової звітності колишнім менеджментом банку.

5. Баланс. До націоналізації у грудні 2016 року понад 95% корпоративного кредитного портфеля було надано сторонам, пов'язаним з колишніми акціонерами та групами афілійованих з ними осіб. Наприкінці 2016 року 75% кредитного портфеля було консолідовано у кредити 36 позичальникам, пов'язаним з колишніми акціонерами та групами афілійованих з ними осіб. Більшість із них не погашаються та є простроченими, що призвело до збитків банку щонайменше в 5,5 млрд дол. США.

Слід зазначити, що хоча результати розслідування Kroll підтвердили попередні висновки Національного банку, проте наразі досі є невирішеним питання про законність націоналізації КБ Приватбанк.

Чи не головною проблемою забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання в умовах нестабільності економіки України є корупція в державних органах влади, які повинні забезпечувати розвиток підприємництва. Корупція є інституціональною деформацією, яка притаманна усім країнам колишнього СРСР. Згідно з даними міжнародної компанії рейтингування та страхування ризиків Allianz Global Corporate & Specialty (AGCS) одним з десяти основних ризиків для України у 2018 році вважається ризик бізнесу, пов'язаний з крадіжками, шахрайством і корупцією [499]. Однак, непотрібно вважати її наслідком тоталітарного режиму. В умовах глобальної економіки корупція не обмежена рамками окремих країн і набуває міжнародного масштабу.

Мельник М. І. У [282] зауважує, що «протидія корупції є однією з найактуальніших соціальних проблем сучасності, розв'язання якої для багатьох країн надзвичайно складна і важлива справа. Для України корупція стала

чинником, що реально загрожує конституційному ладу держави та її національній безпеці».

Специфічну та багаторівневу форму інституціональної деформації економіки України вчені [86-88, 159, 206, 281 та ін.] називають тіньовою парадержавою – утворенням макроекономічного рівня державного типу, в якому внаслідок високого рівня корупції та тінізації державні послуги та суспільні блага розподіляються за ринковими принципами. «У такому утворенні остаточно формуються та ефективно діють корупційні ринки державних послуг та суспільних благ»[55].

Вітчизняних і закордонних експертів дуже непокоїть ситуація по тінізації економіки України. В сьогоденній світовій економіці через офшори проходить гігантський потік капіталу. Так, згідно з дослідженням *The Price of Offshore Revisited* від організації *Tax Justice Network*, лише громадяни країн, що розвиваються, накопичили в офшорних зонах близько 9,4 трильйона доларів. З них 7,6 трильйона виводять з 20 країн, серед яких є й Україна. За розрахунками програми *Global Financial Integrity*, відтік капіталу з пострадянського простору в офшори склав в 2000-2018 роках близько 950 мільярдів доларів. Україна має відтік на рівні 82 мільярдів доларів і за його розміром займає друге місце після Росії [558].

За оцінкою експертів в минулі роки вивозилося в офшори близько 15 мільярдів доларів щорічно. Частина з цих грошей потім ввозилася назад в країну, обраховані як «іноземні інвестиції», але завжди менше, ніж вивозилося. За оцінками ряду експертів, які провели свої розрахунки взаємно незалежно, за 2014 рік з України в офшори було вивезено 53 мільярди доларів [189].

Тіньова парадержава включає ринки адміністративно-господарських рішень, державних посад, кадрової політики, державних привілеїв, державної освіти та науки, державного захисту прав та свобод громадян, виборчу систему тощо [86-88, 159, 206, 281 та ін.].

Вищезазначене зумовлює нагальну потребу у дієвих механізмах державного управління економічною безпекою, які дозволять забезпечити

продуктивне функціонування суб'єктів підприємництва на вітчизняному та міжнародному ринках.

В останні роки розвиток національного ринку і ринків інших держав піддається суттєвим зовнішнім глобальним впливам.

Президент Міжнародного інституту фінансів Кравченко В. І. у [239] зауважує: «Розвиток фінансових систем багатьох країн і зокрема України обумовлюється не тільки і не стільки національними економічними факторами і внутрішньою політикою урядів, а значною мірою глобальними економічними процесами і глобальними викликами. Виразно виявились і суперечливо переплелись позитивні та негативні тенденції і наслідки глобалізації і зокрема глобалізації економічної. Завершується перехід від однополюсної системи управління світовим порядком до багатопольусної. Наростає суперництво і конкуренція між США, Японією, Європейським Союзом, країнами БРІКС. Загострилась боротьба за світове лідерство. Наростають глобальні ризики розвитку національних фінансових систем».

Вчені у [86-88, 159, 206, 281 та ін.]. звертають увагу на загострення регіональних і субрегіональних конфліктів, викликаних обмеженістю доступу до основних видів природних ресурсів. У [240] зазначається що одночасно з цим «зменшуються можливості впливати на світові процеси традиційних міжнародних інститутів, зокрема Світового Банку, МВФ, навіть ООН. Постали та активно втручаються у розв'язання світових проблем Європейський Союз, Організація Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва, Асоціація держав південно-східної Азії (АСЕАН), Шанхайська організація співробітництва, ОПЕК, Африканський Союз, Північно-Американська зона вільної торгівлі (НАФТА), Латиноамериканська асоціація інтеграції (ЛАІ). Особливу роль у світі почали відігравати Велика вісімка та Велика індустріальна двадцятка».

«Велика Вісімка» або G8 – міжнародний клуб урядів семи країн світу; сім з них економічно високорозвинені (США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія, Канада), а економіку Росії Міжнародний валютний фонд

станом на квітень 2012 року зараховував до тих, «що розвиваються». Вісімка виробляє понад 46 відсотків світового ВВП. Однак, у зв'язку із останніми подіями в Україні Росія виключена з цієї міжнародної організації і мова може йти лише про «Велику сімку».

Група 20 включає Австралію, Аргентину, Бразилію, Великобританію, Німеччину, ЄС, Індонезію, Індію, Італію, Канаду, Китай, Мексику, Росію, Саудівську Аравію, США, Турцію, Францію, Південно-Африканську Республіку, Республіку Корея, Японію. Група 20 виробляє понад 90 відсотків світового ВВП [240 та ін.] .

Глобальна економічна криза 2008-20012 рр. стала черговим досвідом розвитку національних і міжнародних ринків.

Внутрішні ризики розвитку економіки України проаналізовано у аналітичній записці «Щодо тенденцій розвитку економіки України у 2014-2015 рр.» Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України [8]. Згідно з [8] основні внутрішні ризики України пов'язані з:

- військовими діями на Донбасі, які призводять до скорочення виробництва у регіоні, погіршення умов залучення зовнішнього фінансування та зростання видатків бюджету на фінансування силових відомств і відновлення зруйнованої інфраструктури;

- зростанням боргового навантаження на бюджет через необхідність фінансування дефіциту та заборгованості НАК «Нафтогаз», сформованої у минулі роки;

- виснаженням міжнародних резервів, що ускладнює використання Національним банком інтервенцій в якості інструментів стримування зростання попиту на іноземну валюту, який виникає внаслідок панічних настроїв та спекулятивних атак.

У [8] зазначено: «Вторинні ефекти внутрішніх політичних та економічних потрясінь, анексії Криму та військових дій на Донбасі поширилися на більшість секторів вітчизняної економіки. Внаслідок цього поглиблюються існуючі диспропорції, прискорюються падіння ВВП, скорочення об'ємів промислового

виробництва, виконаних будівельних робіт, зовнішньої торгівлі, зниження обсягів освоєння капітальних інвестицій тощо».

У табл. 5.2 представлені діючі проекти в рамках співробітництва України і Світового банку.

Таблиця 5.2

Діючі проекти в рамках співробітництва України і Світового банку

Назва проекту	Ідентифікатор проекту	Сума млн. дол. США	Дата схвалення
Additional Financing for Social Safety Nets Modernization Project (Проект додаткового фінансування модернізації системи соціального захисту)	P170563	150,00	30 квітня 2020 року
Additional Financing to Serving People, Improving Health Project (Додаткове фінансування проекту «Служіння людям, покращення здоров'я»)	P170740	135,00	27 квітня 2020 рік
Accelerating Private Investment in Agriculture Program (Програма прискорення приватних інвестицій у сільське господарство)	P166941	200,00	24 травня 2019 року
Access to Long Term Finance(Довгострокове фінансування)	P156766	150,00	2 травня 2017 року
Ukraine Gas Supply Security Facility (Проект по забезпеченню безпеки газопостачання України)	P155111	500,00	18 жовтня 2016 року
Road Sector Development Project (Проект розвитку дорожнього сектору)	P149322	560,00	3 листопада 2015 року
Serving People, Improving Health Project (Проект покращення якості обслуговування сфери охорони здоров'я)	P144893	214,73	4 березня 2015 року
Second Power Transmission Project (Проект вторинного ринку електроенергії ПТП-2)	P146788	330,00	22 грудня 2014 року
Social Safety Nets Modernization Project (Проект модернізації мереж соціальної безпеки)	P128344	300,00	3 липня 2014 року
Second Urban Infrastructure Project (Другий проект міської інфраструктури)	P132386	300,00	22 травня 2014 року
The District Heating Energy Efficiency Project (Проект енергоефективності централізованого теплопостачання)	P132741	332,00	22 травня 2014 року
Second road and safety improvement project (Проект удосконалення безпеки дорожнього руху)	P127156	450,00	20 вересня 2012 року

Джерело: Офіційний сайт Світового банку [330]

Міжнародна фінансова організація Світовий банк визначає головною метою своєї діяльності надання фінансової підтримки країнам, що розвиваються для стабілізації їх економіки і підвищення рівня життя населення. Головним правочином, з якого почалося активне співробітництво нашої держави і Світового банку є Закон України «Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій», прийнятий Верховною Радою України 3 червня 1992 року. Відповідно до цього Закону Україна стала 167 членом Міжнародного банку реконструкції та розвитку, придбавши 908 акцій (\$1315,9 млн. акціонерного капіталу), або 0,77 % акцій Банку, а також вступила до Міжнародної фінансової корпорації (МФК) та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій (БАГІ) [42, 329].

Починаючи з 1992 р. Світовий банк затвердив для України 39 позик загальним обсягом 7,0 млрд. дол. США, з яких Україна отримала понад 5,3 млрд. дол. США. На сучасному етапі продовжується реалізація 9 інвестиційних проектів на реалізацію яких виділено 12 позик на загальну суму 1 681,6 млн. дол. США, з яких вибрано 783,9 млн. дол. США (або 29,3%) [329].

Метою Additional Financing for Social Safety Nets Modernization Project [330] є підвищення ефективності української системи соціальної допомоги і соціальних послуг для малозабезпечених сімей.

Цілями проекту Additional Financing to Serving People, Improving Health Project [330] є: підвищення ефективності і якості медичних послуг, особливо по відношенню до неінфекційних захворювань; попередження, виявлення і реагування на загрози від COVID-19.

Проект Accelerating Private Investment in Agriculture Program [330] має на меті полегшити обмеження для збільшення участі приватного сектору, зокрема малих та середніх підприємств (МСП), на ринках сільськогосподарських ресурсів та виробництва України.

Проект Access to Long Term Finance [330] – АТ «Укрексімбанк» отримав позику 150 мільйонів доларів від МБРР для підтримки експортно-орієнтованого малого та середнього бізнесу.

Відповідно до вищезгаданих угод, МБРР надасть державний гарантований кредит на суму 150 мільйонів доларів США на 35 років АТ «Укрексімбанк», який є прямим Агентством-позичальником та виконавцем довгострокових фінансових проектів. Відповідно до узгодженої проектної документації, Укрексімбанк надаватиме середньо- та довгострокові позики, як для фінансування інвестиційних проектів, так і для потреб оборотних коштів, спрямованих на розвиток експортного потенціалу українських малих та середніх підприємств як безпосередньо, так і за рахунок кредитування через український комерційний банки. Кінцеві бенефіціари Проекту та банки-учасники проекту будуть обрані відповідно до критеріїв прийнятності, погоджених з МБРР[330].

Завданням проекту Ukraine Gas Supply Security Facility [330] є підвищення здатності Нафтогазу здійснювати безпечне постачання газу за рахунок сприяння доступу до економічно вигідного фінансування та вдосконалення умов контрактів на постачання газу, що підтримуються в рамках проекту.

Мета Road Sector Development Project [330] – покращення транспортної інфраструктури, експлуатаційного обслуговування та безпеки дорожнього руху для учасників дорожнього руху на окремих ділянках національної дорожньої мережі та вдосконалення управління дорожньою мережею в Україні. Проект складається з трьох компонент. Перший компонент – реабілітація та безпека доріг – фінансування будівництва дорожньої інфраструктури, будівельного нагляду, витрат на обладнання, попередніх роботи тощо. Другий компонент – обслуговування основних національних дорожніх коридорів – фінансування обслуговування національної дорожньої інфраструктури, проектування та нагляду за всіма ремонтними роботами. Третій компонент – управління мережею та розвиток – фінансування інституційної підтримки впровадження

реформ управління дорожнім рухом. Третій компонент складається з наступних чотирьох підкомпонентів:

- безпека дорожнього руху та управління мережею;
- управління технічним обслуговуванням;
- підготовка техніко-економічних обґрунтування та проектування;
- підтримка управління та впровадження проектів.

Завданням *Serving People, Improving Health Project* [330] є поліпшення якості медичних послуг в окремих областях з особливим акцентом на первинну та вторинну профілактику серцево-судинних захворювань та раку, а також підвищення ефективності системи охорони здоров'я.

Завданням *Second Power Transmission Project* є реконструкція мережі українських трансформаторних підстанцій для безперебійної передачі електроенергії, регулювання вторинного ринку електроенергії в Україні і впровадження новітніх технологій в електроенергетичній галузі.

Social Safety Nets Modernization Project передбачає додаткове фінансування соціальної сфери, зокрема – малозабезпечених верств населення. В Україні діє складна система соціальної допомоги, яка перерозподіляє велику частку валового внутрішнього продукту. У 2018 році уряд України витратив близько 4 відсотків ВВП на програми соціальної допомоги, аналогічні програмам в багатших країнах, таких як Німеччина і Нідерланди. Це набагато вище середнього показника по Східній Європі та Центральній Азії. Загальні витрати на соціальну допомогу зросли з 3,4 відсотка ВВП у 2014 році до 4,4 відсотка ВВП у 2017 р, у зв'язку зі значним розширенням програми субсидування житлово-комунального господарства[330] .

Проект *Second Urban Infrastructure Project* складається з трьох компонент:

- а) інвестиції в міську інфраструктуру;
- б) інституційне зміцнення і нарощування потенціалу;
- в) управління якістю і надійністю послуг комунальних підприємств окремих міст.

Проект передбачає зниження вартості комунальних послуг через низку інституційних перетворень і вибіркового інвестування в реконструкцію і заміну зношених систем критичної інфраструктури.

The District Heating Energy Efficiency Project [330] стосується реструктуризації централізованого теплопостачання в Україні.

Завданнями проекту Second road and safety improvement project (Другі дороги та підвищення безпеки) є покращення стану та якості ділянок дороги М-03 та підвищення безпеки на дорогах України.

Слід зазначити, що не всі вчені вважають ефективною співпрацю України зі Світовим банком. На думку науковців [1, 3, 133, 203, 245 та ін.] стратегії, які використовувалися Світовим банком не принесли належного результату, а більшість реалізованих проектів є низькоефективними.

Очевидно, що стратегія роботи Світового банку в Україні потребує кардинального коригування. Основними аспектами нової стратегії співпраці України зі Світовим банком повинні стати:

- визначення державними органами і вітчизняними незалежними експертами дієвості та відповідності спільних проектів інтересам національного розвитку;
- відповідальне визначення ймовірності досягнення мети спільних проектів в умовах нестабільної економічної і політичної ситуації в Україні;
- орієнтація співробітництва на використання міжнародного досвіду при підготовці та реалізації стратегічно важливих національних реформ;
- переорієнтування залучених коштів з проектів споживання на проекти структурної перебудови національної економіки з використанням сучасних інноваційних технологій.
- концентрація залучених коштів для фінансування проектів у високотехнологічних галузях економіки України.
- співпраця України і Світового банку повинна стати джерелом ресурсів економічного розвитку нашої держави;

– рівень заборгованості перед Світовим банком не повинен становити загрози економічній безпеці України.

Світова економічна криза та загострення внутрішньополітичної ситуації в Україні поставили під реальну загрозу вітчизняну економіку. Це викликає нагальну необхідність захисту національної економічної системи підвищення її стійкості до проявів небезпеки та загроз різного походження і характеру, відновлення позицій держави як регулятора національного ринку.

Забезпечення належного рівня безпеки національного ринку залежить від рівня захищеності основних його учасників – держави, органів місцевого самоврядування, підприємств, домогосподарств.

Процес забезпечення економічної безпеки країни та її національний ринок розглядаються у працях багатьох вітчизняних вчених: Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьова, О. М. Ляшенка, О. М. Бандурки, В. Є. Духова, К. Я. Петрової, І. М. Чернякові, А. І. Сухорукова, В. Т. Шлемка, І. Ф. Бенька, Я. А. Жаліло, В. І. Мунтіян, Г. Пастернак-Таранушенка та ін.

Не зважаючи на створений фундамент досліджень в даній області, на наш погляд, у науковій літературі не вироблено єдиного підходу до комплексної оцінки рівня економічної безпеки учасників вітчизняного ринку, місця і ролі держави в цьому процесі. Це зумовлює необхідність подальших досліджень у цьому напрямку.

Економічна безпека держави є багатоаспектним динамічним явищем, на яке впливають не тільки внутрішні, а й зовнішні фактори (рис. 5.2).

Серед глобальних геополітичних та гео економічних гравців найбільший вплив на український ринок справляють Росія, Євросоюз, Сполучені Штати Америки та ряд країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Серед них: Китай, Республіка Корея, Індія.

Вчені у [92] відзначають, що максимальна реалізація геополітичного інтересу держави залежить від географічного розташування (оточення держави, здатності використовувати територію та її властивості для розвитку комунікаційних, транспортних мереж тощо), сукупності інтересів сусідніх

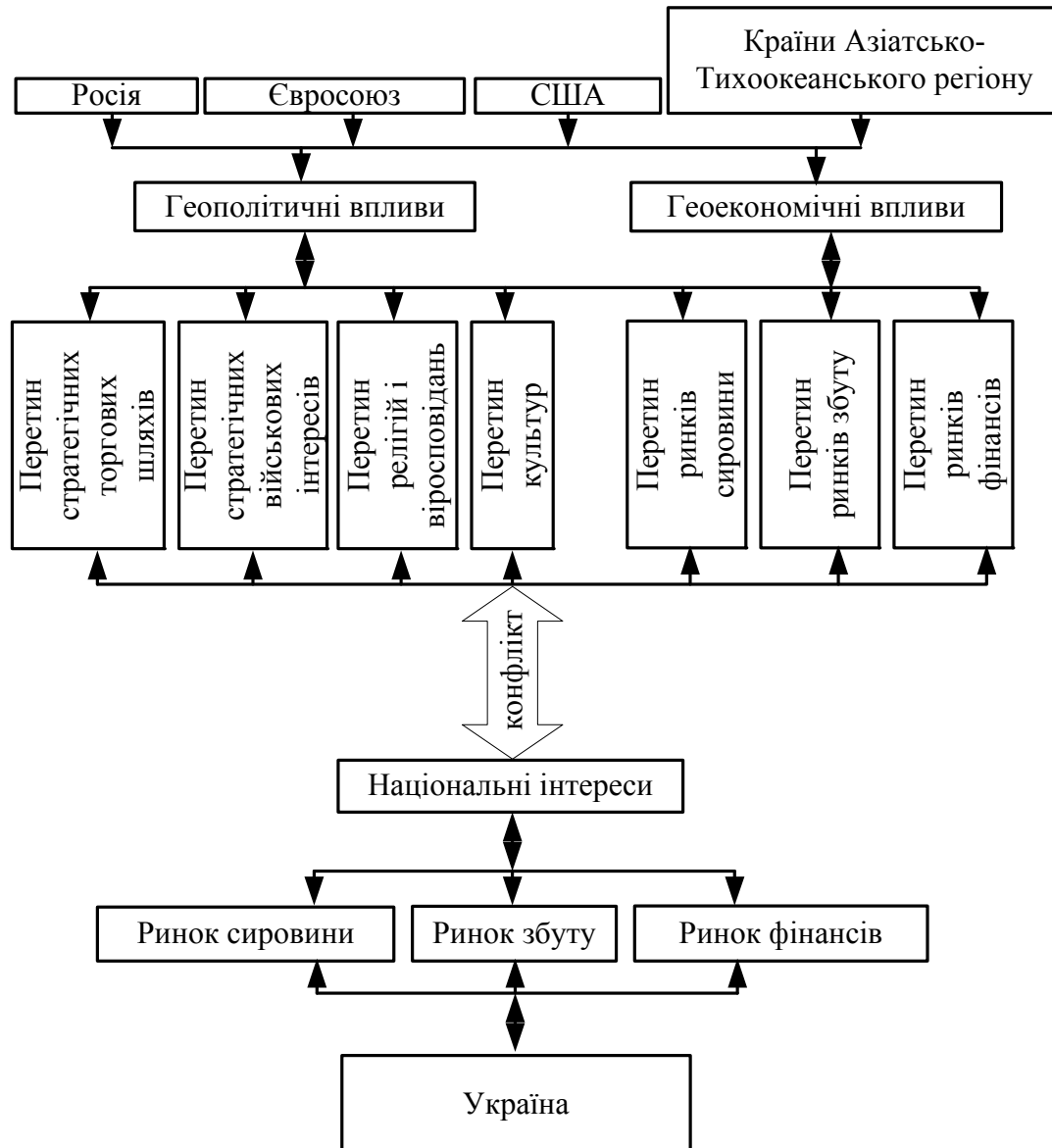

Рис. 5.2 Глобальні впливи на економічну безпеку України

Джерело: власна розробка

держав (рівня їхнього впливу на потенціал реалізації власного інтересу), рівня економічного розвитку (і відповідно місця на світовому ринку), соціальних параметрів населення (сукупності культурно-цивілізаційних традицій та моральних норм і принципів, притаманних населенню держави, рівня усвідомлення національних та геополітичних інтересів, здатності реагувати на загрози, способу життя тощо).

Геополітичне положення України обумовлює перетин культур, релігій і віросповідань, який значно впливає на економічний розвиток держави.

Основними чинниками такого геополітичного впливу вчені [94, 118, 333 та ін.] визначають:

1. Територіально-етнічні чинники, зумовлені історично складеними національними особливостями українських регіонів, які умовно можна поділити на:

– західний регіон, що включає області України, раніше історично схильні до впливу Польщі, Угорщини, Румунії та інших країн Європи, що, безумовно, внесло свої особливості до психології жителів західних областей і сформувало особливо стійку етнічну групу, яка кардинально відрізняється від інших регіональних етнічних груп України. Крім того, значна частка цих територій не входила до складу України до 1939 року. Деяка частина населення боролася проти СРСР зі зброєю в руках у роки Великої Вітчизняної війни. Населення цих областей було схильне тривалий час до дії культури інших народів. Західний регіон пов'язаний не лише культурно, але й генетично з прикордонними районами сусідніх країн;

– південно-східний регіон включає південні і східні області України. Цей регіон бурхливо індустріально розвивався як у період інтенсивного розвитку капіталізму в Росії в XIX – початку XX ст., так і в період перших п'ятирічок і подальшого будівництва радянської держави. Через особливості розвитку індустріального виробництва в цих регіонах склалися специфічні суспільні стосунки між людьми. Вони характеризуються високим ступенем інтернаціоналізму і високим рівнем колективізму. Індустріалізація цих районів України нерозривно пов'язана з їхнім заселенням інженерно-технічним персоналом і кваліфікованими робітниками з Росії. Унаслідок цей регіон через історичні умови й культуру більше тяжіє до Росії, разом з тим, велика частка населення ідентифікує себе українцями;

– як окремий регіон необхідно виділити Крим, де переплелися десятки етносів, історичне коріння яких іде глибоко в історію не лише України і Росії, але й становлення цивілізації. У Криму проживає понад 100 народів і народностей. Саме в боротьбі за Крим Росія перетворилася на імперію [118].

Територією України проходять так звані «розломи» між західнохристиянським, східнохристиянським та ісламським цивілізаційними угрупованнями [333], що робить нашу державу центром перетину ідеологічних і релігійних інтересів.

2. Географічні чинники, зумовлені перебуванням України в системі країн Євразійського континенту. Україна розташована на геополітичній осі цього континенту, яка з'єднує європейську і азіатську системи. Також Україна входить у так званий євразійський діаметр (Португалія (або Ірландія) – Франція – Німеччина – Польща – Україна – Росія – Китай – Бірма – Таїланд – Малайзія – Сінгапур. Вона розміщена в центральній частині глобального поясу найвищого політичного та соціально-економічного розвитку.

За даними наукових джерел [118, 333 та ін.] у світовому масштабі на високорозвинені країни північної півкулі припадає 750 млн. населення (приблизно 15% світу), виробництва ВВП – 16,3 трлн. дол. (78,8%). Вплив розміщення в цій зоні підсилюється тим, що Україна перебуває в зоні інтересів трьох найбільш потужних центрів сили – США, Західної Європи (які на даний час представляють все більш окреслену євроатлантичну спільноту) та Росії [118, 333].

3. Гео економічні чинники, зумовлені серединним положенням України між європейською (євроатлантичною) зоною інтеграції та Росією, що відображається у ставленні до таких організацій як ЄС, СНД, НАТО, Ташкентський пакт тощо. Україна виконує функції комунікаційної ланки між розвинутим європейським регіоном і багатими на ресурси регіонами Близького і Середнього Сходу, Кавказу і Середньої Азії (на позицію в останньому регіоні великий вплив має зростаючий китайський центр сили). Комунікаційне значення України визначається також перебуванням її території як на головній осі Євразії, так і на євразійському діаметрі [118, 333].

Події Майдану 2013-2014 року, анексія АРК з боку Російської Федерації, військові дії на території Луганської і Донецької областей та проведення анти

терористичної операції на території України значно погіршують інвестиційну привабливість вітчизняного ринку.

З урахуванням специфічних регіональних особливостей суспільного розвитку, наразі приділяється достатньо уваги залученню інвестицій як на державному, так і обласному рівнях, розроблюється та вдосконалюється відповідне методичне та методологічне забезпечення цього процесу.

Зважаючи на вищезазначене, доцільно до складу основних показників економічної безпеки держави як регулятора національного ринку, вже розглянутих у розділі 2, додати показники інвестиційної та інноваційної безпеки, індекс гео економічної безпеки.

Київським міжнародним інститутом соціології у партнерстві з Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій на замовлення Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами України щорічно складається рейтинг інвестиційної та інноваційної привабливості регіонів [396].

Спираючись на методику та на дані, отримані у [396], визначимо інтегральний індекс інвестиційної та інноваційної привабливості вітчизняного ринку. Результати розрахунків наведені в табл. 5.3

Таблиця 5.3

Індекс інвестиційної та інноваційної привабливості вітчизняного ринку

Рік	2012				2013				2014	
квартал	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2
I_{pm}	1,09	1,29	1,26	1,59	1,61	1,66	1,25	1,07	1,05	1,04
Рік	2014		2015				2016			
квартал	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
I_{pm}	1,17	0,89	1,33	1,34	1,3	1,09	1,09	0,91	0,89	0,91

1. Джерело: розраховано за даними [123]

Узагальнений річний індекс інвестиційної та інноваційної привабливості вітчизняного ринку розраховується за формулою:

$$I_p = \frac{I_{p1} + I_{p2} + I_{p3} + \dots + I_{pm}}{m}, \quad (5.1)$$

де I_{pm} – індекс інвестиційної та інноваційної привабливості вітчизняного ринку за відповідний часовий період (квартал);

m – загальна кількість періодів (кварталів), у даному випадку $m=5$.

Дані розрахунків представлені в табл. 5.4.

Таблиця 5.4

Узагальнений річний індекс інвестиційної та інноваційної привабливості вітчизняного ринку

Рік	2012	2013	2014	2015	2016
I_p	1,31	1,40	1,04	1,27	0,95

Джерело: власні розрахунки

Індекс інвестиційної та інноваційної безпеки вітчизняного ринку відповідає нормованим значенням показників I_p і розраховується за формулою:

$$I_{pn} = \frac{I_p}{I_{p\max}}, \quad (5.2)$$

де $I_{p\max}$ – максимальне значення показника I_p за розрахунковий період.

Дані розрахунків представлені в таблиці 5.5.

Таблиця 5.5

Індекс інвестиційної та інноваційної безпеки вітчизняного ринку

Рік	2012	2013	2014	2015	2016
I_{pn}	0,82	0,84	0,89	0,95	0,87

Джерело: власні розрахунки

Індекс гео економічної безпеки національного ринку України розраховується за формулою:

$$I_{Gb} = \left(1 - \frac{\sum_{i=1}^n R_i}{n} \right), \quad (5.3)$$

де R_i – показник ризику (загрози);

n – кількість показників гео економічних ризиків (загроз).

Для розрахунку індекса геоекономічної безпеки національного ринку України рекомендується скористатися даними звітів Allianz-Risk-Barometer міжнародної компанії рейтингування та страхування ризиків Allianz Global Corporate & Specialty (AGCS), що обслуговує клієнтів понад 160 країн. Звіти Allianz-Risk-Barometer складені на основі експертної оцінки ризику, наданої провідними фахівцями і консультантами з безпеки міжнародних індустриальних корпорацій та страховиків з понад 40 країн світу.

Згідно з [549] у 2014-2015рр. основними геоекономічними загрозами для України є: ризик політичного/соціального перевороту, війни (Political/social upheaval, war – 65%); крадіжка, шахрайство і корупція (Theft, fraud and corruption – 39%); ризик пожеж та вибухів (Fire/explosion – 35%); тероризм (Terrorism – 27%) та зниження ділової активності та перебої в поставках (Business interruption and supply chain – 23%).

Сама поява та збільшення показників загроз бізнесу, пов'язаних з військовими і терористичними діями є реакцією національного ринку України на події останніх двох років. Високі значення показників роблять ці загрози суттєвими і вимагають врахування при проведенні оцінки стану економічної безпеки учасників національного ринку.

Дані розрахунків індекса геоекономічної безпеки національного ринку України представлені в табл. 5.6.

Таблиця 5.6

Динаміка індекса геоекономічної безпеки національного ринку України

Рік	2012	2013	Абс. відх.	Відн. відх., %	2014	Абс. відх.	Відн. відх., %	2015	Абс. відх.	Відн. відх., %	2016	Абс. відх.	Відн. відх., %
I_{Gb}	0,84	0,82	0,02	2,38	0,80	0,02	2,44	0,74	0,06	7,5	0,74	0,00	0,00

Джерело: розраховано автором на основі [123]

Потрібно відмітити, що загрози бізнесу, пов'язані з крадіжкою, шахрайством і корупцією та зниженням ділової активності найбільш актуальні для країн ЄС та колишнього СНД уже декілька останніх років.

Наведені дані свідчать, що індекс гео економічної безпеки національного ринку України має тенденцію до зниження.

Для розрахунку інтегрального показника економічної безпеки держави необхідно розрахувати показник безпеки I_{ib} , що враховує індекс інфляції. При цьому повинні виконуватись наступні умови:

- значення показника I_{ib} повинно знаходитись в межах $[0;1]$;
- більше значення показника I_{ib} відповідає вищому рівню економічної безпеки;
- більше значення індексу інфляції I_i відповідає меншому значенню показника I_{ib} ;
- у випадку дефляції показник I_{ib} збільшується.

Враховуючи вищезазначене, показник I_{ib} розраховується по формулі:

$$\text{– у випадку інфляції: } I_{ib} = 2 - \frac{I_i}{100} \quad (5.4)$$

$$\text{– у випадку дефляції: } I_{ib} = \frac{I_i^2}{10000} \quad (5.5)$$

Дані для розрахунку I_i отримуються з [27]. У таблиці 5.7 наведені дані, що відображають динаміку індекса інфляції I_i у 2010-2014рр.

Таблиця 5.7

Динаміка індекса інфляції

Рік	2012	2013	Абс. відх.	Відн. відх., %	2014	Абс. відх.	Відн. відх., %	2015	Абс. відх.	Відн. відх., %	2016	Абс. відх.	Відн. відх., %
I_i	109,1	104,6	4,5	4,13	99,8	4,8	4,6	100,5	0,7	0,7	124,9	24,4	24,28

Джерело: розраховано автором на основі [329]

На основі даних таблиці 5.7, проведені розрахунки значень показника I_{ib} за формулами (5.4) і (5.5). Значення показника I_{ib} наведені у табл. 5.8.

Таблиця 5.8

Значення показника безпеки I_{ib} , що враховує індекс інфляції

Рік	2012	2013	2014	2015	2016
I_{pn}	0,91	0,95	0,99	0,99	0,75

Джерело: розраховано автором

Для розрахунку інтегрального показника економічної безпеки держави I_b необхідно розрахувати показник безпеки I_{bb} , що враховує державний борг. При цьому повинні виконуватись наступні умови:

- значення показника I_{bb} повинно знаходитись в межах $[0;1]$;
- більше значення показника I_{bb} відповідає вищому рівню економічної безпеки;
- більше значення індексу I_b відповідає меншому значенню показника I_{bb} ;

Показник економічної безпеки, що враховує державний борг I_{bb} відповідає нормованим значенням показників I_b і розраховується за формулою:

$$I_{bb} = 1 - \frac{I_b}{I_{b \max}}, \quad (5.6)$$

де $I_{b \max}$ – максимальне значення показника I_b за розрахунковий період.

Вихідні дані для розрахунків I_{bb} про динаміку державного боргу у відсотках до ВВП надані в таблиці 5.9

Таблиця 5.9

Динаміка державного боргу у відсотках до ВВП

Рік	2012	2013	Абс. відх.	Відн. відх.,%	2014	Абс. відх.	Відн. відх.,%	2015	Абс. відх.	Відн. відх.,%	2016	Абс. відх.	Відн. відх.,%
I_b	40,1	39,3	0,8	1,99	39,4	0,1	0,25	42,4	3,00	7,61	58,8	16,4	38,68

Джерело: розраховано автором на основі [123]

Дані розрахунків представлені в табл. 5.10.

Таблиця 5.10

Значення показника безпеки I_{bb} , що враховує державний борг

Рік	2012	2013	2014	2015	2016
I_{bb}	0,32	0,33	0,33	0,28	0

Джерело: розраховано автором

Інформація про дефіцит державного бюджету за період з 2012 по 2016 рр. представлена в таблиці 5.11.

Таблиця 5.11

Дефіцит державного бюджету

	Номинальний (млн.грн.)			У % до ВВП		
	доходи	видатки	дефіцит (-), профіцит (+)	доходи	видатки	I_d , дефіцит (-), профіцит (+)
2012	314 506,3	377 842,8	-64 684,9	29,1	35,0	-6,0
2013	398 553,6	416 853,6	-23 057,9	30,7	32,1	-1,8
2014	445 525,3	492 454,7	-50 785,7	31,7	35,1	-3,6
2015	442 742,9	505 791,9	-63 591,3	30,2	34,5	-4,3
2016	456 067,3	523 125,7	-72 030,5	29,1	33,4	-4,6

Джерело: [123]

Показник економічної безпеки, що враховує дефіцит державного бюджету I_{db} розраховується за формулою:

$$I_{db} = 1 - |I_d| \quad (5.7)$$

Дані розрахунків представлені в табл. 5.12.

Таблиця 5.12

Значення показника безпеки I_{db} , що враховує дефіцит державного бюджету

Рік	2012	2013	2014	2015	2016
I_{db}	94,0	98,2	96,4	95,7	95,4

Джерело: розраховано автором

Показник економічної безпеки, що враховує вартість кредитів I_{kb} розраховується за формулою:

$$I_{kb} = 1 - I_k, \quad (5.8)$$

де I_k – показник середньозваженої вартості кредитів за даними статистичної звітності банків України (без урахування овердрафту) %

Таблиця 5.13

Динаміка показника монентизації економіки I_{mb}

Рік	2012	2013	Абс. відх.	Відн. відх., %	2014	Абс. відх.	Відн. відх., %	2015	Абс. відх.	Відн. відх., %	2016	Абс. відх.	Відн. відх., %
I_m	54,6	52,6	2	3,66	54,9	2,3	4,37	49,2	5,7	10,38	42,0	7,2	14,63

Джерело: розраховано автором на основі [123]

Дані розрахунків представлені в таблицях 5.14 і 5.15.

Таблиця 5.14

Динаміка показника середньозваженої вартості кредитів за даними статистичної звітності банків України (без урахування овердрафту) %

Рік	2012	2013	Абс. відх.	Відн. відх., %	2014	Абс. відх.	Відн. відх., %	2015	Абс. відх.	Відн. відх., %	2016	Абс. відх.	Відн. відх., %
I_k	11,40	12,7	1,3	11,4	16,5	3,8	29,9	11,35	4,55	31,21	15,9	4,55	40,08

Джерело: [329]

Таблиця 5.15

Значення показника економічної безпеки, що враховує вартість кредитів I_{kb}

Рік	2012	2013	2014	2015	2016
I_{kb}	0,89	0,87	0,84	0,89	0,84

Джерело: розраховано автором

Таблиця 5.16

Міжнародні резерви (за станом на кінець періоду, млн.дол.США)

Показник	2012	2013	2014	2015	2016
Офіційні резервні активи	34 576,40	31 794,61	24 546,19	20 415,71	7 533,23
Резерви в іноземній валюті	33 319,44	30 391,38	22 646,62	18 759,52	6 618,37
Резервна позиція в МВФ	0,03	0,03	0,03	0,03	0,03
Спеціальні права запозичення	7,96	17,91	9,18	16,01	3,74
Золото	1 248,97	1 385,29	1 890,36	1 640,15	911,09
Інші резервні активи	-	-	-	-	-
Всього	69 152,80	63 589,22	49 092,38	40 831,42	15 066,46

Джерело: [123]

Інформація про міжнародні резерви за період з 2012 по 2016 рр. представлена в таблиці 5.16.

Показник економічної безпеки, що враховує міжнародні резерви I_{rb} відповідає нормованим значенням показників I_r і розраховується за формулою:

$$I_{rb} = \frac{I_r}{I_{r\max}} \quad (5.9)$$

де $I_{r\max}$ – максимальне значення показника I_r за розрахунковий період.

Дані розрахунків представлені в табл. 5.17.

Таблиця 5.17

Значення показника економічної безпеки I_{rb} , що враховує міжнародні резерви

Рік	2012	2013	2014	2015	2016
I_{rb}	1	0,92	0,71	0,59	0,22

Джерело: розраховано автором

Багатофакторна регресійна модель залежності економічної безпеки держави як регулятора національного ринку має наступний загальний вигляд:

$$Y = a_0 + a_1 * X_1 + a_2 * X_2 + a_3 * X_3 + a_4 * X_4 + a_5 * X_5 + a_6 * X_6 + a_7 * X_7 + a_8 * X_8, \quad (5.10)$$

де $a_0, a_1, a_2, a_3, a_4, a_5, a_6, a_7$ – параметри моделі; Y – індекс економічної безпеки держави I_b як регулятора національного ринку (залежна змінна); X_1 – показник безпеки I_{ib} , що враховує індекс інфляції; X_2 – показник безпеки I_{bb} , що враховує державний борг; X_3 – показник економічної безпеки, що враховує дефіцит державного бюджету I_{db} ; X_4 – показник економічної безпеки, що враховує вартість кредитів I_{kb} ; X_5 – показник економічної безпеки, що враховує міжнародні резерви I_{rb} ; X_6 – індекс інвестиційної та інноваційної безпеки вітчизняного ринку I_{pn} ; X_7 – індекс геоекономічної безпеки національного ринку України I_{Cb} ; X_8 – показник монетизації економіки I_{mb}

Початкові дані для дослідження економічної безпеки держави як регулятора національного ринку за 2010 – 2014 рр. наведено у табл. 5.18.

Таблиця 5.18

Початкові дані дослідження економічної безпеки держави як регулятора ринку

Період	I_b	I_{ib}	I_{bb}	I_{db}	I_{kb}	I_{rb}	I_{pn}	I_{Gb}	I_m
	Y	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8
2012	0,92	0,91	0,32	0,94	0,89	1	0,82	0,84	0,55
2013	0,90	0,95	0,33	0,98	0,87	0,92	0,84	0,82	0,53
2014	0,73	0,99	0,33	0,96	0,84	0,71	0,89	0,8	0,55
2015	0,48	0,99	0,28	0,96	0,89	0,59	0,95	0,74	0,49
2016	0,36	0,75	0	0,95	0,84	0,22	0,87	0,74	0,42

Джерело: розраховано автором

Автоматизувати розрахунок коефіцієнтів парної кореляції можна за допомогою MS Excel: Сервіс → Аналіз даних → Кореляція.

Таблиця 5.19

Коефіцієнти парної кореляції (кореляційна матриця)

	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8
X 1	1	0,91536	0,419686	0,416013	0,635627	0,331354	0,331451	0,770998
X 2	0,91536	1	0,322011	0,499506	0,889668	-0,06773	0,675786	0,943248
X 3	0,419686	0,322011	1	-0,09401	0,168367	0,147442	0,029285	0,14722
X 4	0,416013	0,499506	-0,09401	1	0,570478	0,015842	0,250934	0,337116
X 5	0,635627	0,889668	0,168367	0,570478	1	-0,48295	0,8995	0,915939
X 6	0,331354	-0,06773	0,147442	0,015842	-0,48295	1	-0,7729	-0,30389
X 7	0,331451	0,675786	0,029285	0,250934	0,8995	-0,7729	1	0,837846
X 8	0,770998	0,943248	0,14722	0,337116	0,915939	-0,30389	0,837846	1

Джерело: розраховано автором

На основі вищенаведеного, а також даних, отриманих у п.п. 3.3 для здійснення аналізу показника економічної безпеки держави як регулятора національного ринку побудуємо кореляційну матрицю, представлену табл. 5.19, значення якої дають певну інформацію про істотність зв'язку між залежними змінними, а також залежними змінними й результуючим показником.

Перевіряємо мультиколінеарність за алгоритмом Фаррара-Глобера.

Для цього розраховуємо визначник кореляційної матриці r_{xx} за допомогою функції в Excel МОПРЕД: Визначник = -2,9539E-25. Значення сильно наближається до нуля, що означає наявність мультиколінеарності.

Після визначення статистично не значущих змінних, а також показників, що характеризуються наявністю мультиколінеарності, їх видалено з дослідження при побудові багатофакторної регресійної моделі.

Шляхом підбору знайдена наступна найоптимальніша комбінація факторів впливу на досліджувану змінну, що відображено у табл. 5.20.

Таблиця 5.20

Відібрані значення факторів, що забезпечують необхідну точність і адекватність моделі

Період	I_b	I_{ib}	I_{rb}	I_{Gb}
	Y	X1	X5	X7
2012	0,92	0,91	1	0,84
2013	0,90	0,95	0,92	0,82
2014	0,73	0,99	0,71	0,8
2015	0,48	0,99	0,59	0,74
2016	0,36	0,75	0,22	0,74

Джерело: розраховано автором

Кореляційна матриця для цього випадку матиме наступний вигляд (табл. 5.21). Визначник матриці дорівнює 0,06. Тобто, мультиколінеарність скоротилася до прийняттого рівня і не перевищує верхньої межі 0,8.

Використавши функцію MS Excel: Сервіс → Аналіз даних → Регресія, отримано зведену таблицю, що містить дані, необхідні для побудови й оцінювання математичної моделі досліджуваного індексу економічної безпеки держави як регулятора національного ринку. Оскільки розрахункові значення t-критерію не перевищують табличне (Додаток Б), мультиколінеарність відсутня.

Таблиця 5.21

Кореляційна матриця для остаточного варіанта моделі

	X 1	X 2	X 3
X 1	1	0,635627	0,331451
X 2	0,635626844	1	0,8995
X 3	0,331451372	0,8995	1

Джерело: розраховано автором

Дані розділу «Регресійна статистика» представлені в табл. 5.22.

Таблиця 5.22

Регресійна статистика

Множинний R	0,994959654
R-квадрат	0,989944714
Нормований R-квадрат	0,959778856
Стандартна помилка	0,05022619
Спостереження	5

Джерело: розраховано автором

Множинний коефіцієнт кореляції $R = 0,995$ свідчить про те, що кореляція або тіснота зв'язку між обчисленим за рівнянням регресії значенням залежного фактору, тобто індексу економічної безпеки держави як регулятора національного ринку і комбінацією всіх розглянутих незалежних факторів є досить високою.

Для отриманої моделі значення коефіцієнта детермінації дорівнює 0,9899. Тобто отримана модель на 98,99 % пояснює зміну індекса економічної безпеки держави як регулятора національного ринку.

Дані розділу «Дисперсійний аналіз» представлені в табл. 5.23.

Таблиця 5.23

Дисперсійний аналіз

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	Значимість <i>F</i>
Регресія	3	0,24835733	0,082785777	32,81672649	0,127461138
Залишок	1	0,00252267	0,00252267		
Разом	4	0,25088			

Джерело: розраховано автором

За допомогою критерію адекватності Фішера F перевіряється існування зв'язку між результуючою та незалежними змінними. Як свідчить проведене дослідження, модель є статистично значущою, а гіпотеза про наявність зв'язку між залежною та незалежними змінними підтверджується, оскільки значення розрахункового критерію $F_{розр}$ більше значення критерію $F_{табл.}$

Результати регресійного аналізу представлені в табл. 5.24.

Таким чином, рівняння множинної регресії має вигляд:

$$Y = -2,484 + 0,135X_1 + 0,264X_5 + 3,623X_7 \quad (5.11)$$

Результати регресійного аналізу

	Коефіцієнти	Стандартна помилка	t-статистика	P-Значення
Y-перетин	-2,48368218	1,517445039	-1,636752644	0,349150069
Змінна X 1	0,135241929	0,465409546	0,290586924	0,819964737
Змінна X 2	0,264894916	0,324635547	0,815976311	0,564292997
Змінна X 3	3,623454806	1,778836514	2,036980227	0,290527481
	Нижні 95%	Верхні 95%	Нижні 95,0%	Верхні 95,0%
Y-перетин	-21,76464952	16,79728516	-21,76464952	16,79728516
Змінна X 1	-5,778347048	6,048830905	-5,778347048	6,048830905
Змінна X 2	-3,859990811	4,389780643	-3,859990811	4,389780643
Змінна X 3	-18,97880613	26,22571574	-18,97880613	26,22571574

Джерело: розраховано автором

Результати розрахунку значень показника економічної безпеки держави як регулятора національного ринку за отриманою моделлю і даних для визначення точності моделі представлені в табл. 5.25

Таблиця 5.25

Визначення точності моделі

Показник	I_b фактичний	I_b , розрахований за допомогою моделі	ABS (($Y_{стат.}$ - $Y_{розрах.}$)/ $Y_{стат.}$)
	$Y_{статист.}$	$Y_{розрах.}$	
Рік			
2012	0,92	0,95	0,03
2013	0,90	0,86	0,04
2014	0,73	0,74	0,01
2015	0,48	0,49	0,02
2016	0,36	0,36	0,00
Середні значення	0,68	0,68	

Джерело: розраховано автором

Графік фактичних та розрахункових значень показника економічної безпеки держави як регулятора національного ринку за отриманою моделлю представлений на рис. 5.3.

Точність моделі перевірена за середньою відносною похибкою апроксимації за формулою:

$$\bar{\varepsilon} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left| \frac{y_{стат.} - y_{розрах.}}{y_{стат.}} \right| * 100, \quad (5.12),$$

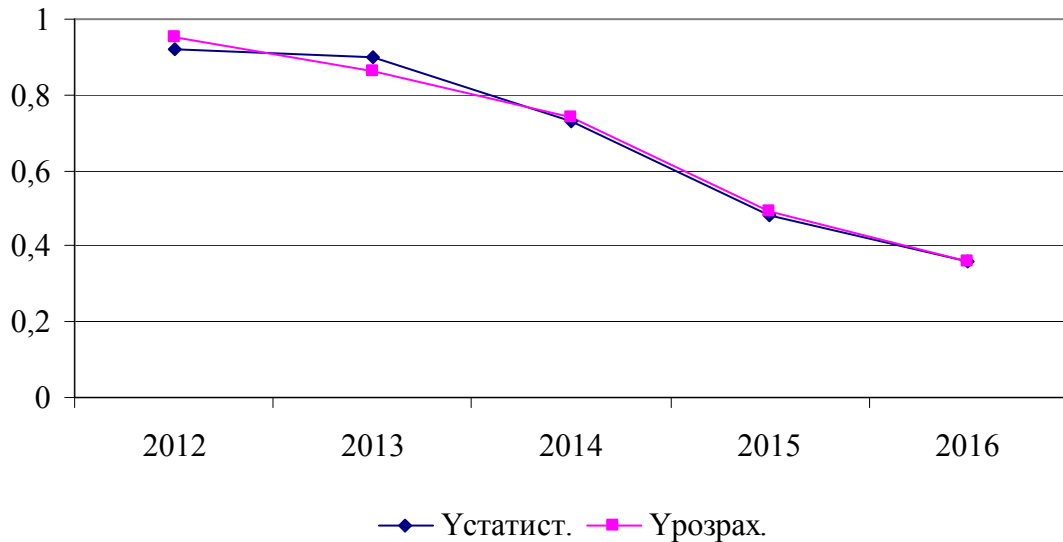

Рис.5.3 Графік фактичних та вирівняних за моделлю значень результативної ознаки

Джерело: власні розрахунки

де $n=5$,

$\bar{\varepsilon} = 2\% < 15\%$, що свідчить про високу точність моделі.

Таким чином, побудована за допомогою пакета регресійного аналізу в MS Excel багатofакторна лінійна регресійна модель відображає залежність значень інтегрального показника економічної безпеки держави від найбільш значущих часткових показників її безпеки.

Проведене дослідження отриманої моделі підтверджує її достовірність, оскільки коефіцієнт множинної кореляції R свідчить про тісний зв'язок усіх незалежних змінних і результуючої змінної; коефіцієнт детермінації моделі R^2 , скоректований коефіцієнт детермінації показує високу адекватність моделі, а F --критерій адекватності Фішера характеризує високу статистичну значущість отриманої моделі.

Зважаючи на вищезазначене, можна стверджувати, що в умовах нестабільності сучасної економіки України найбільш впливовими факторами на економічну безпеку держави, як регулятора національного ринку є геополітичні впливи, інфляція і обсяг міжнародних резервів.

Системний характер зазначених чинників потребує комплексного підходу до забезпечення економічної стабільності. Для підвищення стійкості національної економіки до негативних геоekonomічних впливів та мінімізації внутрішніх ризиків пріоритетним завданням є вдосконалення методик їх моніторингу і оцінки.

5.2 Концептуальні засади забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання в умовах економічної інтеграції України

У 1991 році Україна зробила вибір не тільки свого державного устрою, а й типу національної економіки, перейшовши з адміністративно-планових на ринкові відносини між регулятором і суб'єктами господарювання. Тому не виникає сумнівів в оптимальності для нашої держави реалізації концепції соціальної економіки ринкового типу.

В умовах глобалізації та інформатизації світових економік особливої актуальності набувають проблеми ведення і захисту бізнесу з урахуванням вимог постіндустріального суспільства, які вже давно вийшли за межі суто корпоративного підходу. На сьогодні питання соціальної спрямованості підприємницької діяльності у високорозвинутих країнах вирішуються на загальнодержавному рівні, створюючи суб'єктам господарювання сприятливі умови для реалізації їх цільового призначення.

Досвід міжнародної практики підтверджує провідну роль держави у розвитку корпоративної соціальної відповідальності. Превалювання принципів кооперації і взаємодопомоги над принципами лобіювання власних інтересів у веденні бізнесу дозволить суб'єктам господарювання і суспільству розвиватися синхронно і гармонійно. Забезпечення економічної безпеки підприємництва як один з головних напрямів процесу поєднання бізнесових і суспільних інтересів, потребує адаптації до умов постіндустріальної економіки.

Економічна безпека підприємництва є предметом дослідження багатьох українських і закордонних вчених. Серед них: Козаченко Г. В., Ляшенко О. М.

у [213] Білошкурська Н. В., Білошкурський М. В. у [34] та ін. – досліджують концептуальні питання сутності, механізму забезпечення та управління економічною безпекою; Копитко М. І. у [227] та ін. – розглядають її галузеві аспекти; Довбня С. Б., Гічова Н. Ю. у [130] та ін. – займаються дослідженням проблем діагностики рівня економічної безпеки підприємства. Забезпечення соціальної відповідальності бізнесу є предметом дослідження І. П. Булеєва, Н. Є. Брюховецької, О. В. Черних [47], Ф. Котлера [235], М. Фрідмана [583], Д. Ю. Нагаївської [307] та ін. Проблеми постіндустріальної економіки та постіндустріального суспільства вивчають Белл Д. [27], Лебедева Л. В. [251] та ін. Однак питання забезпечення соціальної спрямованості економічної безпеки, її ролі як індикатора іміджу підприємства в постіндустріальному суспільстві ще ніким не розглядалися.

Термін «соціально-ринкова економіка» був введений у науковий лексикон у 1946 році у книзі «Управління економікою і ринкове господарство» [305, с. 76] німецьким економістом, одним з ключових діячів Кельнської школи економістів, професором Альфредом Мюллером Армаком. Він був відповідальним за обґрунтування концепції реформ міністра економіки Людвіга Ерхарда, архітектора «економічного дива» повоєнної Німеччини.

Л. Ерхард стверджував, що: «Ринкова економіка виправдана з економічної та моральної точок зору тільки до тих пір, поки вона повніше та краще, ніж будь-яка інша форма економіки забезпечує оптимальне задоволення потреб всього суспільства, коли вона в максимальній мірі наділяє номінальні доходи громадян реальною купівельною спроможністю» [542, с. 121].

Стаття 13 Конституції України [222] законодавчо закріплює соціальну спрямованість національної економіки: «Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки».

Головні принципи розбудови соціальної ринкової економіки в сучасній Україні повинні бути спрямовані на підпорядкування меркантильних, суто економічних інтересів висококонкурентного ринку репрезентативним інтересам

суспільства. Процес забезпечення економічної безпеки підприємницької діяльності повинен забезпечувати максимальний її захист задля виконання завдань прогресивного розвитку суспільства. Забезпечення економічної безпеки бізнесу полягає, в першу чергу, у створенні сприятливих умов реалізації матеріальних і духовних потреб соціуму, який потребує широкого різноманіття якісних товарів і послуг для кожного свого індивіда. Отже, економічна безпека має соціальну спрямованість.

Постіндустріальний розвиток суспільства ставить перед бізнесом нові, більш складні завдання, відмінні від тих завдань, які стояли перед підприємцями в період становлення і розвитку капіталістичних відносин. Інститут ринкових відносин, поступово об'єднуючись з інститутом соціальних практик, змінює суспільні погляди на підприємництво і розвивається сам. Соціальна спрямованість бізнесової діяльності, яка була характерною рисою лише розвинутих економік, тепер стає популярною і в країнах, де підприємництво тільки набирає ознаки цивілізованості.

Ідею про соціальну відповідальність бізнесових структур за результати своєї діяльності висловив Генеральний Секретар Організації Об'єднаних Націй Кофі Аннан, який на засіданні Всесвітнього економічного форуму 31 січня 1999 року звернувся до бізнес-лідерів із закликом приєднатися до міжнародної ініціативи – Глобального Договору. Ця ініціатива повинна об'єднати компанії, агенції ООН, а також трудові та громадські організації з метою підтримки світових екологічних і соціальних принципів. На сьогодні, понад 3 800 компаній з усіх регіонів світу, включно з міжнародними трудовими та громадськими організаціями, беруть участь у Глобальному Договорі, працюючи над розповсюдженням десяти універсальних принципів у сфері прав людини, праці, екології та протидії корупції [362].

Економічна безпека підприємства і соціальна відповідальність бізнесу є пов'язаними типами сутності проблемної сфери підприємництва і, доповнюючи одна одну, впливають на його результативність. На рис. 5.4 зв'язок між економічною безпекою і соціальною відповідальністю бізнесових структур

зображений у вигляді ER-діаграми – способом представлення проблемної сфери на інфологічному рівні, запропонованим П. Пін-Шен Ченом у 1976 році

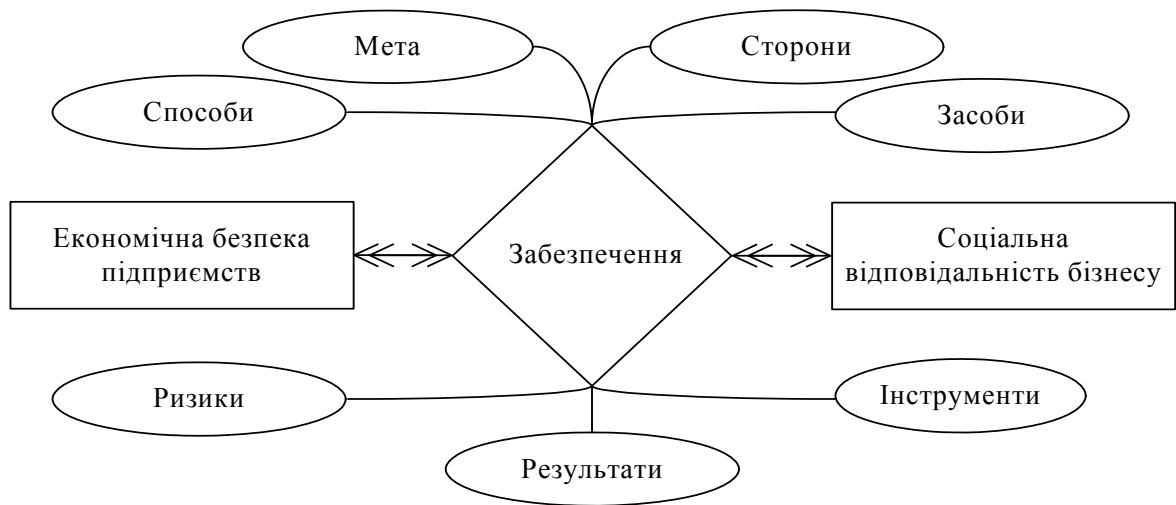

Рис. 5.4 ER- діаграма зв'язку між економічною безпекою і соціальною відповідальністю бізнесових структур

Джерело: розробка автора

[337].

Як видно з рисунка, типи сутностей «економічна безпека підприємств» і «соціальна відповідальність бізнесу» мають спільні атрибути-ознаки через зв'язок «забезпечення» типу М:М. Це пояснюється тим, що досягнення економічної безпеки, будучи забезпечуючим процесом, сприяє виконанню підприємством його розширеної задачі соціальної відповідальності.

Кожен атрибут-ознака при необхідності декомпозиції завдання дослідження може бути представлений у вигляді окремого типу сутності. У даному випадку достатньо їх порівняння.

Досягнення економічної безпеки, будучи забезпечуючим процесом, сприяє виконанню підприємством його розширеної задачі, а тому має спільні ознаки з процесом забезпечення соціальної спрямованості бізнесової діяльності (табл. 5.26).

Спільні ознаки процесів забезпечення економічної безпеки і соціальної
відповідальності бізнесу

Ознака	Процес забезпечення економічної безпеки	Процес забезпечення соціальної відповідальності бізнесу
Мета	ефективне використання виробничих ресурсів, адаптація до змін, розробка та реалізація стратегічних напрямів розвитку для забезпечення стійкого функціонування та гармонізації власних [підприємства] інтересів з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища [34 с. 87]	задоволення розумних, здорових потреб споживачів відповідно до гуманних інтересів суспільства [307, с.63]
Сторони (учасники) процесу	власники, персонал, клієнти, партнери, конкуренти	власники, персонал, клієнти, партнери, інші члени суспільства
Засоби досягнення мети	організаційні, правові, морально-етичні	морально-етичні
Інструменти	примус, спонукання	спонукання
Ризики (загрози)	усі види ризиків (загроз)	нефінансові ризики (загрози)
Способи	посилення сприятливих факторів зовнішнього і внутрішнього впливу, мінімізація або ліквідація загроз	посилення сприятливих факторів зовнішнього і внутрішнього впливу
Результат	підвищення ефективності виробничих процесів та якості продукції і послуг; посилення мотивації та підвищення продуктивності праці робітників; поліпшення ділової репутації компанії; зменшення ризиків	

Джерело: згруповано автором

Можна відповідально стверджувати, що найкращим показником високого рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання є його успішна бізнесова діяльність. Успішна бізнесова діяльність, в свою чергу, неможлива без підтримки соціуму, з яким у підприємства існує зворотній зв'язок (рис. 5.5).

З рис. 5.5 видно, що економічна безпека підприємницького сектору є індикатором реакції ринку на його господарську діяльність. Суспільство, реагуючи на заходи підприємства з врахування потреб соціуму, формує для себе його імідж і, шляхом підвищення попиту або пропозиції, впливає на його ринкову позицію.

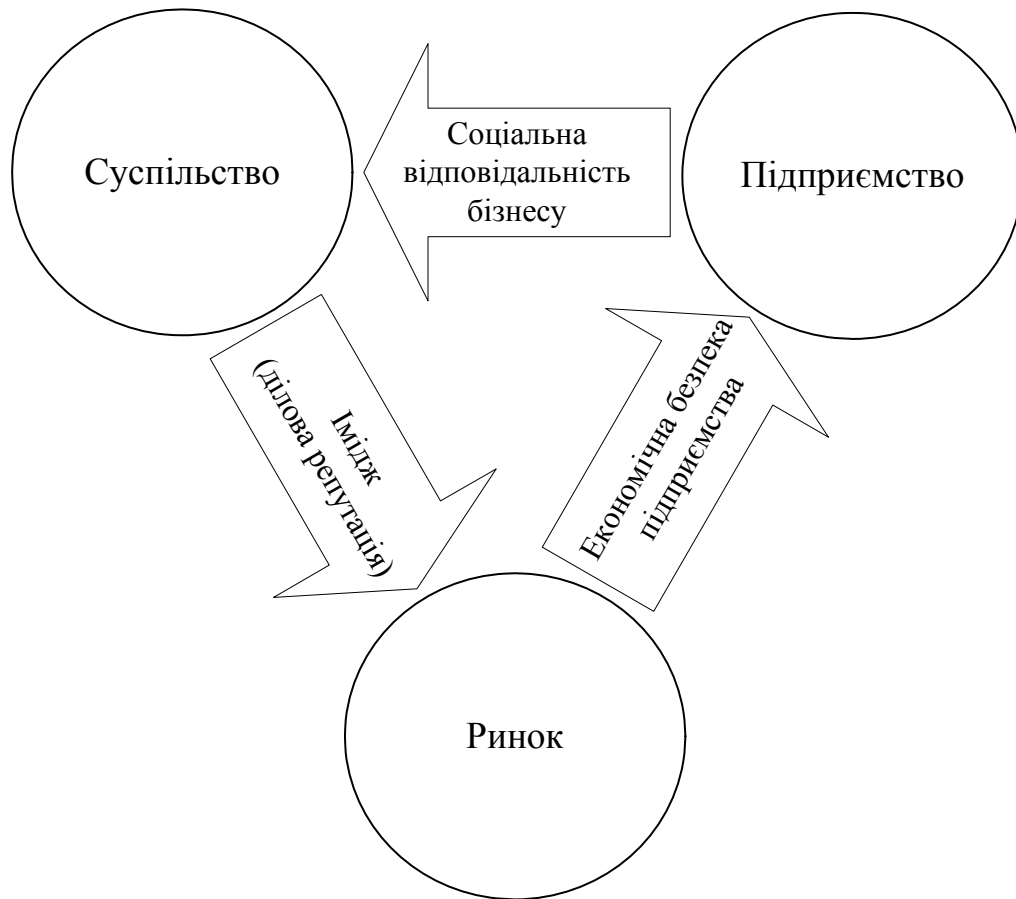

Рис. 5.5 Місце економічної безпеки у зв'язку підприємства з суспільством

Джерело: розробка автора

Зміна кон'юнктури ринку впливає на економічну безпеку суб'єкта господарської діяльності, викликаючи необхідність проведення заходів соціальної спрямованості.

У 1959 році професор Гарвардського університету Д.Белл уперше використав поняття постіндустріального суспільства для позначення соціуму, в якому промисловий сектор вже не відіграє вирішальної ролі через технологічний прогрес, а основною продуктивною силою стає людський розум і досвід. У своїй праці «Прийдешнє постіндустріальне суспільство»[27, с. 171] Белл зазначає: «Постіндустріальне суспільство засноване на послугах, тому воно – гра між людьми. Головне значення мають уже не мускульна сила і не енергія, а інформація. Основною діючою особою стає професіонал, тому що його досвід і знання дозволяють йому відповідати усім вимогам, яких вимагає постіндустріальне суспільство. Якщо індустріальне суспільство визначається

через кількість товарів, що позначає рівень життя, то постіндустріальне суспільство визначається рівнем життя, вимірюється послугами – охороною здоров'я, відпочинком і культурою» [27, с.171].

Зміна соціально-технологічного аспекту суспільства спричинила формування нової технологічної системи підприємництва, яка прийшла на зміну індустріальному типу господарювання. Це, в свою чергу, встановлює нові пріоритети для процесу забезпечення економічної безпеки суб'єктів бізнесу.

Україна, як і всі учасниці колишнього СРСР, має дуже короткий досвід самостійного існування, і не встигла придбати ознаки розвинутої постіндустріальної держави. На сучасному етапі основними перешкодами для соціальної спрямованості бізнесової діяльності в Україні є інституціональні деформації її економіки: тіньова парадержава, рейдерство, непродуктивний вплив капіталу, корупція тощо. З. С. Варналій стверджує, що «саме ці форми інституціональних деформацій є найбільшими за обсягами, соціально-економічними наслідками та реальними загрозами фінансовій безпеці України» [55, с. 7].

Українська дослідниця Л.В. Лебедева зазначає: «Перехід від хижачького суспільства індустріальної економіки до постіндустріального, відбувається у самій людині, у ставленні її до інших, але цій зміні повинна передувати значна робота державного апарату по налагодженню системи оплати найманої праці, встановленні справді демократичного державного устрою. Цей стан задоволеності, «ситості» людини може бути досягнутим лише тоді, коли 60-70% у вартості виготовленої продукції буде складати заробітна плата працівників, як це зараз є у країнах постіндустріальної економіки» [251, с.32].

Незважаючи на досягнення Україною ряду притаманних розвиненим країнам світу кількісних показників підприємництва, його якісні показники залишають бажати кращого. Повне розкриття економічного потенціалу кожного суб'єкта господарської діяльності досі залишається серед пріоритетних завдань стратегії держави.

Підприємництво в Україні має бути основою поширення ефекту економічного зростання на усі сфери суспільства, рушієм інноваційного розвитку, джерелом робочих місць для більшості зайнятих в економічній сфері, важелем формування стабільного середнього класу у суспільстві» [130].

Слід зазначити, що розвиток малого та середнього підприємництва повинен відбуватися паралельно з розвитком великого бізнесу. Саме при виконанні такої умови можливе досягнення максимального ефекту від реалізації мережевої моделі розвитку економіки України як постіндустріальної держави.

Здійснення заходів по зміцненню позицій вітчизняних підприємств, забезпечення належного рівня їх економічної безпеки на внутрішньому та зовнішньому конкурентних ринках повинні проводитись на загальнодержавному, галузевому, регіональному рівнях шляхом залучення до бізнесової діяльності різних соціальних груп і вікових категорій населення.

Розвиток світової економічної кризи суттєво знизив темпи ділової активності українських підприємств у 2019 році. Проте, навіть на фоні уповільнення росту Зведеного індексу виробництва товарів та послуг за основними видами економічної діяльності, по окремим напрямкам підприємництва високий внутрішній попит генерував високі показники.

Цьому сприяла низка ключових чинників, основні з яких представлені на рис. 5.6.

Основною особливістю розвитку економіки України останнім часом є тенденція до зменшення ролі видів діяльності, які входять до Зведеного індексу виробництва товарів та послуг за основними видами економічної діяльності у формуванні ВВП. Частка невиробничої сфери у структурі валової доданої вартості за видами економічної діяльності неухильно збільшується.

За даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України [315, с.2] «основними драйверами підвищення ролі сфери інших видів послуг у 2019 році були такі ВЕД: «Державне управління», «Фінансова та страхова діяльність», «Охорона здоров'я», «Операції з

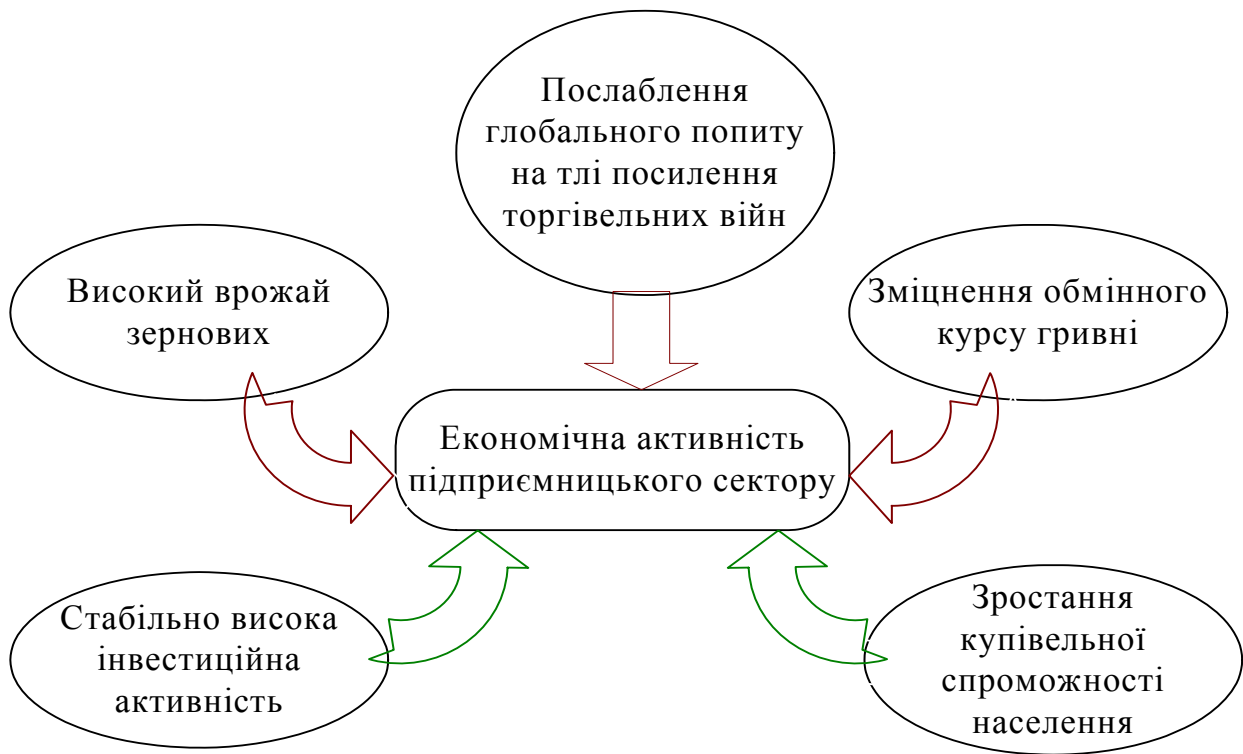

Рис. 5.6 Ключові чинники впливу на економічну активність підприємницького сектору у 2019 році

Джерело: [315, с.1]

нерухомим майном», «Інформація та телекомунікація» та «Професійна, наукова та технічна діяльність»».

Нажаль, загальний позитивний економічний ефект роботи підприємницького сектору не зменшує цілого ряду негативних тенденцій, які останнім часом притаманні розвитку національної економіки, і які становлять суттєву загрозу сектору підприємництва.

Серед основних негативних тенденцій можна назвати затримку ключових реформ, які забезпечують підтримку України Міжнародним валютним фондом.

До них відносяться, в першу чергу, прийняття «антиколомойського законодавства» – прийняття низки законопроектів по удосконаленню механізмів регулювання банківської діяльності. Зокрема, вони повинні заборонити на законодавчому рівні повернення КБ Приватбанк його колишнім власникам, розміри можливих компенсацій пов'язаним особам тощо.

Пік виплат за міжнародними кредитами очікується у найближчі три роки, і без підтримки МВФ, коштами одного лише державного бюджету Україна не в змозі виконати свої боргові зобов'язання. Невиконання зобов'язань перед міжнародними кредиторами неминуче викличе дефолт і крах української економіки. Слід наголосити, що за даними [294] розмір загального державного боргу України досягає більше половини ВВП (табл.5.27).

Таблиця 5.27

Динаміка сукупного державного боргу і ВВП України
з 2009 по 2019 рр., млн. грн.

Державний борг (усього)				Валовий внутрішній продукт (ВВП)				держборг / ВВП
на	Абс.	Відн.		за	Абс.	Відн.		
на 31.12.2009	316 885			за 2009	913 345		34.7%	
на 31.12.2010	432 235	115351	36.4%	за 2010	1 082 569	169224	18.5%	
на 31.12.2011	473 122	40886	9.5%	за 2011	1 316 600	234031	21.6%	
на 31.12.2012	515 511	42389	9.0%	за 2012	1 408 889	92289	7.0%	
на 31.12.2013	584 114	68604	13.3%	за 2013	1 454 931	46042	3.3%	
на 31.12.2014	1 100 564	516450	88.4%	за 2014	1 566 728	111797	7.7%	
на 31.12.2015	1 572 180	471616	42.9%	за 2015	1 979 458	412730	26.3%	
на 31.12.2016	1 929 759	357579	22.7%	за 2016	2 383 182	403724	20.4%	
на 31.12.2017	2 141 674	211916	11.0%	за 2017	2 982 920	599738	25.2%	
на 31.12.2018	2 168 627	26953	1.3%	за 2018	3 558 706	575786	19.3%	
на 31.12.2019	1 998 275	-170352	-7.9%	за 2019	3 974 564	415858	11.7%	

Джерело: [294]

За даними Міністерства фінансів України [294] «станом на 31 грудня 2019 року державний та гарантований державою борг України становив 1 998,28 млрд грн або 84,36 млрд дол. США, в тому числі: державний та гарантований державою зовнішній борг – 1 159,22 млрд грн (58,01% від загальної суми державного та гарантованого державою боргу) або 48,94 млрд дол. США; державний та гарантований державою внутрішній борг – 839,05 млрд грн (41,99%) або 35,42 млрд дол. США.

Державний борг України становив 1 761,37 млрд грн (88,14% від загальної суми державного та гарантованого державою боргу) або 74,36 млрд дол. США. Державний зовнішній борг становив 931,87 млрд грн (46,63% від загальної суми державного та гарантованого державою боргу) або 39,34 млрд дол. США.

Державний внутрішній борг становив 829,50 млрд грн (41,51% від загальної суми державного та гарантованого державою боргу) або 35,02 млрд дол. США.

Гарантований державою борг України становив 236,91 млрд грн (11,86%) або 10,0 млрд дол. США, в тому числі: гарантований державою зовнішній борг –227,35 млрд грн (11,38%) або 9,6 млрд дол. США; гарантований державою внутрішній борг – 9,56 млрд грн (0,48%) або 0,40 млрд дол. США». (табл. 5.28).

Таблиця 5.28

Структура державного та гарантованого державою боргу на 31.12.2019

Види боргу	зовнішній		внутрішній		усього	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Державний борг, млн. грн.	931 874,0	46.6%	829 495,1	41.5%	1 761 369,1	88.1%
Гарантований борг, млн. грн.	227 347,6	11.4%	9 558,7	0.5%	236 906,3	11.9%
Сукупний борг, млн. грн.	1 159 221,6	58.0%	839 053,8	42.0%	1 998 275,4	100.0%

Джерело: [294]

Викликає велике занепокоєння стрімке зростання державного боргу протягом 2018-2019 рр., особливо після Президентських виборів 2019 року.

Протягом 2018-2019 рр. державний та гарантований державою борг України збільшився з 78,32 до 84,37 млрд. дол. США (на 6,05 млрд. дол. США, тобто на 7, 72%).

При цьому державний борг збільшився з 67,19 млрд.дол. США до 74,36 млрд.дол. США (на 7,18 млрд.дол. США, або на 10,7%). У його структурі: державний внутрішній борг за цей період збільшився з 27,49 млрд. дол. США до 35, 02 млрд. дол. США (на 7,53 млрд. дол. США – 27,4%), державний зовнішній борг несуттєво зменшився – на 0,36 млрд.дол. США, або на 0,89%.

Гарантований державою борг зменшився з 11,13 млрд.дол. США до 10 млрд.дол. США (на 1,13 млрд.дол. США, або на 10,12 %).

За даними Мінфіну тільки «протягом грудня 2019 року сума державного та гарантованого державою боргу України збільшилась у гривневому еквіваленті на 7,46 млрд грн та у доларовому еквіваленті державний та гарантований державою борг збільшився на 1,54 млрд дол. США» [294].

У разі відмови МВФ від подальшої співпраці з Україною неминучий дефолт, викликаний виходом з України і викупом валюти тримачами ОВДП.

При спробі закриття боргів за допомогою золотовалютних резервів можлива паніка, спровокована виходом інвесторів з ОВДП, яка супроводжуватиметься масовим скуповуванням українцями валюти.

Допомога країн колишнього СРСР є політично неприйнятною у зв'язку з курсом нашої країни на євроінтеграцію, і може викликати небажані протистояння в українському суспільстві і несприйняття світової спільноти.

Впродовж останніх шести місяців 2019 року в Україні спостерігається спад промислового виробництва, викликане світовим падінням цін на ринках сировини. Україна несе втрати на експорті продукції добувних підприємств, зокрема вугільної та рудної промисловості. У розрізі видів промислової діяльності найбільше падіння спостерігається у переробній промисловості – 20,3% проти квітня 2019 року. Зокрема, виробництво автомобілів та причепів впало у більш ніж 2 рази – на 50,9%. Добувна промисловість скоротилася на 11,2%, зокрема видобуток вугілля скоротився на 35,1%.

Маючи досить значну додану вартість і високий рівень зайнятості в промисловості, важко компенсувати їх падіння за рахунок збільшення продуктивності інших галузей національного господарства, тому потрібні негайні заходи по вирівнюванню ситуації на державному рівні.

Нафтові війни призвели до падіння провідних світових фондових ринків, що в свою чергу викликало зменшення споживання та міжнародної торгівлі.

Слід зауважити, що дієвими заходами боротьби з економічною кризою можуть стати заходи з економічного відновлення: земельна реформа та реформа трудового і податкового законодавства тощо.

Позитивні результати можуть принести податкові канікули, мораторій на перевірки малого і середнього бізнесу і запровадження податку на виведений капітал. Науково обґрунтований розвиток ринкових інститутів стимулює підприємницьку діяльність і надає рівні права для вітчизняних та іноземних підприємств. Прогнозованість і послідовність владних рішень в економічній,

політичній і соціальній сферах сприяють поліпшенню діалогу між державою і бізнесом, створюючи довірчі умови для його розвитку.

Слід зазначити, що значний вплив на економічну безпеку підприємництва здійснюють суб'єктивні чинники. До них відносяться:

- гіпервисокий рівень корупції на всіх рівнях державної влади і органів місцевого самоврядування;

- превалювання меркантильних інтересів окремих власників у веденні бізнесової діяльності, їх незацікавленість у модернізації і розширенні бізнесу;

- непрофесійний ТОП-менеджмент окремих великих підприємств і галузей національного господарства.

Корупція серед країн колишнього СРСР – типове явище. Проте, як європейська держава, за даними міжнародної організації Transparency International, Україна з-поміж своїх сусідів змогла обійти лише Російську Федерацію (28 балів, 138 місце). Натомість решта мають вищі оцінки: Польща – 60, Словаччина – 50, Румунія – 47, Угорщина – 46, Білорусь – 44, Молдова – 33 бали [186].

У звіті Transparency International зазначається, що основним фактором росту показників України є оцінка ситуації з боку бізнесу. «Позитивний вплив справило запровадження процедури автоматичного відшкодування податку на додану вартість, розширення сфер роботи системи ProZorro та діяльність інституту бізнес-омбудсмена» [186].

Розроблені Трансперенсі Інтернешнл Україна рекомендації для української влади повинні допомогти суттєво підвищити показники країни в рейтингу «Corruption Perceptions Index, CPI». Основними з них [186].є:

- вимога реформування Національного агентства з питань запобігання корупції на засадах зовнішнього аудиту діяльності і з новим персональним складом;

- реалізація механізму відкритої верифікації інформації про бенефіціарних власників суб'єктів господарювання;

- продовження реформи електронної системи публічних закупівель ProZorro, контроль і перевірка сфери публічних закупівель повинні здійснюватися Державною аудиторською службою України;

- впровадження ефективних способів приватизації та корпоратизації підприємств з метою послаблення впливу олігархічного бізнесу на державний сектор;

- впровадження системи прозорих електронних аукціонів з продажу майна неплатоспроможних підприємств та прострочених кредитів державних банків;

- вилучення з законодавчих і нормативних документів положень, які дозволяють спецслужбам тиснути на бізнес під видом боротьби з економічною злочинністю;

- посилення контролю фінансових потоків політичних партій;

- впровадження механізмів залучення бізнесу та громадськості до реалізації державного управління.

Слід відзначити, що розвиток бізнесу не завжди є пріоритетом для його власників. Суб'єктивна оцінка перспектив розвитку і надто песимістичні погляди на сучасну економічну ситуацію в країні стримують багатьох власників від бажання вкладати кошти в розширення або технологічну модернізацію свого підприємства. Загалом підприємницький сектор недоотримує за різними експертними оцінками від 40 до 60 відсотків своєї потужності. Виникає потреба у кваліфікованих ТОП-менеджерах, широко обізнаних з проблематикою відповідної галузі, які б змогли переконати власників інвестувати гроші у розвиток підприємств.

Вищезазначене свідчить про збільшення вагомості кадрової складової у забезпеченні економічної безпеки бізнесу.

Проблема забезпечення вітчизняних підприємств висококваліфікованими фахівцями вже давно вийшла за межі галузевих проблем. Можна визначити наступні основні аспекти впливу якості кадрового забезпечення на економічну безпеку національного бізнесу.

1. Вкрай низька професійна підготовка випускників вищих і середньо-спеціальних навчальних закладів збільшує час на їх адаптацію до конкретних умов праці на підприємстві. У більшості випадків рівень теоретичних знань і практичних навичок випускників не дозволяє їм працювати за спеціальністю.

2. Масовий відток кваліфікованої робочої сили за кордон, зумовлений відсутністю гідних пропозицій заробітної плати і обмеженістю вибору умов і видів роботи. Практична відсутність в Україні соціальної інфраструктури, яка б гарантувала гідну якість життя спонукає до виїзду тих, хто може забезпечити собі та своїй родині таку якість за кордоном.

3. Неможливість вирішення без державної підтримки підприємствами з високою доданою вартістю проблеми підвищення заробітної плати.

4. Слабкі темпи модернізації основних фондів підприємств і впровадження новітніх технологій у ведення господарської діяльності, у тому числі – через низьку кваліфікацію персоналу.

5. Низький рівень дотримання безпеки праці через слабку професійну підготовленість персоналу підприємств, обмеженість коштів на захисне обладнання, інструменти і заходи безпеки.

Слід відзначити, що на сьогодні існує багато пропозицій щодо вирішення проблеми забезпечення вітчизняних підприємств висококваліфікованими фахівцями. Результати досліджень дозволяють виділити наступні пропозиції.

1. Реформування системи вищої та передвищої фахової освіти з урахуванням реальних потреб відповідних галузей у кількості та якості підготовки фахівців. Скорочення чисельності та зміна підпорядкування закладів освіти відповідно до напрямів освітньої діяльності.

2. Виключення корупційної складової в освітньому процесі, забезпечення адекватних процедур оцінювання.

3. Відмова від практики комерційного навчання за кошти фізичних осіб. Натомість введення інституту галузевого замовлення навчання фахівців і практики навчання за кошти юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців за умови подальшого працевлаштування випускників.

4. Забезпечення умов проходження навчальних практик на успішних підприємствах відповідної галузі.

5 Чіткий розподіл обов'язків між персоналом закладів вищої освіти: персонал, який задіяний в навчальному процесі не повинен займатися прикладними науковими дослідженнями, присвятивши весь робочий час навчанню студентів.

6. Прикладні наукові дослідження повинні виконуватись науково-дослідними установами відповідних галузей національного господарства. При необхідності прискорення розвитку галузі держава може підтримати дослідження в рамках відповідних цільових програм.

7. Фундаментальні наукові дослідження повинні проводитись державними науково-дослідними установами за кошти Державного бюджету відповідно до національної стратегії розвитку науки.

Набутий за роки незалежності вітчизняний досвід забезпечення економічної безпеки підприємницького сектору і аналогічний досвід розвинутих зарубіжних країн свідчить, що на перших етапах становлення цивілізованих економічних відносин між бізнесом і суспільством регуляторний вплив держави обов'язковий. Він повинен закласти міцний правовий фундамент цих відносин на основі врахування інтересів зацікавлених сторін і визначити державні і суспільні інститути контролю і регулювання господарської діяльності. У 2009 році Консультативною радою з розробки проекту Національної концепції розвитку соціальної відповідальності бізнесу при Комітеті Верховної Ради України з питань промислової і регуляторної політики та підприємництва запропонована Національна стратегія корпоративної соціальної відповідальності бізнесу[224]. У Концепції визначено три рівні, на яких діє соціальна відповідальність бізнесу[224]:

1. Дотримання законних зобов'язань перед державою і суспільством (сплата податків, охорона здоров'я і безпека праці, права працівників, права споживачів, екологічні норми) та галузевих стандартів.

2. Мінімізація або усунення негативного впливу бізнесу на суспільство та управління ризиками (наприклад, порушення прав людини або забруднення навколишнього середовища).

3. Посилення позитивного впливу бізнесу на суспільство і створення цінностей через інновації, інвестиції та партнерство, спрямовані на соціальний та екологічний добробут (наприклад, створення робочих місць, соціальний та економічний розвиток, вирішення конфліктів).

Підсумовуючи вищенаведене, можна зазначити, що на сучасному етапі економічного і соціального розвитку України інститут підприємництва потребує суттєвої розбудови в сторону демократизації і суспільного спрямування ринкових відносин. Економічна безпека підприємницького сектору є індикатором реакції ринку на його господарську діяльність. Заходи з забезпечення економічної безпеки підприємства, спрямовані на підвищення іміджу підприємства в суспільстві, мають двосторонній позитивний вплив і на соціум, і на господарську діяльність.

5.3 Зарубіжний досвід забезпечення економічної безпеки підприємницького сектору в умовах ринкового середовища та його імплементація в Україні

Необхідність забезпечення економічної безпеки підприємницької діяльності виникла, ймовірно за все, з появою капіталістичних відносин, а якщо мова йтиме про фізичне збереження майна – то й з появою товарного обміну. Професор В. Г. Булавко у [538, с. 353] в якості доказу того, що актуальність економічної безпеки підприємництва виникла у період становлення капіталістичних відносин наводить вислів Ж. Ж. Руссо з трактату «Про суспільний договір» [404 с. 25]: «турбота про самозбереження і безпеку – найважливіша з усіх турбот держави».

Розвиток підприємництва ускладнював економічні відносини між суб'єктами господарювання і вдосконалював уявлення про їх економічну

безпеку. Поява організаційних структур економічної безпеки за твердженням вчених [54, с. 123, 538, с. 353] відбулася лише після того, як остаточно сформулювалися основні підходи до трактування головної загрози національній економічній безпеці.

Особливий науковий інтерес викликає робота колективу вчених під науковою редакцією академіка П. Г. Нікітенко [538, с. 354], де проаналізована еволюція парадигм розуміння національної економічної безпеки (табл. 5.29).

Таблиця 5.29

Еволюція парадигм розуміння національної економічної безпеки

Характеристики проблем	Найменування концепцій			
	Меркантилістська теорія	Камералістська концепція	Кейнсіанська концепція	Інституціональна концепція
Час виникнення, основоположники концепції	XVI - XVIII століття	1840-і роки, Фрідріх лист	1930-і роки, Джон М. Кейнс	1980-і роки, Ернандо де Сото
Формування змісту головної загрози національної економічної безпеки	Орієнтація на регламентацію підприємницької діяльності	Конкуренція чи інші дії іноземних держав	Нездатність ринку забезпечити стабільність економічного зростання, безробіття, інфляція	«Провали» держави - адміністративні бар'єри, пошук ренти
Мета, завдання щодо забезпечення національної економічної безпеки	Бажана економічна діяльність	Економічна незалежність	Економічна і соціальна стабільність	«Правління права», захист прав власності
Методи, форми боротьби із забезпечення національної економічної безпеки	Протекціоністська державна політика	Протекціоністська торгова політика	Державне регулювання виробництва, зайнятості і грошового обігу	Зниження реєстраційних процедур і платежів, боротьба з бюрократизмом і корупцією

Джерело: [538, с. 354]

Вчені у [538, с. 353-355] виділяють чотири основних концепції захисту:

- меркантилістська теорія захисту від внутрішніх макроекономічних загроз (XVI - XVIII століття);
- камералістська концепція захисту зовнішньоекономічної безпеки (з середини XIX ст.);
- кейнсіанська концепція захисту від внутрішніх макроекономічних загроз (з другої третини XX ст.);

– інституціональна концепція захисту від адміністративних бар'єрів (з кінця XX ст.).

Меркантилістська концепція обмежує підприємницьку діяльність шляхом фіскального і правового тиску держави на небажані її напрями. Згідно з концепцією, держава створює негативні зовнішні впливи на економічну безпеку опальних суб'єктів господарювання. На противагу негативним впливам, стимулюється діяльність суб'єктів господарювання, які наразі «потрібні» державі. В кінцевому рахунку, надмірний тиск держави приводить до адміністративно-планової економіки, знищуючи міжгалузеву конкуренцію.

Окрім того, впровадження меркантилістської концепції захисту від внутрішніх макроекономічних загроз дає підстави для розвитку корупції через суб'єктивний фактор визначення корисності кожного окремого виду підприємницької діяльності.

Камералістська концепція захисту зовнішньоекономічної безпеки запропонована німецьким вченим Фрідріхом Лістом (1789-1846). Вона являє собою ліберальне поєднання інтересів громадянина і держави. Згідно з концепцією, держава стимулювала розвиток національного підприємництва, жорстко обмежуючи діяльність і вплив закордонного бізнесу. Разом з цим, Ф. Ліст був прихильником «промислового виховання» нації, вважаючи прийнятними кардинальні економічні заходи впливу.

З позиції камералістів, відповідальність за економічну безпеку підприємницького сектору несе держава, яка має в своєму арсеналі і використовує всі регуляторні інструменти зовнішньої економічної політики, стимулюючи або пригнічуючи вітчизняний бізнес.

Кейнсіанська концепція національної економічної безпеки яку у 1930-х роках сформулював англійський економіст Джон Мейнард Кейнс основними загрозами вважає внутрішні загрози – безробіття і економічну депресію, а не товарий імпорт з закордонних держав. Кейнсіанці вважали, що саме держава заходами регуляторного впливу повинна забезпечувати економічну безпеку підприємництва. Вони ідеалізували державне управління підприємством, практично повністю ігноруючи його суб'єктивізм.

Інституціональна концепція економічної безпеки, основним представником якої є перуанський економіст Ернандо де Сото, виникла у зв'язку з неефективністю попередніх концепцій. Ця концепція забезпечення економічної базується на виеонанні гравцями ринку «правил гри» – економічних інститутах. Інституціоналісти не вважають тіньову економіку небезпечною для бізнесу. Навпаки, вони пояснюють її наявність надмірним тиском держави на підприємницький сектор малих та середніх підприємств. Інституціоналісти виступають за мінімізацію регуляторної дії держави в сфері господарської діяльності. Разом з цим, інституціональна концепція бачить державу в ролі реєстратора прав власності і загального контролера позитивних економічних змін.

Слід відзначити, що всі країни незалежно від форми правління і територіального устрою завжди намагалися інституційно закріпити правила економічних відносин. Головною метою створення правочинів було придання законності і безпечності цим відносинам.

Слід звернути увагу на роботу Корчевської Л. О. де найбільш повно наведена хронологічна інкорпорація основних законодавчих актів у сфері забезпечення економічної безпеки (табл. 5.30).

Таблиця 5.30

Хронологічна інкорпорація основних законодавчих актів у сфері забезпечення економічної безпеки

Дата підписання	Територія дії	Нормативно-правовий документ
1	2	3
11 ст.	Київська Русь	Кодекс законів «Руська правда»
16 грудня 1689 р.	Англія	«Білль о правах»
4 липня 1776 р.	США	«Декларація незалежності»
26 серпня 1789 р.	Франція	«Декларація прав людини і громадянина»
14 серпня 1881 р.	Царська Росія	«Положення про заходи щодо охорони державного порядку та громадського спокою»
28 червня 1919 р.	5 країн-учасниць	Версальський мирний договір і створення Ліги Націй
29 червня 1931 р.	США	«Стратегія національної безпеки розширення та участі»
16 лютого 1946 р.	Японія	Закон «Про надзвичайні заходи в області економіки і фінансів»
26 липня 1947 р.	США	Закон «Про національну безпеку»
30 жовтня 1947 р.	32 країни-учасниці	Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ)»

Продовж. таблиці 5.30

1	2	3
25 березня 1957 р.	6 країн-учасниць	Римський договір про створення Європейського економічного співтовариства та Євроатома
15 червня 1964 р.	Країни-члени ООН	Заключний акт Женевської конференції «Принципи, що визначають міжнародні торгові відносини і торгову політику, сприяючі розвитку»
1 травня 1974 р.	Країни-члени ООН	«Декларація про новий міжнародний економічний порядок» (резолюція 7-ї спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН)
12 грудня 1974 р.	Країни-члени ООН	«Хартія економічних прав та обов'язків держав» (резолюція 29-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН)
1 серпня 1975 р.	33 країни-учасниці	«Заключний акт Наради з безпеки і співпраці в Європі»
17 грудня 1985 р.	Країни-члени ООН	«Міжнародна економічна безпека» (резолюція 40-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН)
11 грудня 1987 р.	Країни-члени ООН	«Міжнародна економічна безпека» (резолюція 42-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН)
7 лютого 1992 р.	12 країн-учасниць	Маастрихтський договір або «Договір про Європейський Союз»
5 березня 1992 р.	Росія	Закон «Про безпеку»
2 листопада 1992 р.	Польща	Закон «Основи польської політики безпеки». Закон «Політика безпеки і оборонна стратегія республіки Польща»
15 квітня 1994 р.	Німеччина	«Біла книга з питань політики безпеки Німеччини і майбутнього бундесверу»
1 лютого 1996 р.	США	Закон «Про економічну безпеку»
29 квітня 1996 р.	Росія	«Державна стратегія економічної безпеки Російської Федерації»
16 січня 1997 р.	Україна	«Концепція (основи державної політики) національної безпеки України»
1 березня 1997 р.	Китай	Закон «Про державну оборону КНР»
17 грудня 1997 р.	Росія	«Концепція національної безпеки Російської Федерації»
16 квітня 1998 р.	Болгарія	«Концепція національної безпеки Республіки Болгарія»
13 грудня 1998 р.	Чехія	«Конституційний закон про безпеку Чеської республіки»
18 червня 1999 р.	Румунія	«Стратегія національної безпеки Румунії»
19 листопада 1999 р.	54 країни-учасниці	«Хартія європейської безпеки»
4 січня 2000 р.	Польща	«Стратегія безпеки республіки Польща»
10 грудня 2001 р.	США	Закон «Про економічну безпеку та відтворення»
17 липня 2001 р.	Білорусь	«Концепція національної безпеки Республіки Білорусь»
16 липня 2002 р.	США	«Національна стратегія внутрішньої безпеки»
19 червня 2003 р.	Україна	Закон «Про основи національної безпеки України»
12 лютого 2007 р.	Україна	«Стратегія національної безпеки України»
12 листопада 2008 р.	Україна	«Концепція економічної безпеки споживчої кооперації України»

Продовж. таблиці 5.30

1	2	3
12 травня 2009 р.	Росія	«Стратегія національної безпеки Росії»
9 листопада 2010 р.	Білорусь	«Концепція національної безпеки Республіки Білорусь»
8 березня 2011 р.	Болгарія	«Стратегія національної безпеки Республіки Болгарія»
21 жовтня 2014 р.	Польща	«Стратегія національної безпеки Республіки Польща»
6 лютого 2015 р.	США	«Стратегія національної безпеки США»
6 травня 2015 р.	Україна	«Стратегія національної безпеки України»

Джерело: [232, с. 93-95]

Як беззаперечно наголошує Л. О. Корчевська у [232, с. 75] «міжнародні інститути управляють глобальною безпекою і генерують міжнародне економічне право, яке є важливим засобом її підтримки, а державні інститути управляють національною економічною безпекою і є головними ретрансляторами норм і законів, що її забезпечують».

Більшість науковців, які займаються проблемами економічної безпеки, вважають кожну країну особливою як в історичному, так і в економічному, соціальному, політичному аспектах розвитку. Варто звернути увагу на роботи американського вченого Самуеля Філіпса Хантінгтона, зокрема на його унікальну наукову працю «Зіткнення цивілізацій» [572], де він пропонує групувати країни не за рівнем економічного розвитку, а виходячи з культурних і цивілізаційних критеріїв.

Російський економіст В. Л. Іноземцев у [182, с.168] вважає особливим шлях економічного розвитку Росії і країн колишнього Радянського Союзу, вказуючи на їх етнічні, культурні і релігійні відмінності.

Преуанський економіст Ернандо де Сото у своєму інтерв'ю журналу «Свободная мысль – XXI» (№10, 2005р.) [28] висловлює думку про те, що існує єдиний для всіх країн механізм розвитку, однак його впровадження залежить від вибору часу перетворень і ініціюючого їх лідера.

Не зважаючи на розбіжності у поглядах, вчені погоджуються з необхідністю вивчення і опрацювання зарубіжного досвіду економічного

розвитку з метою скорочення часу на впровадження нововведень і імплементацію найбільш вдалих і прогресивних економічних рішень.

Розглянемо особливості забезпечення економічної безпеки підприємницького сектору низки закордонних країн.

Термін «економічна безпека» введений у США у 1930-х роках після формування Федерального комітету з економічної безпеки за часів Великої Депресії і став активно використовуватися у 1970-х після появи амбіційних претензій США на світове лідерство. Основними напрямками макроекономічної політики США стали:

- забезпечення національних економічних інтересів США в конкурентній боротьбі з суперниками на світовій арені;
- активізація просування вітчизняної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках шляхом підвищення її конкурентоспроможності;
- скорочення зовнішньої заборгованості США перед закордонними організаціями і фондами;
- підвищення спроможності США виконувати державні зобов'язання в економічній сфері;
- захист лідируючих позицій США у високотехнологічних сферах виробництва.

Розвиток підприємництва став предметом державного інтересу у США під час Великої Депресії 1930-х, коли була створена «Відновлювальна Фінансова Корпорація» (Reconstruction Finance Corporation – RFC). Метою створення RFC було подолання наслідків фінансової кризи і пожвавлення економіки шляхом надання позик малим і великим підприємствам.

Результативність прийнятих рішень з підтримки вітчизняного бізнесу показала перспективність і окупність створення спеціальних організацій і фондів для подолання безробіття, впровадження новітніх технологій виробництва, активізації соціальних проектів тощо.

Особлива підтримка в США приділяється малому і середньому бізнесу, увага до якого зросла під час Другої Світової війни. Потужностей великих

підприємств для виконання урядових військових замовлень виявилось недостатньо, їх нарощування потребувало тривалого часу, і тому було прийняте рішення по залученню МСП. Створена для цієї мети Корпорація малих військових заводів (Small War Plants Corporation – SWPC) надавала позики малим і середнім підприємствам, представляючи їх інтереси по отриманню державних замовлень у федеральних агентствах. SWPC також залучала інші фінансові інститути до кредитування МСП. Після розформування SWPC у зв'язку з закінченням війни, її функції стала виконувати Відновлювальна Фінансова Корпорація, а консультування підприємців став займатися «Відділ Малевого Бізнесу» (Office of Small Business - OSB), створений при Міністерстві Комерції США.

З початком «холодної війни» військові урядові замовлення знов перейшли в площину діяльності великих підприємств, проте з початком військових дій в Кореї Конгрес США «Адміністрацію Малих Оборонних Заводів» (Small Defense Plants Administration - SDPA), яка ввела практику сертифікації.

У 1953 р при Федеральному Уряді США створене агентство «Адміністрація Малевого Бізнесу» (Small Business Administration - SBA). В цьому ж році був прийнятий «Закон про малий бізнес», що став фундаментом подальшого успішного розвитку малого і середнього бізнесу в країні.

Приклади державної підтримки США інтересів національних виробників наведені в табл. 5.31

Таблиця 5.31

Приклади державної підтримки США інтересів національних виробників

Назва правового акта	Короткий зміст
1	2
Закон про державні закупівлі. (від 1933 р. зі змінами 1954 р. 1979 р. і 1988 р.)	Встановлює основні принципи державних закупівель. Закуповуються тільки вітчизняна сировина, напівфабрикати і готові вироби, в яких частка вітчизняного виробництва складає не менше 50%. Гарантує закупки у МСП і в районах з підвищеною часткою безробітного населення. Відмовляє в закупівлях іноземним фірмам.

Продовження табл. 5.31

1	2
Закон про розширення торгівлі 1962р. (Trade Exrpunson Act of 1962)	Спрямований на захист економічної безпеки США, на взаємне скасування або зниження тарифів в торгових угодах з іншими країнами. Передбачає надання технічної і фінансової допомоги підприємствам, які відчувають негативний вплив таких торгових угод.
Закон про антидемпінгові заходи. (Anti-Dumping Act of 1974)	Запобігає реалізації в США іноземних товарів за нижчими цінами, ніж в країні походження товару, з метою захисту національного виробника.
Закон про торгівлю. (Trade Act of 1974)	Утворено Відомство Представника США на торгових переговорах з метою розробки заходів щодо подолання бар'єрів у розвитку експорту. Забезпечив захист вітчизняних виробників.
Положення про державні закупівлі (Public procurement)	Забезпечує справедливий розподіл держзамовлень серед різних підприємств. Регламентує умови проведення конкурсів на розміщення таких замовлень і передбачає обов'язкове залучення малих підприємств до їх виконання.
Закон про торгівлю 1988 року (Trade Act of 1933 Title VII)	Спрямований на виявлення країн, які практикують дискримінацію товарів і послуг США з метою визначення заходів щодо подолання таких бар'єрів
Білль про торгівлю 1988 року (Trade Bill of 1933)	Визначив нові орієнтири у зовнішній торгівлі і окреслив заходи щодо подолання економічних бар'єрів в наступних напрямках: – несправедлива практика торгівлі та боротьба з корупцією; – захист галузей, терплять збитки через імпорту; розширення програм для робочих, які втратили роботу в результаті імпорту; – надання позик фермерським господарствам у зв'язку зі змінами на ринку сільськогосподарської продукції; – заборона іноземним компаніям виступати в якості первинних дилерів по урядовим облігаціям; – надання спеціальних повноважень президенту для ведення міжнародних торгових переговорів.
Національна доповідь про торгові бар'єри, (в доповнення до закону про торгівлю .1988 р.) National Trade Estimate Report on Foreign Trade Barriers	Щорічні доповіді з аналізом перешкод у розвитку зовнішньої торгівлі (обмеження експорту товарів і послуг з США, перешкоди закордонним інвестиціям США, порушення прав інтелектуальної власності та ін.). У доповідях повинні бути кількісні оцінки впливу таких обмежень на обсяг експорту США і інформація про дії для нейтралізації політики або практики цих обмежень.
«Програма посередництва « Matchmaker Program	Наказує посольствам і консульствам допомагати фірмам США налагоджувати контакти з контрагентами в інших країнах, рекламувати свої продукти і послуги, нарощувати експорт.

Джерело [117]

Основними стратегічними пріоритетами розвитку підприємництва в США, які позитивно впливають на його економічну безпеку, є:

– збільшення експортних можливостей промисловості і аграрного сектору;

- надання трансфертної допомоги для розробки і впровадження новітніх технологій;
- збільшення якості вітчизняних товарів для ефективної конкуренції з імпортом;
- поліпшення доступу до довгострокових кредитів для реконструкції, придбання обладнання і виробництва нових конкурентоспроможних товарів і послуг;
- поширення інформації про державні, регіональні і приватні програми, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств;
- забезпечення представлення і врахування інтересів вітчизняного бізнесу у всіх торгівельних оборудках.

Японія після Другої Світової війни в найкоротші терміни відновила свій промисловий потенціал, причому – в умовах практично повної відсутності власних сировинних ресурсів.

Подальший інтенсивний розвиток вітчизняної економіки вивів Японію в світові індустріальні лідери – частка Японії у випуску високотехнологічної промислової продукції в світі перевищує 17,5%. Основну частину ВВП (до 60%) Японії забезпечує сектор малих і середніх підприємств, у якому зайнято близько 73%, від загальної чисельності працюючого населення – близько 42 млн. осіб (табл. 5.32).

Таблиця 5.32

Основні співвідношення між МСП і великими підприємствами Японії

Показник	Сектор МСП	Великі підприємства	Частка МСП (%)
Кількість підприємств (тис.), у тому числі:	5089	13	99,7
в обробній промисловості	874	4,6	99,5
в оптово - роздрібній торгівлі	3045	18,2	99,4
Чисельність зайнятих (тис.), у тому числі:	41678	11392	72,7
в обробній промисловості	10396	3690	73,8
в оптово - роздрібній торгівлі	115580	2297	86,4
Обсяг продажів в обробляючі промисловості (трлн.ієн)	157,8	147,93	51,6
Обсяг продажів в оптово-роздрібній торгівлі (трлн.ієн)	90	25	80,4

Джерело: [171, с. 21]

Японський досвід підтримки і розвитку підприємництва відрізняється від американського високим рівнем впливу держави на основні процеси реформування економіки країни.

Можна виділити чотири основні періоди розвитку японської економіки, яким відповідали зміни державної промислової політики і які сприяли зміцненню економічної безпеки підприємницького сектора.

1. Планове повоєнне відновлення основних галузей промисловості: енергетики, чорної металургії, машинобудування, суднобудування, вуглевидобування. Держава жорстко впливала на розвиток підприємницького сектору за допомогою адміністративних і правових важелів. Економіка мала адміністративно-плановий характер, стимулювалося розширення малого і середнього підприємства.

З розвитком економіки і вдосконалення ринкових механізмів державна політика зменшує адміністративний тиск, перетворюючись на допоміжний фактор стимулювання ринкових процесів.

2. Період динамічного економічного зростання (1955-1972 рр.), знаменувався розвитком важкої індустрії і хімічної промисловості. Поступова лібералізація зовнішньої торгівлі та ринку капіталу, підвищення ефективності роботи та поліпшення менеджменту всіх економічних структур забезпечили перехід у відкриту ринкову економіку. Особлива увага приділялася взаємодії МСП з великими підприємствами.

3. Період стабільного соціально-економічного розвитку (1973-1984 рр.) характеризувався досягненням збалансованості всіх елементів економіки шляхом структурного регулювання, зниження обмежень, децентралізації управління, компенсації недоліків ціноутворення і розвитку технологій.

Період бурхливого розвитку високотехнологічних і наукоємних галузей виробництва – електроніка, мікробіологія, кібернетика тощо. При цьому державна промислова політика Японії регулює розвиток галузей, надаючи державну підтримку найбільш перспективним. Країна впевнено розширює свій вплив на зовнішньоекономічних ринках.

4. Перехід на шлях постіндустріального розвитку (1985-2000 рр.). Підприємства Японії гнучко пристосовуються до зміни міжнародної кон'юнктури в бік високих технологій, подорожчання ресурсів і глобалізації економічних процесів.

У післявоєнні роки Японським Урядом першочергово прийнято понад 40 найважливіших законів, які складають цілісну систему правочинів, що реалізує методологію регулювання, механізми виконання і контролю, спрямованих на розвиток і підтримку підприємництва, а також захист його економічних інтересів.

Таблиця 5.33

Першочергові законодавчі та організаційні заходи Японського Уряду спрямовані на розвиток діяльності підприємницького сектора

Рік	Захід	Цілі і результати
1	2	3
1946	Створення системи торгово-промислових кооперативів	Перехід від розподільчої системи ресурсного забезпечення підприємств до ринкової
1948	Закон про заснування «Управління підтримки малих і середніх підприємств». Створення «Управління підтримки МСП»	Створення конкурентного середовища шляхом розвитку сектора МСП, як засобу протидії зростаючій економічній могутності великих монополістичних структур.
1949	Закон про Народну Фінансову Корпорацію. Організація «Народної Фінансової Корпорації»	Створення системи короткострокового кредитно фінансового обслуговування МСП для інтенсифікації його розвитку
1950	Заходи з регулювання конкуренції	Розширення субпідрядних контрактів і залучення МСП до їх виконання
1951	Закон про позичкові асоціації	Створення приватних кредитно-фінансових організацій для обслуговування підприємств
1951	Закон про взаємно-ощадні банки	
1953	Закон про асоціації по кредитному поручительству	
1953	Закон про торгово-промислові палати	Створення територіальної інфраструктури підтримки і розвитку МСП
1957	Закон про створення спілок і об'єднань підприємств	Регламентация створення професійних і цільових об'єднань
1963	Ухвалення «Основного закону про малі і середні підприємства»	Визначив статус МСП, врегулював конкурентні і субпідрядні відносини між великими підприємствами, державою і МСП
1963	Закон про акціонерні інвестиційні товариства з та сприяння розвитку підприємництва	Активізація діяльності на фондовому ринку і накопичення коштів для потреб сектора підприємництва
1963	Закон про керівництво діяльністю підприємств	Створює систему діагностування підприємств і надання допомоги для запобігання банкрутству
1965	Закон про взаємодопомогу малих підприємств	Встановлює порядок і схему надання допомоги з різних напрямків

Продовження таблиці 5.33

1	2	3
1982 - 1984	Створення базових структур системної науково-технічної, економічної та інформаційної підтримки МСП	«Інститут МСП по менеджменту і технологіях», «Національний інформаційний центр МСП», «Японська корпорація МСП», «Регіональні та місцеві інформаційні центри МСП»
1995 - 1998	Політика структурних змін в промислових агломераціях Заходи з підтримки стартують МСП і нових видів діяльності	Заходи щодо стимулювання переходу до техніки і технологій майбутнього. Упор на інформаційні, комунікаційні та принципово нові види діяльності

Джерело: [171, с.21]

Першочергові законодавчі та організаційні заходи Японського Уряду спрямовані на розвиток діяльності підприємницького сектора представлені в табл. 5.33. Розширений перелік законодавчих актів наведений в додатку Н.

Успішність реформування японської економіки була досягнута за рахунок ефективного використання підприємницького потенціалу при підтримці і взаємодії державних, регіональних і місцевих органів влади, а також цільової підтримки кредитних інститутів. Питаннями економічного розвитку і підприємництва в Уряді Японії опікуються Національне Земельне Агентство, відповідальне за планування використання земель та Міністерство міжнародної торгівлі і промисловості, яке займається питаннями торгівлі та внутрішнього економічного розвитку.

При цьому використовується висхідне планування – потреби підприємницьких структур вивчаються і узгоджуються на вищому державному рівні після їх узгодження і коректування на регіональному і місцевому рівнях.

Державні органи, регіональні, муніципальні і місцеві структури Японії здійснюють підтримку підприємництва за наступними напрямками:

- законодавча і стратегічна підтримка підприємництва на державному рівні;
- представництво і захист інтересів підприємництва, виходячи з того, що цей сектор відіграє провідну роль у відродженні економіки;
- непряме інвестування окремих МСП, (капітал надається венчурним фондом під невеликі відсотки);

– надання гарантій погашення боргу, (уряд заохочує передплатників облігацій компаній шляхом гарантування покупки частини продукції цих підприємств);

– пряме інвестування і шляхом безпосередньої закупівлі державою, її регіональними, муніципальними і місцевими структурами акцій підприємств.

Слід зазначити, що підтримкою підприємництва в Японії займаються і спеціалізовані організації, найактивнішими з яких є:

– Агентство з підтримки малого і середнього бізнесу – адміністративний оперативний підрозділ Міністерства міжнародної торгівлі і промисловості. Воно відповідає за розробку державної політики щодо МСП, координує роботу сектора підприємництва з іншими секторами економіки, врегульовує спірні питання у випадках недобросовісних дій компаній по відношенню до субпідрядників;

– Народна Фінансова Корпорація – урядова організація, створена в 1949 році для надання фінансової допомоги сектору підприємництва через мережу з 125 філій та 905 агентств. До 1996 року Народна Фінансова Корпорація надала 2,72 млн. довгострокових позик на загальну суму понад 715 млрд. дол. США, з них 1,73 мільйона позик були виділені малим підприємствам [117];

– Японська фінансова корпорація малого бізнесу – незалежна організація створена в 1953 році зі статутним капіталом у 1,6 млрд. дол. США для довгострокової фінансової підтримки МСП. Діяльність організації фінансується за рахунок державного бюджету Японії. Японська фінансова корпорація малого бізнесу має 59 відділень і 795 агентств. До 1995 року корпорацією було надано довгострокових позик малим підприємствам на загальну суму 89,9 млрд. дол. США. Позики надаються на суму не більше 4 млн. дол.США на термін до 10 років [117]. Японська фінансова корпорація малого бізнесу також надає ряд послуг (інформаційний супровід бізнес-проектів, фінансова діагностика, оперативне і стратегічне консультування, проведення економічних досліджень, оцінка інвестицій на ринку МСП тощо).

– Державна Корпорація з Розвитку Малого Бізнесу з основним капіталом в 7,8 млрд. дол. США повністю фінансується державою і має в своєму складі 8 дослідних інститутів, 2 технічні центри і 7 відділень в найбільших регіонах Японії. Основна діяльність Корпорації орієнтована на проведення політики структурного та технічного вдосконалення підприємств малого і середнього бізнесу, інвестування та фінансування довгострокових проектів терміном до 20 років, управління системою навчання підприємців та запобігання банкрутству МСП.

Слід особливо відмітити значний обсяг наукових досліджень, здійснюваних за державними замовленнями мережею науково-дослідних закладів, які сприяють розвитку підприємництва, впровадженню нових технологій в управлінні та виробництві.

Найважливішими напрямками наукових досліджень є:

- дослідження сучасних тенденцій розвитку японської економіки і їх впливу на підприємницьку діяльність;
- узагальнення результатів аналізу діяльності підприємств та розробка рекомендацій бізнесу на основі проведених досліджень;
- наукова експертиза законопроектів та прогнозування їх впливу на розвиток підприємництва;
- вдосконалення методології менеджменту підприємств на основі аналізу і оцінки набутого вітчизняного і зарубіжного досвіду;
- розробка і реалізація програм професійної підготовки всіх категорій менеджерів підприємств;

Державна стратегія розвитку підприємництва в Японії починаючи з 2000 р постійно коректувалася з метою уповільнення спаду в економіці, скорочення кількості підприємств (до 2% в рік) і їх ділової активності.

З 2002 р Міністерство економіки, торгівлі і промисловості Японії прийняло нову стратегію економічного відновлення і розвитку країни, у тому числі з розвитку підприємництва:

- введення гнучкої системи важелів стимулювання і примусу в управлінні економікою;
- збільшення обсягів державної фінансової підтримки інноваційної діяльності підприємств і організацій;
- забезпечення фінансової стійкості і розвиток систем економічної безпеки підприємств;
- розвиток інфраструктури підприємств, поліпшення умов праці;
- реструктуризація заборгованості за проблемними позиками;
- підвищення мобільності трудових ресурсів;
- спрощення процедур управління фінансовими ресурсами і до акціонерним капіталом;
- спрощення процедур та прискорення взаємодії структур підтримки та розвитку підприємництва.

Наведений перелік заходів Японського уряду, спрямованих на розвиток економіки країни і підтримку діяльності підприємницького сектора, не є вичерпним. Але очевидно, що японський досвід становлення і розвитку підприємництва може слугувати предметом вивчення з метою проведення аналогічних заходів в українській практиці.

Франція пріоритетними напрямками післявоєнного розвитку у 50-х роках минулого століття вибрала відновлення виробничих потужностей з послідувочою концентрацією промисловості і створенням багатопрофільних великих підприємств. Економічна криза у 1970-х роках показала необхідність розвитку сектору малого і середнього бізнесу через його більшу оперативність і пристосованість до швидкозмінних умов конкурентної економіки. Місцеві та регіональні адміністрації отримали юридичні та ресурсні можливості проводити власну політику соціально-економічного оздоровлення, спрямовану на розвиток підприємництва.

За період 1980-1990 рр. з метою інтенсивного розвитку малого і середнього підприємництва у Франції було організовано 160 бізнес-інкубаторів, що дозволило створити більше 200 тис. нових робочих місць. Державні

програми ANVAR і ATOUT, які почали реалізовуватись з 1993 року, сприяли поглибленню взаємодії великих і малих підприємств, особливо в частині модернізації виробництва, трансферту технологій в сектор МСП. У 1994 році почала діяти програма SOFIREM по конверсії великих кризових підприємств металургійної, оборонної і текстильної промисловості із залученням МСП в депресивні райони для створення нових робочих місць [117].

За даними [577] за цією програмою у новостворювані МСП інвестувалися кошти великих підприємств і надавалися середньо- і довгострокові кредити на пільгових умовах і без гарантій. Були створені так звані «конверсійні суспільства», які займалися зміною економічної структури кризових районів. Особливо помітні зміни, які відбулися в Бретані і Атлантичних Піренеях. В рамках проведених перетворень найбільша автомобільна компанія Франції «Сітроен» разом з іншими відомими фірмами здійснювала програму по вдосконаленню організації виробництва, поліпшення якості та конкурентоспроможності продукції МСП. Це здійснювалося шляхом виокремлення непрофільних виробництв і підрозділів з подальшим їх перетворенням в дочірні або незалежні малі і середні підприємства.

Особливістю державного впливу на розвиток підприємництва у Франції є широкі повноваження місцевих органів влади по проведенню структурних перетворень і підтримці бізнесу. Прикладом може слугувати підтримка міжфірмової кооперації МСП і концерна «Пежо» муніципальною владою міста Монбельярі. Місцева влада сприяла передачі сучасного обладнання з головних підприємств концерну до МСП для забезпечення виконання ними великої кількості субконтрактів на поставку обладнання.

В результаті вжитих заходів вже на початку 1995 р 53,2% зайнятих в промисловості Франції було зосереджено в МСП і їх частка в доданій вартості продукції великих підприємств склала 41,7% відсотка[577].

Підприємства сектора МСП забезпечували до 63 відсотків експорту промислової продукції, яка в загальному обсязі експорту країни становила 29,9% [569].

Ще однією особливістю розвитку підприємницького сектору Франції є концентрація виробництв у великих містах і прилеглих до них територіях. Це пояснюється підвищеною соціально-економічною активністю міського населення, високою концентрацією підготовлених кадрів, наявністю якісної і розвинутої промислової інфраструктури.

Слід відзначити, що в останні роки у Франції, як і в інших країнах Європи, прослідковується стійка тенденція до виводу виробничих потужностей великих і середніх підприємств, особливо промислового спрямування, за межі міста. Це пояснюється посиленням конкуренції, подорожчанням орендної плати, транспортними проблемами, необхідністю виконання екологічних вимог тощо. Урбанізація територій поблизу великих міст приводить до появи агломерацій з потужним економічним потенціалом і розвинутою інфраструктурою.

Як приклад можна назвати агломерації, утворені при найбільших містах Європейського Союзу: Мілані, Амстердамі, Дюссельдорфі, Франкфурті, Брюсселі і Парижі.

Слід зазначити, що у цих агломераціях обсяг ВВП на душу населення значно перевищує середній рівень по країнах Європейського Союзу (рис. 5.7).

Це вказує на більш ефективне використання капіталу, людських і виробничих ресурсів в місцях з їх високою концентрацією.

Великі міста мають потужний ресурсний потенціал, і тому можуть позитивно впливати на соціально-економічний розвиток прилеглих територій.

Науковий інтерес викликає аналітичний огляд Московського центру розвитку підприємництва [171], у якому в якості прикладу наведені дані про внесок округу Іль-де Франс в розвиток національної економіки Франції.

Округ Іль-де Франс включає Париж, утворену їм метрополію і прилеглі території лідирує серед найбільших міських агломерацій країн Європейського Союзу за часткою ВВП на душу населення в ЄС. Займаючи всього 2% території країни, округ вносить вагомий внесок у національну економіку (рис. 5.8).

Рис. 5.8 Місце і роль округу Іль-де Франс в національній економіці Франції (у % до національного рівня)

Джерело: [171]

Такий успішний розвиток округу Іль-де Франс у [171] пояснюється «ефективним співробітництвом міської влади Парижа з адміністрацією суміжних територій і найближчих міст у прагненні створити найбільш сприятливі умови для життя і трудової діяльності населення, а також для розвитку МСП на всій території округу».

Державна стратегія розвитку підприємництва у Франції має на меті на підвищення стійкості і конкурентоспроможності підприємств в умовах глобалізації економіки. Стратегія орієнтована на виконання наступних завдань:

- вдосконалення системи навчально-методичного базису підготовки фахівців всіх рівнів і напрямів для підприємницького сектору;
- стимулювання наукової і інноваційної діяльності, сприяння впровадженню новітніх технологій у виробництво товарів і послуг з метою підвищення конкурентоздатності вітчизняної продукції і сфери сервісу;

Рис. 5.7 Обсяг ВВП на душу населення в агломераціях країн ЄС станом на 01.01.2018 року

Джерело: [171]

– сприяння кращій взаємодії державних установ, партнерських і громадських організацій з метою ефективної реалізації національних і європейських програм підтримки та розвитку підприємництва;

– зменшення адміністративного тиску шляхом спрощення процедур реєстрації і державного регулювання підприємницької діяльності;

– сприяння розвитку і впровадженню у виробничі процеси інформаційних технологій, стимулювання електронного бізнесу, всіляке просування on-line технологій.

За даними [171] у Франції на сьогодні здійснюються 44 державні та регіональні програми, з них – 12 програм ЄС, 11 програм фінансової підтримки вітчизняного бізнесу, 6 програм по розміщенню контрактів, 7 спеціальних та інноваційних програм, 8 програм навчання і консультування менеджерів. На території країни діють 480 уповноважених кредитно-фінансових організацій,

серед яких 55 філій Банку розвитку малого і середнього бізнесу, 228 його місцевих відділень і 197 інших кредитно-фінансових організацій. Крім того, Державний департамент малого і середнього підприємництва має 26 відділень у всіх регіонах країни; близько 600 центрів розвитку підприємництва надають консультативні і інформаційні послуги «в одне вікно», здійснюють технічну допомогу бізнесу, проводять навчання підприємців. Консультаційні центри об'єднують більше 1400 консультантів за всіма видами бізнесової діяльності.

У Франції держава піклується про економічну безпеку підприємств, відкритих ветеранами війни і людьми з особливими потребами. На території країни діє 41 соціально-орієнтований центр підприємництва. Структура громадської підтримки і захисту економічних інтересів підприємців включає більше 200 промислових асоціацій, 375 асоціацій споживачів, 46 торгових конфедерацій тощо. Позитивний вплив на економічну безпеку підприємницького сектору здійснюють бізнес-інкубатори, технопарки, інформаційні та інноваційні центри, розташовані у всіх регіонах, великих містах, промислових і наукових центрах. Державні гарантії для забезпечення повного або часткового виконання боргових зобов'язань суб'єктів господарювання складають близько 3,7 млрд. євро, державні кредити приватному бізнесу – близько 7,3 млрд. євро [171].

В Італії активізація державного впливу на розвиток підприємництва почалася після Другої Світової війни, як і в більшості країн повоєнної Європи.

У зв'язку з вступом до Європейського Союзу, а також з метою подальшого економічного розвитку і забезпечення високої конкурентоспроможності національної продукції на світовому ринку в Італії почалася реструктуризація великих підприємств для оперативного реагування на змінні економічні умови. Процес структурної перебудови великих компаній зменшив вертикальну інтеграцію і розширив горизонтальні зв'язки. Це дозволило досягти ввиробничої і технологічної спеціалізації малого і середнього бізнесу при його взаємодії з великими компаніями для виконання складних державних і приватних замовлень. Політика створення і розвитку

нових промислових регіонів, яка запроваджена Урядом Італії, суттєво зміцнила позиції сектору малих і середніх підприємств по забезпеченню економічної безпеки фінансовими ресурсами 25 бізнес-інкубаторів і постійно вдосконалюваним правовим забезпеченням [577].

Наразі в МСП Італії зосереджено понад 70% всього зайнятого населення, причому 37,4% працюють на підприємствах, де працює менше 50 чоловік, і тільки 30% зайнято – на великих підприємствах. Промислові підприємства сектора МСП забезпечують близько 32% доданої вартості продукції великих підприємств [171]

З метою забезпечення економічної безпеки підприємництва в Італії визначені три рівня пріоритетності заходів державної підтримки бізнесу.

I рівень пріоритетності складають заходи фінансової підтримки в оновленні основних засобів підприємств новим обладнанням, спрощенням умов фінансування бізнесу. Заходи включають також вдосконалення технологій і розвиток науково-дослідної та конструкторської роботи, наукове вирішення нагальних прикладних завдань організації бізнесу, вдосконалення відносин в сфері виробничо-технологічної кооперації.

II рівень пріоритетності складають заходи щодо збільшення фінансування розвитку південних і слаборозвинених регіонів, розширенню взаємодії МСП з великими підприємствами, особливо в промислових районах на північному сході країни. Особлива увага приділяється заходам по підтримці малого і середнього бізнесу, який виробляє експортовану продукцію шляхом створення сфери комерційних і виробничих послуг, що сприяють підвищенню якості та конкурентоспроможності Італійської продукції.

III рівень пріоритетності складають заходи з економічної підтримки спеціалізації регіонів в інтересах ЄС, вдосконаленню і розвитку професійного навчання підприємців.

Державний вплив на підприємницький сектор з метою стимулювання його розвитку і підвищення рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання посилювався з кінця 70-х років у період сировинної та

енергетичної кризи. Розвиток підприємництва держава стимулює за наступними напрямками:

1. Вдосконалення оподаткування – коригування нижньої межі для ряду податків з метою виключення з числа оподатковуваних окремих підприємств або надання їм пільгових умов. До таких підприємств зазвичай відносяться підприємства малого та середнього бізнесу, річний оборот яких перевищує 80 тис. фунтів. Таким підприємствам дозволена одноразова оплата ПДВ за весь рік. Пільговий податок з прибутку у розмірі 24% стягується з підприємств, прибуток яких не перевищує 500 тис фунтів. Введені знижки з оподатковуваних сум за необоротними активами, які введені в якості пільг для малих підприємств.

2. Коригування законодавчих і нормативних актів з метою стимулювання розвитку підприємств і підвищення рівня їх економічної безпеки. Держава, регламентуючи загальні умови ведення бізнесу, дозволяє місцевим органам влади застосування додаткових важелів, які сприяють вирішенню локальних проблем підприємницького сектора.

3. Фінансова підтримка підприємницької ініціативи урядовими органами різних рівнів влади, кредитно-фінансовими інститутами. Банки, фонди, фінансові та інвестиційні компанії є головними джерелами фінансування підприємницького сектора. Слід відзначити, що держава надає досить обмежену фінансову підтримку, вживаючи заходи для розширення фінансування бізнесу з приватних джерел. Основним видом державної підтримки підприємств є урядова гарантія від 70% до 85% кредиту. Варіації в розмірі гарантії відображають пріоритети і можливості місцевих влад в підтримці підприємництва.

4. Задіяння механізмів консультування і інформаційної підтримки бізнесу також є одним з позитивних зовнішніх факторів впливу на рівень економічної безпеки підприємств. Консультативні послуги надаються по телефону та за допомогою соціальних мереж досвідченими консультантами з числа бізнесменів. Державні позики і субсидії на створення нових видів продукції, поліпшення маркетингу, розширення експортної діяльності надаються, у першу

чергу, підприємствам, які користуються послугами консультантів; практикується виплата субсидій і навчання підприємців-початківців.

Найбільш показовий досвід зміцнення економічної безпеки підприємницького сектору серед країн ЄС набутий в Німеччині. Після возз'єднання Німеччини проведений цілий комплекс заходів, які сприяли економічному зростанню і структурній перебудові економіки на нових федеральних землях. Важливою складовою частиною цих заходів стало стимулювання Федеральним Відомством Опіки кардинальної структурної і економічної перебудови більш як 20 тис. підприємств Східної Німеччини. Одним з основних заходів розбудови інституту власності стала «формальна приватизація» підприємницького сектору Східної Німеччини, яка зводилася до розукрупнення великих підприємств з метою передачі їх частинами приватному бізнесу. За свідченням [551], в середньому, з 100 підприємств у ході розукрупнення утворювалося 125 акціонерних товариств і товариств з обмеженою відповідальністю. Завдяки політиці приватизації в нових федеральних землях частка фірм з кількістю зайнятих до 500 чоловік до теперішнього часу наблизилася до відповідного показника економіки Західної Німеччини (99,8%). Абсолютна більшість великих підприємств були розукрупнені, 2/3 – приватизовані, 1/4 – ліквідовані. Однією з цілей приватизації і розукрупнення, була організація ефективної взаємодії малого і середнього бізнесу і великих підприємств. Федеральне Відомство Опіки вживло заходи з надання необхідних ресурсів для подальшого розвитку новостворених малих, середніх і великих підприємств. Встановлювалися пропорції у всій системі закупівель і продажів між великими і малими підприємствами, між самостійними і пов'язаними з концернами підприємствами, а так само між новоствореними та реорганізованими підприємствами. На стадії приватизації формувався механізм взаємодії різних підприємств. Приблизно 1/3 малих промислових підприємств виходила з приватизації, вже маючи схему поставки матеріалів, комплектуючих, напівфабрикатів для великих підприємств [551].

Слід зазначити, що заходи з розбудови інституту власності східних земель Німеччини відбувалися за кошти колишньої ФРН, інвестиції, направлені

на розвиток підприємництва в колишній НДР не принесли бажаного економічного ефекту, а рівень економічної безпеки підприємницького сектору в Східній Німеччині залишається вкрай низьким.

Світова економічна криза 2008-2010 рр. змусила Німеччину змінити пріоритети державної економічної політики і акцентувати її на прискорений вихід німецької економіки із застою і на посилення сектора малого і середнього підприємництва, підвищення його конкурентоспроможності та забезпечення його подальшого зростання. Пріоритетними напрямками стали інноваційна діяльність, впровадження новітніх технологій, розвиток експортних можливостей, створення нових підприємств і стимулювання самозайнятості (особливо в землях колишньої НДР).

Фінансова підтримка в рівних частинах розподіляється на федеральному і земельному рівнях, переважно – у вигляді державних гарантій. Крім того, для збільшення економічної стійкості підприємницького сектору Німеччини, залучаються значні ЄС і приватні партнерські інвестиції.

Слід відзначити, що в зарубіжних країнах основу долю ВВП виробляє малий і середній бізнес (табл. 5.34).

Таблиця 5.34

Основні порівняльні дані по сектору МСП в зарубіжних країнах і Україні

Показник	Країна								
	США	Канада	Японія	Німеччина	Франція	Італія	Великобританія	Індія	Україна
Частка МСП у ВВП країни, %	52	43	51,6	57	40,8	55	52	69	59
Частка МСП у загальній зайнятості, %	50,1	47	69,5	69,3	56,6	71	55,5	45	67,7
Частка МСП в кількості підприємств, %	97,6	99,8	99,2	99,3	99,6	99,2	99,1	97,6	99,9

Джерело: [123, 171]

Наведені дані вказують на фундаментальну роль МСП в соціально-економічному і політичному житті країн, тому що в секторі МСП діє переважна більшість підприємств, зосереджена велика частина економічно активного населення. Так, питома вага підприємств сектора МСП в таких країнах як

США, Японія, Німеччина перевищує 99% від їх загальних кількості. З 880 тисяч промислових підприємств Японії тільки 4 тис. мають більше 300 працюючих і 700 – понад 1000 працюючих. У країнах ЄС кількість підприємств з чисельністю зайнятих понад 500 осіб не перевищує 12 тисяч.

Вищенаведений досвід зарубіжних держав може бути імплементований в Україні з умови активної довгострокової державної підтримки підприємницького сектору.

Першочерговими заходами з підвищення ефективності і економічної стійкості вітчизняного бізнесу повинні стати:

- розробка і впровадження програм гарантованого кредитування малого і середнього бізнесу для забезпечення фінансової підтримки платоспроможних підприємств, які з різних причин не можуть отримати фінансування з традиційних джерел;

- створення фондів венчурного капіталу, спрямованих на стимулювання інвестицій в дрібні компанії, не зареєстровані на біржі;

- розробка і впровадження державних і приватних програм сприяння малим підприємствам в пошуку інвесторів;

- створення регіональних і конкурентних фондів фінансування підприємств на конкурсній основі з метою підвищення конкурентоспроможності окремих територій;

- забезпечення умов для розвитку і зростання чисельності «середнього класу», підвищення зацікавленості молоді у підприємницькій діяльності;

- створення навчальної бази при вищих і середніх навчальних закладах для навчання і практичної підготовки молоді до активної підприємницької діяльності;

- зниження бюрократичних бар'єрів, полегшення доступу до ресурсів і нових технологій;

- стимулювання ділової активності та інноваційного потенціалу підприємств застосуванням заходів непрямої підтримки.

Висновки до розділу 5

Визначені основні причини, які зумовлюють необхідність створення і постійного вдосконалення механізму державного регулювання підприємницької діяльності. Зазначено, що спільна робота національних органів державного регулювання повинна цілеспрямовано сприяти підвищенню економічної активності підприємництва, зменшенню витрат на загальнодержавне управління, максимально стимулювати розвиток національної економіки на засадах постіндустріальної держави.

Результати дослідження напрямів співпраці України з міжнародними фінансовими організаціями виявили необхідність кардинального коригування. Запропоновані окремі аспекти вдосконалення стратегії співпраці України зі Світовим банком.

До складу основних показників економічної безпеки держави як регулятора національного ринку, запропоновано додати показники інвестиційної та інноваційної безпеки, індекс гео економічної безпеки як основні індикатори зовнішніх загроз і складові загальної моделі економічної безпеки.

Доведено, що досягнення економічної безпеки, будучи забезпечуючим процесом, сприяє виконанню підприємством його розширеної задачі, а тому має спільні ознаки з процесом забезпечення соціальної спрямованості бізнесової діяльності. Стверджується, що найкращим показником високого рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання є його успішна бізнесова діяльність яка, в свою чергу, неможлива без підтримки соціуму, з яким у підприємства існує зворотній зв'язок.

Зазначено, що економічна безпека підприємницького сектору є індикатором реакції ринку на його господарську діяльність.

Розглянутий в дисертаційному дослідженні досвід зарубіжних держав дозволяє стверджувати про можливість його імплементації в Україні з умови активної довгострокової державної підтримки підприємницького сектору.

Запропоновані першочергові заходи з підвищення ефективності і економічної стійкості вітчизняного бізнесу.

Основні наукові результати, викладені в першому розділі дисертації, були апробовані на науково-практичних конференціях та опубліковані в авторській монографії і в наукових фахових виданнях: [423, 424, 429, 431, 432, 437, 438, 440, 441, 443, 448, 449, 454, 455].

ВИСНОВКИ

У дисертації обґрунтовано та запропоновано нові підходи до вирішення науково-прикладної проблеми, що передбачають розробку теоретико-методологічних, методичних та практичних положень і надання рекомендацій щодо оцінки та механізмів забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання в умовах нестабільності економіки. Проведене наукове дослідження дозволило виокремити ряд висновків концептуально-теоретичного, методологічного та науково-практичного характеру, спрямованих на реалізацію мети дисертаційного дослідження.

1. Дослідження основних аспектів формування і розвитку методології економічної безпеки вказало на необхідність її вдосконалення і доповнення з урахуванням вимог сучасної конкурентної економіки. Результати роботи дозволили трактувати економічну безпеку як найважливішу характеристику економічного стану, а її досягнення вважати одним з головних завдань у діяльності суб'єктів господарювання. Основним недоліком усіх підходів до дефініції економічної безпеки суб'єкта господарювання є розмитість специфічної відмінності економічної безпеки підприємства від інших складових його загальної безпеки. Тому для дефініції економічної безпеки підприємства необхідне уточнення факторів, які становлять загрозу саме економічному стану суб'єкта господарської діяльності, визначення основних економічних аспектів його бізнесу. У зв'язку з цим економічну безпеку необхідно трактувати як стабільно прогнозовану в часі ситуацію, яка склалася в результаті виробничого відтворення суб'єкта господарювання, характеристику його спроможності як учасника ринку виконувати необхідні і суспільно-корисні функції, використовувати шляхи та можливості реалізації власних бізнесових інтересів, місії і завдань наявними обсягами своїх економічних ресурсів в конкурентному середовищі під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Наведена дефініція економічної безпеки суб'єкта господарювання як наукової категорії відкриває можливість для більш чіткого розуміння її

специфічних відмінностей від інших складових загальної безпеки, дозволяє виокремити з загальної множини її компоненти, конкретизувати завдання, цілі, сформулювати принципи і напрями забезпечення. Таке визначення враховує можливість планування і регулювання рівня економічної безпеки і превалювання суспільної корисності над максимальним прибутком у меті господарської діяльності.

2. Понятійні категорії «економічна безпека» і «система економічної безпеки» необхідно розмежовувати при їх використанні для опису та дослідження господарської діяльності суб'єктів підприємництва. Під терміном «система економічної безпеки» слід розуміти сукупність інструментів та відповідного забезпечення економічної безпеки, яка виконує функції контролю, аналізу, регулювання, прогнозу фінансового стану суб'єкта підприємництва з метою досягнення цілей господарської діяльності та ефективної протидії зовнішнім і внутрішнім негативним впливам (загрозам). Це дозволяє окреслити призначення системи економічної безпеки як інструментарію суб'єкта господарювання. Система економічної безпеки має пріоритетне значення для суб'єкта підприємництва тому що: містить ширшу інформаційну базу; включає більше можливостей регуляторного впливу на господарську діяльність; незалежна від інших функціональних структур; дає можливість залучення ресурсів інших функціональних структур для виконання своєї місії і завдань щодо ефективної протидії зовнішнім та внутрішнім негативним впливам.

3. Постійна необхідність визначення економічного стану суб'єкта господарювання, своєчасного виявлення причин відхилення його показників від нормативних або запланованих значень робить систему економічної безпеки одним з головних регуляторів економічного стану. Система економічної безпеки суб'єкта підприємництва є його стабілізаційним і адаптивним інструментарієм, складною функціональною одиницею. Швидка зміна умов господарювання робить неефективною ручну обробку даних. Представлений алгоритм роботи системи економічної безпеки щодо оцінки рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання дав можливість подальшої розробки

прикладного програмного забезпечення для автоматизації відповідних процедур. Результатом його виконання є визначення інтегрального показника рівня економічної безпеки і прийняття управлінських рішень щодо застосування засобів захисту.

4. Основу авторського концепту тлумачення ризику склало положення, що він є результатом окремого, свідомого, але не завжди об'єктивного управлінського рішення, яке приймається людиною. Це дозволило сформулювати авторське бачення наукової категорії «ризик» як ситуації, що є наслідком або варіантом свідомо прийнятого управлінського рішення, яка може призвести до матеріальних або інших втрат певного розміру. Тлумачення сутності економічних категорій «ризик» і «економічна безпека» дозволили визначити, що в основі взаємного зв'язку економічної безпеки і ризику лежать діалектичні закони «єдності і боротьби протилежностей», «заперечення заперечення» і «взаємного переходу кількісних змін у якісні». Ризик вступає в протиріччя з економічною безпекою: більший рівень ризику передбачає менший рівень економічної безпеки, і навпаки. Саме баланс на межі між ризиком і безпекою дає максимальний результат діяльності суб'єкта підприємництва. Розвиток суб'єкта підприємництва відбувається шляхом діалектичного заперечення старого економічного стану об'єкта новим, нового – новітнім, в результаті чого розвиток поєднує спадкоємність і циклічність. Ескалація протидії ризику і економічної безпеки призводить до все більш гострої суперечності і закінчується зміною економічного стану суб'єкта підприємництва.

5. Економіко-математичні методи дослідження економічної безпеки слід класифікувати за такими критеріями: об'єктом дослідження, видом дослідження, ступенем формалізації, кількістю учасників дослідження, метою дослідження. За об'єктом дослідження слід розрізняти методи дослідження стану економічної безпеки суб'єкта господарювання та методи дослідження його системи економічної безпеки. За видами дослідження процесу вони можуть бути віднесені до чотирьох основних груп: аналітичні, статистичні,

математичного програмування, теоретико-ігрові; за ступенем формалізації – формалізовані і неформалізовані; за кількістю учасників дослідження – колективні та індивідуальні; за метою дослідження – оптимізаційні і прогнозні. Це дозволило встановити внутрішню структуру, характеристики (параметри) системи економічної безпеки суб'єкта господарювання, окреслити її можливі реакції на зміни вхідних даних і розробити механізм забезпечення економічної безпеки.

6. Методи досягнення економічної безпеки спираються на дані, отримані в результаті економічно-економічного аналізу стану суб'єкта підприємництва, які акумулюються системою його економічної безпеки. З метою скорочення часу проведення обчислень доцільно здійснювати процес контролю загроз економічній безпеці суб'єкта підприємництва в три етапи: 1) встановлення нормативних (граничних) значень загроз; 2) зіставлення фактичних результатів оцінки впливу загроз на економічну безпеку суб'єктів господарювання з нормативними (граничними); 3) коригування відхилень від нормативних (граничних). Запропонована класифікація методів досягнення економічної безпеки суб'єктів господарювання (методи виявлення, методи контролю, методи прогнозування, методи оцінки, методи мінімізації, методи ліквідації) ґрунтується на тісному взаємозв'язку між загрозами та витратами на досягнення безпеки і робить можливим уточнення переліку загроз економічній безпеці суб'єкта підприємництва з огляду на специфіку його діяльності та наявний ресурсний потенціал.

7. Принципи економіко-математичного моделювання процесу забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємництва повинні висвітлювати об'єкт, предмет, методи, інструменти і терміни моделювання, виконавця, базову та результатну інформацію. Запропоновані принципи економіко-математичного моделювання (системності, інформаційної об'єктивності та достовірності, конкретності і достатності, інваріантності, наступності та ефективності) відповідають вказаним вимогам та забезпечують

сумісність моделі процесу забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва з іншими економіко-математичними моделями.

8. На всіх етапах механізму аналізу та оцінки загроз економічній безпеці суб'єкта підприємництва доцільно використовувати множину інфологічних концептуальних моделей. Мета інфологічного проектування – створити структуровану інформаційну модель процесу забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва. Сутність інфологічного моделювання полягає у виокремленні інформаційних складових процесу забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва, а також визначенні їх характеристик і зв'язків між ними. Призначення інфологічних моделей системи економічної безпеки полягає в створенні передумов для об'єктивної оцінки негативних факторів (ризиків) і подальшого контролю за станом суб'єкта підприємництва з точки зору забезпечення його економічної безпеки. Запропонований алгоритм побудови математичної моделі економічної безпеки суб'єкта господарювання на основі інфологічного методичного підходу з використанням семантичної мережі на етапі вибору показників економічної безпеки дозволяє спростити та логічно обґрунтувати процедуру визначення оптимального складу значимих показників економічної безпеки суб'єкта господарювання.

9. При рішенні регресійних задач з проблематики економічної безпеки у багатьох випадках прослідковується наявність сильного лінійного зв'язку між всіма або деякими пояснюючими змінними. Алгоритм кореляційно-регресійного аналізу рівня економічної безпеки суб'єкта підприємництва, зважаючи на складність і неформалізованість опису, доповнено двома етапами. На першому етапі визначаються пріоритетні напрями діяльності суб'єкта підприємництва. Аналіз полягає у вивченні умов функціонування учасника в конкурентному середовищі, визначенні внутрішніх і зовнішніх впливів на його діяльність з метою складання функціональної схеми бізнесу та визначення місця і роль процесу забезпечення економічної безпеки у загальному процесі господарювання. На другому етапі відбувається аналіз показників економічного стану і показників працездатності системи економічної безпеки, тобто

проводиться визначення і відбір факторів, які впливають на інтегральний показник економічної безпеки. Найбільш значимі показники з кожної групи вибирають в залежності від прийнятої політики економічної безпеки (пріоритетних напрямів діяльності суб'єкта підприємництва). Складність традиційної методики вибору значимих показників полягає в тому, що процес відбору не піддається формальному аналізу. При виборі для позбавлення надлишкової кореляційності та надмірності опису створюються локальні ER-діаграми обґрунтування вибору показників. Пропозиції щодо змін в алгоритмі кореляційно-регресійного аналізу рівня економічної безпеки суб'єкта підприємництва дозволили спростити процедуру вибору значимих показників і тим самим скоротити час проведення аналізу.

10. Оцінка умов і результатів діяльності підприємств, врахування зовнішніх і внутрішніх загроз та сприятливих чинників у їх діяльності є необхідною умовою безпечного ведення бізнесу і важливим етапом забезпечення їх економічної безпеки. Виявлення основних загроз, які на сьогодні наносять найбільшу шкоду бізнесовій діяльності (активна міграція кваліфікованих працівників, діяльність несумлінних інсайдерів, халатність співробітників компаній, хакерські та вірусні атаки) дозволило встановити, що людський фактор в проблематиці забезпечення економічної безпеки підприємства є одним з головних факторів як зовнішнього, так і внутрішнього впливу. Це підвищило ефективність процесу забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання.

11. Механізм забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання можна трактувати як систему цілей, принципів, методів і важелів, що дають змогу у випадку очікування або настання негативного збурювального процесу перетворити рух економічних ресурсів на рух засобів захисту, спрямований на мінімізацію ризиків і загроз господарській діяльності. Таке трактування механізму забезпечення економічної безпеки реалізує його головну функцію – трансформацію економічних ресурсів суб'єкта господарювання в інструменти захисту. Це дає можливість конкретизувати вимоги до складу і якості

економічних ресурсів, мобілізованих на забезпечення економічної безпеки. Мотиваційний, організаційний, забезпечуючий, контрольний і антикризовий процеси у підприємницькій діяльності, що ініціюються механізмом забезпечення економічної безпеки підприємства, відносяться до типу управлінських процесів і є невід'ємними складовими процесу господарювання. Окреслення даних процесів дозволяє визначити місце економічної безпеки в загальному процесі господарювання.

12. У швидкозмінних умовах економічної дійсності розвиток науково-технічного прогресу і впровадження його досягнень не тільки стимулює підвищення продуктивності виробництва, але й вносить зміни в ринкові механізми, підвищуючи їх ефективність. Впровадження інновацій прискорює обмін інформацією та процедури купівлі-продажу, викликає появу нових фінансових інструментів. Практичне застосування запропонованого методичного підходу до визначення інтегрального індексу ефективності управління інноваційними ресурсами економічної безпеки дає можливість надавати учасникам ринку комплексну оцінку ефективності управлінських дій щодо інноваційних ресурсів економічної безпеки на усіх ієрархічних рівнях організаційної структури управління.

13. Методологія економічної безпеки підприємництва кожної окремої країни є результатом історично сформованих (під впливом не тільки економічних і виробничо-технологічних чинників, але й загальних духовних і соціальних установок) макро- і мікроекономічних пріоритетів у формах і способах управлінсько-регулятивного впливу на діяльність суб'єктів підприємництва. Це пояснює окремі розбіжності у підходах до забезпечення економічної безпеки бізнесової діяльності в різних країнах і робить можливим імплементацію світового досвіду з підвищення ефективності і економічної стійкості суб'єктів підприємництва відповідно до загальнонаціональних пріоритетів розвитку. Такими заходами є: розробка і впровадження програм гарантованого кредитування малого і середнього бізнесу для забезпечення фінансової підтримки платоспроможних підприємств, які з різних причин не

можуть отримати фінансування з традиційних джерел; створення фондів венчурного капіталу, спрямованих на стимулювання інвестицій в дрібні компанії, не зареєстровані на біржі; розробка і впровадження державних і приватних програм сприяння малим підприємствам в пошуку інвесторів; створення регіональних і конкурентних фондів фінансування підприємств на конкурсній основі з метою підвищення конкурентоспроможності окремих територій; забезпечення умов для розвитку і зростання чисельності «середнього класу», підвищення зацікавленості молоді у підприємницькій діяльності; створення навчальної бази при вищих і середніх навчальних закладах для навчання та практичної підготовки молоді до активної підприємницької діяльності; зниження бюрократичних бар'єрів, полегшення доступу до ресурсів і нових технологій; стимулювання ділової активності та інноваційного потенціалу підприємств застосуванням заходів непрямої підтримки.

14. Найкращим показником високого рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання є його успішна бізнесова діяльність, яка, в свою чергу, неможлива без підтримки соціуму, з яким у підприємства існує зворотній зв'язок. Досягнення економічної безпеки, будучи забезпечуючим процесом, сприяє виконанню підприємством його розширеного завдання, а тому має спільні ознаки з процесом забезпечення соціальної спрямованості бізнесової діяльності. Економічна безпека підприємницького сектору є індикатором реакції ринку на його господарську діяльність. Обґрунтовано соціальну спрямованість процесу забезпечення економічної безпеки підприємництва у постіндустріальній парадигмі, де суспільство є головним джерелом соціально-економічного прогресу, а його розвиток – пріоритетом національних і міжнародних політик. Це дозволяє отримати наукове уявлення про зворотній зв'язок між соціальною значимістю суб'єкта підприємництва і його економічною безпекою.

Основні результати дослідження у вигляді готових до практичного використання форм знайшли практичне застосування у діяльності: ПрАТ «Тернопільміськгаз» (додаток П), ФГ «Лунки» (додаток Р),

АТ «ПОЛТАВАОБЛЕНЕРГО» (додаток С), ТОВ «Запорізька агропродовольча компанія» (додаток Т), ТОВ «МІТ МАГНАТ» (додаток У), ТОВ «Торгівельний будинок «Єкатеринівський м'ясокомбінат» (додаток Ф), ТОВ «ОСП Корпорація ВАТРА» (додаток Х), приватних підприємств «SCM-Трейд» та «ФАЙН-ТРЕЙД-2004» (додаток Ц), ТОВ «АВМ АМПЕР» (додаток Ш), ФГ «Трудовик -12» (додаток Щ), депозитарної установи ТОВ «КРЕМІНЬ БРОК» (додаток Ю), ПрАТ «Українська пожежно-страхова компанія» (додаток Я).

Науково-теоретичні та практичні розробки дисертації використані у навчальному процесі Тернопільського національного економічного університету при викладанні дисциплін «Економіка підприємства», «Обґрунтування господарських рішень та управління ризиками», «Економіка і організація інноваційної діяльності», «Інвестиційна діяльність» (додаток АА).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверічев І. М. Механізм забезпечення економічної безпеки підприємств водного транспорту України. Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту: Серія «Економіка і управління». Київ: Вид-во Держ. екон.-тех. ун-ту трансп., 2014. Вип. 27. С. 163-170.
2. Ажнюк М. О., Передрій О. С. Основи економічної теорії : навч. посіб. – Київ : Знання, 2008. 368 с.
3. Алексеєнко Л. М. Ринок фінансового капіталу: становлення, проблеми, перспективи розвитку : монографія. Київ : Вид. буд-к «Максимум»; Тернопіль : Економічна думка, 2004. 424 с.
4. Альгин А. П. Риск и его роль в общественной жизни. Москва : Мысль, 1989. 191 с.
5. Амитан В. Н. Экономическая безопасность: концепция и основные модели. *Економічна кібернетика*. 2000. №3. 4. С. 13–20.
6. Аналітична записка «Монетарні важелі стимулювання структурної перебудови економіки України». URL: <https://niss.gov.ua/en/node/937> (дата звернення 25.02.2019).
7. Аналітична записка «Уроки банківської кризи 2008 – 2009 років і шляхи стратегічної трансформації банківської галузі України» / Асоціація українських банків. URL: http://aub.org.ua/index.php?option=com_content (дата звернення 25.02.2019).
8. Аналітична записка «Щодо тенденцій розвитку економіки України у 2014–2015 рр.». URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/schodo-tendenciy-rozvitku-ekonomiki-ukraini-u-2014-2015-rr-analitichna> (дата звернення: 25.02.2019).
9. Аналітичний звіт про стан і перспективи розвитку малого та середнього підприємництва в Україні / Державна служба України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва. Київ, 2014. 40 с.

10. Андренко І. Б., Влащенко Н. М. Фінансово-економічний аналіз підприємств туризму : підручник. Харків : ХНАМГ, 2012. 308 с.
11. Андрушків Б. М., Малюта Л. Я. Економічна та майнова безпека бізнесу : навч. посіб. Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2016. 180 с.
12. Апопій В. В., Міщук І. П. Організація торгівлі : підручник. 3-тє вид. – Київ : Центр учбової літератури, 2009. 632 с.
13. Ареф'єва О. В., Кузенко Т. Б. Планування економічної безпеки підприємств. Київ : Вид-во Європейського ун-ту, 2004. 170 с.
14. Ареф'єва О. В. Наукові основи формування економічної безпеки підприємств. *Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України*: зб. матеріалів наук.-практ. конф., Київ, 16-17 травня 2001 р. К. : Вид-во Європейського ун-ту фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу, 2003. С. 49–53.
15. Базилевич В. Розвиток фінансового ринку в сучасних умовах. *Фінанси України*. 2009. №12. С. 5–12.
16. Базилінська О. Я. Фінансовий аналіз: теорія та практика : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 328 с.
17. Балацкий Е. В. Элементы экономики государственного сектора. Москва : Капитал Страны, 2013. 495 с.
18. Балацький Є. О. Бондаренко А. Ф. Маркетинг : навч. посіб. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2015. 397 с.
19. Бальцерович Л. Свобода і розвиток. Економія вільного ринку. Львів, 2000. 168 с.
20. Банківська справа : навч. посіб. / за ред. проф. Р. І. Тиркала. Тернопіль : Карт-бланш, 2001. 314 с.
21. Банкрутство і санація підприємства: теорія і практика кризового управління / Т. С. Клебанова та ін. ; за ред. О. В. Мозенкова. Харків : Інжек, 2003. 272 с.
22. Барановський В. М. Проблеми фінансової безпеки в умовах інтеграції України у світовий фінансовий простір. *Вісник Національного банку*

України. 2003. №10. С. 18–20.

23. Барановський О. І. Філософія безпеки : монографія. В 2 т. Т. 1. Основи економічної і фінансової безпеки економічних агентів. Київ : УБС НБУ, 2014. 831 с.
24. Барановський О. І. Фінансова безпека. Київ : Фенікс. 1999. 338 с.
25. Батракова Л. Г. Экономический анализ деятельности коммерческого банка. Москва : Логос, 1998. 344 с.
26. Башнянин Г., Лазур П., Медведев В. Політична економія : підручник. Київ : Ніка-Центр: Ельга, 2000. 526 с.
27. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. Москва : Academia, 1999. 773 с.
28. Белл Д., Иноземцев В. Л. Эпоха разобщенности: размышления о мире XXI века. Москва : Свободная мысль : Центр исслед. постиндустриального о-ва, 2007. 303 с.
29. Бережная Е. В. Бережной В.И. Математические методы моделирования экономических систем. Москва : Финансы и статистика, 2001. 368 с.
30. Бєленцов В. М. Методологія формування оптимальної структури власності як основи економічного розвитку України : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03. Донецьк, 2009. 434 с.
31. Бєляєв О. О., Бебело А. С. Політична економія : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2001. 328 с.
32. Білик М. Д. Роль стабільної діяльності підприємств у їх фінансовій безпеці. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2008. №4 (83). С. 129–133.
33. Білокін Г. В. Застосування математичних моделей у внутрібанківському аудиті. *Вісник НБУ*. 2005. № 4. С. 54–56.
34. Білошкурська Н. В., Білошкурський М. В. Теоретичні аспекти економічної безпеки підприємств. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 2. С. 85–89. URL: https://www.unier.km.ua/pdf/_2_2013.pdf (дата звернення: 5.03.2019).

35. Білошкурська Н. В. Економіко-організаційний механізм формування економічної безпеки підприємства: принципи побудови, функції, структура. Економіка та держава: міжн. наук.-пр. журн.; Ін-т підготовки кадрів держ. служби зайнятості України. Київ, 2013. № 12. С. 24–29.

36. Білуха М. Т. Судово-бухгалтерська експертиза : підручник. Київ : Вид. компанія «Воля», 2004. 656 с.

37. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента. Киев : Ника-Центр, 1999. 592 с.

38. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия. Сер. Библиотека финансового менеджера. Вып. 10. Киев : Эльга, Ника-Центр, 2007. 784 с.

39. Болгар Т. М. Фінансова безпека банків в умовах ринкової трансформації економіки України : дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08. Дніпропетровськ, 2009. 230 с.

40. Бондарчук Н. В., Гуменчук М. Сутність фінансово-економічної безпеки підприємства та необхідність її забезпечення. *Ефективна економіка*. 2016. № 11. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?n=11&y=2016> (дата звернення: 25.03.2019).

41. Боринець С. Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини : підручник. 5-те вид., перероб. й доп. Київ : Т-во «Знання», 2008. 582 с.

42. Бритченко И. Г. Региональное банковское рынковедение (теория, методология, технология). Ч. 1. Теория регионального банковского рынковедения. Донецк : ДонГУЭТ, 2002. 123 с.

43. Бровкіна Ю. О. Підходи до вивчення поняття економічної безпеки підприємства. *Економіка: реалії часу*. 2015. № 1(17). С. 122–128. URL: <https://economics.opu.ua/files/archive/2015/No1/122-128.pdf> (дата звернення: 25.03.2019).

44. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. Т. 2. Ігри обміну / Бродель Ф. ; пер. з фр. Г. Філіпчук; Київ, Основи. 1997. 585 с.

45. Будкін В. С. Безпека держави міжнародна економічна. *Українська дипломатична енциклопедія* : у 2 т. / редкол. : Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ : Знання України, 2004. Т.1. 760 с.
46. Буднік М. М. Мартюшева Л. С., Сабліна Н. В. Фінансовий ринок. URL: http://imanbooks.com/book_354_page_3. (дата звернення 08.04.2019 р.).
47. Булеев И. П. Брюховецкая Н. Е. Антикризисное управление предприятием. Донецк : ИЭП НАН Украины, 1999. 178 с.
48. Бухгалтерський фінансовий облік : підручник / за ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. 5-е вид., доп. і перероб. Житомир : ПП «Рута», 2003. 726 с.
49. Бюлетень Національного банку України. Листопад 2014 року. / Генеральний економічний департамент НБУ. URL: www.bank.gov.ua (дата звернення 08.04.2019).
50. Вагова структура для розрахунку ІСЦ за міжнародною Класифікацією індивідуального споживання за цілями (КІСЦ) (на 07.07.2014 р.) / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 18.04.2019).
51. Валітов С. С. Конкурентне право України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 432 с.
52. Валовий внутрішній продукт (СНР-2008) / Генеральний економічний департамент НБУ. URL: www.bank.gov.ua/files/GDP_u.xls (дата звернення 08.04.2019).
53. Валовий внутрішній продукт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (дата звернення 09.04.2019).
54. Валько Д. В. Экономическая безопасность : учебное пособие для вузов. Москва : Издательство Юрайт, 2019. 150 с.
55. Варналій З. С. Буркальцева Д. Д., Саенко О. С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення : монографія. Київ : Знання України, 2011. 299 с.
56. Варналій З. С. Мале підприємництво: основи теорії і практики. 4-те вид., стер. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2008. 302 с.

57. Варналій З. С. Основні форми та шляхи протидії інституціональним деформаціям фінансової безпеки України. *Фінансова безпека в системі забезпечення національних інтересів : проблеми та перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Полтава, 18–19 квітня 2012 р. Полтава, 2012. С. 2–15.

58. Вартість кредитів за даними статистичної звітності банків. / Національний Банк України. URL: www.bank.gov.ua/files/Procentlastb_KR.xls (дата звернення 04.05.2019).

59. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : монографія. Львів : Арал, 2008. 386 с.

60. Васильців Т. Г., Волошин В. І., Бойкевич О. Р., Каркавчук В. В. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення: монографія / за ред. Т.Г. Васильціва. Львів: Вид-во «Арал», 2012. 386 с.

61. Васіна А. Ю. Ринкові інститути як чинники впливу на структуру національної економіки. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. Тернопіль : ТНЕУ, 2012. Вип. №2. С. 18–29.

62. Ватаманюк З. І., Панчишин С. М. Вступ до економічної теорії : курс лекцій. Львів : Новий Світ, 2005. 408 с.

63. Ватаманюк М. М. Споживча поведінка домогосподарств в умовах перехідної економіки. *Фінанси України*. 2004. № 12. С. 75–76.

64. Веблен Т. Теория праздного класса / пер. с англ., общ. ред. В. В. Мотылёва. Москва : Прогресс, 1984. 366 с.

65. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. на CD) 7-е видання: / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

66. Величко В. В. Економіка підприємства: конспект лекцій. Харків : ХНАМГ, 2004. 114 с.

67. Вентцель Е. С. Теория вероятностей. Москва : Высшая школа, 1999. 576 с.

68. Верченко П. І., Великоіваненко Г. І., Демчук Н. В. Ризикологія : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. Київ : КНЕУ, 2006. 176 с.
69. Витрати і доходи домогосподарств України у 2001 році. Київ: Державний комітет статистики України, 2002. 126 с.
70. Віноградська О. М., Віноградська Н. С., Шевченко В. С. Менеджмент : навч. посіб. Харків : ХНАМГ, 2008. 159 с.
71. Вітлінський В. В., Великоіваненко Г. І. Фінансовий ризик і методи його вимірювання. *Фінанси України*. 2000. № 5. С. 13–23.
72. Вітлінський В. В., Великоіваненко Г. І. Ризикологія в економіці та підприємстві : монографія. Київ : КНЕУ, 2004. 480 с.
73. Вітлінський В. В., Верченко П. І., Сігал А. В., Наконечний Я. С. Економічний ризик: ігрові моделі : навч. посіб. /за ред. В. В. Вітлінського. Київ : КНЕУ, 2002. 446 с.
74. Вітлінський В. В., Маханець Л. Л. Ризикологія в зовнішньоекономічній діяльності : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2008. 84 с.
75. Вітлінський В. В. Управління депозитним портфелем домогосподарства. *Фінанси України*. 2004. № 10. С. 131–140.
76. Войтенко Т. Елементи облікової політики. *Податки та бухгалтерський облік*. 2008. № 3. С. 14–35.
77. Воробйова Л. В. Вплив ідей української школи фізичної економії на парадигмальні зрушення в економічній теорії ХХ століття. *Парадигмальні зрушення в економічній теорії ХХІ ст.* : матеріали ІІІ міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 2-3 лист. 2017 р. Київ, 2017. С. 104–107.
78. Ворошило В. В. Фінанси домашніх господарств у фінансовій системі держави : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Дніпропетровськ, 2012. 22 с.
79. Все сотрудники делают это – «СёрчИнформ» выявил самые частые инциденты безопасности в компаниях. *SecurityLab*. URL: <https://www.securitylab.ru/blog/company/securityinform/347294.php>. (дата звернення 20.02.2019).

80. Газанфаров Е. М. Сутність фінансової безпеки банків та її роль у системі забезпечення фінансової безпеки держави. *Економіка та держава*. 2010. № 6. С. 62–64.

81. Гай О. М. Формування депозитного портфеля домогосподарства з урахуванням ставлення до ризику. *Економіка: проблеми теорії та практики*. Донецьк, 2004. Вип. 193. Т.4. С. 984–992.

82. Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. Київ : «МП Леся», 2017. 332 с.

83. Геєць В. М., Клебанова Т. С., Черняк О. І., Іванов В. В. Моделі і методи соціально-економічного прогнозування : підручник. Харків, 2005. 251 с.

84. Гелей С. Д. Економічна безпека України: внутрішні та зовнішні чинники : навч. посіб. / С. Д. Гелей та ін. ; ред. Я. Й. Малик. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І.Франка, 2002. 255 с.

85. Герасименко Г. В. Гендерні аспекти соціально-економічного становища домогосподарств в Україні. *Формування ринкових відносин в Україні*. Київ, 2002. Вип.16. С. 120–121.

86. Гетманцев Д. О. Шукліна Н. Г. Банківське право України. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 344 с.

87. Гихман И. И., Скороход А. В., Ядренко М. И. Теория вероятностей и математическая статистика. Киев : Вища школа, 1988. 438 с.

88. Гладкий В. В., Ардашов С. А., Сніщенко Р. Г. Основні аспекти автоматизації банківської діяльності. *Вісник КДУ імені Михайла Остроградського*. Вип. 5/2010 (64). Ч. 1. С. 87–89.

89. Гладун О. Напрямки підвищення якості даних вибіркового обстеження умов життя домогосподарств та вирішення проблеми «малих територій». *Статистика України*. 2003. № 1. С. 4–11.

90. Глеч С. Г., Ледяев С. Ф., Ольшанська І. В. Теорія ймовірностей та математична статистика : навч. посіб. Севастополь : СевНТУ, 2011. 176 с.

91. Глуценко В. В., Кизим Н. А., Чанг Хонг Вен Анализ регулирования

деятельности коммерческого банка. Харьков : Бизнес Информ, 2000. 76 с.

92. Гмурман В. Е. Руководство к решению задач по теории вероятностей и математической статистике. Москва : Высшая школа, 1979. 400 с.

93. Гмурман В. Е. Теория вероятностей и математическая статистика. Москва : Высшая школа, 1977. 479 с.

94. Гнатишин Й. П. Доходи і видатки сільських домогосподарств. *Сучасні проблеми економіки сільського господарства та АПК*. Суми, 2003. Ч.2. С. 26–33.

95. Гнеденко Б. В., Хинчин А. Я. Элементарное введение в теорию вероятностей. Москва : ГПТИ, 1946. 128 с.

96. Гнилицька Л. В. Аналіз методологічних підходів до оцінки стану та рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна*. 2011. Вип. 2. С. 46–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_e_2011_2_8. (дата звернення 04.05.2019).

97. Гончар О.І. Економічні інструменти оптимізації антикризового управління підприємством *Вісник Львівського торговельно-економічного університету* Львів: Вид-во Львівського торговельно-економічного університету. Серія: Економічні науки, 2017. Вип. 53. С. 86 – 89.

98. Головач Т. В., Грушевицька А. Б., Швид В. В. Ризик-менеджмент: зміст і організація на підприємстві. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. №3. Т.1 С. 157–163. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2009_3_1/pdf (дата звернення 04.05.2019).

99. Голубева О. Н. Риск как экономическая категория. *Вестник СПбГУ. Серия Экономика*. 1993. Вып. 1(5). С. 130–132.

100. Горбачик А. Сприйняття економічних змін і стратегії виживання домогосподарств. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2001. № 4. С. 26–34.

101. Горбачик А. П. Стратегії виживання домогосподарств в сучасній Україні. *Розвиток демократії в Україні*. Київ, 2001. С. 45–153.

102. Гордієнко Л. А. Проблеми формування фінансів домогосподарств *Теорія і практика сучасної економіки*. Черкаси, 2003. С. 51–53.
103. Гордієнко Т. В. Антикризовий механізм управління результативністю діяльності акціонерних товариств будівельної галузі : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Харків. 2012. 239 с.
104. Горський В. Г., Моткин Г. А., Швецова-Шиловская Т. Н., Курочкин В. К. Что такое риск? *Теория и практика экологического страхования* : Труды Первой Всерос. конф. Москва : ИПР РАН, 1995. С. 23–30.
105. Горячева К. С. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства : дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01. Київ, 2006. 171 с.
106. Горячева К. С. Фінансова безпека підприємства: сутність та місце в системі економічної безпеки. *Економіст*. 2003. № 8. С. 65–67.
107. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. *База даних «Законодавство України»*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 8.08.2019).
108. Грибіненко О. М., Шагонян С. М. Сутність та шляхи забезпечення економічної безпеки підприємства. *Науковий вісник Херсонського державного університету: Серія «Економічні науки»*. 2017. Вип. 22. Ч. 1. С. 98–100.
109. Гриценко Р. Теоретичні аспекти організації банківського нагляду в сучасних умовах. *Вісник НБУ*. 2005. № 4. С. 57–59.
110. Грунин О., Грунин С. Экономическая безопасность организации. СПб. : Питер, 2002. 160 с.
111. Губарева І. О. Формування економічної безпеки України : монографія. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2015. 342 с.
112. Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення : монографія. Київ, 2001. 122 с.
113. Гукова А. В., Аникина И. Д. Роль финансовой безопасности предприятия в системе его экономической безопасности. *Образование и общество*. 2006. № 3. С. 98–102.
114. Давыдова Г. В., Беликов Ю. А. Методика количественной оценки

банкротства підприємств. *Управление риском*. 1999. № 3. С. 13–20.

115. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. Ч. 4. 1-е изд. Москва : Типография Т. Рис, 1866. 688 с.

116. Данилишин Б. Уряд і Національний банк: у пошуках спільної стратегії / Асоціація українських банків. Публікації про банківську систему : URL: <http://aub.org.ua/index.php?option=com> (дата звернення 18.05.2018).

117. Дафт Р. Менеджмент. 9-е изд. / пер. с англ. С. К. Мордовина. СПб. : Питер, 2012. 864 с.

118. Дебок Г., Кохонен Т. Анализ финансовых данных с помощью самоорганизующихся карт / пер. с англ. С. Шумского. Москва : Издательский дом «АЛЬПИНА», 2001. 317 с.

119. Демографічні чинники бідності : колективна монографія / за ред. Е. М. Лібанової. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. 2009. 184 с.

120. Демченко І. В. Фінансова безпека суб'єкта господарювання: сутність та умови виникнення. *Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції*. 2010. Вип. 6. Т. 1. С. 35–38.

121. Дерев'янко Б. В., Захарченко В. О. Конкурентний ринок: сучасна характеристика та особливості. *Правові горизонти*. 2016. № 2(15). С. 38–42.

122. Державна міграційна служба України. URL: <https://dmsu.gov.ua> (дата звернення 15.07.2019).

123. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 15.07.2019).

124. Державна фіскальна служба України URL: <http://sfs.gov.ua> (дата звернення 15.07.2019).

125. Державне управління і менеджмент : навч. посіб. у табл. і схемах / Одинцова Г. С. та ін. ; за заг. ред. Г. С. Одинцової. Харків : ХРІДУ УАДУ, 2002. 492 с.

126. Державний інформаційний бюлетень «Про приватизацію» (архів) URL: <http://www.spfu.gov.ua/ua/documents/docs-list/press-publications->

bulletin.html (дата звернення 15.08.2019).

127. Джаман М. О. Концептуальні засади визначення сутності категорії «економічна безпека» та її елементів. *Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України*. 2009. № 4. С. 8.

128. Директива 2008/48/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 23 квітня 2008 року про кредитні угоди для споживачів та про скасування Директиви Ради 87/102/ЄЕС. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 2008. № 133. С. 66–92.

129. Дмитриченко Л. І. Політична економія : підручник / наук. ред. Л. І. Дмитриченко. Донецьк : ТОВ «Східний видавничий дім», 2012. 712 с.

130. Довбня С. Б. Гічова Н. Ю. Діагностика рівня економічної безпеки підприємства. *Фінанси України*. 2008. № 4. С. 88–97.

131. Домарев В. В. Безопасность информационных технологий. Методология создания систем защиты. Киев : ООО «ТИД «ДС», 2001. 688 с.

132. Донець Л. І. Економічні ризики та методи їх вимірювання : навч. посіб. – Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 312 с.

133. Дорошко М. С., Шпакова Н. В. Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 204 с.

134. Доценко І. О. Структура механізму забезпечення фінансової безпеки суб'єктів фінансового ринку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2015. № 10. Ч. 2. С. 129–132.

135. Дrajниця С. А. Використання методу нечіткої логіки у визначенні конкурентних можливостей підприємства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна*. 2011. Вип. 2. С. 57-65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_e_2011_2_9. (дата звернення: 8.09.2019).

136. Друкер П. Эффективное управление. Экономические задачи и оптимальные решения / пер. с англ. М. Котельниковой. Москва : ФАИР-ПРЕСС, 2003. 288 с.

137. Дячек С. М., Легенчук Ю. О. Оцінка рівня фінансової безпеки держави: проблеми та шляхи вирішення. *Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки*. 2013. № 2 (64). С. 219–225.
138. Економіка підприємства / за заг. ред. Л. Г. Мельника. Суми : ВТД «Університетська книга», 2004. 648 с.
139. Економіка підприємства : підручник / за заг. ред. С.Ф. Покропивного. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Київ : КНЕУ, 2001. 528 с.
140. Економіка підприємства: магістерський курс : підручник. Частина II. / за ред. М. В. Загірняка, П. П. Перерви, О. І. Маслак. Кременчук, 2015. 756 с.
141. Економіка та економічна безпека держави. Теорія та практика : монографічний навч. посіб. / С. Давиденко та ін. Ужгород : РІК-У, 2017. 388 с.
142. Економіко-математичне моделювання : навч. посіб. / за ред. О. Т. Іващука. Тернопіль : ТНЕУ «Економічна думка», 2008. 704 с.
143. Економічна безпека : навч. посіб. / за ред. З. С. Варналія. Київ : Знання, 2009. 647 с.
144. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування : монографія / Л. С. Шевченко та ін. ; за ред. Л. С. Шевченко. Харків : Право, 2009. 312 с.
145. Економічна безпека підприємств, організацій та установ / В. Л. Ординський та ін. Київ : Правова єдність, 2009. 54 с.
146. Економічна безпека підприємства : навч. посіб. / укл. Н. П. Сисоліна. Кіровоград : КНТУ, 2014. 226 с.
147. Економічна та майнова безпека підприємства і підприємництва. Антирейдерство / авт.-уклад. Б. М. Андрушків та ін. ; наук. ред. Б. М. Андрушків. Тернопіль : Терно-граф, 2008. 424 с.
148. Економічна теорія (політекономія, мікроекономіка, макроекономіка). Мікроекономіка : навч. посіб. / Мацелюх Н. П., Максименко І. А., Теліщук М. М. та ін. Ірпінь : Університет ДФС України, 2018. 298 с.
149. Економічна теорія. Політекономія : підручник / за ред.

В. Д. Базилевича. 6-те вид., перероб. і доп. К. :Знання-Прес, 2007. 719 с.

150. Економічна теорія: політична економія : підручник / С. І. Юрій, І. В. Буян, Р. М. Березюк та ін. ; за заг. ред. С. І. Юрія. Київ : Кондор, 2009. 604 с.

151. Експрес-аналіз великих та МСП : Український бізнес станом на 2019 рік. *YouControl*. URL: <https://youcontrol.com.ua/blog/> (дата звернення 15.12.2018).

152. Експрес-аналіз ФОП: побачити приватних підприємців наскрізь. *YouControl*. URL: <https://youcontrol.com.ua/blog/> (дата звернення 15.12.2018).

153. Елецкий Н. Д. Переход к глобально-информационному способу производства и модификация общей экономической теории. *Мировая экономика и международные отношения*. 2008. № 2. С. 22–28.

154. Еш С. М. Фінансовий ринок : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 528 с.

155. Єпіфанов А. О. Фінансова безпека підприємств і банківських установ : монографія / А. О. Єпіфанов, О. Л. Пластун, В. С. Домбровський та ін. ; за заг. ред. А. О. Єпіфанова. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 295 с.

156. Єрмошенко А. М. Механізм забезпечення фінансової безпеки страхових організацій : дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01. Київ, 2006. 203 с.

157. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. Київ : КНТЕУ, 2001. 309 с.

158. Єрмошенко А. М. Визначення поняття фінансової безпеки страховика та її категорій. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. №4. С. 46–51.

159. Єфремов А. В. Оптиміальне планування і прогнозування виробництва : навч. посіб. Сімферополь, НАПКС. 2002. 250 с.

160. Жаліло Я. А. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2012-03/TEN.indd-532d7.pdf> (дата звернення 15.01.2019).

161. Живко З. Б., Сватюк О. Р., Копитко М. І. Корпоративне управління в системі економічної безпеки : навч. посіб. / за заг. ред. З. Б. Живко. Львів :

ЛьвДУВС, 2018. 456 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/pidruchnyky-posibnyky> (дата звернення 15.09.2019).

162. Житний П. Визначення впливу зовнішніх чинників на формування облікової політики. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2010. № 2. С. 19–25.

163. Жлуктенко В. І. Наконечний С. І. Теорія ймовірностей і математична статистика : навч.-метод. посіб. : у 2 ч. Київ : КНЕУ, 2000. Ч.1. Теорія ймовірностей. 304 с.

164. Журавка Ф. О., Журавка О. С. Методологічні підходи до управління фінансовими ризиками підприємства. *Вісник української академії банківської справи*. 2006. №2 (21). С. 42–47.

165. Журавлева Д. Г. Внутрішній аудит: необхідність впровадження в сучасних умовах. *Майбутнє-аудит* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2008. С. 270–271.

166. За три роки діяльності Верховної Ради було прийнято 699 законів. *ЦензорРеформ*. URL: https://reforms.censor.net.ua/news/3038667/za_try_roky_diyalnosti_verhovnoyi_rady_bulo_pryuyinyato_699_zakoniv_opora_infografika (дата звернення 30.06.2018).

167. Заглинський А. Матусевич М. Політична економія : навч. посіб. Рівне : ППФ «Волинські береги», 2000. 408 с.

168. Загородній А. Г. Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. Фінансово-економічний словник. 4-е вид., випр. і доп. Київ : Знання, 2002. 576 с.

169. Зажигаєв Б. В. Вплив геополітичних тенденцій на становлення української державності. URL: <http://www.kyumu.edu.ua//zazhigaev.htm> (дата звернення 15.02.2019).

170. Залізні нерви: чи «ляже» економіка України в разі підвищення ренти на руду. *MIND CLUB EJOURNAL*. URL: <https://mind.ua/publications/20203680-zalizni-nervi-chi-lyazhe-ekonomika-ukrayini-v-razi-pidvishchennya-renti-na-rudu> (дата звернення 20.02.2019).

171. Зарубежный опыт поддержки малого и среднего предпринимательства. *НП «Московский центр развития*

предпринимательства». URL: <https://kfpp.ru/analytics/material/foreignsupportexp>. (дата звернення 20.07.2019).

172. Захаркіна Л. С. Фінансові інструменти активізації інвестиційної діяльності домогосподарств. *Фінансово-кредитне стимулювання розвитку територіальних суспільних систем* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених та студентів, м. Луцьк, 23 берез. 2012 р. Луцьк, 2012. С. 103–105.

173. Зведений та Державний бюджет. *Генеральний економічний департамент НБУ*. URL: www.bank.gov.ua/files/.

174. Зви Боди, Роберт Мертон. *Финансы : учеб. пособие / пер. с англ.* Москва ; Санкт-Петербург ; Киев : Вильямс, 2007. 584 с.

175. Звіт про фінансову стабільність за грудень 2019 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2019-H2.pdf?v=4. (дата звернення 20.01.2020).

176. Згуровский М. З., Доброногов А. В., Померанцева Т. Н. Исследование социальных процессов на основе методологии системного анализа. Київ : Наукова думка, 1997. 224 с.

177. Зерновой кризис. Как всегда. *Украинская правда*. – 28 ноября 2018. URL: http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2018/11/28/4409281/view_print. (дата звернення 02.09.2019).

178. Зниження видобутку вугілля в Україні прискорилося. *Kosatka.media* URL: <https://kosatka.media/uk/category/ugol/analytics/ukrainskie-shahty-uskorili-snizhenie-temprov-dobychi-uglya>. (дата звернення 20.02.2019).

179. Зубок М. І. Безпека банківської діяльності. Київ : КНЕУ, 2002. 120 с.

180. Ивченко Г. И., Каштанов В. А., Коваленко И. Н. Теория массового обслуживания : учебн. пособ. для вузов. Москва : Высшая школа, 1982. 256 с.

181. Ильяшенко С. И. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке. *Актуальні проблеми економіки*. 2003. № 3(21). С. 12–19.

182. Иноземцев В. Л. Пределы «догоняющего» развития. Москва :

Экономика, 2000. 294 с.

183. История государства и права зарубежных стран. Часть 1 : Учебник для вузов / под ред. проф. Крашенинниковой Н. А и проф. Жидкова О. А. Москва : Издательская группа НОРМА- ИНФРА-М, 1998. 480 с.

184. Іванюк Т. І. Заощадження домогосподарств – вагоме джерело інвестування в національну економіку. *Проблеми і перспективи розвитку фінансової системи України*. Київ, 1998. С. 161–166.

185. Індекс споживчих цін: сприйняття та реальність : посібник для користувачів / за ред. Ю. М. Остапчука. Київ : Державний комітет статистики України, 2006. 56 с.

186. Індекс сприйняття корупції 2018. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-sprujnyattya-koruptsiyi-2018//> (дата звернення 23.09.2019).

187. Інституційні сектори економіки : методичний матеріал для вивчення дисциплін «Фінанси підприємств» і «Фінансова діяльність суб'єктів господарювання» / укл. І. Зятковський. Тернопіль : ТДЕУ, 2006. 340 с.

188. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні : Постанова Правління Національного банку України від 28.08.2001 р. № 368 / Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua/Statist/elbul.htm>. (дата звернення 23.09.2019).

189. Інфляційний звіт НБУ від 24 січня 2018 року. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=742185 (дата звернення 20.01.2019 р.).

190. Інформаційна довідка щодо співпраці України зі Світовим банком / Міністерство фінансів України. URL: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article/main?art_id=352499&cat_id=48396 (дата звернення 20.01.2019).

191. Інформаційні системи і технології в економіці : посіб. / за ред. В. С. Пономаренка. Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. 544 с.

192. Інформація про стан виконання Зведеного та Державного бюджетів України за січень-листопад 2014 року (відповідно до місячного звіту Державної

казначейської служби України від 25.12.2014) / Міністерство фінансів України
URL: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=406582&cat_id=77440 (дата звернення 12.12.2018).

193. Кавун С.В. Система економічної безпеки: методологічні та методичні засади : монографія. Харків : Вид. ХНЕУ, 2009. 300 с.

194. Каліцінська К. О. Роль внутрішнього аудиту в системі економічної безпеки підприємства. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2011. №3. С. 138–139.

195. Канівець О. П. Загрози соціально-економічної безпеки домогосподарств на сучасному етапі в Україні. *Социально-экономические аспекты промышленной политики*. Донецк, 2003. Т. 2. С. 103–108.

196. Каркавчук В. Економетричне моделювання динаміки рівня фінансової безпеки підприємства. *Вісник Львівського університету*. 2008. № 40. С. 121–125.

197. Карпінський Б. А. Збалансованість фінансової системи: методологія, оцінка, порівняння. Львів : Логос, 2005. 496 с.

198. Качалов Р. М. Управление хозяйственным риском. Москва : Наука, 2002. 192 с.

199. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. *Антология экономической классики*: в 2 т. Москва : Эконом, 1993. 354 с. Т.2. С. 89.

200. Кириленко В. В. Економіка : навч. посіб. Тернопіль : Економічна думка, 2002. 193 с.

201. Кирцнер И. Конкуренция и предпринимательство. Москва : ЮНИТИ –ДАНА, 2001. 239 с.

202. Кізіма Т. Домогосподарство як елемент економічної системи: сутність, еволюція та функції в умовах ринку. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. Тернопіль : Економічна думка, 2008. Вип. 3. С. 22–36.

203. Кізіма Т. О. Прагматика та перспективи трансформації заощаджень домогосподарств у інвестиції. *Економіка, фінанси, право*. Київ, 2010. № 10.

С. 22–24.

204. Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств : концептуальні засади теорії і практики : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Тернопіль, 2011. 466 с.

205. Кількість ФОПів в країні зросла на 4%: лідирує комп'ютерне програмування. *Економічна правда*. 2019. 16 трав. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2019/05/16/647837/> (дата звернення 17.06.2019).

206. Клапків Ю. М. Принципи функціонування ринку страхових послуг. *Менеджер. Вісник Донецького державного університету управління. Серія «Економіка»* 2017. № 2(75). С. 46–51. URL: <http://dsum.edu.ua/wp-content/uploads/2015/11/%E2%84%96-2-75-2017.pdf> (дата звернення 27.03.2019).

207. Ковалев В. В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности. Москва : Финансы и статистика, 1996. 432 с.

208. Коваленко Л.О., Ревнюова Л.М. Фінансовий менеджмент : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2005. 485 с.

209. Коваль Л. П. Методичні підходи до оцінювання фінансової безпеки підприємства. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. № 27. С. 208–213.

210. Кодекс законів про працю України : Затверджується Законом № 322-VIII від 10.12.71 ВВР, 1971, додаток до № 50, ст. 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення 07.05.2019).

211. Кодекс системи передачі : Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 14.03.2018 № 309. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309874-18#n23> (дата звернення 20.02.2019).

212. Коженювскі Л. Управління безпекою. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. №1. С. 147–154.

213. Козаченко Г.В., Пономарев В.П., Ляшенко А.Н. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения : монография. Киев : Либра, 2003. 280 с.

214. Козир Т. М. Теоретико-методичні аспекти економічної та фінансової

безпеки підприємств. *Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. Серія: Економічні науки.* 2009. № 2. С. 144–145.

215. Козырев А. В. Инфраструктурное обеспечение малого и среднего предпринимательства: международный опыт. *Теоретическая и прикладная экономика.* 2019. № 3. С. 1–14. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=30883 (дата звернення 07.10.2019).

216. Козьменко С. М. Управление чрезвычайными ситуациями в условиях ограниченности инвестиционных ресурсов : дис. ...д-ра экон. наук : 08.02.02. Сумы, 1997. 359 с.

217. Кокарев І. В. Основи економічної теорії : курс лекцій. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. 220 с.

218. Колісніченко П. Т. Принципи формування організаційно-економічного механізму забезпечення економічної безпеки підприємств малого та середнього бізнесу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство.* 2017. Вип. 12. Ч. 1. С. 163–166.

219. Колмогоров А. Н. Основные понятия теории вероятностей. Москва : Наука, 1974. 130 с.

220. Колмогоров А. Н. Журбенко И. Г., Прохоров А. В. Введение в теорию вероятностей. Москва : Наука, 1982. 160 с.

221. Конституційні акти Європейського Союзу. Ч. I / упор. Г. Друзенко, за заг. ред. Т. Качки. Київ : Видавництво «Юстініан», 2005. 512 с.

222. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. / *Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws> (дата звернення 18.06.2019).

223. Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері від 15.08.2012 р. № 569-р / Кабінет Міністрів України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-p> (дата звернення 18.06.2019).

224. Концепція національної стратегії соціальної відповідальності

бізнесу. *Соціально відповідальний бізнес.* URL: <http://svb.ua/publications/kontseptsiya-natsionalnoi-strategii-sotsialnoi-vidprovidalnosti-biznesu> (дата звернення 28.06.2019).

225. Концепція системи забезпечення якості аудиторських послуг в Україні / Аудиторська палата України. URL: <http://www.apu.com.ua> (дата звернення 17.06.2019).

226. Концепція фінансової безпеки України. *Фінансовий ринок України.* 2004. № 6. С. 40–68.

227. Копитко М. І. Комплексне забезпечення економічної безпеки підприємств (на матеріалах підприємств транспортного машинобудування) : дис. ... д-ра екон. наук : 21.04.02. Київ, 2015. 478 с.

228. Копырулина О.А. Инсайдер – актуальная проблема безопасности предприятия. *Экспериментальные и теоретические исследования в современной науке*: сб. статей по матер. XXIII междунар. науч.-практ. конф. № 14(22). Новосибирск: СибАК, 2018. С. 8–12.

229. Корнівська В. О. Фінансова інтегрованість домогосподарств у контексті виходу на посткризову траєкторію розвитку. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».* 2013. № 2 (13). С. 52–63.

230. Корнієнко С. А., Табінський В. А. Державне регулювання економіки : опорний конспект лекцій. Дніпропетровськ : Дніпропетровська державна фінансова академія, 2011. 142 с.

231. Корпоративная социальная ответственность : учеб. и практ. для академического бакалавриата / под ред. Э. М. Короткова. 2-е изд. Москва : Издательство Юрайт, 2019. 429 с.

232. Корчевська Л. Міжнародний досвід формування інституціонально-правової основи безпекознавства. *Міжнародна економічна політика.* 2016. № 1. С. 74–102.

233. Костриченко В. М., Красовська Ю. В., Красовський В. Р. Економічний ризик та методи його вимірювання. : конспект лекцій. Рівне, 2003.

54 с.

234. Котенков В. Сазыкин Б. Комплексная оценка риска банкротства на основе дистанционного анализа банков. *Банковское дело*. 2012. №4. С. 43-48.

235. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент. Экспресс-курс. / пер. с англ. под ред. С. Г. Божук. СПб. : Питер, 2011. 464 с.

236. Коуз Р. Фирма, рынок и право. Москва : Новое издательство, 2007. 224 с.

237. Кравець В. І. Інституційна структура фінансового ринку України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Дніпропетровськ, 2011. 23 с.

238. Кравець Є. Я. Безпека економічна. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 1 : А – Г. 672 с.

239. Кравченко В. І. Глобальні економічні процеси і розвиток фінансової фінансової системи України. *Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України* : зб. матер. ІХ Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 25–26 жовтня 2012 р. Київ, 2012. С. 43–48.

240. Крупка М. І., Островерх П. І., Реверчук С. К. Основи економічної теорії : підручник. Київ : Атіка, 2001. 344 с.

241. Крючкова І. В. Структурні чинники розвитку економіки України : монографія. Київ : Наукова думка, 2004. 317 с.

242. Кузнецова Н. С., Назарчук І. Р. Ринок цінних паперів в Україні: правові основи формування та функціонування. Київ : Юринком Ін-тер, 1998. С. 7–8.

243. Кульпінський С. Роль фінансової безпеки України в поглибленні інтеграційних стосунків з європейськими країнами. *Фінансова консультація*. 2000. № 5. С. 18–26.

244. Кундицький О. Фінансова база видатків домогосподарств у перехідній економіці України . *Наукові записки*. Тернопіль, 2003. Вип.12. Ч. 2. С. 31–33.

245. Кунев Ю. Д. Безпека митної служби як складова безпеки держави.

Митна справа. 2007. №2. С. 3–8.

246. Кучеренко В. Р., Карпов В. А., Карпов А. В. Економічний ризик та методи його вимірювання : навч. посіб. Одеса, 2011. 200 с.

247. Кучеренко Т. Регламентация учетной политики финансовой отчетности. *Бухгалтерский учет и аудит*. 2009. № 5. С. 24–34.

248. Лавриненко Л. М. Аналіз кінцевих споживчих витрат домогосподарств у валовому внутрішньому продукті України. *Вісник Державної академії легкої промисловості України*. Київ, 2001. Вип. 2. С. 36–39.

249. Лапыгин Ю. Н. Стратегический менеджмент : учеб. пособ. – Москва : ИНФРА-М, 2011. 236 с.

250. Ластівка І. О., Мартиненко В. П., Паламарчук Ю. А., Шевченко І. В. Вища математика. Модуль Теорія ймовірностей. Випадкові величини : навч. посіб. Київ : Книжкове вид-во НАУ, 2007. 164 с.

251. Лебедева Л. В. Постіндустріальна економіка та постіндустріальне суспільство: критерії розмежування та існуючі моделі. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. Економічні науки. 2010. №4. С. 29–36.

252. Лебедко С. А. Механізм забезпечення економічної безпеки транспортних підприємств : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Київ, 2019. 258 с.

253. Левковець Н. П. Принципи забезпечення економічної безпеки підприємства. *Управління проектами, системний аналіз і логістика*. Київ : Вид-во Національного трансп. ун-ту, 2008. № 5. С. 333–336.

254. Ледяев С. Ф. Рудов Ю. М. Основы высшей математики: учеб. пособ. Севастополь : Изд-во СевНТУ, 2002. 278 с.

255. Лисенко Р. Сучасні фінансові кризи та показники фінансової стабільності країни. *Вісник НБУ*. 2004. № 10. С. 50–52.

256. Литвак М. Л. Теорія економіки домогосподарства та її роль в аналізі мікро та макроповедінки господарюючих суб'єктів (на прикладі робіт Г. Бекера). *Теоретичні та прикладні питання економіки*. Київ, 2004. Вип. 5. С. 213–218.

257. Литвак М. Л. Домогосподарство у сфері розподільчих відносин

суспільства. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. Київ, 2003. Вип. 2. С. 339–346.

258. Литвак М. Л. Заощадження домогосподарств – внутрішнє джерело економічного зростання. *Донецький державний технічний університет. Наукові праці. Серія: Економічна*. Донецьк, 2001. Вип. 34. С. 180–185.

259. Литвин Б. М. Стельмах М. В. Фінансовий аналіз : навч. посіб. Київ : «Хай Тек Прес», 2008. 336 с.

260. Ліпкан В. Адміністративно-правова природа національної безпеки. *Право України*. 2007. №3. С. 9–12.

261. Ліпкан В. А. Національна безпека України. Київ : Укрбланковидав, 2001. 358 с.

262. Логоша Р. В. Розвиток ринку овочевої продукції в Україні: теорія, методологія, практика : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03. Вінниця, 2017. 669 с.

263. Лук'яненко Д. Г., Поручник А. М. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку. Київ : КНЕУ, 2006. Т. 1. 816 с.

264. Лукінов І. Наукові основи регіонального розвитку і принципи регіональної політики. *Проблеми економічної інтеграції України в Європейський Союз: Регіональний і соціально-економічні аспекти* : матеріали Третьої Міжнар. наук.-практ. конф. Ялта-Форос. 1998. С. 236–248.

265. Луман Н. Понятіе риска. *Thesis*. 1994. № 5. С. 135–161.

266. Луньова Г. М. Особливості функціонування сільських домогосподарств України. *Науковий вісник*. 2007. № 2. С. 53–59.

267. Луцишин З. Трансформація світової фінансової системи в умовах глобалізації. Київ : Друк, 2002. 320 с.

268. Любунь О. С. Раєвський К. Є. Банківський нагляд : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 416 с.

269. Лютий І. Дрозд Н. Вплив держави на ринок фінансового капіталу України. *Фінанси України*. 2010. № 8. С. 63–72.

270. Майн В. В. Етимологічні основи сутності ринку. *Науковий вісник*

Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. 2013. № 1. С. 73–77.

271. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. Москва : Республика, 1992. Т. 1. 399 с.

272. Макроекономіка : навч. посіб. / за заг. ред. М.І. Зверькова. Одеса : Пальміра, 2007. 248 с.

273. Маленков Ю. А. Стратегический менеджмент : учебник. Москва : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2012. 224 с.

274. Малюк О. С. Малий Р. Ю. Аналіз ефективності споживання енергетичних ресурсів в Україні. *Інфраструктура ринку*. 2018. № 17. С. 53–58. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/17_2018_ukr/11.pdf. (дата звернення 11.03.2019).

275. Мамонов К. А. Скоков Б. Г., Політучий С. Я. Економіко-математичне моделювання (модульний варіант) : навч. посіб. Харків : ХНАМГ, 2010. 226 с.

276. Марков А. С., Фадин А. А. Организационно-технические проблемы защиты от целевых вредоносных программ типа Stuxnet. *Вопросы кибербезопасности*. 2013. № 1(1). С. 28–36.

277. Мартюшева Л.С., Петровська Т. Е., Трихліб Н. І. Фінансова безпека підприємства як самостійний об'єкт управління. *Комунальне господарство міст : Вісник Харківського державного технічного університету будівництва та архітектури*. 2006. № 4. С. 256–258.

278. Маршал Дж. Ф., Випул К. Бансал. Финансовая инженерия / пер. с англ. Г. А. Агасандяна, И. И. Гасанова, Ф. И. Ерешко, В. В. Охрименко, Е. М. Столяровой. Москва : Инфра-М, 1998. 784 с.

279. Маршалл А. Принципы экономической науки. В 3-х т. / пер. с англ. Москва : Прогресс, 1993. 594 с.

280. Матвійчук Л. О. Методика визначення рівня фінансової безпеки машинобудівних підприємств. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 5(119). С. 109–114.

281. Мацелюх Н. П. Максименко І. А. Історія економіки та економічної

думки. Політична економія. Мікроекономіка : навч. посіб. 2-ге вид. перероб та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 382 с.

282. Мельник М. І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2012. 28 с.

283. Методика виявлення ризиків, пов'язаних з державно-приватним партнерством, їх оцінки та визначення форми управління ними : Постанова Кабінету Міністрів України 16.02.2011 р. № 232 / Кабінет міністрів України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232-2011> (дата звернення 19.06.2019).

284. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/energobezp-7ca89.pdf>. (дата звернення 19.06.2019).

285. Методика формування вибірових сукупностей для проведення у 2009-2013 роках вибірових обстежень населення (домогосподарств): умов життя домогосподарств, економічної активності населення та сільськогосподарської діяльності населення у сільській місцевості : затв. наказом Держкомстату 14.08.2009 р. №308. / Державний комітет статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2009/308/metod.htm (дата звернення 19.06.2019).

286. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / за ред. С. І. Пирожкова. Київ : НІПМБ, 2003. 42 с.

287. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Мінекономрозвитку від 29.10.2013 р. / Кабінет міністрів України. URL: http://meold.kmu.gov.ua/minec/control/uk/publish/category/main?cat_id=38738 (дата звернення 19.06.2019).

288. Мехеда Н., Сердюк В. Методи оцінки фінансової безпеки підприємства. URL: http://www.rusnauka.com/11_NPE_2012/Economics/8_105134.doc.htm (дата звернення 22.03.2019).

289. Микитенко І. Формування сукупних доходів і витрат у домогосподарствах. *Економіка АПК*. 2002. № 6. С. 107–111.

290. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення 19.04.2019).

291. Мищенко С. Н. Система обеспечения экономической безопасности организации : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05. Ростов-на-Дону, 2004. 197 с.

292. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua> (дата звернення 20.02.2019).

293. Міністерство інфраструктури України. URL: <http://mtu.gov.ua>. (дата звернення 22.03.2019).

294. Міністерство фінансів України URL: <https://www.mof.gov.ua/uk> (дата звернення 22.03.2019).

295. Міщенко С. Г. Економіко-статистичний аналіз факторів економічної безпеки регіону. *Вестник Донецкого университета. Серія В. Економіка и право*. Донецк, 1999. № 1. С. 70–76.

296. Мойсеєнко І. П., Марченко О.М. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: навч. посіб. Львів: Львівський держ. ун-т внутрішніх справ, 2011. 380 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/1095667/> (дата звернення 31.05.2019).

297. Моргулець О. Б. Менеджмент у сфері послуг : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 384 с.

298. Моцний Ф. В. Курс лекцій з теорії ймовірностей : навч. посіб. Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агенство», 2010. 122 с.

299. Мочерний С. Домогосподарства як економічна категорія. *Тернопільський держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Наукові записки. Серія : Економіка*. Тернопіль, 2001. Вип. 9. С. 5–8.

300. Мочерний С. Політична економія : навч. посіб. Київ : Знання-Прес, 2002. 687 с.

301. Мочерний С. В. Економічна теорія : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 856 с.

302. Мошенський С. З. Сутність, функції та структура сучасних

фінансових ринків в контексті гармонізації національних фінансових систем країн ЄС та України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2008. № 102. С. 33–38.

303. Мунтіян В. І. Економічна безпека України. Київ : Вид-во КВІЦ, 1999. 464 с.

304. Мэнкью Н. Г. Макроэкономика. / пер. с англ. Москва : МГУ, 1999. 736 с.

305. Мюллер-Армак А. Принципы социального рыночного хозяйства. *Социальное рыночное хозяйство: концепция, практический опыт и перспективы применения в России* / под ред. Р. М. Нуреева. Москва : Издательский дом ГУ-ВШЭ, 2007. С. 40–53.

306. Навроцький В. М. Географічно-етнографічні та статистично-економічні праці. Львів, 2004. 579 с.

307. Нагаївська Д. Ю. Забезпечення соціальної відповідальності бізнесу на ринку продовольчих товарів : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07. Харків, 2018. 285 с.

308. Найт Ф. Понятие риска и неопределенности. *Теория и история экономических и социальных институтов и систем: THESIS*. Москва, 1994. Т. 1. Вып. 5. С. 12–28.

309. Національний класифікатор ДК 003:2010 «Класифікатор професій» : затв. та надано чинності наказом Держспоживстандарту України від 28.07.2010 № 327 «Про затвердження, внесення зміни та скасування нормативних документів». URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/FIN57776?an=31&ed=2010_07_28 (дата звернення 25.11.2018).

310. Небава М. І., Міронова Ю. В. Економічна безпека підприємства : навчальний посібник. Вінниця : ВНТУ, 2017. 73 с.

311. Невский С. Концептуальные основы послевоенного экономического строя ФРГ. *Экономический журнал*. 2006. № 12. С. 180–211.

312. Нормативні акти, що регулюють аудиторську діяльність. URL: <http://www.apu.com.ua/> (дата звернення 22.10.2019 р.).

313. Оболенцева Л. В. Кон'юнктурні дослідження галузевого ринку : підручник. Харків: ХНАМГ, 2010. 249 с.

314. Обсяг піратського програмного забезпечення в Україні становить понад 80% - дослідження. *Інститут масової інформації* URL: <https://imi.org.ua/news/obsyag-piratskogo-programnogo-zabezpechennya-v-ukrajini-standovit-ponad-80-doslidjennya-i14894> (дата звернення 20.02.2019).

315. Огляд економічної активності (2019 рік). *Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України*. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=2c90ad86-f47a-4c19-bf95-13345b83c279&tag=PravoviZasadiDiialnosti> (дата звернення 20.11.2019).

316. Ожегов С. И.; Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. Изд. 4-е, доп. Москва : Издательство ИТИ Технологии, 2006. 944 с.

317. Олексенко М. В. Реалізація інвестиційного потенціалу України в сучасних умовах. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. Бердянськ : БУМіБ, 2009. № 2 (6). С. 26.

318. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посіб. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ : КНЕУ, 2002. 240 с.

319. Орлова В. В. Моделювання механізмів управління фінансовою безпекою підприємства: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.11. Івано-Франківськ, 2008. 200 с.

320. Освітня політика. Портал громадських експертів. URL: <http://education-ua.org/ua/o-proekte> (дата звернення 12.12.2018).

321. Осипов Ю. М. Мировой кризис в поле зрения философии хозяйства. *Философия хозяйства*. 2008. № 6. С. 1–19.

322. Основи економічної теорії : підручник / за ред. Ю. В. Ніколенка. 3-тє вид. Київ: ЦУЛ, 2003. 540 с.

323. Основи економічної теорії : підручник / Федоренко В.Г. та ін. ; за наук. ред. проф. Федоренка В. Г. 2-ге вид. перероб. і доп. Київ : Алерта, 2007. 487 с.

324. Основы экономической безопасности (Государство, регион,

предприятие, личность) / ред. Е. А. Олейников. Москва : Бизнес-школа Интел-Синту, 1997. 288 с.

325. Останкова Л. А., Шевченко Н. Ю. Аналіз, моделювання та управління економічними ризиками : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 256 с.

326. Осташко Т. О. Структура доходів сільських домогосподарств України. *Економіка і прогнозування*. 2001. № 4. С. 123–134.

327. Офіційна сторінка Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. URL: www.nssmc.gov.ua/fund/info (дата звернення 1.07.2019).

328. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <http://nfp.gov.ua> (дата звернення 1.07.2019).

329. Офіційний сайт НБУ. URL: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index> (дата звернення 1.07.2019).

330. Офіційний сайт Світового банку. URL: <https://www.worldbank.org> (дата звернення 1.07.2019).

331. Охріменко О. «Валютні» ОВДП – смачна приманка з гачком всередині. URL: <http://news.finance.ua/ua>. (дата звернення 1.07.2019 р.).

332. Оцінка інфляції. Департамент статистики, аналізу та прогнозування НБУ. URL: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=4972998> (дата звернення 12.06.2019).

333. Павленчик Н. Ф. Теоретико-методологічні основи функціонування ринку сільськогосподарської продукції : дис. д-ра екон. наук : 08.00.03. Львів, 2015. 447 с.

334. Палехова В. А. Макроекономіка : навч. посіб. вид. 2-ге, доп. та перероб. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. 304 с.

335. Пасхавер О. Й., Верховодова Л. Т., Агеєва К. М. Приватизація та реприватизація в Україні після «помаранчевої» революції. Київ: «Міленіум», 2006. 106 с.

336. Пасхавер О. Й., Верховодова Л. Т., Агеєва К. М. Українська

приватизація: групи інтересів, причини кризи, шляхи її подолання. / О.Й.Пасхавер, Л.Т.Верховодова, К.М.Агєєва. Київ, 2008. 85 с.

337. Петер Пин-Шен Чен. Модель «сущность-связь» – шаг к единому представлению о данных / пер. с англ. М.Р. Когаловский. *Системы управления базами данных*. 1995. № 3. URL:<https://www.osp.ru/news/articles/1995/0602/13031431> (дата звернення 21.06.2019).

338. Петренко Л. М. Нечітко-множинна модель в управлінні фінансовою безпекою підприємства. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mise/2010_82/Petrenko.pdf. (дата звернення 21.06.2018).

339. Петруня Ю. Є. Єдинак В.Ю. Економічна безпека України. *Митна енциклопедія* : в 2 т. / відп. ред. І. Г. Бережнюк та ін. Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2013. Т. 1 : А–Л. 472 с.

340. Петюх В.М. Ринок праці : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 1999. 288 с.

341. Пилявець В. М., Озима В. В., Заруба В. П. Інфраструктура товарного ринку : навч. посіб. Київ : Аграрна освіта, 2015. 255 с.

342. Підгорний А. З., Самогєєнкова О. В. Статистика ринків : навч. посіб. Одеса, 2014. 408 с.

343. Підхід системний. *Словник – довідник з екології* : навч.-метод. посіб. / уклад. О. Г. Лановенко, О. О. Остапїшина. Херсон : ПП Вишемирський В.С., 2013. 226 с.

344. Піскунова Н. В. Принципи формування облікової політики та чинники впливу на її вибір. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2013. Вип. 23. С. 174–177.

345. Плис А. И. Сливина Н. А. *MATHCAD 2000. Математический практикум для экономистов и инженеров* : учеб. пособ. Москва : Финансы и статистика, 2000. 656 с.

346. Погребняк А. Ю. Сутність складових елементів механізму антикризового управління на промисловому підприємстві. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2015. № 12. С. 300–310.

347. Політична економія : навч. посіб. / за заг. ред. О. С. Степури. Київ : Кондор, 2006. 405 с.

348. Політична економія : навч. посіб. / К. Кривенко, В. Савчук, О. Беляєв та ін. ; за ред. К. Кривенка. Київ : КНЕУ, 2005. 508 с.

349. Положення про порядок формування і затвердження вимог найманих працівників, профспілок : наказ Національної служби посередництва і примирення від 21.06.2019 р. №43. URL: <http://www.nspp.gov.ua/normativno-pravova-baza-nspp/polozhennya/5013-polozhennia-pro-poriadok-formuvannia-i-zatverdzhennia-vymoh-naimanykh-pratsivnykiv-profspilok> (дата звернення 11.07.2019).

350. Пономаренко Л. А. Філатов В. О. Електронна комерція : підручник. К. : КНТЕУ, 2002. 443 с.

351. Попадинець Н. М. Внутрішній ринок продукції лісової промисловості України: проблеми та напрями розвитку : монографія. Львів : ІРД НАН України, 2014. 182 с.

352. Портер М. Конкурентная стратегия. Москва : Альпина Бизнес-бук, 2009. 301 с.

353. Поточні запаси вугілля в Україні скоротилися майже вдвічі. ДП «ДЕРЖЗОВНІШІНФОРМ» URL: <https://dzi.gov.ua/press-centre/press-release/potochni-zapasy-vugillya-v-ukrayini-skorotylysy-majzhe-vdvichi/> (дата звернення 20.02.2019).

354. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про державну підтримку і розвиток малих та середніх підприємств в Україні» / С. Гавриш URL : <http://www.google.com.ua/url?sa=t&source=web&cd=1&cad=rja> (дата звернення 22.12.2018).

355. Правила безпечної експлуатації електроустановок споживачів, затвержені наказом Комітету по нагляду за охороною праці Міністерства праці та соціальної політики України від 09 січня 1998 року № 4, зареєстровані в Міністерстві юстиції України 10 лютого 1998 року за № 93/2533 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1143-06#n20> (дата звернення 20.02.2019).

356. Предборський В. А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів: питання теорії і методології : монографія. Київ : Кондор, 2005. 614 с.

357. Примостка Л. Економічні ризики в діяльності банків. *Банківська справа*. 2004. №3. С. 17–23.

358. Приоритетная угроза – инсайдер. *Стахановец. Система контроля сотрудников*. URL: <https://stakhanovets.ru/blog/prioritetnaya-ugroza-insajder/> (дата звернення 20.02.2019).

359. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність : Закон України від 21.12.2017 р. № 2258-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19>. (дата звернення 19.05.2019).

360. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. № 996- XIV. Дата оновлення: 16.11.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14>. (дата звернення 19.05.2019).

361. Про Всеукраїнський перепис населення : Закон України від 19.10.2000 р. № 2058-III. Дата оновлення: 02.12.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2058-14> (дата звернення 05.07.2019).

362. Про Глобальний Договір ООН. *Українська мережа Глобального договору ООН*. URL: <http://www.globalcompact.org.ua/ua/about/what/> (дата звернення 05.10.2019).

363. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII. Дата оновлення: 05.08.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12> (дата звернення 05.07.2019).

364. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20> (дата звернення 17.12.2019).

365. Про затвердження «Положення про порядок проведення примирних процедур по вирішенню колективних трудових спорів (конфліктів)» : Наказ

Національної служби посередництва і примирення від 24.04.2001 р. № 92 / Національна служба посередництва і примирення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0092299-01/ed20040719> (дата звернення 11.07.2019).

366. Про затвердження Методики розрахунку показника «обсяг виробленої продукції (робіт, послуг)» по місцевих одиницях виду економічної діяльності» : наказ Державного комітету статистики України 14.02.2007 № 45, із змінами і доповненнями, внесеними наказом Державного комітету статистики України від 28.07. 2010 р. № 308. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/FIN28342?an=790> (дата звернення 22.05.2019).

367. Про затвердження Методики розрахунку показника структурної статистики «Додана вартість за витратами виробництва» : наказ Державної служба статистики України від 19.01.2016 № 10 / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2016/10/10_2016.htm (дата звернення 22.05.2019).

368. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо облікової політики підприємства та внесення змін до деяких наказів Міністерства фінансів України : наказ Міністерства фінансів України від 27.06. 2013 р. № 635 / Міністерство фінансів України. URL: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=382876 (дата звернення 24.05.2019).

369. Про затвердження Методологічних положень з організації державного статистичного спостереження щодо рибогосподарської діяльності підприємств : наказ Державного комітету статистики України від 10.12.2010 р. №502. / Державний комітет статистики України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0502832-10/ed20141113> (дата звернення 24.05.2019).

370. Про затвердження Методологічних положень стандартного модульного опитування населення щодо ефективності програм соціальної

допомоги : наказ Державного комітету статистики України від 30.12.2009 № 510 / Державний комітет статистики України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0510202-09/sp:max100> (дата звернення 24.05.2019).

371. Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні від 29.12.2017 № 148 : Постанова Правління Національного банку України / Правління Національного банку України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0148500-17> (дата звернення 26.07.2019).

372. Про затвердження Положення про управління ризиками, пов'язаними з наданням державних гарантій, та розподіл таких ризиків між державою, кредиторами і позичальниками : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.02.2011 р., № 131 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/131-2011-п> (дата звернення 19.04.2019).

373. Про затвердження Правил застосування Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» : Постанова Верховної Ради України від 27.06.1995 р. № 247/95-ВР (Із змінами, внесеними згідно з Постановою ВР від 14.07.1995 р. № 312/95-ВР). *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 1995. № 26. Ст. 197.

374. Про затвердження Тимчасового Порядку ведення обліку суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності в Енергетичній регіональній митниці : наказ Державної митної служби України від 21.10.2010 р. № 820 / Державна митна служба України. Енергетична регіональна митниця. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MK101626> (дата звернення 19.07.2019).

375. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. Дата оновлення: 30.01.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17> (дата звернення 05.07.2019).

376. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : Указ Президента України від 22.07.1998 № 810/98. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98> (дата

звернення 29.05.2019).

377. Про здійснення державних закупівель : Закон України від 10.04.2014 р. № 1197-VII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1197-18> (дата звернення 07.05.2019).

378. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. Дата оновлення: 16.07.2019. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2657-182> (дата звернення 11.09.2019).

379. Про Концепцію економічної безпеки споживчої кооперації України : Постанова Ради Центральної спілки споживчих товариств України VI збори XIX скликання від 12.11.2008 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/n0007626-08/conv> (дата звернення 27.05.2019).

380. Про концепцію функціонування та розвитку фондового ринку України : Постанова Верховної Ради України від 22.09.1995 р. № 342/95-ВР / Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/342/95-ВР> (дата звернення 13.01.2019).

381. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. №2469- VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355> (дата звернення 7.05.2019).

382. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 5.04.2007 р. №877-V / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16> (дата звернення 7.05.2019).

383. Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі : Закон України від 10.07.1996 р. № 290/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/290/96-вр> (дата звернення 07.07.2019).

384. Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці : Постанова від 09.08.1993 № 611 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/611-93-п> (дата звернення 19.06.2019).

385. Про порядок ведення претензійної та позовної роботи на

підприємстві, в установі, організації. Рекомендації Міністерства юстиції України від 23.01.2007 № 35-14/7 / *Міністерство юстиції України* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v14_7323-07.

386. Про приватизацію державного житлового фонду : Закон України від 19.06.1992 р. Дата оновлення: 25.07.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2482-12>.

387. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII Дата оновлення: 01.01.2019. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1197-18> (дата звернення 02.09.2019).

388. Про Стратегію подолання бідності : Указ Президента України від 15.08.2001 р. № 637/2001. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/2001> (дата звернення 19.01.2019).

389. Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.08.2012 р. № 569-р // *Урядовий кур'єр*. 2012. 12 верес. № 164. С. 15–16.

390. Про схвалення Концепції розвитку системи управління державними фінансами : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.09.2012 р. № 663-р. / Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/245556199> (дата звернення 03.02.2019).

391. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання: монографія / О. А. Кириченко та ін. Київ : Університет економіки та права «КРОК», 2008. 403 с.

392. Проект Закону про служби безпеки суб'єктів господарювання. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=27203 (дата звернення 22.11.2018).

393. Прокопишин Л. М. Карковська В. Я., Склярук Т. В. Мультиплікативний вплив на трансформацію заощаджень в інвестиції. *Науковий вісник НЛТУ України*. – Львів : НЛТУ України, 2010. Вип. 20 (11). С. 185–188.

394. Пушкар М. С. Щирба М. Т. Теорія і практика формування облікової

політики : монографія. Тернопіль : Карт-бланш, 2010. 260 с.

395. Резолюція III-го Всеукраїнського з'їзду споживачів фінансових послуг від 05. 09. 2012 року URL: https://docs.google.com/document/d/1LFPV01F_pRifiUI3mMvsDO8wIxxkRGAPI7xh9yL3kl5Y/edit?pli=1 (дата звернення 28.11.2018).

396. Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів. *Київський міжнародний інститут соціології у партнерстві з Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій на замовлення Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами України*. URL: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2012/investment/Investment_Report_Long_version2013.pdf (дата звернення 28.11.2018).

397. Рибальченко К. О. Удосконалення механізмів співпраці України із Світовим банком. *Економіка та підприємництво* : зб. наук. праць молодих учених та аспірантів / відп. ред. І. В. Луняк. 2010. Вип. 24. С. 91–99.

398. Ринки реального сектора економіки України : структурно-інституціональний аналіз / за ред. В. О. Точиліна. Київ, 2009. 640 с.

399. Ринок. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5 : П – С. 736 с.

400. Рівень безробіття в Україні зростає. Державний центр зайнятості працює на себе. URL: <https://ridna.ua/2013/10/riven-bezrobittya-v-ukrajini-zrostaje-derzhavnuj-tsentz-zajnyatosti-pratsyuje-na-sebe> (дата звернення 29.01.2019).

401. Річний звіт за 2014, 2015, 2016, 2017, 2018 рік / ДП «Український інститут інтелектуальної власності» URL: <https://ukrpatent.org/atachs/zvit-ukr-2018.pdf>. (дата звернення 29.09.2019).

402. Річний звіт за 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019 рік / *Антимонопольний комітет України* URL: <https://amcu.gov.ua/news/ekonomefekt-vid-diyalnosti-amku-skladaye-433-mlrd-grn-novi-pokazniki-opublikovano-u-richnomu-zviti-komitetu-2019.pdf>. (дата звернення 29.09.2019).

403. Рузмайка І. Облікова політика як складова загальної стратегії

управління підприємством. *Економіст*. 2010. № 5. С. 36–41.

404. Руссо Ж. Ж. Об общественном договоре. Трактаты / пер. с фр. Москва : КАНОН-пресс, Кучково поле, 1998. 416 с.

405. Рязанова Н. С. Макроекономіка та економічна політика : підручник. Київ : Таксон, 1996. 240 с.

406. Савінова Ю. М. Особливості розвитку фінансового ринку України як основи функціонування системи фінансового посередництва. *Ефективна економіка*. 2013. №5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2042> (дата звернення 2.03.2019).

407. Савіна Г.Г. Роль управлінського персоналу у забезпеченні економічної безпеки господарюючих суб'єктів/ Г.Г. Савіна, А.М. Щербина, Е.І. Бочкарева // *Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції*. 2018. №2, Т.2. С. 35-38.

408. Савіна Г.Г. Особливості формування економічної стратегії підвищення ефективності діяльності господарюючих суб'єктів в умовах нестабільного суспільства (економічні наслідки гібридної війни) (п.2.2, С. 51-66) // *Маркетингове реагування на глобалізаційні виклики* / колективна монографія / під ред. д.е.н., професора Г.Г. Савіної. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2016. – 330 с. Сайкевич М. І. Вплив інституційних факторів на споживчі витрати домогосподарств. *Фінанси України*. 2001. № 4. С. 3–8.

409. Світовий банк. Критика URL: <https://www.worldbank.org/uk/country/ukraine> (дата звернення 3.03.2019).

410. Семенча И. Е. База знаний основных социально-экономических и общенаучных терминов в помощь руководителю : терминологический словарь-справочник. Днепропетровск : Изд-во Маковецкий, 2010. 88 с.

411. Сергеев В. И. Обеспечение экономической безопасности государства : сборник. Москва : Масс Информ-Медиа, 2002. 448 с.

412. Сидоров С. В. Правила реализации системного подхода в управлении развивающейся школой. *Электронный журнал «Знание. Понимание. Умение»*. –

2010. Вип. 2 Педагогіка. Психологія. URL: http://zpu-journal.ru/e-zpu/2010/2/Sidorov_Systematic_Approach/ (дата звернення 02.09.2019).

413. Сизоненко В.О. Сучасне підприємництво : довідник. Київ : Знання-Прес, 2007. 440 с.

414. Системний підхід //Українська радянська енциклопедія : у 12 т. / гол. ред. М. П. Бажан ; редкол.: О. К. Антонов та ін. – 2-ге вид. – К. : Головна редакція УРЕ, 1974–1985.

415. Сільське господарство України. Статистичний збірник за 2018 рік. *Державна служба статистики України.* URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/09/Zb_sg_2018%20.pdf (дата звернення 02.09.2019).

416. Скибицький О. М. Антикризовий менеджмент : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 568 с.

417. Сколотяний Ю., Пасочник В. Заощадження та інвестиції: у пошуку довіри. URL: https://dt.ua/ECONOMICS/zaoschadzhennya_ta_investitsiyi_u_poshuku_doviri.html (дата звернення 4.04.2019).

418. Скриньковський Р. М. Економічна безпека підприємства: сутність, класифікація та система діагностики. *Глобальні та національні проблеми економіки.* 2015. Вип. 3. С. 414–418. URL: <http://global-national.in.ua/issue-3-2015> (дата звернення 28.03.2019).

419. Словник української мови: в 11 т. Київ : Наукова думка, 1970-1980.

420. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. *Антология экономической классики* : В 2 т. Москва : Эконов, 1991. Т.1. 684 с.

421. Сніщенко Р.Г., Гринчуцький В.І. Інформаційна безпека як складова економічної безпеки суб'єктів господарювання. Економічний аналіз. Тернопіль, 2020. Том 30. № 1. С. 241–248. (0,58/0,36 друк. арк.; внесок автора: визначені чинники посилення впливу інформаційної складової на забезпечення економічної безпеки.).

422. Сніщенко Р. Г. Аспекти державної підтримки фінансової безпеки учасників фінансового ринку. *Сучасні детермінанти розвитку бізнес-процесів*

в Україні : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Київ, 24 трав. 2017 р. – Київ, 2017. URL: <http://knutd.com.ua>.

423. Сніщенко Р. Г. Банківські ризики, їх вплив на фінансову безпеку. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку економіки в умовах глобальної нестабільності* : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф., м. Кременчук, 10-12 груд. 2013 р. Кременчук, 2013. С. 58–61.

424. Сніщенко Р. Г. Визначення індикаторів фінансової безпеки Полтавського регіону. *«Економічний аналіз»*. Збірник наукових праць. Тернопіль, 2017. №3(27). С. 213–220.

425. Сніщенко Р. Г. Визначення інтегрального індексу ефективності управління інноваціями у фінансовій безпеці учасників фінансового ринку. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. Збірник наукових праць. Харків, 2018. №1(24). С. 258–266.

426. Сніщенко Р. Г. Використання математичних методів дослідження ризиків. *Фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання* : зб. матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф., м. Кременчук, 12-14 лют. 2014 р. Кременчук, 2014. С. 136–138.

427. Сніщенко Р. Г. Використання семантичної мережі при проведенні кореляційно-регресійного аналізу стану фінансової безпеки учасника фінансового ринку. *Економічний простір*. Збірник наукових праць. Дніпропетровськ, 2016. №108. С. 156–163.

428. Сніщенко Р. Г. Вплив ризиків на фінансову безпеку банку. *Ефективна економіка*. 2013. № 2. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua>.

429. Сніщенко Р. Г. Дефініція економічної безпеки суб'єкта господарювання. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. Тернопіль, 2019. Вип. 4. С. 70–78.

430. Сніщенко Р. Г. Забезпечення економічної безпеки інфраструктурних підрозділів підприємств. *Перспективи розвитку науки і бізнесу в глобальному середовищі* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф., м. Тернопіль, 20 трав. 2020 р., Тернопіль, 2020.

431. Сніщенко Р. Г. Індикатори фінансової безпеки як компоненти моніторингу учасників фінансового ринку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 3. С. 9–13.

432. Сніщенко Р. Г. Інституційні аспекти організації та регулювання фінансової безпеки учасників фінансового ринку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2017. № 26. С. 106–109.

433. Сніщенко Р. Г. Математичні методи дослідження ризиків. *Економіка і регіон*. 2014. №1 (44). С. 89–93.

434. Сніщенко Р. Г. Методологічні проблеми та особливості аналізу і оцінки стану фінансової безпеки учасників фінансового ринку. *Проблеми системного підходу в економіці. Збірник наукових праць*. Київ, 2017. № 5 (61). С. 210–215.

435. Сніщенко Р. Г. Методологічні проблеми та особливості аналізу і оцінки фінансової безпеки домогосподарств. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент»*. Одеса, 2017. Вип. 27. Ч. 2. С. 105–109.

436. Сніщенко Р. Г. Механізм формування системи фінансової безпеки банку. *Економіка і регіон*. 2012. № 6 (37). С. 12–16.

437. Сніщенко Р. Г. Моделювання управління інноваціями у фінансовій безпеці учасників фінансового ринку. *Формування ефективної моделі розвитку підприємства в умовах ринкової економіки* : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. м. Житомир, 2-3 листоп. 2017 р. Житомир, 2017. С. 612–616.

438. Сніщенко Р. Г. Основні аспекти впровадження інформаційних банківських технологій. *Економіка і регіон*. 2012. №2 (33). С. 146–149.

439. Сніщенко Р. Г. Основні аспекти забезпечення фінансової безпеки держави як регулятора фінансового ринку. *Економіка та держава*. 2017. №11. С. 34–38.

440. Сніщенко Р. Г. Основні аспекти політики фінансової безпеки учасників фінансового ринку. *Вісник Маріупольського державного*

університету. Серія: Економіка. 2017. № 11. С. 14–20.

441. Сніщенко Р. Г. Оцінка ефективності стратегічного менеджменту. *Інноваційна економіка. 2014. №2 (51). С. 25–30.*

442. Сніщенко Р. Г. Проблеми економічної безпеки господарюючих суб'єктів в умовах нестабільності : монографія. Тернопіль: Крок, 2019. 276 с.

443. Сніщенко Р. Г. Рекомендації щодо діяльності ТОВ «ДЖУН АРТ», м. Кременчук в умовах нестабільності функціонування регіональної ланки видавничо-поліграфічного комплексу. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку економіки в умовах глобальної нестабільності* : зб. тез доп. II міжнар. наук.-практ. конф., м. Кременчук, 10-12 груд. 2014 р. Кременчук, 2014. С. 131–133.

444. Сніщенко Р. Г. Синтез системи безпеки підприємства (банку). *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського. Кременчук, 2012. Вип. 6 (77). С. 154–157.*

445. Сніщенко Р. Г. Система фінансової безпеки як інструментарій учасника фінансового ринку. *Облік і фінанси. 2016. № 3 (73). С. 95–102.*

446. Сніщенко Р. Г. Служба економічної безпеки як гарант захисту бізнесової діяльності суб'єкта господарювання. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2020. № 3. Том 31 (70). С. 42–50.*

447. Сніщенко Р. Г. Соціальна спрямованість процесу забезпечення економічної безпеки підприємництва у постіндустріальній парадигмі. *Науковий погляд: економіка та управління. 2020. Вип. №2 (68). С. 35–49.*

448. Сніщенко Р. Г. Управління інноваціями у фінансовій безпеці учасників фінансового ринку. *Фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання* : зб. тез доп. V Всеукр. наук.-практ. конф., м. Кременчук, 02-03 берез. 2017 р. Кременчук, 2017. С. 80–84.

449. Сніщенко Р. Г. Уточнення характеру зв'язку між ризиком і фінансовою безпекою учасників фінансового ринку. *Інформаційна та економічна безпека (INFECO-2016)* : зб. тез доп. III Міжнар. наук.-практ. конф.,

м. Харків, 28-30 квіт. 2016 р. Харків, 2016. С. 231–235.

450. Сніщенко Р. Г. Фінансова безпека банку : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Дніпропетровськ, 2011. 245 с.

451. Сніщенко Р. Г. Фінансова безпека домогосподарств у період нестабільності економіки. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського. Серія «Економічні науки»*. Кременчук, 2014. Вип. 1/2014 (3). С. 149–159.

452. Сніщенко Р. Г. Фінансова безпека як економічна категорія. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Економічні науки*. Запоріжжя, 2014. С. 182–189.

453. Сніщенко Р. Г. Фінансова привабливість учасників фінансового ринку як індикатор фінансової безпеки. *Ідеї академіка Вернадського і науково-практичні проблеми сталого розвитку освіти і науки* : тези наук. доп. XVII міжнар. наук.-практ. конф., м. Кременчук, 1-3 черв. 2017 р. Кременчук, 2017 р. С. 155.

454. Сніщенко Р. Г. Шаповал Л. П. Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності в умовах нестабільності фінансового ринку. Звіт з НДР. Інв. № державної реєстрації 0115U001126, рішення НТР КрНУ 18.12.2014 р., протокол №11.

455. Сніщенко Р. Г. Шаховцева А. В. Економетричні методи дослідження фінансової безпеки. *Актуальні питання забезпечення стійкого розвитку національного господарства* : зб. тез доп. Всеукр. наук. конф. за між нар. участю, м. Кременчук, 24-25 жовт. 2014 р. Кременчук : Пресс-Лайн, 2014. С. 117–119.

456. Сніщенко Р. Г. Щодо визначення складу автоматизованих банківських систем. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Економіка*. – Дніпропетровськ, 2013. №1 (6). С. 124–129.

457. Сніщенко Р. Г. Definition semantic load the links between economic category «financial security» and «risk». *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка*. Маріуполь, 2016. № 11. С. 7–15.

458. Сніщенко Р. Г. Правила застосування системного підходу в менеджменті економічної безпеки. Вісник Хмельницького національного університету. Хмельницький. 2019, Вип 4 Том 2. С.165–170.(0,63 друк. арк.).

459. Соціально-філософські аспекти розвитку економіки, управління та освіти в умовах формування сучасного суспільства : монографія / за ред. Іщенко М. П., Пантелєєвої Н. М., Руденка І. І. Черкаси : вид-во ПП Чабаненко Ю.А., 2017. 473 с.

460. Співак Л. С. Формування ринку послуг в трансформаційній економіці : дис. ... канд. екон. наук : 08.01.01. Київ, 2002. 192 с.

461. Співробітництво України з міжнародними фінансовими інституціями URL: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/economic-cooperation/ifo-projects> (дата звернення 26.04.2019).

462. Споживчі настрої в Україні. *GfK Ukraine*. URL: <http://www.gfk.ua> (дата звернення 26.02.2019).

463. Статистика : підручник / за наук. ред. С. С. Герасименка. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : КНЕУ, 2000. 467 с.

464. Статистичний бюлетень НБУ / *Департамент статистики та звітності Національного банку України, 2008-2014*. URL: <http://www.bank.gov.ua/Statist/elbul.htm> (дата звернення 6.04.2019).

465. Статистичний щорічник України за 2018 рік / *Державний комітет статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

466. Стельмащук А. М. Державне регулювання економіки : навч. посіб. Тернопіль : ТАНГ, 2000. 315 с.

467. Стефанюк І. Ловінська Л. Про національну облікову політику України. *Економіка України*. 2006. № 4. С. 22–29.

468. Стеців І. І. Організація облікового процесу в умовах реформування системи бухгалтерського обліку України (на прикладі малих підприємств) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.04. Львів, 2002. 16 с.

469. Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» : затв. Указом Президента України від 12 лютого 2007 року № 105

(в редакції Указу Президента України від 8 червня 2012 року № 389/2012) / Президент України URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/105/2007> (дата звернення 5.04.2019).

470. Стратегія удосконалення механізму управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними. Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 р. № 413. / Верховна Рада України. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2017-п#n12> (дата звернення 07.07.2019).

471. Суліма Н.М., Степасюк Л.М., Величко О.В. Економіка і фінанси підприємства : підручник. Київ : ЦП «КОМПРИНТ», 2015. 466 с.

472. Суторміна В. М. Фінанси зарубіжних корпорацій : підручник. Київ : КНЕУ, 2004. 566 с.

473. Сухоруков А. І., Мошенський С. З., Петрук О. М. Національна економічна безпека : навч. посіб. Житомир : Рута, 2010. 383 с.

474. Сухоруков А. І. Харазішвілі Ю. М. Теоретико-методологічний підхід до інтегральної оцінки та регулювання рівня економічної безпеки держави. *Банківська справа*. 2011. № 4. С. 13–32.

475. Ткаченко А. М. Резніков О.Л. Оцінка рівня економічної безпеки підприємства. *Вісник економічної науки України*. 2010. № 1 (17). С. 101–106. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Venu/2010_1/21.pdf (дата звернення 1.03.2019).

476. Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под ред. Д.Н. Ушакова. Москва : Гос. ин-т «Сов. энцикл.»; ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1935-1940. (4 т.).

477. Уильямсон О.И. Экономические институты капитализма : Фирмы, рынки, «отношенческая контрактация» / пер. с англ. СПб. : Лениздат ; SEV Press, 1996. 703 с.

478. Україна через анексію Криму втратила 80% нафтогазових покладів у Чорному морі. *Укрінформ* URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2644388->

ukraina-cerez-aneksiu-krimu-vtrabila-80-naftogazovih-pokladiv-u-cornomu-mori.html (дата звернення 20.02.2019).

479. Українська приватизація: перспективи та пріоритети / *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <http://www.niss.gov.ua/> (дата звернення 20.02.2019).

480. Уманців Ю. М., Міняйло О. І., Косик В. І. Механізм економічної політики : навч. посіб. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 436 с.

481. Унінець-Ходаківська В. П., Костюкевич О. І., Лятамбор О. А. Ринок фінансових послуг: теорія і практика : навч. посіб. Вид. 2-ге, доп. і перероб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 392 с.

482. Управление конкурентоспособностью: теория и практика : учеб. для вузов / под ред. Е. Горбашко и И. Максимцева. Москва : Юрайт, 2015. 447 с.

483. Уразов А. У., Маслак П. В., Саух І. В. Основи економічної теорії : навч. посіб. Київ : МАУП, 2005. 328 с.

484. Усков А. А., Круглов В. В. Интеллектуальные системы управления на основе методов нечеткой логики. Смоленск: Смоленская городская типография, 2003. 150 с.

485. Фатхутдинов Р. А. Инновационный менеджмент : учеб. для вузов. 6-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2011. 448 с.

486. Федоренко В. Г. Інвестознавство: підручник. Ч. 1. 3-тє вид. Київ : МАУП, 2004. 480 с.

487. Федоренко В. Г., Діденко О. М., Руженський М. М., Іткін О. Ф. Політична економія : підручник / за наук. ред. В. Г. Федоренка. Київ : Алерта, 2008. 487 с.

488. Федорук О. В. Економічна безпека держави з відкритою економікою: сутність та пріоритети зміцнення. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2013. № 4. С. 31–37.

489. Філіппова С. В. Волощук Л. О., Черкасова С. О. Економічна безпека підприємств реального сектору економіки в умовах вартісно-орієнтованого управління : монографія / під заг. ред. С. В. Філіппової. Одеса : ФОП

Бондаренко М.О., 2015. 196 с.

490. Фінанси: курс для фінансистів : навч. посіб. / за ред. В. І. Оспіщева. Київ : Знання, 2008. 567 с.

491. Фінансова безпека підприємств і банківських установ : монографія / А. О. Єпіфанов, О. Л. Пластун, В. С. Домбровський та ін. ; за заг. ред. А. О. Єпіфанова. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 295 с.

492. Фінансова діяльність підприємств : підручник / Бандурка О. М. та ін. Київ : Либідь, 2002. 384 с.

493. Фінансовий менеджмент : навч. посіб. / за ред. Г. Г. Кірейцева. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 531 с.

494. Фінансовий менеджмент : підручник / кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін. Київ : КНЕУ, 2005. 535с.

495. Франчук В.І. Загрози корпоративній безпеці як об'єкт дослідження. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 9. С. 148–154.

496. Фраченко О. Л. Фондовий ринок України як базова структура з перетворення заощаджень населення в інвестиційні ресурси. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. Науковий журнал*. – Бердянськ : БУМіБ, 2010. №3(11). С. 104.

497. Харазішвілі Ю. М., Сухоруков А. І., Крупельницька Т. П. Щодо вдосконалення методології інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки України. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/schodo-vdoskonalennya-metodologii-integralnogo-ocinyuvannya-rivnya> (дата звернення 2.05.2019).

498. Харазішвілі Ю.М. Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації: монографія. Київ, 2019. 304 с.

499. Харазішвілі Ю. М., Ляшенко В. І. Проблеми оцінки та інтегральні індекси сталого розвитку промисловості України з позицій економічної безпеки. *Економіка України*, 2017. №2. С. 3–23.

500. Харазішвілі Ю.М., Шевченко А.І.- Концепція модернізації сталого

розвитку залізничного транспорту з позицій економічної безпеки. Банківська справа. 2017. № 2(143). С. 27–43.

501. Хірін О.І. Фінансова безпека комерційних банків. *Фінанси України*. 2004. №11. С. 118–124.

502. Хлевицька Т.Б. Механізми антикризового управління в системі економічної безпеки підприємства. *Торгівля і ринок України : тематичний збірник наукових праць*. Донецьк : ДонНУЕТ, 2008. Вип. 26. Т.1. С. 313–318.

503. Ходаківська В. П., Беляєв В. В. Ринок фінансових послуг: теорія і практика : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2002. 616 с.

504. Ходжсон Д. Экономическая теория и институты : Манифест современной институциональной экономической теории / пер. с англ. Москва : Дело, 2003. 464 с.

505. Хозяйственный риск и методы его измерения. Пер. с венг. / Бачкаи Т., Месена Д., Мико Д., и др. Москва : Экономика, 1979. 184 с.

506. Хрустальов О. Ф. Основи математичного моделювання : навч. посіб. Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2009. 214 с.

507. Цвайг Х. І., Гримак А. В. Економічна безпека підприємства: сутність, характеристика та механізм формування. *Торгівля, комерція, підприємництво*. 2010. Вип. 11. С. 206–210.

508. Цибін О. Політика доходів домашніх господарств та перспективи розвитку внутрішнього ринку України. *Економічний вісник університету*. 2008. Вип. 5. С. 385–388.

509. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення 19.04.2019).

510. Чаленко Н. В. Хіміч О. В. Шляхи запобігання внутрішнім загрозам фінансово-економічній безпеці підприємства. *International scientific journal*. 2015. № 9. С. 171–174.

511. Черник П. Загальні риси геополітичного положення України/ *Незалежний культурологічний часопис «І»*. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n39texts/3>

9-zmist.htm (дата звернення 30.06.2019).

512. Черняк О. І. Обушна О. М., Ставицький А. В. Теорія ймовірностей та математична статистика. Київ : Знання, 2002. 200 с.

513. Чорний В. М. Забезпечення економічної безпеки українських підприємств на світовому ринку зерна : дис.. ... канд.. екон. наук : 21.04.02. Київ, 2017. 235 с.

514. Что мешает развитию автомобильных грузовых перевозок в Украине. *Delo.ua* URL: <https://delo.ua/business/chto-meshaet-razvitiju-avtomobilnyh-gruzovyh-perevozk-v-ukraine-329151> (дата звернення 20.02.2019).

515. Чуйко З. Д. Конституційні основи національної безпеки України : дис... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2008. 184 с.

516. Чукіна І. В. Організаційно-економічний механізм у системі управління виробничо-господарською діяльністю аграрних підприємств. *Економічний аналіз*. 2014. Т. 15(3). С. 230–236. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/escan_2014_15\(3\)__34/](http://nbuv.gov.ua/UJRN/escan_2014_15(3)__34/) (дата звернення 20.09.2019).

517. Чухно А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання. *Економіка України*. 2010. №2. С. 4–13.

518. Шаповал М. І. Менеджмент якості : навч. посіб. Київ, 2007. 471 с.

519. Шаров О. Але навіщо ж стільці ламати? *Дзеркало тижня*. 2009. 16 травня.

520. Шаститко А. Е. Новая институциональная экономическая теория : монография. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2002. 591 с.

521. Швайка Л. А. Державне регулювання економіки : навч. посіб. Київ : Знання, 2006. 435 с.

522. Шевцова О. Й. Система фінансової безпеки банку. *Вісник соціально-економічних досліджень*. Одеса, 2005. Вип.19. С. 340–344.

523. Шевченко І. Л. Особливості формування механізму забезпечення економічної безпеки металургійних підприємств. Стратегія економічного розвитку України. Київ: Вид-во Національного авіаційного ун-ту, 2009. № 24-

25. С. 128–134.

524. Шевчук Д. А. Экономическая теория : конспект лекций. Москва, 2009. 180 с.

525. Шелудько В. М. Фінансовий ринок : навч. посіб. 3-тє вид., випр. і доп. Київ : Знання-Прес, 2008. 535 с.

526. Шелудько В. М. Фінансовий менеджмент : підручник. Київ : Знання, 2006. 439 с.

527. Шеремет А. Д. Сайфулин Р. С. Методика финансового анализа Москва : ИНФРА-М, 1995. 176 с.

528. Шерер Ф.Д., Росс Д. Структура отраслевых рынков / пер. с англ. Москва : Инфра-М, 1997. 697 с.

529. Шершньова З. Є. Стратегічне управління : підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : КНЕУ, 2004. 699 с.

530. Школьник І. О. Фінансовий ринок України: сучасний стан і стратегія розвитку : монографія. Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД, УАБС НБУ, 2008. 348 с.

531. Шлапак М. А. Розвиток асоціаційних форм використання сільськогосподарської техніки : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Житомир, 2018. 223 с.

532. Шлемко В. Т. Бінько І. Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення. Київ : НІСД, 1997. 144 с.

533. Шматов О. Методика визначення рейтингу банків України. *Вісник НБУ*. 1997. №5. С. 39–41.

534. Шморгун Л. Г. Менеджмент організацій : навч. посіб. Київ : Знання, 2010. 462 с.

535. Щетинін А. І. Політична економія : підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 480 с.

536. Экономико-математические методы и прикладные модели / под ред. В. В. Федосеева. Москва : ЮНИТИ, 2001. 391 с.

537. Экономическая безопасность: теория, методология, практика / под науч. ред. П. Г. Никитенко, В. Г. Булавко. Минск : Право и экономика, 2009.

394 с.

538. Экономическая и национальная безопасность : учебник / под ред. Е. А. Олейникова. Москва : Изд. «Экзамен», 2004. 768 с.

539. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. В 86 томах с иллюстрациями и дополнительными материалами. С.-Петербург, 1890-1907. т. III. С. 304–308.

540. Эрроу К. Восприятие риска в психологии и экономической науке. *Теория и история экономических и социальных институтов и систем: THESIS*. Москва, 1994. Т. 2. Вып. 5. С. 81–89.

541. Эрхард Людвиг Вильгельм. Благосостояние для всех. Москва : Дело, 2001. 352 с.

542. Ющенко В. А. Міщенко В.І. Управління валютними ризиками : навч. посіб. Київ : Товариство «Знання», 1998. 256 с.

543. Як розрахувати фінансові показники (коефіцієнти) / Бібліотека бухгалтерського обліку. URL: <http://www.pro-u4ot.info> (дата звернення 8.10.2019).

544. Якубович З. В. Методи і підходи до оцінювання рівня економічної безпеки машинобудівних підприємств. URL: www.gia-arbitr.ua (дата звернення 5.10.2019).

545. Ямненко Г.Є. Інфологічне моделювання як основа створення об'єкта розвитку, орієнтованого на знання. *Формування ринкової економіки: зб. наук. пр. Спец. вип. Економіка підприємства: теорія і практика: у 2 ч. Ч.II*. К.: КНЕУ, 2010. С. 390–398.

546. «Introduction & History of the Bill of Rights». University of Missouri-Kansas City Law School. URL : <http://www.law.umkc.edu/faculty/projects/Ftrials/conlaw/billofrightsintro.html> (дата звернення 5.10.2019).

547. «ISECOM – Open Source Security Testing Methodology Manual (OSSTMM)». Retrieved 20 September 2014.

548. Allianz Risk Barometer 2015. URL:

<http://www.agcs.allianz.com/insights/white-papers-and-case-studies/risk-barometer-2015>. (дата звернення 5.10.2019).

549. Aumann R.J. Correlated Equilibrium as an Extension of Bayesian Rationality. *Econometrica*. 1987. № 55. P. 1–18.

550. Belitz UA Aufbau des industriellck Mittelstands den neuen Bundeslacndern. D / H, Berlin DYW, 1995.

551. Bezpieczeństwo systemu finansowego / Ekonofizyki na Uniwersytecie Śląskim. URL: http://el.us.edu.pl/ekonofizyka/index.php/RF:Bezpieczeństwo_system_u_finansowego. (дата звернення 15.10.2019).

552. Brown P. G., Modelling a Real-World System and Designing a Schema to Represent It, in Data Base Description, ed Douque and Nijssen, North-Holland, 1975.

553. Business Security & Surveillance / Dropcam. URL : <https://www.dropcam.com/small-business-security>. (дата звернення 3.10.2019).

554. Commentaria Ioannis Matienzo Regii senatoris in cancellaria Argentina Regni Peru in librum quintum recollectionis legum Hispaniae. Mantuae Carpentanae : Excudebat Franciscus Sanctius, 1580. [75], 486 p.

555. Defining and achieving financial stability. William A. Allen and Geoffrey Wood. *Journal of Financial Stability*, 2006, vol. 2, issue 2, pages 152–172.

556. EOS Crop Map. *Держгеокадастр*. URL: <https://eos.com/сropmap/> (дата звернення 07.07.2019).

557. Frenkel, Sheera Global Ransomware Attack: What We Know and Don't Know. *The New York Times*. 2017. 27 June.

558. Gamerman, D. Markov Chain Monte Carlo: Stochastic Simulation for Bayesian Inference. Boca Raton, FL: CRC Press, 1997.

559. Global Risks 2019. A Global Risk Network Report. URL: <http://www.weforum.org/pdf/globalrisk/globalrisks2019.pdf>. (дата звернення 25.10.2019).

560. InfoWatch: 23,7% инцидентов в России – фрод персональных данных. *Журнал ПЛАС*. URL: <https://www.plusworld.ru/daily/cat-security-and-id/infowatch-237-incidentov-v-rossii-frod-personal/> (дата звернення 20.02.2019).

561. ISO/IEC/IEEE 24765:2010 Systems and software engineering – Vocabulary IEEE Std 1233–1998 (R2002) IEEE Guide for Developing System Requirements Specifications.

562. James S. Henry. The price of offshore revisited/ URL: <http://www.taxjustice.net/upload/pdf>. (дата звернення 7.10.2019).

563. Klaua, D. (1965) Über einen Ansatz zur mehrwertigen Mengenlehre. Monatsb. Deutsch. Akad. Wiss. Berlin 7, 859–876.

564. Lange Oskar. Optymalne decyzje / Dzieła. Tom 6. Wyd. 2. – Warszawa : PWE, 1977. S. 204.

565. Langlois R. N. Rationality, institutions and explanation // Economics as a Process. Essays in New the Institutional Economics, ed. by R.N. Langlois. Cambridge, 1996. P. 225–255, P. 228.

566. Łazowski J. Wstęp do nauki o ubezpieczeniach. Wyd. 2. Warsyawa : PZU, 1934. S. 7.

567. Les Jeux de L Echange Civil. Materielle T02 (Ldp References) (French Edition) (French) Mass Market Paperback. November 1, 1993.

568. L'industrie francaise. INSEE 1996-1997. TEF 1996/97. p. URL: <https://kfpp.ru/analytics/material/foreignsupportexp.php>.

569. Nicolas Falliere, Liam O Murchu, and Eric Chien (Symantec), W32.Stuxnet Dossier, Ver 1.4. February 2011.

570. Principles of Economics by Alfred Marshall London: Macmillan and Co., Ltd. 1890.

571. Samuel P. Huntington The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order (1996) URL: http://www.trilateral.org/library/crisis_of_democracy.pdf. (дата звернення 5.10.2019).

572. Satter , Raphael Ukraine says it foiled 2nd cyberattack after police raid. Associated Press. 5 July 2017.

573. Siemens – Industry Automation and Drive Technologies – Service& Support – SIMATIC WinCC / SIMATIC PCS 7: Information concerning Malware / Virus / Trojan. URL: <https://support.industry.siemens.com/cs/document/43876783>

(дата звернення 5.10.2019).

574. Savina G. Rola i miejsce sektora państwowego we współczesnej gospodarce/ G. Savina, Iu. Gryshaieva //«Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie», nr 4-2016.

575. Slutsky E. Sulla teoria del bilancio del consumatore // Giornale degli economisti e rivista di statistica. 1915. Vol.51, July. P. 1 - 26. – Engl. transl. Slutsky E. On the Theory of the Budget of the Consumer // Readings in Price Theory / Eds. by G.J.Stigler, K.E. Boulding, London: Allen& Unwin, 1953. P. 27–56.

576. Statistics of Ukraine: modern realities / Liberty Statistical Report. URL: <http://4liberty.eu/new-realities-for-ukraines-external-trade/> (дата звернення 5.10.2019).

577. TACIS Project No. 9303. SME Policy in Russia. Volume 1,2 Zutermier (Netherlands), 1995. URL: <https://kfpp.ru/analytics/material/foreignsupportexp.php>. (дата звернення 7.10.2019).

578. Taylor A. Global Finance: Past and Present. *Finance & Development*, 2004, March.

579. Threat Intelligence Index 2019. A Ponemon Institute IBM X-Force Network Report. URL: <https://www.ibm.com/account/reg/us-en/signup?formid=urx-42703>. (дата звернення 5.10.2019).

580. TOP найбільших агропромислових підприємств в Україні або чому автоматизація є секретом успіху. *SHEN* URL: <https://shen.ua/obzor-i-analitika-otrasli/top-krupneishih-agropromishlennih-predpriyatiy/> (дата звернення 02.09.2019).

581. Zadeh L. A. (1965) «Fuzzy sets». *Information and Control* 8 (3) 338–353.

582. Zena M. Ariola and Hugo Herbelin. Minimal classical logic and control operators. In Thirtieth International Colloquium on Automata, Languages and Programming, ICALP'03, Eindhoven, The Netherlands, June 30 - July 4, 2003, volume 2719 of Lecture Notes in Computer Science, pages 871–885. Springer-Verlag, 2003.

Визначення ринку

1	2
Джерело	Визначення
Ринок — це підприємство сфери торгівлі, функціональними обов'язками якого є надання послуг по забезпеченню належних умов для здійснення продажу продовольчих та непродовольчих товарів за цінами, що складаються в залежності від попиту і пропозицій, створення необхідних зручностей для їх купівлі.	Про затвердження Правил торгівлі на ринках МЗЕЗторг України; Наказ, Правила від 12.03.1996 № 157
Ринок — спеціально відведене та облаштоване місце для надання послуг з продажу товарів.	Про ветеринарну медицину Закон України від 25.06.1992 № 2498-ХІІ
Ринок — це створений в установленому порядку на відведеній земельній ділянці суб'єкт підприємницької діяльності або його відокремлений підрозділ, функціональними обов'язками якого є надання послуг та створення продавцям і покупцям належних умов для купівлі-продажу товарів за цінами, що складаються залежно від попиту і пропозицій.	Про схвалення Концепції вдосконалення функціонування ринків з продажу продовольчих та непродовольчих товарів Постанова Кабінету Міністрів України; Концепція від 13.12.2001 № 1662
Ринок — це суб'єкт господарювання, створений на відведеній за рішенням місцевого органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування земельній ділянці і зареєстрований в установленому порядку, функціональними обов'язками якого є надання послуг та створення для продавців і покупців належних умов у процесі купівлі-продажу товарів за цінами, що складаються залежно від попиту і пропозицій (далі — ринок).	Про затвердження Правил торгівлі на ринках Мінекономіки, європ.інтеграції, МВС України, ДПА України, Держкомстандартизації; Наказ, Правила від 26.02.2002 № 57/188/84/105
Ринок — це суб'єкт господарювання, створений на відведеній за рішенням місцевого органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування земельній ділянці і зареєстрований в установленому порядку, функціональними обов'язками якого є надання послуг та створення для продавців і покупців належних умов у процесі купівлі-продажу товарів за цінами, що складаються залежно від попиту і пропозицій.	Про введення в дію Правил пожежної безпеки на ринках України МВС України; Наказ, Правила, Норми від 19.11.2002 № 1194
Ринок — суб'єкт господарювання, створений на відведеній за рішенням місцевого органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування земельній ділянці і зареєстрований в установленому порядку, функціональними обов'язками якого є надання послуг та створення для продавців і покупців належних умов у процесі купівлі-продажу товарів за цінами, що складаються залежно від попиту і пропозицій.	Про затвердження Правил пожежної безпеки на ринках України Мін. надзвичайних ситуацій; Наказ, Правила, Норми від 17.01.2005 № 30

1	2
Ринок — це створений в установленому порядку на відведеній земельній ділянці за рішенням місцевого органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування суб'єкт господарювання або його відокремлений підрозділ, функціональними обов'язками якого є надання послуг та створення для продавців і покупців належних умов у процесі купівлі-продажу товарів за цінами, що складаються залежно від попиту і пропозиції.	Інструкція щодо заповнення форми державного статистичного спостереження № 12-торг "Про наявність і використання торгової мережі на ринках та реалізацію сільськогосподарської продукції на них" Держкомстат України; Інструкція від 26.07.2005 № 209
Ринок — спеціально відведене та облаштоване місце для надання послуг з продажу товарів.	Про внесення змін до Закону України "Про ветеринарну медицину" Закон України від 16.11.2006 № 361-V
У Положенні під терміном "ринок" розуміється об'єкт торгівлі, на території якого суб'єкт господарювання, що має право на користування чи розпорядження земельною ділянкою, на якій даний об'єкт розташований, організовує та/або забезпечує створення належних умов для провадження торговельної діяльності підприємцями (далі — суб'єкт господарювання).	Деякі питання організації діяльності продовольчих, непродовольчих та змішаних ринків Постанова Кабінету Міністрів України; Положення, Форма типового документа, Договір від 29.07.2009 № 868
Ринок - організаційна форма біржових торгів, яка має технологічні особливості укладання та виконання біржових контрактів (договорів);	Про затвердження Положення про функціонування фондових бірж НКЦПФР; Рішення, Положення, Порядок від 22.11.2012 № 1688
Ринок - об'єкт торгівлі, на території якого суб'єкт господарювання, що має право на користування чи розпорядження земельною ділянкою, на якій цей об'єкт розташований, організовує та/або забезпечує створення належних умов для провадження торговельної діяльності підприємцями	Про затвердження Правил пожежної безпеки на ринках України МВС України; Наказ, Правила від 06.06.2017 № 470
Ринок - сфера обороту товарів, у якій предметом обороту є контрактні товари та їх замітники, тобто всі товари, що їх покупці розглядають як замінні чи взаємозамінні з контрактними з точки зору споживчих характеристик, цін та функціонального призначення	Про затвердження Типових вимог до узгоджених дій суб'єктів господарювання у сфері трансферу технологій, дотримання яких дозволяє здійснювати ці узгоджені дії без дозволу органів Антимонопольного комітету України Антимонопольний комітет; Розпорядження, Вимоги від 09.11.2018 № 21-рп

Визначення суб'єктів господарювання

Домогосподарство	
1	2
Джерело	Визначення
Система національних рахунків	Домогосподарства – невелика групи людей, що проживають в одному помешканні, повністю або частково об'єднують свої доходи і майно, спільно споживають певні види товарів і послуг.
Закон України «Про Всеукраїнський перепис населення» (загальні положення, ст.1) м. Київ, 19 жовтня 2000 року N 2058-III	Домогосподарство - сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати у родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких з цих стосунків, або бути і в тих, і в інших стосунках. Домогосподарство може складатися з однієї особи.
Закон України «Про сільськогосподарський перепис» (ст.1) м. Київ, 23 вересня 2008 року N 575-VI	Домогосподарство - сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життєдіяльності, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати в родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких із цих стосунків, або перебувати і в тих, і в інших стосунках. Домогосподарство може складатися з однієї особи.
Указ Президента України «Про Стратегію подолання бідності» (Стратегія, розд. Визначення термінів) м.Київ, 15 серпня 2001 року N 637/2001	Домогосподарство - сукупність осіб, які проживають в одному жиллому будинку (приміщенні) та ведуть спільне господарство (мають спільні витрати з утримання житла, харчування тощо). В сучасних умовах поняття «домогосподарство» та «сім'я» дуже близькі. Частка домогосподарств, у складі яких є особи, не пов'язані родинними стосунками, становить 0,61 відсотка загальної кількості домогосподарств. У окремих випадках домогосподарство може бути представлено однією особою.
Державний Комітет Статистики України Наказ Про затвердження Методологічних положень щодо організації статистичного спостереження за змінами цін (тарифів) на споживчі товари (послуги) і розрахунку індексу споживчих цін (Методологічні положення, розд.2) 14.11.2006 N 519	Домогосподарство - сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Домогосподарство може складатися з однієї особи.

1	2
Державний Комітет Статистики України Наказ Про затвердження Методичних рекомендацій щодо проведення розрахунків витрат кормів худобі та птиці у господарствах усіх категорій (Методичні рекомендації, розд.2) 24.01.2008 N 18	Домогосподарство - сукупність осіб (або одна особа), які спільно проживають в одному житловому приміщенні (або його частині), ведуть спільне господарство, мають спільні витрати на утримання житла, харчування тощо.
Державний Комітет Статистики України Наказ Про затвердження Методологічних положень стандартного модульного опитування населення щодо ефективності програм соціальної допомоги (Методологічні положення, розд.2) 30.12.2009 N 510	Домогосподарство - це сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати у родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких з цих стосунків або бути і в тих, і в інших стосунках. Домогосподарство може складатися з однієї особи (стаття 1 Закону України «Про Всеукраїнський перепис населення від 19 жовтня 2000 року N 2058-III).
Державний Комітет Статистики України Наказ Про затвердження Методики проведення розрахунків основних показників обсягів виробництва продукції тваринництва у господарствах усіх категорій (Методика, розд.2) 05.08.2008 N 270	Домогосподарство - сукупність осіб (або одна особа), які спільно проживають в одному житловому приміщенні (або його частині), ведуть спільне господарство, мають спільні витрати на утримання житла, харчування тощо.
Кізіма Тетяна Олексіївна Фінанси домогосподарств : концептуальні засади теорії і практики : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.00.08 - гроші, фінанси і кредит / Тетяна Олексіївна Кізіма. – Тернопіль : ТНЕУ, 2011. – 466 с.	Домогосподарство – це специфічний вид соціально-економічної організації людей, які здебільшого перебувають у родинних відносинах, ділять спільний побут, постачають на відповідні ринки різноманітні ресурси (працю, капітал, підприємницький хист) і спільно приймають економічні рішення стосовно формування власних доходів та здійснення основних витрат з метою відтворення людського капіталу та задоволення матеріальних і духовних потреб своїх членів.
Економічна теорія: політична економія : підручник [С. І. Юрій, І. В. Буян, Р. М. Березюк та ін.] / За заг. ред. С. І. Юрія. – К.: Кондор, 2009. – 604 с.	Домогосподарства представляють населення країни і персоніфікуються в сім'ях та окремих громадянах
Інституційні сектори економіки: Методичний матеріал для вивчення дисциплін «Фінанси підприємств» і «Фінансова діяльність суб'єктів господарювання» / Укладач: І. Зятковський. – Тернопіль: ТДЕУ, 2006. – 340 с.	Відповідно до системи національних рахунків ООН, до домашніх господарств відносять також домашню прислугу та населення, яке перебуває в різних колективах: вихованці будинків дитини та інтернатів, військовослужбовці строкової служби, інваліди в будинках інвалідів тощо. Приналежними до цієї інституційної одиниці також вважають осіб, які постійно або упродовж тривалого часу живуть в установах: члени релігійних конфесій (у товариствах, монастирях); пацієнти лікарень; особи, які утримуються в пенітенціарних установах; особи, які постійно проживають у геріатричних установах, дитячих будинках тощо

Підприємство	
1	2
Господарський кодекс України (ст.62) м.Київ, 16 січня 2003 року N 436-IV (Господарський кодекс України набирає чинності з 1 січня 2004 року).	<p>Підприємство - самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому цим Кодексом та іншими законами. Підприємства можуть створюватись як для здійснення підприємництва, так і для некомерційної господарської діяльності.</p> <p>Підприємство, якщо законом не встановлено інше, діє на основі статуту або модельного статуту. Підприємства незалежно від форми власності, організаційно-правової форми, а також установчих документів, на основі яких вони створені та діють, мають рівні права та обов'язки.</p> <p>Підприємство є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку із своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом. Підприємство не має у своєму складі інших юридичних осіб.</p>
Цивільний кодекс України (ст.191) м.Київ, 16 січня 2003 року N 435-IV (Цивільний кодекс України набирає чинності з 1 січня 2004 року)	<p>Підприємство є єдиним майновим комплексом, що використовується для здійснення підприємницької діяльності. До складу підприємства як єдиного майнового комплексу входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення та інші права, якщо інше не встановлено договором або законом.</p> <p>Підприємство або його частина можуть бути об'єктом купівлі-продажу, застави, оренди та інших правочинів.</p>
Закон України «Про здійснення державних закупівель» (ст.1) м. Київ, 1 червня 2010 року N 2289-VI	<p>Підприємства - підприємства, утворені в установленому порядку органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим чи органами місцевого самоврядування та уповноважені на отримання державних коштів, взяття за ними зобов'язань і здійсненя платежів, у тому числі державні, казенні, комунальні підприємства, а також господарські товариства, у статутному капіталі яких державна або комунальна частка акцій (часток, паїв) перевищує 50 відсотків, їх дочірні підприємства, а також підприємств , господарські товариства, у статутному капіталі яких 50 і більше відсотків належить державним, у тому числі казенним, комунальним підприємствам та господарським товариствам, у статутному капіталі яких державна або комунальна частка акцій (часток, па в) перевищує 50 відсотків, об'єднання таких підприємств (господарських товариств).</p>

1	2
Митний кодекс України (ст.4) м.Київ, 13 березня 2012 року N 4495-VI	Підприємство - будь-яка юридична особа, а також громадянин-підприємець.
Постанова Верховної Ради України «Про затвердження Правил застосування Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» (правила, Розд.І, п.1) м.Київ, 27 червня 1995 року N 247/95-ВР	Платники податку на прибуток, зазначені в цьому пункті, далі іменуються підприємствами.
Міністерство України у справах науки і технологій «Порядок використання цінних паперів для розрахунків по інноваційних договорах» (Розд.2) N 59 від 3 березня 1998 року м.Київ (див. текст)	Підприємство - підприємство, організація або установа, незалежно від форми власності та підпорядкованості, що є виконавцем інноваційного проекту.
Національна служба посередництва і примирення Наказ «Про затвердження Положення про порядок проведення примирних процедур по вирішенню колективних трудових спорів (конфліктів)» (Положення, п.1.2) N 92 від 24.04.2001	Підприємство - самостійний господарюючий суб'єкт, який має права юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідницьку і комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку (доходу).
Національний банк України Постанова «Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті» (Інструкція, п.1.4) 21.01.2004 N 22 (Із змінами, внесеними згідно з Постановою Національного банку N 132 від 15.04.2005)	Підприємства - юридичні особи незалежно від форми власності (у тому числі органи державної влади та установи й організації, що утримуються за рахунок коштів державного бюджету), філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи, у тому числі структурні підрозділи, виділені в процесі приватизації, виборчі фонди (політичних партій, виборчих блоків партій та кандидатів у депутати), представництва юридичних осіб-нерезидентів, іноземних інвесторів, фізичні особи - суб'єкти підприємницької діяльності.
Національна служба посередництва і примирення Наказ «Про затвердження Положення про порядок визначення сторін колективного трудового спору (конфлікту)» (Положення, п.1.3) 05.05.2004 N 70	Підприємство - самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому Господарським кодексом України (див. текст) та іншими законами.
Правління національного банку України Постанова «Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні» (Положення, п.1.2)	Підприємства - юридичні особи (крім банків) незалежно від організаційно-правової форми та форми власності (їх відокремлені підрозділи), що є учасниками відносин у сфері господарювання, зокрема суб'єкти господарювання, які здійснюють підприємницьку діяльність, а також інші суб'єкти господарювання, органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Продовж. додатку А

1	2
Міністерство палива та енергетики України Наказ про затвердження Правил технічної експлуатації електроустановок споживачів (Правила, розд.3) 25.07.2006 N 258	Підприємство - суб'єкт господарської діяльності, створений для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому Господарським кодексом України та іншими нормативно-правовими актами.
Державний Комітет Статистики України Наказ «Про затвердження Методики розрахунку показника «обсяг виробленої продукції (робіт, послуг)» по місцевих одиницях виду економічної діяльності» (Методика, розд.2) 14.02.2007 N 45	Підприємство - це організаційна одиниця виробництва товарів та послуг, яка користується визначеною самостійністю в прийнятті рішень щодо використання своїх засобів і є найбільш незалежною з огляду на фінансові і виробничі функції, хоча і необов'язково однорідна з точки зору видів економічної діяльності та місцезнаходження. Підприємство здійснює один або декілька видів економічної діяльності в одному чи декількох місцях і відповідає юридичній особі.
Міністерство палива та енергетики України Наказ «Про затвердження Положення про систему професійної підготовки, перепідготовки, підтримання та підвищення кваліфікації фахівців з фізичного захисту, охорони та сил реагування» (Положення, п.1.4) 09.06.2008 N 322	Підприємство - самостійний суб'єкт господарювання паливно-енергетичного комплексу, що здійснює ліцензовану діяльність на ядерних установках, об'єктах, призначених для поводження з радіоактивними відходами та з ядерними матеріалами, радіоактивними відходами, іншими джерелами іонізуючого випромінювання.
Державна митна служба України. Енергетична регіональна митниця Наказ «Про затвердження Порядку ведення обліку суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності в Енергетичній регіональній митниці» (Порядок, п.1.3) 18.03.2008 N 165	Підприємство - будь-яка юридична особа, а також громадянин, який здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи.
Національна служба посередництва і примирення Положення про порядок формування і затвердження вимог найманих працівників, профспілок (п.1.2) 07.07.2008 N 84	Підприємство - самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому Господарським кодексом (див. текст) та іншими законами України.
Кабінет Міністрів України Постанова «Про затвердження Порядку поставки пально-мастильних матеріалів, що придбаваються нерезидентами для передачі учасникам спільних з підрозділами Збройних Сил України військових навчань на території України, які проводяться в рамках програми «Партнерство заради миру», операції з поставки яких на митній території України звільняються від обкладення податком на додану вартість» (Порядок, п.2) від 1 червня 2011 р. N 569 м.Київ	Підприємство - платник податку на додану вартість (резидент), який має право на поставку пально-мастильних матеріалів згідно із законодавством України і визначений Кабінетом Міністрів України для укладення контракту (договору) з нерезидентом.

1	2
<p>Державний Комітет Статистики України Наказ «Про затвердження Методологічних положень з організації державного статистичного спостереження щодо рибогосподарської діяльності підприємств» (Методологічні положення, розд.2) 10.12.2010 N 502</p>	<p>Підприємство - самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних і особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності. Підприємство є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку зі своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом.</p> <p>Підприємства залежно від кількості працівників і обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік можуть бути віднесені до малих підприємств, середніх або великих підприємств. Малими (незалежно від форми власності) визнають підприємства у яких середньооблікова чисельність працівників за звітний (фінансовий) рік не перевищує п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує сімдесяти мільйонів гривень. Великими підприємствам визнають підприємства, у яких середньооблікова чисельність працівників за звітний (фінансовий) рік перевищує двісті п'ятдесят осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за рік перевищує суму сто мільйонів гривень. Усі інші підприємства визнаються середніми.</p>
<p>Державна служба статистики України Наказ «Про затвердження Методики розрахунку показника структурної статистики «Додана вартість за витратами виробництва» (Методика, розд.2) 22.12.2011 № 365 (див. текст)</p>	<p>Підприємство - це статистична одиниця, що здійснює виробництво товарів та послуг і є самостійною в прийнятті рішень щодо використання своїх засобів, і є найбільш незалежною з огляду на фінансові та виробничі функції. Підприємство здійснює один або декілька видів економічної діяльності в одному чи декількох місцях і відповідає юридичній особі [4].</p>
<p>Правила, додані до Європейської угоди про міжнародне перевезення небезпечних вантажів внутрішніми водними шляхами (ВОПНВ)(п.1.2.1) 26.05.2000 (див. текст)</p>	<p>«Підприємство» означає будь-яку фізичну особу, юридичну особу, яка здійснює комерційну чи некомерційну діяльність, будь-яку асоціацію чи будь-яку групу осіб, яка не має правосуб'єктності й здійснює комерційну або некомерційну діяльність, а також будь-яку офіційну організацію, яка сама має правосуб'єктність або залежить від якого-небудь органу, який має правосуб'єктність.</p>
Держава	
<p>Вікіпедія</p>	<p>Держава – політичне утворення з визначеною територією, господарством і політичною владою. Кожна держава має свою визначену територію та кордони які можуть розширюватися, проводить власну внутрішню і зовнішню політику на світовій політичній арені, має міжнародне визнання та державну символіку: герб, прапор і гімн. Головною відмінністю між державою і країною є те, що країна об'єднує у собі лише один народ, а держава об'єднує у собі багато народів утворюючи тим самим націю</p>

1	2
Андрусак, Т. Г. Теорія держави і права : навч. посібник / Т.Г. Андрусак. - Львів : Фонд "Право для України", 1997. - 198 с.	Держава – це найвища форма організації суспільства, яка забезпечує захист та погодження індивідуальних, групових та загальносуспільних інтересів за допомогою права на певній території. Держава – це організація суверенної політичної влади, яка в рамках правових норм здійснює управління суспільними процесами і забезпечує безпеку особи і нації. Держава – це організація політичної влади домінуючої частини населення у соціально-неоднорідному суспільстві, яка, забезпечуючи цілісність і безпеку суспільства, здійснює керівництво ним, насамперед, в інтересах цієї його частини, а також управління загальносуспільними справами.
Органи місцевого самоврядування	
Цивільне право України: навч.посіб./ Ю. В. Білоусов, С. В. Лозінська, С. Д. Русу та ін.; за ред. Ф. О. Стефанчука. – К.: Прецедент, 2005. — 448 с.	Органи місцевого самоврядування – виборні та інші органи територіальних громад наділені повноваженнями вирішувати питання місцевого значення. (с.:290)
Батанов О. В. Територіальна громада — основа місцевого самоврядування в Україні: монографія / О. В. Батанов. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 260 с. (с.: 10)	Органи місцевого самоврядування не належать до механізму державної влади, а місцеве самоврядування займає окреме місце в політичній системі (у механізмі управління суспільством та державою) і його необхідно розглядати як окрему форму реалізації народом належної йому влади.
Камінська Н.В. Місцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз. – Навч. посіб. - К: КНТ, 2010. - 232 с.	Органи місцевого самоврядування — це структурно-організовані колективи службовців або одного службовця, що наділяються владою у системі місцевого самоврядування для реалізації владних рішень. Це виборні й інші органи, наділені повноваженнями на вирішення питань місцевого значення і не входять до системи органів державної влади.
Адміністративне право України: Підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гарашук, О. В. Дяченко та ін.; За ред. Ю. П. Битяка. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.	Органи місцевого самоврядування — сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи. Органи місцевого самоврядування села, селища, міста для активнішого здійснення своїх прав і обов'язків можуть також об'єднуватися в асоціації, інші форми добровільних об'єднань.
Кравченко В. В. Конституційне право України у визначеннях та схемах: навч.посіб. / В. В. Кравченко. – К.: Атіка, 2002. – 192 с.	Орган місцевого самоврядування – орган, який утворюється територіальною громадою (територіальними громадами району, області) у встановленому законом порядку для виконання завдань і функцій місцевого самоврядування, наділений відповідно до закону владними повноваженнями, які реалізуються у визначених законом правових та організаційних формах. До них належать сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи; районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст; районні у містах ради та їх виконавчі органи. (с.:181-182)

Фінансові результати до оподаткування за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства у 2015 році¹ (млн.грн.)

	Фінансовий результат до оподаткування	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат
1	2	3	4	5	6
Усього	-348471,7	73,7	387652,3	26,3	736124,0
по великих підприємствах	-145403,9	55,7	105387,9	44,3	250791,8
по середніх підприємствах	-91161,8	71,1	186781,4	28,9	277943,2
по малих підприємствах	-111906,0	73,9	95483,0	26,1	207389,0
у тому числі по мікропідприємствах	-57964,7	73,6	33106,0	26,4	91070,7
сільське, лісове та рибне господарство	103137,6	88,5	128880,2	11,5	25742,6
по великих підприємствах	24786,2	82,8	25571,4	17,2	785,2
по середніх підприємствах	44189,9	91,6	59571,7	8,4	15381,8
по малих підприємствах	34161,5	88,3	43737,1	11,7	9575,6
у тому числі по мікропідприємствах	9323,4	88,1	12280,6	11,9	2957,2
промисловість	-181360,9	72,9	90315,9	27,1	271676,8
по великих підприємствах	-123360,9	47,2	46833,3	52,8	170194,2
по середніх підприємствах	-51550,6	67,0	35397,1	33,0	86947,7
по малих підприємствах	-6449,4	73,8	8085,5	26,2	14534,9
у тому числі по мікропідприємствах	-1948,9	73,2	2148,2	26,8	4097,1
будівництво	-25074,1	71,1	5648,1	28,9	30722,2
по великих підприємствах	-532,4	80,0	135,9	20,0	668,3
по середніх підприємствах	-4705,1	72,3	2400,4	27,7	7105,5
по малих підприємствах	-19836,6	71,1	3111,8	28,9	22948,4
у тому числі по мікропідприємствах	-10968,5	70,1	1388,9	29,9	12357,4
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	-80564,3	76,1	56898,4	23,9	137462,7
по великих підприємствах	-18369,5	59,2	12846,1	40,8	31215,6
по середніх підприємствах	-34410,9	71,5	23859,5	28,5	58270,4
по малих підприємствах	-27783,9	76,2	20192,8	23,8	47976,7
у тому числі по мікропідприємствах	-16496,9	75,9	8151,4	24,1	24648,3

Продовж. додатку Б

1	2	3	4	5	6
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	-13921,8	70,9	23093,7	29,1	37015,5
по великих підприємствах	7346,5	81,2	12576,3	18,8	5229,8
по середніх підприємствах	-12416,4	61,3	7956,4	38,7	20372,8
по малих підприємствах	-8851,9	71,7	2561,0	28,3	11412,9
у тому числі по мікропідприємствах	-2020,2	71,6	1025,0	28,4	3045,2
тимчасове розміщення й організація харчування	-7094,4	71,9	771,4	28,1	7865,8
по великих підприємствах	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
по середніх підприємствах	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
по малих підприємствах	-2398,2	72,3	286,9	27,7	2685,1
у тому числі по мікропідприємствах	-1667,7	73,1	141,1	26,9	1808,8
інформація та телекомунікації	-10166,6	71,0	12057,3	29,0	22223,9
по великих підприємствах	-3679,3	50,0	6829,0	50,0	10508,3
по середніх підприємствах	-4970,5	64,4	3097,9	35,6	8068,4
по малих підприємствах	-1516,8	71,2	2130,4	28,8	3647,2
у тому числі по мікропідприємствах	-799,9	70,9	843,7	29,1	1643,6
фінансова та страхова діяльність	-8516,4	63,4	15513,1	36,6	24029,5
по великих підприємствах	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
по середніх підприємствах	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
по малих підприємствах	-6102,3	62,9	3581,7	37,1	9684,0
у тому числі по мікропідприємствах	-3106,1	62,2	872,2	37,8	3978,3
операції з нерухомим майном	-63470,1	60,6	39330,9	39,4	102801,0
по великих підприємствах	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
по середніх підприємствах	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
по малих підприємствах	-48006,8	60,8	5445,7	39,2	53452,5
у тому числі по мікропідприємствах	-19123,8	61,2	3495,5	38,8	22619,3
професійна, наукова та технічна діяльність	-47964,1	69,6	10023,2	30,4	57987,3
по великих підприємствах	-27815,0	-	-	100,0	27815,0
по середніх підприємствах	-830,4	67,8	6207,0	32,2	7037,4
по малих підприємствах	-19318,7	69,6	3816,2	30,4	23134,9
у тому числі по мікропідприємствах	-8516,8	69,6	1734,9	30,4	10251,7
діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	-9425,1	69,3	3797,8	30,7	13222,9
по великих підприємствах	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
по середніх підприємствах	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
по малих підприємствах	-4675,5	69,6	1957,0	30,4	6632,5

Продовж. додатку Б

1	2	3	4	5	6
у тому числі по мікропідприємствах	-2112,6	69,2	818,0	30,8	2930,6
освіта	105,3	71,5	225,7	28,5	120,4
по великих підприємствах	-	-	-	-	-
по середніх підприємствах	103,1	81,5	109,8	18,5	6,7
по малих підприємствах	2,2	71,2	115,9	28,8	113,7
у тому числі по мікропідприємствах	-32,9	70,3	45,8	29,7	78,7
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	-961,1	69,8	547,7	30,2	1508,8
по великих підприємствах	-	-	-	-	-
по середніх підприємствах	-707,7	73,9	290,3	26,1	998,0
по малих підприємствах	-253,4	69,5	257,4	30,5	510,8
у тому числі по мікропідприємствах	-164,4	69,4	63,1	30,6	227,5
мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-3489,2	62,6	109,0	37,4	3598,2
по великих підприємствах	-1134,1	33,3	2,5	66,7	1136,6
по середніх підприємствах	-1451,3	47,4	33,2	52,6	1484,5
по малих підприємствах	-903,8	63,6	73,3	36,4	977,1
у тому числі по мікропідприємствах	-324,3	66,0	37,2	34,0	361,5
надання інших видів послуг	293,5	72,5	439,9	27,5	146,4
по великих підприємствах	-	-	-	-	-
по середніх підприємствах	265,9	64,0	309,6	36,0	43,7
по малих підприємствах	27,6	72,7	130,3	27,3	102,7
у тому числі по мікропідприємствах	-5,1	73,0	60,4	27,0	65,5

¹Без урахування результатів діяльності банків, тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

²Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України "Про державну статистику" щодо конфіденційності інформації.

Фінансові результати до оподаткування за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства у 2016 році¹ (млн.грн)

	код за КВЕД-2010	Фінансовий результат до оподаткування	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
			у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат
1	2	3	4	5	6	7
Усього		69887,8	73,4	443012,1	26,6	373124,3
по великих підприємствах		61222,7	65,8	158665,9	34,2	97443,2
по середніх підприємствах		32816,5	76,1	177033,7	23,9	144217,2
по малих підприємствах		-24151,4	73,3	107312,5	26,7	131463,9
у тому числі по мікропідприємствах		-34639,9	72,3	37963,0	27,7	72602,9
сільське, лісове та рибне господарство	A	91109,5	87,8	103942,2	12,2	12832,7
по великих підприємствах		12084,9	100,0	12084,9	-	-
по середніх підприємствах		43185,1	89,7	50385,3	10,3	7200,2
по малих підприємствах		35839,5	87,7	41472,0	12,3	5632,5
у тому числі по мікропідприємствах		10149,9	87,4	12753,7	12,6	2603,8
промисловість	B+C+D+E	-7569,6	72,8	141475,3	27,2	149044,9
по великих підприємствах		1414,9	58,2	80789,3	41,8	79374,4
по середніх підприємствах		-10192,9	71,0	50662,9	29,0	60855,8
по малих підприємствах		1208,4	73,2	10023,1	26,8	8814,7
у тому числі по мікропідприємствах		-1476,3	71,0	2426,0	29,0	3902,3
будівництво	F	-9342,9	70,8	8446,6	29,2	17789,5
по великих підприємствах	
по середніх підприємствах	
по малих підприємствах		-9921,5	70,5	4032,4	29,5	13953,9

Продовж. додатку В

1	2	3	4	5	6	7
у тому числі по мікропідприємствах		-6209,9	68,1	1736,2	31,9	7946,1
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	G	7277,0	75,8	74418,1	24,2	67141,1
по великих підприємствах		2902,1	69,0	15389,3	31,0	12487,2
по середніх підприємствах		8696,1	80,0	33344,7	20,0	24648,6
по малих підприємствах		-4321,2	75,6	25684,1	24,4	30005,3
у тому числі по мікропідприємствах		-8600,2	74,7	9941,5	25,3	18541,7
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	H	12819,7	71,7	28278,0	28,3	15458,3
по великих підприємствах		10755,1	85,7	13367,8	14,3	2612,7
по середніх підприємствах		2934,6	67,1	11834,6	32,9	8900,0
по малих підприємствах		-870,0	72,1	3075,6	27,9	3945,6
у тому числі по мікропідприємствах		-1056,5	71,0	1065,8	29,0	2122,3
тимчасове розміщення й організація харчування	I	-1947,6	71,7	1678,0	28,3	3625,6
по великих підприємствах		... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
по середніх підприємствах		... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
по малих підприємствах		-1030,8	71,9	401,5	28,1	1432,3
у тому числі по мікропідприємствах		-463,8	71,3	166,8	28,7	630,6
інформація та телекомунікації	J	4197,9	68,7	12450,0	31,3	8252,1
по великих підприємствах		4533,9	66,7	6514,6	33,3	1980,7
по середніх підприємствах		-512,1	68,5	3512,1	31,5	4024,2
по малих підприємствах		176,1	68,7	2423,3	31,3	2247,2
у тому числі по мікропідприємствах		-289,2	68,2	1071,5	31,8	1360,7
фінансова та страхова діяльність	K	431,0	63,0	14336,7	37,0	13905,7
по великих підприємствах		... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
по середніх підприємствах		... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
по малих підприємствах		-3036,8	62,0	5103,5	38,0	8140,3
у тому числі по мікропідприємствах		-4587,6	59,8	1135,4	40,2	5723,0

Продовж. додатку В

1	2	3	4	5	6	7
операції з нерухомим майном	L	-42950,2	60,1	12126,2	39,9	55076,4
по великих підприємствах	
по середніх підприємствах	
по малих підприємствах		-29296,0	60,1	6847,5	39,9	36143,5
у тому числі по мікропідприємствах		-14187,9	60,0	4060,2	40,0	18248,1
професійна, наукова та технічна діяльність	M	21079,8	68,5	38014,5	31,5	16934,7
по великих підприємствах	
по середніх підприємствах	
по малих підприємствах		-9306,0	68,4	4745,5	31,6	14051,5
у тому числі по мікропідприємствах		-6683,9	67,7	2205,5	32,3	8889,4
діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	N	-4347,7	70,0	5054,0	30,0	9401,7
по великих підприємствах	
по середніх підприємствах	
по малих підприємствах		-2887,4	69,6	2632,8	30,4	5520,2
у тому числі по мікропідприємствах		-1053,0	68,2	1066,3	31,8	2119,3
освіта	P	102,8	67,6	241,9	32,4	139,1
по великих підприємствах		-	-	-	-	-
по середніх підприємствах		79,7	80,8	95,0	19,2	15,3
по малих підприємствах		23,1	67,2	146,9	32,8	123,8
у тому числі по мікропідприємствах		11,5	65,2	68,9	34,8	57,4
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Q	311,7	69,6	913,6	30,4	601,9
по великих підприємствах		-	-	-	-	-
по середніх підприємствах		260,9	83,1	537,1	16,9	276,2
по малих підприємствах		50,8	68,5	376,5	31,5	325,7
у тому числі по мікропідприємствах		-32,3	66,2	80,6	33,8	112,9
мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	R	-1512,8	61,5	1305,7	38,5	2818,5

Продовж. додатку В

1	2	3	4	5	6	7
по великих підприємствах		... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
по середніх підприємствах		... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
по малих підприємствах		-933,2	62,3	119,4	37,7	1052,6
у тому числі по мікропідприємствах		-233,7	62,0	57,6	38,0	291,3
надання інших видів послуг	S	229,2	72,3	331,3	27,7	102,1
по великих підприємствах		-	-	-	-	-
по середніх підприємствах		75,6	84,1	102,9	15,9	27,3
по малих підприємствах		153,6	72,1	228,4	27,9	74,8
у тому числі по мікропідприємствах		73,0	71,3	127,0	28,7	54,0

¹Без урахування результатів діяльності банків, тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

²Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України "Про державну статистику" щодо конфіденційності статистичної інформації.

Фінансові результати до оподаткування за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства у 2017 році¹(млн.грн)

	код за КВЕД-2010	Фінансовий результат до оподаткування	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
			у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат
1	2	3	4	5	6	7
Усього		236952,1	72,8	593168,2	27,2	356216,1
по великих підприємствах		156906,3	73,3	266879,1	26,7	109972,8
по середніх підприємствах		90770,6	76,6	208842,6	23,4	118072,0
по малих підприємствах		-10724,8	72,7	117446,5	27,3	128171,3
у тому числі по мікропідприємствах		-25294,7	71,8	42370,5	28,2	67665,2
сільське, лісове та рибне господарство	A	69344,1	86,2	89876,7	13,8	20532,6
по великих підприємствах		8062,8	88,9	8233,4	11,1	170,6
по середніх підприємствах		35738,3	88,4	43790,8	11,6	8052,5
по малих підприємствах		25543,0	86,1	37852,5	13,9	12309,5
у тому числі по мікропідприємствах		4124,0	86,0	11870,5	14,0	7746,5
промисловість	B+C+D+E	87461,7	71,8	232213,1	28,2	144751,4
по великих підприємствах		89989,9	72,0	155678,9	28,0	65689,0
по середніх підприємствах		3980,2	73,5	65000,0	26,5	61019,8
по малих підприємствах		-6508,4	71,5	11534,2	28,5	18042,6
у тому числі по мікропідприємствах		-2140,6	69,4	2851,7	30,6	4992,3
будівництво	F	-3535,8	71,5	10300,0	28,5	13835,8
по великих підприємствах		-69,5	75,0	74,7	25,0	144,2
по середніх підприємствах		2039,7	79,9	5130,1	20,1	3090,4
по малих підприємствах		-5506,0	71,2	5095,2	28,8	10601,2
у тому числі по мікропідприємствах		-5106,7	68,9	2030,8	31,1	7137,5

Продовж. додатку Г

1	2	3	4	5	6	7
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	G	39296,3	75,2	89285,4	24,8	49989,1
по великих підприємствах		12594,7	74,2	21611,2	25,8	9016,5
по середніх підприємствах		25327,7	79,2	38747,1	20,8	13419,4
по малих підприємствах		1373,9	75,1	28927,1	24,9	27553,2
у тому числі по мікропідприємствах		-3670,9	74,1	11316,6	25,9	14987,5
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	H	-16532,6	71,5	28509,1	28,5	45041,7
по великих підприємствах		-18501,2	68,4	13194,6	31,6	31695,8
по середніх підприємствах		5545,7	64,0	11260,6	36,0	5714,9
по малих підприємствах		-3577,1	72,1	4053,9	27,9	7631,0
у тому числі по мікропідприємствах		-3691,5	71,1	1369,3	28,9	5060,8
тимчасове розміщення й організація харчування	I	1976,8	69,5	4300,4	30,5	2323,6
по великих підприємствах		... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
по середніх підприємствах		... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
по малих підприємствах		-469,6	69,6	434,6	30,4	904,2
у тому числі по мікропідприємствах		-281,9	69,3	154,5	30,7	436,4
інформація та телекомунікації	J	15195,3	68,4	22717,3	31,6	7522,0
по великих підприємствах		12156,6	66,7	13818,1	33,3	1661,5
по середніх підприємствах		1586,0	75,5	5314,0	24,5	3728,0
по малих підприємствах		1452,7	68,2	3585,2	31,8	2132,5
у тому числі по мікропідприємствах		597,4	67,5	1604,8	32,5	1007,4
фінансова та страхова діяльність	K	18280,2	63,5	26638,0	36,5	8357,8
по великих підприємствах		-	-	-	-	-
по середніх підприємствах		19306,6	80,2	21443,3	19,8	2136,7
по малих підприємствах		-1026,4	62,3	5194,7	37,7	6221,1
у тому числі по мікропідприємствах		-2229,6	60,4	1118,7	39,6	3348,3
операції з нерухомим майном	L	-15430,7	61,6	19372,7	38,4	34803,4
по великих підприємствах		... ²	... ²	... ²	... ²	... ²

Продовж. додатку Г

1	2	3	4	5	6	7
по середніх підприємствах		... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
по малих підприємствах		-15436,8	61,6	10055,2	38,4	25492,0
у тому числі по мікропідприємствах		-8263,3	61,5	5420,9	38,5	13684,2
професійна, наукова та технічна діяльність	M	45611,6	68,4	61283,4	31,6	15671,8
по великих підприємствах		... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
по середніх підприємствах		... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
по малих підприємствах		-5242,0	68,2	6030,8	31,8	11272,8
у тому числі по мікропідприємствах		-3337,4	67,9	2845,5	32,1	6182,9
діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	N	-2967,3	68,4	6583,0	31,6	9550,3
по великих підприємствах		... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
по середніх підприємствах		... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
по малих підприємствах		-1064,7	67,9	3592,5	32,1	4657,2
у тому числі по мікропідприємствах		-1184,5	67,0	1353,9	33,0	2538,4
освіта	P	121,5	65,9	241,9	34,1	120,4
по великих підприємствах		-	-	-	-	-
по середніх підприємствах		35,2	66,0	55,4	34,0	20,2
по малих підприємствах		86,3	65,9	186,5	34,1	100,2
у тому числі по мікропідприємствах		41,0	65,3	103,5	34,7	62,5
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Q	320,4	65,5	1075,2	34,5	754,8
по великих підприємствах		-	-	-	-	-
по середніх підприємствах		164,0	76,3	599,1	23,7	435,1
по малих підприємствах		156,4	64,7	476,1	35,3	319,7
у тому числі по мікропідприємствах		-51,8	62,6	89,7	37,4	141,5
мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	R	-2198,1	61,1	559,5	38,9	2757,6
по великих підприємствах		... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
по середніх підприємствах		... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
по малих підприємствах		-560,3	61,1	248,7	38,9	809,0

Продовж. додатку Г

1	2	3	4	5	6	7
у тому числі по мікропідприємствах		-134,3	60,9	136,4	39,1	270,7
надання інших видів послуг	S	8,7	68,2	212,5	31,8	203,8
по великих підприємствах		-	-	-	-	-
по середніх підприємствах		-45,5	65,8	33,2	34,2	78,7
по малих підприємствах		54,2	68,2	179,3	31,8	125,1
у тому числі по мікропідприємствах		35,4	68,1	103,7	31,9	68,3

¹Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, банків, а також підприємств щодо яких необхідно з'ясувати факт правильності відображення ними даних у фінансовій звітності за 2017 рік.

²Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України "Про державну статистику" щодо конфіденційності статистичної інформації.

Фінансові результати до оподаткування за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства у 2018 році¹ (млн.грн)

	код за КВЕД-2010	Фінансовий результат (сальдо) до оподаткування	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
			у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат
1	2	3	4	5	6	7
Усього²		369212,3	74,3	668893,5	25,7	299681,2
по великих підприємствах		175176,2	76,9	277607,7	23,1	102431,5
по середніх підприємствах		147165,3	78,2	251823,4	21,8	104658,1
по малих підприємствах		46870,8	74,1	139462,4	25,9	92591,6
у тому числі по мікропідприємствах		-1159,7	73,2	51942,9	26,8	53102,6
сільське, лісове та рибне господарство	A	71478,5	86,3	94402,3	13,7	22923,8
по великих підприємствах		11191,1	100,0	11191,1	–	–
по середніх підприємствах		38791,6	88,5	45532,0	11,5	6740,4
по малих підприємствах		21495,8	86,2	37679,2	13,8	16183,4
у тому числі по мікропідприємствах		5016,1	86,1	12600,1	13,9	7584,0
промисловість	B+C+D+E	154138,2	72,8	277850,4	27,2	123712,2
по великих підприємствах		131102,8	74,3	184786,9	25,7	53684,1
по середніх підприємствах		16249,4	75,4	76995,7	24,6	60746,3
по малих підприємствах		6786,0	72,5	16067,8	27,5	9281,8
у тому числі по мікропідприємствах		-199,3	70,3	3800,9	29,7	4000,2

Продовж. додатку Д

1	2	3	4	5	6	7
Будівництво	F	6433,9	72,8	15411,8	27,2	8977,9
по великих підприємствах		486,8	83,3	534,7	16,7	47,9
по середніх підприємствах		6874,8	84,2	8090,6	15,8	1215,8
по малих підприємствах		-927,7	72,4	6786,5	27,6	7714,2
у тому числі по мікропідприємствах		-2398,6	70,2	2722,2	29,8	5120,8
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	G	86290,5	77,2	116641,6	22,8	30351,1
по великих підприємствах		29640,8	81,5	32099,3	18,5	2458,5
по середніх підприємствах		39162,9	83,0	48937,6	17,0	9774,7
по малих підприємствах		17486,8	77,0	35604,7	23,0	18117,9
у тому числі по мікропідприємствах		3686,5	75,9	13878,1	24,1	10191,6
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	H	-22661,6	74,1	31475,4	25,9	54137,0
по великих підприємствах		-29393,2	58,3	12749,1	41,7	42142,3
по середніх підприємствах		4180,9	68,2	13467,0	31,8	9286,1
по малих підприємствах		2550,7	74,6	5259,3	25,4	2708,6
у тому числі по мікропідприємствах		538,8	73,4	1812,1	26,6	1273,3
тимчасове розміщення й організація харчування	I	2886,5	71,4	4393,3	28,6	1506,8
по великих підприємствах	
по середніх підприємствах	
по малих підприємствах		-262,5	71,4	580,5	28,6	843,0
у тому числі по мікропідприємствах		-141,0	71,2	255,4	28,8	396,4

Продовж. додатку Д

1	2	3	4	5	6	7
інформація та телекомунікації	J	18181,0	70,4	23846,7	29,6	5665,7
по великих підприємствах		12604,6	71,4	14004,2	28,6	1399,6
по середніх підприємствах		3693,0	78,7	5474,0	21,3	1781,0
по малих підприємствах		1883,4	70,2	4368,5	29,8	2485,1
у тому числі по мікропідприємствах		571,3	69,6	1851,8	30,4	1280,5
фінансова та страхова діяльність	K	24750,0	64,2	33293,0	35,8	8543,0
по великих підприємствах	
по середніх підприємствах	
по малих підприємствах		-574,1	62,9	6028,4	37,1	6602,5
у тому числі по мікропідприємствах		-2552,0	60,8	1286,0	39,2	3838,0
операції з нерухомим майном	L	16,3	63,6	23108,9	36,4	23092,6
по великих підприємствах	
по середніх підприємствах	
по малих підприємствах		-1267,0	63,6	14178,8	36,4	15445,8
у тому числі по мікропідприємствах		-1613,0	63,3	7536,1	36,7	9149,1
професійна, наукова та технічна діяльність	M	26147,7	70,0	34778,2	30,0	8630,5
по великих підприємствах	
по середніх підприємствах	
по малих підприємствах		2077,5	69,8	6986,3	30,2	4908,8
у тому числі по мікропідприємствах		477,1	69,5	3649,8	30,5	3172,7

Продовж. додатку Д

1	2	3	4	5	6	7
діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	N	482,5	70,3	10398,4	29,7	9915,9
по великих підприємствах	
по середніх підприємствах	
по малих підприємствах		-2793,7	70,2	4571,6	29,8	7365,3
у тому числі по мікропідприємствах		-4638,3	69,4	1991,5	30,6	6629,8
освіта	P	178,6	70,0	363,5	30,0	184,9
по великих підприємствах		–	–	–	–	–
по середніх підприємствах		32,7	77,8	71,5	22,2	38,8
по малих підприємствах		145,9	69,8	292,0	30,2	146,1
у тому числі по мікропідприємствах		122,0	69,3	175,7	30,7	53,7
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Q	1249,3	69,4	2204,0	30,6	954,7
по великих підприємствах		–	–	–	–	–
по середніх підприємствах		989,3	70,2	1605,3	29,8	616,0
по малих підприємствах		260,0	69,2	598,7	30,8	338,7
у тому числі по мікропідприємствах		-58,3	67,3	114,9	32,7	173,2
мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	R	-496,1	63,5	468,6	36,5	964,7
по великих підприємствах	
по середніх підприємствах	
по малих підприємствах		-96,9	63,2	254,4	36,8	351,3
у тому числі по мікропідприємствах		-35,3	62,8	131,0	37,2	166,3

Продовж. додатку Д

1	2	3	4	5	6	7
надання інших видів послуг	S	137,0	71,7	257,4	28,3	120,4
по великих підприємствах		–	–	–	–	–
по середніх підприємствах		30,4	68,4	51,7	31,6	21,3
по малих підприємствах		106,6	71,8	205,7	28,2	99,1
у тому числі по мікропідприємствах		64,3	71,8	137,3	28,2	73,0

¹Без урахування результатів діяльності банків, тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

²Дані уточнено.

³Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України "Про державну статистику" щодо конфіденційності статистичної інформації.

Кількість суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємства за видами економічної діяльності у 2010-2018 роках (одиниць)

1	Роки	Кількість суб'єктів господарювання										
		усього								у тому числі фізичні особи-підприємці		
		суб'єкти великого підприємства		суб'єкти середнього підприємства		суб'єкти малого підприємства		з них суб'єкти мікропідприємства		суб'єкти середнього підприємства	суб'єкти малого підприємства	з них суб'єкти мікропідприємства
2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
Усього ¹	2010	586		21343		2161999		2093688		360	1804758	1793243
	2011	659	12	21059	-1	1679902	-22	1608819	-23	306	1325619	1313004
	2012	698	6	20551	-2	1578878	-6	1510776	-6	362	1234830	1224315
	2013	659	-6	19210	-7	1702201	8	1637180	8	351	1328392	1318703
	2014	497	-25	16618	-13	1915046	13	1859887	14	712	1590448	1580965
	2015	423	-15	15510	-7	1958385	2	1910830	3	307	1630571	1626589
	2016	383	-9	15113	-3	1850034	-6	1800736	-6	281	1558880	1553041
	2017	399	4	15254	1	1789406	-3	1737082	-4	317	1466486	1458980
	2018	446	12	16476	8	1822671	2	1764737	2	419	1483297	1471965
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	2010	13	-97	3445	-79	76863	-96	72421	-96	5	29650	29449
	2011	16	23	3281	-5	58191	-24	52654	-27	7	19804	19573
	2012	26	63	3158	-4	65313	12	59671	13	15	20826	20568
	2013	27	4	2926	-7	68105	4	62419	5	11	21199	20924
	2014	28	4	2876	-2	72756	7	66258	6	281	29367	27828
	2015	29	4	2535	-12	76720	5	71649	8	2	32538	32412
	2016	20	-31	2505	-1	72095	-6	66905	-7	4	29618	29448
	2017	18	-10	2391	-5	74184	3	68819	3	8	26470	26307
2018	23	28	2307	-4	73998	0	68492	0	9	25815	25585	

Продовж. додатку Е

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Промисловість	2010	347	1409	6168	167	145454	97	133443	95	61	104081	102668
	2011	407	17	6054	-2	115794	-20	103356	-23	56	74720	73108
	2012	410	1	5880	-3	107738	-7	95526	-8	78	70594	69153
	2013	382	-7	5651	-4	115211	7	103322	8	82	72032	70740
	2014	289	-24	4860	-14	126342	10	116414	13	69	89235	88151
	2015	233	-19	4749	-2	130167	3	120859	4	58	92527	91844
	2016	208	-11	4715	-1	122146	-6	112582	-7	63	88451	87558
	2017	215	3	4824	2	118837	-3	108685	-3	79	81771	80715
	2018	237	10	4966	3	120656	2	109676	1	100	81334	79787
Будівництво	2010	10	-96	1500	-70	73711	-39	67354	-39	1	37005	36821
	2011	10	0	1457	-3	57730	-22	51328	-24	4	21649	21492
	2012	12	20	1390	-5	49428	-14	43029	-16	1	16752	16593
	2013	13	8	1215	-13	51755	5	45881	7	1	16797	16645
	2014	4	-69	931	-23	51254	-1	46719	2	1	22403	22251
	2015	5	25	792	-15	54331	6	50351	8	3	25960	25864
	2016	2	-60	769	-3	49437	-9	45367	-10	3	25872	25734
	2017	4	100	792	3	49465	0	45077	-1	1	22792	22619
	2018	6	50	869	10	51656	4	46792	4	4	22937	22722
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	2010	154	2467	4325	398	1192849	2209	1171734	2404	223	1086951	1080630
	2011	161	5	4324	0	917006	-23	895851	-24	163	809690	803336
	2012	173	7	4112	-5	838790	-9	819534	-9	162	739115	734042
	2013	164	-5	3832	-7	886662	6	868657	6	157	780087	775491
	2014	126	-23	3190	-17	985378	11	970587	12	186	894536	890559
	2015	106	-16	2850	-11	986108	0	974347	0	136	895285	893700
	2016	116	9	2761	-3	907536	-8	894778	-8	117	828104	825422
	2017	129	11	2972	8	834696	-8	820933	-8	135	748124	744698
	2018	135	5	3196	8	814886	-2	799238	-3	173	724454	719381

**Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва
за видами економічної діяльності у 2010-2018 роках(тис.грн)**

1	Код за КВЕД-2010	Роки	Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання						
			усього				у тому числі фізичні особи-підприємці		
			суб'єкти великого підприємництва	суб'єкти середнього підприємництва	суб'єкти малого підприємництва	з них суб'єкти мікропідприємництва	суб'єкти середнього підприємництва	суб'єкти малого підприємництва	з них суб'єкти мікропідприємництва
			4	5	6	7	8	9	10
Усього¹		2010	1401596805,6	1415851797,7	779197875,7	371958410,7	19487467,0	210930759,6	190055341,7
		2011	1775829049,7	1618849106,0	807777042,2	371496882,8	11221133,3	199994625,1	181697757,0
		2012	1761086007,6	1782445148,8	916287611,4	438100360,4	13014985,8	243634209,5	225449147,6
		2013	1717391283,6	1683344056,5	933717719,7	460657329,6	20778872,6	263459216,4	244545952,7
		2014	1742507894,5	1735894250,1	981300032,3	486635312,8	12742718,8	276299551,8	255905981,9
		2015	2053189492,2	2184376795,5	1318974151,5	665725784,0	15611973,4	381861325,9	358275809,1
		2016	2391454263,0	2683303555,3	1651982037,2	811546392,8	14607847,9	474596794,1	449762372,0
		2017	2929516585,0	3314956081,6	2067799291,6	1052149468,7	18538184,8	585798554,6	554372410,3
		2018	3515839460,5	3954017476,9	2496947692,2	1292430517,4	29957835,7	730797248,2	692804954,8
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	А	2010	11664534,8	65623196,4	26273509,5	13339621,8	69727,0	3600077,7	3354609,1
		2011	12553071,1	79090031,9	38961357,3	14385296,1	25625,9	3617589,2	3377519,6
		2012	19473189,5	94045102,8	53814268,4	19329454,5	65681,4	4655748,1	4401747,7
		2013	23440594,9	89137315,9	53699985,5	18862170,9	286009,7	4861550,6	4422422,9
		2014	31584645,2	117332717,7	71245966,9	24241899,9	291456,2	5942026,4	4968314,4
		2015	61214827,8	к	к	43084056,3	к	к	9026547,7
		2016	53033751,7	206733464,4	155032687,9	56018434,4	139694,8	11014406,8	10475692,8
		2017	38879856,5	238158722,5	190597561,8	66307379,2	171411,2	13084627,0	12068721,9
		2018	54757921,9	272433684,3	213317765,7	74822613,6	223531,1	15188949,4	13968422,8
Промисловість	В+С+D +Е	2010	744992351,0	361287040,9	67522421,8	24276391,7	1130425,7	13439940,6	11973590,0
		2011	988435396,9	415172212,8	75094280,3	24950094,2	1090876,6	12818890,7	11155992,0
		2012	970009293,3	459315122,7	88293217,9	29201279,3	1564817,5	17123139,3	14690107,1

Продовж. додатку Ж

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
		2013	934135081,6	464254992,6	95459947,7	33082019,3	2411569,4	18346984,3	15827209,5
		2014	932940373,4	533293583,9	101480052,7	34034319,9	1779571,3	19319538,9	16881298,3
		2015	1078293139,8	693102804,1	145789648,4	51387651,2	2001432,0	27648801,4	24522941,7
		2016	1232220972,9	923862515,8	186916912,7	64502774,5	2796177,1	34508350,9	31291641,5
		2017	1537353392,4	1094833402,5	230122088,9	80038320,1	2772752,0	41767224,3	37955937,0
		2018	1790428808,1	1233890649,9	278224223,5	97278470,8	3588627,0	50576420,4	45624876,4
Будівництво	F	2010	6210869,7	к	к	17310853,3	к	к	4873125,4
		2011	11604016,6	67621086,1	45588284,1	15906771,6	298051,1	4095854,7	3819114,3
		2012	13548064,7	к	60589020,0	20178097,1	к	к	3358590,1
		2013	15730721,2	к	к	20316636,2	к	к	3397221,0
		2014	10583930,6	к	52472339,3	19815937,0	к	к	3878383,3
		2015	19196247,1	60395590,3	70948682,2	30351434,6	20393,5	7648186,9	7205054,0
		2016	к	76063338,3	94005747,8	42115047,2	к	11246501,1	10784552,5
		2017	11083593,5	к	к	53791299,2	к	к	14452427,6
2018	19119520,4	137257343,5	165719355,1	68224214,2	31887,3	19346300,2	18589264,6		
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	G	2010	412004834,4	659298776,2	483980944,4	228280158,0	17551175,3	131600665,6	116027688,1
		2011	486684650,2	750744053,2	483440188,7	226945051,4	8802501,9	124949914,3	112441380,9
		2012	481477102,9	793482652,6	508777093,8	255992075,9	9629535,8	150497730,0	139241799,9
		2013	495334546,1	780356329,0	506708759,7	262488805,2	11115643,2	159149641,0	148046576,2
		2014	525075713,6	744079299,5	526504886,0	271587028,3	9138964,3	156830346,2	145340674,9
		2015	565038077,0	942906215,8	651389881,1	339540611,0	12060131,5	194016311,9	181676386,0
		2016	689681690,9	1134205829,5	804784486,6	381416157,8	10278011,0	232702448,2	218417760,4
		2017	873325888,9	1479250157,0	998609800,1	508317006,1	14105215,2	275427685,3	258461085,7
2018	1101153132,9	1830695844,7	1178245318,7	607558052,1	21616829,8	324112565,8	306333797,7		
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	H	2010	87620629,9	41527135,4	31022457,1	18548638,5	557906,8	15820821,8	13916629,6
		2011	115044204,4	49870139,6	35563295,3	19383778,6	835246,5	14878119,6	12520635,2
		2012	123066832,7	61662748,9	44177027,0	22326640,8	789666,6	15817123,4	13349610,3
		2013	118497838,2	60252408,8	45773214,5	23778542,8	628952,7	16756263,0	14025160,0
		2014	107833679,4	67426189,1	47808505,0	25210885,3	844441,9	18662672,0	15458828,4
		2015	153086823,3	101562756,3	67641665,4	36069910,6	641024,4	27690796,1	22585147,6
		2016	188888236,3	128140857,9	81884571,7	46082071,7	738325,0	32842688,2	28873487,8

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
		2017	222711949,5	149033629,2	107268124,0	57264016,4	1082219,5	40705017,3	35541315,2
		2018	265035022,4	153618822,1	137393544,8	72274123,7	1501097,9	52317661,5	44816502,9
Тимчасове розміщення й організація харчування	I	2010	1525841,4	6516630,7	8536459,1	5521300,0	50384,6	4915154,7	4450135,8
		2011	к	7043719,0	к	5778831,7	к	к	4562353,0
		2012	к	9427707,9	12315496,5	8095694,1	к	к	6525975,7
		2013	к	14317919,6	13717659,6	9236165,5	к	8489413,1	7683432,6
		2014	к	7635268,5	12601887,0	8880269,2	к	8199383,2	7598926,0
		2015	к	9914696,6	15932351,0	11580398,2	к	10562935,0	9978875,5
		2016	к	12112135,8	21547834,1	15652915,9	к	14275893,9	13378760,4
		2017	к	15195126,4	28397561,7	20489745,1	к	19112481,8	17705823,8
		2018	к	17918129,3	38977489,7	27966933,1	к	26448145,0	24112628,9
Інформація та телекомунікації	J	2010	32793533,3	к	к	11780304,1	к	к	6912022,8
		2011	36024582,0	к	к	13539979,9	к	к	8211446,6
		2012	39662404,8	к	27626552,9	16381711,9	к	к	10549745,6
		2013	39236005,4	24261241,9	30780939,2	19669530,3	79544,2	13788275,0	13637360,8
		2014	36411155,2	28801225,8	40477235,4	27889432,8	3684,6	21582374,0	21332277,9
		2015	38495466,2	36229685,7	66754489,2	50062761,5	46414,8	40842848,6	40594070,6
		2016	39808549,3	44269077,4	90973242,7	70898790,1	10741,3	57632948,5	57446144,8
		2017	42601040,6	55567785,8	118635040,2	94334664,1	13154,3	77673659,4	77330567,0
		2018	51259755,5	к	к	129669964,8	к	к	108007242,3
Фінансова та страхова діяльність	K	2010	10263389,7	к	к	5555143,6	к	к	3320704,0
		2011	9403203,7	к	к	5181397,2	к	к	2835107,2
		2012	4662716,0	к	10412472,3	3625017,0	к	к	1667929,0
		2013	4052290,0	к	к	3538730,4	к	к	1453124,1
		2014	к	к	10150395,8	3450989,0	–	1552765,0	1546050,0
		2015	к	к	13946891,6	4375626,4	–	2388675,3	2378399,5
		2016	к	44000444,9	18846453,2	7106751,9	–	2930327,0	2912151,2
		2017	–	45797741,6	21963858,9	7566126,4	–	3188458,2	3160955,3
		2018	к	к	24246590,6	8322406,6	–	3748679,6	3729416,7

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Операції з нерухомим майном	L	2010	к	15200649,4	к	13022470,6	к	к	5622614,4
		2011	к	19182150,0	к	13036057,3	к	к	5214417,9
		2012	1810945,2	23908868,4	37300565,3	20864648,8	173887,0	9741389,0	9570909,6
		2013	2278454,9	18618791,9	40620792,5	24125779,1	171102,3	11128898,4	10881377,9
		2014	к	22384340,9	42716464,9	24877474,3	к	11306554,2	11108203,2
		2015	к	23770482,3	53987470,6	31456012,8	к	15002104,8	14872052,7
		2016	к	30642914,8	к	40392458,3	к	к	17997372,4
		2017	к	31790841,7	к	50447461,4	к	к	21444838,8
Професійна, наукова та технічна діяльність	M	2010	92920559,3	26554253,4	32046030,2	16800273,2	24406,6	7559113,6	7327017,8
		2011	110583186,7	31114117,8	29605522,5	14880033,7	23010,2	6237326,2	6099062,6
		2012	101747199,2	45677087,3	39432941,9	22199823,9	350836,7	9927597,0	9770554,9
		2013	77974625,2	45501348,7	41261848,8	23991096,6	266737,4	11693898,9	11498658,1
		2014	84620267,2	34003216,4	41129921,3	25230689,7	228477,4	13879380,8	13634975,9
		2015	114089909,0	33969644,2	58628066,2	39181499,8	46141,6	25972816,2	25562571,5
		2016	к	38967512,6	72319214,1	49339240,4	к	32395630,6	32190704,5
		2017	к	к	86929474,7	62484192,3	–	41762706,7	41433170,7
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	N	2010	к	12746717,3	15697117,8	8644814,8	к	4948282,5	4839304,5
		2011	1570150,9	16452059,1	16072212,6	8380929,0	13558,9	4219048,0	4128531,9
		2012	к	24128797,7	18537007,3	9184785,5	к	к	3896369,8
		2013	к	21033365,9	19178299,7	9721349,5	к	4412443,8	4186959,5
		2014	4753019,0	22640420,0	19085750,5	9804425,6	31754,3	5158136,1	4675940,4
		2015	к	25535936,5	26689258,8	13916562,5	к	7963883,6	7595902,7
		2016	к	29328895,3	34093807,7	18976875,9	к	10647103,3	10208495,4
		2017	к	37292883,1	43390770,0	25157398,4	к	14024188,5	13311826,9
Освіта	P	2010	к	947836,5	995111,8	598043,5	–	391628,4	389345,9
		2011	–	884448,9	1171102,5	674347,6	–	390222,3	376189,5
		2012	–	к	1570376,8	924065,6	к	к	552865,9
		2013	–	702097,3	1788337,7	1047499,4	–	703592,1	677897,2

Продовж. додатку Ж

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Освіта		2014	–	661978,0	1691296,8	1044309,0	–	762229,3	740574,2
		2015	–	845346,7	2256313,1	1503704,1	–	1126102,0	1113508,4
		2016	–	898907,4	2992606,4	2155319,3	–	1638478,9	1612352,4
		2017	–	к	к	3031343,6	к	к	2257222,8
		2018	–	к	к	4273465,1	к	к	3277940,6
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Q	2010	–	4972442,4	2691222,2	1525091,3	–	1140232,4	1121057,1
		2011	–	5345724,0	3162033,6	1755754,4	–	1254305,4	1240633,6
		2012	–	6143669,0	3729684,8	2038686,2	–	1483275,2	1468008,8
		2013	–	6688234,7	4193462,7	2242018,7	–	1688031,1	1672764,0
		2014	–	5219151,0	4137084,7	2371511,4	–	1846815,3	1829260,7
		2015	–	7585671,5	5405354,4	3047662,5	–	2417777,2	2407793,9
		2016	–	9936574,2	6866532,5	3794575,4	–	2998105,3	2973373,0
		2017	–	12412520,3	9112995,3	5022954,7	–	4026223,7	3967309,0
2018	–	к	к	6138714,6	к	к	5344568,1		
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	R	2010	к	1174523,0	к	876074,5	к	к	558378,7
		2011	к	1806733,0	к	1018901,9	к	к	641203,6
		2012	3154213,0	3728652,3	2149726,0	1624928,8	–	1116260,2	1071962,2
		2013	3137779,8	к	к	1976949,5	к	к	1348342,3
		2014	4217973,5	10262698,3	2609046,9	1942586,5	–	1494734,5	1412139,2
		2015	1979403,1	1716812,3	3259333,0	2495194,8	23241,7	1937196,9	1867379,3
		2016	к	2396737,6	к	3494145,0	к	к	2633760,2
		2017	к	3664695,2	к	4815153,9	к	к	3660994,6
2018	к	4149285,3	к	6373465,2	к	к	5020433,5		

¹ Без урахування результатів діяльності бюджетних установ, а також за 2014-2018 роки без тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

к-Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України "Про державну статистику" щодо конфіденційності статистичної інформації (первинне та вторинне блокування вразливих значень).

Дані за 2010 рік уточнені.

Нормативні документи, що регулюють окремі напрями забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання

Назва нормативного документу 1	Джерело 2
Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері автомобільного транспорту та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю) Державною службою з безпеки на транспорті	Постанова Кабінету Міністрів Критерії, Перелік від 15.01.2020 № 7
Про Концепцію економічної безпеки споживчої кооперації України	Постанова Ради центральної спілки споживчих товариств України
Про затвердження Змін до Правил про безпеку постачання природного газу	Міненергетики, захисту довкілля; Наказ від 21.12.2019 № 532
Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 7 грудня 2019 року «Про невідкладні заходи з посилення спроможностей держави у сфері кібербезпеки»	Указ Президента України від 20.12.2019 № 923/2019
Про внесення змін до Вимог з ядерної та радіаційної безпеки до інформаційних та керуючих систем, важливих для безпеки атомних станцій	Держатомрегулювання; Наказ від 25.11.2019 № 508 Зареєстровано: Мін'юст України від 24.12.2019 № 1280/34251
Про затвердження Переліку національних стандартів, відповідність яким надає презумпцію відповідності інфраструктури залізничного транспорту, пов'язаних з нею процесів та методів виробництва вимогам Технічного регламенту безпеки інфраструктури залізничного транспорту	Мінінфраструктури; Наказ, перелік, від 20.11.2019 № 815
Про внесення змін до Порядку подання і реєстрації декларації відповідності матеріально-технічної бази суб'єкта господарювання вимогам законодавства з питань пожежної безпеки	Постанова Кабінету Міністрів України від 14.02.2018 № 80
Критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки Державною службою з надзвичайних ситуацій	Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1043

1	2
Про затвердження Змін до Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями	Постанова Правління Національного банку України від 5 груд. 2019 № 147
Про внесення змін до Положення про порядок перевірки стану інформаційної безпеки в банківських та інших установах, які використовують засоби захисту інформації Національного банку України	Постанова Правління Національного банку України від 13 лют. 2019 № 38
Про внесення змін до Правил організації захисту електронних банківських документів з використанням засобів захисту інформації Національного банку України	Постанова Правління Національного банку України від 5 жовт. 2018 № 106
Про внесення змін до Положення про порядок створення Національним банком України та банками, які залучаються до роботи в особливий період, страхового фонду документації	Постанова Правління Національного банку України від 20 лип. 2018 № 85
Про внесення зміни до Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями	Постанова Правління Національного банку України від 15 лист. 2017 № 113
Про затвердження Положення про організацію заходів із забезпечення інформаційної безпеки в банківській системі України	Постанова Правління Національного банку України від 28 вер. 2017 № 95
Про затвердження Змін до Положення про забезпечення безперервного функціонування інформаційних систем Національного банку України та банків України	Постанова Правління Національного банку України від 18 груд. 2015 № 909
Про забезпечення реалізації і моніторингу ефективності персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)	Постанова Правління Національного банку України від 1 жовт. 2015 № 654
Про заходи щодо забезпечення повернення кредитів, наданих Національним банком України	Постанова Правління Національного банку України від 25 вер. 2014 № 602
Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України	Наказ Мінекономрозвитку України від 29.10.2013 № 1277
Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку показників ресурсоемності валового внутрішнього продукту на рівні національної економіки за основними групами ресурсів, продуктивності праці на рівні національної економіки, регіональному рівні та за видами економічної діяльності і коефіцієнта віддачі основних засобів на рівні національної економіки та за видами економічної діяльності	Наказ Мінекономрозвитку від 06.06.2019 №965
Про затвердження Методичних рекомендацій щодо забезпечення прозорості діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки	Наказ Мінекономрозвитку від 11.02.2015 №116
Методичні рекомендації зі складання розділу щодо плану заходів з реструктуризації суб'єкта господарювання метою якого є підвищення показників ефективності	Наказ Мінекономрозвитку України від 29.10.2015 № 1277

Часткові показники економічної безпеки сільськогосподарських підприємств

	Кадрове забезпечення	Технічне забезпечення	Правова захищеність	Інвестиційна привабливість	Охорона	Фінансова безпека	Інтегральний показник економічної безпеки	Розрахунковий показник економічної безпеки
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Приватне сільськогосподарське підприємство ім. С.Бендери вул. Соборна, 14, с. Берестове, Близнюківський р-н, Харківська обл., 64851, Україна	0,75	0,91	0,69	0,77	0,96	1,33	5,41	5,41
Сільськогосподарське підприємство "Кучинівське" м. Сновськ, Чернігівська обл., 15200, Україна	0,92	0,83	0,61	0,72	0,95	2,85	6,88	6,88
Приватне сільськогосподарське підприємство "Промінь" с. Високопілля, Валківський р-н, Харківська обл., 63020, Україна	0,94	0,77	1,00	0,87	0,83	2,86	7,27	7,25
Сільськогосподарське товариство з обмеженою відповідальністю "Балаклійське підприємство по птахівництву" вул. Червоноармійська, 13, м. Балаклія, Харківська обл., 64200, Україна	0,81	0,77	0,87	0,81	0,69	1,98	5,93	5,90
Сільськогосподарське підприємство "Родіна" м. Сновськ, Чернігівська обл., 15200, Україна	0,68	0,72	0,99	0,84	0,61	3,09	6,93	6,90
Приватне орендне сільськогосподарське підприємство "Уманський тепличний комбінат" вул. Дерев'янка, 26, м. Умань, Черкаська обл., 20300, Україна	0,97	0,81	1,00	0,96	0,87	3,09	7,70	7,68
Приватне сільськогосподарське підприємство "Дружба" с. Сподобівка, Шевченківський р-н, Харківська обл., 63670, Україна	0,91	0,84	0,98	0,95	0,99	2,35	7,02	7,01
Колективне сільськогосподарське підприємство "Одеська птахофабрика" п/в Молодіжне, Овідіопольський р-н, Одеська обл., 67840, Україна	0,83	0,96	0,77	0,96	0,61	1,28	5,41	5,35
Товариство з обмеженою відповідальністю "Сільськогосподарське підприємство "Векка" вул. Центральна, 1, с. Благодатне, Комінтернівський р-н, Одеська обл., 67540, Україна	0,77	0,69	0,60	0,95	0,87	1,30	5,18	5,22

Продовж. додатку К

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Сільськогосподарське підприємство ім. Мічуріна с. Дитятки, Іванківський р-н, Київська обл., 07220, Україна	0,72	0,61	0,88	0,69	0,99	2,15	6,04	6,08
Приватне сільськогосподарське підприємство "Минківське" вул. Соборна, 3, с. Минківка, Валківський р-н, Харківська обл., 63046, Україна	0,96	0,95	0,99	0,88	0,91	2,15	6,84	6,80
Сільськогосподарське підприємство "Прогрес" м. Сновськ, Чернігівська обл., 15200, Україна	0,81	0,87	0,86	0,61	1,00	1,88	6,03	6,02
Державне підприємство "Харківське обласне сільськогосподарське підприємство по племінній справі у тваринництві" вул. Шевченка, 7, м. Валки, Харківська обл., 63002, Україна	0,84	0,99	0,84	0,87	0,98	1,86	6,38	6,36
Сільськогосподарське підприємство "Деметра" вул. Мурманська, 8 б, с. Щасливе, Бориспільський р-н, Київська обл., 08325, Україна	0,96	1,00	0,89	0,99	0,77	1,68	6,29	6,24
Товариство з обмеженою відповідальністю "Племінне сільськогосподарське підприємство Ізюмські кролики" вул. Миру, 1Ц, с. Липчанівка, Ізюмський р-н, Харківська обл., 64331, Україна	0,95	0,98	0,99	0,91	0,60	1,45	5,88	5,80
Приватне сільськогосподарське підприємство "Перекіп" с. Перекоп, Валківський р-н, Харківська обл., 63022, Україна	0,91	0,96	0,89	0,78	0,71	1,45	4,99	5,64
Приватне сільськогосподарське підприємство "Олексіївське" с. Олексіївка, Близнюківський р-н, Харківська обл., 64845, Україна	0,69	0,77	1,00	0,83	0,88	1,57	5,74	5,73
Приватне сільськогосподарське підприємство "Чистоводівське" вул. Шкільна, 1А, с. Чистоводівка, Ізюмський р-н, Харківська обл., 64324, Україна	0,61	0,60	0,95	0,77	0,86	1,52	5,31	5,34
Сільськогосподарське акціонерне підприємство "Вільховатка" с. Вільховатка, Нововодолазький р-н, Харківська обл., 63212, Україна	0,87	0,88	0,90	0,72	0,84	1,49	5,70	5,66
Сільськогосподарське виробниче підприємство "Моноліт" с. Куньє, Ізюмський р-н, Харківська обл., 64323, Україна	0,99	0,86	0,80	0,81	0,89	1,36	5,71	5,70
Приватне сільськогосподарське підприємство "Дружба" с. Липчанівка, Ізюмський р-н, Харківська обл., 64331, Україна	1,00	0,84	0,71	0,84	0,99	1,36	5,74	5,75
Сільськогосподарське підприємство "Великофоснянське" с. Велика Фосня, Овруцький р-н, Житомирська обл., 11161, Україна	0,98	0,89	0,73	0,96	1,00	1,34	5,90	5,91
Приватне сільськогосподарське підприємство "Комсомолец" вул. Шкільна, 24, с. Новонадеждине, Близнюківський р-н, Харківська обл., 64814, Україна	0,77	0,99	0,70	0,69	0,95	1,33	5,43	5,41

Продовж. додатку К

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Приватне сільськогосподарське підприємство "Родіна" вул. Центральна, 51, с. Крисине, Богодухівський р-н, Харківська обл., 62144, Україна	0,60	1,00	0,66	0,61	0,90	1,33	5,10	5,07
Приватне сільськогосподарське підприємство "Колос" вул. Богодухівська, 1, смт Ков'яги, Валківський р-н, Харківська обл., 63021, Україна	0,61	0,84	0,84	0,73	0,95	1,33	5,30	5,30
Приватне сільськогосподарське підприємство "Надія" с. Олександрівка, Близнюківський р-н, Харківська обл., 64822, Україна	0,88	0,95	0,64	0,87	0,80	1,33	5,47	5,44
Приватне сільськогосподарське підприємство "Піскорадківське" с. Піски-Радківські, Борівський р-н, Харківська обл., 63832, Україна	0,86	0,90	0,60	0,99	0,71	1,36	5,42	5,40
Приватне сільськогосподарське підприємство "Промінь" м. Ізюм, Харківська обл., 64300, Україна	0,84	0,80	0,68	1,00	0,73	1,36	5,41	5,41
Сільськогосподарське виробниче підприємство "Восток" вул. Центральна, 40, с. Бугаївка, Ізюмський р-н, Харківська обл., 64320, Україна	0,89	0,71	0,73	0,98	0,70	1,36	5,37	5,37
Приватне сільськогосподарське підприємство ім. Т.Г. Шевченка вул. Гагаріна, 13, с. Вінницькі Івани, Богодухівський р-н, Харківська обл., 62110, Україна	0,99	0,73	0,78	0,77	0,66	1,31	5,24	5,22
Приватне сільськогосподарське підприємство "Україна" вул. Гагаріна, 13, с. Башилівка, Близнюківський р-н, Харківська обл., 64870, Україна	1,00	0,70	0,88	0,60	0,64	1,11	4,93	4,89
Приватне сільськогосподарське підприємство "Маяк" вул. Фрунзе, 1, с. Горяне, Великобурлуцький р-н, Харківська обл., 62600, Україна	0,87	0,77	0,60	0,64	0,81	1,11	4,80	4,80
Приватне сільськогосподарське підприємство "Світанок" с. Олександрівка, Богодухівський р-н, Харківська обл., 62156, Україна	0,95	0,66	0,87	0,88	0,60	1,14	5,10	5,08
Приватне сільськогосподарське підприємство ім. Тимірязєва с. Хрущова Микитівка, Богодухівський р-н, Харківська обл., 62152, Україна	0,99	0,84	0,80	0,61	0,81	1,14	5,19	5,15
Приватне сільськогосподарське підприємство "Промінь" с. Волохівка, Вовчанський р-н, Харківська обл., 62520, Україна	0,90	0,64	0,86	0,86	0,68	1,14	5,08	5,08
Приватне сільськогосподарське підприємство "Марс" вул. Молодіжна, 2, с. Гнилиця, Великобурлуцький р-н, Харківська обл., 62609, Україна	0,86	0,72	0,88	0,60	0,84	1,14	5,04	5,03
Сільськогосподарське підприємство "Журавушка" вул. 17 Вересня, 50, с. Немовичі, Сарненський р-н, Рівненська обл., 34540, Україна	0,80	0,60	0,95	0,84	0,73	1,01	4,93	4,94
Сільськогосподарське підприємство "Дружба" вул. Соборна, 73, м. Чуднів, Житомирська обл., 13200, Україна	0,71	0,68	0,61	0,89	0,78	1,01	4,68	4,71

Продовж. додатку К

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Приватне сільськогосподарське підприємство "Дружба" вул. Радянська, 10, с. Григорівка, Великобурлуцький р-н, Харківська обл., 62640, Україна	0,95	0,81	0,86	0,68	0,96	1,01	5,27	5,26
Приватне сільськогосподарське підприємство "Оскол" вул. Шкільна, с. Тополі, Дворічанський р-н, Харківська обл., 62712, Україна	0,73	0,73	0,91	0,99	0,88	0,90	5,14	5,16
Приватне сільськогосподарське підприємство ім. Чкалова вул. Чкалова, с. Рідкодуб, Дворічанський р-н, Харківська обл., 62723, Україна	0,70	0,78	0,96	1,00	0,87	0,90	5,21	5,21
Приватне сільськогосподарське підприємство "Світанок" с. Бондарівка, Сахновщинський р-н, Харківська обл., 64515, Україна	0,66	0,88	0,69	0,95	0,86	0,94	4,98	4,99
Приватне сільськогосподарське підприємство "Лаванда" с. Борщова, Печенізький р-н, Харківська обл., 62810, Україна	0,64	0,87	0,61	0,90	0,95	0,84	4,81	4,83
Державне підприємство "Сільськогосподарське підприємство державної кримінально-виховної служби України №103" вул. Шкільна, 1, с. Шевченкове, Новобузький р-н, Миколаївська обл., 55644, Україна	0,88	0,96	0,77	0,66	0,72	0,61	4,60	4,54
Товариство з обмеженою відповідальністю "Сільськогосподарське підприємство "Сфінкс-Юг" Навобудівна, 8, 3, м. Миколаїв, 54015, Україна	0,60	0,86	0,87	0,80	0,61	0,60	4,34	4,30
Приватне сільськогосподарське підприємство "Світанок" с. Першотравневе, Борівський р-н, Харківська обл., 63813, Україна	0,88	0,81	0,90	0,95	0,72	0,60	4,86	4,84
Приватне сільськогосподарське підприємство "Журавушка" вул. Б. Хмельницького, 5, смт Золочів, Харківська обл., 62201, Україна	0,68	0,95	0,99	0,71	0,91	0,56	4,80	4,77
Приватне сільськогосподарське підприємство "Костівське" вул. Миру, с. Костів, Валківський р-н, Харківська обл., 63024, Україна	1,00	0,72	0,95	0,86	0,77	0,56	4,86	4,85
Приватне сільськогосподарське підприємство ім. Ватутіна с. Івано-Шийчине, Богодухівський р-н, Харківська обл., 62120, Україна	0,73	0,61	1,00	0,73	0,96	0,13	4,16	4,20
Приватне сільськогосподарське підприємство "Близнюківське" с. Садове, Близнюківський р-н, Харківська обл., 64809, Україна	0,78	0,91	0,98	0,70	0,77	0,10	4,24	4,20

Джерело: авторські розрахунки

Першочергові законодавчі та організаційні заходи Японського Уряду
спрямовані на розвиток діяльності підприємницького сектора [171, с. 21]

Рік	Захід	Цілі і результати
1	2	3
1946	Створення системи торгово-промислових кооперативів	Перехід від розподільчої системи ресурсного забезпечення підприємств до ринкової
1947.	Ухвалення «Програми розвитку малого підприємництва»	Початок формування державної системи регулювання і підтримки підприємництва
1948	Закон про заснування «Управління підтримки малих і середніх підприємств». Створення «Управління підтримки МСП»	Створення конкурентного середовища шляхом розвитку сектора МСП, як засобу протидії зростаючої економічної могутності великих монополістичних структур.
1948	Створення системи діагностики підприємств сектора МСП	Забезпечення економічного оздоровлення підприємств
1949	Створення системи кооперування малих і середніх підприємств	Об'єднання МСП для солідаризації ресурсів і створення приватних «кредитних кооперативів»
1949	Закон про Народну Фінансової Корпорації. Установа «Народної Фінансової Корпорації»	Створення системи короткострокового кредитно фінансового обслуговування МСП для інтенсифікації його розвитку
1950	Заходи з регулювання конкуренції	Розширення субпідрядних контрактів і залучення МСП до їх виконання
1950	Закон про тимчасові заходи по стабілізації підтримки окремих МСП	Об'єднання малих підприємств в картелі, для підвищення їх економічної стійкості
1950	Закон про страхування кредитів МСП	Удосконалення системи кредитно-фінансового обслуговування МСП
1951	Закон про позичкові асоціації	Створення приватні кредитно-фінансових організації для обслуговування МСП
1951	Закон про взаємно-ощадних банках	
1953	Закон про суспільство гарантії кредитів	Впровадження практики гарантійного та
1953	Закон про асоціації по кредитному поручительству	заставного забезпечення кредитів, створення механізмів отримання кредитів
1953	'Установа Корпорації фінансування МСП	Розвиток довгострокового кредитно-фінансового обслуговування МСП
1953	Закон про торгово-промислові палати	Створення територіальної інфраструктури підтримки і розвитку МСП
1956 - 1957	Укази про тимчасові заходи щодо розвитку машинобудування, текстильної та злектронную промисловості	Удосконалення структури великих підприємств з використанням МСП для спеціалізації окремих виробництв
1956	Закон про субсидування модернізації МСП	Кредитування, субсидії, лізинг і оренда устаткування, різні пільги
1956	Закон про запобігання затримок оплати за субпідрядні роботи.	Встановив відповідальність, строки та умови оплати робіт, які виконуються силами МСП
1957	Закон про створення спілок і об'єднань МСП	Регламентация створення професійних і цільових об'єднань МСП

1	2	3
1960	Закон про громадські організації підприємців і філіях ТПП	Стимулювання розвитку МСП на місцях для оздоровлення економіки
1963	Ухвалення «Основного закону про малі і середніх підприємства»	Заснував статус МСП, врегулював конкурентні і субпідрядні відносини між КП і МСП
1963	Закон про прискорення модернізації МСП	Надав фінансову і технічну підтримку МСП в удосконаленні структури підприємств і оновлення обладнання.
1963	Закон про акціонерні інвестиційні товариства з та сприяння розвитку МСП	Активізація діяльності МСП на фондовому ринку і накопичення коштів для потреб сектора МСП
1963	Закон про керівництво діяльністю МСП	Створює систему діагностування підприємств і надання допомоги для запобігання банкрутству
1965	Закон про взаємодопомогу малих підприємств	Встановлює порядок і схему надання допомоги з різних напрямків
1966	Закон про забезпечення МСП замовленнями від державних, префектурних і муніципальних закладів	Встановлює перелік всіх організацій, зобов'язаних розміщувати частину замовлень в МСП, дані процедури конкурсного відбору
1970	Закон про сприяння розвитку підрядних МСП	Створення асоціації з надання посередницьких послуг для МСП
1973	Створення системи фінансування для поліпшення діяльності МСП	Залучення приватного капіталу для фінансування МСП
1973	Створення Інформаційного центру МСП	Інформаційне обслуговування МСП
1974	Закон про заохочення традиційних художніх промислів	Розвиток ремесел і національних художніх промислів
1977	Положення про регулювання діяльності КП для забезпечення роботи МСП	Обмеження діяльності великих підприємств, якщо це завдає шкоди розвитку МСП
1973	Указ про тимчасові заходи підтримки МСП в депресивних районах країни	Стимулювання розвитку МСП для економічного оздоровлення відсталих районів
1980	Закон про державну корпорації МСП	Оздоровлення МСП шляхом фінансової, технічної та організаційної підтримки
1981	Створення консультаційної системи по закордонним інвестиціям	Інтернаціоналізація Японських МСП, завоювання зарубіжних ринків
1982 - 1984	Створення базових структур системної науково-технічної, економічної та інформаційної підтримки МСП	«Інститут МСП по менеджменту і технологіях», «Національний інформаційний центр МСП», «Японська корпорація МСП», «Регіональні та місцеві інформаційні центри МСП»
1985	Указ про тимчасові заходи по прискоренню розвитку сфери НДДКР в МСП	Пільгові кредити, субсидії, податкові пільги, прискорена амортизація і ін.
1986	Указ про тимчасові заходи по підтримці конверсії на КП і деяких МСП	Переорієнтація виробництва на потреби внутрішнього попиту

1	2	3
1991	Закон про вдосконалення контролю за наймом робочої сили для МСП	Поліпшення умов праці в МСП для забезпечення туди припливу робочих
1992	Закон про сприяння підвищенню ефективності товарного обігу МСП	Оптимізація транспортно-складських і дистриб'юторських операцій виконуваних силами МСП
1992	Закон про об'єднання деяких малих підприємств	Розвиток експорту продукції машинобудування та приладобудування, виробів легкої
1993	Комплекс заходів щодо підвищення стійкості малих підприємств	промисловості, зміцнення конкурентоспроможності на зовнішніх ринках
1993	Закон про тимчасові заходи по раціонального-ному використанню енергетичних і ін. Ресурсів і по регенерації огходов	Порядок реалізації проектів і система їх всебічної підтримки з боку держави та місцевої влади
1994	Закон про екстрені заходи по інтеграції діяльності деяких МСП	Заходи регіонального та місцевого рівня щодо встановлення виробничих зв'язків дрібних родинних МСП
1995 - 1998	Політика структурних змін в промислових агломераціях Заходи з підтримки стартують МСП і нових видів діяльності	Заходи щодо стимулювання переходу до техніки і технологій майбутнього. Упор на інформаційні, комунікаційні та принципово нові види діяльності
1999	Зміна «Основного закону про малих і середніх підприємствах» від 1963.г.	Підвищення стійкості і динамічності МСП. Поліпшення умов і безпеки праці. Розвиток інноваційної діяльності в МСП

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Сніщенко Р. Г. Проблеми економічної безпеки господарюючих суб'єктів в умовах нестабільності : монографія. Тернопіль: Крок, 2019. 276 с. (16,00 друк. арк.).

2. Сніщенко Р. Г. Фінансова безпека учасників фінансового ринку : монографія. Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2015. 372 с. (21,50 друк. арк.).

3. Сніщенко Р. Г., Гринчуцький В. І. Інформаційна безпека як складова економічної безпеки суб'єктів господарювання. *Економічний аналіз*. 2020. Том 30. № 1. С. 241–248. (0,58/0,36 друк. арк.; внесок автора: визначено чинники посилення впливу інформаційної складової на забезпечення економічної безпеки.).

4. Сніщенко Р. Г. Правила застосування системного підходу в менеджменті економічної безпеки. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія Економічні науки*. 2019. № 4 Том 2. С. 165–170. (0,63 друк. арк.).

5. Сніщенко Р. Г. Дефініція економічної безпеки суб'єкта господарювання. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2019. Вип. 4. С. 70–78. (0,54 друк. арк.).

6. Сніщенко Р. Г. Визначення інтегрального індексу ефективності управління інноваціями у фінансовій безпеці учасників фінансового ринку. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018. № 1(24). С. 258–266. (0,76 друк. арк.) (представлено в міжнародній наукометричній базі Web of Science).

7. Сніщенко Р. Г. Індикатори фінансової безпеки як компоненти моніторингу учасників фінансового ринку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 3. С. 9–13. (0,47 друк. арк.).

8. Сніщенко Р. Г. Основні аспекти забезпечення фінансової безпеки держави як регулятора фінансового ринку. *Економіка та держава*. 2017. № 11.

С. 34–38. (0,53 друк. арк.).

9. Сніщенко Р. Г. Методологічні проблеми та особливості аналізу і оцінки фінансової безпеки домогосподарств. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент»*. 2017. Вип. 27. Ч. 2. С. 105–109. (0,61 друк. арк.).

10. Сніщенко Р. Г. Основні аспекти політики фінансової безпеки учасників фінансового ринку. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка*. 2017. Випуск 14. С. 14–20. (0,47 друк. арк.).

11. Сніщенко Р. Г. Інституційні аспекти організації та регулювання фінансової безпеки учасників фінансового ринку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2017. Випуск 26. Частина 2. С. 106–109 (0,43 друк. арк.).

12. Сніщенко Р. Г. Методологічні проблеми та особливості аналізу і оцінки стану фінансової безпеки учасників фінансового ринку. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2017. № 5 (61). С. 210–215. (0,48 друк. арк.).

13. Сніщенко Р. Г. Визначення індикаторів фінансової безпеки Полтавського регіону. *Економічний аналіз*. 2017. Том 27. № 3. С. 213–220. (0,70 друк. арк.).

14. Сніщенко Р. Г. Використання семантичної мережі при проведенні кореляційно-регресійного аналізу стану фінансової безпеки учасника фінансового ринку. *Економічний простір*. 2016. № 108. С. 156–163. (0,40 друк. арк.).

15. Сніщенко Р. Г. Definition semantic load the links between economic category «financial security» and «risk». *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка*. 2016. № 11. С. 7–15. (0,51 друк. арк.).

16. Сніщенко Р. Г. Фінансова безпека домогосподарств у період нестабільності економіки. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського. Серія «Економічні науки»*. 2014. Вип. 1 (3). С. 149–159. (0,74 друк. арк.).

17. Сніщенко Р. Г. Оцінка ефективності стратегічного менеджменту.

Інноваційна економіка. 2014. № 2 (51). С. 25–30. (0,5 друк. арк.).

18. Сніщенко Р. Г. Математичні методи дослідження ризиків. *Економіка і регіон*. 2014. № 1 (44). С. 89–93. (0,4 друк. арк.).

19. Сніщенко Р. Г. Вплив ризиків на фінансову безпеку банку. *Ефективна економіка*. 2013. № 2. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua>. (0,38 друк. арк.).

20. Сніщенко Р. Г. Щодо визначення складу автоматизованих банківських систем. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Економіка*. 2013. Том 21. № 4. С. 59–65. (0,42 друк. арк.).

21. Сніщенко Р. Г. Механізм формування системи фінансової безпеки банку. *Економіка і регіон*. 2012. № 6 (37). С. 136–140. (0,42 друк. арк.).

22. Сніщенко Р. Г. Основні аспекти впровадження інформаційних банківських технологій. *Економіка і регіон*. 2012. № 2 (33). С. 146–149. (0,32 друк. арк.).

Опубліковані праці апробаційного характеру

23. Сніщенко Р. Г. Основні аспекти моніторингу фінансової безпеки учасників фінансового ринку. *Актуальні питання функціонування фінансового ринку в умовах кризових явищ світової економіки*: збірник матеріалів III Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., (м. Одеса, 26–27 квіт. 2018 р.). Одеса, 2018. С. 107–110. (0,17 друк. арк.).

24. Сніщенко Р. Г. Політика фінансової безпеки як реалізатор захисту фінансових ресурсів учасників фінансового ринку. *Фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання* : зб. тез доп. VI Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Кременчук, 5–6 берез. 2018 р.). Кременчук, 2018. С. 25–27. (0,13 друк. арк.).

25. Сніщенко Р. Г. Моделювання управління інноваціями у фінансовій безпеці учасників фінансового ринку. *Формування ефективної моделі розвитку підприємства в умовах ринкової економіки* : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 2–3 листоп. 2017 р.). Житомир, 2017. С. 612–616. (0,17 друк. арк.)

26. Сніщенко Р. Г. Аспекти державної підтримки фінансової безпеки учасників фінансового ринку. *Сучасні детермінанти розвитку бізнес-процесів в Україні* : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., (м. Київ, 24 трав. 2017 р.). Київ, 2017. С. 345–347. (0,1 друк. арк.).

27. Сніщенко Р. Г. Фінансова привабливість учасників фінансового ринку як індикатор фінансової безпеки. *Ідеї академіка В. І. Вернадського та проблеми сталого розвитку освіти і науки* : тези наук. доп. XVII міжнар. наук.-практ. конф., (м. Кременчук, 1–3 черв. 2017 р.). Кременчук : КрНУ, 2017 р. С. 155. (0,1 друк. арк.).

28. Сніщенко Р. Г. Управління інноваціями у фінансовій безпеці учасників фінансового ринку. *Фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання* : зб. тез доп. V Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Кременчук, 2–3 берез. 2017 р.). Кременчук, 2017. С. 80–84. (0,17 друк. арк.).

29. Сніщенко Р. Г. Система фінансової безпеки як інструментарій учасника фінансового ринку. *Облік і фінанси*. 2016. № 3 (73). С. 95–102. (0,63 друк. арк.).

30. Сніщенко Р. Г. Уточнення характеру зв'язку між ризиком і фінансовою безпекою учасників фінансового ринку. *Інформаційна та економічна безпека (INFECO-2016)* : зб. тез доп. III Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Харків, 28–30 квіт. 2016 р.). Київ : УБС НБУ, 2016. С. 231–235. (0,17 друк. арк.).

31. Сніщенко Р. Г. Фінансова безпека як економічна категорія. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Економічні науки*. 2014. № 4(24). С. 182–189. (0,73 друк. арк.).

32. Сніщенко Р. Г. Рекомендації щодо діяльності ТОВ «ДЖУН АРТ», м. Кременчук в умовах нестабільності функціонування регіональної ланки видавничо-поліграфічного комплексу. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку економіки в умовах глобальної нестабільності* : зб. тез доп. II міжнар. наук.-практ. конф., (м. Кременчук, 10–12 груд. 2014 р.). Кременчук : КрНУ, 2014. С. 181–184. (0,17 друк. арк.).

33. Сніщенко Р. Г., Шаховцева А. В. Економетричні методи дослідження фінансової безпеки. *Актуальні питання забезпечення стійкого розвитку національного господарства* : зб. тез доповідей Всеукр. наук. конф. за міжн. участю, (м. Кременчук, 24–25 жовт. 2014 р.). Кременчук: Пресс-лайн, 2014. С. 117–119. (0,13 друк. арк.). (0,13/0,08 друк. арк.; внесок автора: визначено економетричні методи дослідження фінансової безпеки).

34. Сніщенко Р. Г. Використання математичних методів дослідження ризиків. *Фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання* : зб. матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Кременчук, 12–14 лют. 2014 р.). Кременчук, 2014. С. 136–138. (0,13 друк. арк.).

35. Сніщенко Р. Г. Банківські ризики, їх вплив на фінансову безпеку. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку економіки в умовах глобальної нестабільності* : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф., м. Кременчук, 21–23 листоп. 2013 р. Кременчук, 2013. С. 280–281. (0,13 друк. арк.).

36. Сніщенко Р. Г. Синтез системи безпеки підприємства (банку). *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського*. 2012. Вип. 6 (77). С. 154–157. (0,38 друк. арк.).

Апробація результатів дисертації

№ з/п	Назва конференції, конгресу, симпозиуму, семінару, школи	Місце проведення	Дата проведення	Форма участі
1.	«Актуальні питання функціонування фінансового ринку в умовах кризових явищ світової економіки»	м. Одеса	26–27 квітня 2018 року	очна
2.	V Міжнародна науково-практична конференція «Формування ефективної моделі розвитку підприємства в умовах ринкової економіки»	м. Житомир, ЖДТУ	2-3 листопада 2017 року	очна
3.	Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Сучасні детермінанти розвитку бізнес-процесів в Україні»	м. Київ, КНУТД	24 травня 2017 року	дистанційна
4.	XVII Міжнародна науково-практична конференція «Ідеї академіка Вернадського і науково-практичні проблеми сталого розвитку освіти і науки»	м. Кременчук, КрНУ	1-3 червня 2017 року	очна
5.	III Міжнародна науково-практична конференція «Інформаційна та економічна безпека (INFECO-2016)»	м. Харків, ХННІ ДВНЗ УБС	28-30 квітня 2016 року	очна
6.	I Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми та перспективи розвитку економіки в умовах глобальної нестабільності»	м. Кременчук, КрНУ	21–23 листопада 2013 року	очна
7.	II Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми та перспективи розвитку економіки в умовах глобальної нестабільності»	м. Кременчук, КрНУ	10–12 грудня 2014 року	очна
8.	VI Всеукраїнська науково-практична конференція «Фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання»	м. Кременчук, КрНУ	5–6 березня 2018 року	очна
9.	V Всеукраїнська науково-практична конференція «Фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання»	м. Кременчук, КрНУ	2–3 березня 2017 року	очна
10.	IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання»	м. Кременчук, КрНУ	12–14 лютого 2014 року	очна
11.	Всеукраїнська наукова конференція за міжнародною участю «Актуальні питання забезпечення стійкого розвитку національного господарства»	м. Кременчук, КрНУ	24–25 жовтня 2014 року	

ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО Додаток П
«ТЕРНОПІЛЬМІСЬКГАЗ»

46008, м.Тернопіль, вул. Митрополита Шептицького, 20, Тел. (0352) 251-483, факс 250-492

« 27 » 01 2020р.
№ 17/1

Спеціалізованій вченій раді Д58.082.03
Тернопільського національного
економічного університету

ДОВІДКА

**про використання результатів та окремих пропозицій
Сніщенка Р. Г., поданих в дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук**

В дисертаційній роботі Сніщенка Р.Г. «Економічна безпека діяльності суб'єктів господарювання: методологія оцінки та механізми забезпечення» наведені пропозиції та конкретні рекомендації з забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання, які використані в практичній роботі підприємства.

Основні правила застосування системного підходу в менеджменті економічної безпеки, визначені в дисертаційному дослідженні Сніщенка Р. Г., використовуються при оцінці рівня економічної безпеки ПрАТ «Тернопільміськгаз», при аналізі і оцінці перспектив розвитку підприємства, виборі партнерів і споживачів, оптимізації виробничих процесів тощо.

Запропонований Сніщенком Р.Г. алгоритм роботи системи економічної безпеки по оцінці рівня економічної безпеки використовується в практиці і результатом його виконання є визначення інтегрального показника рівня економічної безпеки підприємства і прийняття управлінських рішень щодо застосування методів мінімізації економічних ризиків у господарській діяльності ПрАТ «Тернопільміськгаз».

Розглянуті і прийняті до використання пропозиції Сніщенка Р.Г. щодо оптимізації структури служби економічної безпеки ПрАТ «Тернопільміськгаз».

Голова правління

В. Бобрівець

ФЕРМЕРСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО «ЛУНКИ»**ЗКПО 33133380 ,ПН 331333816135,СВ № 200091408**

Юр. Адреса : 39255, Полтавська обл. Кобеляцький р-н. с. Лучки

Факт. адреса : 39631, м. Кременчук, вул. Ки ївська, 79 кв. 4

р/рах UA233805480000026005005012001 МФО380548 АТ “ АП Банк”

тел.+380664613982

Вих. № 22 від «23» 01 2020 р.Спеціалізованій вченій раді Д58.082.03
Тернопільського національного
економічного університету**ДОВІДКА**

про використання результатів та окремих пропозицій
Сніщенка Р.Г., поданих в дисертації «Економічна безпека діяльності
суб'єктів господарювання: методологія оцінки та механізми забезпечення»
на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

В дисертаційній роботі наведені пропозиції та конкретні рекомендації з
забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання, які
використанні в практичній діяльності ФГ «Лунки».

Зокрема, використані запропоновані Сніщенком Р. Г. в дисертаційній
роботі типові індикатори для попереднього експрес-аналізу економічного
стану ФГ «Лунки» з метою визначення рівня його економічної безпеки.

*Довідка видана без фінансових зобов'язань ФГ «Лунки» перед
автором.*

Голова ФГ «Лунки»

П. Г. Скрильник

Україна, 36022,
м. Полтава, вул. Ст. Поділ, 5
тел.: (0532) 516-359
тел./факс: (0532) 516-259
E-mail: kanc01@pl.energy.gov.ua
kanc04@pl.energy.gov.ua

«17» січня 2020 р.
N 48

Спеціалізованій вченій раді Д58.082.03
Тернопільського національного
економічного університету

ДОВІДКА

про використання результатів та окремих пропозицій Сніщенка Р.Г., поданих в дисертації «Економічна безпека діяльності суб'єктів господарювання: методологія оцінки та механізми забезпечення» на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук.

В практичній діяльності АТ «ПОЛТАВАОБЛЕНЕРГО» використані окремі пропозиції та практичні рекомендації з забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання, які наведені дисертаційній роботі.

Зокрема, апробований інфологічний методичний підхід до проведення кореляційно-регресійного аналізу економічного стану з використанням семантичної мережі на етапі вибору його індикаторів. Цей підхід дозволяє спростити та логічно обґрунтувати процедуру відбору значимих показників економічного стану АТ «ПОЛТАВАОБЛЕНЕРГО» і вилучити з неї формальний аналіз.

Запропонований Сніщенком Р.Г. науковий підхід до класифікації методів досягнення економічної безпеки суб'єктів господарювання робить можливим уточнення переліку загроз економічній безпеці АТ «ПОЛТАВАОБЛЕНЕРГО» з огляду на специфіку його діяльності та наявний ресурсний потенціал.

*Довідка видана без фінансових зобов'язань підприємства
АТ «ПОЛТАВАОБЛЕНЕРГО» перед дисертантом.*

Директор з правової роботи

О.Л.Остроушко

00008475

Товариство з Обмеженою Відповідальністю
«ЗАПОРІЗЬКА АГРОПРОДОВОЛЬЧА КОМПАНІЯ»

69067 м. Запоріжжя вул. Сеченова, 68/74 моб.т. 097-425-18-25
 ЄДРПОУ 40142425 Платник ПДВ на загальних підставах.

Вих. № 11 від «15» 01 2020р.

Спеціалізованій вченій раді Д58.082.03

Тернопільського національного
 економічного університету

ДОВІДКА

про використання результатів та окремих пропозицій

Сніщенка Р.Г., поданих в дисертації «Економічна безпека діяльності суб'єктів господарювання: методологія оцінки та механізми забезпечення»

на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

На ТОВ «Запорізька Агропродовольча Компанія» застосовані рекомендації, викладені в дисертаційній роботі Сніщенка Р.Г. «Економічна безпека діяльності суб'єктів господарювання: методологія оцінки та механізми забезпечення», щодо організації процесу забезпечення економічної безпеки.

Зокрема, застосовані запропоновані в дисертаційній роботі типові індикатори для попереднього експрес-аналізу економічного стану.

Запропоновані Сніщенком Р.Г. основні правила застосування системного підходу в менеджменті економічної безпеки використовуються при оцінці рівня економічної безпеки ТОВ «Запорізька Агропродовольча Компанія», при аналізі і оцінці перспектив розвитку підприємства, виборі партнерів і споживачів.

На ТОВ «Запорізька Агропродовольча Компанія» розглянуті запропоновані в дисертаційній роботі вимоги до персоналу служби економічної безпеки і внесені відповідні корективи до стратегії забезпечення економічної безпеки.

Довідка видана без фінансових зобов'язань ТОВ «Запорізька Агропродовольча Компанія» перед Сніщенком Р.Г.

Директор

Н.В. Ільїна

Додаток У

**ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ
«МІТ МАГНАТ»**

ЄДРПОУ 19188615, Україна, 39627, м. Кременчук, проспект Полтавський, 2А
тел. 067-276-88-03

Вих. № 54/1 від «15» 12 2019р.

Спеціалізованій вченій раді Д58.082.03
Тернопільського національного
економічного університету

ДОВІДКА

про використання результатів та окремих пропозицій
Сніщенка Р.Г., поданих в дисертації «Економічна безпека діяльності
суб'єктів господарювання: методологія оцінки та механізми забезпечення»
на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

Апробований на ТОВ «МІТ МАГНАТ» алгоритм побудови
математичної моделі економічної безпеки на основі інфологічного
методичного підходу виявився дієвим і результативним.

Науковий підхід до класифікації методів досягнення економічної
безпеки суб'єктів господарювання, запропонований у дисертаційному
дослідженні, робить можливим уточнення переліку загроз економічній
безпеці ТОВ «МІТ МАГНАТ» з огляду на специфіку його діяльності та
наявний ресурсний потенціал.

*Довідка видана без фінансових зобов'язань ТОВ «МІТ МАГНАТ» перед
Сніщенком Р.Г.*

Директор

О. О. Дядик

Товариство з Обмеженою Відповідальністю
«Торгівельний Будинок «Єкатеринівський м`ясокомбінат»

ЄДРПОУ 40018579 Платник ПДВ на загальних підставах.
70435, смт. Малокатеринівка, вул. Хортицька, 31Д моб.т. 050-341-87-81

Додаток Ф

Вих. № 83 від «12» 12 2019р.

Спеціалізованій вченій раді Д58.082.03

Тернопільського національного
економічного університету

ДОВІДКА

про використання результатів та окремих пропозицій

Сніщенка Р.Г., поданих в дисертації «Економічна безпека діяльності суб'єктів господарювання: методологія оцінки та механізми забезпечення»

на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

На ТОВ «ТБ «Єкатеринівський М'ясокомбінат» застосовані рекомендації, викладені в дисертаційній роботі Сніщенка Р.Г., щодо імплементації зарубіжного досвіду підвищення рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання. Зокрема, як стратегічний пріоритет розвитку підприємства прийнято курс на підвищення якості персоналу і прискорення діджиталізації процесу документообігу.

Аналіз розвитку економіки суб'єктів господарювання в агропромисловому комплексі робить науковий підхід до класифікації методів досягнення економічної безпеки суб'єктів господарювання, запропонований у дисертаційному дослідженні Сніщенка Р.Г., актуальним для уточнення переліку загроз економічній безпеці ТОВ «ТБ «Єкатеринівський М'ясокомбінат» з огляду на специфіку його діяльності та наявний ресурсний потенціал.

Довідка видана без фінансових зобов'язань ТОВ «ТБ «Єкатеринівський М'ясокомбінат» перед Сніщенком Р.Г.

Директор ТОВ «ТБ «Єкатеринівський М'ясокомбінат»

С.О. Жечев

Товариство з обмеженою відповідальністю
«ОСП Корпорація VATRA»

46005, Україна, м. Тернопіль, вул. Микулинецька 46
тел.: +38 (0-352) 52-31-37, факс: +38 (0-352) 52-49-88, е-пошта: vatra@ukrpost.ua, <http://vatra.ua>

ООО «ОСП Корпорація VATRA» • 46005, Украина, г. Тернополь, ул. Микулинецкая 46
LLC OSP VATRA Corporation • 46, Mykulynetska Str., Ternopil, 46005, Ukraine

20.11.2019 № 19/3

На № _____ від _____

**Спеціалізованій вченій раді Д58.082.03
Тернопільського національного
економічного університету**

ДОВІДКА

про використання результатів та окремих пропозицій
Сніщенка Р.Г., поданих в дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

В дисертаційній роботі наведені пропозиції та конкретні рекомендації з забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання, які використані в практичній діяльності ТОВ «ОСП Корпорація VATRA».

Зокрема, запропонований Сніщенком Р.Г. науковий підхід до класифікації методів досягнення економічної безпеки суб'єктів господарювання робить можливим уточнення переліку загроз економічній безпеці ТОВ «ОСП Корпорація VATRA» з огляду на специфіку його діяльності та наявний ресурсний потенціал.

В практичній діяльності ТОВ «ОСП Корпорація VATRA» використано запропонований Сніщенком Р. Г. інфологічний методичний підхід до проведення кореляційно-регресійного аналізу економічного стану з використанням семантичної мережі на етапі вибору його індикаторів, який дозволяє спростити та логічно обґрунтувати процедуру відбору значимих показників економічного стану ТОВ «ОСП Корпорація VATRA» вилучити з неї формальний аналіз.

Прийняті і використовуються пропозиції Сніщенка Р. Г. щодо оптимізації структури служби економічної безпеки ТОВ «ОСП Корпорація VATRA».

**Заступник генерального директора
з фінансово-економічних питань**

Гецько В.В. (067 – 483- 06-49)

В.В. ГЕЦЬКО

ТОВ «СКМ- ТРЕЙД»

39600 м. Кременчук, вул. Переяслівська, 55а

ПНН 41802700

тел.8-050-346-43-47

E-mail: a.buevsky@gmail.com

Додаток Ц

Вих. № 51 від «28» 10 2019р.

Спеціалізованій вченій раді Д58.082.03
Тернопільського національного
економічного університету

ДОВІДКА

про використання результатів та окремих пропозицій
Сніщенка Р. Г., поданих в дисертації «Економічна безпека діяльності суб'єктів
господарювання: методологія оцінки та механізми забезпечення»
на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

На товаристві з обмеженою відповідальністю «СКМ-Трейд» було апробовано з позитивним результатом алгоритм побудови математичної моделі економічної безпеки на основі інфологічного методичного підходу, запропонований у дисертаційному дослідженні Сніщенка Р. Г.

Під час проведення кореляційно-регресійного аналізу економічного стану «СКМ-Трейд» використаний запропонований в дисертації підхід до підготовчого етапу аналізу, який дозволив скоротити час на виборі показників.

Довідка видана без фінансових зобов'язань ТОВ «СКМ-Трейд» перед дисертантом.

Директор ТОВ «СКМ-Трейд»

О. Г. Буєвський

ПП «ФАЙН-ТРЕЙД-2004»
39631 м. Кременчук, вул. Київська 79, кв 4.
р/с 26001054603769 в ПАТ КБ «Приватбанк»
МФО 331401, ЗКПО 33180577, ІПН 331805716034,
СВ № 100315473
факе 8-0536-77-97-50, тел. 8-05366-5-25-49
E-mail: finetrade2004@gmail.com
www.finetrade2004.com.ua

Вих. № 36/від «26 09 2019р.

Спеціалізованій вченій раді Д58.082.03
Тернопільського національного
економічного університету

ДОВІДКА

про використання результатів та окремих пропозицій
Сніщенка Р.Г., поданих в дисертації «Економічна безпека діяльності суб'єктів
господарювання: методологія оцінки та механізми забезпечення»
на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

В практичній діяльності приватного підприємства «Файн-Трейд-2004» використані запропоновані Сніщенком Р.Г. в дисертаційному дослідженні методика та інструментарій визначення індикаторів економічної безпеки для оцінки рівня захищеності економічних ресурсів ПП «Файн-Трейд-2004».

Запропонований в дисертації науковий підхід до класифікації методів досягнення економічної безпеки суб'єктів господарювання робить можливим уточнення переліку загроз економічній безпеці ПП «Файн-Трейд-2004» з огляду на специфіку його діяльності та наявний ресурсний потенціал.

Довідка видана без фінансових зобов'язань ПП «Файн-Трейд-2004» перед автором.

Директор ПП «Файн-Трейд-2004»

Р. О. Шаповал

Україна, 39605, м. Кременчук,
вул. Троїцька, 6
ТОВ «АВМ АМПЕР»
ЄДРПОУ 30484951
МФО 300528
IBAN:
UA323005280000026009301329740
АТ «ОТП Банк»

6, Troitska Str., Kremenchuk 39605,
Ukraine
ABM AMPER, LTD
EDRPOU 30484951
MFO 300528
IBAN:
UA323005280000026009301329740
OTP Bank JSC

Тел.: (0536) 75-86-56, 75-86-51
факс: (05366) 3-31-61
e-mail: info@abm-amper.com
http: //www.abm-amper.com

Тел.: (0536) 75-86-56, 75-86-51
Fax: (05366) 3-31-61
e-mail: info@abm-amper.com
http://www.abm-amper.com

вих. № 45/2
від « 25 » 10 2019 р.

Додаток Ш

Спеціалізованій вченій раді Д58.082.03
Тернопільського національного
економічного університету

ДОВІДКА

про використання результатів та окремих пропозицій
Р. Г. Сніщенка, поданих в дисертації «Економічна безпека діяльності суб'єктів
господарювання: методологія оцінки та механізми забезпечення»
на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

В дисертаційній роботі наведені пропозиції та конкретні рекомендації з
забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання, які використанні в
практичній діяльності ТОВ «АВМ АМПЕР».

Зокрема, запропоновані Сніщенком Р. Г. основні правила застосування
системного підходу в менеджменті економічної безпеки використовуються при
оцінці рівня економічної безпеки ТОВ «АВМ АМПЕР», при аналізі і оцінці
перспектив розвитку підприємства, виборі партнерів і споживачів, оптимізації
виробничих процесів.

В практичній діяльності ТОВ «АВМ АМПЕР» застосовано запропонований
Сніщенком Р. Г. інфологічний методичний підхід до проведення кореляційно-
регресійного аналізу стану економічної безпеки підприємства з використанням
семантичної мережі на етапі вибору його індикаторів.

*Довідка видана без фінансових зобов'язань ТОВ «АВМ АМПЕР» перед
автором.*

Директор ТОВ «АВМ АМПЕР»

К. М. Пасішніченко

Додаток Щ

ФЕРМЕРСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО «ТРУДОВИК-12»

Вих. № 15 від «4» жовтня 2019 р.Спеціалізованій вченій раді Д58.082.03
Тернопільського національного
економічного університету

ДОВІДКА

про використання результатів та окремих пропозицій
Сніщенка Р.Г., поданих в дисертації «Економічна безпека діяльності
суб'єктів господарювання: методологія оцінки та механізми забезпечення»
на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

В практичній діяльності ФГ «Трудовик-12» враховано рекомендації
дисертаційної роботи Сніщенка Р.Г., щодо підвищення рівня технічного
забезпечення фермерського господарства.

З метою визначення рівня економічної безпеки ФГ «Трудовик-12»
застосовані запропоновані в дисертаційній роботі типові індикатори для
попереднього експрес-аналізу економічного стану.

*Довідка видана без фінансових зобов'язань ФГ «Трудовик-12» перед
Сніщенком Р. Г.*

Голова ФГ «Трудовик-12»

Р. П. Скрильнік

Товариство з обмеженою відповідальністю

"Кремій Брок"

(ЄДРПОУ 37015651)

Додаток Ю

Україна, 39600, Полтавська область, м. Кременчук, вул. Ватутіна, 3 Тел./факс: (0536) 75-78-11
Регіональне відділення АКБ "Індустріалбанк" м. Кременчук МФО 313849
п/р UA04313849000002600701940877 E-MAIL: krbrok@sat.poltava.ua

Вих. № 23/ від «15» 09 2019р.

Спеціалізованій вченій раді Д58.082.03
Тернопільського національного
економічного університету

ДОВІДКА

про використання результатів та окремих пропозицій
Сніщенка Р.Г., поданих в дисертації «Економічна безпека діяльності суб'єктів
господарювання: методологія оцінки та механізми забезпечення»
на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

В практичній діяльності депозитарної установи ТОВ «КРЕМІНЬ БРОК» при організації господарської діяльності застосовані матеріали дисертаційної роботи Р. Г. Сніщенка:

– запропонований Сніщенком Р. Г. вдосконалений алгоритм кореляційно-регресійного аналізу показників економічної безпеки значно скорочує час проведення аналізу;

– методичні підходи до управління ризиками дають можливість виділити управління ризиками в забезпеченні економічної безпеки ТОВ «КРЕМІНЬ БРОК» в окремий процес, конкретизувати перелік складових системи економічної безпеки на етапах визначення і мінімізації ризиків.

Використання вищезазначених пропозицій дозволило уточнити стратегічні та тактичні напрямки діяльності депозитарної установи ТОВ «КРЕМІНЬ БРОК», внести корективи до прийнятої політики економічної безпеки.

Довідка видана без фінансових зобов'язань ТОВ «КРЕМІНЬ БРОК» перед автором.

Директор ТОВ «КРЕМІНЬ БРОК»

В. О. Козлова

Додаток Я

Вих. № 19 від «12» 08 2019р.Спеціалізованій вченій раді Д58.082.03
Тернопільського національного
економічного університету**ДОВІДКА**

про використання результатів та окремих пропозицій
Сніщенка Р.Г., поданих в дисертації «Економічна безпека діяльності суб'єктів
господарювання: методологія оцінки та механізми забезпечення»
на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

В дисертаційній роботі наведені пропозиції та конкретні рекомендації з
забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання, які використанні в
практичній діяльності ПрАТ «Українська пожежно-страхова компанія».

В практичній діяльності ПрАТ «Українська пожежно-страхова компанія»
використані методика та інструментарій визначення статистично не значущих
змінних і показників, що характеризуються наявністю мультиколеніарності при
побудові багатofакторної регресійної моделі оцінювання стану економічної
безпеки.

Також використані запропоновані Сніщенком Р. Г. типові індикатори для
проведення попереднього експрес-аналізу фінансово-економічного стану
страхувальника з метою визначення ступеню доцільності надання йому страхових
послуг.

*Довідка видана без фінансових зобов'язань ПрАТ «Українська пожежно-
страхова компанія» перед автором.*

Директор Кременчуцької дирекції
ГРУ ПрАТ «УПСК»

О. С. Соломка

Додаток АА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009; тел./факс +380 (352) 475051;
www.tneu.edu.ua; rektor@tneu.edu.ua; код ЄДРПОУ 33680120

54-30/3054

21 лютого 2020р.

Спеціалізованій вченій раді Д58.082.03
Тернопільського національного
економічного університету

ДОВІДКА

про використання результатів та окремих пропозицій
Сніщенка Р.Г., поданих в дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Матеріали дисертаційної роботи Сніщенка Романа Григоровича
«Економічна безпека діяльності суб'єктів господарювання: методологія оцінки
та механізми забезпечення», а саме:

- понятійний апарат економічної безпеки;
- класифікація методів досягнення економічної безпеки суб'єктів господарювання;
- класифікація економіко-математичних методів дослідження економічної безпеки суб'єктів господарювання;
- основні правила застосування системного підходу в менеджменті економічної безпеки;
- алгоритм оцінки рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання;
- типова структура служби економічної безпеки підприємства;
- механізм забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання

використовуються у лекційному матеріалі та на практичних роботах дисциплін «Економіка підприємства», «Обґрунтування господарських рішень та управління ризиками», «Економіка і організація інноваційної діяльності», «Інвестиційна діяльність», які є складовою навчального плану підготовки студентів економічного факультету у Тернопільському національному економічному університеті.

Перший проректор ТНЕУ

Микола ШИНКАРИК